

EUROPICA VARIETAS TOKAJENSIS - DISSERTATIONES

SPECULUM ROSAS CAPTAT

Molnár Dávid

Versőrlő malomkőnek korpája?

Filefalvi Filiczki János költői életműve

1857 2021
TOKAJ-HEGYALJA EGYETEM

L'Harmattan

Versőrlő malomkőnek korpája? Filefalvi Filiczki János költői életműve

Bran Disseminated by the Poem Grinding Millstone? Poetic Oeuvre of János Filiczki of Filefalva

Molnár Dávid

https://orcid.org/0000-0002-3825-2030

Irodalomtörténet / History of literature (13020), Irodalomelmélet, összehasonlító irodalomtudomány, irodalmi stílusok / Literary theory and comparative literature, literary styles (13021)

neolatin irodalom, alkalmi költészet, kora újkori irodalom, magyar irodalomtörténet

Neolatin literature, occasional poetry, early modern literature, history of Hungarian literature

DOI: https://doi.org/10.56037/978-963-646-016-7

Molnár Dávid

Versőrlő malomkőnek korpája?

Filefalvi Filiczki János költői életműve

Europica varietas Tokajensis

A Tokaj-Hegyalja Egyetem (Sárospatak) Speculum Kutatócsoportjának sorozata

Acta Universitatis Tokajensis Sárospatakini – Patrimonium culturale – Dissertationes

IV.

Sorozatszerkesztő
N. Kis Tímea

ISSN 2939-6484
ISBN 978-963-646-016-7
DOI: https://doi.org/10.56037/978-963-646-016-7

A könyv az OTKA PD-132376 számú pályázatának támogatásával készült.

Az első borítón
Gabriel Rollenhagen, *Nucleus Emblematum Selectissimorum*
(Köln: Passaeus, 1611–1613), 4. tábla

A hátsó borítón
Virgilius Solis, Fortunna, részlet
(Rijksmuseum, Amsterdam, RP-P-OB-54.557)

Molnár Dávid

Versőrlő malomkőnek korpája?

Filefalvi Filiczki János költői életműve

Budapest – Sárospatak
L'Harmattan – Tokaj-Hegyalja Egyetem
2024

A kiadásért felel a L'Harmattan Kiadó ügyvezetője
és a Tokaj-Hegyalja Egyetem rektora

Készült a Tokaj-Hegyalja Egyetem (Sárospatak)
Kulturális Örökség Tanulmányok Tanszéke és az
MTA Könyvtár és Információs Központ együttműködésében

• 1857 •
2021
TOKAJ-HEGYALJA
EGYETEM

Lektorálta
Szabó András

Személy- és helynevek mutatója
Budai-Király Tímea

Tartalomjegyzék

Előszó

A könyv címe Filiczki egy Thúri Györgynek írt költeményéből vett idézet, amelyben szerényen szabadkozik, hogy ő ugyan nem érdemli meg sem a tudós, sem a költő nagyrabecsülését, hiszen versőrlő malomkövét (*versifica mola*) forgatva finomliszt helyett csupán pelyvát és korpát őröl. Filiczkit természetesen nem kell komolyan vennünk. Szavak füstje, amelyre a humanista szerénységnek nyújtott égő áldozat kötelezte a múzsák oltárán. A kései utókor viszont – ha foglalkozott volna legalább annyira vele, hogy megtalálja ezt a versrészletet – szándékosan félreértve a szavakat, a legteljesebb egyetértéséről biztosította volna költőnket: „olyanná lesz, mint a reggeli felhő és mint a harmat, a mely korán eltűnik; mint a szérűről elsodort polyva és mint a kéménynek füstje" (Hós 13,3). Modern irodalomtörténetünk Filiczki Jánost csupán fénytörésnek érzékelte Szenci Molnár Albert prizmáján keresztül. A 19. század még elismerő szavakkal szólt poétánkról (lásd majd Szinnyei Józsefet és Szombathi Jánost). A 20. század elején nem bukkan fel a neve a magyar irodalomtörténetben. Bencédy József töri meg majd a csendet 1946-os, sajnos kéziratban maradt disszertációjával, de talán meg is bánta végül, hogy egyáltalán foglalkozott vele, mert nincs túl jó véleménnyel költőnkről. Két évtized múlva Pirnát Antal annyit mond róla irodalomtörténetében, hogy Filiczki szerzeményei a tudós dilettantizmus színvonalán állnak.[1] Érdekes megfogalmazás, amely a posztromantika esztétikaideáljából csírázhatott ki: formából jelest kapott, tartalomból elégtelent. Mintha azt mondaná Pirnát: „írni ugyan jól tudott, de minek." (A „tudós" ezen fogalma mellett a könyv végén a „dilettáns" fogalmára is vissza szeretnék majd térni.) Újabb két évtizeddel később Borzsák István lemondóan jegyzi meg Ábel Jenő jegyzetei kapcsán Filiczki vatikáni kéziratáról, hogy éppenséggel „ezáltal sem válik különb költővé, mint amilyennek is-

[1] *Spenót* 1965, 31.

merjük, de mint Gruter Tacitusának méltánylója, megérdemli, hogy Tacitus magyarországi recepciójának tanúi közt is számon tartsuk.”[2] Szenci Molnár Albert kabátja után most már Tacitusén is ott fityegett Filiczki. Újabb bő két évtizednek kellett eltelnie, amire Filiczki újból a magyar irodalomtörténet látókörébe került, de most már nagyobb intenzitással. A változást kétségtelenül Szentmártoni Szabó Géza[3] és Imre Mihály[4] tanulmányai hozták el. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy Filiczki költészetéhez annak két, ellenkező végéről, a föld és az ég felől közelítettek. Szentmártoni Szabó alulról markolta meg, amellyel Filiczkinek egy új, a legkevésbé sem unalmas aspektusát, az obszcén, ám mégis tudós költő alakját mutatta fel. Imre Mihály viszont a fej felől méregette Filiczki költészetét. Először csak említés szintjen a *Querela Hungariae* toposszal kapcsolatban,[5] majd Szenci Molnár Albert *Psalterium*ához írt, kéziratban maradt tudós ajánlóversén keresztül. Mindkettő elemzés roppant tanulságos volt, és épp az egymástól lehető legtávolabb eső regiszterek miatt kelthette fel az olvasó érdeklődését. Óhatatlanul merülhetett fel eztán sokakban a kérdés: ha Filiczki költészete ilyen sokszínű, akkor talán érdemes lenne jobban is megvizsgálni az anyagot? Szentmártoni Szabó Géza jogosan hiányolja Filiczki verseinek modern kiadását,[6] hiszen kortársai nemcsak egyenesen Ovidiushoz és Martialishoz hasonlították, hanem koszorús költővé is avatták, és ráadásul van egy saját szerkesztésében megjelent verseskötete is, amelyből keveset ismerünk. Ezt a hiányt szeretném pótolni a *Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum* (BSMRAe) sorozatában megjelenő kritikai kiadással. Jelen monográfiát pedig Imre Mihály szavaival szeretném megindokolni: „...újból kell értékelni az eddigi szakirodalom Filiczki Jánosról megalkotott képét, mert saját korának jelentősebb alkotói személyisége látszik kirajzolódni.”[7] Arra vállalkozom tehát, hogy megmérjem a súlyát Filiczki pelyvájának, és megkóstoljam a korpát, amit állítása szerint malomkövei őröltek négyszáz évvel ezelőtt.

A vállalkozás nehézségét épp az életmű „sokszínűsége” adja. Az igaz, hogy van egy nagyobb volumenű verseskötet, amiben büszkén gyűjtötte össze műveit a tudós és versértő nyilvánosság ítéletére bízva, de e kötet szerkezetét még a legnagyobb jóindulattal sem lehetne szigorú szabályok szerinti kompozíciónak tekinteni. Az ebből következő gyakorlati problémát az jelenti, hogyan lehet egy ilyen változatos és esetleges verstömegből egységes szerkezetű monográfiát létrehozni. Valójában akkor is könnyebb helyzetben lennénk, ha nem ismernénk a bázeli verseskötetet, de kezünkben lenne ez a 350 költemény, mert úgy nagyobb szabadsággal tudnánk el- vagy újrarendezni a corpust. A bázeli kötet viszont mégiscsak Filiczki valamilyen szempontok szerinti szerkesztését tükrözi, amelyek egyike sok esetben az üres oldalrészek

2 Borzsák 1984, 121.
3 Szentmártoni Szabó 2010.
4 Imre 2011.
5 Imre 1995, 221–222.
6 Szentmártoni Szabó 2010, 162.
7 Imre 2015, 195.

helykitöltése. Az látszott tehát a legcélszerűbbnek, ha kronologikus sorrendben veszem végig a verseket a legelső ismert drezdai kézirattól kezdve a legutolsó, Károlyi Zsuzsannát gyászoló, színvonala alapján talán már nem is Filiczki-versig. Az 1604-es prágai és az 1614-es bázeli kötetét viszont az alkalmi költemények műfaji jellege miatt szempontok alapján tematikus alfejezetekbe csoportosítottam, hogy az anyag átláthatatlan masszaként ne folyjon össze, vagyis az átláthatóság érdekében nem követtem az oldalszámokat. A prágai kötetet, mérete miatt, ha csak említés szintjén is, de teljesen fel tudtam dolgozni. A bázeli kötetnél viszont nem törekedtem a teljességre, mert ezt sem a versek minősége/témája, sem pedig gyakorlati haszna nem engedte volna meg.[8] Ezen a ponton a szubjektív szálak is óhatatlanul erősebben kapcsolódtak be az elemzésbe, ugyanis nem tudtam figyelmen kívül hagyni a válogatásnál azt a személyes tetszésindexet, amely a versek olvasásakor rangsorolta is a költeményeket. Filiczki költészetére különösen jellemző, hogy – Pirnát Antal szavaira visszautaljak – „tudós költemények." Sőt, talán abban is igaza van, hogy *csak* tudós költemények. Ez az olvasás gyakorlatában azt jelenti, hogy akármilyen felszínesnek is tűnjön első olvasatra a vers, Filiczki mindig elrejtett – akár több absztrakciós szinten is – olyan intertextuális játékot vagy utalást, amely ha tartalmi mélységet nem is ad a szövegnek, de játékos mélységet igen, és ezen keresztül a felfedezés örömének szellemi élvezetét is. Ennek a monográfiának a szempontjából pedig azt jelenti, hogy nem voltam képes minden egyes verssel kapcsolatban az összes tudós részletnek a végére járni, mert ez talán évtizedekig is eltartana. Viszont amiben megtaláltam, ha csak egy részét is, azt vagy jeleztem, vagy megpróbáltam a végére járni. Ennek lett aztán az a végeredménye, hogy némelyik verset a többihez képest aránytalanná duzzadt elemzéssel jártam körül, míg némelyiket csak érintettem. Reményeim szerint a kötettel kedvet csinálok Filiczki verseinek mélyebb olvasásához is. Sok szál kibogozatlanul maradt, de annak az ígérete is nyilvánvaló, hogy ha valaki rászánja magát, akkor a versekben biztos reménnyel keresheti az elrejtett, tudós humanista szálakat. Igyekeztem a latin szövegeket magyarul is összefoglalni, vagy lefordítani. Ha nem a saját fordításomról van szó, akkor mindig megadtam a fordító nevét. Annak érdekében, hogy könnyebben meg lehessen találni a verseket, a kötet végén incipitmutatót állítottam össze, valamint a főszövegben a prágai és bázeli kötet oldalszámait is közöltem.

Mielőtt rátérnék a versekre, összegzem mindazt, amit Filiczki életéről tudhatunk. Nincs túl sok információnk róla. A legtöbb adatot verseiből és csonkán fennmaradt *album amicorum*ából ismerjük. Ezen adatmorzsák összegyűjtése előtt viszont egy külön fejezetben foglalom össze Filiczki hírnevének, vagy egyáltalán személyének az utóéletét és a vele foglalkozó szakirodalmat. Életrajzának felvázolása után egy nagyobb részt szentelek az alkalmi költészet fogalmának meghatározására, amely körül több a bizonytalanság, mint amit – a tematikus szempontok egyértelműsége miatt

[8] Bencédy (1946, 43–79) az egyetlen, aki megpróbálta, még ha csupán nagyon felületesen is, tematikus összefoglalását adni a kötetnek.

– első pillantásra gondolnánk. A versek sorrendbe állítása és elemzése után felsorolásszerűen összefoglalom Filiczki életrajzi adatait, ismert műveit, majd egy külön részben – ahol lehetséges – megpróbálom rekonstruálni a versek kronológiai sorrendjét is. Mivel a versein és albumbejegyzésein keresztül szinte átláthatatlanok lennének azok a személyek, akik Filiczki értelmiségi környezetét alkották, ezért egy külön fejezetben, ábécésorrendben gyűjtöttem össze ezeket a figurákat, és ahol tudtam, rövid életrajzi összefoglalót is adtam szakirodalmi hivatkozásokkal. Ezek után függelékben közlöm Filiczki leveleit, és kísérletet teszek Filiczki *album amicorum*ának átírására is. Mivel a tervezettnél kevesebb időm maradt, a bejegyzések szövege körüli bizonytalanságoknak nem tudtam a végére járni. Végül mégis úgy döntöttem, hogy jelenlegi állapotában is közlöm, mert sokak számára így is hasznos lehet.

„Accipite igitur fronte serena hoc munusculum! Valete optime, et crescite aetate simul ac prudenti!”

Ki volt Filiczki János?

A szinte teljesen elfeledett Filefalvi Filiczki János jellegzetes figurája a kora újkori magyar irodalomnak. A kortárs szellemi közegbe való beágyazottságból adódó viszonylagos ismertségéből és fennmaradt irodalmi munkásságából ugyanis egyáltalán nem következik az a mellőzöttség, amely körülveszi. Ráadásul verssorait még a 18. században is idézték albumbejegyzésekben.[1]

Pár évvel Filiczki halála után, 1626-ban Pataki Füsüs János (?–1629) még a következőképpen ír költőnkről: „Mi módon tanácskozhatnának az igaz vallás, és egyezség felől azok, az kik nem azon egy igaz valláson vannak, és az kiknél nincsen az Istennek félelme? Micsoda igazság lehetne az olyan közönséges polgári társaság között, az holott az népnek elei, az szent életet semminek, az igaz hitet játéknak tartaná? Amaz mi időnkben lévő második Ovidius Poétának panaszolkodása szerint: Candida nunc iocus est, ludibriumque fides. Az macula nélkül való hit mostan csak játék és csúfság".[2]

Ez a rövid idézet több szempontból is figyelemre méltó. Az egyik, hogy Pataki Füsüs „második Ovidiusként" utal Filiczkire. A másik az, hogy az idézett Filiczki-versrészlettel ebben a formában csak Pataki Füsüsnél találkozunk. Ez azért fontos, mert ezek szerint Pataki Füsüs ismert egy olyan szövegváltozatot, amely – tudomásunk szerint – nem jelent meg nyomtatásban.[3] Hogy Pataki Füsüs ezt esetleg fejből és így rosszul idézte volna vagy valamilyen előttünk ismeretlen kéziratban olvasta, azt nehéz lenne eldönteni. De mivel mindketten a sárospataki kollégiumhoz köthetők, elképzelhető egy azóta elveszett vagy lappangó sárospataki kézirat is. A harmadik

1 Kenesei Gergely 1676–1713 között, Pósalaki János 1702–1704 között, Andreas Richter 1729.09.10-én és Bod Péter 1743.05.07-én. *IAA*, szerk. Adamik, Bujtás, Latzkovits 2003–2024, nos. 617, 15038, 10941, 14357.

2 Pataki Füsüs 1626, 31. Gulyás József (1932, 15) egyfajta Filiczki-mottót alkotott belőle, amely alatt közölte fordításait: „Tiszta fehér becsület, hajh, tréfa ma, gúnyra való csak".

3 A nyomtatásban megjelent sor a következő: „Sanctaque cur iocus est, ludibriumque fides?" Filiczki 1614, 70.

pedig az, hogy itt olvasható a legelső, ráadásul kortárs – igaz, csak egyetlen sornyi – magyar nyelvű fordítása is a költő műveinek. (Ahogy Filiczki életműve feledésbe merült, úgy műveinek fordításaival sem találkozunk azóta sem, leszámítva Gulyás József, Geréb László, Tóth István és legújabban Csehy Zoltán pár versfordítását.)

Az Ovidius-párhuzammal kapcsolatban nemcsak az a kérdés merül fel, honnan származik ez az analógia, de az is, hogy a „mi időnkben lévő második" kifejezés pontosan mire vonatkozik? A római költő Ovidius utáni második költői helyre, vagy a kortársak között is volt két Ovidius, akik közül csupán az egyik lenne Filiczki?

Az Ovidius-hasonlattal Filiczki korábbi marburgi tanárának, a koszorús költő Hermann Kirchnernek (1562–1620) hatsoros *epigramma liminarium*ában találkozunk először, amelyet Filiczki 1614-es kötetéhez írt.[4] A költemény így hangzik:

Haec aliquis veterum legat ortus in urbe Quiritum
   Carmina, Pannonii quae dedit aura soli.
Dixerit e Geticis tumulis rediisse magistrum,
   Qui tulit exilium, saeve Cupido, tuum.
Dixerit et cineres venamque tulisse favillas,
   Exulis in Savum Savigenumque genus.

(Ezeket a dalokat – melyeket a pannon nap fénye hozott létre – bárki olvashatná, aki a régi Róma polgáraként született. És mondhatná, hogy a mester – aki tűrte a száműzetésedet, vad Cupido – visszatért a géta sírból. És azt is mondhatná, hogy e száműzött leszármazottja hozta vissza a hamvakat, a vénát és a parazsat a Szávához és a Száva mentén születettekhez.)

Kirchner verse egyértelműen a „*Naso Tomitanae*" Ovidiust írja körül, aki költeményeit „*de Getico litore mittit*". Kirchner szavai – mivel olvashatta a verseket – talán nem véletlenül utalnak Janus Pannoniusra (1434–1472), ezzel is egy újabb csavart adva a pannóniai Ovidius-párhuzamnak. Janus a *De se aegrotante in castris* című elégiájának a végén (117–118. sor) epitáfiumát is megírja, *amely* úgy kezdődik, hogy „itt nyugszik Janus, aki a babérkoszorús istennőket a hazai Dunához először vezette el a Helikonról" (*Hic situs est Ianus, patrium qui primus ad Histrum, duxit laurigeras, ex Helicone, Deas*).[5] Kirchner ugyan nem olvashatta Marsilio Ficino Janusnak írott levelét,[6] mert

4 Filiczki 1614,):(5^v–):(6^r.
5 Janus Pannonius, ed. Mayer, Török 2014, 139–145 (No. 27).
6 Ugyanakkor olyan természetességgel adták magukat ezek az analógiák, hogy egy Heinrich von Guldenfingen nevű ifjú költő Orpheusszal veti össze Janust, aki mögött térben és időben ugyan csak második lehet, de minőségben az első. Jani Pannonii 2006, 259 (No. 453); Ritoókné Szalay 1996, 15–16.

kéziratban maradt, de mindettől függetlenül Filiczkinél is a *vissza*térésre helyezi a hangsúlyt. Ahogy Ficino a levelében a múzsákat – Ovidiusra csak nagyon homályosan utalva – a *redigo* igével vezetteti vissza Janusszal,[7] úgy Kirchner viszont már magát Ovidiust vezeti vissza a *redeo* igével. Visszavezeti, igaz, de nem abban az értelemben, ahogy Ficino – Janus képében – Ovidiust. Mert a német költő „csak" a sírból vezeti vissza, vagyis emeli ki Ovidiust. És a vers folytatása egyértelművé teszi, hogy Filiczki nem *vissza*hozta a római költő hamvait, költői tehetségét (*vena*) és szenvedélyét (*favilla*), hanem elhozta (*tulisse*) ezeket.

Azonban nem lehet nem észrevenni azt a játékot, ahogy Kirchner finoman megpróbál úgy utalni a janusi reminiszcenciára, hogy azért költőnket ne kelljen megmérettetni a nagy elődddel. Egy ilyen versenyben ugyanis nyilvánvalóan alulmaradna. Ezért aztán nem is a Dunához, hanem a Szávához irányítja Filiczkit mint a feltámadt, második Ovidiust. A hamvak talán a költő testi valójára utalnak, vagyis nemcsak Ovidius szellemérõl van itt szó, hanem egy új költőről, vagy – ha úgy tetszik – az újjászületett költőről. Így pedig a *favilla* (parázs) kifejezés arra a hamu alatt izzó parázsra utal, amelyből – mint *Pannonii aura soli* – végül csak feltámadt az ovidiusi tűz és tehetség. Nem mondhatni, hogy a 17. század elejére már oly nagy volna a tülekedés Pannónia folyóinak partjain, hogy a barbár költők szomjas múzsáinak úgy kelljen helyet szorítani a tömegben. Azonban az elsőbbségért járó retorikai bókok már mégiscsak kezdenek megkopni. A Janusnak odahajított ilyetén fizetség még a csilingelő aranyforint hangján cseng, azonban Filiczkié már inkább csak egy rézgaras tompa hangján kaffant. A Duna többszörösen is foglalt Orpheusz, Ovidius és Janus után, így hát már csak a mellékfolyója, a Száva marad.

De miért pont a Szávára esett Kirchner választása? A Tisza például – amelyet Ortelius *Tibiscus fluvius piscosissimus*nak nevez – igen tekintélyes folyó, és hivatalosan még sokáig nem is foglalja le magának senki. Költőnknek persze se a Tiszához, se pedig Szlavóniához nem volt semmi köze. Három szempont is szóba jöhet a Száva mellett.

Az első, hogy rímeljen a Janus-párhuzamra.

A második, hogy a marburgi professzor talán kimondottan a római provincia értelmében vett Pannoniában gondolkodott. Plinius (*Nat. hist.* 3.147–148) pedig csupán három folyót említ a területen: a Dunát, a Drávát és a Szávát. Mivel Janus miatt a Duna és a Dráva is foglalt volt,[8] csak a Száva maradt. Ebből a szempontból viszont kimondottan felértékelődik Kirchner analógiája, hiszen míg Ovidiushoz képest Ja-

7 Jankovits 2002, 146; Molnár 2021a, 28–30.

8 Ezzel kapcsolatban lásd Janus két versét. A *De se ipso* című epigramma első sora így hangzik: *ille ego et haec cecini Dravum generatus ad altum* (én vagyok, fenséges Dráva szülötte, ki énekelte ezeket). Jani Pannonii 2006, 175 (No. 280). A másik pedig a Guarino-panegyricus 651–655. sora: *primus ego Eridani patrium de gurgite ad Histrum / Mnemonidas Phoebo ducam comitante sorores; / primus Nysaeos referam tibi, Drave, corymbos / ac viridi in ripa centum sublime columnis / constituam templum…* (mert én hívom először a Pó mellől a Dunához / Phoebus Apollót és vele a Múzsák koszorúját, / én hozom át a Dráva vizéhez a nysai repkényt, / s én építek a partján száz oszloppal uralgó / templomot… Ford. Csorba Győző). Jani Pannonii 2018, 190.

nus csak második-első a Duna mellett, Filiczki már második Ovidiusként első-első a Száva mellett. És habár Filiczki a verseiben a Bodrogot és a Poprádot is megemlíti, azt kár volna a szemére vetni egy – bármily művelt is legyen! – német humanistának, ha hirtelen nem találná meg a térképen ezeket a folyókat, azt meg pláne nem, hogy egy dicséretnek szánt költeményben inkább valami bővebb vízhozamú, ismertebb folyót rendel a laudált költőhöz. A 16–17. századi német egyetemvárosok perspektívájából nézve a feltámasztott Ovidius már a Száva mellett is eltévedve, félig vakon botorkálna. De itt legalább kapaszkodhat Pliniusba! Viszont a Poprád mellett újjászületett Ovidius még a fekete-tengeri száműzetéséből is száműzve érezné magát. Így aztán a műértő olvasó előtt egy Ovidius-bőrbe bújtatott Filiczki elsősége a Poprád mellett már inkább egy Janus-paródiának hatna, mintsem a költői mesterségben való jártasság felmagasztalásának.

És a harmadik talán arra a szláv öntudatra utal, amellyel Filiczki *Ad Sphettium* című versében találkozhatunk. Esetleg egy szójátékról van szó, amely így a *Slavus* szóra emlékeztet. És így a Száva folyón keresztül végül is a szlávokhoz hozta el Ovidiust a saját képében és tehetségében.

Kirchner – ha csak felszínesen is – de ismerhette az Orpheusz–Ovidius–Janus-párhuzamot, hiszen Ovidiust biztos olvasott, márpedig a Duna mellé száműzött Ovidius saját szomorú sorsát Orpheuszéval összevetve ecseteli (Trist. 4.1.17; Pont. 2.9.53, 3.3.41; Ibis 600). Emellett Janus elégiáit is ismerhette, amelyből pedig megtudhatta, hogy végül is Janus volt az, aki a babérkoszorús istennőket először vezette a Dunához.

Janus verseit olvashatta akár abban az 1522–1523-as bolognai kiadásban is, amely a szerkesztő, Adrianus Wolphardus Janust dicsérő verseit is tartalmazta. Wolphardus egyik költeménye szerint, amikor Plútó az alvilágból felpillantva meglátta Pannónia legfőbb díszét, Janust – aki az északi városokban először honosította meg a múzsákat –, Orpheuszt ismerte fel benne. És ha nem látná a mélyben maga körül, azt hinné, sikerült az élők közé szöknie. Wolphardus Janusszal kapcsolatban a *transfero* igét használja, vagyis nem visszavezette a múzsákat, hanem ő az, aki először hozta át az Alpokon túli pannon városokba. Wolphardus olvasatában tehát Janus nem második-Orpheusz az Alpokon túli területeken, hanem Orpheusz tükörképeként az első.[9]

[9] *„Extulerat paulum Pluto caput impius orco, / Heu! quid opus facto, pro quid, ait, video! / Num se proripuit nostris e sedibus Orpheus? / Huc repetitum iterum venit et Eurydicen? / Agnosco, similis quam Orphei est ille poeta, / Ianus, Pannoniae gloria prima suae. / Ianus in Arctoas Latio qui transtulit urbes / Pegasides primus, Mopsopiumque melos. / Quam Dryades gaudent circum, cultaeque Napaeae, / Exiliunt, quantus manat ab ore lepos! / Per Stygios latices iurarem hunc Orphea, si non / Aspicerem hic nostris Orphea luminibus. / Eriperemque Deis, proprium nobisque dicarem, / Fratris at exterrent tela trisulca mei”.* Tóth István műfordításában: „Plutó kissé felnézett a lenti világból: / Jaj, mi a tennivaló, mi van a szemem előtt?! / Orpheusz jött netalán fel a mélyből tőlem a földre, / Hogy felszínre vigye ismét Eurüdikét? / Ismerem: épp, mint Orpheusz, ugyanolyan ez a költő: / Janus, Pannonia legfőbb dísze, lehet; / Janus, ki legelőször hozta az északi tájra / A múzsák seregét és Mopsus dalait; / Mennyire boldog a nimfahad, és ujjongnak a múzsák, / S mennyi a kellem, amit költőnk ajka dalol: / Mérget vennék rá, hogy ez Orpheusz, hogyha a mélyben / Nem látnám ugyanőt árnyak közt idelent. / Elhoznám az olümposzi istenek oldala mellől. / Ámde a testvérem szigonya messzire tart”. *Analecta nova*, szerk. Ábel, Hegedűs 485; *RMISZ*, szerk. Ács, Jankovics, Kőszeghy 1998, 496–497.

Ezek után érdemes tehát ebbe az analógiába Filiczki szálait is beleszőni. Kirchnernek azért volt nehéz ebben az impozáns sorban Filiczkit dicsőíteni, mert Ovidiushoz képest már Janus is csak minimum második-első a Duna mellett, azonban – ha Wolphardus laudációját leszámítjuk – Orpheuszhoz képest, aki az Argó egyik hajósaként már sokkal korábban elhozta ide a múzsák fényét, már csak harmadik-első.[10] Ráadásul Filiczki még Jánosként is csak második a sorban Janus mögött! Költőként csupán a negyedik lenne, míg Ovidiusként is csak második a Duna mellett, ahogy a Dráva mentén is csak második lehetne Janus mögött. Így jut végül az egyetlen nagy folyó, a Száva partjára, amelyet költő még nem foglalt le magának, és ahol – legalábbis a toposz szintjén – tényleg az első lehet.

És mindezek után Pataki Füsüs János szavai is, miszerint Filiczki „amaz mi időnkben való második Ovidius poéta”, kétféleképpen érthetők, mindkét értelmében igen elismerő dicséretként. Ha a „mi időnket” saját idejére érti, akkor Ovidius után Filiczki lenne a második Ovidius. Ha viszont a „mi időnket” úgy általában a Római Birodalom bukása utáni sok-sok évszázadra érti, akkor csak Janus után lehetne második Ovidius, és így egy második Janus Pannonius. (Ehhez kapcsolható Szentmártoni Szabó Géza Filiczkiről szóló kis írása is, amely alapján Filiczki tényleg Jánosként is csak Janus után második, hiszen szerzeteskasztráló verse épp Janus verssorait visszhangozza.[11])

Még egy pillanatra érdemes visszatérni Kirchner versének negyedik sorára, amely szerint Ovidius a vad Cupido száműzöttje lett volna. Ráadásul a vers logikája szerint a feltámadt és így száműzetéséből is megtért Ovidiusnak (mint Filiczkinek?) Cupido dalnokaként kellene újból lantot ragadnia. Amennyire ismerjük Filiczki életét, ez a sor meglehetősen furán cseng, és valószínű, hogy inkább csak a Petrarcánál is megtalálható ovidiusi toposzról van szó, amely szerint bujasága és „nőbolond lelkülete” miatt került volna megérdemelten világvégi száműzetésébe.[12]

Filiczki szívének fontos lehetett a neves humanista, Georg Rem (1561–1625) dicsérete is, aki Martialishoz hasonlította. Érdekes az a finom, mintegy mellékesen odavetett, „rábeszélő” önreprezentációs technika, amelyből kiderül, hogy Filiczki milyen értelemben Martialis. Ugyanis a *Carminum liber* második, epigrammás kötetének prológusában a következő szavakat olvashatjuk tőle: *„Caverem itaque, ne*

[10] Ennek összefoglalását lásd: Jankovits 2002, 128, 146–150. Azonban meg kell jegyeznünk, hogy volt egy Orpheusz babérjaira áhítozó további jelentkező is Pannóniában, méghozzá Bakfark Bálint, akinek a korban nemzetközi elismertsége és hírneve nemcsak vetekedett Januséval, de talán túl is szárnyalta a pécsi püspökét. Persze máshogy Orpheusz, mint Janus. Mondjuk úgy, Orpheusz szavai és szája Janusé, míg keze és lantja Bakfarké. Bakfarcus 1565, A4r–A4v MOLNÁR 2022a.

[11] Szentmártoni Szabó 2010, 162–165.

[12] *„Ille mihi quidem magni vir ingenii videtur, sed lascivi et lubrici et prorsus mulierosi animi fuisse, quem conventus foeminei delectarent usque adeo, ut in illis foelicitatis suae apicem summamque reponeret. …qui nisi his moribus et hoc animo fuisset, et clarius nomen haberet apud graves viros et Ponticum illud exilium atque Istri solitudines vel non adiisset vel aequanimius tolerasset*”. (Jankovits László fordításában: „Szerintem nagy tehetségű, de buja, sikamlós és egészen nőbolond lelkületű ember volt; a nők társasága olyannyira gyönyörködtette, hogy azokra alapozta legnagyobb, legkiemelkedőbb sikereit… ha nem ilyen erkölcsű és lelkületű lett volna, fényesebb nevet nyerhetett volna, méltóságteljes emberhez méltót, és a pontusi számkivetésbe, s az Ister melletti magányba sem jutott volna, vagy türelmesebben viselte volna el azt”.) Jankovits 2002, 147.

epigrammata mea in spongiam incumberent: me cum Ovveno certare posse”.[13] Vagyis Filiczki prológjából olyasmi hámozható ki, hogy Rem dicséretekkel és tanácsokkal buzdította, mert szerinte a wales-i John Owennel (Audoenus, c. 1564–1622), vagyis a „brit Martialissal” is versenyre kelhetne. Hogy ezt Rem levélben vagy szóban mondta, vagy egyáltalán mondta-e valamikor is Filiczkinek, mindegy, számunkra az a fontos, hogy Filiczki érdemesnek tartotta idézni, vagy megemlíteni ezt magáról. Szerényen nem Martialisszal, csak a brit Martialisszal kelne versenyre a szepességi Martialis.

A következő szerző a koszorús költő Johann Peter Lotichius (1598–1669),[14] aki költőnk első, nagyjából ötoldalas életrajzát is megírja 1628-as enciklopédikus *Bibliotheca poeticá*jában.[15] Lotichius az antik időktől kezdve saját koráig 169 férfi és négy női költőről készít leírást. Ezek egyike lenne Filiczki, akit saját tetrastichonjával így dicsér:

Joannes Filitzkius, Ungarus, poeta	**Lotichius verse Filiczkire**
Commendas patriam non vana laude, tuosque Impariter scriptis, o Filefalve, modis. Legimus ingenuae, vates, monumenta iuventae, Quanta senex olim carmina, quaeso, dabis?[16]	Nem hiú dicsérettel zengik a hont s tieid’ most Óh Filefalvi a te váltakozó soraid. Olvastuk, költő, nemes ifjúkorod jeleit már, Mily szép verseket ád, kérdjük, öregkorod is?[17]

Lotichius ugyan nem említi, hogy Filiczki új Ovidius lenne, viszont Bod Péter „Filitzki Jánost” – szavainak megfelelő súlyt adva – úgy dicséri fel, hogy idézi a „Német országi Ovidius”, vagyis Lotichius fenti epigrammáját.[18] Bod más forrást is ismert, mert már tud róla, hogy „Bethlen Gábor idejében Pataki Professor, a’ mellyben menyi ideig élt? elöttem nem világos”. Ez a forrás pedig nem lehetett más, mint a Károlyi Zsuzsanna halálára 1624-ben kiadott *Exequiarum coeremonialium*, amelyben ezt olvashatjuk Filiczki verse alatt: „Ioanne Filiczki P. C. & Illustris Scholae Saaros Patak Rectore primario”.

A 18. század elején Debreceni Ember Pál (1661–1710) (Lampe-féle *Historiae ecclesiae reformatae*) monumentális egyháztörténeti munkájában egyetlen mondatban említi csupán szerzőnket a pataki skóla professzorainak felsorolásakor: „Iohannes Filitzki. In Oratione Matthiae Tsanaki Logicae eius annexa horum fit mentio ad A. C. 1622. & seqq”.[19]

13 Filiczki 1614, 86.
14 Stricker 1884; Flood 2006, 1195–1198.
15 Lotichius 1628, 142–147. Lásd még: Krasnovský 2021, 19–21.
16 Nem hiábavaló érdemeiddel teszed kedveltté szülőföldedet és tieidet disztichonokban, Filefalvi. Olvastuk – vátesz! – művelt ifjúságod irodalmi emlékműveit. Kérdezlek, öregkorodra mennyi dalt fogsz majd alkotni?
17 Gulyás József fordításában: Gulyás 1936, 15. Lásd még: Krasnovský 2021, 21–23.
18 Bod 1766, 85. Ráadásul Bodtól ismert egy albumbejegyzése, amelyben Filiczki versét idézi. *IAA*, szerk. Adamik, Bujtás, Latzkovits 2003–2024, no. 14357.
19 Lampe [Debreceni Ember] 1728, 596. Csanaki Máté könyve: Csanaki 1625. Csanakiról lásd: Restás 2017.

Czvittinger Dávid (1670-es évek–1743) viszont már rálelt Lotichiusra és szerepelteti is szerzőnket *Specimen*jében, igaz, csupán újraközli Lotichius szövegét szóról szóra.[20] Aztán Horányi Elek (1736–1809) egyetlen betű hozzátoldása nélkül idézi szó szerint Czvittingert (*Ex Zwitting.*), vagyis megint Lotichiust.[21]

A következő nyomunk ifj. Csécsi János[22] (1689–1769) sárospataki professzor kéziratban maradt *Registrum historicum* című, 1720 körüli tanárkatalógusa. A korábbiakhoz képest új információt is tartalmaz, amely szerint Filiczkit – két másik professzortársával, Szenczi Boros Jánossal és Muraközi Dús Mártonnal együtt – a „ragályos mirigy" ölte meg 1622-ben.[23]

Hosszú István, miskolci evangélikus pap, miután végigolvasta a Pareus-féle *Delitiae poetarum hungaricorum*ot, 1787. augusztus 14-én a következő sommás megjegyzést fűzi költőnk verseihez: „Filiczki János felettébb négelyzé a görögöt, melyről tudta, hogy tudta, de tisztán irt verseket".[24]

Az imént említett két forrást Szombathi János sárospataki professzor kéziratban maradt latin művéből ismerjük. A Filiczki-kortárs Lotichius után ő volt az, aki jó százötven évvel később érdemben és a német szerzőhöz képest is részletesen írt valamit Filiczkiről.[25] A *Biographia Professorum* címet viselő kéziratát 1789-ben fejezte be, amelyet aztán bővítgetett is az évek során. Majd pár évtizeddel halála után Soltész János irányításával és szerkesztésével a sárospataki iskola tanárai fordították le és adták ki 1864-ben Szombathi művét magyarul.[26] A szöveget olvasva visszafejthető, mit használt Szombathi. Lotichius *Bibliotheca poeticá*ját eredetiben nem olvasta, a Filiczkiről szóló részt csak Czvittingertől ismerte, és meg is rója a serény Czwittingert, amiért az semmit sem szólt Filiczki pataki professzorságáról és rektorságáról: „Mert jóllehet életirásában Czwittinger elég hosszú, mindazáltal róla, sőt Patakon viselt hivataláról is hallgat". A fent említett Csanaki Máté halotti beszédét még ismerte, de úgy látszik, tényszerű információ Filiczkiről nem volt e műben, mert akkor azt megírta volna. Csupán ennyit olvashatunk: „Dicsérettel emlékezik róla Csanaki Máté is gyakran említett halotti beszédében". Pataki Füsüs királytükrének Ovidius hasonlatát is olvasta, és ez alapján jutott arra a következtetésre, hogy a Pareus-féle gyűjteményen kívül is kellett még verseknek lenni Filiczkitől, vagyis Szombathi nem is-

20 Czwittingerus 1711, 143–146.

21 Horányi 1775, 668–676.

22 Dienes, Ugrai 2013, 55–59.

23 „Martinus Dus Muraközi: Hi tres ultimi sublati sunt peste anni 1622 et Schola omni Professore vacua et Studiosis multis mortuis et plurimis dissipatio fere desolata mansit". Csécsi, *Catalogus* ms, 12ʳ.

24 Ugyanez egy másik fordításban: „Filiczki János felettébb mesterkélt a görögben, tudta, hogy tudja a mit tud; de tisztán irt verseket". Szombathi, Soltész 1864, 882.

25 „XXI. Filefalvi (de Filefalva) Filiczki János, 1617–1623". Szombathi, *Historia* ms; Szombathi, Soltész 1864, 878–885.

26 „...olvasatlanul hagyni meg nagy veszteségnek tartván, az összes tanári kar kedves kötelességet vél teljesíteni ez érdemben az által, hogy hiven lefordítja, s e folyóirat utján világ elé bocsátani szivesen ajánlkozik ezennel, midőn a művet vagyis a »tanárok életrajzát« az előszóval együtt a jelen szállítmányban megkezdi". Szombathi, Soltész 1864, 120.

merte a *Carminum liber* kötetet. Viszont fontos forrása volt a fent említett Csécsi-féle regisztrum, amelyre művében többször is utal; sőt egyik helyen még azt is megjegyzi, amikor hivatkozza, hogy „épp kéznél van". A másik forrás, amely valamennyire segíthetett neki tájékozódni Filiczki 1617–1622 közötti sárospataki éveiről, a zempléni egyházmegye anyakönyve és Sárospatak városának jegyzőkönyve.

Aztán később Szinnyei József életrajzi lexikona Szombathi írására hagyatkozik, de újdonság, hogy összegyűjti a Filiczkivel foglalkozó addigi „szakirodalmat".[27] Ennek a szakirodalomnak egy része gyakorlatilag használhatatlan, és habár dicsérendő a teljességre törekvő Szinnyei szorgalma, mégis inkább egy internetes keresés szétspriccelő céltalanságára emlékezteti az olvasót. Némely forrás úgy is bekerült a listára, hogy csak a lábjegyzetben közöl egy verset Filiczkitől, vagy csak láttamozza, mint a Teleki-könyvtár egyik könyvtételét, vagy csupán megemlíti a nevét, mint egy heidelbergi magyar tanulót a sok közül.[28] Viszont két valamivel érdekesebb forrásra is rátereli a figyelmünket. Az egyik Jakob Melzer, aki a kor tudományos divatjától ihletetten megírja a Szepesség híres embereinek életrajzát.[29] Filiczki-fejezetének forrása valószínűleg a Lotichius-szöveg valamelyik kiadása és Bod Péter *Magyar Athenas*a, mely utóbbit néhol kicsit felcifrázva, németre fordít. Nála olvasható először az az „1580 körüli" születési dátum, amely aztán újra és újra felbukkan a 20. században is. Erre Melzernek sincs közvetlen bizonyítéka, valószínűleg az egyetemjárás dátuma alapján vonja le ezt a következtetést. Mindemellett Filiczkivel kapcsolatban ő használja először a *Gelegenheitsgedicht* viszonylag naprakész német műfaji, esztétikai meghatározását. Szinnyei másik hivatkozása a Danielik–Ferenczy-féle magyar írók életrajzgyűjteménye.[30] Újdonság ugyan nincs a szövegben, de annyi kiderül, hogy olvasnia/olvasniuk kellett – feltehetően Sárospatakon – vagy a Csécsi-féle regisztrumot, vagy Szombathi ekkor még kéziratban lévő latin nyelvű munkáját.

Az ezek után beálló több évtizednyi csendet végül egy cseh történész és levéltáros, Otakar Odložilík töri meg 1932-ben, aki alapos tanulmányában – Lotichiusra és a *Carminum liber* kötetének verseire támaszkodva – Filiczki cseh kapcsolatait vizsgálva életrajzi adatait finomította és egy addig ismeretlen levelét is közölte.[31] Ugyanakkor nem ismeri se Szombathi, se Szinnyei írását, és ezeknek egy torz, zanzásított kivonatára hivatkozik a Révai lexikon „Filiczky" szócikkével.[32]

Majd 1946-ban megszületik az első kismonográfia – mint doktori disszertáció – Filiczkiről. Egyetlen szépséghibája, hogy két-három embernél aligha olvasták többen (ezt az írógép festékétől néhol összeragadt oldalak is jelezték lapozás közben), mert

[27] Szinnyei 1894, 477–478.

[28] Weszprémi 1787, 467; Klein 1789, 90; Genersich 1804, 165. Katona István grandiózus történeti munkájában három mondatba tömöríti a *„poetica scientia natalium splendor"* Filiczkiről mindazt, amit érdemes tudni róla. Forrása valószínűleg Lotichius, vagy valamelyik Lotichius-klónszöveg és Bod Péter. Katona 1794, 842.

[29] Melzer 1833, 60–61.

[30] Danielik, Ferenczy 1856, 80–81.

[31] Odložilík 1932.

[32] Révai, szerk., *Lexikon* 1913, 496.

azóta is az MTA Irodalomtudományi Intézetének archívumában – vákuumkamrájában – hever a kézirat. A könyv szerzője Bencédy József, aki később a nyelvtudományok felé fordult. Nem túlzás azt állítani, hogy a Filiczki-irodalom egyik legfontosabb – ha nem a legfontosabb! – szövegével van dolgunk. Ez annak ellenére is igaz, hogy Bencédy nincs különösebben elragadtatva Filiczki életművétől, amelyből szerinte „józanság, unalmas és egyhangú pietas árad". Pár száz év alatt a „második Ovidius" megítélése mily nagyot zuhant irodalmár körökben! Nagyjából a következő idézetekkel lehet összefoglalni Bencédy véleményét, aki nemcsak „ismertetni, hanem értékelni" is szándékozott a szepességi poétát: „Filiczki költészetét legjobb esetben is csak mint átlagos iskolai teljesítményen felülemelkedőt szabad tekintenünk". De „ha valamit, azt föltétlenül Filiczki érdemeként kell elkönyvelnünk, hogy tisztában volt teljesítménye középszerűségével s belátva annak szerény és szűk körét, szemmel láthatólag nem vágyódott magasabbra".[33] Bencédy alapos munkát végzett, ismerte Lotichiustól kezdve az összes Filiczkivel foglalkozó szöveget (leszámítva Odložilík tanulmányát) és lelkiismeretesen végigolvasta a *Xenia* és a *Carminum liber* köteteket. Jó érzékkel és éles szemmel foglalta össze, és adott egy nagyon jó kiindulópontként használható vázlatos képet a további kutatásokhoz. Idézett szöveghelyekkel mutatott rá a leginkább horatiusi, de vergiliusi és martialisi mintákra is. Végül azt sem túlzás állítani, hogy ha kiadták volna ezt a méltatlanul elfeledett kéziratot, akkor a magyar és nemzetközi figyelem is könnyebben terelődött volna Filiczki életművére, így viszont teljesen visszhangtalan maradt az elmúlt több mint hetvenöt évben.

Az Antonín Truhlář és Karel Hrdina nevével fémjelzett, majd Josef Hejnic és Jan Martínek folytatásában megjelent cseh-morva humanista lexikonsorozat 1966-os, második kötetében találkozunk megint Filiczki nevével.[34] A korábbiakhoz képest a szócikk újdonsága, hogy szisztematikus könyvészeti adatokkal rendezi Filiczki addig ismert műveit.

Habár pár évvel később Ján Mišianik szlovák irodalomtörténetében csupán pár oldalt szentel Filiczkinek, mégis egy fontos szövegről van szó.[35] Odložilík tanulmányára épít, de már ismeri Szombathi életrajzát is. Újabb adatokat ő sem ismer, de a Melzernél felbukkanó 1580 körüli születési év helyett 1585 körülit ad meg. Mišianik az első, aki a történész, levéltáros árgus szemeivel olvasó Odložilíkhez képest már inkább irodalmi szempontokra helyezi a hangsúlyt. Igaz, közben azért a marxista korszellem jegyében igyekszik Filiczki költészetének jövőbe mutató, polgári jellegét is hangsúlyozni, aki – Mišianik ideológiailag kötelezőnek tűnő célozgatásai szerint – a *Carminum liber* második kötetének epigrammagyűjteményében a társadalmi osztályok negatív figuráit szatirikus, gúnyolódó hangnemben tűzi tollának hegyére.

[33] Bencédy 1946, 76, 79.
[34] Truhlář, Hrdina, Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 1966b, 144–145.
[35] Mišianik 1974, 153–157.

Filiczki irodalmi életművének ugyanezt a tömör stílusban megírt, mégis találóan pontos irodalmi összefoglalását találjuk meg pár évvel később Jozef Mínariknak a cseh és szlovák humanista irodalomról szóló könyvében, amelyet akár Mišianik írásának részletesebb folytatásaként is olvashatunk.[36] Rámutat költőnk klasszikus és kortárs mintáira, amelyből az derül ki, hogy a Kirchner sugallta Ovidius helyett sokkal inkább Horatius és Martialis felé kell tapogatóznunk Filiczkivel kapcsolatban. És végül Mínarik hívja fel a figyelmet a fentebb már idézett prológusrészlet John Owen-utalására is. Ugyanakkor Mišianikhoz hasonlóan nála is megtalálhatók az erőltetettnek ható, kötelező „vörös farkak", amelyek jól érzékelhető ideológiai izzadságszagot árasztanak, és még sokkal kevesebb értelmük van, mint Filiczki anyanyelvi, nemzeti identitásának kérdését feszegetni. Szóval Mínarik sem kerülheti el, hogy a társadalmi osztályok közötti küzdelmet fedezze fel Filiczki némely epigrammájában, amelyben „a nemesség és parasztság közötti ellentét" a domináns motívum. Ezzel függ össze az is, hogy Filiczki – Mínarik szerint – a vidéki (értsd: paraszti) környezet magasabb erkölcsi közegéből érkezett, amit *In Dosonem Numibasium* című versében fejez ki a legtisztábban.[37]

Mint látható, a néma Bencédyn kívül inkább a szlovák irodalomtörténészek foglalkoztak Filiczkivel. Ennek az érdeklődésnek lesz aztán a gyümölcse és folytatása Helena Májeková tanulmánya, amelyre egy jó fél évszázadnyit kellett várni, és – Odložilík után – kimondottan Filiczkivel foglalkozik. Ahogy Mišianik és Mínarik, Májeková is irodalmi szempontok alapján értékeli szerzőnket és a humanista költői önreprezentáció felől közelít a kötetekhez. A *Carminum liber*t nemcsak vázlatosan elemzi, hanem a Filiczki-szövegek fontos részleteire talál/mutat rá és a szepesi költő Mínarik által említett klasszikus mintáihoz is konkrét példákat hoz fel és pár verset röviden elemez is. Ennek a tanulmánynak a folytatása Májeková két másik írása is, amelyek közül a második az *Ad Sphettium* című vers elemzésével foglalkozik.

A Filiczki-kutatásban fontos újdonságokat aztán Marta Vaculínová két 2013-as tanulmánya hozott, aki Filiczki csonka emlékkönyvének bejegyzéseit vizsgálva jutott idáig ismeretlen életrajzi adatokhoz.[38]

A magyar kutatás a 2010-es években három fontos tanulmánnyal járult hozzá a Filiczki-életmű feltárásához. Szentmártoni Szabó Géza a Janus Pannonius-filológia kapcsán írt könyvében nemcsak Filiczki eleddig ismeretlen, az „unalmas és egyhangú pietáson" túli csintalan komikumára mutat rá, hanem a klasszikus allúziók feltárásán túl azt is bizonyítja, hogy második Ovidiusunk autokasztrációs szerzetes-versének közvetlen mintája Janusnak a szekszárdi apátról szóló költeménye volt.[39] Aztán 2011-ben Kecskeméti Gábor közölte Filiczki egy „(csaknem)" ismeretlen köszöntőversét,

36 Minárik 1985, 132–137.
37 Filiczki 1614, 133–134.
38 Vaculínová 2013a; Vaculínová 2013b.
39 Szentmártoni Szabó 2010, 162–165.

amelyet Jan Gruter 1618-as Cicero-kiadásához írt.[40] Majd 2011-ben Imre Mihály publikálta és elemezte Filiczki Szenci Molnár Albertnek küldött, annak zsoltárfordítását dicsérő költeményét, amely a nyomtatott verzióhoz képest jelentős eltéréseket is mutat.[41] Tóth Sándor Attila kedvcsináló tömörséggel foglalta össze 2019-ben Filiczki életét és pár érdekesebb művét.[42]

Legutoljára pedig érdemes megemlíteni a legfrissebb szakirodalmat, amely szintén szlovák oldalról bukkant fel: Sebastian Krasnovský „Johannes Filiczki as a Renaissance Man: Identities and Self-fashioning" című szakdolgozatát,[43] amely mintha Helena Májeková több évtizeddel ezelőtti, Filiczki irodalmi önreprezentációjával röviden foglalkozó tanulmányának részletes kidolgozása lenne. Krasnovský tézise azért is fontos, mert ez a szöveg idáig az első, amelyik valamilyen világnyelven foglalkozik Filiczkivel.

A fentieket a következőképpen foglalhatjuk össze: nagy általánosságban és sarkosan az állapítható meg, hogy a 20–21. századi cseh és magyar szakirodalom inkább adat- és szövegcentrikusabb, míg a szlovák szakirodalom hajlamosabb a nemzeti identitás/alteritás programján keresztül méregetni Filiczkit és életművét is.[44] 2020-ban Eva Frimmová tollából is megjelent egy angol lexikonszócikk (Frimmová 2020). A Filiczki-kutatások ősforrása máig Lotichius *Bibliotheca poeticá*jának pár oldala maradt. Ez lesz az, amit majd évszázadokon keresztül próbálnak – nem túl sok sikerrel – finomítani a Filiczki-kötetek verseinek meglehetősen hiányos kirakóival. Majd még mindig Lotichius alapján Szombathi János fogja összefoglalni Filiczki életét és életművét a 18. század végén, de már az általa ismert – igaz, nem túl sok – sárospataki forrással is kiegészítve. Alapos tanulmányában – újabb adatok híján – Odložilíknek sem sikerül a lotichiusi életrajz fogságából kitörnie, és a Filiczki-életrajz finomítására egészen *album amicorum*ának 2000-es évekbeli felbukkanásáig kellett várni. Műveivel, klasszikus mintáival és úgy általában a neolatin irodalomban elfoglalt helyével részletesen, ám íróasztala fiókjának mélyére száműzetve Bencédy József foglalkozott először és majdnem utoljára. Bencédy disszertációjának folytatója ugyanis – jóllehet ő maga sem tud róla – nem más, mint a fiatal Sebastian Krasnovský. Ne tévesszen meg minket az, hogy „csupán" egy szakdolgozatról van szó, ugyanis Krasnovský nemcsak az önreprezentáció humanista technikáin keresztül közelít szerzőnkhöz, hanem nagyon jó érzékkel foglalja össze és járja körül Filiczki életművét és a gyér szakirodalom által felvetett problémákat is. Ráadásul mindezt angol nyelven teszi, és online is elérhető. Ez pedig különösen fontos első lépcsőfok ahhoz, hogy tágabb nemzetközi kontextusba is bekerülhessen a Filiczki-életmű.

40 Kecskeméti 2011. Ez az a kézirat, amit Ábel Jenő már megtalált az 1870-es évek végén.
41 Imre 2011, újraközölve: Imre 2012.
42 Tóth 2019.
43 Krasnovský 2021.
44 Ez Krasnovskýra egyáltalán nem igaz, de lásd például: Keruľová 2008.

00. ábra: Görlitz

Életéről

A fennmaradt dokumentumok alapján Filiczki életének inkább állomásait, mintsem eseményeit tudjuk rekonstruálni. Ennek tükrében ezekből az állomásokból hol sűrűbbre, hol ritkásabbra szőhetjük meg életútjának szövetét.

Születésének pontos dátumát nem ismerjük. Két születési dátum bukkan fel a szakirodalomban: „1580 körül" és „1585 körül". Jakob Melzer úgy jutott az 1580 körüli születési évszámhoz,[1] hogy az első biztos adata Filiczki 1603-as magántanítóskodása volt, amikor a báró Přech z Hodějova (Hoddiegova) fiait elkísérte Prágába. Úgy gondolta, ehhez a feladathoz egy minimum húszas évei elején járó ifjút kell feltételezni. Ján Mišianik viszont már ismerte Filiczki görlitzi gimnáziumba való beiratkozásának szintén 1602-es dátumát, valamint korábbi lőcsei és késmárki elemi iskolai tanulmányait és valószínűleg úgy okoskodott, hogy egy gimnáziumi beiratkozáshoz egy viszonylag fiatal embert kell feltételeznünk, aki viszont annyira mégsem fiatal, hogy ne lehessen házi tanítója a Hoddiegova ifjaknak. Így jutott az 1585 körüli születési évhez.[2] Egyelőre nehéz lenne eldönteni, kinek van igaza, de én magam is Mišianik 1585-ös dátumát érzem valószínűbbnek, azzal a kiegészítéssel, hogy a „körülbelül" kitétel az 1585-ös dátumot inkább lefelé faragná, mint felfelé húzná. Vagyis **születését 1583–1585 közé tenném, de nem későbbre, mint 1586**.

Elszegényedett szlovák nemesi család sarjaként a Szepes vármegyei Farkasfalván látta meg a napvilágot (mai szlovák alakja: Vlková, korábban Farkašovce; német neve: Farksdorf). Nevével három fő alakban találkozhatunk műveiben és leveleiben, amelyek következetesen elkülöníthetők élete során. Először – a dokumentumok alapján 1607-ig – *Johannes Filiczki[us] Farkasfalvanus*nak nevezi magát, majd 1607 és

1 „Filiczky wurde zu Farksdorf um das Jahr 1580". Melzer 1833, 60.
2 „Narodil sa okolo roku 1585". Mišianik 1974, 153.

1610 között elhagyja a születésére utaló farkasfalvai nevet és a *Johannes Filiczki[us]*t használta, majd végül 1610-től a család származási helyére utaló *Johannes Filiczki de Filefalvá*nál állapodott meg. Filefalva település korábbi szláv/lengyel – és mai szlovák – neve: Filice, amire szerzőnk családi neve is utal. 1610-es disputációján már a Johannes Filiczki de Filefalva nevet használja, vagyis valamiért fontosnak tartja kihangsúlyozni magyarul is nemzetségének származási helyét. Családjáról ugyan nem tudunk semmit, de neve és az a tény, hogy elszegényedett nemesi családból származik, arra utal, hogy ősei – és így ő maga is – a gyepűvédő „szepesi tízlándzsások" (tízlándzsás nemesek, vagy csak lándzsásnemesek) közé tartozott, akik a határon teljesített katonai szolgálataikért cserében nyerték el nemességüket. Ez a Szepes vármegyén belüli, némi függetlenséggel bíró nemesi önkormányzat nem alkotott összefüggő területet, hanem – a székely, szász, kun és jász mintára – eredetileg egy nagyjából 30 településből álló székbe rendeződött. A „tízlándzsás széket" (*Sedes decem Lanceatorum*) „Kisvármegyének" (*Comitatus Minor*) és „Felső Széknek" (*Sedes Superior*) is nevezték, és hivatalosan 1802-ig fenn is maradt. Nevüket onnan kapták, hogy tíz lándzsás katonát kellett kiállítaniuk háború idején. A Kisvármegye egyik települése volt Farkasfalva és Filefalva is.[3]

Elemi iskolái: Lőcse, Késmárk

Filiczki verseire és *album amicorum*ára támaszkodva tudjuk elemi iskolás tanulmányait is rekonstruálni. Az albumot Marta Vaculínová írta le és foglalta össze.[4] Az emlékkönyv Andrea Alciati emblémáskönyvének valószínűleg 1599-es leideni kiadása, amelybe üres lapokat is fűztek a bejegyzések számára (Adamik Lajosnak tartozom köszönettel az azonosításért). A könyvet Filiczki elolvasta és 1604. február 2-án ért a végére Prágában. Ezt saját bejegyzése jelzi: „*Perlegi Pragae hunc libell. Anno M. DC. IIII. IV. Non. Febru*".[5]

Iskolai tanulmányainak első állomása valószínűleg **Lőcse** volt. Erre utal két versének címe, amelyeket a szepesváraljai Clementides (gyakrabban találkozunk a „Clementis" alakkal) Mihálynak írt vigasztalásként gyermekei halálára. Ezekben a lőcsei jegyzőt „praeceptorának" nevezi.[6] Ha Fraknói adatai pontosak, akkor Clementides 1590-től 1599-ig tanított Johannes Mylius segédtanítójaként Lőcsén.

3 Hradszky 1895; Diós, Viczián, szerk., *MKL* XIII, 178–179, XIV, 119–120.

4 Vaculínová 2013a; Vaculínová 2013b. Lásd még: Krasnovský 2021, 50–59.

5 Az Alciati-könyv eredeti, nyomtatott oldalszámozása szerint a 392. oldalon.

6 *Ad Humanissimum nec non doctissimum virum Dominum Michaëlem Clementidem, Reipublicae Leutschoviensis Notarium etc. Praeceptorem meum venerandum, filioli dulcissimi obitum Pragae in legatione lugentem.* Filiczki 1604, [B5v]; *Ad Michaelem Clementidem, Praeceptum suum, Reipublicae Leutschoviensis Notarium, etc.* Filiczki 1614, 68.

Ezzel Filiczki lőcsei tanulmányait is 1590 utánra, de legkésőbb 1599-re tehetjük.[7] Pontos születési idejéről ez sem mond semmit. Viszont Clementides Mihállyal való későbbi prágai találkozása segít időrendben elhelyezni Filiczki egykori tanárához írt vigasztalóversét. Clementides Lőcse város követeként tartózkodott Prágában 1605 februárja és áprilisa között, amikor is találkozott Filiczkivel, aki ekkor írhatta neki a fent említett verset.

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a lőcsei iskolának fennmaradt az 1589-es szabályzata, amelyet Demkó Kálmán és Mészáros István részletesen elemzett is.[8] Demkó szerint ennek a tanulmányi rendnek a mintája a Melanchthon által 1528-ban szerkesztett „szász tanterv" volt. Ez alapján a tanulmányait megkezdő Filiczkinek még a heti órarendjébe és napi életritmusába is be lehet tekinteni (minden délelőtt 7–9 óra és délután 13–16 óra között voltak az órák).[9] A tanulókat nyolc tanulócsoportra osztották, de úgy, hogy valójában csak öt *classis*szal számolhatunk, mert az ötödik osztályt bontották további négy alcsoportra. A *prima classis* volt a legfelsőbb osztály, amelynek tanulói már logika- és retorikaórákat vettek. Az órák hétfőtől szombatig tartottak. Cicero, Démoszthenész és Iszokratész retorikai műveit olvasták Vergilius *Aeneis*ével együtt, és már görögül Homérosztól az *Odüsszeiá*t vagy az *Iliász*t, valamint Plutarkhosztól a *Párhuzamos életrajzok*at. Lazításként heti két alkalommal ének- és zeneelmélet-órákon is részt vettek. Stílusgyakorlatként német szövegeket fordítottak latinra, majd ugyanezt görögre. Adott témára szónoki beszédet kellett kidolgozniuk latinul Cicero, Démoszthenész és Iszokratész beszédeinek mintájára, valamint adott témára latin és görög verseket írni. Ezeken felül pedig protestáns szerzők (Luther, Elias Hutter) teológiai műveit kellett elemezniük, hogy a hét végén, szombaton különböző témákban disputáljanak a diákok.

A fennmaradt kevés nyomunk alapján arra következtethetünk, hogy Filiczki a felsőbb osztályokat már nem Lőcsén végezte, de az iskolai tanrend alapján az ötödik *classis* négy csoportjának a következő órái voltak: a nyolcadik tanulócsoportnak a betűtanulás; a hetedik tanulócsoportnak a magán- és mássalhangzók összevonása szótagokká, valamint a Donatus-féle latin grammatika paradigmáinak megtanulása; a hatodik tanulócsoportnak a Donatus-könyv és Petrus Mosellanus (Peter Schade) *Paedologiá*jából a párbeszédek, disputák megtanulása, valamint a szótagok írása; az ötödik tanulócsoport a Donatus-könyv ismétlésén kívül már a *Disticha Catonis*ból is tanulta a szentenciákat, valamint Luther katekizmusát németül, bibliai történeteket és a zsoltárokból, vagy Sirák fia könyvéből minden nap egy-egy szentenciát kellett a diákoknak leírniuk könyveikbe latinul és azok német fordítását gót betűkkel. Ekkor kezdték el megtanulni a számokat és azok leírását is.

7 Frankl 1873, 123–124.

8 Demkó 1896, 7–27; Mészáros 1981, 86–92. Lásd még Bencédy összefoglalását: Bencédy 1946, 4–18, 22.

9 Lásd: Demkó 1896, 16–17; Mészáros 1981, 90–91.

Ez az a szint, ameddig nagyjából eljuthatott Filiczki Lőcsén. És habár máshol folytatta tanulmányait, érdemes lehet a lőcsei tanrend alapján rekonstruálni elemi iskolás tanulmányait, már csak azért is, mert olyan nagy különbség nem lehetett a felső-magyarországi német műveltségű városok iskolarendjei között. Tehát Lőcsén a negyedik tanulócsoport az ötödik tanulócsoport gyakorlatait folytatva már Sebald Heyden *Formulae puerilium colloquiorum*ából latin beszédgyakorlatokat sajátított el német és valószínűleg magyar értelmezéssel.[10] Az egyjegyű számok szorzását a *Tabula Cebetis* szorzókönyv alapján tanulták.[11] A harmadik tanulócsoport folytatta Petrus Mosellanus beszélgetési gyakorlatait, de már olvasták Cicero leveleit és Erasmus *De civilitate morum*-át és anyanyelvi (német? magyar?) szövegeket fordítottak latinra. Belekezdtek a görög nyelv és grammatika elsajátításába is. A második tanulócsoport Vergilius eklogáit és Ovidius elégiáit egymással összehasonlítva elemezte, hogy „a kompozíció választékosságát, a heroikus és az elégikus kifejezésmódot mindkét alkotás műfajában megismerhessék a tanulók". A görög nyelvtanon kívül Melanchthon latin nyelvtanából tanultak, és a korábbi olvasmányok mellett Terentius komédiáit, Theognisz, Püthagorasz vagy Phókülidész gnómáit és szkolionjait tanulmányozták. Miközben Luther katekizmusát már görögül olvasták, stílusgyakorlatként szónoki beszédeket és verseket írtak. Ezután következett az első, legmagasabb tanulócsoport (lásd fentebb).

Talán túlzásnak tűnhet, hogy ilyen részletesen foglalkozunk az elemi iskolai tananyaggal, de Filiczki esetében ez azért is fontos, mert az elemi iskolás olvasmányai és gyakorlatai egyértelműen azonosíthatók később verseiben is.

Hogy Filiczki pontosan mennyi osztályt végzett el Lőcsén, nem tudjuk, de azt igen, hogy 1600. szeptember 1-jén már **Késmárk**on tanult Adam Kunisch (†1600) és Johann Frölich (†1608?) alatt.

Kunischtól fennmaradt egy bejegyzés Filiczki emlékkönyvében 1600. szeptember 1-jéről:[12]

Evagrius
Λάλει ἃ δεῖ, καὶ ὅτε δεῖ, καὶ ὑπέρ ὧν δεῖ, καὶ οὐκ ἀκούσεις ἃ μὴ δεῖ.

Q. Curtius lib. 4.
Effugit mortem, quisquis contempserit. Timidissimum quemque consequitur.

Benevolentiae et memoriae ergo Scr[ipsit] Adamus Kunischius, Ludirector Kaismarcensis
Calend[is] Septembr[is] Anno M. DC.

10 A magyar értelmezést a korabeli, Lőcse kulturális vonzáskörébe is beletartozó magyar fordításokat is tartalmazó kiadások valószínűsítik: Heyden 1527; Heyden 1531; Heyden 1552; Heyden 1591; Heyden 1596.

11 Nem keverendő össze a thébai Kebész nevéhez kötött filozófiai dialógussal. Erről lásd: Janzsó 2018.

12 Habár ez az első ismert bejegyzés nem névre szóló, nagy valószínűséggel Filiczkinek íródott. Ez azért lehet kérdéses, mert emlékkönyvét Johann Kraustól örökölte meg később, és pár bejegyzés még Krausnak szól (lásd lejjebb). Azt, hogy Filiczkinek szól, onnan lehet tudni, hogy nagyobb a lap, mint a könyv. Ugyanis Filiczkinek ekkor még nem volt birtokában az album, ezért a külön lapokra bejegyzett dedikációkat majd csak később, 1603 után fűzte a könyvbe.

A görög mondat egy Evagriosz Pontikosznak tulajdonított maxima, amelynek két változata ismert. A modern szövegkiadások *„Λάλει ἃ δεῖ, καὶ ὅτε δεῖ, καὶ οὐκ ἀκούσεις ἃ μὴ δεῖ*” formában közlik: „mondd, amit kell, amikor kell, és nem fogod meghallani, amit nem kell”.[13] Kunisch a másik, hosszabb verziót írta be: „mondd, amit kell, amikor kell, amiért kell, és nem fogod meghallani, amit nem kell”. A Quintus Curtius Rufus-idézet Nagy Sándor históriájából (4.14.25) pedig már szinte a halál lehellete, ami gyáván vagy nem gyáván, de még az év vége előtt utolérte Kunischt: „Megmenekül a haláltól, aki lenézi. És minden gyávát utolér”.

Az alapján, hogy a késmárki rektor görögül írta be az idézetet, talán azt is feltételezhetjük, hogy Filiczki ekkor már tisztában volt a görög nyelv alapjaival, tehát a lőcsei tanrendet figyelembe véve legalább a harmadik, vagy inkább a második osztály követelményein is túl volt már ekkor Késmárkon. Természetesen biztos következtetéseket nem vonhatunk le egy görög bejegyzésből, hiszen Kunisch talán csak ösztönözni akarta a görög nyelv elsajátítására ezzel, és így akár alacsonyabb tanulmányi szinten is lehetett Filiczki, azonban ha figyelembe vesszük azt is, hogy költőnk 1602 márciusában indult el európai peregrinációjára és feltételezzük, hogy a szokványos, egyenletes tempóban végezte az iskolát, akkor a fent kikövetkeztetett tanulmányi szintje tökéletesen illeszkedik a lőcsei tanrend menetébe és így 1602 tavaszára az első tanulócsoport szintjén hagyhatta el az iskolát. Ezért is gondolom úgy, hogy születési dátuma inkább a Mišianik feltételezte 1585-ös évszámhoz áll közelebb, mint Melzer 1580-ához.

A másik késmárki bejegyzés Johann Frölichtől (†1608?) származik 1602. január 9-éről, aki a bejegyzés szerint Filiczki tanára volt:[14]

> Quo quisque ingeniosior tant[um] docendum tarda ingenia i<…>
> Johannes Fr[ölich] Joanni Filitz[kio] discipulo mor[ige]ro discedenti [scri]bebat cum iret liceum 9 Jan a[nno] 1602

Frölich bejegyzésében a *discipulo* (’tanítványának’) és az aláhúzással is nyomatékosított *discedenti* (’eltávozónak’) szavakat használja. De ezen kívül is van nyoma a tanítványi viszonynak. A másik szövegrészlet Filiczki 1604-ben kiadott paideutérionja, amelyben szenvedélyes szavakkal dicséri *praeceptorát: „D[omini] Ioanni Froelichio, Ludirectori Caismarcen[si] laudatissimo, Praeceptori meo summa observantia colendo*”.[15] Mivel Filiczki bázeli kötetének egyik verséből pontosan tudjuk, hogy a szülőföldet és az atyai házat (tehát nem Késmárkot, hanem az attól tíz kilométerre sem lévő Farkasfalvát, szlovákul Vlková) e bejegyzés után két hónappal, vagyis 1602. március

13 Elter 1892, LIII.

14 Sajnos a szöveg annyira sérült, hogy a beíró családi nevéből is csak két betű látható tisztán, ami azért van, mert ekkor még nincs Filiczki tulajdonában az az Alciati-kötet, amit emlékkönyvnek fog használni, és így az eredeti bejegyzést csak később ragasztotta be. A lap aztán a könyv szélességének vonalára meghajtva szakadhatott le.

15 Filiczki 1604, $\mathrm{B8}^{r}$–$\mathrm{B8}^{v}$.

2-án hagyta el,[16] ezért nyilvánvalóan Frölich ezzel a bejegyzéssel már búcsúztatja Filiczkit. Az imént említett Filiczki-vers 17–18. sora pedig arra utal, hogy ezt a verset újévi ajándékként szánta (*confectam strenam carmine*) Frölichnek, amely azt is jelenti, hogy ez 1601 végén, vagy legfeljebb 1602 legelején íródhatott. Ezzel az újévi ajándékkölteménnyel viszonozta tanárának „oly sok szolgálatát",[17] amire Frölich válaszként aztán megírhatta a fenti bejegyzést Filiczkinek, amely tartalmával valamennyire még vissza is utal az ifjú versére.

Sajnos ebből még mindig nem tudjuk meg, mikor érkezhetett Filiczki Késmárkra, de arra viszonylag pontos adatunk van, hogy mikor került Frölich a városba tanárként. Az egyik nyomunk Samuel Klein, aki szerint Frölich a pomerániai Stettinben (ma Szczecin) *de categoria qualitatis* védte meg disszertációját az épp frissen kinevezett rektor, Christoph Butel elnöklete alatt valamikor 1601-ben.[18] Ugyanakkor Miskolci Csulyak István 1601. augusztusi találkozójuk alkalmával már késmárki rektorként utal *Diárium*ában Frölichre.[19] Tehát 1601 második felében már Késmárkon tartózkodott. Azonban mivel ismerjük Frölich albumbejegyzését 1602. január 9-éről, és napra pontosan tudjuk azt is, hogy Filiczki 1602. március 2-án indult el európai peregrinációjára, ezért Késmárkon Frölich tanítványa legalább 1601 őszétől legfeljebb 1602. márciusig lehetett.

Van még egy bejegyzés, amelynek ugyan se dátuma, se helye nincsen, mégis a *condiscipulo* kifejezés arra enged következtetni, hogy Késmárkon keletkezett. A lap formátuma is a korai bejegyzésre utal, mert nagyobb, mint az Alciati-kötet mérete. Egy verset ajánlott egy Martinus Lascodius (talán Laskai Márton?) nevű diáktársa Filiczkinek (157v):

Causa boni Deus est, bona qui bonus omnia fecit,
Undique persona congrua et coqua sua.
Huic soli, quoties rate nos vestit aura secunda
Gratia pro meritis est referenda suis.
Hunc tu Iane precor toto de Doctore laudes,
Si cupis, astripotens praesit ut ipse viae.
Condiscipulo et amico suo singulari Iohanni Philickio scribebat Martinus Lascodius, gratitudinis ergo.

Ezeken kívül a két másik legkorábbi bejegyzés az emlékkönyvben arra utal, hogy 1600. november végén, december elején Késmárkról elutazott a nagyjából 150 kilométerre lévő Zsolnára. Nem valószínű, hogy tanult volna a városban, hiszen már

[16] *Anno 1602. 2. Martii, e Patria discedens, paternis aedibus valedixi* (1602. március 2-án, a Hazából eltávozva, búcsút vettem az atyai háztól). Filiczki 1614, 33.

[17] *Hoc tibi, quo licuit, confectam carmine strenam, / Pro multis meritis reddo, dicoque tuis*. (A *strena* szó egyik jelentése – a *Xenia* kötet tematikájához illeszkedő – 'újévi ajándék'.)

[18] Klein 1789, II, 410–411.

[19] MPEA 11, szerk. Zsinka 1927, 129.; Oláh 2018.

szeptemberben a késmárki iskolában találjuk. Az egyik beírás nem tartalmaz dátumot, viszont a bejegyzések tartalma egyértelművé teszi, hogy nagyjából ugyanakkor jegyezték be mindkettőt. A dátumot is jelölő beírás Martinus Sorbaeus Boscovinus következő verses bejegyzése, amely szerint Filiczki 1600. december 2-án hagyta el Zsolnát (157^{r}).[20] Sorbaeus ugyanannak a lapnak a rectójára írta be a versét, aminek a versójára Lascodius a saját költeményét. Ezért az sem lehetetlen, hogy Lascodius is Zsolnán írta be a sajátját, és nem Késmárkon. A vers szerint a művészet majd elhozza a dicsőséget, amikor annyit izzad majd a stúdiumokkal messzi földeken is.

Musarum Cohors
Ars te nostra gravi iuvenis dotabit honori
Quando quidem studii caussa sudando laboras
Inque sitis longe mores regionibus aptos.
Quaeris, Dii aspra ergo iuvent et vela secundent.

Suavi et Erudito Iuveni Iohanni Filitzkio scribebat p<...>nus maestitiae, amicitiae ergo, II Die Decemb[ris] Solna migranti, Martinus Sorbaeus Boscovinus Marcomannus. Anno miserrimo 1600.

A másik bejegyzés pedig a žateci Christophorus Lophustól származik, aki szintén Filiczki Zsolnáról való elutazására írta be versét dátum nélkül (inc. *Incolumis veluti Solnensi rure recedis*; 113^{r}, lásd 452. oldalon).

A szakirodalomban rendre feltűnik, hogy Thököly Sebestyén (?–1607) patronálta volna Filiczkinek nemcsak elemi iskolai, hanem külföldi tanulmányait is. A Melzertől[21] továbbhagyományozódott állításnak egyetlen nyoma 1604-es kötetének egyik verse, amelyben Filiczki Thököly Sebestyénnek és palocsai Horváth Györgynek mint *patronis meis* ajánlja versét.[22] Thökölynek öt verset is szentelt a kötetben, ebből kettő címervers, egy újévi ajándékvers és egy óda, amelyet Thökölyn kívül Máriássy Andrásnak, Ferencnek és Pálnak is dedikált. **Én mindenképpen csak Késmárkra szűkíteném Thököly mecenatúráját,**[23] de az sem lehetetlen, hogy nem is magát Filiczkit támogatta személy szerint, hanem – mint Késmárk városának mindenható ura – a városi iskolát. Az egyik Thököly-címervers is általánosságban *Maecenas liberalium artium liberalissimus*-ként nevezi meg Thököly Sebestyént.[24] Tehát Mišianik azon állítását,[25] hogy Filiczki külföldi tanulmányait is támogatta volna Thököly, a fennmaradt források nem támasztják alá. Egy ilyen típusú, személyre szabott mecenatúra mindenképpen több irodalmi nyomot feltételezne, ahogy később a Hodějova

[20] Krasnovský 2021, 54.
[21] Melzer 1833, 60.
[22] Filiczky 1604, A2^{v}.
[23] Ahogy Odložilík 1932, 432; Truhlář, Hrdina, Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 1966b, 144; és Vaculínová 2013a, 307.; ; Oláh 2018, 518–520.
[24] *Uo.*, A1^{v}.
[25] Mišianik 1974, 153.

családdal kapcsolatban ez egyértelmű is. Ráadásul ha Filiczki külföldi útjának anyagi támogatását magára vállalta volna Thököly, akkor már csak illendőségből sem osztotta volna meg Filiczki a patrónusnak szóló dedikációját egyetlen versben, ahogy palocsai Horváth Györggyel tette. Vagyis pont annyi forrásunk van Thököly Sebestyén patronátusának, mint palocsai Horváth György támogatásának: ugyanazon versnek a címe.

Egyetemi évek

Görlitz (1602–1603)

Ahogy fentebb már szó volt róla, saját verse szerint 1602. március 2-án elhagyta a szülői földet, és a görlitzi matrikula adatai szerint 1602. március 18-án iratkozott be.[26] Bencédy szerint együtt utazott ki Miskolci Csulyak Istvánnal és annak tanítványával, Thököly Miklóssal.[27] Ez egyáltalán nem lehetetlen, de ezt az állítását nem támasztja alá semmivel. Ráadásul Thököly 1601. szeptember 30-án iratkozott be Miskolci Csulyakkal együtt Görlitzben. Vagyis, ha együtt is utaztak, ez csak egy hazalátogatásuk után lehetett. De ha így is lett volna, akkor miért majd csak egy év múlva írt be Miskolci Csulyak albumába?

A következő nyomunk Filiczki 1603. február 20-i görlitzi bejegyzése Bohuslav Jafet[28] (†1615) albumában, majd március 17-én Miskolci Csulyak albumában az Anaxagoraszról szóló verse (lásd 164. oldalon). Érdemes megjegyezni, hogy a Miskolci Csulyaknak írt görlitzi propemptikonjában (lásd oldalon) Filiczki arra céloz, hogy nem tudott csatlakozni Miskolci Csulyakhoz és Thököly Miklóshoz fiútestvére betegsége és az emiatt felmerült költségek okán (*frater sero aere retardat*). Ez az információ azért fontos, mert kiderül belőle, hogy egy fiústestvére biztos volt. Tudjuk, hogy Thököly 1601. szeptember 30-án iratkozott be Miskolci Csulyakkal együtt Görlitzben,[29] tehát Filiczki információja 1601. szeptember közepére vonatkozhat.

*Album amicorum*ában 13 bejegyzés található Görlitzből, azonban ebből csak kilenc szól Filiczkinek, a maradék az album előző tulajdonosának, Johann Krausnak (Crausius, Kraus), akitől kapta vagy megvette Filiczki. Kraust Vaculínová a Bocatius-

[26] Truhlář, Hrdina, Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 1966b, 144; Mišianik 1974, 153; Vaculínová 2013a, 307; Szögi 2020, 186 (no. 251). A nagyjából 530 kilométeres utat napi 35–40 km/órával tette meg. Lásd: Fedeles 2015, 223.

[27] Bencédy 1946, 24. A görlitzi iskola tanítási rendjét is összefoglalja: Bencédy 1946, 24–27.

[28] Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 2011, 173.

[29] Szögi 2020, 185 (nos. 244, 246).

versek címzettjével azonosítja,[30] azonban ez nem valószínű, hiszen – ahogy a versek címében is szerepel – ez a „Johannes Crausius” a tizenhárom szepesi város provizoraként már 1595-ben is tekintélyes tisztséggel bírt, akinek meghalt 1594-ben a felesége.[31] Viszont van egy másik, szintén ólublói születésű Johann Kraus, aki az 1600-as évek elején Görlitzben tartózkodhatott, majd 1605. június 14-én iratkozott be a heidelbergi egyetemre.[32] Görlitzi tanulmányainak egyik nyoma az is, hogy Kraus Görlitzben egy könyvecskét adott ki a hajniki Bobrowici Mátyás két gyermekének halálára 1604-ben (lásd oldalon). Az egyetlen ismert példányt maga Kraus dedikálta lengyel iskolatársának (*condiscipulo*) Piotr Biskupskinak a címlapon.[33] *Condiscipuli* pedig szinte biztos, hogy Görlitzben voltak. Ezt erősíti meg Filiczki egyik verse is, amelyben Petrus Biskupsky lengyel nemest a görlitzi iskola „fényének és díszének” nevezi (*Gorlicii Petrus est luxque decusque chori*).[34] Mivel nagyon valószínűtlen, hogy a szepesi városok provizora, miután feleségét is elvesztette, visszaült volna egy líceum, majd egyetem padjaiba, ezért inkább a fia, ifj. Johann Kraus lehetett az, akitől Filiczki az albumot kapta.[35] Filiczkitől két verset is ismerünk Krausnak címezve (lásd oldalakon).

Visszatérve a bejegyzésekre, csak következtetni tudunk arra, hogy a kilenc görlitzi bejegyzés Filiczkinek szól, mert csak kettőben szerepel a neve. Azonban a görlitzi bejegyzések jellegzetessége, hogy a kilencből nyolc majdnem egy napon készült július közepén, és ezek között van az a kettő is, amelyek viszont néven nevezik Filiczkit. Ezért valószínűsíthetjük, hogy a nyolcból a másik hat is Filiczkinek íródott. Nézzük időrendben a görlitzi bejegyzéseket és kezdjük rögtön azzal, amely akár szintén szólhatna Johann Krausnak is, mert csak a „Ianus” név szerepel a szövegben, mégis sokkal valószínűbb, hogy Filiczki a címzett. Miskolci Csulyak bejegyzése 1603. június 11-ei keltezésű (38^r):

[30] Vaculínová 2013a, 306.

[31] A felesége, Anna Wolkenstein halálára 1595-ben kiadott könyv címében is már e tisztségében szerepel: *Memoriae nobilis, pudicissimae et lectissimae matronae Annae Wolkensteiniae* […] *Iohannnis Krausii arcis Lublo et XIII oppidorum provisoris integerrimi etc. conjugis* […] (Gorlicii: Johannes Rhamba, 1595) (RMK III 854). Bocatius, szerk. Csonka 1990, 305, 405, 991. Még 1594-ben újra megházasodott és a korábban késmárki és eperjesi rektor Lucas Fabinus lányát Euphemiát vette feleségül. Lásd Bocatius *epithalamium*ait: Bocatius, szerk. Csonka 1990, 505–509.

[32] A matrikulában: „*Joannes Kraus de Lublo, Ungarus Sepusius*”. Toepke 1886, 226. Szögi 2011, 126 (no. 784).

[33] „*Nobili nec non Doctissimo Juveni Domino Petro Biskupski equiti Polono Domino amico & condiscipulo suo apprime colendo Johannes Craus: Autor*”. Filiczki, Crausius 1604: Bajor Állami Könyvtár (38 in: Ah 10940).

[34] Filiczki 1604, 24–25.

[35] És ha ez így van, akkor ifjabb Krausnak ismerjük az anyját is: Anna Wolkenstein. Legutóbb Szögi László is különválasztotta az idősebb és az ifjabb Johannes Crausiust. Szögi 2020, 186 (no. 252).

August: in Ps. LX.
Vita nostra in hac peregrinatione non potest esse sine peccato: quia profectus noster per tentationes fit: nec sibi quisque innotescit, nisi tentatus; nec potest coronari, nisi vicerit; nec potest vincere, nisi certaverit; nec potest certare, nisi inimicum et tentationes habuerit.

Ps. 27 – 1.
Κύριος ὁ ἐπίλαμψις καί παρασπιστὴς τοῦ βίου.

Quid me, JANE, rogas scribam tibi? Littera nil est,
  Ast amor, hic scribi nescius, est aliquid.
Gorlicium linquens haec pauca notata relinquo;
  Nodus ut aeternum duret amicitiae.

Steph[anus] P[astor] Miskolcinus Ungarus III Idicum Junii amoris non fucati Symbolam adponebat M D CIII Gorlici.

Az album beírásainak esetlegességével szemben ez a hármas bejegyzés mintha valami laza kompozícióval bírna, amelyet saját tervezett elutazása ihletett (nagyjából egy hónappal később, július 12-én iratkozik majd be a heidelbergi egyetemre).[36] Ebből talált aztán utat magának az a műfajnak megfelelő jellegzetesen közhelyes bölcselkedés, amelynek pillérére támaszkodva ajánlja baráti versét Filiczkinek. A „kompozíciót" Szent Ágoston 60. zsoltármagyarázata alapozza meg, amely a bűn nélküli élet lehetőségére, mint kísértő utazásra és embert próbáló harcra hívja fel a figyelmet. Ez a szövegrész kapcsolódik lazán a szemben lévő oldal *Duodecim certamina Herculis* (Herkules tizenkét viadala) című 137. emblémához. Miskolci Csulyak erre megnyugtatásul a 27. zsoltár első sorának saját maga által tömörített görög parafrázisával válaszol: „Az Úr az élet világossága és pajzsa". Majd az elutazni készülő csak ezek után közli versét a kacskaringós kézírás kötelékre hasonlító betűivel mint „kendőzetlen szeretetének jelét" (*amoris non fucati symbolam*). És így ezzel meg is válaszolja a vers kezdősorával felvetett dilemmáját, hogyan lehet betűkkel – *pictura et poesis* – a szeretetet kifejezni. A betűk vizuális képével mint a szeretet kötelékeivel: „Miért kéred tőlem, János, hogy írjak neked? A betű semmiség, csak a szeretet számít, azt ide íratni nem lehet. Ezeket a kis bejegyzéseket hátrahagyva hagyom el Görlitzet, hogy a barátság köteléke örökké tartson".

Ez az egyetlen görlitzi bejegyzés, amely nem július közepén íródott. Miskolci Csulyak *album amicorum*ában pedig három verses bejegyzést is találunk Filiczkitől. A már említett Anaxagorasz-vers keltezése 1603. március 17. Ez abból a szempontból lehet árulkodó, hogy Csulyak viszont csak három hónappal később írta be bejegyzését, ami talán azt jelenti, hogy március 17-én még Kraus tulajdona volt a későbbi Filiczki-album. Tehát költőnknek majd csak valamikor tavasszal kerül a birtokába. (A befűzött és méretében is nagyobb lapokon kívül az a pár bejegyzés, amely 1601-ben és 1602-ben készült, mind Krausnak íródott.)

[36] Szögi 2011, 126 (no. 780).

Két görlitzi bejegyzést találunk címzettel és dátummal. Mindkettő ugyanazon a napon született: 1603. július 15-én. Az egyik Abraham Buchholzer bejegyzése, amely mottókat, életbölcsességeket ír egymás alá (64r):

Veri Summa boni: NOSSE ET AMARE DEUM.
+
Sol vitae: Sapientia.
Sal vitae: Amicitia.
Penus vitae: Temperantia.[37]
Antidotum vitae: Patientia.[38]
Via vitae: Conscientia.

Infucati amoris hanc notam, Ornatissimo juveni Domino Johanni Filizkio Sepusio apponebam lubens meritoque Abrahamus Bucholcerus Silesius, Gorlicij die 15. Jul. 1603.

A másik bejegyzést szintén ezen a napon Christoph Staude (1580–1639) *scribit in patria Ιωάννης Φυλιτσκιω Οὐγγαριω* (70r). A görög szöveg után egy Cicerótól származó (*De officiis* 1.77.2–3) szentenciát illesztett be, amely az *Eloquentia fortitudine praestantior* (Az ékesszólás kiválóbb az erőnél) című 180. Alciati-emblémát visszhangozza: *Cedant arma togae concedat laurea linguae* (70v).

De nézzük tovább a bejegyzéseket. A következő kettő ehhez a két személyhez kapcsolódik. Az egyik Daniel Staude (1566–1616), aki Christoph jóval idősebb bátyja és három nappal később, július 18-án írja be a következőt (14v):

– – ‖ – U U ‖ – U U

Stet quicunque volet potens
Aulae culmine lubrico:
Me dulcis saturet quies:
Obscuro positus loco
Leni perfruar ocio[.]

Benevolentiae ergo scribebam DANIEL STAUDius D.U. J. Gorlicius 18 Julii An. 1603.
Doctrinae Studiis Gloria Lumen Habet.

A bejegyzés Seneca *Thyestesének* 390–395. sora.[39] Érdekes lehet, hogy egyik ötszólamú motettájában Orlando di Lasso is megzenésítette, amely a 391–397. sorokat dolgozta fel, akár innen is ismerhette Staude.[40] Ez a bejegyzés is rímel Alciati emblémájára, a 86. számú *In aulicos*ra (Az udvaroncokra).

37 Az ismertebb *panis vitae* alak ugyanolyan értelmű parafrázisa.
38 Vives 1599–1600, F2r; Carolides 1597, Bv.
39 Latzkovits Miklósnak tartozom köszönettel, aki az idézet előtti metrumképlet alapján azonosította a 390. sort: *Hoc regnum sibi quisque dat*.
40 Lásd például: Lassus 1579, Bbr, BBv, Bv, bbv, bv. Lásd ehhez: Forgács 2021, 50.

01. ábra: Daniel Staude bejegyzése

A másik ide kapcsolódó bejegyzés pedig Abraham Buchholzer rokonától (talán testvérétől), Gottfried Buchholzertől származik, aki ugyanazon a napon, július 15-én jegyezte be saját disztichonját Filiczki albumába (30r):

> Autore et perfectore DEO.
> +
> Quicquid agis, retine bene conscia corda, fidemque;
> His sine non dulce est vivere, triste mori.
> +
> SAL virtutum CANDOR.
> Honoris, amoris et memoria ergo scribebat Gorlicii Gottfridus Bucholzerus Gorlic. Reip. ibid. Notarii, die 15. Julii, Anno Chr. 1603. Mundi C. 5573.

A maradék négy bejegyzés mindegyike július 16-i keltezésű. Az album elején Georg Hanisiustól (kb. 1574–kb. 1612) olvashatjuk a következő variációt a Fortuna-toposzra (29v):

> Occasionem qui negligit, plus negligit, quam recuperare [non] potest.
> Scriptum manu Georgii Hanisii J.U.L. Gorlicii 16 Jul. Anno 1603.

Az életbölcsességből kihagyta a *non*t, pedig úgy lenne értelme a bejegyzésének: „Aki a lehetőséget elszalasztja, az többször is elszalasztja, mert [nem] tudja visszaszerezni".

Ugyanezen a napon, tehát július 16-án, egy bizonyos Venceslaus Faukner a Funkenstein, talán diáktársa, „futtában" a következő Aranyszájú Szent János-idézetet (41. homília Máté evangéliumáról) jegyezte be (65^{r}):

Chrysostomus
Quicquid quaeritur ad salutem, totum iam impletum est in Scripturis[.]
Haec celeri calam[o] adsignabam G[orlic]i 16. Julii A. 1603. Venceslaus Faukner a Funkensteinus

Szintén július 16-án Filiczki összeszedett egy meglehetősen közhelyes bejegyzést a sorsnak alávetett emberi életről és halálról egyik görlitzi tanárától, Friedrich Papától (1556–1607) is (131^{r}):

Tota hominis vita est subiecta sorti, et morti: sors est patientia, mors constantia fidei.
Scribit M. Fridericus Papa Gorl. 16. Julii. an. 1603.

És végül a meglehetősen ismeretlen bejegyzők után végre találunk egy igazi nagy halat is Filiczki görlitzi hálójában (bár beírása nem tükrözi nagyságát), aki szintén a görlitzi gimnázium tanára, sőt ekkor már conrectora volt: a koszorús költő Elias Küchlert (1568–1632).[41] Július 16-án Senecát (*Epistulae morales ad Lucilium* 66.30.2–3, 66.31.1–3) idézte Filiczkinek (121^{r}):

Bona vera idem pendent, idem patent: falsa multum habent vani.
Quicquid vera ratio commendat, solidum et aeternum est: firmat animum, attollitque, semper futurum in excelso. Senec. Ep. 67.
Scriptum a Elia Cuchlero P. C. Scholae Gorl. Collega. Anno gratIae DoMInICae. 17 cal. Aug.

A görlitzi bejegyzések tanulságaihoz a jobb átláthatóság kedvéért, az időrendet követve a következő táblázatot is megadom (kövérrel jelezve, ha összefügg az egyik Alciati-emblémával, és kurzívval is, ha az Alciati-könyvnek csak egy szövegrészletével):

1603.06.11.	**Miskolci Csulyak István**	**Görlitz**	**vers**	**latin**	**38^{r}**
1603.07.15.	**Christoph Staude**	**Görlitz**	**szentencia**	**görög, latin**	**70^{v}**
1603.07.15.	Abraham Buchholzer	Görlitz	szentenciák	latin	64^{r}

41 Filiczkitől egy verset is ismerünk, amit Küchlernek írt. Filiczki 1614, 105–106.

1603.07.15.	Gottfried Buchholzer	Görlitz	vers	latin	30^{r}
1603.07.16.	Georg Hanisius	Görlitz	szentencia parafrázis	latin	29^{v}
1603.07.16.	Venceslaus Faukner a Funkenstein	Görlitz	idézet	latin	65^{r}
1603.07.16.	Friedrich Papa	Görlitz	szentencia parafrázis	latin	131^{r}
1603.07.16.	Elias Küchler	Görlitz	idézet	latin	121^{r}
1603.07.18.	**Daniel Staude**	**Görlitz**	**idézet**	**latin**	**14^{v}**

A bejegyzések egy nagyon szűk körre utalnak. Miskolci Csulyakot még Késmárkról ismerhette, a többiek valószínűleg a görlitzi gimnázium vonzásköréből kerültek ki. Ráadásul hét bejegyzés két egymást követő napon, július 15-én és 16-án került beírásra. Valószínűleg ekkor, ezekben a napokban hagyta el a várost Filiczki. Fontos lehet még két tanárának a neve, akik taníthatták: Friedrich Papa és Elias Küchler. Rajtuk kívül egy másik tanáráról van tudomásunk: a koszorús költő Johann Linckről (~ 1560–1603), aki Filiczkihez írt versében „legkedvesebb tanítványának" nevezi költőnket. Habár nem található meg Filiczki albumában, a vers mégis egy albumbejegyzésnek tűnik (talán az albumból hiányzó nagyjából 80 oldal egyikén lehetett):[42]

Suavis avi nitidis veris sub solibus ortus,
   Suavis et o navi per freta portus adest!
Suavis api fragrans iucundis floribus hortus:
   Cui sua vis suavis non et in orbe foret?
Non sic ortus avi, non navi portus, et hortus
   Suavis api: suavis fomes ut artis honos.
Artis honos onus est, primis et amaror in annis:
   Usu, non lusu, sed fit amaror amor.
Fili Filiczki, filo meliore Minervae
   Fide: nec in vili spes erit aequa fide.

A többi görlitzi bejegyzés alapján nagyon valószínű, hogy ez a vers is 1603. július közepén készült (úgy tűnik, pár nappal Linck halála előtt). A vers kimondottan szellemes és az antik keserédes (γλυκύπιρκος) szerelem toposzával[43] játszik szójátékokat is felhasználva (*sua vis suavis*). A szerelmet helyettesíti a stúdiummal. Mindkettő egyformán keserédes. A tanulás nem menedék és kikötő, sem virágoktól illatozó kert méheknek, vagy tavaszi napfény madaraknak, hanem keserű teher, munka és fárad-

42 Filiczki 1614, 89.
43 Lásd például: Platón, *Philebosz* 46c–d; *Szapphó*, fr. 130.

ság. Csakis a mesterség állandó gyakorlása, vagyis a tanulás és nem a szórakozás változtatja a keserűséget szeretetté (*amaror - amor*). Végül azzal az útravalóval búcsúzik Filiczkitől (*Fili Filiczki*), hogy hitét is jobb, ha Minervára támaszkodva tanulással és tudással erősíti meg, mert a közönséges hitnél ez nemesebb.

Prága (1603–1605)

Nem tudjuk, pontosan mikor hagyta el Görlitzet, de egyik versének aláírása szerint 1603. szeptember 8-án már Prágában volt.[44] Valószínűleg nem várta meg az őszt Görlitzben, hanem még valamikor a nyáron elutazott.[45] Nem tudjuk, pontosan mit csinált a fővárosban. Viszont van egy érdekes nyoma annak, hogy már valamikor 1603-ban megkezdte tanulmányait a prágai jezsuita kollégiumban, a Clementinumban. Ezt ő maga állítja későbbi tézisfüzetének előszavában: „Amikor Prágában, az 1603. évben egy ideig a jezsuiták kollégiumába jártam, magam tapasztaltam meg a katolikus egyház hihetetlen gőgjét, és azok [jezsuiták] sok csodálatos ravaszkodását, hogy az igazság helyes újtáról a pápista babonák kietlen pusztaságaiba térítsenek".[46] Azt is írja, hogy ezek után azért ment Herbornba, hogy ott a szent teológia tanulmányozásával szilárdabb védelmet szerezhessen ellenük.

A fenti jezsuita kollégiumos utaláson kívül Lotichiusnál is van egy másik halvány célzás prágai tanulmányaira, de nem derül ki, hova iratkozott be: „*et bonarum artium studiis utiliter imbutus, cum omnia in* Ungaria *arderent bellis intestinis, ex hac* Turcis, *ex illa parte* Botzkaianis *invadentibus, Pragam mature se se contulit, ut eo in* Gymnasio *provectus porro haud poenitendos faceret, multisque bonis et claris viris in oculis haberetur*".[47]

Legalább 1605 júniusáig Prágában tartózkodott, hogy pontosan mit csinált ebben a másfél évben, nem tudjuk. Ez a prágai időszak kapcsolatépítési szempontból különösen fontos lehetett számára, mert ekkor lett a nevelője Přech z Hodějova (Hoddiegova) báró három fiának: ifj. Přech z Hodějovának (Przechius ab Hoddiegova) (1595–1617), Bohuslav Hodějovský z Hodějovának (Bohuslavus ab Hoddiegova), Adam z Hodějovának (Adamus ab Hoddiegova), valamint meghalt testvére fiának,

[44] Filiczki, Crausius 1604, A4[v]: *Ioannes Filiczkius Farkasfalvanus s. Pragae VI. id. IXbr. M.DC.III. an.*

[45] Miskolci Csulyak István és tanítványa, Thököly Miklós legkésőbb június utolsó hetében el kellett, hogy hagyják Görlitzet, mert 1603. július 12-én a nagyjából 560 kilométerre lévő Heidelbergben iratkoztak be az egyetemre. Szögi 2011, 126 (no. 780, 781). Legkésőbb augusztus utolsó hetében Filiczkinek is el kellett indulnia a 150 kilométernyire lévő Prágába ahhoz, hogy szeptember 8-án onnan keltezhesse versét.

[46] Filiczki, Pasor 1608, A2[r]: „Quum Pragae anno MDCIII. Iesuitarum Collegium aliquandiu frequentarem, multas et miras eorum in me a recta veri via ad superstitionum Papisticarum tesqua abducendo, machinas; incredibilemque de ecclesia catholica iactantiam expertus sum".

[47] Lotichius 1628, 143.

Smil z Hodějovának (Smilus ab Hoddiegova). Ez azért volt számára is gyümölcsöző kapcsolat, mert a Hodějova család támogatásával, az ifjak tanítójaként megkezdhette aztán tanulmányait a német egyetemeken.

Az albumban 16 prágai bejegyzést találunk, amelyből 11 biztos, hogy ebből a prágai korszakából származik (1603–1605). Az első bejegyzést, megtörve a kronologikus ritmust, Prága értelmiségi közegének egyik fontos figurájától, Heinrich Klingertől (Henricus Clingerius de Abieto, c. 1545–1607) közlöm, amely 1604. május 17-ei dátummal szerepel, és lényeges adalék Filiczki prágai tartózkodásának dátumához (87^r):[48]

Alta petens abies virtutis et artis imago est,
Ars levat et virtus, haec duo culmen amant.
Tendit iter coelo stirps haec, semperque viventes
Non ullo retinet frigore laesa comas.
Caetera cum pereant, et longa aetate fatiscant,
Sola manet virtus, solus et artis honos.
Haec frondente coma galeae stans vertice summo,
Dat gentilitii stemmatis arma mihi.
Culmina nec tantum sedis designat avitae,
Sed vitae ut rectum quisque sequatur iter.

Memoriae et benevolentiae ergo inserebat Henr. Clingerius de Abieto Mysiaemontanus Pragae, XVI. Calend. Junii, Anno M.DC.IV.

A vers ebben a formájában csak a Filiczki-albumban szerepel. Érdekessége, hogy a lentebb közölt Bocatius-vershez hasonlóan Klinger is az album amicorum egyik Alciati-emblémájával játszik, méghozzá úgy, hogy saját humanista nevével és családjának címerével rímel az Alciati szimbólumra. Clingerius *de Abieto* (más alakjában *de Abiete*) *Mysiaemontanus* és a 201. *Abies* (Fenyő) címet viselő embléma szövege összefüggnek egymással: „*Apta fretis Abies in montibus editur altis: / Est et in adversis maxima commoditas*".[49] („A tengerre való Fenyő magas hegyekben növekszik: még a szerencsétlenség is nagy előnnyel járhat".)

[48] A verset már közölte: Vaculínová 2013b, 99.

[49] Családja címerében is található fenyőfa. Családnevével, származási helyének nevével, valamint címerével egy külön kötetben is eljátszik: Clingerius 1605.

02. ábra: Heinrich Klinger bejegyzése

Filiczki bázeli kötetében paratextusként olvashatunk egy verset Klingertől, amelynek címe szerint költőnk valamikor 1605 júniusában távozott Prágából Herbornba: „*...Praga Herbornam discedenti, mense Iunio, Anno MDCV...*”[50] Nagyon valószínű, hogy albumbejegyzésével nagyjából egy időben, még májusban írhatta ezt a verset Filiczkinek, aki már készült elutazni, de még nem tudta pontosan, mikor indul el júniusban (mint lejjebb majd látjuk, elutazása inkább május végén lehetett). A 33 soros vers hasonló témájú, mint az albumbejegyzés, csak ebben nincs szó Klinger fenyőfájáról. A vers felütése felidézi a már említett Hermann Kirchner-verset. A magyar földből termett jó Filiczkit az istenkáromló török és a vad Bocskai szorongatta („*Filiczki bone, quem tellus creat Hungara, quam nunc / Hinc Geta blasphemus premit; hinc Boczkaius acer*”.)[51] De szerencsére Enyo (Enüó), a háború istennője és Mars, valamint az emberkínzó hárpia, Aello (Aelló) elhúzódott, hogy Pallasz Athéné tudós mester-

[50] Filiczki 1614, 88–89: „A szászországbeli Tännichtből való jogász, Heinrich Klinger propemptikonja az 1605. év június havában Prágából Herbornba távozó, erénnyel és tudással felettébb ékes ifjúnak, Filiczki János úrnak”. A vers 17–21. sora is erre utal: *nunc linquis*.

[51] Lotichiusnál is hasonlókat olvashatunk (Lotichius 1628, 143): „*et bonarum artium studiis utiliter imbutus, cum omnia in* Ungaria *arderent bellis intestinis, ex hac* Turcis, *ex illa parte* Botzkaianis *invadentibus, Pragam mature se se contulit, ut eo in* Gymnasio *provectus porro haud poenitendos faceret, multisque bonis et claris viris in oculis haberetur*”.

ségeire szánhassa magát. A vers 14–16. sora lehet számunkra a legfontosabb, ugyanis ebből kiderül, hogy valamiféle tanár-tanítvány viszony volt Klinger és Filiczki között. Nem feltétlenül intézményes keretek között, legalábbis ennek egyelőre nincs nyoma, hanem inkább a korabeli *accademia* értelmében, vagyis Klinger véleményezte és feltehetőleg kijavította Filiczki latin és görög nyelvű verseit, amiket megmutatott neki: „*Et tua cum de me non esset opinio fallax, / Plurima censurae nostrae subiecta dedisti, / Tam Latia, Graia quam lucubrata Camoena*". („És mivel nem voltál rossz véleménnyel rólam, sok mindent adtál, hogy véleményezzük, éjjel gyertyafénynél készített latin és görög költői műveket egyaránt".) Vagyis Heinrich Klingert nyugodtan nevezhetjük tanárának, vagy legalábbis mesterének a költészet terén. De Klinger a prágai egyetemmel is kapcsolatban kellett, hogy legyen, hiszen 1607. február 7-én az egyetem területén lévő lakásában halt meg, ezért az sem lehetetlen, hogy Filiczki a prágai egyetemet hivatalosan is látogatta.

Klingerről elég kevés az adatunk. Mivel 1561 januárjában iratkozott be a wittenbergi egyetemre, ezért nagyjából az 1540-es évek elején születhetett, tehát Filiczki mentoraként már hatvanas évei fölött járhatott. Neve alapján a szászországi Tännichtből származhat. A cseh szakirodalom ezért a nevét gyakran így is adja meg: „Heinrich Klinger von Tennichten". Wittenbergben ismerkedett meg Adam Huberrel, aki azért fontos Filiczkivel kapcsolatban, mert Prágában volt egy latin magániskolája, és felmerült, hogy költőnk nála is tanulhatott.[52] Hogy Filiczki járt-e Huber iskolájába vagy sem, nem tudjuk, de az biztos, hogy Klinger mint vizsgáztató dolgozott itt, tehát ha máson nem, Klingeren keresztül kapcsolatba került a magániskolával. Wittenberg után Klinger I. Keresztély, Anhalt-Bernburgi herceg szolgálatában állt. 1599-ben költözött Prágába. Flood szerint[53] valamikor 1602 előtt Paul Schede Melissus (1539–1602) avatta koszorús költővé, azonban erre nem utal se a Filiczki-album beírásában, sem a bázeli Filiczki-kötet költőnknek címzett versében, se pedig egyéb könyveinek a címében. Filiczki elutazása után maga Klinger is el akarta hagyni a várost 1605 novemberében, de valószínűleg gyengélkedése miatt nem indult útnak, és végül 1607 elején meg is halt.[54]

A legkorábbi prágai albumbejegyzésként a Collegium Carolinumban 1604. január 19-ei dátummal két görög idézetet írt be a prágai egyetem latin- és görögprofesszora Johannes Campanus (Kumpán, 1572–1622) (128^{r}).

A következő bejegyzés az épp Kassa város követeként Prágában tartózkodó Johannes Bocatius 1604. március 10-i beírása (37^{r}):

[52] Vaculínová 2013a, 308.

[53] Flood 2006, 331.

[54] A legtöbb adat róla: Truhlář, Hrdina, Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 1966a, 383–386; Vaculínová, Slavíková 2020.

_ _ _ non est mortale, quod opto.

Gloria sudorem virtusque decusque sequuntur,
Nulla manent pigros praemia, nullus honos.

Συν ERIT MELIUS θεω

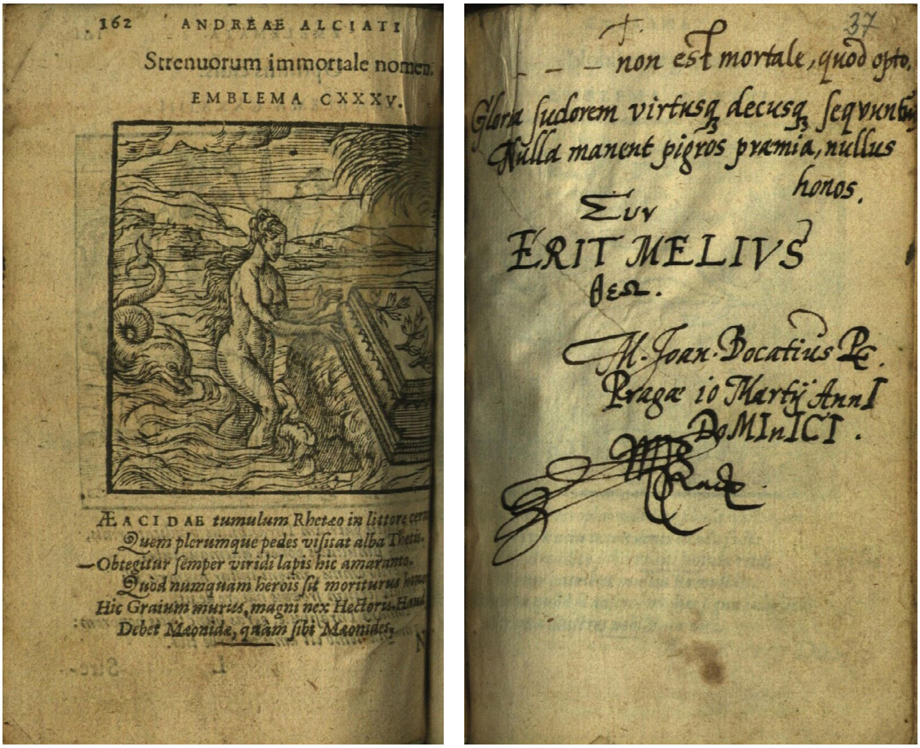
M. Ioan. Bocatius P[oeta] C[oronatus] Pragae 10 Martii AnnI DoMInICI.

Két követtársával Bocatius mint Kassa város vezetője 1604. február 6-án érkezett Prágába, miután Giacomo Barbiano Belgioiso gróf, felső-magyarországi főkapitány elfoglalta a kassai Szent Erzsébet-dómot és kiűzte a városból a protestáns prédikátorokat. Több hónapnyi várakozás után sem fogadta őket II. Rudolf, így a küldöttség valamikor április 20-a előtt[55] elhagyta Prágát (igaz, majd csak június 15-én érkeztek vissza Kassára).[56] Bocatius bejegyzése mintha egy iskolai tesztfeladvány lenne. Ovidius *Metamorphoses*ének egyik sorát (2.56) írta be (*sors tua mortis, non est mortale, quod optas*), de kihagyta az első három szót, amit jelzett is. A disztichon viszont Bocatius 1599-ben megjelent kötetéből egy tanítványainak – Hoffmann Györgynek és Hoffmann Istvánnak – dedikált költeményének utolsó két sora (*Vindemia scholastica. Ad nobiles, generosos et ingenuos adulescenteis: Georgium et Stephanum Hoffmannos, meos claros discipulos iam in vindemia versantes*).[57] Bocatius verse nem véletlenül található az Alciati-kötet 37 rectóján, ugyanis Alciati *Strenuorum immortale nomen* (A serényeknek halhatatlan a nevük) című 135. emblémájának rövid, verses kommentárja:

[55] Ezt ő maga állítja egy 1605. április 20-ai prágai levelében, amelyben azt is írja, hogy viszont még ott tartózkodik a lőcsei, bártfai, eperjesi és kisszebeni követ. Ez utóbbi kettőtől bejegyzést is találunk az emlékkönyvében (lásd lejjebb). A levél eleje így hangzik: „*Legati Cassovienses, de quibus nuper scripseram, qui achuc ante istos tumultus Pragam appulerant, iam tandem, sed re infecta discessere; reliquarum autem quatuor civitatum Leuthsoviae, Bartphae, Epperies, Cibinii legati…*" („Azok a kassai követek, akikről a minap írtam, és akik még a mostani zavargások előtt érkeztek Prágába, már eltávoztak innen, de dolguk végezetlenül; a többi négy város, nevezetesen: Lőcse, Bártfa, Eperjes és [Kis]szeben követei még itt időznek…" ford. Benda Kálmán.) Benda 1973, 85, 88.

[56] Csonka 1985, 209–210.

[57] Bocatius, szerk. Csonka 1990, 489. Az egyetlen aprócska eltérés, hogy az 1599-es szöveg utolsó szava nem *honos*, hanem *honor*.

03. ábra: Johannes Bocatius bejegyzése

Filiczki még az évben küldött neki egy ún. *strenát*, újévi verset (inc. *Si graviora sinunt, strenis dare tempora nostris*), amely viszont valamiért nem kapott helyet az újévi verseket tartalmazó 1604-es, *Xenia natalitia* kötetben, csak 1614-es könyvének második felében (lásd oldalon).

Időrendben a következő bejegyzés egy 1604. szeptember 20-i görög nyelvű szöveg (69^{r}).

Aztán 1604. november 2-áról egy meglehetősen semmitmondó bejegyzést olvashatunk Szenci Molnár Alberttől (166^{r}):[58]

58 A bejegyzés első disztichonja olvasható még Heinrich Ulrich Molnárt ábrázoló 1604-es rézmetszete alatt is (Imre 2009). A másik kétsoros versike viszont nem tőle származik, a 16–17. században többször felbukkan más emlékkönyvekben is. (Lásd például Georg Sölling 1610-es levelét Molnárnak: Szenci Molnár, kiad. Dézsi 1898, 340. Vagy: Textor 1612, 80; Pura 1627, 34; Colbert De Beaulieu 1951, 75–76.) 1628-ban Molnár egy azóta elveszett 1624-es Kálvin *Institutio* példányba is bejegyezte ezt a kis verset és Pál rómaiakhoz szóló leveléből (Rom. 8.31) – miként Ulrich portréja alá – a mottójául szolgáló gondolatot (Módis 1956). Molnárnak ez a Pál szavaiból kreált zanzásított „aláírása” Filiczki albumában is olvasható.

Auxiliare Mihi Sanctorum Vita Salus Sors:
Tu sis Sancta Trias sors Mea, vita salus.

Torquemur, Trahimur, Toleramus Tetra, Tacemus:
Tanta Tamen Tandem Tollet Tortura Triumphum.

Isten velünk,
Senki ellenünk.

Pragae 2. Novembris. Anno Dom[ini] 1604. Virtute et doctrina ornatissimo Juveni D[omi]n[o] Joanni Filiczkio Farkasfalvano amori[s] et memoriae causa scrips[it] Albertus Molnar Szenciensis Ung[arus]

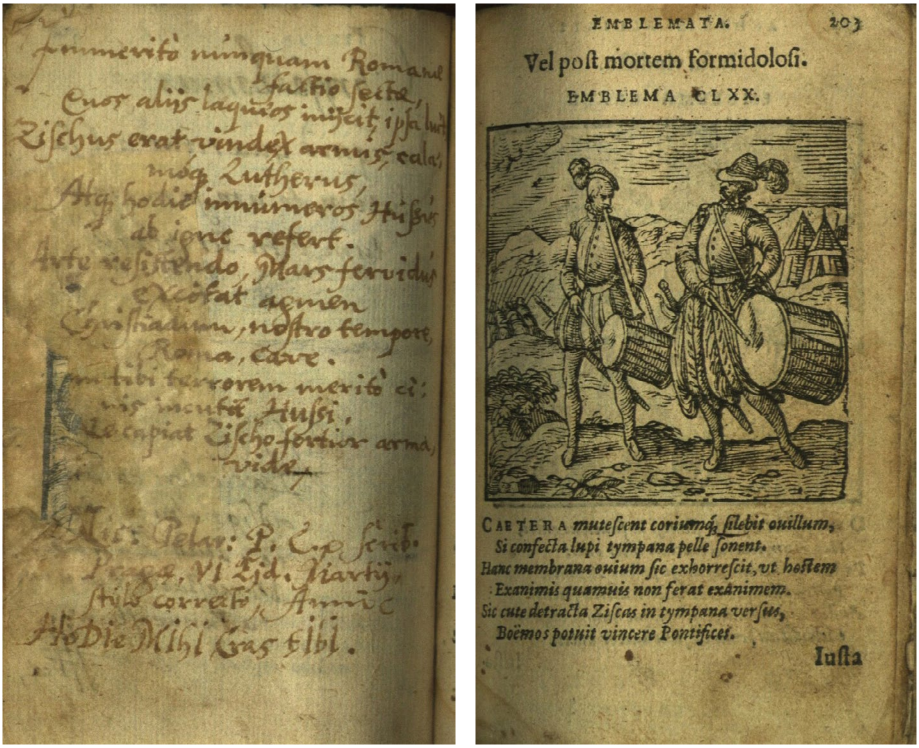
1604 decemberéből a humanista héberprofesszor Mikuláš Albert z Kaménka[59] lányának Alžběty z Kaménkának („Elisabeta, filia M. Nicolai Alberti": Albertina a Kamenek) a Genezis 3.15. idézete olvasható öt nyelven (héber, görög, latin, német, cseh).[60]

A következő bejegyzés 1605. március 6-áról viszont már színvonalasabb: Nicolaus Pelargus (1568–1615 után) négy disztichonnyi katolikusellenes költeménye, amely – mint fentebb Bocatiusé és Klingeré – egy Alciati-emblémára rímel (170.): *Vel post mortem formidolosi* (Még haláluk után is félelmetesek) (65^{v}).[61]

Immerito nunquam Romanae factio sectae,
Quos aliis laqueos iniicit, ipsa luet,
Zischus erat vindex armis, calamoque Lutherus,
Atque hodie innumeros Hussus ab igne refert.
Arte resistendo, Mars fervidus excitat agmen
Christiadum, nostro tempore, Roma, cave.
Nam [? kiszakadt] tibi terrorem merito cinis incutit Hussi,
Ne capiat Zischo fortior arma, vide.

Nic: Pelar: P. Cor. scrib. Pragae, VI Eid. Martii stilo correcto, Anni C
HoDIe MIhi Cras tIbI.

59 Truhlář, Hrdina, Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 1966a, 63–66; Lenká, Vaculínová 2020.
60 Lásd részletesen: Vaculínová 2013c.
61 A verset már közölte Vaculínová 2013b, 99–100.

04. ábra: Nicolaus Pelargus bejegyzése

Alciati emblémája azt verseli meg, hogy a báránybőrből készült dobot hiába ütik meg, ha mellette egy farkasbőrből készült dob zeng, a báránybőr még halálában is annyira retteg akár a halott farkastól is, hogy néma marad, és nem rezonál. Erre hozza fel példának Jan Žižka (1360–1424) legendáját, amely szerint a halott huszita hadvezér bőréből dobot készítettek, amelynek hangjára csatába szállva a csehek győzni tudtak: „*Sic cute detracta Ziscas, in tympana versus, / Boemos potuit vincere Pontifices*". (Miként Žižka lenyúzott bőrét is dobokra feszítették, hogy a cseh főpapokat le tudja győzni.) Erre az Alciati-versre rímel Pelargus verse, amely a római szekta méltó büntetését látja Žižka győzedelmes fegyvereiben, Luther tollában és a tűzből manapság számtalan helyen visszatérő Husz Jánosban. A katolikus szektának ellenálló művészettel és Marssal fenyegeti Rómát. Majd az utolsó disztichonban még egyszer kihangsúlyozza Husz János feltámadó hamvait[62] és Žižka rettenthetetlen fegyvereit, amelyek méltán tartják rettegésben Rómát.

Az 1605. március 15-i bejegyzés igazi sztárbejegyzés. Johannes Keplertől kapta költőnk (72r):

[62] Ez a motívum megtalálható Filiczki egyik versében is (Filiczki 1614, 57): *Plurimus Ausonio nunc Hussus ab igne resurgit* (lásd   oldalon). Talán Pelargus bejegyzése ihlette.

Aut vetera, aut nova delectant, praesentia [ ]
O curas hominum, o quantum est in rebus inane.

Memoriae causa scripsi Ioannes Keplerus S[acrae] C[aesaris] m[aiesta]tis Mathematicus. Pragae Idibus Martii Anno 1605.

Az első sor valószínűleg saját mondata (az utolsó szó olvashatatlan). A második sor viszont egy Persius-idézet (Saturae 1.1.): „Mennyi üres gond is kínozza hiába az embert!"[63]

Aztán a következő két albumbejegyzés közvetlenebb magyar kapcsolatok felé mutat. 1605 áprilisából két, ugyanakkor készült, és egymás utáni lapokon fennmaradt bejegyzést találunk:

Az állhatatlan Szerencse ragyogása című kétsoros egy bizonyos Maximilianus Fabinustól (~ 1570–1612 után) származik, aki a keltezés szerint 1605. április 4-én követségben járt Prágában, és Filiczki fentebb idézett 1605. április 20-i levele szerint,[64] még e levél írásakor is a városban tartózkodott (134[v]):

Disce bonas artes: Alit omnis terra peritos,
Unquam nec fiet, qui bene discit, inops.

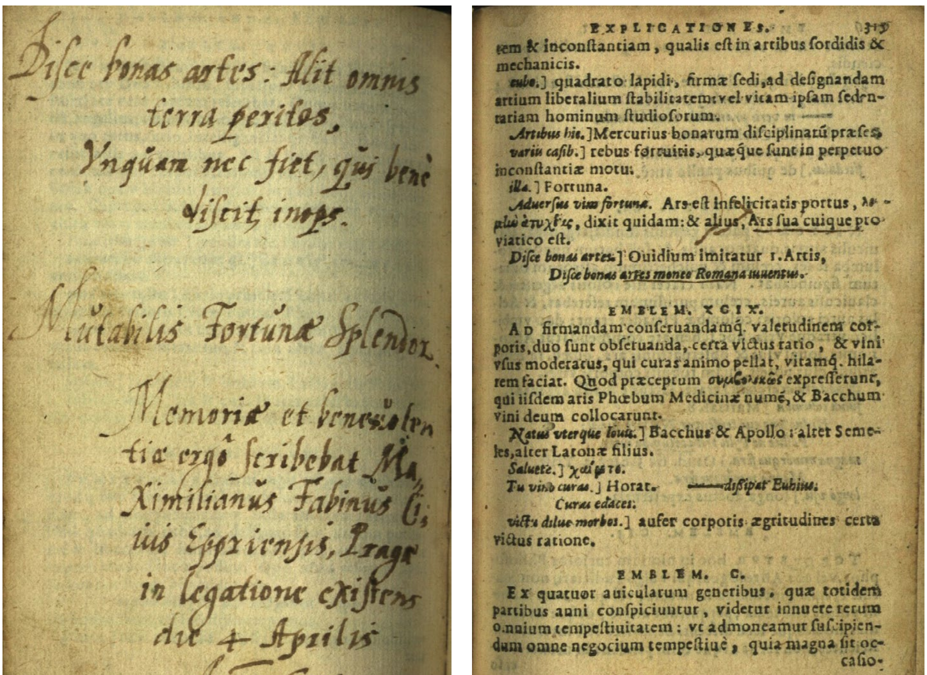
Mutabilis Fortunae Splendor.

Memoriae et benevolentiae ergo scribebat Maximilianus Fabinus Civis Eppriensis, Pragae in legatione existens die 4 Aprilis Anno [1]605.

Mint látjuk, a bejegyzés fő értékét az adja, hogy Fabinus saját disztichonját ajánlotta Filiczkinek (ezzel együtt két verse ismert): „Tanulj tisztes mesterségeket: az egész világ táplálja az [ezekben] jártasakat, / soha sem fog szűkölködni, aki jól megtanulja [ezeket]". Érdekes, hogy a korábban említett Johann Linck bejegyzéséhez hasonlóan Fabinus is az *amor* és *studium* értelmének konnotációit gondolja valami bölcselkedő, útravalónak szánt szellemességben feloldani. Ugyanis a bejegyzés egy *locus communis*, amely Ovidius *Ars amatoriá*jának egyik sorát (1.459) írja át.[65] Ovidius itt a leány meghódításához elengedhetetlen *ars*ok elsajátításának szükségéről ír, míg e későbbi bölcs mondás a tanulás általánosabb érvényű praxisára int. Minél több hasznos mesterséget sajátít el jól az ember, annál biztosabb, hogy nem kopik majd fel az álla. De mivel a szerencse is fontos, ezért hozzáfűzi alatta a következőt: „*Az állhatatlan Szerencse ragyogása*". Fabinus bejegyzése nagyon jó példa arra a bejegyzésfajtára, amelyik egy emblémára nem közvetlenül, hanem az embléma szövegrészletén, vagy az embléma szövegrészletének kommentárján keresztül közvetetten reflektál. Ebben az értelem-

[63] Persius, ford. Muraközy, 1977, 8.
[64] Benda 1973, 85, 88.
[65] Lásd például: Germberg 1582, 28. Valamint Maior 1552, H[r].

ben ezek a bejegyzések is szervesen összetartoznak nemcsak az emlékkönyvvel mint médiummal, hanem az emlékkönyv tartalmával is. Kommentárjellegűek, és többletjelentést kapnak a bejegyzések a szöveg- vagy képreferenciájuk alapján. Fabinus bejegyzése mint a kommentár kommentárja tér vissza, *rereflektál* a bejegyzésénél nem is látható képre, amely Alciati 98. emblémájára utal a természetet szolgáló művészetről (*Ars naturam adiuvans*). Fabinus a beírásával szemben lévő 315. oldal kommentárjában a következő részleteket jelezte aláhúzással, amelyek kommentárjának, kifejtésének szánta saját bejegyzését: *Ars sua cuique proviatico est. Disce bonas artes. Ovidium imitatur I. Artis. Disce bonas artes monteo Romana iuventus*. Ez a szövegrészlet az Alciati-emblémavers harmadik (*adversus vim fortunae est*) és ötödik sorának (*disce bonas artes*) a kommentárja. Fabinus mint stafétabotot veszi kézbe az Alciati-szöveg Ovidius-idézetét, amellyel tovább is szalad.

Disce bonas artes: Alit omnis
terra peritos,
Ynquam nec fiet, qui bene
discit inops.

Mutabilis Fortunae Splendor

Memoriae et benevolen
tiae ergo scribebat Ma
ximilianus Fabinus Ci
uis Epperiensis, Pragae
in legatione existens
die 4 Aprilis
Anno 605.

EXPLICATIONES. 315

tem & inconstantiam, qualis est in artibus sordidis & mechanicis.

cubo.] quadrato lapidi, firmae sedi, ad designandam artium liberalium stabilitatem: vel vitam ipsam sedentariam hominum studiosorum.

Artibus hic.] Mercurius bonarum disciplinarũ praeses.

variis casib.] rebus fortuitis, quaeque sunt in perpetuo inconstantiae motu.

illa.] Fortuna.

Aduersus vim fortunae. Ars est infelicitatis portus, [illegible], dixit quidam: & alius, Ars sua cuique proviatico est.

Disce bonas artes.] Ouidium imitatur I. Artis,

Disce bonas artes moneo Romana iuventus.

EMBLEM. XCIX.

Ad firmandam conseruandamq. valetudinem corporis, duo sunt obseruanda, certa victus ratio, & vini vsus moderatus, qui curas animo pellat, vitamq. hilarem faciat. Quod praeceptum [illegible] expresserunt, qui iisdem aris Phoebum Medicinae numẽ, & Bacchum vini deum collocarunt.

Natus vterque Iouis.] Bacchus & Apollo: alter Semeles, alter Latonae filius.

Saluete.] χαίρετε.

Tu vino curas.] Horat. ——*dissipat Euhius*

Curas edaces.

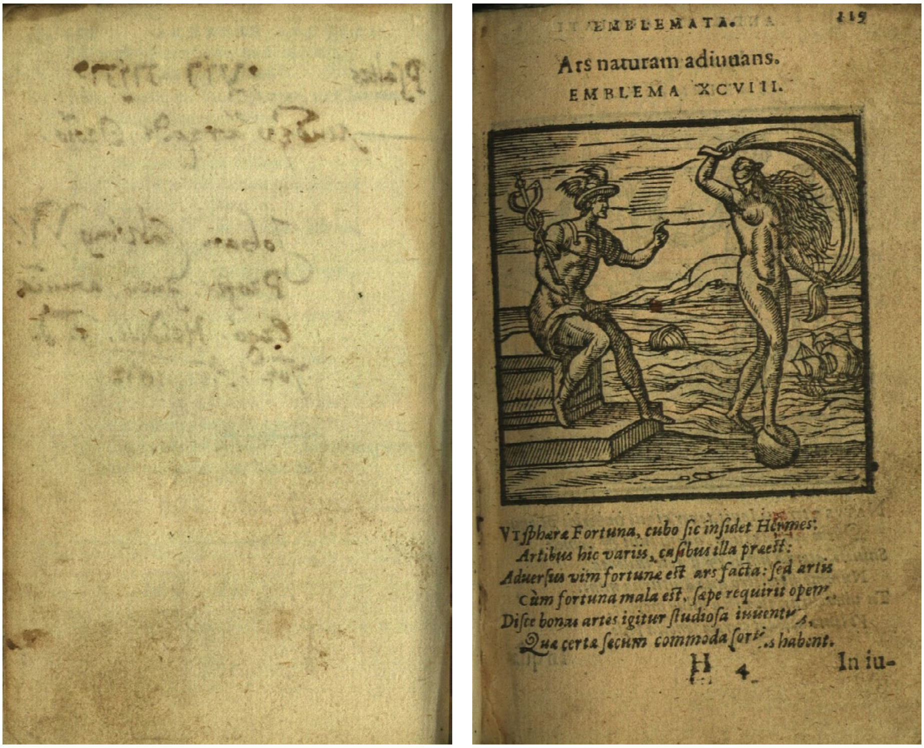
victu dilue morbos.] aufer corporis aegritudines certa victus ratione.

EMBLEM. C.

Ex quatuor auicularum generibus, quae totidem partibus anni conspiciuntur, videtur innuere rerum omnium tempestiuitatem: vt admoneamur suscipiendum omne negocium tempestiuè, quia magna sit occasio-

05. ábra: Maximilianus Fabinus bejegyzése

Az értelmezői játék szempontjából különösen érdekes, hogy miért nem az emblémához írta be a kis verset? Hiszen az emblémával szemközti oldal üresen is maradt (talán a meztelen Fortuna zavarta a tekintélyes követet?):

06. ábra: Maximilianus Fabinus bejegyzésének hiánya és Alciati emblémája

Na de ki volt a bejegyző? Maximilianus Fabinus egyelőre nagyon hiányos életrajzát P. Szabó Béla foglalta össze.[66] Apja az eperjesi iskola művelt tanára, sikeres kereskedő és a szenátus tagja, Lucas Fabinus volt.[67] Maximilianus 1570–1571 körül születhetett Késmárkon, és két testvéréről van tudomásunk: Euphemiáról (akit idősebb Johann Kraus vett feleségül 1594-ben) és Danielről. Maximilianus 1592-ben két jogi disputáció *respondens*eként tűnik fel a strasbourgi *semiuniversitas*on Paul Graseck elnöklete alatt.[68] P. Szabó még két másik egyetemre is felhívja a figyelmet, ahol tanulhatott: Strasbourg előtt Majna-Frankfurtban és Strasbourg után Bázelben.[69] Peregrinációjáról

[66] P. Szabó 2017.

[67] Karšai 1973.

[68] Graseck, Fabinus 1592a; Graseck, Fabinus 1592b.

[69] A két tézisfüzet tartalmának összefoglalását és Obrecht ajánlását lásd P. Szabó 2017, 20–22. Van egy 1588. május 14. datálású Johann Pappusnak címzett levél Jakob Schoppertől, amely protezsálja Maximilianus Fabinust (igaz, poprádiként). A néhol hibás latin szöveget saját javításomban közlöm: „*Denique, qui hi tres Studiosi honesta a suis Praeceptoribus testimonia habent, ac unus ex eis, nomine Maximilianus Fabinus, Popradensis, a D. Bened. Belsio, Seniore Ecclesiaste, et Inspectore quinque civitatum in Ungaria Cassoviae, literis ad me fit commendatus, qui simul etiam mihi transmisit Apologiam contra quendam Calvinianum Ungarum, nomine Casp. Pilcium, (cujus exemplar refert etiam V. E. dudum fuisse transmissum) Dominus et illas Ecclesias, in faucibus Tyranni Turcici constitutas, clementer a Calvinismo, Arrianismo et Mahometismo custodiat! Amen. Intercedo igitur pro hisce Studiosis, ut V. E. eos etiam, quantum in vobis erit, promovere dignetur*”. Johann Christoph Wolf, *Conspectus supellectilis epistolicae et literariæ*

1593 végén, vagy 1594. február 10. előtt érhetett haza, és ezután 1596 áprilisában már biztos, hogy Bocatius kollégájaként tanított az eperjesi iskolában. (Erre utal másik ismert verse is: inc. *Egregium decus est claro de stemmate nasci*).[70] Bocatius hat versét címezte Fabinusnak, amelyekből további információkat nyerhetünk az életével kapcsolatban. A Csonka-féle Bocatius-kiadás számozását használva az 562. vers házasságáról tudósít: *Nuptiis Maximiliani Fabini et Fidei Ferberianae viduae*.[71] Kár, hogy nincs dátum, a kiadás alapján annyit állíthatunk, hogy 1599 előtt házasodtak. A vers utal strasbourgi tanulmányaira is: *O quoties repetam, dicebas docta lycaea sive Argentinae, aut urbs galeata, tua* (de más tanulmányaira nem). Érdekesebb viszont a feleségül vett özvegy családi neve: Ferberiana. Az 1597-ben kiadott (az előszó áprilisi) *Castra temperantiae* kötetben ugyanis kiadott két kis verset egy bizonyos Antonius Scholcius (Anton Scholtz? Schultz?), eperjesi bíró házasságára is. A 261-es versből csak annyit tudunk meg, hogy fiatal leányról van szó (*vergat ut in thalamos bella puella tuos*), azonban a 271-esben meg is nevezi: Sophia Ferberiana (Ferber?) (*Antonio Scholcio, iudici Epperiensi cum celebraret sponsalia cum Sophia Ferberiana*). Ugyanakkor van egy másik verse is, amely viszont már Scholcius feleségének halálát siratja.[72] Mivel ez ugyanabban a kötetben van, mint a Fabinus házasságára írt vers, így csak annyit tudunk meg belőle, hogy 1599 előtt Scholciusnak meghalt valamikor egy felesége. Ezek alapján mit állíthatunk biztosan? Fabinus valamikor 1594 és 1599 között köthetett házasságot egy Ferber családnevű özveggyel. Scholcius megnevezett címeit és házasságait összeolvasva azt látjuk, hogy felesége halálakor – a vers címe alapján – *consul* volt, míg Sophia Ferberrel való házasságakor (és más Bocatius-szöveghelyeken) bírói tisztséget töltött be a városi magisztrátusban.[73] Bocatius 884. verséből azt is megtudhatjuk, hogy valamikor 1612 előtt Fabinus már a szenátus tagja (*in scholiis collega meus, collega*

manu exaratae quae exstat […] (Hamburg: Sumtibus Felginerianis, 1736), 57. („És végül, van itt három tanuló is őszinte ajánlásokkal tanáraiktól. Az egyiküket, egy poprádit, név szerint Maximilianus Fabinust levelekkel kommendált nekem Bels Benedek úr, Magyarországon Kassa öt városi gyülekezetének esperese és felügyelője, aki ugyanakkor Apológiáját is elküldte nekem egy bizonyos Pilcius Gáspár nevű magyar kálvinista ellen [akinek szintén az érdekében áll, hogy a példányt a kiváló férfiú nemrég megküldte]. Az Úr óvja meg szelíden a zsarnok török torkában felállított egyházakat a kálvinizmustól, arianizmustól és mohamedánizmustól! Ámen. Kezeskedem tehát ezért a három tanulóért, ahogy a kiváló férfiú akarja őket, amennyiben majd rajtatok is múlik, segíteni”.) A kérés nem vonatkozhat az erfurti egyetemre, mivel ekkor Jakob Schopper még nem tanított ott. A levél inkább a strasbourgi egyetem felé mutat, ahol Johann Pappus viszont 1578-tól már teológiaprofesszor volt. Benedictus Belsiust lásd: *ELEM I/1*, szerk. Csepregi 2014, 125.

70 Bocatius, szerk. Csonka 1990, 1008.

71 *Uo.*, 519–520.

72 *Uo.*, 259, 571.

73 Ha Fabinus Sophia Ferbert mint özvegyet vette feleségül, akkor 1599-re Scholciusnak már halottnak kellett lennie, és Bocatius verse Scholciusnak egy korábbi feleségére vonatkozik. Ha viszont a konzul Scholcius Sophia Ferbert vesztette el valamikor 1599 előtt, akkor Fabinus ennek a Sophiának talán egyik testvérét vehette feleségül. (Igaz, ő is már özvegy volt.)

senatus nunc in fragorum moenibus esto valens).[74] P. Szabó Béla említi, hogy 1607-ben Bécsben járt Eperjes követeként.[75] Filiczki albumából kiderül az is, hogy korábban, 1605 áprilisában is járt követségben, méghozzá Prágában.[76]

A másik bejegyzés egy teljesen ismeretlen, Johann Blof (Johannes Blofus) nevű kisszebeni polgártól származik, aki minden valószínűség szerint szintén a Bocskai-felkelés eseményei miatt járt ekkor – miként Fabinus is – követként Prágában.[77] Ő lehet az, akire Filiczki, a már fentebb kétszer is idézett levelében mint „szebeni" követre céloz.[78] A latin idézet Horatius *Epistulae* 2.1.141. sorára utal,[79] vagyis reménységgel kell tűrni a nehézségeket (135ʳ):

Spe finis dura feramus.

Memoriae et benevolentiae ergo scribebat Johannes Blofus Civis Cibiniensis, Pragae in legatione existens 4 die App[rilis] {sic!} [Anno] 1605.

Itt szeretném közölni Filiczkinek azt a másolatban fennmaradt 1605. április 20-i prágai levelét is, amelyet Herbornba címzett, és Benda Kálmán találta meg az 1970-es évek elején Londonban.[80] Kenéz Győző fordításában így hangzik:

> „Minden jókat kívánok. Azok a kassai követek, akikről a minap írtam, és akik még a mostani zavargások előtt érkeztek Prágába, már eltávoztak innen, de dolguk végezetlenül; a többi négy város, nevezetesen: Lőcse, Bártfa, Eperjes és [Kis]szeben követei még itt időznek, mert egyrészt Basta, másrészt azonban maga a főherceg is sok és csillogó ígérettel kecsegteti őket. De – ahogy én látom – sziszüfoszi sziklatömböt görgetnek, egy szemernyit sem jutva előre. Nem képesek elérni azt, hogy kihallgatást kapjanak; ügyük egyik napról a másikra húzódik; talán rövidesen mások követik majd őket. Néhány nappal ezelőtt egy magyar nemest, Szinay Györgyöt, egykori iskolatársamat (de amint hallom: sokan mások is derekasan viselkednek ebben a vallásháborúban), aki Magyarországról tért vissza, éjnek idején börtönbe hurcolták; hogy mi okból, az nem világos eléggé. A lőcseiek azt beszélik, hogy Bocskaihoz küldötték volt,

[74] Bocatius, szerk. Csonka 1990, 706.

[75] P. Szabó 2017, 23.

[76] Valószínűleg a Bocskai-felkeléssel kapcsolatban. Basta generális 1605 januárjában foglalta el Eperjest, amely aztán Bocskai oldalára állt. Szamosközy, kiad. Szilágyi 1880, 309–310.

[77] Szamosközy szerint a Nagyszeben városa által 1604. december 16-án küldött követséget Husztnál elfogták Bocskaiék. Blofust nem említi köztük. Szamosközy, kiad. Szilágyi 1880, 265.

[78] Benda 1973, 85, 88.

[79] Talán érdemes megemlíteni, hogy Nathan Chytraeus utazás témájú kötetének egyik verscíme megegyezik a bejegyzéssel: Chytraeus 1602, 171–172.

[80] Benda 1973. A dokumentum jelenlegi lelőhelye: Kew, The National Archives, Public Record Office, Sp 80/2/15–16. (Lásd 1. számú függelék.)

hogy valamiféle békefeltételekről tárgyaljon. De hogy mit ért el, és hogyan teljesítette utasítását – minderről még nincs megbízható hír. Magam úgy vélem, hogy ajánlólevél helyett alighanem Bellerofón-levelet hozott Bastától. Bocskairól naponkint más-más mendemondák terjengenék. Mondják róla, hogy ariánus, hogy rebellis, hogy hazaáruló s hitszegő a németekkel szemben, és inkább a törököt szolgálja; egyszer azt beszélik, hogy fogságba esett, s hogy körülzárta őt a katonaság, aztán azt, hogy kisiklott a gyűrűből; ismét máskor azt, hogy el van vágva hadserege; de azt is mondják, hogy Kassát a hajdúk eladták a töröknek; és még vagy hatszázféle egyéb hír járja, ám ezek egymásnak csaknem mind ellentmondanak. Arról biztos forrásból értesültem, hogy Radul vajda, Havasalföld fejedelme 8000 emberrel Bocskaihoz csatlakozott; egész Erdély [Bocskai] pártján áll s szavára hallgat, sőt magát már fejedelemmé is tette. A felső-magyarországi bányavárosok (banské mestá) közül bevette már Körmöcbányát, Selmecbányát, de igen sok várat is; a hajdúk száma napról-napra növekedik, Basta csapatai ugyanakkor fogyóban vannak, s ő maga olyan szorongatott helyzetbe került, hogy azt se tudja, mihez kezdjen, hova menjen. Isten adgya, hogy felakasztassanak a kurva fiát, az ő hitetlen népével, voloniakkal egyetemben. Úgy legyen, mongyuk: Amen. Arról is beszélnek, hogy a bécsiek nagy rettegésben vannak, s nem is ok nélkül, hiszen „már a közvetlen közelben ég Ukalegon háza!" A püspökök 2000 főnyi bérenc serege, e bajok mindegyikének szítója s egyben lángja, úgy menekül oda, mint valami menedékhelyre. Hallatszott olyan hír is, hogy az olmüci püspök, hat szekérrel, nem is tudom már hova vette be magát, hogy menedéket keressen. Vesszenek el gyalázatos módon ezek a vérebek, mert ők azok, akik kifőzték mindazt, ami eddig történt, hát most csak egyék meg az egészet. A vallonok, ezeknek az orgyilkosoknak legkegyetlenebb bérencei, amerre csak járnak, rombolnak, pusztítanak, tönkretesznek mindent. Hogy mikor és milyen véget ér majd ez a pusztító vész, azt csak a jó és hatalmas Isten tudja, én azt be nem láthatom. A békét ugyan áhítani kell, de – megítélésem szerint – aligha remélhető eljövetele ezekben a forrongó időkben s az emberek okozta eme vérzivatar közepette; hiszen minden egyre inkább romlásba dől, arra, hogy a dolgok jobbra forduljanak, csak igen-igen gyönge és vékonyka remény van. A pápisták nagyon is távol állanak attól, hogy levessék indulatukat, sőt: naponkint újult erővel tombolnak; erőszakkal szétzúzzák a jog, a szemérem, az emberség korlátait, s azon mesterkednek, hogy mindenfelől még több dögvészt zúdítsanak reánk. Küldök nektek két levelet, melyeket egy jezsuita írt a Szepességből. Már ebből a két levélből is teljesen átlátható, miben áll a hazánk elnyomását, igaz vallásunk gyökeres kiirtását célzó szándékuk. „De az, aki az egekben lakozik, kineveti őket, és az Úr csúfot űz majd belőlük". A császár valamiféle iratot küldött a Birodalom fejedelmeihez erről a belháborúságról; de amint arról értesültem, s egy részét magam is elolvastam, az nagyon messzire esik az igazságtól. A mieink is megküldötték

Drezdába e belháború igaz történetét, hogy ezáltal az egész világ előtt ismertté váljék a pápaimádóknak, a közbékesség e megzavaróinak, az országok e felforgatóinak csalárdsága és mérhetetlen kegyetlensége; és hogy tudják meg a fejedelmek, mit kell ténylegesen tenniök, kinek kell hitelt adniok, ki ellen kell fegyvert ragadniuk. Úgy hallom, Bocskai is elkészített valamiféle levelet a Birodalom fejedelmeihez, amelyben ártatlanságát bizonygatja: leleplezi benne a sok törvénytelenséget, amely nemzetünkre zúdult, és elfordítja a gyalázatot magától, amellyel megbélyegezték. Éppen a legjobbkor, most, hogy e sorokat írom, földijeimmel akadtam össze, akik azt állítják, hogy sok és nagyon is hitelt érdemlő embertől azt hallották, hogy Basta már minden seregével kivonult Magyarországról. Ebből következően azután Bocskai a császári orgyilkosok ellen ragadott fegyvert. Basta egyetlen katonája sem kapott semmiféle zsoldot, s talán éppen azért nem, hogy miután majd elpusztítják Magyarország népét, férfiait és városait, végül a tájat is a földdel tegyék egyenlővé, s a nemzetnek még a nevét is eltöröljék. Basta kezdettől fogva reménységgel táplálta katonáit, s mondogatta nekik, hogy rövidesen hozzák már a pénzt, jönnek a segélycsapatok, szállítják már az élelmet, – s ím az a katona, akit a hosszú halogatás felbosszantott, s akit teljes öt hónapon át különös fondorlattal becsaptak, nem volt hajlandó többé hinni neki. Ugyanis nagy könyörgéssel azt kérte hadseregétől, hogy csak még 14 napot várakozzanak; ha pedig ez alatt az idő alatt nem érkezik pénz, felhatalmazást adott nekik arra, hogy bírákat állítsanak ellene, vagy verjék bilincsbe, vagy akár öljék is meg őt. Ámde szavait lyukas hordóba hordta, ügyét eljátszotta, ahogy vetett, úgy aratott. Bocskai Erdélyen kívül Magyarországon is bevett csaknem 40, vagy még ennél is több várat és erődítményt, és most Basta kivonulása után kétségtelenül ő tartja hatalmában az egész országot. De még most is könnyedén lehetett volna valamiféle orvoslást találni erre a belháborúságra, Ámde a császár semmiképpen sem akarta engedélyezni a vallásszabadságot (amit pedig Basta és cinkosai nagy fennen ígérgettek mindazoknak, akik még a császár pártján álltak). Nem tudom, hogy ő császári felsége tanácsosai miféle gazságon törik a fejüket; bámulatosak a tanácsaik; bámulatos, ahogy a magyarokról s mindazokról beszélnek, akik a tisztább tant valló keresztények; s e jezsuiták is bámulatra méltó módon tobzódnak az iskolákban és a templomokban is. Annyi bizonyos, hogy valamiféle kígyó lappang a fűben, s valami hatalmas szörnyeteget melengetnek. Nem is vagyok képes többet írni, annyira sebzett és annyira levert a lelkem hazám ilyen állapota miatt. Tán szülőföldem is hamuvá égett. Hiszen a vallonok Tokajtól elkezdve Kisszebenig és Eperjesig minden helyet, ahol nem találtak lakosokat, s amelyek népe vagyonkáját szerteszét rejtegette az erdőségekben, felperzseltek, kifosztottak s a föld színével tettek egyenlővé. Éljetek jól s boldogan, és engem – amint teszitek is – szeressetek. Rövidesen (így remélem) a háromszorosan jó és hatalmas Isten segítségével meglátogatlak benneteket, vagy valamelyik

> másik akadémiát fogom fölkeresni. Írtam mindezt pohárcsengés zajában, részeg emberek seregétől körülvéve. Kelt Prága-Újvárosban, 1605. április 20-án. Üdvözöljétek nevemben Opsimathes és Dubius urakat. Ez idő szerint nincs elegendő szabad időm arra, hogy többet írjak, de nincs is most miről írnom. Isten veletek, még egyszer".

Filiczki prágai korszakához utolsóként meg kell említenünk egy keltezés nélküli beírást is (33r), amely a viharos életet élő csodagyerek Paulus Gisbiciustól[81] (1581–1607) származik, akinek a hatása felfedezhető Filiczki némely versében is (lásd   oldalon):

Consules fiunt quotannis et novi Proconsules; Solus aut Rex, aut Poëta, non quotannis nascitur. Memoria caussa adscripsi Pragae in patria Paull. a Gisbice P[oeta] nob[ilis]

Gisbicius beírása sajnos teljesen semmitmondó, csak két, Annius Florus nevéhez köthető verssor, amelyet az *Anthologia Latina* (*Carmina* 246 (252R), 1–2) egyik kiadásából ismerhetett. Filiczki valamikor odaírta Gisbicius bejegyzése fölé, hogy „kiváló férfiú és nem katolikus": *P*[raestantissimus] *v*[ir] *non est catholicus*.

Gisbicius Heinrich Klinger köréhez tartozott, akinek nagyra tartotta költészetelméleti tudását. Ráadásul gyakran szerveztek olyan iválszattal egybekötött *convivia poeticá*kat is, amelyeken borivás közben verseket improvizáltak (Gisbicius részegeskedései miatt többször bajba is került). Nem lehetetlen, hogy egy ilyen *symposium* alkalmával ismerkedtek össze Filiczkivel is. Annak ellenére, hogy Gisbicius fiatalon meghalt, jelentős irodalmi életművet hagyott hátra. A cseh irodalomtörténet a csehországi latin nyelvű alkalmi költészet csúcsaként értékeli.

Összefoglalva: annak ellenére, hogy nem sokat tudunk róla, első prágai tartózkodása mégis fontos volt az életében. Ekkor ismerkedett meg id. Přech z Hodějova (Hoddiegova) báróval, aki fiainak taníttatásán keresztül további tanulmányainak patrónusa is lett. Nem tudjuk, hogy hivatalos keretek között a prágai jezsuita kollégiumon kívül tanult-e, de valószínűsíthetjük, hogy a prágai egyetemre is bejárt. Habár nincs rá bizonyítékunk, Heinrich Klingeren keresztül kapcsolódási pontot találhatunk Adam Huber retorikai és költészeti magániskolájához is. Ezeken kívül másik fontos momentum prágai tartózkodásával kapcsolatban, hogy 1604-ben itt jelent meg első kis kötete is. Annyi látszik a fennmaradt kevés adatból, hogy életében lényeges szellemi katalizátorként működött Prága, amelynek értelmiségi hálózatán keresztül kiépített kapcsolatait jól ki tudta használni és kamatoztatni.

81 Truhlář, Hrdina, Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 1966b, 456–479; Flood 2006, 659–660; Vaculínová 2009b; Vaculínová 2020c.

Az 1603 és 1605 között született prágai bejegyzéseit a következő táblázat foglalja össze időrendben (itt is vastagon szedtem és döntöttem azokat, amelyek Alciati-emblémájára rímelnek):

1603–05?	Paulus a Gisbice	Prága	idézet	latin	33^{r}
1604.01.19.	Johannes Campanus	Prága	idézet	görög	128^{r}
1604.03.10.	**Johannes Bocatius**	**Prága**	**vers**	**latin**	**37^{r}**
1604.05.17.	**Heinrich Klinger**	**Prága**	**vers**	**latin**	**87^{r}**
1604.09.20.	?	Prága		görög	69^{r}
1604.11.02.	Szenci Molnár Albert	Prága	vers, idézet	latin, magyar	166^{r}
1604.12.	Albertina a Kamenek, Elisabetha	Prága	idézet	héber, görög, latin, német, cseh	84^{r}
1605.03.06.	**Nicolaus Pelargus**	Prága	**vers**	**latin**	**65^{v}**
1605.03.15.	Johannes Kepler	Prága	idézet	latin	72^{r}
1605.04.04.	***Maximilianus Fabinus***	Prága	***idézet***	***latin***	***134^{r}***
1605.04.04.	Johann Blof	Prága	idézet	latin	135^{r}

Herborn (1605)

Heinrich Klinger már említett verséből tudjuk, hogy Filiczki 1605 júniusában készült Herbornba utazni (arra ugyan nem céloz a versben, de a Hodějova fiak praeceptoraként indult el). Viszont talán épp Klinger ajánlásával a zsebében, tett egy kitérőt Nürnberg felé, hogy meglátogassa Georg Remet (lásd később). Ezt ismét egy albumbejegyzésből tudjuk, amelyet Rem Nürnbergben írt be 1605. június 5-i keltezéssel (125^{r}).

És van egy másik biztos dátumunk is, mégpedig herborni tanulmányai, ahova 1605. június 14-én iratkozott be „Johannes Filiczkius Farkasfalvanus Ungarus" néven.[82] Hogy milyen lehetett a korabeli Herborn? A „mocskos és nyomasztó" városról nem volt túl jó véleménnyel a később sárospataki lelkésszé lett Suri Orvos Mihály (?–1633?), aki Szenci Molnár Albertnek így panaszkodik 1601. szeptemberi levelében: „Minden völgynek háta vagyon: commoda trahunt incommoda secum. Valjon s miért mondom ezt Kegyelmed előtt? Avagy mind tőled elszakadásom után, mind itt való nyavalygásomban nem elégé lugoztatott-e az fejem? Bizonyára ez uj változásommal hasznot kerestemben annyet szenvedtem, menyet még Németországban nem türtem. Jóllehet utitársakot Kegyelmed jó erkölcse, jámbor ifjakot szerzett vala, quorum familiaria colloquia tollendo fuere taedia viae: de annakutána 22. napján Septembris késen estve hét órakor jutván Herbornában, vevém eszemben, hogy ex horto Eden,

82 Zedler, Sommer 1908, 44 (no. 1153); Szögi 2011, 139 (no. 956).

az szép Haidelbergából jöttem in locum squalidum et asperum. No ezt hadgyom másszorra. Reggel felkelek, nézek két fele, mit látok az borzas getáknál egyebet? Annakutána kelleték puszta házban szállanom, melyben az jó Isten otalmazott eddig, hogy meg nem vett az hideg; iszom az keserő szert, patag az bőröm tőle, apad az véröm, csak gerendára ne hágjon az bőröm".[83]

A fent említett dátumok alapján tudunk valamennyit finomítani Filiczki prágai elutazásának idején. Ha figyelembe vesszük, hogy a Nürnberg–Herborn távolság ~280 kilométer, akkor – hacsak nem sietett – napi 30–35 kilométernyi utazással számolhatunk, és nem tölthetett egy-két napnál többet Nürnbergben.[84] A Prága–Nürnberg távolság is pont annyi, mint a Nürnberg–Herborn távolság, amiből az következik, hogy nem várhatott Filiczki júniusig az elindulással, mert akkor nem ért volna Nürnbergbe június 5-ig, hogy találkozhasson Remmel. Az is valószínű, hogy nem megérkezése napján esett be az akkor már városi tanácsos neves professzorhoz, tehát minimum június 4-i érkezéssel kell számolnunk. Ami azt jelenti, hogy egy hetet – de inkább többet – kell feltételeznünk egy viszonylag kényelmes utazáshoz, vagyis 1605. május 27–28-nál később nem kerekedhetett útra. Herborni albumbejegyzései semmit sem segítenek ebben, csak kettő van az emlékkönyvben. Méghozzá a cseh testvérek két papjától: Georgius Erastustól (†1643) egy héber, görög[85] és latin[86] bibliaidézet 1605. szeptember 7-éről (164^r), valamint a cseh testvérek másik papjától, Matthias Cyrustól (1566–1618) egy mottóvá lett Epiktétosz-utalás görögül,[87] amelyet egy négysoros latin szentencia-versikével fejt ki, és végül egy német szöveg 1605. november 2-áról (111^r).

Az sem teljesen világos, meddig maradt Herbornban. A herborni főiskola egy pestisjárvány miatt 1606. október 5-étől 1609 tavaszáig Siegenbe költözött át.[88] Azonban úgy tűnik, Filiczki az iskola költözése után is maradt még pár hónapot Herbornban. Mielőtt rátérnénk erre, meg kell említeni Filiczki 1605-ös eicheni és 1606-os prágai kitérőjét is.

Erastus szeptember 7-i bejegyzése után pár nappal, 1605. szeptember 12-én Konrad Wilhelm Quadfasel von Selbach egy görög bejegyzéssel és egy latin disztichonidézettel kedveskedett Filiczkinek már a nagyjából két napnyira fekvő Eichenben (40^r).[89] Vaculínová szerint még novemberben is itt volt, de ez az albumbejegyzések-

83 Szenci Molnár, kiad. Dézsi 1898, 124.

84 Fedeles 2015, 223.

85 Máté 7.12: „Amit akartok azért, hogy az emberek ti veletek cselekedjenek, mindazt ti is úgy cselekedjétek azokkal; mert ez a törvény és a próféták".

86 Példabeszédek könyve 18.10: „Erős torony az Úrnak neve, ahhoz folyamodik az igaz, és bátorságos lészen".

87 Epiktétosz, *Dissertationum Epictetearum sive ab Arriano sive ab aliis digestarum fragmenta* 10.34: *Ἀνέχου, καὶ ἀπέχου (Tűrj és tartóztasd magad!).*

88 Zedler, Sommer 1908, 47, 52.

89 Filiczki a görög „Ὀιστέον, καὶ ἐλπιστέον" fölé a következőt írta be: *„Ferendum et sperandum est?"*

ből nem derül ki.[90] 1605-ből, valószínűleg Eichenből egy női bejegyzést is találunk Katharina von Selbachtól, de ő csak a nevét írja be. A herborni és eicheni bejegyzések összefoglalása:

1605.09.07.	Georgius Erastus	Herborn	idézet	héber, görög, latin	164r
1605.09.12.	Konrad Wilhelm Quadfasel von Selbach	Eichen	idézet	görög, latin	40r
[1605.09.12.]	Gottfried von Selbach Quadfasel	[Eichen]	név	német	36r
[1605.09.12.]	Katharina von Selbach	[Eichen]	név	német	36r
1605.11.02.	Matthias Cyrus	Herborn	idézet	görög, latin, német	111r

Szintén Vaculínová szerint Filiczki már 1605 márciusától egészen júniusig Prágában tartózkodott.[91] Az albumban ennek sincs nyoma, csak öt prágai bejegyzésnek június 3. és június 21. között. Ezek kapcsolatépítési szempontból is érdekes nyomok.

Az első bejegyzés 1606. június 3-i Elias Rosinus a Jaworniktól (Eliáš Rozín z Javorníku). Vaculínová az idősebb Eliáš Rozínként azonosítja a bejegyzőt mint Filiczki egyik pártfogóját.[92] Magam is hajlok afelé, hogy ez az idősebb Rosinus, aki maga is prágai tanácsos volt. Így pedig az első pillantásra semmitmondónak tűnő kis szöveg laza szálakkal rímelne a szemben lévő 145. számú Alciati-emblémára, amelynek címe: *Consiliarii Principum* (Fejedelmek tanácsadói). A bejegyzés Ézsaiás könyve két sorának tömör parafrázisa (44v):[93]

Esaiae. 10. Vae his qui decernunt secreta iniqua[.] Elias Rosinus a Jawornik et Auhorn Pragae 3 Junii: 1606. propria [manu]

1606. június 16-án a prágai politikai elit egy másik tagja, Joannes Theodorus ab Ottersdorff (~ 1569–1654) a *Historia Augustá*ból, egy Antoninus Piushoz köthető szentenciát idéz (*Scriptores Historiae Augustae: Iuli Capitolini Antoninus Pius* 9.10.4–5.) (46r), amelyet állítólag Scipio mondott, miszerint inkább mentene meg egyetlen polgárt, mintsem megölne ezer ellenséget („*malle se unum civem servare quam mille hostes*

[90] Vaculínová 2013a, 310.
[91] Vaculínová 2013a, 310–311.
[92] Vaculínová 2013a, 310. Elias Rosinusról lásd: Truhlář, Hrdina, Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 1973, 369.
[93] És 10.1–2: „Jaj a hamis határozatok határozóinak, és a jegyzőknek, akik gonoszt jegyeznek, / Hogy elriaszszák a gyöngéket a törvénykezéstől, s elrabolják népem szegényeinek igazságát, hogy legyenek az özvegyek az ő prédájok, és az árvákban zsákmányt vessenek".

occidere”). Ottersdorff bejegyzése is azok közé a beírások közé tartozik, amely reflektál egy Alciati-emblémára. A kíméletes fejedelemről szóló, *Principis clementia* című, 148. számú emblémáról van szó.

Három bejegyzés van még 1606 júniusából. A korszak egyik izgalmas, ám annál kevésbé ismert poliglott hebraistájától, Szenci Molnár Albert szótárának nyomdászától,[94] Elias Huttertől (†1606 után) származik időrendben az első és legkevésbé érdekes, nehezen olvasható bejegyzés, amely egy Cicero-idézet (*Pro Sestio* 143.6–7) 1606. június 18-i keltezéssel (150^r). Nem is annyira Filiczki, hanem inkább Hutter szempontjából érdekes, mert a szakirodalom szem elől veszti 1604 után, emiatt halálát is 1603–1604-re teszik. A bejegyzés szerint viszont még életben volt 1606 júniusában.

A következő bejegyzés 1606. június 20-i dátummal olvasható Jan Tetaurtól (†1617), a prágai egyetem utraquista professzorától, aki a Karolinumban írt be egy Silius Italicus-idézetet (*Punica* 11.592–595) latinul és egy Menandroszt (frg. 556) görögül. Ez a bejegyzés is azok közé tartozik, amelyek a szemben lévő oldal Alciati-emblémájára reflektálnak. Habár a 176. számú *Pax* (Béke) című embléma csak felszínesen kapcsolódik Tetaur bejegyzéséhez, de biztos, hogy nem véletlenül került oda. Mind a latin, mind a görög bejegyzés a béke áldásáról szól (68^v):

> Pax optima rerum,
> [quas] homini novisse datum est: pax una triumphis
> Innumeris potior: pax custodire salutem
> et cives [sic!] aequare potens.
>
> Ex Graecis Comicis.
> *Εἰρήνη γεωργὸν κἀν πέτραις τρέφει καλῶς.*
> *Πόλεμος δὲ κἀν πεδίῳ κακὸς [sic!] ἔφυ.*
>
> M. Joannes Tetaur scrib. Pragae in Collegio Carolino, alias Magno. 20. Junii. A[nno] 1606

A három közül legfurcsább bejegyzés Christoforus Mathebaeustól (†1658), a prágai egyetem professzorától származik 1606. június 21-ről. Nemcsak amiatt érdekes, hogy két, egy-egy disztichonnyi verset írt Filiczkinek, hanem a bejegyzés módja miatt is. Az egyik vers és a bejegyző neve, a bejegyzés helyével nyomtatva van a lapon, mintha valami névjegykártya lenne, majd alatta a másik verset kézzel írta be a dátummal együtt. Nagyon ritka lehet az ilyen *album amicorum* bejegyzés, ha egyáltalán van ezen kívül másik.[95] Nem teljesen világos, milyen technikával készült, mert az adott betűmérettel nem fért ki a pentameter a lapra, és Mathebaeus az utolsó szót egy sorral lejjebb rakta/rakatta. Vaculínová feltételezése szerint pár példányt eleve így nyomtattak ebből az *album amicorum*nak szánt Alciati-kötetből. Mivel Filiczkit nem nevezi

[94] Viskolcz 2007.
[95] Vaculínová 2013b, 97–98. Közölte is a két verset.

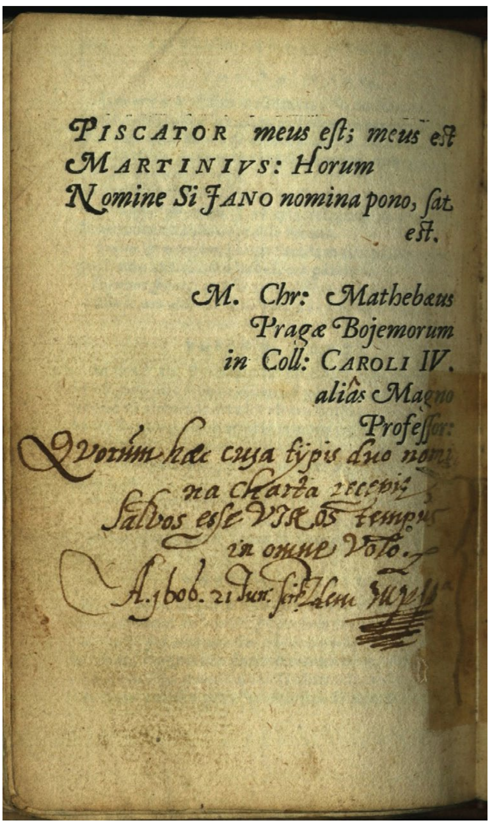
nevén, csak a „Janus" név szerepel a nyomtatott versben, és ez volt az egyik leggyakoribb név, hát többször is fel lehetett használni Jánosoknak szóló bejegyzésekhez. A nyomtatott disztichon pedig két herborni professzort is néven nevez: Johann Piscatort (1546–1625) és Matthias Martinit (1572–1630), akik tényleg Filiczki tanárai voltak Herbornban, ahol ekkor tanult. A vers nagyon jól illik Filiczkihez és az adott élethelyzetéhez. Vagy volt egy kis házi nyomdája Mathebaeusnak, de ha így lett volna, miért nincs ennek máshol is nyoma. Így szól a beírás (127v):

PISCATOR meus est; meus est MARTINIUS: Horum
Nomine Si JANO nomina pono, sat est.

M. Chr. Mathebaeus Pragae Boiemorum in Coll. CAROLI IV. alias Magno Professor:

Quorum haec cusa typis duo nomina charta recepit,
Salvos esse VIROS tempus in omne volo.

A. 1606. 21 Jun. Scrib[ebam] Idem m[anu] propria

PISCATOR meus est; meus est MARTINIVS: Horum
Nomine Si JANO nomina pono, sat est.
M. Chr: Mathebæus Pragæ Bojemorum in Coll: CAROLI IV. aliâs Magno Professor:

07. ábra: Christoforus Mathebaeus bejegyzése

A prágai bejegyzésekből nem derül ki, hogy mennyi időt töltött Filiczki Prágában, de a Mathebaeus-bejegyzés herborni főiskolai utalása is azt mutatja, hogy ez csak egy látogatás lehetett. Hogy pontosan mikor tért vissza Herbornba, nem tudjuk. Habár ígéretes patrónusnak tűnhetett Rosinus és Ottersdorff is, később csak a Rosinus család tagjai bukkannak fel Filiczki műveiben, méghozzá tizenkét alkalommal. Az 1606-os prágai bejegyzések összefoglalása:

1606.06.03.	**id. Elias Rosinus a Jawornik**	**Prága**	**parafrázis**	**latin**	**44v**
1606.06.16.	**Joannes Theodorus ab Ottersdorff**	**Prága**	**idézet**	**latin**	**46r**
1606.06.18.	Elias Hutter	Prága	idézet (parafrázis?)	latin	150r
1606.06.20.	**Jan Tetaur**	**Prága**	**idézet**	**latin, görög**	**68v**
1606.06.21.	Christoforus Mathebaeus	Prága	vers	latin	127v

Siegen (1607-1608)

Nem tudni, pontosan mikor költözött Filiczki Siegenbe. Úgy tűnik, hogy 1607. február végén, március elején még Herbornban volt. Ugyanis a Dézsi-féle Szenci Molnár Albert-levelezésben találunk egy Georg Rem-levelet, amelyet 1607. március 6-án írt Konrad Rittershausennek (1560–1613). Ebben a levélben megemlíti Rem Filiczkit is, mint aki üdvözletét küldi Herbornból: „*A Molnare nostro tibi salutem nuncio officiosissimam et a Iohanne Filizkio Pannonio, quorum hic Herbornae, ille Heidelbergae vel potius Francofurti nunc agit...*”[96] Nem tudjuk, mennyire naprakész, de a levél alapján feltételezhető, hogy Filiczki Molnáron keresztül üdvözli Rittershausent, akivel találkozhatott Herbornban. De nézzük meg Molnár naplóját. Abból az derül ki, hogy habár Filiczkivel találkozhatott, de Georg Remmel Nürnbergben semmiképp. Naplója szerint Molnár 1607. február 20-án érkezik Heidelbergből eltávozván Frankfurtba, ahonnan február 26-án ment Herbornba, hogy aztán március 2-án érkezzen Siegenbe.[97] Ha ránézünk a térképre, akkor egyértelművé válik, hogy Molnár Nürnbergben nem találkozhatott Remmel, mert Heidelbergből ez egy 200 kilométeres kitérő lenne (oda-vissza 400 km). De nem is említi a naplójában, márpedig Georg Remmel való találkozását biztos megemlítené. Az a legvalószínűbb, hogy Herbornból írt levelet Remnek, ahonnan üdvözletét küldhette Filiczki is (igaz, ezt a Filiczkivel való találkozását sem jelezte a naplóban). Molnár azt írja, hogy: „*26. Februarii abii*

[96] Szenci Molnár, kiad. Dézsi 1898, 206.
[97] Szenci Molnár, kiad. Szabó 2003, 80–81, 151–152.

Francofurto Herbornam", vagyis február 26-án még csak elindult Frankfurtból. A nagyjából 80 kilométeres távolságot két nap alatt tehette meg, tehát minimum február 28-án érkezhetett Herbornba. Hogy ez a feltételezett levél időben megérkezzen a jó 280 kilométernyire lévő Nürnbergbe, vagyis hogy március 6-án már Rem reflektálhasson erre saját levelében Rittershausennek, ahhoz az kellett, hogy Molnár február 28-án megírja, és el is küldje ezt a levelét Remnek. Még így is szűkösen érhetett oda Nürnbergbe.

Ezzel a fejtegetéssel mindössze azt szerettem volna bizonyítani, hogy ismert forrásaink szerint Remnek lehettek naprakész információi március 6-án Filiczki tartózkodási helyéről. Még ha pontosan nem is tudjuk megmondani, mikor hagyta el Filiczki Herbornt, azt valószínűsíthetjük, hogy február legvégén és március elején még a városban tartózkodott. Ugyanakkor azt is meg kell jegyeznünk, hogy a nagyjából 35 kilométernyi távolság, amely elválasztotta egymástól Siegent és Herbornt, egy nap alatt megtehető, tehát akár 2-3 naponta is váltogathatta volna a lakhelyét.

A VI. János nassau-dillenburgi gróf halálára Herbornban kiadott kötetben öt verssel is képviseltette magát Filiczki (lásd oldalon). A gyászkötetet valószínűleg 1607 elején adták ki az ekkor Siegenbe települt herborni főiskola nevében. Tehát Filiczki a kötet kiadásánál is még Herbornban lehetett.

Az első nyom, ami siegeni tartózkodására utal, a Szenci Molnár Albert zsoltároskönyvéhez írt két versének a keltezése: „*Sigenae Nassoviorum VII. Calend. Maji 1607*". Vagyis április 25-én már Siegenben tartózkodott.[98] A következő, 1607. május 19-i bejegyzést emlékkönyvében találjuk herborni/siegeni tanárától, Johann Piscatortól (1546–1625). Ez a bejegyzés is egy Alciati-emblémához, a 174. számú *Alius peccat, alius plectitur* (Egyik vétkezik, másik bűnhődik) címűhöz fűz megjegyzést (67^{v}):

> Electi peccarunt: Christus electorum caput, peccati expers, pro eis a Deo plexus est. O admirandam Dei et iustitiam et misericordiam!
>
> Iohan. Piscator, professor in illustri Schola Nassovica scripsi gratiam ornatissimi eruditione et pietati viri, Iohannis Filiczkii Ungari, Sigenae, 19. Maii, 1607.

Érdekesebb lehet az 1607. június 24-i bejegyzés a fentebb már említett másik herborni professzorától, Matthias Martinitől. Nem is a bejegyzés színvonala miatt, hanem a görög ὁμωροφέω szó használata miatt (58^{v}):

> Deficientibus humanis praesidiis fortius succurrunt divina.
>
> Genere et pudori nobili juveni d. Joh. Filizkio, auditori et ad scrupos ὁμωροφέω, eique charissimo, ob doctrinae ac virtutis lucina asscripsi Sigenae 1607. 24 Jun. Matthias Martinius.

98 Szenci Molnár 1607,):(8^{v}–):(9^{r}; CMms, 157 (két másik számozás szerint: 148, vagy 164–165).

A ὁμωροφέω a görög korpuszban egy viszonylag ritka kifejezés. Azt jelenti, hogy ’valakivel egy fedél alatt lakik.’ Filiczkinek írta, aki – ezek szerint – egy fedél alatt lakott vele 1607 júniusában valahol, még mielőtt Martini elköltözött volna Emdenbe (feltételezem, hogy Martini házában).

Piscator egy évvel később verset is írt Filiczkihez, vagy inkább Filiczki disputációjához.[99] Filiczki Piscatorhoz írt versét pedig 1614-es kötetéből ismerjük, amely vers mögött rögtön Martininek címzett költeménye kapott helyet. A Piscatornak címzett versben a teológus eredeti nevével, a Fischerrel játszik.[100] Piscator mint halász egy hajóban utazik Kálvinnal és Pietro Martire Vermiglivel (1499–1562). De ő szóval, hittel és tollal fog halak helyett hálójával embereket (5–6. sor: vö. Lk 5,10; Jn 4,14). A kincseket sem a rút föld mélyéről ássa ki, hanem a váteszek szent könyveiből hozza fel a napfényre.

Magnus Calvinus, magnus Christi in rate Martyr,
  Is Gallis decori, hic, Itala terra, tibi est!
Tertius en superat, Germano sanguine cretus,
  Piscator magnus, voce, fide, calamo.
Non pisces nassa, ast homines capit ille, beatas
  Ducit et ad Christi vivificantis aquas.
Nec foedae fodit argentum de viscere terrae,
  Sed vatum e sacris promit id ille libris.
Sic populo est gratus, ducens a gratia Iovae
  Nomina, sic veniet gratus in astra poli.

A „dolgos és tehetséges teológus, valamint legjobb tanár” Martininek címzett vers is egy panegirikusz,[101] azon belül is inkább egy *paideutérion*, amely már nemcsak mint teológust, hanem mint a múzsák kegyeltjét is dicséri professzorát. A névnapját ünneplő *genethliacum* első sora talán a vezetéknevéhez kapcsolódó Márton-napi liba érzéki örömére utal. Martini olyasvalaki, akit csodál pannon, bój, teuton és anglus, akit magáénak akar tudni a gall és a skót is. Diákjai a héber, görög és latin termések szántóföldjeit aratják Martini vetéséből.

Ergo dies rediit, cuius cognomine gaudet
  Sioniae felix ille sititor aquae?
Theiologum decus atque novem laus magna sororum!
  Splendida lux nostri, praesidiumque chori!
Quem Pannon, Boius, Teuto veneratur et Anglus?

99 Filiczki, pasor 1608, A1^{v}.
100 Filiczki 1614, 7.
101 Filiczki 1614, 7–8.

Quem vellet Gallus, quem Scotus esse suum!
Quem stupet et civis, miratur et exterus omnis!
Nullaque cui reddi gratia digna potest!
O condiscipuli, dulcesque ante omnia amici,
Pangite quisque melos, tangite quisque chelyn!
Sed quibus hunc numeris, qua digna laude feremus?
Hic virtus laudum deprimit omne genus.
Quod quimus, demus, testemur carmine mentem
Accepti memorem, quod dedit ille, boni.
Cordeque condamus segetes, quas largiter offert
Hebraeo, Latio, Cecropioque solo.
Oremusque Patrem, studium qui curat honesti,
Illius ut capiat praemia digna labor.
Praemia, cum summum, rutilis capita aucta corollis
Doctorum, discent ante micare thronum.
Haec modo praestemus, praestabit caetera Christus,
Votaque dux noster consulet ista boni.

Az 1607-es évből Piscator és Martini albumbejegyzésén kívül található még egy görög nyelvű névtelen bejegyzés szeptember 20-áról (75^{r}), és egy pusztán évvel jelölt, 1607-es dátumozású héber nyelvű zsoltáridézet Jean Combillontól (166^{v}) (lásd oldalon).

Az 1608-as évből fontos dátum Filiczki életével kapcsolatban az október 4-e, amikor beiratkozott a marburgi egyetemre.[102] Habár a két város közötti nagyjából 60 kilométeres távolság két napnyi utazás volt, az adatok szerint Filiczki még egy darabig Siegenben maradt. (Hacsak nem váltogatta a két várost 1608 őszétől.)

1608-ban kiadott disputációjának előszava június 17-én kelt Siegenben. Ez előtt a dátum előtt három, meglehetősen jellegtelen bejegyzést találunk még 1608-ból. Ezek közül kettő egy prágai testvérpártól származik március 7-éről, akik Marburgban iskolatársai is voltak (163^{r}, 163^{v}): Jan Linhart z Najenperkától („Johannes Leonhartus a Neuenbergk") és Václav Linhart z Najenperkától („Wenceslaus Leonhardus a Nayenperka"). A bejegyzések közül ez utóbbi annyiban lehet érdekes, hogy Filiczkit barátjának és pártfogójának nevezi: „*Humanissimo et praestantissimo iuveni viro Domino Johanni Filickio amico et fautori charissimo*". Biztos, hogy nem anyagi támogatásról van szó, inkább szellemi fautorként kell a bejegyzést értenünk. Habár Kostlán nem említi Václav Linhart nevét, valószínűleg ő is azon jól körülhatárolható, Johannes Opsimathes (1568–1620 után) köré szerveződött prágai diákcsoport egyik tagja, akiket Opsimathes vitt magával Herbornba 1603-ban.[103] A Kostlán által megneve-

[102] A matrikulában: „Johannes Filiczki Scepusius Ungarus". Caesar 1882, 37; Nagy 1974, 40, 247; Szögi 2011, 213 (no. 2122).

[103] Kostlán, Hadravová 2007, 127–128.

zett nyolc személy közül héttel Filiczki is személyes kapcsolatot ápolt (Jan Linhart z Najenperk, Jan Lipnický z Příbenic, Paul Kutnaur a Sonnenstein, ifj. Elias Rosinus, Johannes-Georgius Rosinus, Samuel Rosinus, Georgius Rosinus) és mindegyiküknek dedikált egy vagy több verset is, kivéve Václav Linhartnak, akivel csak albumbejegyzésként találkozunk. Filiczkitől két verset ismerünk, amelyeket Opsimathesnek írt.[104]

Itt kell megidéznünk kevés fennmaradt levelei egyikét, amit 1608. július 31-én írt a Hanauban tartózkodó Szenci Molnár Albertnek Siegenből. (Lásd 2. számú függelék.) A levél külcíme: „*Eruditione et singulari humanitate praestantissimo Viro, Domino Alberto Molnari Ungaro etc. nunc Hanoviae commoranti, Amico meo et conterraneo suavissimo. Bey dem Hern Marnio zu erfragen*".

A levél így szól:

> „Isten áldásával kívánok minden jót. Köszönettel vettem hazánk gyülekezeteinek az *Apologiá*ját, amiért is a legnagyobb hálával tartozom neked és könyörögve kérlek, hogy ezután is, ha Hazánkról ilyesmit tudsz majd meg, vagy hallasz, akkor késlekedés nélkül részletesen írd meg nekem. Ezért majd éppúgy hálás leszek, mint minden másért is tőled, vagyis nagyon hálás. Most már nem is tudom, hogy a te irántam való jóakaratodnak a megnyilvánulásait hogyan viszonozzam. Így a szeretetet hasonlóképpen őszinte szeretettel őrzöm irántad és őrizni is fogom, amíg élek, óh, te minden jó adományozója! De hogy ne tűnjön úgy, hogy neked csupán szavakat küldök vagy adok, mellékelem a teológiai lakomák szegényes apparátusát; olyanok, amilyeneket erről a mi tövises, rosszul és későn bevetett mezőnkről aratni lehet. Ha megvizsgálod, az jótétemény; ha megbírálod, az legnagyobb vágyam. És komolyan kérlek még egyszer, hogy amikor megítéled, ami ízlésednek kevésbé tetszik, arra őszintén és nyíltan hívd fel a figyelmem. Gondolkozom, hogy még a heti vásár előtt (ha lesz annyi szabad időm és így otthon elég zöldség terem) egy másik „fogást" is hozzáadok. Bárcsak minden asztaltársam belekóstolna és lelkük egészségére válna, ahogy azt kívánom, hogy mindenki egészséges és nagyon boldog legyen. Mi Marburgban készülünk (mert Mecénásunk megengedi) majd áttelelni és tanulmányainkba merülni. Óh, bárcsak te is ott lennél, barátom, mily kellemes lenne veled együtt lakni és a szálláson kényelmes asztalnál beszélgetni! Vajon így lesz majd? Szeretném, ha egy-két szóval megírnád, a nyomdamunkák ezen kellemetlen fáradságai közepette, hogy vajon erre a vásárra kijön-e a magyar Biblia, és hogy leszel-e Frankfurtban, és kinél. Az enyéim mind szeretnek téged, rólad beszélnek, gyakran vágyakoznak a társaságodra, és most is (mivel hogy ők maguk nem tudtak írni a nagyvonalú patrónusaiknak írt levelek miatt) üdvözölnek. Hidd el nekem, csak testben vagy távol tőlünk,

[104] Filiczki 1614, 10, 35.

lelkünkben állandóan jelen vagy. Szeretném, hogy – amennyiben szándékod van Hazánkat felkeresni – mielőtt elutazol, értesíts, és ha valamit Hazánk közügyeiről tudsz, oszd meg velem. Élj sokáig Magyarország jó közönsége kedvéért, amelyet magad kezdtél szőni! Ez a mű és ez a munka legyen mindenkié! Siegen, 1608. július 31. Lélekben is régóta híved a te Farkasfalvi Filiczki Jánosod".

A levélből megtudjuk, hogy Szenci Molnár elküldte neki azt a röpiratot, amelyet Molnár három változatban adott ki újra Hanauban 1608-ban. Ez eredetileg 1606-ban jelent meg Bártfán (RMNy 941), és valószínűleg Alvinci Péter volt a szerzője, aki ebben cáfolta a Bocskai István ariánus (unitárius) hitéről terjesztett vádakat. Mindhárom 1608-as hanaui kiadás hamis, bártfai impresszummal jelent meg: „*Bartphae excudebat Iacobus Klös*" (RMK III 5767; RMK III 5768; RMK III 5769). A címe, amire Filiczki is utal a levelében: *Apologia et protestatio legatorum et ecclesiarum Hungaricarum adversus inquissimas Monacho-Jesuitarum criminationes* […].[105] Ráadásul Molnár *Apologia*-kiadását is megemlíti naplójában: „*12. Junii recudi curavi Apologiam Ungaricam Bocskai*". (Június 12. Újból kiadtam Bocskay magyar Apológiáját.)[106] Hogy mennyire foglalkoztatta Filiczkit is a Bocskai-felkelés és annak európai visszhangja, jól mutatja a fentebb idézett 1605-ös prágai levele (lásd 411. oldal).

Az *Apologiá*ért viszonzásul Filiczki saját siegeni teológiai disputációját küldte el, ami szintén frissen volt nyomtatva.[107] Az előszót 1608. június 17-én írta, tehát öt nappal később, mint ahogy Molnár kiadta Hanauban az *Apologiá*t.

A *Biblia Hungaricá*ra, vagyis a vizsolyi Biblia második javított kiadására (RMNy 971) is találunk utalást Szenci Molnár naplójában: „19. Septembris. Finita est impressio Bibliorum Hanoviae" (Szeptember 19. Hanauban befejeződött a Biblia kinyomtatása.)[108] Erről érdeklődött Filiczki a levélben, és kicsit több mint másfél hónap múlva jelent meg.

Ebből az 1608-as siegeni korszakából két fontos bejegyzést találunk még az albumban. Az egyik filozófiaprofesszorának, Heinrich Gutberlethnek (1572–1635) három disztichonnyi epigrammája 1608. szeptember 29-éről, amely szinte a halálhoz hasonlítja Filiczki költözését Siegenből; teste eltávozik, de emléke örökre velük marad (62^{r}):[109]

105 Szenci Molnár szerepéről az 1608-as Bocskai-apológia publikálásában lásd: Zsindely 1978; Vásárhelyi 1985, 17–20; Teszelszky, Zászkaliczky 2012, 107–109; P. Vásárhelyi 2014a; P. Vásárhelyi 2014b, 133–135.

106 Szenci Molnár, kiad. Szabó 2003, 81, 154.

107 Filiczki, Pasor 1608, A2^{v}.

108 Szenci Molnár, kiad. Szabó 2003, 82, 154, lj. 823.

109 Filiczki később ki is adta: Filiczki 1614, 31.

Corpore discedis, sed nunquam mente recedes,
Filitzki, hoc verum pignus amicitiae est.
Namque ex mente tuam nunquam deponere possum
Virtutem, crescit sed magis atque magis.
Candor et integritas, pietas sinceraque suadent,
Noster ut ex animis non moveatur amor.

(Testben eltávozol ugyan, de elmémből soha. Ez,
Filiczki, a barátság igaz záloga! Bizony lélekben
már sosem tudok lemondani erényedről, amely csak
egyre és egyre növekszik. A nyíltság, becsületesség és
őszinte kegyesség is azt tanácsolják, hogy lelkeinkből
szeretetünk el ne távozzék.)

Tehát a bejegyzés már előrevetíti Filiczki pár nappal későbbi, október 4-ei marburgi egyetemi beiratkozását. A másik bejegyzés az iskola teológiaprofesszorának, Georg Pasornak (1570–1637) görög nyelvű verse október 1-ről (112r).[110] Ugyanezen a napon egy másik herborni professzor, a jogász Philipp Heinrich von Hoen (1576–1649) is egy sztoikus életbölcsességet írt be az albumba franciául és latinul. Hogy jobb legyen, tűrnünk kell; jót remélve kell tűrnünk a rosszat: „*Il faut endurer pour mieux avoir. Spe bonorum ferenda sunt mala*". (116r) Szeptemberből – de nap megjelölése nélkül – van egy harmadik bejegyzés is, egy siegeni orvosprofesszortól, Johann Matthaeustól (1563–1621) (61r). Valószínűleg ez is szeptember végén kerülhetett be az albumba.

A livóniai teológushallgató Ernst Nolde (~ 1580–1622 után) Újszövetség-idézete csak annyiból érdekes, hogy a bejegyzés szerint október 5-én készült (117r). Ami viszont azt jelenti, hogy ha tényleg ekkor írt be Nolde, akkor Filiczkinek csupán egyetlen napja volt, hogy Marburgból visszaérjen a 60 kilométerre lévő Siegenbe.

1608. október 20-án még mindig Siegenben van, amit Johann Bisterfeld (~ 1570–1618 után), siegeni teológiaprofesszor bejegyzése bizonyít (76r).

Ebből az időszakból még három 1608. áprilisi bejegyzést kell megemlíteni, amelyek egyszerre készültek, és azt mutatják, hogy Filiczki már marburgi beiratkozása előtt is járt az egyetemvárosban (a két város közötti csekély távolság miatt akár többször is meglátogathatta). Mindhárom bejegyzés magyar kéztől származik, és mindhárman 1608. február 27-én együtt iratkoztak be Wittenberg után a marburgi egyetemre.[111]

Hármuk közül az első bejegyzést idősebb Debreceni Dormány István (†1648) írta be 1608. április 21-én (46v). Dormány bejegyzése egy számtalanszor kiadott, Se-

110 Filiczki ezt is érdemesnek találta, hogy aztán Bázelben kiadja: Filiczki 1614, 30–31.
111 Szögi 2011, 213 (no. 2120, no. 2121, no. 2123).

necának tulajdonított könyvből, a *De quattuor virtutibus cardinalibus*ból származik: „*Praesentia ordina, futura provide, praeterita recordare*”. (Rendezd el a jelent, gondoskodj a jövőről, emlékezz a múltra.)[112]

A másik bejegyzés két nappal későbbről, a magyar irodalomtörténet egy viszonylag jól ismert figurájától, Keserűi Dajka Jánostól[113] (~ 1580–1633) származik 1608. április 23-ról (5[r]):

> Invidus invidia rumpitur ipse sua.
> 1 Ioan 5.8
> Hárman vannak az egekben az kik bizonysagot teznek, az Atya, az Ige, es az Szent Lelek es ez harom egy.
>
> Apposui lubens Rever[endo] ac doctis[simo] viro d[omino] Joan[ni] Filitzkio Sepusien[sio] in Symbolum noviter initae amicitiae: Joannes D[ajka] Keser*v́*i Ungarus die 23 Aprilis 1608 Marpurgi

A latin pentameter Martialis[114] egyik sorára rímelő proverbium: „*Az irigy saját irigységétől töretik meg*”. (Nem valószínű, hogy saját invenció, több helyen is előfordul.)[115] A további, magyar szövegrész nem sokban kapcsolódik ehhez. Talán annyiban érdekes, hogy János első levelének idézett részét Keserűi Dajka saját fordításában és kálvinista interpretációjában adja meg.[116]

Ugyanezen a napon, vagyis április 23-án írt be a harmadik magyar, Váradi Farkas Gergely is a Filiczki-albumba egy idézetet Kálvin *Institutió*jából (1.13.§.25) (67[r]).

Az 1608-as siegeni, marburgi albumbejegyzések alapján még csak az sem állítható biztosra, hogy Filiczki egész áprilisban Marburgban lett volna, mert olyan közel fekszik a két város egymáshoz. Az áprilisi bejegyzés utáni első bejegyzés szeptemberi és ismét siegeni. A professzoroktól való bejegyzések annyiban lehetnek még fontosak, hogy kapcsolatot mutatnak azon tanárokkal is, akiktől nem valószínű, hogy bármit is hallgatott volna. Például ilyen az orvosprofesszor Johann Matthaeus.

---

112 Feltételezhetően egy Bragai Szent Márton által átdolgozott, mára elveszett Seneca-műről van szó. De az sem lehetetlen, hogy egy latin grammatikában találta Dormány, mert későbbi, akár 19. századi latin nyelvkönyvekben is fel-felbukkan.

113 Róla lásd: Ács 2006; Szabó 2017, 175–176.

114 Martialis 9.97.12: „*Rumpatur, quisquis rumpitur invidia*”.

115 Csak későbbi előfordulását találtam meg. Például a dán logikaprofesszor Peder Nielsen Gjelstrup alkalmi versét a történetíró, teológus és csillagász Niels Heldvadhoz (első kiadása 1623). Heldvaderus 1625,)([v]. Vagy Paul Fleming német orvos *Invidus* című 4 disztichonnyi epigrammáját, amelynek ez az utolsó sora. Flemingus 1649, M4[v].

116 A fordítás összevetése miatt érdemes a *Vulgata* latin szövegét is megadni: „*tres sunt qui testimonium dant, Spiritus et aqua et sanguis et tres unum sunt*”. Valamint a forrásként szolgáló görögöt, amely szintén arról ír, hogy a Lélek, a víz és a vér tesznek bizonyságot: ὅτι τρεῖς εἰσὶν οἱ μαρτυροῦντες, τὸ πνεῦμα καὶ τὸ ὕδωρ καὶ τὸ αἷμα, καὶ οἱ τρεῖς εἰς τὸ ἕν εἰσιν.

A fenti siegeni, marburgi bejegyzések összefoglalása időrendben:

1608.02.27.	Magnus Ernestus Dönhoff	Siegen	idézet	latin, francia	5v
1608.03.07.	Jan Linhart z Najenperka	Siegen	idézet	latin	163r
1608.03.07.	Václav Linhart z Najenperka	Siegen	idézet	latin	163v
1608.04.21.	id. Debreceni Dormány István	Marburg	idézet	latin	46v
1608.04.23.	Keserűi Dajka János	Marburg	idézet	latin, magyar	5r
1608.04.23.	Váradi Farkas Gergely	Marburg	idézet	latin	67r
1608.09.	Johann Matthaeus	Siegen		latin	61r
1608.09.29.	Heinrich Gutberleth	Siegen	vers	latin	62r
1608.10.01.	Philipp Heinrich von Hoen	Siegen	idézet	latin, francia	116r
1608.10.01.	Georg Pasor	Siegen	vers	görög	112r
1608.10.05.	Ernestus Nolde	Siegen	idézet	latin	117r
1608.10.20.	Johann Bisterfeld	Siegen	idézet	latin	76r

Marburg (1608–1611)

A Hodějova ifjak tanítójaként, őket követve, a következő állomás: Marburg. Az albumbejegyzések alapján 1608. október 4-i marburgi egyetemi beiratkozása után – Ernestus Nolde bejegyzése szerint (117r) – másnap, október 5-én Siegenben van, majd Szenci Molnár Albert naplója szerint rá egy nappal ismét visszatért Marburgba. Tekintve a két város közötti 60 kilométeres utat, ha október 4-én legkésőbb kora délután elindult Marburgból, és útközben valahol megszállva, másnap hajnalban tovább folytatta az útját Siegenbe, akkor október 5-én kora délután megérkezhetett, de nem tartózkodhatott sokat a városban, ha október 6-án Szencivel már Marburgban volt:[117]

„Október 6. Marburgban Kunigunda Ferinariánál béreltem ellátást, akit Konrad Vietor magiszter elhagyott. Velem jött a négy bárófiú a cseh Hodejova családból, tanáruk, Filiczki János, illetve Josef Philipp Treutler”.

Ez alapján, habár Szenci Molnár nem jegyezte fel a naplójában, de nagy valószínűséggel Siegenben lehetett, ahonnan együtt ment Marburgba Filiczkiékkel, amit költőnk – ahogy július 31-i levele is mutatja – már régóta tervezett (lásd 413. oldal). Arról, hogy meddig lakhattak együtt Kunigunda Ferinariánál, nincs adatunk.

[117] Szenci Molnár, kiad. Szabó 2003, 82, 154.

Viszont ismerjük egy 1609. július 2-ai levelét korábbi tanárának, Johann Piscatornak címezve,[118] amelyben Filiczki beszámol egy zárt körű teológiai disputációjáról, amely a bűn okát tárgyalta a Collegium Theologicumban. (Lásd 3. számú függelék.)

Az 1609 és 1611 közötti 28 marburgi bejegyzés közül időrendben az elsőt 1609. március 4-én írta be a frankfurti jogászprofesszor és brandenburgi tanácsos Martin Benckendorff (1545–1621) (124^{r}), míg az utolsót egy Reinhard Matthaeus nevű marburgi személy, akinél Filiczki – a bejegyzés szerint – 1611. március 14-én talán vendégeskedett, vagy megszállt (*hospiti*) (115^{r}).

A maradék 26 bejegyzésből csak a valamennyire érdekeset, vagy az életrajz és életmű szempontjából fontosabbakat sorolom fel. A bejegyzések időbeli eloszlásából azt az egyelőre ellenőrizhetetlen feltételezést vonhatjuk le, hogy véglegesen valószínűleg 1609 februárjában vagy márciusában költözött Filiczki Marburgba. 1608 októbere és 1609 februárja között nem írt senki az albumba.

A bejegyzések közül először négy olyan beírást említek, amelyek semmitmondó jellegük ellenére is tartalmaznak információt Filiczki marburgi éveiről: 1609. március 13-án egy bizonyos Thomas Dorn (158^{r}),[119] április 9-én egy Melchior Seidlitz[120] nevű (95^{r}), majd 1611. március 13-án, ugyanazon a napon egy testvérpár, Otto a Malsburg (21^{r})[121] és Christianus a Malsburg (21^{v}) jegyeztek be az albumba. Csak amiatt érdekesek ezek a bejegyzések, mert ezek közül három *commensalis*nak nevezi Filiczkit, vagyis 1609 tavaszán költőnknek akár lakótársa is lehetett Thomas Dorn és Melchior Seidlitz, majd 1611 tavaszán a két testvér valahol Marburgban. (Christian a Malsburg szövegében ugyan nem jelenik meg a *commensalis* kifejezés, de nyugodtan feltetelezhető, hogy egy helyen laktak a testvérek/rokonok.)[122] Személye miatt itt érdemes még megemlíteni a költő Paulus Gessinius (1590 előtt–1632 után) 1609. augusztus 6-i bejegyzését (153^{r}) – akinek bejegyzéséhez tíz nappal később csatlakozik tanítványa, Jan Smil z Michalovic (29^{r}) – és az 1609. augusztus 15-én Marburgon átutazó Jeszenszky Jánosnak (1555–1621), II. Mátyás magyar király orvosának intelme a mindent legyőző szerelemről (23^{r}): „*Omnia vincit amor, et nos cedamus amori*". Ebből a marburgi korszakból a bejegyzés grafikája miatt említem meg Sigismund a Warnsdorf családi címerrajzát, fölötte a latin szentenciával (94^{r}):

[118] Forschungsbibliothek Gotha, *Briefwechsel von Johannes und Philipp Ludwig Piscator*, Chart. A 130, Bl. 155^{r}-156^{v}.

[119] Dorn egy Vergilius (*Aen*. 3.395, 10.113) idézetet prafrazeál: „*Fata viam invenient*". Majd ez olvasható: „*Doctrina et pietate praestantiss*[im]*o viro domino Joanni Filizky amico et commensali honorando*..."

[120] A seidlitzi Melchior ifj. Senecától (*Hercules Oetaeaus*, 1983–1984) idéz: „*Nunquam stygias fertur ad Inclyta virtus: vivite forte*". A lakótárs kifejezés ebben a formában olvasható: „*Pauca haec Ornatissimo atque Doctiss: viro Dno Johanni Filitzkio amico et commensali exoptatiss: iucundae recordationis ergo adposuit*..."

[121] „*Haec paucula doctissimo viro Johanni Vilizkio amico et commensali suo suavissimo apposuit*..."

[122] Ezt Vaculínová is magától értetődőnek veszi: Vaculínová 2013a, 312.

08. *ábra:* Sigismund a Warnsdorf címere

A bejegyzések közül a továbbiakban azokat sorolom fel, amelyeket valamelyik professzorától vagy a marburgi egyetem tanárától kapott. Ezek a bejegyzések mind 1611 márciusában készültek, mielőtt elhagyta volna a várost, hogy áprilistól Heidelbergben folytassa a tanulmányait. Az egyik bejegyzés egy marburgi diáktól, a danzigi Daniel Breslerustól származik, valószínűleg márciusból; csak az évszámot adta meg. A jellegtelen bejegyzésben számunkra érdekes lehet a „*Heidelb. abiturus*" kifejezés, amelyik Filiczki Heidelbergbe készülésére utal (160^{r}).

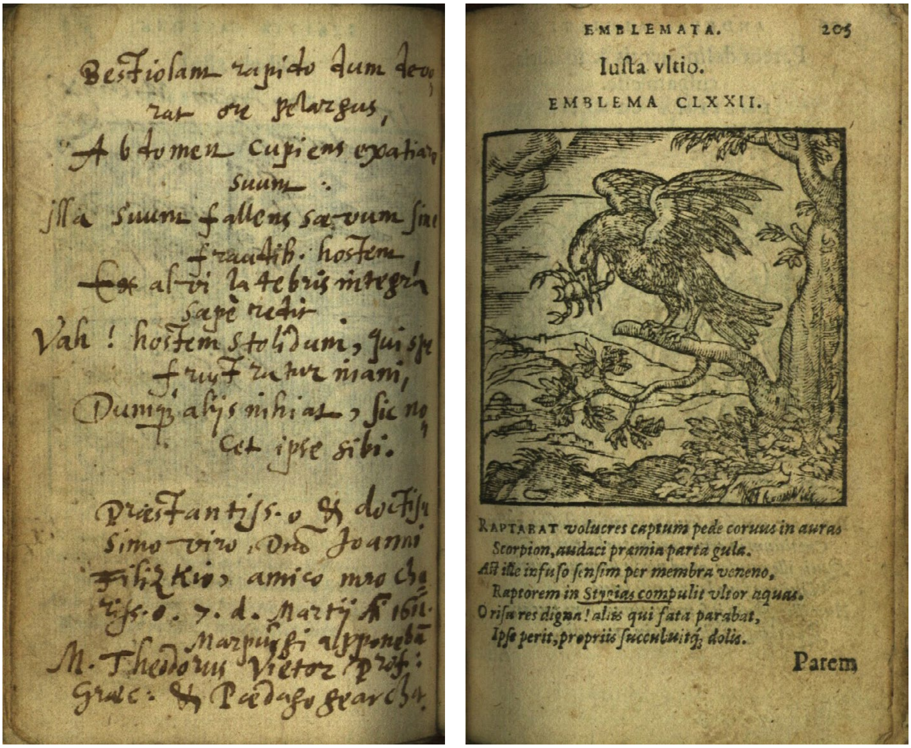
Időben az első, 1611. március 4-i az orvos- és kémiaprofesszor (*chymiatria*) Johann Hartmann (1568–1631) kissé közhelyes bölcselme: „*Studio, Prece, Labore et Patientia*". (103^{r}) Két nappal később a rózsakeresztes marburgi teológiaprofesszor, Raphael

Eglin (1559–1622) jegyzett be egy Zwingli-idézetet (101[r]). A görögprofesszor Theodor Vietor (1560/1567–1645) március 7-i bejegyzése a professzorbejegyzések közül a legértékesebb. A korábban már idézett Nicolaus Pelargus katolikusellenes, verses albumbejegyzésére szánt verses válasz. Vietor Filiczki emlékkönyvét mint egy korlátozott közösségi médiumot, folyóiratot használja, amelyen keresztül válaszolt Pelargusnak. Az a szűk kör, amely ennek a médiumnak az olvasói bázisát adta, fontosnak tűnt Vietor számára, aki maga is mint olvasó egy olvasói levélbejegyzésben reagált Pelargus bejegyzésére. Vietor verse azért is említésre méltó, mert miként Pelargus a 170. számú Alciati-emblémára írta a versét, a marburgi görögprofesszor a 172. számú Alciati-emblémán keresztül válaszolt, amelynek *Iusta ultio* (Jogos bosszú) a címe. Alciati emblémája egy hollót ábrázol csőrében skorpióval (a szöveg szerint a karmával fogta meg). A különleges falattal a gyomrát akarta megtölteni, azonban a skorpió apránként belefecskendezve mérgét, megölte a hollót. Mily nevetséges dolog ez! – kiált fel Alciati. Másoknak készíti elő a halált, és végül – saját kelepcéjébe esve – ő maga pusztul el. Vietor ugyanezt a témát dolgozza fel. A holló helyett Pelargus az, aki hasát megtölteni vágyva fürge szájjal nyeli el a kis bestiát, a rovart, bogarat, amelyik viszont gyakran vissza is tér a gyomrából. Pelargus nem hal bele (azért az Alciati-versben aláhúzza az „*in Stygias compulit*" kifejezést), mint a holló, csak megfertőzi az elnyelt állat, amit aztán – ahogy mérgezett a mérget – kihány magából (66[v]).

Bestiolam rapido dum devorat ore Pelargus,
Abdomen cupiens exatiare suum:
Illa suum fallens saevum sine fraudibus hostem,
Ex alvi latebris integra saepe redit.
Vah! hostem stolidum, qui spe fruit ratur inani,
Dumque aliis inhiat, sic nocet ipse sibi.

Praestantissimo et doctissimo viro, Domino Ioanni Filitzkio, amico meo charissimo 7. d. Martii Anno 1611. Marpurgi apponebam M. Theodorus Vietor Prof: Graec: et Paedagogiarch.

Mivel Pelargus bejegyzésének képét közöltem feljebb, úgy igazságos, ha Vietor bejegyzését is közlöm az emblémával együtt. Személyes, intellektuális vitájuk emlékét el ne felejtsük így négyszáz év múlva.

09. ábra: Theodor Vietor bejegyzése

Ezek után a többi professzorbejegyzés inkább semmitmondóan közhelyes udvariassági beírásnak tűnik. Ugyanezen a napon írt be az albumba a hebraista teológusprofesszor, idősebb Johannes Molther (1561–1618) egy idézetet a Prédikátor könyvéből héberül (Préd 1, 2), az *Anthologia Graecá*ból (10.124.1) és Homérosztól (*Od.*, 1.302) egyet-egyet görögül (41ʳ). Másnap a marburgi orvosprofesszor, Nikolaus Braun (1558–1639) Jean Fernel-idézettel örvendeztette Filiczkit (17ʳ): „*Nulla calamitate vel aerumna premetur qui vitae fundamentum iecerit temperantiam*". A teológiaprofesszor id. Gregor Schönfeld (1599–1628) március 12-i nyúlfarknyi idézete az Újszövetségből (Mát 26, 41): „γρηγορεῖτε καὶ προσεύχεσθε" (vigyázzatok és imádkozzatok) (19ʳ). Nem lehetetlen, hogy a szemben lévő oldalon látható 99. Alciati-emblémára (*Ad iuventam*: Az ifjúsághoz) reflektál, ahol alá is van húzva a *curva* szó. Ezzel talán az ifjúság csábító, görbe útjaitól szeretné megóvni Filiczkit. Pár nappal később, Johannes Goeddaeus (1555–1632) jogászprofesszor is lakonikus tömörséggel írja be reménykeltő közhelyét március 14-én (98ʳ): „*Post tenebras lux*". Ugyanaznap a filozófiaprofesszor Johann Combach (1585–1651) egy Arisztotelész-idézettel (*Nikomakhoszi Etika*, 1096a16–17) kedveskedett Filiczkinek (120ʳ): „ἀμφοῖν γὰρ ὄντοιν φίλοιν ὅσιον προτιμᾶν τὴν ἀλήθειανi" . A korábban már említett Hermann Kirchner (lásd 12. oldalon), aki versében Filiczkivel hozatta a múzsákat a Száva partjára, március 17-én írta be új-

évi[123] jókívánságait az albumba (34r): „*Praebeat Undecimus grata perenne bona*". Végül csak évszámot tartalmazó bejegyzését is valószínűleg ezekben a napokban írhatta be Catharinus Dulcis (1540–1626) az élet értelméről három nyelven (81r): „*Tutto è nulla. Tout ne vault rien. Solius virtutis flos est perpetuus*". (Minden semmi. Semmi sem ér semmit. Csak az erény virága állandó.) Szenci Molnár naplójából tudhatjuk meg azt is, hogy Molnár 1609. október 4-én Marburgban a professzor házában bérelt ellátást: „*4. Octobris. Mensam Catharini Dulcis Sabaudi accessi*".[124]

Filiczki ezeket a bejegyzéseket heidelbergi elutazása előtt gyűjtötte össze az egyetemen. (Az összes 1611-es bejegyzése március elejéről és közepéről származik.) A professzorok közül az utolsó előtti, kronogrammás bejegyzés az idősebbik Rudolph Gocleniustól (1547–1628) származik 1611. március 16-áról,[125] akinek az elnökletével disputált 1610 nyarán.[126] A bejegyzés azért értékes, mert két verset tartalmaz a filozófiaprofesszortól (13v–14r):

Consilium sapiens, occasio commoda, felix
Exitus, unius sunt tria dona Dei.
Haec tibi, Johannes, in vita comprecor omni:
Haec tria Sancta Trias det tibi. Quantus eris!

(Bölcs belátás, megfelelő alkalom, boldog halál, az
egyetlen Isten három ajándéka. Ezt kívánom néked,
János, az egész életben: A Szentháromság ezt a hármat
adja meg tenéked. Mily nagyszerű leszel!)

Cum te ornet virtus, pietas, doctrina, fideli
Sum tibi, Filiczki, iunctus amicitia.
Prosequar absentem votis precibusque, Rodolphus,
Cumque tuo meus hic spiritus unus erit.

(Míg erény, jámborság és tudomány egymásnak
díszei, hozzád igaz barátság köt, Filiczki! Én Rudolf,
jókívánságokkal és imákkal kísérem a távollévőt, így
szellemem a tiéddel mindig egy lesz.)

A professzor harmadik, Filiczki költészetét dicsérő verse az 1614-es bázeli kiadás paratextusaként jelent meg:[127]

Ad Emptorem
Quaeris Iohannis carmen sit quale Filiczki?
Et nitidum verbis et grave rebus habes.

[123] A Gergely-féle naptárreform előtti újév március 25-ei dátumához képest.
[124] Szenci Molnár, kiad. Szabó 2003, 82, 155.
[125] Vaculínová 2013a, 313. Vaculínová szerint 1610, azonban Goclenius rektornak nevezi magát a bejegyzésben, márpedig 1611-ben volt a marburgi egyetem rektora.
[126] Filiczki, Goclenius 1610.
[127] Filiczki 1614,):(2r.

(A vásárlóhoz
Kérded, milyen költemény a Filiczki Jánosé? Szavaiban ékeset és
témáiban is komolyat kapsz.[128])

Az alábbi táblázat foglalja össze marburgi bejegyzéseit. (Saját bejegyzését Dionysius-Bernhardus Petrzwaldsky a Petrzwald albumába lásd 235. oldalon.) Jól látszik, hogy ezek nagy részét heidelbergi elutazása előtt egy-két héttel gyűjtötte össze, leginkább az egyetem tanári karától.

1609.	Sigismund a Warnsdorf	Marburg	idézet, rajz	latin	94r
1609.	Johann Philipp Treutler	Marburg		latin	97r
1609.03.04.	Martin Benckendorf	Marburg		latin	124r
1609.03.13.	Thomas Dorn	Marburg	idézet	latin	158r
1609.04.09.	Melchior a Seidlitz	Marburg	idézet	latin	95r
1609.08.06.	Paulus Gessinius	Marburg		latin	153r
1609.08.15.	Jeszenszky János	Marburg	idézet	latin	23r
1609.08.16.	Johannes Smil a Michalovicz	Marburg	idézet	latin	29r
1610.03.03.	Wilhelm Ketteler	Marburg		latin	1r
1611.03.	Daniel Breslerus		idézet	latin	160r
1611.[03.]	Catharinus Dulcis		idézet	olasz, francia, latin	81r
1611.03.04.	Johann Hartmann	Marburg	idézet	latin	103r
1611.03.06.	Raphael Eglin	Marburg	idézet	latin	101r
1611.03.07.	id. Johannes Molther	Marburg	idézet	héber, görög, latin	41r
1611.03.07.	**Theodor Vietor**	Marburg	**vers**	**latin**	**66v**
1611.03.08.	Nicolaus Braun	Marburg	idézet	latin	17r
1611.03.12	Hermann Dalmüller	Marburg	idézet	latin	42r
1611.03.12.	**id. Gregor Schönfeld**	Marburg	**idézet**	**latin**	**19r**
1611.03.12.	Heinrich Worth	Marburg	idézet	latin	136r
1611.03.13.	Hieronymus Tucher	Marburg	idézet	latin	7r
1611.03.13.	Otto a Malsburg	Marburg	idézet?	latin	21r
1611.03.13.	Christianus a Malsburg	Marburg	idézet	latin	21v
1611.03.13.	Guilielmus Ketteler	Marburg	idézet	latin	22r
1611.03.13.	Johannes Ernestus	Marburg	idézet	latin	96r

128 Gulyás József (1936, 15) műfordításában: **Filiczkire Gocken Rudolf verse.** / Kérded, hogy mily verseket ír Filefalvi Filiczki? / Szókkal is ragyogót s eszmeileg nemeset”.

1611.03.14.	Johannes Goeddaeus	Marburg	idézet	latin	98r
1611.03.14.	Johann Combach	Marburg	idézet	görög	120r
1611.03.14.	Reinhardus Matthaeus	Marburg	idézet	francia	155r
1611.03.16.	id. Rudolph Goclenius	Marburg	vers	latin	13v–14r
1611.03.17.	Hermann Kirchner	Marburg	versrészlet?	latin	34r

Heidelberg (1611–1612)

A négy Hodějova-ifjúval 1611. április 2-án iratkozott be a heidelbergi egyetemre, mint „*Johannes Filiczki de Filefalva, Hungarus, ephorus*". Tehát Filiczki mint *ephorus* volt a felelős a négy ifjúért, akik életkoruk miatt nem esküdhettek fel a beiratkozásnál (*iniurati propter aetatem*).[129]

A heidelbergi albumbejegyzések időbeli eloszlása ismét jó indikátor. Filiczki Heidelbergből való elutazása előtt íratta be az összeset, 1612 szeptemberében és főleg októberében. A legelső bejegyzés a danzigi Andreas Welstől származik augusztus 8-ról (160v). E heidelbergi korszakának 14 bejegyzése közül a legértékesebb a 20 kilométerre lévő Speyerből származik, ahol Christoph Jungnitz, heidelbergi matematikaprofesszor jegyezte be 11 versszakos költeményét (inc. *Rauraca Tempe, claram Academiam*. Lásd a könyv végén Filiczki albumában: 153v–154v).

Egy 1612. április 23-i levélből,[130] amit Szepsi Bényés Pál írt Georg Remnek, az is kiderül, hogy Filiczki Heidelbergben együtt lakott Jungnitzcal:

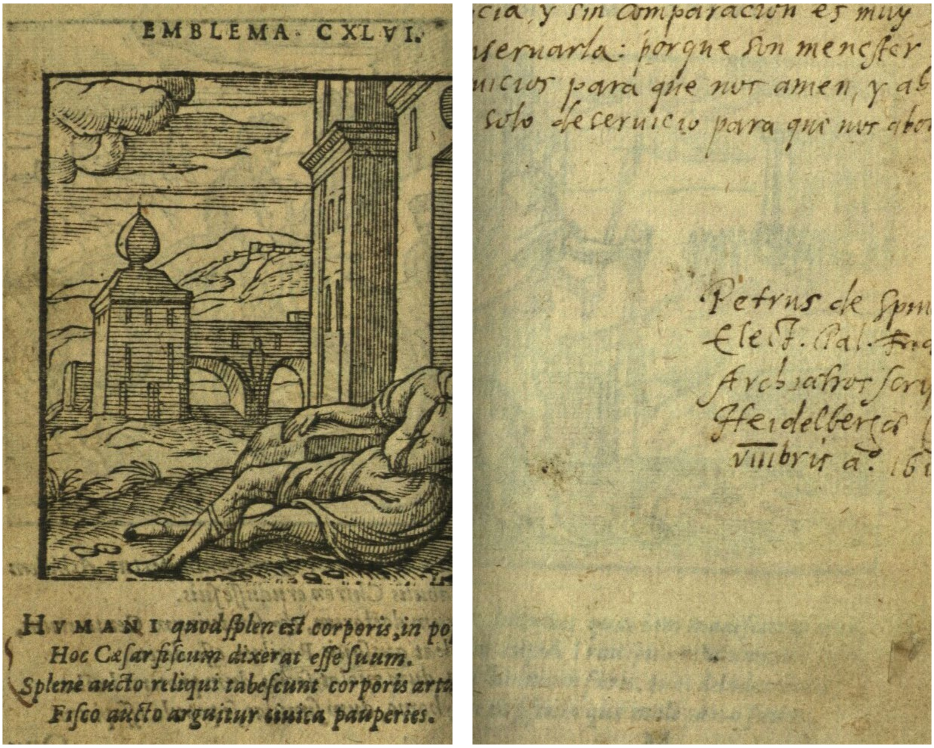
> „Musaeum unum incolunt in domo Teutonica (quae Germanico idiomate vocatur Deutsch-Hausz, in platea Rectengasz vocata) ad portam arcis sita. Nos iam sex simul et semel per literas revocamur in patriam satis superque exagitatam. Remanebunt hic tres: dominus Filiczki, dominus Thuri et dominus Pitter. Nunc omnes utimur una eademque mensa, puta excellentissimi viri domini Christophori Jungnitii, utitur eadem mensa etiam dominus Filiczki cum suis dominis generosis; post discessum etiam nostrum utuntur eadem mensa. Est vir plane pius, doctus, humanus, facundus, omnibus acceptissimus, nostraeque nationi plane faventissimus, utinam tali consortio diutius nobis una vivere licuisset! "

129 Toepke 1886, 253 (no. 51, 52, 53, 54, 55)
130 Szenci Molnár, kiad. Dézsi 1898, 377–379.

> (Egy tanulóházban laktak a teuton házban [amit németül „Deutsch-Hausz”-nak hívnak, a „Rectengasz”-nak nevezett utcában], amely a vár kapujánál fekszik. Minket hatunkat az agyongyötört hazába egyszerre hívtak vissza levélben. Hárman fognak itt maradni: Filiczki úr, Thúri úr és Pitter úr. Most mindegyikünk ugyanott lakik, név szerint a kiváló Christoph Jungnitz úrnál, ugyanott lakik Filiczki úr is a vele lévő nemes urakkal, akik eltávozásunk után is ott maradnak. Nagyon jámbor, tanult, emberséges, ékes beszédű, mindenkinek nagyon kedves és nemzetünket a legteljesebb mértékben pártfogó férfiú. Bárcsak sokkal tovább maradhattunk volna ilyen társaságban!)

Bényés Pál levele szerint tehát Filiczki – és vele a Hodějova-ifjak – valamint Szepsi Bényés Pál, Thúri Szántó János és Tölcséki Pitter Mihály együtt laktak Christoph Jungnitznál Heidelbergben.

A következő professzoroktól szerzett még bejegyzést Filiczki: az első 1612. szeptember 5-i keltezéssel Johann Kahltól (1550/1557–1614), a jogi kar professzorától egy kétszavas idézetet a *Zsoltárok könyvé*ből héberül és annak görög fordítását (18^{r}). Aztán Wolfgang Losse filozófia- és orvosprofesszor sokat idézett, közhelyes életvezetési tanácsot osztott meg Filiczkivel (Cicero, *De officiis* 2.59.3): „*Optima mediocritatis regula*” (A középmérték a legjobb szabály). Reiner Bachoff von Echt (1575–kb. 1640) jogászprofesszor egy Horatius-idézettel (*Epist.* 1.4.14) örvendezteti meg az album tulajdonosát (122^{r}). Philipp Hoffmann jogászprofesszor október 4-én egy Ószövetség-idézetet ír be (Jer 7, 3) (77^{r}). David Pareus (1548–1622) pedig Szent Jeromost idézi (*Epist. ad Paulinum* 13) (78^{r}): „*Discamus ea in terris, quorum scientia nobis perseverat in coelis*”. Az idézet nagyon haloványan kötődik a mellette lévő 188. Alciati-emblémához, amelynek a címe: *Mentem, non formam, plus pollere* (A formánál többet ér az értelem). V. Frigyes pfalzi választófejedelem udvari orvosa, Petrus de Spina (1563–1622) egy egészségügyi szentenciát írt be latinul és egy Guevara-idézetet spanyolul (45^{r}). Bejegyzése reflexió Alciati *Opulentia tyranni, paupertas subiectorum* (A tirannus gazdagsága az alattvalók szegénysége) című 146. emblémájára. Az emblémavers szerint a császári kincstár úgy viszonyul a többi emberhez, ahogy a búskomorság az emberi testhez. A levertség növekedésével sorvad a test, a teli kincstár pedig a polgárok szegénységét bizonyítja.

10. ábra: Petrus de Spina bejegyzése

Fontosnak tartom Kaspar von Nostitz (Casparus a Nostitz) október 8-i bejegyzését közölni, mert ő viszont egy verset ajánlott Filiczkinek, amely az *Arte et Marte* jól ismert jelmondatára épít (102^{r}):

Sunt duo quae faciunt ut quis sit nobilis: Ars Mars.
Maior ab Arte venit Gloria, Marte minor.
H. M. F.

Amoris et observantiae ergo Heidebergae inserebat Casparus a Nostitz in Niederreng. Eques Silesius 8 Die Octob. Anni 1612:

(Két dolog tesz nemessé: a művészet és a háború.
A művészetből nagyobb, a háborúból kisebb
dicsőség származik.)

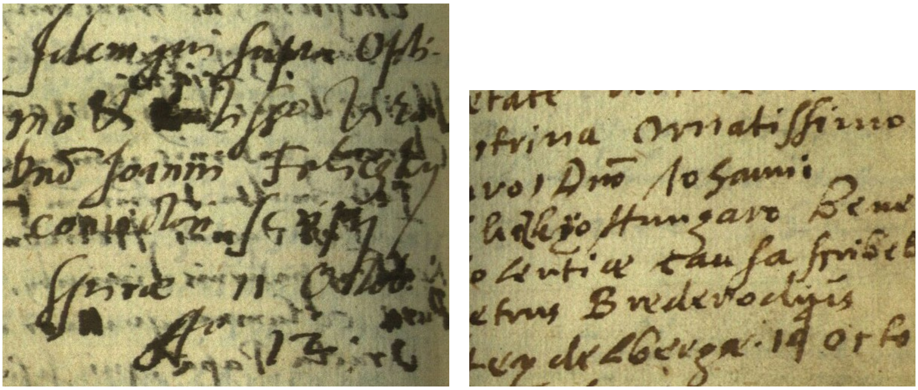
1612. október 19-én a hágai születésű, jogász végzettségű németalföldi követ Pieter Cornelis van Brederode (1559–1637) a következő – talán államelméleti – mottóját írta be (63^{r}): „*Hostium Beneficia Veneficia*" (Az ellenség jótette méreg). A nagykövet bejegyzése a 167. számú, Ἐχθρῶν ἄδωρα δῶρα (Az ellenség ajándéka nem ajándék) című Alciati-emblémának a parafrázisa. Alciati verse Aiax és Hektór történetét hozza

fel példának, akik kardot és kardtartó szíjat cseréltek egymással. Habár ezek ajándéknak tűnnek, valójában eljövendő és előre sejthető sorsuk (*venturi praescia fata ferunt*) instrumentuma és szimbóluma.

A heidelbergi korszak albumbejegyzéseinek keltezéseivel kapcsolatban felmerülhet némi ellentmondás. Az egyik a fentebb már említett speyeri Jungnitz-bejegyzés 1612. október 11-i dátuma (lásd 11. ábra). Ugyanezen a napon írt be Petrus de Spina is az emlékkönyvbe, de még Heidelbergben. Ahogy mindjárt látni fogjuk, a tökéletesen logikus útvonaltervet borítja fel a holland követ, Brederode bejegyzésének dátuma: akár október 19-nek, akár október 14-nek olvassuk (lásd 11. ábra). Természetesen nem zárható ki, hogy Filiczki meglátogatta Speyert és még aznap vissza is tért az egyetemvárosba, hiszen a két város közötti húsz kilométeres távolság oda-vissza megjárható volt. Mégis sokkal logikusabbnak tűnik, hogy a 250 kilométernyire fekvő Bázel felé vezető útja során állt meg Speyerben valamikor október 11. és 14. között. És ez azért is nagyon valószínű, mert szinte biztos, hogy Filiczkiék a gyorsabb, kényelmesebb és biztonságosabb utazás végett a Rajnán való utazást választották. Márpedig Heidelbergből indulva Speyer a legközelebbi állomás, ahol hajóra szállhattak. Ezt a feltevést erősíti az a két strasbourgi bejegyzés is, amelyek közül az egyiket a Kutná Hora-i Václav Jiří Peristerius költő és később orvos írta be „*pridie idus Octobris*" dátummal: október 14 (141ʳ).[131] Végül is ezt az első pillantásra tökéletesnek tűnő útvonalat Brederode bejegyzése zavarja meg. Az lenne a legéletszerűbb, ha 1612. október 12-én még kap egy bejegyzést Heidelbergben Petrus de Spinától, pár óra múlva odaérhettek Speyerbe, ahol Jungnitz beírta a versét neki. Itt hajóra szálltak valamikor, és megálltak Strasbourgban, ahol október 14-én Peristerius Arisztotelész-idézetekkel terhelte meg Filiczki albumát. Fedeles Tamás adataiból tudjuk, hogy a Rajnán folyásirányban akár napi 100–150 kilométert is meg tudtak tenni.[132] Csakhogy a Speyer–Strasbourg út épp folyásiránnyal szemben van. Talán az a legészszerűbb, ha október 11-nek látjuk Brederode dátumát, bár – mint az alábbi kép is bizonyítja – akkor eltévesztette a beírás napját. Peristerius bejegyzésének dátuma egyértelműen október *pridie idus*a, vagyis október 14. A másik lehetőség, hogy Jungnitz bejegyzését is október 14-ére tennénk, és rohamtempóban még aznap odaérnének a Rajnán Strasbourgba. Ha folyásiránnyal megegyező irányba utaztak volna, akkor talán elfogadhatnánk ezt a felvetést, de folyásiránnyal szemben aligha.

[131] A másik strasbourgi bejegyzés Josias Glaser (1588/91–1648 után) nevéhez fűződik, de ő csak a hónapot írta be (103ʳ).

[132] Fedeles 2015, 223.

11. ábra: Jungnitz és Brederode bejegyzése

Az alábbi táblázat foglalja össze ezeket a bejegyzéseket:

1612.08.08.	Andreas Wels	Heidelberg		latin	160^{v}
1612.09.05.	Johann Kahl (Calvinus)	Heidelberg	idézet	héber, görög	18^{r}
1612.09.08.	Wolfgang Losse	Heidelberg	idézet	latin	49^{r}
1612.09.30.	Reiner Bachoff von Echt	Heidelberg	idézet	latin	122^{r}
1612.10.	Adamus Seenuss Carinthius	Heidelberg	idézet	latin	145^{r}
1612.10.04.	Philipp Hoffmann	Heidelberg	idézet	latin	77^{r}
1612.10.05.	Alexander Becker	Heidelberg	idézet	latin	133^{r}
1612.10.06.	**David Pareus**	Heidelberg	**idézet**	**latin**	**78^{r}**
1612.10.08.	Casparus a Nostitz	Heidelberg	idézet	latin	102^{r}
1612.10.11.	**Petrus de Spina**	Heidelberg	**idézet**	**latin**	**45^{r}**
1612.10.11.	Christoph Jungnitz	Speyer	vers	latin	153^{v}–154^{v}
1612.10.14. ?	**Pieter Cornelis van Brederode**		**idézet**	**latin**	**63^{r}**
1612.10.14.	Václav Jiří Peristerius (1586–1643)	Strasbourg	idézet	latin	141^{r}
[1612.] 10. [14–16]	Josias Glaser	Strasbourg	idézet	latin	103^{r}

Bázel (1612–1614)

A következő állomás Bázel. A matrikulából nem derül ki pontosan, melyik napon iratkoztak be Filiczki és tanítványai az egyetemre, csak annyit tudunk, hogy októberben.[133] Mivel október 14-én Strasbourgban volt, és a maradék 125 kilométert Bázelig két-három nap alatt megtehette, ezért a beiratkozását október második felére, október 16–17. utánra tehetjük.

A 29 bázeli bejegyzés közül az elsőt és az egész albumban legrövidebbet 1612. december 26-án írta be a városból eltávozni készülő Georgius Pauli Dantiscus (1586–1650): „*Migrandum*" (144^r^). Az utolsó, keltezett bázeli bejegyzést a lengyel Samuel Czaplinski (Czaplinius) írta be (149^r^) 1614. február 10-én („négy nappal február idusa előtt"):

> Admodum is miser est, cui nemo invidet.
> Doctissimo et Praestantissimo Viro D. Joanni Filitzki amicae observantiae signum id apposui, Basileae M D CXIV. 4. Id. Feb. Samuel Czaplinius D.

A bázeli bejegyzésekre is az a jellemző, hogy nagy részét elutazása előtt gyűjtötte össze a bázeli egyetem vonzásköréből; azon belül is főleg a professzorok autogramjaiért lelkesedett. Ezek a bejegyzések a napra pontos keltezések alapján 1614. januáriak. Ebből lehet nagyjából következtetni arra, hogy legkésőbb 1614 februárjában továbbutazott. Időrendben az első professzor, aki többé-kevésbé sematikus, közhelyes bejegyzését beírta, a filozófia- és logikaprofesszor Ludwig Lucius (Lutz) (1577–1642). Az egyetlen tanár, akinek bejegyzése 1614 előtt, 1613. augusztus 31-én készült. Ide be kell szúrni egy genfi bejegyzést is 1613. szeptember 16-ról Antoine de La Faye (Fayus) (1540–1615) teológusprofesszortól. Jób könyvének (Jób 14, 5) egy részletével utal Alciati *Terminus* (Határ) című, 157. emblémájára (55^v^). Ezek szerint Filiczki 1613 szeptemberében ellátogatott Genfbe is.

Hieronymus Curione (1579–1614) 1613. november 3-i Seneca-idézetét pedig azért említem meg, mert az ő beírása is egy Alciati-emblémára, a 124. számú, *In momentaneam felicitatem* (Múlékony boldogság) címűre reagál, amely a fenyőfa tetejéig felfutó beképzelt tökről szól. A tök hiába képzeli magát a legmagasabb fának, múló dicsőségét lerombolja a tél. Seneca *Thyestes*éből (596–597) az idézet: *Nulla sors longa est, dolor ac voluptas invicem cedunt, brevior voluptas* (31^r^). (Semmilyen szerencse nem tart sokáig, a fájdalom és gyönyör egymást váltják, de a gyönyör rövidebb ideig tart.) Ezzel kapcsolatban lásd Filiczki „ars poeticáját" a 251. oldalon.

133 Wackernagel 1962, 139 (no. 51); a négy Hodějovský-tanítvány: 139 (nos. 47, 48, 49, 50); Hegyi, Szögi 2016, 53 (no. 30).

Az összes többi professzor 1614 januárjában írt/írhatott be az albumba: az öreg Felix Platter (1536–1614) orvosprofesszor, aki pár hónap múlva, nyáron halt meg; Peter Ryff (1552–1629) matematikaprofesszor; id. Jacob Burckhard (1583–1661) az ékesszólás professzora; Johann Georg Gross (1581–1630) teológiaprofesszor; a hebraista idősebb Johann Buxtorf (1564–1629); a teológus Sebastian Beck (1583–1654), aki az Ószövetségről tartott előadásokat és Filiczki albumába egy bibliaidézetet írt be héberül, valamint egy Nagy Szent Vazul-idézetet görögül; a logika- és retorikaprofesszor Johann Beatus Helius (1553–1620), az orvos Johann Friedrich Werdenberg (1572–1630), aki logikaprofesszor is volt; ifj. Thomas Platter (1574–1628) botanikus orvosprofesszor; egy másik botanikus orvosprofesszor Caspar Bauhin (1560–1624); Johann Jakob Grynaeus (1540–1617) az újszövetségi exegézis professzora és a jogászprofesszor Johann Jakob Faesch (Fäsch) (1570–1652). Meg kell említeni még a svájci Zuozban született Johann Luz Gritit (1579–1639) is. Maga a bejegyzés egy teljesen érdektelen Erasmus-adagiumidézet (115^{r}), viszont Griti személye kultúrtörténetileg azért érdekes, mert lefordította az Újszövetséget rétorománra.[134] Valószínűleg ekkor Bázelben tartózkodott Georg Rem is, aki ugyanarra az oldalra, mint 1605-ben, újból beírt egy bejegyzést január 23-i keltezéssel, de hely megjelölése nélkül. Valószínűtlen, hogy itt Filiczki tett volna egy 390 km-es nürnbergi kitérőt.

A fent felsorolt professzorbejegyzések között találjuk az utolsó, keltezett bázeli bejegyzést is ifj. Thomas Plattertől 1614. január 28-ról. Egy spanyol, egy francia és egy latin mottó, szentencia (130^{r}):

Mira que te mira Dios.
Plus penser que dire.
Fide sed cui vide.
Thomas Platerus Ph. & Med. doctor Basil. 28 Jan. 1614 memoriae ergo scripsit.

A következő bejegyzés nemcsak azért érdekes, mert kiderül belőle, merre ment továbbb Filiczki Bázelből, hanem azért is, mert magyar a bejegyző: Szeleczky Jakab Pozsonyból.[135] Ez a Szeleczky Jakab nem összekeverendő azzal a pár évtizeddel későbbi Szeleczky Jakabbal, aki 1648-ban iratkozott be a strasbourgi egyetemre,[136] és akiről pár mondatban megemlékezik Czwittinger,[137] amit emlékezetes stílusban le is fordít Bod Péter.[138] Idősebb Szelecky Jakab „Jacobus Szellezky, nobilis Ungarus"-ként iratkozott be a bázeli egyetemre 1615 májusában, ahol június 1-jén doktorált mindkét jogból.[139] Valószínűleg előtte Strasbourgban tanult, amit a Filiczki-album bejegyzése

134 Griti 1640.
135 Sajnos a magyar bejegyzésekkel foglalkozó cikkemben (Molnár 2021b) elkerülte a figyelmemet Szeleczky Jakab, így hát most szeretném – még ha megkésve is – mulasztásomat pótolni.
136 Szögi 2011, 175 (1489), 229 (no. 2343).
137 Czwittingerus 1711, 372.
138 Bod 1766, 259.
139 Wackernagel 1962, 167 (no.98).

és egy Strasbourgban 1614-ben kiadott könyve (RMK III 5950) is megerősít. Bázelből 1615. május 12-én tartott disputációjának nyomtatott verziója is ismeretes (RMK III 1147). 1619-től országgyűlési követ, 1622-től Pozsony jegyzője, 1627–1632 között a pozsonyi evangélikus egyház *inspector*a, majd 1637–1638-ban a város főbírája.[140] Semmitmondó bejegyzése a következő (132r):

Justitia Jehovae Solatur Pios. Jacobus Szelleczkii memoriae caussa scripsit Argentinae 4 Februarij Anno 1614

És nem lehetetlen, hogy a *Nicolaus a Wacz* nevű bejegyző egy Váci Miklóst takar, aki strasbourgi bejegyzéséhez csak az 1614-es évet adta meg. Mivel Szeleczky Jakab bejegyzésén kívül nincs más strasbourgi nyomunk, ezért elképzelhető, hogy együtt voltak és egyszerre írtak be az albumba. Váci Miklós pedig nem tartotta így fontosnak, hogy a napot is jelölje.

Vagyis Filiczki január 28-án még Bázelben volt, de február 4-én már Strasbourgban. A következő – már említett – bejegyzés Samuel Czapliniustól lenne 1614. február 10-éről, de már megint Bázelből, aztán két napra rá a görög nyelv professzora, Joseph Lang (~ 1570–1615) Freiburg im Breisgauban írja be Seneca-idézetét az albumba (108r). Sajnálatos módon itt megtörik a lendület, mert a következő bejegyzések már 1615 júliusából származnak.

Az imént felvázolt Bázel–Strasbourg–Bázel–Freiburg 300 kilométeres útvonal két hét alatt – ráadásul a Rajnán – különösebb nehézségek nélkül is teljesíthető volt, azonban emiatt a mozgékonyság miatt nem lehetünk biztosak abban, hogy az 1614. február 12-i freiburgi bejegyzést már a Bázelből véglegesen eltávozó és Freiburgot útba ejtő Filiczkinek, vagy csak a Freiburgot Bázelből meglátogató Filiczkinek írta be Lang professzor.

A bázeli matrikulából tudjuk, hogy Andreas, Samuel és Alexander Przystanowski de Przystanow nevelője volt Czaplinius. Egyszerre iratkoztak be az egyetemre, és mindhárom fivértől találhatunk egy-egy bejegyzést Filiczki albumában 1614. január 10-i dátummal (59r, 59v, 60r), vagyis négy nappal január idusa előttről. Emiatt merült fel bennem, hogy Czaplinski félreírta és február idusa helyett januárra gondolt, mert akkor egyszerre írhatta volna be tanítványaival a bejegyzését január 10-én (miként Pieter Cornelis van Brederode németalföldi követ fentebb már jelzett bejegyzésénél). De ez sem magyarázná meg Filiczki Strasbourgból Freiburgba való visszatérését. Egy nap nélküli bejegyzést is találunk 1614 februárjából Nürnbergből (107r), a teológustól és a Szent Lőrinc-templom evangélikus papjától, Johann Schrödertől (1572–1621). És egy másik bejegyzést az augsburgi filológus-könyvtáros David Höscheltől (1556–1617) 1614. február 24-ről (165r). Augsburg Bázel és Nürnberg között fekszik. Figyelembe véve az Augsburg–Nürnberg közötti 130 kilométeres távolságot, ami nagyjából

[140] Schrödl 1906, 152, 175, 498.

3–5 napnyi járóföld, Schröder bejegyzése csak február legvégén készülhetett, nagy eséllyel február 28-án. Augsburg 260 kilométerre fekszik Freiburg im Breisgauban, amely távolságot a legjobb esetben is egy hét alatt lehetett megtenni. Joseph Lang freiburgi bejegyzésének dátuma pedig február 12., vagyis Freiburgot február 15–17. között el kellett hagynia, hogy február 24-én Augsburgban lehessen.

Azért fontos az, hogy Filiczki bizonyíthatóan meddig tartózkodott Bázelben, mert ez segíthet eldönteni, mikor lett koszorús költővé avatva.

Általában véve Filiczki bázeli éveit még nagyobb homály fedi, mint németországi tartózkodását. Érdemes megemlíteni egy olyan hely nélküli bejegyzést is, amelyiknek csak az évszámát adta meg a bejegyző (56^{v}). Filiczki életrajzával kapcsolatban nem különösebben fontos, de mivel magyar bejegyzőről van szó, közlöm:

Unum augurium optimum pugnandum pro patria
Gregorius Tribel de Jarish et Ivanovicz Dominus in Lÿpcze An[no]: 1614

A sziléziai Tribel családot mint Zólyomlipcse urait ismerjük 1600 decemberétől.[141] Gregor Tribel valószínűleg mint szomolnoki bányatiszt[142] kerülhetett Magyarországra, ahol magyar nemességet kapott 1587-ben, majd 1595-ben lengyel állampolgárságot is szerzett. Ennek a Gregor Tribelnek három fia biztos volt: ifj. Gregor, Valentin és Caspar Tribel. Ez az ifj. Gregor Tribel 1594. március 17-én indult haza a Szepességbe heidelbergi tanulmányairól.[143] Ráadásul van még egy Gregor Tribelünk (1595–1614), Caspar Tribel fia, a legifjabb, aki 19 évesen halt meg 1614. november elsején, és Zólyomlipcsén temették el huszadikán. Sajnos – ahogy látjuk – a Filicki-album bejegyzése nem ír se helyet, se pontos dátumot. Zólyomlipcse várát legifjabb Gregor Tribel egyik lánytestvére, Rosa – aki korábban Rimay János menyasszonya volt – vitte hozományként Orlay Istvánnal kötött házasságába 1614. február 2-án. A bejegyzésben Gregor Tribel nem „Zólyomlipcse uraként", hanem csak „zólyomlipcsei úrként" hivatkozik magára, de emiatt feltételezhető, hogy mégiscsak inkább ő – és nem Caspar Tribel testvére, ifj. Gregor – írt az albumba.[144] Az album egyéb bejegyzései szerint 1614 elején Filiczki Bázelben volt, majd Freiburgban, Strasbourgban és Augsburgban járt. Talán Filiczki vagy hazament valamikor nyáron (legkésőbb ősszel, de még november előtt) és ott írta be Tribel a mondatot, vagy pedig az év elején Gre-

141 A Tribelekről lásd: Balogh 1894, 10–11; Jurkovich 1929.

142 Egy 1591-es nyomtatvány (RMK III 818) „*promotor fodinarum metallicarum in Schmölnicz*"-ként, majd egy 1594-es kötet „*venarum metallicarum in Schmelnicz promotor*"-ként utal rá. Marcellides 1594.

143 Lásd: Marcellides 1594 címlapján. A heidelbergi matrikulában nem találtam a nevét.

144 Ugyanakkor azt is meg kell jegyezni, hogy Caspar Tribel testvére, ifj. Gregor Tribel versíróként bukkan fel a Jacobus Monaviust üdvözlő 1591-es kötetben. *Carmina gratulatoria de felici in Scepusium adventu* […] (Gorlicii, Ambrosius Fritsch, 1591), (RMK III 813; VD16 ZV 30108) A3^{v}. (Az üdvözlő versek szerzői között a jelen tanulmányban felsorolt tizenkettőből öt nevet találunk.) Monavius *Symbolum* című kötetének második részét neki ajánlotta. És mindezeken túl Théodore de Bèze-zel is levelezett.

gor Tribel is Bázelben, vagy valamelyik német városban tartózkodott.[145] A bejegyzés Homérosz egyik sorára vezethető vissza és Erasmus *Adagiá*jában is feltűnik kicsit más alakban: „*Unum augurium optimum tueri patriam*".[146]

Az 1612–1614 közötti bázeli és egyéb bejegyzések összefoglalása:

1612.12.26.	Georgius Pauli Dantiscus	Bázel		latin	144^{r}
1613.07.06.	Wencesilaus Laurentius Praneis μικpobrtniczenus	Bázel	idézet	latin	156^{r}
1613.08.18.	Joannes Jacobus Grasserus	Bázel	idézet	latin	71^{r}
1613.08.31.	Ludwig Lucius	Bázel	idézet	héber, latin, görög	86^{r}
1613.09.16.	**Antoine de La Faye (Fayus)**	**Genf**	**idézet**	**latin**	**55^{v}**
1613.11.03.	**Hieronymus Curione**	**Bázel**	**idézet**	**latin**	**31^{v}**
1613.11.28.	Wolfgang Meyer	Bázel	idézet	héber, latin, angol	139^{r}
1613.12.19.	Mikołaj Stradomski	Bázel	idézet	latin	52^{r}
1613.12.19.	Melchior Stradomski	Bázel	idézet	latin	52^{r}
1613.12.28.	Daniel Jezierski	Bázel	idézet	latin	147^{r}
1614	ifj. Gregor Tribel	Bázel	idézet	latin	56^{v}
1614	Nicolaus a Wacz (Wack?)	Strasbourg?	idézet	latin	109^{r}
1614.[01.]	Caspar Bauhin	Bázel	idézet	latin	114^{r}
1614.[01.]	Johann L. Griti	Bázel	idézet	latin	115^{r}
1614.[01.]	Johann Jakob Grynaeus	Bázel	idézet	latin	116^{v}
1614.01.	Johann Jakob Faesch	Bázel	idézet	latin	110^{r}
1614.01.01.	Felix Platter	Bázel		latin	129^{r}
1614.01.02.	Peter Ryff	Bázel		latin	85^{r}
1614.01.06.	id. Jacob Burckhard	Bázel	idézet	latin	118^{r}
1614.01.06.	Johann Georg Gross	Bázel	idézet	latin	146^{r}
1614.01.07.	id. Johann Buxtorf	Bázel	idézet	latin	112^{v}
1614.01.08.	Paulus a Mełno Mełnowski	Bázel	idézet	latin	148^{r}
1614.01.09.	Sebastian Beck	Bázel	idézet	héber, görög	123^{r}
1614.01.10	Johann Beatus Helius	Bázel	idézet	latin	152^{r}
1614.01.10.	Andreas Przystanowski de Przystanow	Bázel	idézet	latin	59^{r}
1614.01.10.	Samuel Przystanowski de Przystanow	Bázel	idézet	latin	59^{v}

[145] Vaculínová szerint Strasbourgban találkoztak még 1614. február elején. Vaculínová 2013a, 315.

[146] Online: http://ihrim.huma-num.fr/nmh/Erasmus/Proverbia/Adagium_2057.html (2022.06.12.) Ezt Baranyai Decsi János így fordítja: „*Nincs jobb jövendő mondás, házad oltalmánál*".

1614.01.10.	Alexander Przystanowski de Przystanow	Bázel	idézet	latin	60r
1614.01.10.	Johann Friedrich Werdenberg	Bázel	idézet	latin	119r
1614.01.23.	Georg Rem	Bázel?			125r
1614.01.28.	ifj. Thomas Platter	Bázel	idézet	spanyol, francia, latin	130r
1614.02.04.	Szeleczky Jakab	Strasbourg?	idézet	latin	132r
1614.02.10.	Samuel Czaplinius	Bázel		latin	149r
1614.02.12.	Joseph Lang	Freiburg	idézet	latin	108r
1614.02.24.	David Höschel	Augsburg	idézet	görög	165r
1614.02. [28.]	Johann Schröder	Nürnberg	idézet	latin	107r

Filiczki koszorús költővé avatása

A koszorús költővé avatásnak is megvan a maga története, amelynek értéke – nagyjából 1200 körültől – az évszázadok során egyre inkább erodálódott.[147] Annak a hagyományát, hogy *poeta laureatus* címet csak az uralkodó (császár, vagy akár pápa) adományozhatott, az akkor még csak német király I. Miksa törte meg. 1501-ben megalapította a bécsi egyetem intézményi keretei között a *Collegium poetarum et mathematicorum*-ot, amelynek négy tagjára testálta a koszorús költők megkoronázásának uralkodói jogát. A megkoronázás rítusának megtisztelő levezetését a négy tag egyikére, a szintén koszorús költő Conrad Celtisre bízta. Halála után a *poeta laureatus* cím adományozásának privilegiumát (*privilegium creandi poetas*) a bécsi egyetem rektorai örökölték. Jól érzékelhető a cím hivatalos és talán szakmai becsületének romlása abban a bürokratizálódási folyamatban, amely során a babérkoszorú-ajándék a Német-római Birodalom császárának fenséges kezéből a bécsi egyetem rektorának kevésbé előkelő kezébe vándorolt. Ez nem azt jelentette, hogy hébe-hóba az uralkodók ne adhattak volna babérkoszorút az arra érdemesült költőnek. Az egyetemek mellett a XVI. századtól kezdve egy másik irányba is tovább lazult a címátadás nemes joga. A császári palotagrófok is elkezdték osztogatni a koszorús költői címeket. És így érkezünk el Johann Jakob Grasserhez, akit 1601-ben koronázott koszorús költővé az a – mellesleg Magyarországon is katonáskodó – Paul Schede Melissus, akit viszont 1568-ban még maga I. Ferdinánd koszorúzott meg. Melissus 1579-ben Padovában nyerte el a palotagrófi címet, Grasser pedig, már koszorús költőként 1607-ben. Minden jel arra

[147] Ennek összefoglalását lásd: Flood 2006, xlvii–cclv, azon belül főleg: xciii–c, cxxi–cxxxv.

mutat, hogy a *poeta laureatus* cím szellemi értékét sokban befolyásolta az, hogy kitől kapta az adott költő. Flood szerint a szellemi és költői mintakép Melissustól elnyert cím különös becsben állt a feltörekvő költők között.[148]

Filiczkire visszatérve, Flood úgy gondolja, hogy talán 1613-ban avathatta koszorús költővé Grasser.[149] Sebastian Krasnovský jól összefoglalta Filiczki babérkoszorús címével kapcsolatos fenntartásait,[150] amivel tőle függetlenül bennem is sok kérdés merült fel. Általában véve erről szemérmesen hallgat mind a szlovák, mind a cseh szakirodalom. Se a *Rukověť*, se pedig a frissen megjelent Lucie Storchová-féle *Companion* nem említi meg *poeta leaureatus*-ságát. Ezen a ponton tehát azt a kérdést is fel kell tennünk, hogy Filiczki egyáltalán *poeta laureatus* volt-e. Érdemes ezt a kérdést jobban körüljárni.

Ebből a szempontból a bázeli albumbejegyzők személye közül kétségtelenül a legfontosabb Johann Jakob Grasser (1579–1627), aki 1613. augusztus 18-án üzent az albumban. Nem a szentencia miatt fontos,[151] hanem azért, mert Bázelben ő koronázta koszorús költővé Filiczkit. Bejegyzése nemcsak szokványos közhely, de túl korai is ahhoz, hogy bármiféle kézzelfogható utalást találjunk Filiczki koronázásáról (71^{r}):[152]

Hierony.
Summa apud Deum nobilitas est, clarum esse Virtutibus.
Singularis affectus, et observantiae igitur Joan. Jacobus Grasserus C. P. C. R. E. A. Poeta Caesareus. Basileae in patria 1613. 18. Aug.

1614-ben Grassernek megjelent egy versgyűjteménye, amelyben egy versét Filiczkinek és a Hodějova-tanítványoknak (inc. *Valete o iuvenum peritiorum*), míg egy másik versét egyedül Filiczkinek ajánlja. Annak a versnek a címe, amelyet közösen címzett a Hodějova-ifjaknak és Filiczkinek, arra utal, hogy ezt Bázelből való elutazásuk előtt írta: „*Ad Illustres, et Generosos Dominos, D. Przechium, S. Smilum, D. Bohuslavum, D. Adamum, Liberos Barones ab Hoddiegova, Ephoro, D. Ioan. Filiczki de Filefalva,* ***Basilea in Patriam destinantes***”. [153] (Kiemelés M. D.)

Akár ifj. Thomas Platter 1614. január 28-i, akár Czaplinski február 10-i bejegyzését vesszük Filiczki bázeli tartózkodása utolsó dokumentálható nyomának, az egészen biztos, hogy Grasser verscímének „*in patriam destinantes*” kifejezése arra utal,

148 Flood 2006, cxxvi.
149 Flood 2006, 560.
150 Krasnovský 2021, 29–32.
151 Temesvári Pelbártnál is megtalálható bölcsesség (*Pomerium de sanctis, Pars aestivalis Sermo XV.*), amit egy Hieronymus nevű, bizonytalan szerzőhöz kötöttek (*Epistola* CXLVIII., *Patrologia Latina* 22, 1214): „*Summa apud Deum nobilitas est, clarum esse Virtutibus*”.
152 Egy a hagyomány által Hieronymus névvel illetett bizonytalan szerző, akinek a 148. számú levelében olvasható az ezerarcú mottó ezen változata az igazi nemesség és erények kapcsolatáról. (*Patrologia Latina* 22, 1214). Temesvári Pelbárt *Pomerium*ában is megtalálható (*Pars aestivalis sermo* 15).
153 Grasser 1614, 7–8.

hogy Grasser ezt a versét 1614 januárjában, de legkésőbb február 10-e körül írhatta. Mivel a február 10-i bázeli bejegyzés inkább a városon való átutazására utal, ezért a vers megírását inkább 1614 januárjára tenném. Grasser költeményének utolsó négy sora vonatkozik Filiczkire:

Valete o Domini, vale Filiczki,
Aeternis anademasin Poeta
Exornande, novam Deus benigno
Iuvet sidere destinationem.

(Isten veletek, urak! Isten veled Filiczki, örök koszorúkkal ékesítendő poéta! Kegyes csillagzat alatt segítsen az Isten új cél felé.)

A gerundivum használata azt sugallja, hogy e vers írásakor, amikor már készülődtek elhagyni Bázelt, vagyis 1614 januárjában még nem volt koszorús költő Filiczki. A másik 1614-es Grasser-vers viszont már így szól:[154]

Ad D. Ioan. Filiczki de Filefalva, V. Cl. Cum eius meritis Lauream tribuerem.

Quae mihi Caesareae Maiestas praemia dextrae,
   Praemia vatidicis sola sacrata Choris,
Contulit, ultro tuae genio Filefalva Camoenae
   Defero, et Aonias Laurea inumbro comas.
Aeternae frondes nostrum frondete Poetam,
   Et date Romanae rarum anadema Lyrae.
Musarum affectum et votum vox publica vulgat,
   Divinumque animae Gloria adorat opus.
Ipse etiam in carmen Phoebum et pius advoco Musas
   Dum tua Caesareus tempora lampit honos.
Usque triumphalem ingeminet mea Tibia plausum,
   Paean solemnes urgueat usque sonos.

(Filefalvi Filiczki János kiváló férfiúnak. Midőn érdemeiért babérkoszorúval jutalmazhattam. Ami jutalmakat a császári fenség jobbja rámruházott – csakis a váteszi kórusok szent jutalmait – Múzsád géniuszának adom, Filefalvi, és babérral árnyékolom aóniai homlokod. Örök lombok koronázzátok

[154] Grasser 1614, 141–142.

> Költőnket, és adjatok ritka fejéket római lantjának!
> A múzsák szeretetét és áldását közfelkiáltás
> hirdeti ki, és a lélek Dicsősége imádja az isteni
> művet. Én magam is dalba hívom Phoebust és a
> múzsákat, miközben a kegyes császári megbecsülés
> bevilágítja halántékodat. Folyton zengje fuvolám a
> győztesnek járó tetszésnyivánítást, és szóljon ünnepi
> hangzatokat a paián.)

Nem tudjuk pontosan, mikor írhatta Grasser ezt a verset, de a költemény szövege arra enged következtetni, hogy ekkor már koszorús költővé lett Filiczki. Ha megnézzük a kötet két praefatiójának a keltezését, akkor le tudjuk szűkíteni a babérkoszorú elnyerésének idejét. Georg Weirach 1614. május 1-re, míg Grasser március 31-re keltezi az előszavát.[155] A két vers alapján tehát Filiczki koszorús költővé avatásának *terminus post quem*je 1614. február és *ante quem*je 1614 áprilisa lenne.[156] (Ezzel kapcsolatban lásd Caspar Sturm versét a 93. oldalon.)

Érdemes azt is figyelembe vennünk, hogy Filiczki 1614-es bázeli kötetében még nem szerepel Grasser verse. Költőnk igyekezett könyvét olyan nevesebb humanisták, professzorok verses paratextusával kibélelni, amely humanista költészetének becsét és mázát a lehető legszebb színekben tünteti fel. Biztos, hogy Grasser verse helyet kapott volna a kötetben, ha a nyomdai munkák előtt elkészült volna. Ebből következik az is, hogy bázeli kötetét valamikor 1614 első pár hónapjában adhatta ki. A fent idézett két vers közül az elsőt hajlamos vagyok úgy olvasni, hogy ekkor már ki volt adva a verseskötet, amiért Grasser szerint járna is a babérkoszorú, amit aztán meg is fog kapni legkésőbb áprilisban. Ezért a bázeli kötet kiadásának időpontját 1614 januárjára tenném.

1617-ben Grasser nyomdahibákkal együtt újraközli a verset Jean Tixier *Officina sive theatrum*-kiadásában.[157] Grasser ír egy bevezetőt Tixier művéhez és egy bevezetőt a saját verseinek kiadásához. Ebből derül ki, hogy a saját *poeta laureatus*aihoz írott verseit adta ki Tixier poétikai teátrumát tovább bővítve. Az előszónak érdemes azt a részét felidézni, amely felvázolja, milyennek kell lennie egy költőnek. Az még nem elég, ha valaki megtanulja a metrum és prozódia szabályai szerinti építkezést a szavakból. A filozófiának kell megtanítania a dolgok és szavak minőségét, az invenció fontosságát, az elokúció eleganciáját, mélységét és ékességét.[158] „Költőm – mondja Grasser – legyen humanista, vagyis filológus, antikvárius, polihisztor, filozófus, politikus, de kiváltképp csiszolt modorú és erényekben bővelkedő teológus". Ficinóra

155 Grasser 1614, C^r, C2^v.
156 Cf. Krasnovský 2020, 30.
157 Grasser, Tixier 1617, β3^v–β4^r.
158 Rudolph Goclenius fentebb idézett kétsorosa ugyanezt írja tömörebben Filiczki költeményeiről: „*nitidum verbis et grave rebus*".

hivatkozva hozzáteszi, hogy nincs is igazi költő égi ihlet nélkül. De még ez is kevés a koszorús költői cím elnyeréséhez, mert mindezeken túl a poéta nem lehet se gúnyolódó paprikajancsi, se részeges, se léha.[159]

Úgy látszik, Filiczki mindezen kritériumoknak megfelelt, ahogy az a másik nyolc költő is, akiknek verset írt Grasser a kötetben. A címzettek közül nyolcat Grasser koronázott meg (de talán Johannes Petrus Lotichiust is). Flood adatgyűjtése alapján 14 költőnek adott babérkoszorút Grasser 1617-ig.[160] Ezek egyike, sőt a sorban rögtön a legelső lenne Filiczki. Az 1617-es vers csak a címében tér el az 1614-es verziótól. A következővel egészíti ki: „[...] *Theologo, qui elegantissimorum poematum librum edidit*". Vagyis 1617-ben Filiczki már megszerezte valahol a fokozatát teológiából, és Grasser már utal a bázeli verseskötetére is.

Az, hogy ezen a versen nem jelöli Grasser a *poeta laureatus* címet, nem jelent semmit, mert a többi vers közül is csak az egyikben említi meg, és előszava ezt világossá teszi. Az viszont már elgondolkodtató, hogy a Johann Philipp Pareus-féle *Delitiae* gyűjtemény miért nem említi ezt meg költőnk verskiadásának a címében: *Ioannis Filiczki de Filefalva Pannonii poemata varia*.[161] A *Delitiae*ben Filiczkin kívül Janus Pannonius, Thúri György (1572–1612?) és Johann Sommer (1542–1574) kapott helyet. Se Janus, se Sommer nem kapott hivatalosan költői babérkoszorút, viszont Thúri György igen. És Thúrinál jelzi is Pareus: *Georgii Thurii Pannonii, poetae laureati poemata*.[162] Vajon miért nem jelezte Filiczki költői babérkoszorúját Pareus? Ennek az lehet az oka, hogy a Grasser-féle babérkoszorú nem ért annyit (vagy akár semennyit sem ért?), mint amit Schede Melissustól kaptak a szerencsésebbek? Márpedig Pareus és Thúri György is Melissustól kapták a kitüntető címet Heidelbergben.[163] Talán Pareus a Grasser-féle koszorút nem is tartotta igazi költői babérnak. A *poeta laureatus Caesareus* cím pedig tényleg halványabb Grasser kezében, mint Melissuséban. Az igaz, hogy mindketten palotagrófok csupán, viszont Melissust még maga a német-római császár, I. Ferdinánd koszorúzta meg, míg Grassert már csak Melissus. Ebből a szempontból Melissus címe tényleg közelebb van a *poeta laureatus Caesareus* eredeti, ideálisabb címéhez. (Ő még „kezet fogott" a császárral, míg Grasser csak egy olyannal fogott kezet, aki császárral fogott kezet.)

---

159 *„Nolite vobis persuadere, optimi Adolescentes, illum statim Poetam esse, qui, ut versum pedibus instruat, ex Prosodiae Compendio syllabarum quarundam quantitatem addidicit; Si maius quidpiam non requiritur, saltem illum Philosophia doceat requisitam Verborum et Rerum qualitatem: Inventionis videlicet sublimitatem, et elocutionis elegantiam, gravitatem, et decorem. Humanista sit Poeta meus, Philologus nempe, Antiquarius, Polyhistor, Philosophus, et Politicus. Praesertim autem Theologus, et in moribus politus, ac in Virtutibus multiplex. Poesin sane nemo qui revera poeta est, absque coelesti afflatu, prorsus consecutus est, ut rectissime Ficinus in Platonem scripsit. Scurras, scopticos, ebriosos, et nugarum sectatores venerandae huius Insulae participes esse non debent, sufficiat ipsis existimationis praerogativa, quam apud illos habent, qui inter paedagogos plagosa tristium ferularum sceptra gerunt*". Grasser, Tixier 1617, β3v.

160 Flood 2006, cxxvii. Suri Orvos Pál babérkoszorújáról nem tud, amelyet Johann Philipp Pareustól nyerhetett el 1614-ben. Gömöri 2006, 479–483.

161 *Delitiae*, ed. Pareus 1619, 465.

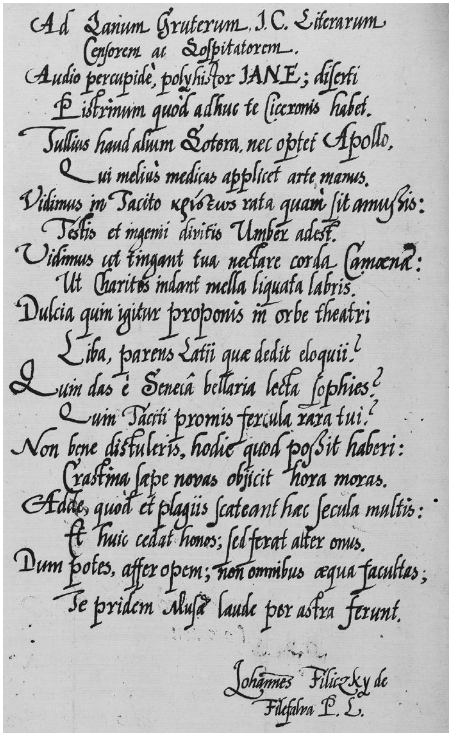
162 *Delitiae*, ed. Pareus 1619, 311.

163 Flood 2006, 1478–1483, 2095–2096.

Az első, aki Filiczkivel foglalkozott, a nagyjából kortárs Johann Peter Lotichius szintén nem tartotta említésre érdemesnek Filiczki *poeta laureatus* címét. Pataki Füsüs János sem említi a már fentebb idézett művében. De rajtuk kívül a Filiczki-album 1614-es és azutáni bejegyzései sem említik koszorús költőként sehol. Ha tudtak róla, akkor megint felvetődik a kérdés, miért nem említették. Ha viszont nem tudtak róla, akkor az a kérdés merül fel, miféle babérkoszorús költői cím az, amelyikről nem tudott a kortárs értelmiségi kör?

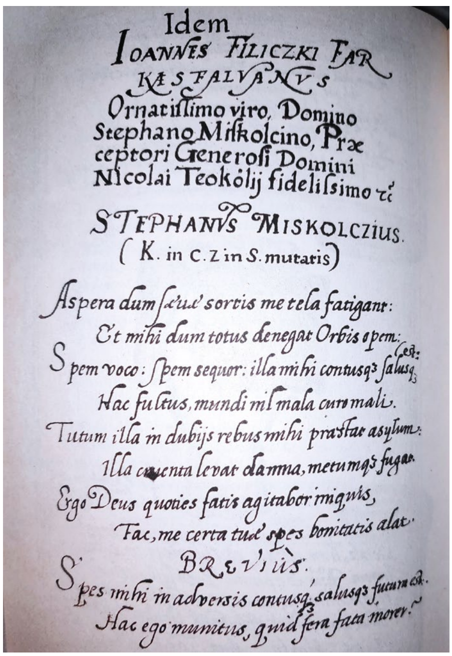
Bod Péternél tűnik majd fel először: „A vers írásra nagy hajlandósága 's tehetsége volt, Borostyán koszorús Poétává is tétetett volt".[164] Ezt Jakob Melzer nem említi, pedig úgy tűnik, ismerte Bod szövegét. Később – valószínűleg Bod után – a magyar szakirodalom általában megemlíti költőnk babérkoszorús címét. (Révai nem említi, de a Danielik–Ferenczy-féle lexikon, Szinnyei József, Szombathi János és végül Bencédy József is már babérkoszorús költőnek nevezi.) Filiczki 1614-es felavatása utánról szinte semmi forrásunk sincs, így aztán nem is annyira meglepő, hogy *poeta laureatus* címével sem találkozunk. 1614 utánról csupán két versét ismerjük. Az egyiket Jan Gruter 1618-as Cicero-kiadásához írta, a másikat pedig három hónappal a halála előtt Károlyi Zsuzsanna 1622. májusi halálára. A nyomtatott verziókban nincs jele a babérkoszorúnak, viszont a Biblioteca Apostolica Vaticana őriz egy kódexet, amely a Jan Gruterhez (1560–1627) intézett autográf költemények kéziratait tartalmazza *Epigrammata infrascriptorum ad Janum Gruterum missa, seu in eius et aliorum laudem* cím alatt. A 116. folio rectóján olvasható Filiczki verse, amely apróbb eltéréseket mutat a Gruter Cicero-kiadásában megjelent vershez képest.[165] Filiczki így írta alá a költeményt: „Johannes Filiczky de Filefalva P. L". (lásd 12. ábra.) Ez pedig a szokásoknak megfelelően *poeta laureatus*ként oldható fel. Filiczkitől ezenkívül hat autográf kéziratot ismerünk. Bohuslav Jafet és Miskolci Csulyak István albumában az 1603. februári és márciusi bejegyzéseit; a saját albumába írt mondatát, miszerint 1604. február 2-án ért végére az Alciati-könyvnek; Szenci Molnár zsoltárkiadásához írt versét 1607-ből, valamint egy szintén Molnárnak címzett levelét 1608-ból; és végül 1609. júliusi levelét Piscatornak. A versek írásképei nagyon hasonlók.[166] Ami különbséget felfedezhetünk, azt betudhatjuk annak a nagyjából másfél évtizednek, ami elválasztja őket egymástól.

164 Bod 1766, 85.
165 BAVms.
166 A Miskolci Csulyak-album és a vatikáni kézirat írásképét Krasnovský is egyértelműen azonosnak látja. Krasnovský 2020, 31–32.

Ad Ianum Gruterum, I.C. Literarum
Censorem ac Sospitatorem.
Audio percupidè, polyhistor IANE; diserti
Pistrinum quod adhuc te Ciceronis habet.
Tullius haud alium Sotera, nec optet Apollo,
Qui meliùs medicas applicet arte manus.
Vidimus in Tacito κρίσεως rata quam sit amussis:
Testis et ingenii divitis Umber adest.
Vidimus ut tingant tua nectare corda Camœnæ:
Ut Charites indant mella liquata labris.
Dulcia quin igitur proponis in orbe theatri
Liba, parens Latii quæ dedit eloquii?
Quin das è Senecâ bellaria lecta sophies?
Quin Taciti promis fercula rara tui?
Non bene distuleris, hodie quod possit haberi:
Crastina sæpe novas objicit hora moras.
Adde, quod et plagiis scateant hæc secula multis:
Et huic cedat honos; sed ferat alter onus.
Dum potes, affer opem; non omnibus æqua facultas;
Te pridem Musæ laude per astra ferunt.

Johannes Filiczky de
Filefalva P.L.

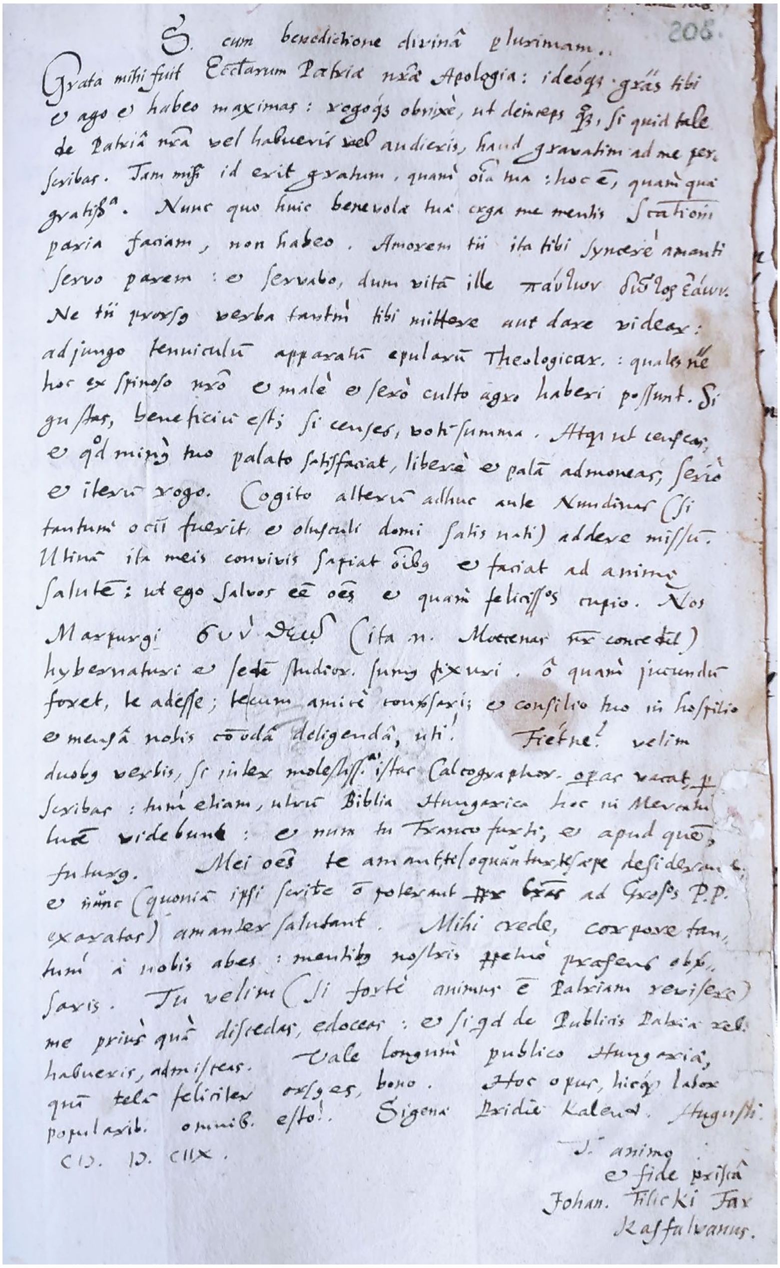

Idem
IOANNES FILICZKI FAR
KASFALVANVS
Ornatissimo viro, Domino
Stephano Miskolcino, Præ
ceptori Generosi Domini
Nicolai Teokölij fidelissimo etc.

STEPHANVS MISKOLCZIUS.
(K. in C. Z in S. mutatis)

Aspera dum sævæ sortis me tela fatigant:
Et mihi dum totus denegat Orbis opem:
Spem voco: spem sequor: illa mihi contusq; salusq; est:
Hac fultus, mundi nil mala curo mali.
Tutum illa in dubijs rebus mihi præstat asylum:
Illa cruenta levat damna, metumq; fugat.
Ergo Deus quoties fatis agitabor iniquis,
Fac, me certa tuæ spes bonitatis alat.
BREVIUS.
Spes mihi in adversis contusq; salusq; futura est.
Hac ego munitus, quid fera fata morer?

12. ábra: Filiczki autográfjai: BAV, Cod. Pal. Lat. 1906; Miskolczi Csulyak albuma

S. cum benedictione divinâ plurimam.
Grata mihi fuit Ecctarum Patriæ nræ Apologia: ideoqz grãs tibi
& ago & habeo maximas: rogoqz obnixè, ut deinceps qz, si quid tale
de Patriâ nrâ vel habueris vel audieris, haud gravatim ad me per-
scribas. Tam mihi id erit gratum, quam oĩa tua: hoc ē, quam quæ
gratiss.a Nunc quo huic benevolæ tuæ erga me mentis Stationi
paria faciam, non habeo. Amorem tui ita tibi syncerè amanti
servo parem: & servabo, dum vitā ille πάντων δώτωρ ἐάων.
Ne tui prorsus verba tantum tibi mittere aut dare videar:
adjungo tenniculū apparatū epularū Theologicar.: quales nē
hoc ex spinoso nrō & malè & serò culto agro haberi possunt. Si
gustas, beneficiū est; si censes, voti summa. Atqui ut censeas,
& q̄d minus tuo palato satisfaciat, liberè & palā admoneas; serio
& iterū rogo. Cogito alterū adhuc ante Nundinas (si
tantum otii fuerit, & olusculi domi satis nati) addere missū.
Utinā ita meis conviviis sapiat oĩbq & faciat ad animæ
salutē: ut ego salvos eē oēs & quam feliciss.os cupio. Nos
Marpurgi Θεοῦ δεῦ (ita n. Mecænas [illegible])
hybernaturi & sedē studior. sumq fixuri. ô quam jucundū
foret, te adesse; tecum amicè conferri; & consilio tuo in hospitio
& mensâ nobis cōmodâ deligendâ, uti! Fietne? velim
duobq verbis, si in lex molestiss.a istar Calcographor. operæ vacat, p
scribas: tum etiam, utrū Biblia Hungarica hoc in Mercatu
lucē videbunt: & num in Francofurti, & apud quē,
futurq. Mei oēs te amantissimè [illegible] sæpe desiderant. &
& tibi nunc (quoniā ipsi scribere ō poterant [illegible] ad Gross.s P.P.
exaratas) amanter salutant. Mihi crede, corpore tam,
tum à nobis abes: mentibq nostris perpetuò præsens obver-
saris. Tu velim (si fortè animus ē Patriam revisere)
me priusquā discedas, edoceas: & si qd de Publicis Patriæ vel
habueris, admisceas. Vale longum publico Hungariæ,
quā tela feliciter exerces, bono. Hoc opus, hic labor
popularibq omnibq esto! Sigenæ Pridie Kalend. Augusti.
CIↃ. IↃ. CIIX.
T. animo
& fide priscâ
Johan. Filicki Far
Kassfalvanus.

13. ábra: Filiczki levele Szenci Molnár Alberthez (1608. július 31)

Ide kapcsolódó kérdés teológiai fokozatának megszerzése is. Ahogy fentebb láttuk Grasser 1617-es versének címe alapján ekkorra már fokozatot szerzett valahol teológiából. Három 1609 és 1611 közötti marburgi albumbejegyzés (103r, 124r, 136r) és Ge-

org Rem 1610-es levele[167] még teológiahallgatóként (*theologia studiosus*, vagy *theologia candidatus*) utal Filiczkire, aztán egy professzortól, Wolfgang Meyertől (1577–1653) származó bázeli bejegyzés viszont már „*Iohanni Filitzkii Theologo*”-nak nevezi. A bejegyzés héber bibliaidézetet is tartalmaz, de az érdekessége, hogy egy angol nyelvű szentenciát is beír (139[r]): „*Little sayd, soon amended*”. A keltezésnél kiszakadt az oldal: „*Generis et virtutum ornamentis fulgentissimo, D. Johanni Filitzkii Theologo praestatiss. Illust. et generosis. DD. Baronum ab Hodiogova et Ephoro mentiss. hoc fraterni amoris caussa apposuit Wolfgangus Mayerus S. T. Basileae 28. Nov. 161*<...>” Ez a dátum csak 1612 vagy 1613 lehet. Az ismert adatokhoz viszonyítva, mivel már teológusnak nevezi Filiczkit, viszont inkább 1613. A korábbi albumbejegyzések, amelyek még teológusjelöltként aposztrofálják, 1611. márciusiak, de ez nem mond semmit, csak annyit, hogy Marburgban nem szerzett fokozatot. Jó eséllyel Heidelbergben sem, hiszen egészen Meyer bázeli bejegyzéséig ez nem jelenik meg sehol. Ezért is észszerű Krasnovský feltételezése, miszerint 1613–1614 körül Bázelben szerezte meg teológiai fokozatát.[168] Meyer bejegyzése ezt annyiban pontosítaná, hogy 1613. november 28. előtt. (Igaz, itt rögtön felvetődik az a kérdés is, hogy Grasser 1614-es verse, amely szerint Filiczki már *poeta laureatus*szá avattatott, miért nem utal teológia fokozatára, míg az 1617-ben újra kiadott ugyanaz a vers már igen.)

Augsburg, Prága, Marburg, Wittenberg, Lipcse, Kassel, Majna-Frankfurt (1614–1616)

Johann Schröder 1614. február 28-i nürnbergi bejegyzése után elveszítjük szem elől Filiczkit. A következő albumbejegyzés majd csak 1614. szeptember 29-én kerül az emlékkönyvbe Augsburgban a bártfai születésű orvostól, az augsburgi szellemi elit egyik központi figurájától Georg Henischtől (1549–1618), aki egy Epiktétosz-idézetet ajánl Filiczkinek latinul (126[r]):

> Epict. Ne postules ea, quae fiunt ita fieri, ut tu ius: sed ut fiunt, ita velis ea fieri. Sic enim omnia secunda tibi accident.
> LABORE ET GRATIA DEI.
> Georgius Henisch artis Medicus D. scripsi AUG. VIND. die Matthiae Apostoli 1614

Georg Henisch családja szász származású volt, 1549. április 24-én született Bártfán, ahol apja, Johannes Henisch városi jogászként (*syndicus*) tevékenykedett. Georg Leonhard Stöckel híres bártfai iskolájában kezdte meg tanulmányait. A linzi gim-

[167] Filiczki 1614, 138.
[168] Krasnovský 2020, 28–29.

názium után 1566 és 1570 között Wittenbergben tanult, majd Lipcsében,[169] Párizsban és Bázelben, ahol 1576-ban szerezte meg doktori fokozatát orvostudományból. Ugyanettől az évtől Hieronymus Wolf javaslatára kezdett az augsburgi Szent Anna gimnáziumban logikát, matematikát, latint, hébert, görögöt és retorikát tanítani, amit egészen 1617-ig folytatott. Szintén az 1576-os évben elvette egy augsburgi orvos leányát, Regina Wirsungot. 1580 és 1593 között Simon Fabriciusszal együtt az iskola rektora. Közben a városi könyvtár vezetésével is megbízták, és haláláig keresett orvos volt a városban. Számos könyv és nyomtatvány fűződik a nevéhez. A legfontosabb az első német értelmező szótár, amely a latinon kívül még kilenc nyelvet tartalmaz: angol, cseh, francia, görög, héber, spanyol, magyar, olasz, lengyel.[170] Ennek csak az első kötete (A–G) látott napvilágot. A másik fontos kiadása az első nyomtatott közkönyvtári katalógus, amely az augsburgi könyvtár állományát dolgozta fel.[171] És érdemes még megemlíteni [Pszeudo-]Proklosz *De sphaerá*jának görög–latin nyelvű kiadását Henisch kommentárjával,[172] amelyet 1591-ben angolul is kiadtak Londonban Francis Cooke fordításában.[173] Négyszer volt az augsburgi orvosi kollégium dékánja, 1582-től összegyűjtötte és rendszerezte az orvosi feljegyzéseket és jegyzőkönyveket is vezetett, amelyek fontos orvostörténeti források. A Markus Welser[174] humanista körének tagjaként Welserrel és David Höschellel könyvkiadót alapított *Ad insigne Pinus* néven. 1592-ben a bártfai tanács hazahívta, hogy vezesse a bártfai iskolát, de nem fogadta el a felkérést. Legalább három fia és egy leánya született, az egyik fia, Philipp, később Montpellier-ben lett orvosprofesszor. Georg Henisch 1618. május 31-én halt meg Augsburgban.

Hogy Filiczki mennyi időt tartózkodott Augsburgban, nem tudni. Ebből az időszakból ez az egyetlen bejegyzés. A következő bejegyzés Johannes Bergerius a Grinbergtől származik, aki 1615. március 29-én írt be Filiczki albumába Prágában (126[v]). Majd megint szünet következik, hogy aztán a következő csokor pár hónap múlva Wittenbergben kerüljön be az albumba 1615. július 5–6-án. Valószínűleg csak átutazóban volt Filiczki. Ezen négy bejegyzés közül hármat az egyetem professzorai és a negyediket az alig 40 kilométerre lévő Zerbst Johann Theopold (1563–1626) nevű lelkésze írta be (66[r]). Az igazságos isten büntetéséről szóló bejegyzés lazán kapcsolódik Alciati 171. számú *Iusta vindicta* (Igazságos büntetés) című emblémájához. Az első wittenbergi bejegyzés a teológusprofesszor Leonhart Hütter (1563–1616) 1615. július 5-i írása (25[r]): *Fide Deo, mundum despice, disce mori* (Higgy Istenben, vesd meg a világot, tanulj meghalni). Ugyanezen a napon jegyezte be a logika- és filozófiapro-

169 Szögi 2011, 274 (no. 3192), 189 (no. 1718).

170 Henisch 1616.

171 Henisch 1600. Érdemes megjegyezni, hogy gimnáziumi tanárkollégája és a könyvtár másik vezetője David Höschel Henisch kéziratos katalógusából 1595-ben már kiadta az augsburgi könyvtár görög könyveinek katalógusát. Höschel 1595.

172 Henisch 1575.

173 Henisch, Cooke 1591.

174 Ferber 2017.

fesszor Jakob Martini (1570–1649) is a bölcsességét arról, hogy jónak és rossznak egyaránt Isten az oka: „*Omnia a Domino, et bona et mala, sed non modo eodem*" (100^{r}). Másnap, július 6-án a teológusprofesszor ifj. Balthasar Meisner (1587–1627) írt be egy Seneca-idézetet (*Dialogi* 12.5.4.6–12.5.5.1) arról, hogy szerencsétlenség még senkit sem tett tönkre, csak ha a jószerencse csalja meg (57^{v}): „*Neminem adversa fortuna comminuit, nisi quem secunda decepit*".

1615 júliusából két bejegyzést kell még megemlíteni. Az egyik ifj. Rudolph Gocleniustól (1572–1621) származik, aki Marburgban volt orvosprofesszor. A bejegyzés keltezése egyértelmű (92^{v}): Marburg, 1615. július 2. Csakhogy három nappal később a bejegyzések szerint Filiczki már Wittenbergben van, ami napi 110 kilométeres valószínűtlen utazást jelentene. A másik bejegyzés nem jelöl napot, csak azt tudjuk meg belőle, hogy 1615 júliusában jegyezte be id. Johannes Danis (?) (159^{r}). A nehezen olvasható írás viszont Parthenopolisba, vagyis Magdeburgba keltezi a bejegyzést. Magdeburg pedig 2–3 napi járásra, nagyjából 80 kilométerre fekszik Wittenbergtől nyugatra.

Wittenbergi bejegyzései után alig három nappal 1615. július 9–10-én négy bejegyzést találunk (6^{r}, 99^{r}, 161^{v}, 162^{r}) a 70 kilométerre délen található Lipcséből (Magdeburg nem esik útba). A bejegyzők ismeretlenek, kivéve a nemes ifj. Adam Zapský ze Zapot, aki 14–15 éves korában iratkozott be a lipcsei egyetemre és ekkor írta be latin és cseh bejegyzését. Adam Zapský évekkel később, 1625 novemberében szeretőjével, Anna Marie Kaprová z Kapřštejnával meggyilkolta Jan Daniel Kapr z Kapřštejna császári tanácsost, ami miatt 1626-ban kivégezték.

Filiczkit 1615. július 16-án a 220 kilométerre lévő Kasselben találjuk, amiből az is kikövetkeztethető, hogy Lipcsét el kellett hagynia a bejegyzések beírásának napján, vagyis július 10-én. A Móric hessen-kasseli tartománygróf udvari papjától, Johannes Crociustól (1590–1659) származik Clairvaux-i Szent Bernát-bölcsesség (104^{r}): „*Cui Christus incipit dulcescere necesse est amarescere mundum*" .

Majd két hét múlva, 1615. július 31-én a 90 kilométernyire található Marburgban van, ahol a teológiaprofesszor Caspar Sturm (1550–1625) két versét írja be Filiczkinek az albumba (93^{v}):

> Hinc tibi virtutique tuae Musaeque coronam
> Spondet Apollinei turba, Philitzke, chori.

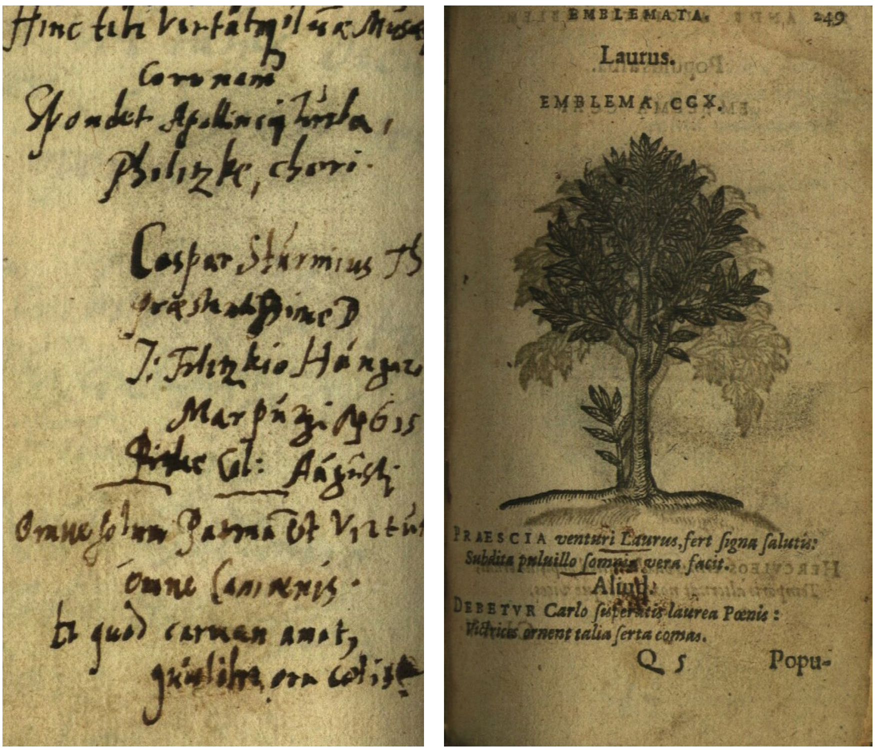
(Ezentúl múzsai erényed koronájáért az apollóni kórus
tömege kezeskedik, Filiczki![175])

[175] Lásd Filiczki költővé avatásának kérdését a 83. oldalon.

Caspar Sturmius The. PP. praestantissimo D J: Filitzkio Hungaro Marpurgi 1615 Pridie Cal: Augusti Omne solum Patria est Virtutibus, omne Camoenis, Te quod carmen amat, quaelibet ora colit.

(Minden föld, mely szereti a verset, otthona az
erénynek és a múzsáknak; téged tehát bármely
vidék tisztel.)

Sturm versei is azok közé a bejegyzések közé tartoznak, amelyek az album egyik Alciati-emblémájára felelnek. Sturmé a 210. számú *Laurus* (Babérfa) címűre utal, amit alá is húz. Sturm a 'párnácska' és az 'álom' szót is aláhúzta:

14. ábra: Caspar Sturm bejegyzése

Az 1614-es Filiczki-kötet paratextusai között is találunk egy Caspar Sturm-költeményt, amely Filiczki verseit dicséri.[176] Költőnk nemcsak művelt, hanem Horatius *Ars*

[176] Filiczki 1614,):(5^{v}.

*poeticá*jának ajánlása szerint kegyes és tanult múzsája megfelelően keveri verseiben a hasznosat a kellemessel és a szentet a profánnal. Azt kéri tőle, hogy folytassa tovább Isten segedelmével jámbor munkáját és híressé lesz a neve.

Omne tenet punctum, qui miscuit utile dulci,
   Et sat docta fuit, quae pia Musa fuit.
Utile tu dulci misces, positisque prophanis,
   Dulcia de sacris scribere rebus amas.
Quis dubitet punctum te vel tenuisse? vel olim
   Utiliter versu posse tenere tuo?
Perge Deo, Musisque pium praestare laborem,
   Et tibi plena piae nomina laudis erunt.

Valószínűleg Marburgban jegyezte be tömören semmitmondó közhelyét az irodalmár katona és udvari ember Diederich von dem Werder. Csak az 1615-ös évet jelölte, de a többi marburgi bejegyzés valószínűsíti, hogy valamikor nyáron történt ez is. A következő és egyben utolsó marburgi bejegyzés valamilyen Johannestől 1615. augusztus 3-i (159^{v}), viszont az evangélikus teológus és lelkész Marco Cassiodoro de Reina (~ 1566–1625) bejegyzése szerint a következő napon, augusztus 4-én már a 85–90 kilométernyire fekvő Majna-Frankfurtban volt Filiczki (96^{v}), ami csak úgy lehetséges, ha sietős tempóban tette meg az utat. Marburgból hajnalban kellett indulnia, hogy másnap estére odaérhessen Frankfurtba. A legutolsó 1615-ös, közhelyes bejegyzés („*Pro Deo et Patria*") szintén Frankfurtból származik október 5-ről a polihisztor tudós Melchior Goldast von Haiminsfeld (1578–1635) tollából (73^{r}), ezért elképzelhető, hogy Filiczki 1615. július–októberben a városban tartózkodott.

A két utolsó albumbejegyzés nem ad meg helyet, azonban valószínűleg mindkettő prágai bejegyzés.[177] Az egyik tanítványának, ifj. Přech z Hodějovának (1595–1617) csak az 1616-os évszámot tartalmazó „bölcsessége" (24^{v}): „*Pie prudenter fortiter*"; és a Habsburg-udvar katolikus koszorús költőjének és történetírójának, Elias Bergernek (~ 1562–1645) a proverbiuma 1616. június 5-éről (137^{r}): „*Tempora tempera tempore*".[178] Berger bejegyzése azért lehet fontos, mert Filiczki valamikor ezután tért vissza Magyarországra, és Szombathi feljegyzései szerint „a sárospataki oskolában 1617-ben kezdett hivatalt viselni".[179]

Filiczki 1614 februárja és 1616 júniusa közötti életének majdnem két és fél évéről kevés biztosat lehet állítani. A bejegyzések szerint meglátogatta Prágát, Augsburgot,

[177] Vaculínová 2013a, 315.

[178] A Palocsay György 17. századi másolatában fennmaradt *Actio curiosa* ismeretlen szerzője így fordítja a Gaude nevű szereplő szájába adva a proverbiumot: „az üdőt üdővel mértékeld meg". Kardos, Dömötör, kiad. *RMD* 2, 384. Lásd még: Walther 1983, no. 31219b.

[179] Szombathi, Soltész 1864, 880.

Marburgot, Wittenberget, Lipcsét, Kasselt és Majna-Frankfurtot is, azonban azt nem tudjuk, hogy töltött-e hosszabb időt valahol. Szögi László szerint az altdorfi egyetemre is beiratkozott 1616 körül.[180] E bejegyzéseket az alábbi táblázat foglalja össze:

1614.09.21.	Georg Henisch	Augsburg	idézet	latin	126r
1615	Theodoro di Werder	?	idézet	olasz	98r
1615.03.29.	Johann Berger	Prága		latin	126v
1615.07.02.	ifj. Rudolph Goclenius	Marburg		latin	92v
1615.07.	id. Johannes Danus (?)	Magdeburg		latin	159r
1615.07.05.	Leonhart Hütter	Wittenberg	idézet	latin	25r
1615.07.05.	Jakob Martini	Wittenberg	idézet	latin	100r
1615.07.06.	Balthasar Meisner	Wittenberg	idézet	latin	57v
1615.07.06.	**Johann Theopold**	**Wittenberg**		**latin**	**66r**
1615.07.09.	Vincentius Schmuck	Lipcse	idézet	latin	6r
1615.07.10.	ifj. Adam Zapský ze Zap	Lipcse		latin, cseh	99r
1615.07.10.	Tobias a Pomnickio	Lipcse	idézet	latin	161v
1615.07.10.	Johann Hertel	Lipcse	idézet	latin	162r
1615.07.16.	Johannes Crocius	Kassel	idézet	latin	104r
1615.07.31.	Caspar Sturm	Marburg	vers	latin	93r
1615.08.03.	Johannes ...?	Marburg	idézet	olasz, latin, francia	159v
1615.08.04.	Marco Cassiodoro de Reina	Frankfurt	idézet	latin	96v
1615.08.07.	Thimotheus Poteratius	Frankfurt	idézet	latin	82r
1615.10.05.	Melchior Goldast	Frankfurt	idézet	latin	73r
1616	ifj. Přech z Hodějova	Prága?	idézet	latin	24v
1616.06.05.	Elias Berger	Prága?	idézet	latin	137r

Sárospatak (1617–1622)

Ez az a korszaka, ami különösen fontos lenne a számunkra, de szinte semmit sem tudunk róla. Arra sincs adatunk, pontosan mikor költözhetett Sárospatakra. Jelenleg két verset ismerünk tőle e sárospataki korszakából (lásd 349. oldalon). Ifjabb Csécsi János alapján ezt 1617-re tesszük, de ő még rosszul tudta Filiczki halálozási évszá-

[180] Szögi 2020, 186 (no. 251).

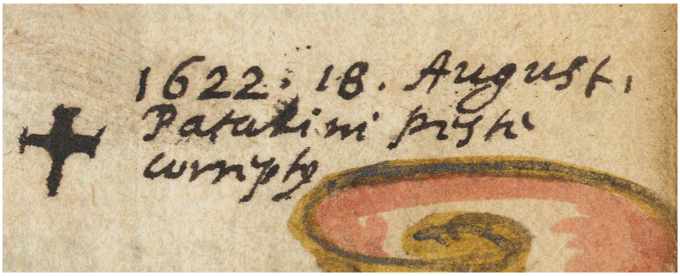
mát,[181] ezt majd Szombathi János javítja ki 1623-ról 1622-re.[182] Annyi tudható róla, hogy eleinte *rector secundarius* volt a „kis testalkatu, de nagy eszü" Szenci Boros János mellett. Erre Szombathi abból következtet, hogy az 1618. június 12–16-i sárospataki *generalis synodus*on mindketten aláírták a jegyzőkönyvet, azonban Filiczki, habár ő is mint iskolai rektor erősítette meg aláírásával a törvényeket, csak az első rektornak titulált Szenci Boros János után jegyezte be a nevét. A Barbeli Dániel házánál összegyűlt zempléni kerület zsinata azért csődült össze, mert a pataki diákok és polgárok között végül az egyik diák halálával végződő erőszakos összecsapások lángoltak fel az ún. „innepi bor" kimérésének joga miatt 1618 májusának elején. A probléma már szinte komikusnak tűnik így pár száz év távlatából. A törvény szerint a polgárok az év három ünnepnapján csak azután mérhettek bort, miután a földesúr, Rákóczi György kocsmájában elfogyott az egy-egy ünnepre csapra vert hat hordó. Csakhogy 1618 húsvétján nagyobb hordókat vertek csapra, és így tovább tartott a földesúri bormérés. A városi tisztviselők emiatt azt találták ki, hogy felgyorsítják az eseményeket és megtiltják a sárospataki kollégium kocsmájának is a borkimérést, amelynek viszont volt annyi autonómiája, hogy a borkimérés földesúri törvényének hatálya alá ne essék. Ez odáig fajult, hogy a város fegyveres őröket állított a kollégium elé, akik elvették a kollégium kocsmájában feltehetően olcsóbban mért bort a távozó polgároktól. A pataki kollégium tanulói ezen olyannyira felháborodtak, hogy kitörve a kollégiumból megtámadták az őröket. A jegyzőkönyv szerint Szűcs Lukács alhadnagy (*protribunus oppidanus*) május 14-én puskával agyonlőtte az egyik tanulót, Kapossi Istvánt. Erre természetesen csak még nagyobb lett a felháborodás, és a polgárok és tanulók közti viszály elsimítására hívták egybe a zsinatot 1618. június 22-re. Törvényeket hoztak arra, hogy mit kell tenni, ha valamelyik tanuló egy városi polgárt, vagy egy városi polgár egy tanulót illet jogtalansággal. Ezek a törvények aztán bekerültek a városi jegyzőkönyvekbe, majd 1621. január 8-án Rákóczi György megerősítette, és az iskola törvénykönyvébe is bevezették azokat.[183] Ezek voltak azok a törvények, amelyeket Filiczki az aláírásával hitelesített 1618 júniusában, amikor már rektorhelyettesként tevékenykedett az iskola élén, és 1621 januárjában is, amikor még mindig második rektor volt Szenci Boros mellett.

Károlyi Zsuzsanna 1622. május 13-i halálára már nem írt Szenci Boros János gyászverset, mert valószínűleg 1622 májusában halott volt. Szombathi szavaival élve: hogy „elméjének maradtak-e emlékei, meg nem mondhatom". Az 1624-ben megjelent gyászkötetben még szerepel Filiczki egy verssel, amelyet már *rector primarius*ként ír alá (Muraközi Dús Márton a *rector secundus)*.[184] Hogy pontosan mikor halt meg Szenci Boros, nem tudjuk, de azt igen, hogy abban az 1622-es pestisjárványban hunyt el, amelyben majd Filiczki és Muraközi Dús is: „A zempléni kerület anyakönyve is

[181] Csécsi, *Catalogus* ms, 12ʳ.
[182] Szombathi, *Historia* ms, 106, 107.
[183] Szombathi, Soltész 1864, 875–877, 885. A törvényeket részletesen lásd: Békefi 1899.
[184] *Exequiarum* 1624, Aa2ᵛ, Aa3ʳ.

azon vészről, melyet a ragályos mirigy a kollégiumban okozott, ekként emlékezik: És mikor 1622. esztendőben az sürű pestis grassált, az mesterek az Pataki Scholából ugy kihalának, hogy egy sem marada”. Ami biztos, hogy Filiczki 1622 májusában már a pataki iskola első rektora, de nem lehetett régóta ebben a tisztségben. Szombathi szerint – bár állítását nem alapozza semmire – 1621 elején már első rektor.[185]

Szombathi még nem ismerte azt a későbbi, Miskolci Csulyak István kezétől származó bejegyzést Filiczki verse mellett az emlékkönyvben, amiből napra pontosan megtudjuk, hogy Filiczkit 1622. augusztus 18-án ragadt el a pestis Sárospatakon: „1622. 18. August[i] Patakini peste correptus”.[186]

15. ábra: Miskolci Csulyak István bejegyzése Filiczki haláláról

[185] Szombathi, Soltész 1864, 877, 880.
[186] *IAA*, szerk. Adamik, Bujtás, Latzkovits 2003–2023, no. 9112. http://iaa.bibl.u-szeged.hu/index.php?page=browse&entry_id=9112 (2022.07.16.)

Az alkalmi költészetről

> Mert akkor a Múzsa se volt még
>   bérdalos, se pénzleső,
> s nem kinálta áruként,
>   még az édes Terpszikhoré sem a dalt,
> színezüstre váltva át a
>   lágyszavu himnuszok arcát.[1]

Annak ellenére, hogy Filiczki János életműve csupán alkalmi versekből áll, bázeli kötete a magyar irodalomtörténetben mégis úttörő vállalkozásnak számít. Mert habár alkalmi költeményeket bőséggel találunk a korszakból,[2] de olyannal se előtte, és aztán a műfaj divatjának leáldozása miatt utána sem találkozunk, amelyik a 16. századi tematikusan felosztott *silva*-kötetek mintájára maga is alkalmi versek alműfajokba szerkesztett kiadása lenne. Az alkalmi költeményekkel kapcsolatban két korábbi magyarországi szerzőt érdemes megemlíteni mint olyan példákat, amelyek párhuzamba

1 Ford. Marticskó József. Pindarosz, *Levél Thraszübúloszhoz (kocsiversenyen nyert diadalára)*.

2 Főleg a német kutatás próbálta meg részletesebben elemezni és rendszerezni az alkalmi irodalom és azon belül is az alkalmi költészet műfaját. A feladat nehézségét jól mutatja az összegyűjtendő anyag szinte átláthatatlan mennyisége is. Az alkalmi írások kutatásának legátfogóbb, szisztematikus bibliográfiai eszköze, a Klaus Garber szerkesztésében 2001-ben megkezdett kézikönyvsorozat, amely már 31 kötet fölött jár. (*Handbuch*, hrsg. Garber 2001–) Annika Rockenberger 2013-as tanulmányában a VD-17 adatbázisában „Gelegenheitsschrift"-ként 58470 találatot említett, ami jelenleg – e mondat írásakor – már 69268 találatnál jár. (Rockenberger 2013, 646.) És ez csak a német nyelvterületen megjelent 17. századi nyomtatványokat tartalmazza. https://kxp.k10plus.de/ (Hozzáférés: 2023.01.29.)

állíthatók Filiczki kötetével. Az egyik az eperjesi tanár, Johannes Bocatius 1599-es *Hungaridos libri poematum* című munkája,[3] a másik pedig Valerian Mader, trencséni lelkipásztor 1588-as *Libellus exercitiorum poeseos scholasticorum*-a.[4]

Bocatius kötete annyiban rokonítható Filiczki könyvével, hogy ő is alkalmi költeményeit gyűjti össze és közli. Azonban művének versei egyáltalán nem illeszkednek olyan szigorúan a kötet öt tematikus része alá, ahogy elvárnánk a címek alapján. A *Martialia, bellica* cím alatt csatákról, ostromokról, hadvezérekről és általában vett katonai egységekről – például huszárokról – ír. Ezzel a kategóriával nem találkozunk Filiczkinél. *Encomiastica* cím alatt mindenféle *laudatió*t olvashatunk nemcsak emberekről, hanem városokról és portrékról is. Ugyanakkor olyannyira kötetlenül kezeli az *ἐγκωμιαστικά* görög szóból származó cím alatt elvárható magasztaló költeményeket, hogy sokszor iskolai gyakorlatnak tűnő szatirikus verseket, törökellenes költeményeket, szentenciákat vagy akár bordalokat is olvashatunk itt. *Nuptialia* cím alatt különböző lakodalmi verseit közli, de itt is találhatunk a házasságot általánosságban dicsérő vagy – talán konkrét, talán fiktív események ihlette, de számunkra már mindenképp ködbe vesző – leginkább a catullusi Rubella álnév mögé rejtett női alakokat megéneklő verseket. Bocatius kötetének negyedik könyve egyszerűen a *Miscellanea* címet kapta, amibe – teljesen összevissza – további alkalmi versek kerültek, akár olyanok is, amelyek tematikusan elfértek volna a korábbi címek alatt is. Az utolsó, *Sepulcralia* című rész pedig halotti verseket tartalmaz, de közben a halálról és sorsról való egyetemes érvényű elmélkedések, vagy akár a pestist megszólító gúnyvers is helyet kapott. Bocatius silva-kötetére sokkal inkább érvényes a műfaj quintilianusi definíciója, amely alkalmakon nemcsak egy-egy konkrét eseményt ért, hanem az improvizált, kidolgozatlan, nyersanyagjellegű fogalmazvány ihletett pillanatát is.

Valerian Mader kötete – legalábbis címe szerint – más céllal íródott. A trencséni pap „a költészet iskolai gyakorlatainak könyvecskéjét a versfaragás mesterségének újoncai számára" olyan gyakorlati példatárnak szánta, amelyből a különféle alkalmi költemények írásának *ars versificatoriá*ja elsajátítható és tökéletesíthető lenne. Nagy különbség Filiczki kötetéhez képest, hogy „tankönyvét" nem is osztja Mader tematikus blokkokra. A tudásra éhes költőjelöltnek magának kell kikeresnie Mader különféle témájú mintaverseit.

Filiczki bázeli könyve a szerkesztett alkalmi verseskötetek egy másik típusába tartozik, amelynek lehetséges mintáit is megtaláljuk Filiczki környezetében. Ezek pedig az alkalmi verseket tudatosan tematikus alműfajokba rendező olyan kötetek, amelyek – miként Mader gyűjteménye is – egyszerre csillogtatják a költő versíró tudományát, és egyszerre adnak követendő mintát is az alkalmi költemények megírásához.

3 Bocatius, szerk. Csonka 1990, 318–595.

4 Mader 1588.

De mielőtt közelebbről megvizsgálnánk Filiczki 1614-es kötetét, érdemes feltennünk azt a kérdést is, hogy mit jelent pontosan az alkalmi költészet műfaja, vagy legalábbis mit jelenthetett ez a 16–17. században.

Az alkalmi költészet meghatározása

Fontos rögtön kihangsúlyozni, hogy maga az „alkalmi költemény" kifejezés is modern, 18. századi műfaji meghatározás. Az igaz, hogy a humanista latin költészet nyomvonalán jött létre, de az a racionálisan absztrahált általános nemfogalom, amelynek gyűjtőernyője alá vonva a felvilágosodás közös nevezőre hozta az egyes költői produktumokat, az a humanista poétikai megközelítéstől távolabb álló *alkalom* fogalma lett. Ezt a jelzésértékű távolságot pedig mi sem mutatja jobban, mint hogy a műfaj eredeti terminusát sem a latin nyelvű, hanem a német irodalmi gondolkodás hozta létre a *Gelegenheitsgedicht* fogalmával.[5] Ezzel először Johann Christoph Gottsched (1700–1766) 1746-os írásának címében találkozunk, aki az „alkalmi költészet" betiltásán szorgalmatoskodó Georg Friedrich Meier (1718–1777) támadásaival szemben igyekszik megvédeni a műfajt. Meier szerint ugyanis az károsan hat a költői ízlés (*poetischer Geschmack*) kialakulására. Itt azt a kérdést teszi fel, vajon szégyenletes-e egy nemzetre nézve, ha annak költői „rövid, úgynevezett alkalmi költeményeket gyártanak": *„Untersuchung, ob es einer Nation schimpflich sey, wenn ihre Poeten kleine und sogenannte Gelegenheitsgedichte verfertigen"*.[6] Válasza az, hogy nem szégyenletes, hiszen nemcsak a görögök és rómaiak, hanem a modern nemzetek, úgymint a franciák és angolok is számtalan nagyszerű ilyen versikét írtak. Ugyanakkor ezzel kapcsolatban két dolgot is érdemes megjegyezni. Az egyik, hogy Gottsched talán nem is merev kategóriaként használja a *Gelegenheitsgedicht*et, hiszen a szó elé odateszi a *sogenannte* melléknevet, mintha legalábbis némi távolságot akarna tartani a kifejezéstől. A másik pedig, hogy következetesen a *verfertigen* igét használja,[7] amellyel inkább az *ars* értelmében vett kézművességre helyezi a hangsúlyt: ihletett írás helyett a jól megszerkesztett fabrikálásra. A másik irodalomelméleti megjegyzés pedig az, hogy a 18. századi kritikák nagyrészt nem is az alkalmi költészet fogalma ellen irányulnak, hanem inkább a költészet erőltetetten túlzó vagy helytelen felhasználása ellen azon események alkalmával, amelyeket nem tartanak úgy általában véve a költészethez méltónak.[8]

5 *DWb*, Bd. 5, Sp. 2952: https://woerterbuchnetz.de/?sigle=DWB&lemid=G06845#0 (2022.12.29.)

6 Gottsched 1746.

7 A pár évvel későbbi poétikájának a bevezetésében is, ahol visszautal 1746-os írására: *„Ich zeigte darinn, daß die meisten griechischen und römischen; ja auch unter den Neuern die meisten wäl schen, französischen und englischen Dichter, eine Menge solcher kleinen Gelegenheitsgedichte verfertiget; und gleichwohl ihren Nationen dadurch keine Schande, großentheils aber viel Ehre gemachet"*. Gottsched 1751, IV–V.

8 Leighton 1983, 354.

Innentől kezdve a teoretikus hangsúly az alkalmon, eseményen van, miközben a 16–17. században inkább a kidolgozatlan, könnyed rögtönzésen. Fel sem merült az a szempont, hogy egy valamilyen eseményhez kötött költemény alacsonyabb esztétikai értéket képviselne, mint egy a konkrét alkalom bilincseitől független, „szabadon szárnyaló" költemény. Szemléletesebben megközelítve: egy adott csata alkalmából írt költeményt nem az tesz *silvá*vá, vagyis alkalmi verssé, hogy egy bizonyos csata eseményéhez kötött a megírása, hanem az, hogy a pillanat heves lendületének engedve a költő mennyire hagyta költeményét a rögtönzés félig kész állapotában egy később kidolgozandó és tökéletesítendő mű nyersanyagaként.

Igaz, hogy az alkalmi költészetnek nevezett műfaj elméleti meghatározása, miként a máig használatos neve is mutatja, a 18. században tolódott el a „kidolgozatlan nyersanyag" értelem felől a „konkrét esemény" fogalmának irányába, azonban a szakirodalom rendre idézi Martin Opitz (1597–1639) szavait, aki szerint egy költő nem akkor tud írni, amikor szeretne, hanem csak akkor, amikor az égi ihlettől űzve alkalma adódik. De hogy pontosan mi a megfelelő idő és alkalom, nem tudjuk.[9] Wulf Segebrecht szerint itt Opitz mintegy Occasio (Kairosz) istennő védnöksége alá helyezte az alkalmi költészetet. És ezzel e műfaj allegorikus-poétikai jelképévé is válik az elöl hajfürtöt viselő, ám hátul kopasz istennő. Találó kép! Azonban Opitz szövege nem említi sem a *Gelegenheitsgedicht*et, sem pedig a kedvező alkalom és idő istennőjét. Opitz még csak nem is azokról a költeményekről ír,[10] amelyeket alkalmi költeményeknek nevezünk, hanem általában véve a költészetről, és arról, hogy ha kapkodva írják meg a verseket, mert nem hagynak rá elég időt és *Gelegenheit*ot, vagyis lehetőséget és nyugalmat, akkor alacsonyabb minőségű versek születnek.[11] Sőt, egyáltalán nincs is olyan költemény, amely ne lenne valamilyen alkalomhoz mint lehetőséghez láncolva.

9 *„Denn ein Poete kan nicht schreiben wenn er wil, sondern wenn er kan, und ihn die regung des Geistes welchen Ovidius unnd andere vom Himmel her zue kommen vermeinen, treibet. Diese unbesonnene Leute aber lassen uns weder die rechte zeit noch gelegenheit"*. Opitz 1624, [B4^r]. https://www.deutschestextarchiv.de/book/view/opitz_buch_1624/?hl=Himmel&p=21 (2022.12.30.)

10 *Uo.*, B3^v–[B4^r].

11 Wels 2010, 18–19.

16. ábra: Mantegna: Occasio

A költő előtt felbukkanó Occasio istennő üstökét megragadni a versírásra való megfelelő alkalmat jelképezné, amit ha nem használ ki a költő, akkor később már csak kapkodhat Occasio tar koponyája után.[12] Kár, hogy ez az ikonográfiai hagyománynak tűnő metafora csupán Segebrecht találmánya. Ha az alkalmi versek 18. század utáni meghatározásából indulunk ki, akkor az istennő már nem is az opitzi értelemben vett alkalmatos időt és lehetőséget mint múzsai ihletet jelképezné, hanem azokat az adott

12 Ugyanezt a képzetet kelti a francia *poésie fugitive* kifejezés is, amely meghatározása szerint vonatkoztatható a tovatűnő, szökevény Occasio istennő jelképezte alkalmi költészetre is. Ezzel kapcsolatban lásd Jean-François Marmontel (1723–1799) poétikájának *Des Poësies fugitives* című fejezetét. Marmontel 1763, 413–428.

társadalmi eseményeket, amelyeket felsorakoztat a költő előtt, akinek csak bele kell kapaszkodnia ezekbe, hiszen – ahogy Opitz írja – „se könyv, se esküvő, se temetés nincs nélkülünk [vagyis költők nélkül]”.[13] Maria Moog-Grünewald idézi a filológus Johann Christoph Adelungot (1732–1806): az alkalmi költő vagy olyan költő, akinek a múzsája csak ünnepi alkalmakkor képes dolgozni, vagy olyan, akinek a számára ez inkább üzleti, mint irodalmi munka. Opitzra visszatérve, Moog-Grünewald szavait használva, ha jó verset akarunk írni, akkor a *kairos*znak és *occasió*nak is egymást kiegészítve kölcsönhatásba kell lépniük. Vagyis nem elég a megfelelő idő, megfelelő körülmények is szükségesek hozzá.[14] Ugyanakkor itt felmerül a kérdés, van-e értelme akkor megkülönböztetni egymástól a két fogalmat, hiszen nehéz elképzelni olyan alkalmat, aminek megfelelők a körülményei, de rossz időben van. Az idő is egy körülmény.

De pontosan mit is értsünk az *alkalmi költemény* kifejezésen, és mit is jelentett a 16–17. században az, amit alkalmi költeményeknek nevezünk? Érdemes ezzel kapcsolatban összefoglalni a – főként német – szakirodalmat.[15] Az alkalmi költészethez való negatív poétikai megítélést és a szakirodalom elutasító távolságtartását Predrag Matvejević törte meg a múlt század hatvanas éveiben.[16] Történeti összefoglalója a német hagyomány hátterében csendesen meghúzódó, majd csak késedelmesen és bátortalanul reagáló francia kritikát körvonalazza egy inkább csak jelzésértékű antik, középkori és kora modern történeti vázlat hátterével. Ez alapján arra a következtetésre jut, hogy a francia poétikák egyszerűen nem is foglalkoznak a jelenséggel, és arra is rámutat, hogy nagyjából a 19. század derekáig (pontosabban 1836-ig és 1848-ig) meg sem jelenik a fogalom a lexikonokban, és akkor sem „*poésie de circonstance*” alakban, hanem csupán a *circonstance*-hoz kapcsolódó körülírásokban. Ráadásul a *pièce de circonstance*, az *ouvrage de circonstance* és a *poésie de circonstance* kifejezések eredete is homályos. (Vagyis a fogalom már létezik, de nem rögzült hozzá szóalak.)[17] Habár Matvejević jó érzékkel tapint rá az alkalmi költészet elméleti problémájára, nem igazán talál fogást rajta. Mivel szerinte a fogalom túl nagy területet fed le, ezért meg sem próbálja definiálni, ugyanakkor olyan kérdéseket tesz fel, amelyeket szerinte érdemes lenne megválaszolni. Létezik-e valamilyen közös nevezője az alkalmi költészet fogalma alá besorolt jelenségeknek? Az alkalmi költészet milyen értelemben elítélendő vagy épp védhető? Mi különbözteti meg általában véve a költészet többi ágától? És miért van az a törekvés az európai irodalom történetében, hogy a költészetet meg-

13 „*Es wird kein buch keine hochzeit kein begräbnüß ohn uns gemacht; und gleichsam als niemand köndte alleine sterben gehen unsere gedichte zuegleich mit ihnen unter*”. Opitz 1624, B3v.
https://www.deutschestextarchiv.de/book/view/opitz_buch_1624/?hl=Himmel&p=20 (2022.12.30.)

14 Moog-Grünewald 2018, 16, 34. Pár ikonográfiai példáját lásd: 27–33.

15 Ezennel szeretném megköszönni Móré Tündének és Fajt Anitának, hogy felhívták a figyelmemet a német szakirodalom némely fontos szövegére.

16 Matvejević 1967; Matvejević 1969.

17 Matvejević 1967, 53.

szabadítsuk azoktól az eseményektől, amelyekhez kötődnek?[18] A költészet történetét értelmezhetjük-e a költészet felvilágosodás kori emancipációs törekvései felé ható vektorokkal? Matvejević elemzése végül azért tűnik nehézkesnek, mert a 20. század fogalmaival és 20. századi poétikai megfontolásokkal igyekszik az alkalmi költészethez gyakorlati úton közelíteni. Csakhogy a 20. századra a barokk – vagy akár felvilágosodás kori – poétikákban egy sok szempontból már „túlhaladott" és lesajnáló legyintéssel elhessegetendő praxist látnak. Amikor Matvejević a francia szóösszetétel *circonstance* tagjának jelentése alapján igyekszik megragadni az alkalmi költészet történeti beágyazottságon túli általános jellemzőit, akkor – a valamivel későbbi német szakirodalom tükrében – egy meglehetősen nehezen hasznosítható hármas felosztást javasol. Ráadásul ebből az is kiderül, hogy inkább a francia kifejezésből akarta levezetni a műfajt, és így óhatatlanul az általánosabb értelmű „alkalom" jelentésirányába mozdult el az „esemény" helyett, ami sokkal kézzelfoghatóbban képes behatárolni az alkalmi költészet mozgásterét. Az **első kategóriába** azokat a költeményeket sorolja, amelyek különféle ceremóniákhoz kötődnek, és amelyek – mint fogalmaz – általában véve közösségi, de néha magánjellegűek is lehetnek. A **második kategóriát** „*la poésie de circonstance engagée*" névvel illeti, amely valamilyen társadalmi, történelmi esemény melletti eszmei elköteleződés nevében születik (ennek lehetne jó példája Petőfi Sándor *Nemzeti dal*a). A **harmadik kategóriába** a magán- vagy személyes élet eseményeit megéneklő költemények tartoznának (lásd lentebb a goethei értelemben).[19] Ahogy majd a későbbi elemzés tükrében is világossá szeretném tenni, ez a felosztás legfőképp a kategóriahatárok képlékenysége miatt problémás – amit egyébként maga Matvejević is jelez –, hiszen a privát és a közösségi események között összemossa a határokat. Ebben az értelemben például a házasság vagy a temetés közösségi, vagy inkább magánjellegű esemény? Ha viszont a harmadik kategória teljesen személyes jellegű és semmiféle közösségi esemény nem társul hozzá, akkor mi értelme van egyáltalán ennek a kategóriának? Ha ezt külön alkalmi vers kategóriának tekintenénk, abból az is következik, hogy végül is minden vers alkalmi vers, és ez aztán fel is számolná az első két kategóriát.

Matvejević után pár évvel Wulf Segebrecht monográfiája volt az, amelyik ténylegesen kijelölte az alkalmi költészet kutatásának kereteit és máig tartó irányát. Olyan inspiráló alapmű, amelynek fogalmi és módszertani eredményei megkerülhetetlenek.[20]

Az alkalmi költészet meghatározásának kiindulópontjául vegyük Segebrecht *Gelegenheitsgedicht*-definícióját: „Olyan vers, amelyet egy adott eseményre írnak, vagy egy adott esemény váltja ki annak a megírását".[21] Segebrecht megpróbálja tovább finomítani a szó jelentését, ami a 19–20. századra egyre zavarosabbá válik, míg végül

[18] Matvejević 1967, 33–34.

[19] Matvejević 1969, 5–8.

[20] Segebrecht 1977.

[21] „*Ein für bzw. auf ein bestimmtes Ereignis geschriebenes oder aus einer bestimmten Veranlassung heraus entstandenes Gedicht*". Segebrecht 2007, 688.

el nem jutunk addig a magától értetődő – és a lehető legsemmitmondóbb – meghatározásig, hogy tulajdonképpen minden költemény alkalmi költemény, hiszen kellett hozzá egy személyes vagy társadalmi alkalom, aminek a keretében megszülethetett.[22] Hans-Gert Roloff úgy szűkíti le az események gyakorlatilag kimeríthetetlen személyes listáját, hogy az alkalmi irodalom hatókörébe kerülő jelentős esemény egyik alapfeltételeként az egyszeriségét adja meg. Vagyis **az alkalom megismételhetetlensége** mutat rá annak a jelentőségére: egyszer lehet megszületni, egyszer lehet meghalni, egyszer lehet egy adott hivatali vagy egyetemi címet megszerezni, valaki ugyanazt a nőt csak egyszer veheti feleségül.[23]

Segebrecht fenti definícióját két fontos kritériummal lehet továbbfinomítani:

1) Az egyik kritérium abból a kérdésből adódik, hogy pontosan mit is értünk az alkalmi verset megteremtő alkalmon. Mindenképp megtörtént – tehát **nem fiktív** – társadalmi eseményről van szó, amit Rudolf Drux árnyaltabb definíciójában „*tatsächliches gesellschaftliches Ereignis*"-ként határoz meg. Vagyis **a mindennapi életből kiemelkedő, külön névvel megnevezhető, datálható és rendszerint intézményesült eseményről** van szó.[24] Ezzel eleve kizárjuk például a szerelmes verseket vagy bukolikus fantáziálásokat annak ellenére, hogy ezeknek is sokszor konkrét térben és időben meghatározható valamilyen alkalom ad keretet. (Azonban meg kell jegyezni, hogy épp Drux az, aki nemcsak a lírai műfajokra érti mindezt, hanem a pásztorregényekre és ünnepi színdarabokra is.[25]) Moog-Grünewald a fent idézett Adelung-kijelentés hatására megvizsgálja a *Gelegenheit* kifejezés jelentését, és elgondolkodtató módon két egymást kiegészítő, de azért más jelentéssel bíró fogalomra választja szét. Megkülönbözteti egymástól az *occasio* és a *kairosz* fogalmát. Az *occasio* lenne a megfelelő idő mint lehetőség, míg a kairosz a kedvező körülmények lehetősége. Fortunával rokon fogalom, amely jól látszik ikonográfiai megjelenítésében is.[26]

2) Az alkalmi költemény másik fontos attribútuma a **konkrét címzett** feltüntetése a versben, vagyis nyilvánossá teszi a költő, hogy kinek szánta mint címzettnek, és milyen nyilvános eseményre a költeményt. Drux ezt úgy fogalmazza meg, hogy a költő kihasználva a konkrét esemény adta lehetőséget, az eseményhez rendelt címzettet nyelvi-irodalmi köntösben tárja a nyilvánosság elé.[27] Stefanie Stockhorst definíciója ezt kiegészíti azzal, hogy e költői hódolat a címzett részére megrendelésre is készülhet akár saját, akár más neve alatt.[28] De van olyan is, hogy saját neve alatt

[22] Lásd például: Miner, Smith, Brogan 2012.

[23] Roloff 2010, 148–149.

[24] Drux 1985, 409. Meg kell itt jegyezni, hogy poétikájában Scaliger külön alkalmi műfajként kezeli az *oaristys*t, amelyen erotikus, szerelmi csevegést ért. Igaz, a nászéjszakán. Scaliger 1561, 155.

[25] Drux 1996, 653. Az alkalmi irodalom kiterjesztéséről a színházi műfajok felé, lásd: Roloff 2010.

[26] Moog-Grünewald 2018, 16–17.

[27] *„…in der Regel institutionalisiert, aus dem alltäglichen Leben herausragt, benannt und datiert werden kann; die Gelegenheit wird von einem Autor poetisch wahrgenommen, einem bestimmten Adressaten zugewiesen und im sprachlich-literarischen Gewand der Öffentlichkeit unterbreitet"*. Drux 1985, 409.

[28] Többek között a Bach-kantáták librettistájaként is ismert, „Picander" álnéven alkotó Christian Friedrich Henrici (1700–1764) 18. századi példája azt mutatja, hogy – legalábbis Filiczki kötete után jó százötven évvel később – e

más költeményét adja át a becses esemény alkalmával. (Jó példa erre Václav Falco, aki egyszerűen ellopta Filiczki versét, lásd 296. oldalon.) Fontos az is, hogy a feladónak és a címzettnek nemcsak a neve – mint elsődleges cím – van jelölve, hanem az a megkülönböztető társadalmi státuszukra vonatkozó **másodlagos cím** is, amely világossá teszi a feladó és címzett elit társadalmi pozícióját, vagyis az udvari, akadémiai, közéleti körökben elfoglalt helyét.[29]

Volkhard Wels összefoglalja az „alkalmi költészet" Segebrechten túli definícióit is, majd azoknak három, megkülönböztetőnek szánt pontját cáfolja. Tézise az, hogy az „alkalmi költészet" műfaját eleve csak a 18. században teremtette meg Meier harsány támadása – és Gottsched erre adott apológiája – az „érzékeny fordulat" (*empfindsame Wende*) előtti minden szubjektivitást nélkülöző, tehát „érzelem nélküli" költészettel szemben.[30] Wels **először** is az „alkalmi versek" szubjektivitásának és egyediségének hiányát cáfolja. Példának Borgstedt elemzését hozza fel Andreas Gryphius (1616–1664) alkalmi szonettgyűjteményéből.[31] Amikor Gryphius sírverseket ír apja és anyja halálára, akkor nem valami retorikai absztrakcióról van szó, hanem abból a személyes valóságból indul ki, amely alkalmat és anyagot adott a verseihez. A korszak versírási gyakorlatához – és nem normatív szabályaihoz – igazodva nagyon is személyesen dolgozza fel ezt az eseményt. Ezzel kapcsolatban idézi – mint mások is oly sokan – Johann Peter Eckermann (1792–1854) 1823. szeptemberi beszélgetését Goethével,[32] aki szerint az egyedi épp attól válik általánossá és líraivá, hogy a költő egyáltalán foglalkozik vele; vagyis a költemény alapanyaga mindig a költő egyedi, szubjektív élményéből mint alkalomból születik. Sőt, ebben az értelemben nemcsak, hogy –

versek pszeudonimitásának felfedése semmiféle etikai normát nem sértett meg. Picander lentebb idézett hasonlata egy társadalmilag elfogadott házasságtörés általános gyakorlatának a képzetét kelti, mintha a korábban más nevében írt alkalmi verseit valamiféle házasságon kívül, a félrelépéseiből született fattyaknak tekintené. (Ha végiggondoljuk, akkor ez azért azt is jelenti, hogy habár a törvényes házasélet keretein belül nemzett „versgyerekek" között is találunk alkalmi verseket, az alkalmi versek mégis csak a múzsákkal kötött törvényes házassághoz képest a múzsákkal űzött szeretői viszony alkalmi légyottjainak a „termékei". Ezzel kapcsolatban lásd lentebb az ún. breslaui poétikát.) Aztán némely – más neve alatt anyakönyvezett – utód olyan jól sikerült, hogy a nevére véve végül mégis csak gyakorolná atyai jogait. Picander 1727-es *Ernst-Scherzhaffte und Satyrische Gedichte* című gyűjteményes kötetében tehát olyan alkalmi verseket is nyilvánosság elé bocsátott, amelyeket eredetileg más nevében írt, és a kötet kedvéért fedte csupán fel „gyermekeinek" nemző atyját, vagyis önmagát: „*Noch weniger wird man ungehalten seyn, daß ich nunmehro diejenigen Kinder, so ich nur andern geliehen, wieder vor die meinigen erkläre, die weil ich ihnen meine Arbeit nicht auf ewig überlassen, auch niemanden schändlich, sich solcher fremden Hülffe zu bedienen*". Picander 1727,):(4r.

29 Stockhorst 2006, 354, 358–359. Hans-Gert Roloff (2010, 149) az alkalmi szövegekkel kapcsolatban három előfeltételt határoz meg: a címzett, az alkalom és az alkalom megítélésének feltüntetését.

30 Wels 2010, 17.

31 Borgstedt 2010.

32 Eckermann 1999, 50. Györffy Miklós fordításában: „Oly nagy a világ, s oly gazdag, az élet oly változatos, hogy mindig lesz mit megverselni. De minden vers alkalmi vers legyen, azaz, a valóságnak kell adnia hozzá az ösztönzést és az anyagot. Általános érvényűvé és költőivé épp azáltal válik egy különleges eset, hogy *költő* dolgozza fel. Minden versem alkalmi vers, a valóság sugallta őket, és a valóságban gyökereznek. A légből kapott költeményeket nem tartom semmire. Ne mondja senki, hogy a valóságból hiányzik a költői érdekesség; ugyanis éppen az árulja el a költőt, hogy elég elmésnek bizonyul-e felfedezni valamilyen közönséges tárgyban az érdekességet. A valóságból kell származnia a motívumoknak, a kifejezendő mozzanatoknak, a vers voltaképpeni magvának; de a költő dolga, hogy ebből szép, eleven egészet alkosson". Eckermann 1989, 45.

saját bevallása szerint – maga Goethe is alkalmi verseket ír, de általában véve az is a cél, hogy alkalmi verseket írjunk. Wels arra is felhívja a figyelmet, hogy egy vers „szubjektivitásának" a mértéke egyáltalán nem függ a vers alkalomhoz kötöttségétől. Ahogyan a „modernitásra", úgy a 16–17. századra is igaz, hogy egy költemény egyedisége (*Individualität*) alapvetően a költő elhatározásától, stiláris képességeitől, korának ízlésnormáitól függ, és nem utolsósorban annak mértékétől, hogy ezeknek mennyire hajlandó alávetni magát.[33]

De még mielőtt továbbmennénk, rögtön érdemes közbevetni Annika Rockenberger éles kritikáját Wels kritériumaival szemben, aki szerint se a „szubjektivitás" hiányát, se pedig a még csak most tárgyalandó erős poétikai és retorikai szabályozottságot nem használta soha senki az alkalmi költészet definíciójaként. Ugyanakkor nehéz lenne megítélni, hogy Rockenberger kritikája mennyire jogos, és pontosan mire alapozta azt. Végül azért nyitva hagyja a „költői szubjektivitás és egyéniség" kérdését az alkalmi költészettel kapcsolatban. A kérdés eldöntésének előfeltételeként a terminusok szabatosabb definícióját és az alkalmi versek nagy mennyiségű corpusának a vizsgálatát határozza meg azzal a kitétellel, hogy ne csak azokat a szerzőket vonják be a vizsgálatba, akiket az irodalomtörténet-írás már eleve irodalmi szerzőként határozott meg.[34]

Másodszor Wels arra is figyelmeztet, abból, hogy egy adott korban létezik valamiféle szövegekben előírt általános poétikai norma, még nem következik az, hogy e kor költői szövegei meg is felelnek e poétika szabályainak. A poétikatípusú szövegek kora újkori műfajának létezéséből – általában véve – egyáltalán nem következik, hogy ezek a poétikák tényleges normatív funkciót töltöttek volna be. Wels egyenesen a régebbi kutatások naivitását látja abban, ahogy az a poétika és a költői szöveg egyszerű ok-okozati kapcsolatát feltételezte.

Azonban poétikai kötöttségek – amiknek meg kellene felelni a korban – pont azért nincsenek az alkalmi költészettel kapcsolatban, mert a 18. századig nem találkozunk semmiféle összefoglaló, kodifikált és normatív erejű rendszerezéssel.[35] Talán épp azért nincsenek is ilyenek, mert az alkalmi versek olyannyira elterjedtek voltak,

[33] Wels 2010, 12.

[34] Rockenberger 2013, 642–644.

[35] A 18. századi poétikák viszont már meglehetősen lekicsinylő hangnemben emlegetik a műfajt. Jó példa lehet erre Johann Bernhard Basedow (1724–1790) több mint 600 oldalas poétikája, amelynek legutolsó oldalán mindössze fél oldalt szán *Von Gelegenheitsgedichten* cím alatt az alkalmi költészetnek. Ráadásul ezt is úgy kezdi, hogy majd' megfeledkezett az alkalmi költeményekről, pedig megérdemelnék. Hiszen mi jót lehetne mondani valakinek újévkor, a születésnapján, a névnapján, a házassága, halála, előléptetése, vagy jubileuma alkalmából, ha különösebb értékekkel és érdemekkel nem is rendelkezik az illető? Ilyenkor ellen kell állni a kísértésnek és nem szabad verset írni, különben költői becsületünket is elveszítjük. Basedow 1756, 621. Két évtizeddel korábban Gottsched hasonlóképp gúnyos – ám nagyon is gyakorlatias – megjegyzést tesz azon temetésekkel kapcsolatban, amelyeken semmi sajnálnivaló nincs a halotton. Kár lenne jajveszékelni a halott felett, és vigasztalni az egybegyűlteket, ha valójában mindenkinek a terhére volt csak, és nem is gyászolja senki. A bölcs szónok ilyenkor jobban teszi, ha nem kerít ennek nagy feneket, hiszen olyasvalakit hevesen siratni, aki nélkül a világ jól meg tud lenni, sőt nélküle talán még jobb hellyé is vált, az óhatatlanul a szatirikus gúny, és nevetség tárgyává lesz. Gottsched 1739, 526–527.

hogy külön az elméleti feldolgozásuk teljesen feleslegesnek tűnt. A 16. század első felétől kiadott alkalmi versesekötetek mintaként, egyfajta költészeti formuláriumként működhettek. Ugyanakkor Stefanie Stockhorst hívja fel a figyelmet[36] Daniel Georg Morhofra (1639–1691), aki az alkalmi költészet tárgyalását nem azért hagyja ki művéből, mert oly kevésre becsüli, hanem épp ellenkezőleg, oly fontosnak tartja, hogy a tárgy külön műben való kidolgozására tesz ígéretet poétikájának a legvégén.[37] (Ami sajnos, végül elmaradt.)

Stockhorst tanulmánya Welsnek a kora újkori poétikák normarendszeréről vallott árnyaltabb kijelentéseit is megerősítik,[38] aki azt vizsgálta, hogy a német nyelvű alkalmi költészet a 17. században egyáltalán milyen poétikai és retorikai forrásokra számíthatott, amelyek – legalább hézagosan – valamiféle normatív tanácsokkal és útmutatásokkal szolgáltak. Stockhorst alapvetően azokra a nagy példányszámú szövegekre koncentrál, amelyek nagyobb eséllyel voltak hozzáférhetők a korban. Arra a számunkra is fontos kérdésre keresi a választ, hogy a barokk poétikák alapján a korszak milyen művészi értéket tulajdoníthatott az alkalmi költészetnek a többi műfaj mellett (akkor is, ha ekkoriban még külön műfajról talán nem is beszélhetünk), és hogy ezek milyen mértékben szabályozták, poétikai normákon keresztül standardizálták, uniformizálták ezeket a költeményeket. Stockhorst a német nyelvű poétikák után kitér a latin nyelvűekre is. A kiadás sorrendjében pár – Filiczki költészetének jobb megértéséhez is – fontos szerző: a chemnitzi születésű költő és történetíró Georg Fabricius[39] (1516–1571), a jezsuita Jacobus Pontanus[40] (1542–1626), a bázeli Johann Rudolf Sattler[41] (1577–1628), egy 1607-es giesseni, egyetemi kiadású poétika,[42] Martin Opitz,[43] a jezsuita Jacob Masen[44] (1606–1681), a protestáns költő Sigmund von Birken[45] (1626–1681), a zittaui Balthasar Kindermann[46] (1636–1706), Christian Weise[47] (1642–1708), a polihisztor költő Magnus Daniel Omeis[48] (1646–1708), a teológus és egyházi költő Georg Michael Pfefferkorn[49] (1646–1732), a teológus Albrecht Christian Rotth[50] (1651–1707), a lexikográfus Johann Hübner[51] (1668–1731). Stockhorst arra a következtetésre jut, hogy az alkalmi költészetre alapvetően a klasz-

36 Stockhorst 2008, 85–86.
37 Morhof 1682, 778–779.
38 Stockhorst 2008, 85–93; Stockhorst 2010.
39 Fabricius 1566.
40 Pontanus 1594.
41 Sattler 1607.
42 Finck, Helwig, Bachmann 1607.
43 Opitz 1624.
44 Masen 1661.
45 Birken 1679.
46 Kindermann 1662.
47 Weise 1692.
48 Omeis 1704.
49 Pfefferkorn 1673.
50 Rotth 1688.
51 Hübner 1712.

szikus retorikaelmélet kompozíciós elvei hatottak, méghozzá az *inventio* (feltalálás), *dispositio* (elrendezés) és *elocutio* (kifejezés) hármasa. Azonban az alkalmi költészet alumnusa a retorikai tankönyvekre és kézikönyvekre – a műfaj szóbeli jellege miatt – épp az alkalmi költemény megszerkesztésének legfontosabb részénél, az *elocutió*nál már kevésbé támaszkodhatott.

Mivel az alkalmi költészetnek nincs átfogó és rendszerezett poétikája, ezért az ebből adódó hiányos normarendszer épp a lehetséges alkotói mozgásteret bővítette, amit – miként Stockhorst szerint a példák mutatják – ki is használtak a költők. Ez azt is jelenti, hogy a korszak többi költői műfajához képest, amelyeket rövidebb pórázon tartottak a poétikai kézikönyvek, épp hogy az alkalmi költészet tűnik szabadabbnak és kevésbé uniformizáltnak. Az alkalmi versek poétikaelméleti alapjai olyannyira hiányosak, hogy – mivel a versírók nem tudnak mihez igazodni – állandóan és szükségszerűen újabb és újabb megjelenési formákban mutatkoznak meg. Ezért nevezi Stockhorst az alkalmi költészetet próteuszi műfajnak.[52] Azonban itt is közbe kell vetni Annika Rockenbergernek a fentebb már idézetthez hasonló kritikáját a barokk alkalmi költészet „relatív autonómiájával" kapcsolatban.[53]

A romantikus esztétika Opitz és Gottsched után fellángoló megsemmisítő értékítélete az alkalmi költészettel kapcsolatban fel sem merült a kora újkori barokk költői gyakorlatban és elméletben. Stockhorst viszont a művészi értékét nem a romantikus olvasattal szemben, hanem éppenséggel a romantikus esztétika értékítélete szerint ítéli nagyon is pozitívnak. Ugyanis miközben az alkalmi költemények írói számára a legnagyobb kihívást épp a különböző eredetű, rendszerezetlen szabályok és minták önálló értékelése, feldolgozása és összekapcsolása jelentette, addig épp ebből az önállóságból eredő értelmezői mozgástér nagyfokú szabadságot is jelentett, amit aztán ki-ki tehetsége szerint ki is használhatott (*licentia poetica*). Tehát a kor költője – ha egyáltalán eszébe jutott, hogy a poétikától konkrét esetben segítséget várjon – magára volt hagyva, és ez az árvaság, ez a poétikai magány teremthette meg aztán az úgynevezett „egyéniséget", „szubjektivitást" és „személyes hangvételt". Ugyanakkor épp a gyér normarendszer miatt feltáruló szabadság lehetőségéből adódó kísérletező hajlammal az alkalmi vers írója egy sokkal érzékenyebb társadalmi és interperszonális helyzetben is találta magát. Saját magának kellett rájönnie főleg az *aptum* és *decorum* pragmatikus, speciálisan személyre szabott használatára. Vagyis az alkalmi vers írójának nemcsak metrikai és retorikai, hanem diplomáciai érzékre is szüksége volt ahhoz, hogy az alkalomhoz leginkább illő és célravezető hangnemet megtalálja. Finomabb társadalmi érzékenységgel kellett bírnia, hiszen az alkalmi költészet megfelelő gyakorlata nemcsak az irodalmi hagyományoktól függött, hanem – más műfajokkal ellentétben sokkal inkább – a társadalom hierarchikus jelentéskonstrukcióitól,

[52] Stockhorst 2010, 127.

[53] Kritikájának felvetései elgondolkodtatók, azonban megint csak nem fejti ki részletesebben. Rockenberger 2013, 644–645.

a társasági kapcsolatok építésétől és ezen kapcsolatok lehetséges következményeitől is. Ha az alkalmi versek szerzője jó érzékkel mérte fel a társadalmi valóság struktúráit és pozícióit, majd ezt jó érzékkel alkalmi versekben is kifejezésre tudta juttatni, akkor ezen keresztül – ahogy Stockhorst fogalmaz – szimbolikus hatalmi tényezővé is válhatott.[54] Képletesen szólva egy-egy alkalmi vers kulcsként is funkcionált, amely a társadalmi hálózat szövevényében kapukat nyithatott meg, vagy akár zárhatott is be.

A *decorum* fogalmát nemcsak mint retorikai elemet kapcsolhatjuk az alkalmi vershez, hanem általánosabb értelemben, mint egy adott esemény díszeként is tekinthetünk rá. Ezt azért fontos hangsúlyozni, mert a felvilágosodás utáni – sok esetben máig tartó – kritikáknak épp az az egyik esztétikai ellenvetése a műfajjal szemben, hogy csupán kiegészítője, kelléke valami másnak, és így a legjobb esetben is csak iparművészeti járulék. Vagyis nem szuverén abban az értelemben, ahogy a posztromantikus zseniesztétika szeretné minden kötöttségtől függetlennek látni az ideális költő ideális költeményeit. Azonban sokkal hasznosabb, ha az adott eseményre készült alkalmi költeményekhez mint az esemény részeihez, és nem mint az esemény kiszolgálóihoz közelítünk. És ami szintén fontos, hogy nemcsak az alkalmi költemény része az eseménynek, hanem az esemény is része az alkalmi költeménynek. Ha úgy tetszik, akkor az alkalmi költemény dekorációja ugyan az eseménynek, de közben az esemény magának a költeménynek is a dekorációja, kiegészítője. És habár az élményesztétika – ahogy Gadamer fogalmaz – lejáratta és diszkreditálta nemcsak az okkazionalitást, hanem a „dekoratív" fogalmát is, egy adott eseményre készült mű előadása nemcsak az eseményt cicomázta, hanem bemutatásra kerülésének „alkalma" a mű jelentését is gyarapította, vagyis jelentésének új dimenziójával díszítette.[55] Márpedig ebben az értelemben maga az esemény lenne a költemény kiegészítője és nem a költemény az esemény kiegészítője. (Kapcsolatuk egy vizuális-térbeli élményt is nyújtó opera előadáshoz és ugyanennek az előadásnak valamilyen adathordozóról otthon hallgatott felvételéhez hasonlít.)

A posztromantikus esztétika lekezelő ítéletében elfeledkezni látszik arról a tényről, hogy az alkalmi költeményekhez is éppúgy tartozott egy „tér", amiben eredetileg manifesztálódtak, ahogy a képzőművészeti műalkotásokhoz és építészeti alkotásokhoz is. Álljon itt ismét egy Gadamer-idézet, amely az alkalmi költészethez való modern viszonyulásra is érvényes: „Az utóbbi évszázadok képfogalma persze nem lehet magától értetődő kiindulási pontunk. Ellenkezőleg: vizsgálódásaink meg akarnak szabadulni ettől az előfeltevéstől. A kép létmódjának olyan felfogását szeretnénk javasolni, mely a képet el tudja választani az esztétikai tudattól és attól a képfogalomtól, melyhez a modern galéria szoktatott hozzá bennünket, s ismét össze tudja kapcsolni a dekoratív fogalmával, melyet az élményesztétika lejáratott. Nyilván nem véletlen, hogy vizsgálódásaink ebben megegyeznek az újabb művészettörténeti kutatással, mely le-

[54] Stockhorst 2006, 358–359.
[55] Gadamer 2003, 167, 177.

számolt a képnek és a szobornak azzal a naiv fogalmával, amely az élményművészet korában nemcsak az esztétikai tudatot, hanem a művészettörténeti gondolkodást is meghatározta. Mert a művészettörténeti kutatás és a filozófiai reflexió egyaránt a képnek azon a válságán alapul, melyet a modern ipari és adminisztratív állam léte és funkcionalizált nyilvánossága idézett elő. Csak amióta a képeknek nincs helyük, azóta tudjuk ismét, hogy a képek nem csupán képek, hanem hely is kell nekik".[56]

Az élményművészet fogalmai szerint a dekoráció eleve alacsonyabb rendű, mert csak valamihez való kötöttségében képzelhető el, mint ami valaminek a dísze, tehát csupán eszköz. Önmagában nem lehet valami dísz, csak valami másnak a relációjában, aminek a létéhez képest csupán járulékosnak, vagyis alacsonyabb rendűnek hat. Csakhogy a *decorum* tesz valamit „széppé". A kérdés az, hogy a *decorum* önmagában véve is szép, vagy csupán valami díszeként válik széppé a hordozójához képest alacsonyabb rendű viszonyában.

Ha ezt lefordítjuk az alkalmi költészetre, akkor vizsgálódásaink kiindulópontjaként nekünk magunknak is el kell tudnunk választani az alkalmi költeményeket attól a posztromantikus esztétikai tudattól, amelyik – egy általa feltételezett – alárendelt, szolgai viszonyt lát a költemény és a költemény tere, vagyis az alkalom között. Ha az alkalmi költemény az esemény *decoruma*, akkor az eseményen kívül elveszíti-e ezt a dekorativitását, vagy átalakul-e másvalamivé, ami az esemény nélkül is esztétikai élményt nyújthat? Vagy mi történik akkor, ha egy térben és időben másik esemény *decorumaként* használják fel ugyanazt a költeményt? (Erre jócskán akad irodalomtörténeti példa.) Ha ugyanúgy képes funkcionálni más és más események alkalmával is, akkor talán mégiscsak igaza lehet az élményesztétikai kritikáknak, hiszen pont úgy funkcionálnak, akár ugyanazok a dísztárcsák más és más autók kerekein? Míg egy a templom eredeti teréből kiszakított oltárkép ebből a romantikus esztétikai perspektívából nézve is értékelhető, addig az eredeti közegükből és a korabeli értelmezési keretrendszerükből kiszakított alkalmi költeményeken már sokkal nehezebben tudunk fogást találni, egyszerűen azért, mert elveszítették azt az eredeti terüket, amelyben autentikusan megmutatkozhattak. Gadamer Kantra (*Az ítélőerő kritikája* I. 16.) utalva a tetoválás példáját hozza fel dísz és díszített – mondjuk úgy – konszonanciájára és disszonanciájára. Úgy fogalmaz, hogy a „dísz csak akkor dísz, ha illik ahhoz, aki viseli, és viselőjét elviseli". Vagyis „valamit nemcsak önmagában véve tudunk szépnek találni, hanem azt is tudjuk, hogy hova való, és hova nem való".[57] Tehát az alkalmi költemény *decorum*-funkciója nem magától adott, hanem a poétikai és retorikai jó ízléssel megáldott költő lenne az, aki az egymást kiegészítő és alakító

[56] Gadamer 2003, 167.

[57] Az idézet így folytatódik: „A dísz ugyanis nem magáért való dolog, melyet csak utólag helyezünk el valami máson, hanem hordozójának megmutatkozásához tartozik. Mert a díszre is érvényes, hogy a bemutatáshoz tartozik; a bemutatás pedig létfolyamat, reprezentáció. A dísz, az ornamentum, a kitüntetett helyen felállított plasztika ugyanabban az értelemben reprezentatív, mint például maga a templom, amelyben elhelyezik". Gadamer 2003, 190

részek összeilleszthetőségének a tudását birtokolja. A jó alkalmi költemény abban az értelemben dísze az eseménynek, hogy – az *aptum* értelmében is – illik, jól illeszkedik az eseményhez, miközben az esemény magát a verset mint szöveget illusztrációként díszíti. Ha Kant tetováláscképénél maradunk, akkor a tetoválóművész és az alkalmi költemény szerzője hasonlóképp funkcionál. A tetoválás esztétikai értelemben akkor nevezhető jónak, ha nem csupán a tetoválás formálja az embert, hanem az ember is a tetoválást, vagy másként fogalmazva: ha nemcsak az ember a tetoválás hordozója, hanem az adott tetoválás is hordozója az embernek. Ha a tetoválás kevesebb lenne az ember nélkül, és a tetoválást hordozó ember kevesebb lenne a tetoválás nélkül, akkor nevezhető egy tetoválás esztétikai értelemben jól sikerült alkotásnak.

Gadamer gondolatmenetét továbbfűzve, az alkalmi költészetet érdemes párhuzamba állítani az építőművészettel. Az analógia több, mint puszta metafora. Így ír az építőművészet, a tér és a *decorum* kapcsolatáról [kiemelés M. D.]:[58] „Az építőművészet egyáltalán a teret formálja. A tér mindent átfog, ami térben létezik. Ezért az építőművészet valamennyi bemutatási formát átfogja: minden képzőművészeti alkotást, minden ornamentumot – s mindezen túl a költészet, a zene, a színművészet és a tánc ábrázolásának is – a legtöbb esetben – az építőművészet teremt helyet. Mivel a művészetek egészét átfogja, mindenütt érvényesíti saját szempontját. Ez a dekoráció szempontja. Az építőművészet ezt a szempontot az olyan művészeti formákkal szemben is megőrzi, melyeknek alkotásai nem lehetnek dekoratívak, hanem értelemkörük zártságánál fogva önmagukra összpontosulnak. Az újabb kutatás kezd visszaemlékezni arra, hogy ez minden képzőművészeti alkotásra érvényes, melynek helyét előre meghatározták, amikor megrendelték. Még az emelvényen álló, önálló szobor sem igazán független a dekoratív összefüggéstől, hanem egy életösszefüggés reprezentatív fokozására szolgál, melybe díszítményként beilleszkedik. *Még a költészet és a zene sem illik bármilyen térhez* – pedig ezek a lehető legszabadabban mozognak, és mindenütt elő lehet őket adni –, hanem bizonyos környezet, például a színház, a hangversenyterem vagy a templom a megfelelő hely számukra. Itt sem arról van szó, hogy utólag, külsőlegesen helyet találunk egy magában véve kész képződménynek, hanem magának a műnek a térformáló potenciája az, aminek engedelmeskedünk, és a műnek ugyanúgy illenie kell az adottságokhoz, mint ahogy másrészt maga is feltételeket támaszt". (Vajon egy bélyegnek mint vizuális iparművészeti terméknek mi az autentikus helye? A feladott postai küldemény vagy a bélyegalbum? Hiszen olyanok a bélyegalbumban, mintha kiállított festmények lennének egy galériában. Elveszítették eredeti terüket és ezzel eredeti funkciójukat is, ahogy az alkalmi költemények is elveszítik, ha kiszakítják őket eredeti közegükből, és valamilyen gyűjteményes verseskötetben kapnak új helyet.)

Az alkalmi költemények mindaddig, amíg nem adják ki azokat gyűjteményes kötetekben, ténylegesen egy társadalmi eseményhez köthetők, amelyeknek pedig nemcsak

58 Gadamer 2003, 188–189.

időpontjuk, hanem körbejárható terük is van. Ahogy egy épületnek idomulnia kell a tér adottságaihoz, eredeti reprezentatív értelmében éppúgy kell idomulnia az alkalmi költeménynek is az adott esemény kereteihez és poétikai, társadalmi elvárásaihoz. Az alkalmi költeményeket nemcsak átadták, hanem elő is adták az adott eseményen, és éppen emiatt a reprezentatív funkció miatt nem is lehet leválasztani az esemény teréről. Vagyis az alkalmi költeményeknek eredetileg konkrét helyük volt, éppúgy, mint „minden képzőművészeti alkotásnak, melynek helyét előre meghatározták, amikor megrendelték". Amikor egy képzőművészeti és egy építőművészeti tárgynak a térformáló potenciájáról beszél Gadamer, akkor ez igaz az alkalmi költeményre is, amely az esemény terében megmutatkozva képes magát az eseményt is formálni (a gadameri *Darstellung* értelmében ez még szemléletesebb az alkalmi képversek esetén, lásd például 161. oldalon).

Az alkalmi költészettel kapcsolatos előítéletek **harmadik pontjaként** – amely szoros összefüggésben áll a fentebb említett poétikai normativitással – Wels ezek állítólagos retorikusságát is cáfolja.[59] Retorikusság mögött egy érzelemmentes, racionális szónoki beszédet értenek, amit valamilyen cél érdekében szavalnak el. A „jó vers" öncélú, vagyis magáért való, míg a „rossz vers" valamilyen cél érdekében megszerkesztett, mondhatni számító, tehát őszintétlen. A posztromantikus előítéletnek ugyanaz az alapja, mint a második pontnál, vagyis „szubjektivitás" és „egyéniség" csak ott fejeződhet ki, ahol nem igazodnak a szabályokhoz, vagy demonstratíve felrúgják azokat. Tehát a költészet – de különösen az alkalmi költészet – retorikai szabályokhoz való igazodása egyszerűen nem engedi meg a szubjektum megjelenését. A lírai én pedig a retorizáltság béklyójában mozdulatlanná dermedve észrevétlen marad. Ebből következik aztán az is, hogy a „retorikusnak" nevezett költeményt a modernitástól kezdve mesterkéltnek (*gemacht*), művinek (*künstlich*), személytelennek (*unpersönlich*) és szubjektummentesnek (*entsubjektiviert*) tekintették. Méghozzá a műfaj megszületésének pillanatától, amikor is Meier mint „műfajt" támadja a kora újkori költészetnek ezt a típusát. A támadás pedig meg is teremti a megkülönböztető dichotómiát az „igaz" és „őszinte" érzésből (*das wahre und echte Gefühl*) született lírai költészet és a „hamis" (*falsche*), „művi", „retorikus" és „rideg" (*kalte*) költészet között. Csakhogy Wels szerint az „érzékeny fordulat" (*empfindsame Wende*) nem az irodalomfogalom forradalma, miként azt el szeretnék hitetni velünk az *Empfindsamkeit* korszakának teoretikusai,

[59] Wels 2010, 13–14. A retorikusság sokáig fennálló központi szerepére utalva, Gadamer (2003, 103) így fogalmaz: „A modern tudat számára meglepő módon, a költészet és a retorika még a 18. században is egymás mellett foglal helyet. Kant mindkettőben »a képzelőerő szabad játékát és az értelem ügyét« látja. Számára a költészet és a retorika egyaránt szépművészet, és »szabadnak« tekinti őket, mert mindkettőben szándékolatlanul megvalósul a két megismerőképesség, az érzékiség és az értelem összhangja. A megéltség és a zseniális sugallat mércéjének ezzel a hagyománnyal szemben a »szabad« művészet egészen más fogalmát kellett bevezetnie, melynek a költészet csak akkor felel meg, ha nincs benne semmi alkalomszerű, s melyből a retorika teljesen kiesik. Így a retorika 19. századi leértékelődése a zseni tudattalan alkotásáról szóló tanítás alkalmazásának a szükségszerű következménye".

hanem csupán egy stílustörténeti forradalom.[60] De vajon nem esünk-e mindannyian áldozatul mi magunk is ezen intézményesítetten megteremtett előítéletnek, ahogy az „érzékeny fordulat" fogalmi hálójában vergődünk?[61]

Az alkalmi költészethez való általános lesajnáló hozzáállás nem sokat változott a 18. század derekától egészen az 1960-as évek paradigmatikus fordulatáig, amelyet leginkább Predrag Matvejević francia nyelvű összefoglalásához,[62] majd Wulf Segebrecht monográfiájához[63] köthetünk. Carl Enders (1877–1963) még a 20. század elején is az irtózás hangján szól, amikor arról az „esztétikai borzongásról" (*ästhetischer Schauder*) ír, amely egy átlagos, német reneszánsz költő teljes kiadását olvasva elönti. Még ő is leginkább a személyes képeket és hangokat hiányolja.[64]

Érdemes idecitálni Csokonai Vitéz Mihály egy fél évszázaddal Gottsched utáni véleményét „a' Helikon' bodzás tövében kézimunkát űző versjártók alkalmatosságra írt verseiről". Mint látjuk, a Wels által megfogalmazott modernista esztétikai előítélet már nagyon korán megjelenik a magyar irodalom glóbuszán, és ezek szerint maga Csokonai is az „érzékeny fordulat" áldozatává vált:[65]

> „Az alkalmatosságra írott versek az Aestheticusoknál
> már egészen nevetségbe mentek, legalább mindenkor
> gyanúsok. Erre nem tsak a' Rabner Satyrái adtak
> okot, hanem magok a' Németektől tsúfosan
> úgy nevezett Gelegenheitsgedichtek. Ugyan is,
> mihelyt az Országba, vagy valamely nagy Városba
> Fejedelem, nagy ember, Tisztviselő, Túdós születik,
> házosodik, elútaz, haza jön, vagy meghal; vagy
> valahol nagy ütközet, győzedelem, tűz, földindúlás,
> vagy névnapi vendégség történik: mindjárt minden
> szegeletbe megzendűlnek a' fogadatlan Bárdusok, a'
> Glückwünschende Gesellschaftnak kintornáló tagjai,
> a' Helikon' bodzás tövében kézimunkát űző versjártók.
> Ezek ollyan Urak, a' kikre születtekkor Melpómene

60 Wels 2010, 15.

61 Érdemes ezzel kapcsolatban megint Gadamer (2003, 177) szavait idézni: „Mert ami az esztétikai szubjektivitás számára úgy jelenik meg, mint „a kor betörése a játékba", s az élményművészet korában a mű esztétikai jelentőségének a csökkenését látták benne, az valójában csak szubjektív tükröződése annak az ontológiai viszonynak, melyet fentebb [a *Zseniesztétika és élményfogalom* alfejezetben] kidolgoztunk". Gadamer szavai azonban az adott kor esztétikai ítéleteitől – vagyis jelen esetben az „érzékeny fordulat" posztromantikus esztétikai elvárásaitól – kondicionált szubjektumra is éppúgy igazak. Tehát az értelmező esztétikai kritériumai ebből a szubjektív élményhermeneutikai perspektívából hiába tűnnek érvényesebbnek, mint egy kívülről ráerőszakoltnak kikiáltott retorikai, poétikai normarendszer hálóján keresztül, ha egyszer az esztétikai ítéletalkotásba is éppúgy „betör a kor", ahogy az esztétikai ítélet tárgyainak megalkotásába is.

62 Matvejević 1967; Matvejević 1969.

63 Segebrecht 1977.

64 Enders 1909, 292. Ezzel kapcsolatos példákat lásd még: Krummacher 2013, 215–217.

65 Csokonai Vitéz 2002, szerk. Borbély, Debreczeni, Orosz.

> szép szemeket nem vetett,[66] a' kik soha Poétai tüzet magokban nem érzettek, 's nem is érzenek, ha tsak valamely szembetűnő alkalmatosság nem ingerli őket a' poétáskodásra: akkor pedig bezzeg van dolga a' szegény Mú'sáknak, úton, útfélen, Falun, Városon, Kortsmákon mindenütt kiabálják őket, szálj le Mú'sám, serkeny fel Mú'sám, űlj fel Mú'sám, danolj Mú'sám, segíts Mú'sám, ne hagyj Mú'sám 's a' t. Nem kilentz Mú'sa, de kilentszáz sem győzne eleget tenni, annyin vannak ezek az Urak, és olly nagyon szolgáltatják magokat. Mihelyt pedig vége van a' jeles alkalmatosságnak: ők is, mint a' Tántz, vendégeskedés és éjtszakázás miatt kifáradt vendégek, lenyúgosznak a' Parnassus' bodzái közt, 's a' halhatatlanságnak boldog reménysége alatt aggódatlan alusznak mind addig, míg valamely újabb solennitásnak lármája azt nem kiáltja fülökbe: Kelj fel Poéta! melyre minden bodza berkek Kelj fel Mú'sámmal zendűlnek meg. Hogy lehetne már az illyen Poétáktól ollyan remeket várni, a' mi tsak a' hosszas gyakorlásnak, a' tzél szerént való olvasásnak, és a' természet' 's az emberi szív' esméretének foganatja? Még azok is, a' kik magokat így tökélletesítették, és a' Természettől Zsenivel áldattak meg, még az igaz Poéták is, mondom, az Occasiónális szerzeményekben ritkán, igen ritkán szerentsések. Okát könnyű általlátni, az ollyan versek, a' mint ama' józan, és éles ítéletű Horatius mondja, a' mellyek sok idő, és sok vakarás által tökélletességre nem vivődtek, nem fognak a' nagy emberek Könyvházainak ékességek lenni".

Wels meglehetős iróniával jegyzi meg, hogy ez a máig ható romantikus esztétika az „egyéniséget" csak azokba a résekbe és rezervátumokba (*nur in den Nischen und Reservaten*) engedi be, ahova a retorikának nem lehet bejárása. Ilyen például a „nagy" költők „teremtő géniusza". Jelentsen ez bármit is – teszi hozzá gúnyosan.

Azonban a retorika nem egy olyan normatív szabályrendszer, amely gépiesen gyártatja le a szövegeket, hanem az emberi nyelvhasználatra támaszkodó deskriptív tudo-

[66] Itt Csokonai ugyan nem használja ezeket a kifejezéseket, de érdemes megjegyezni az alkalmi vers és az élményvers közötti romantikus esztétikai különbségtevésnek a „profán" és „szakrális" jelzőkkel való kihangsúlyozását is. Tehát ebben a dichotómiában a gyakorlati céllal született alkalmi költemény profán, míg az élményköltészet szakrális.

mány. Ebből aztán meg lehet próbálni elsajátítani akár egy költői szöveg megírását is. Wels szerint miközben senki sem beszél arról, hogy a kora újkori költészet – és azon belül is főként az alkalmi költészet – grammatikus lenne, addig az elméleti írások általában véve úgy gondolják, hogy a „retorikusság" viszont e költészet egyik meghatározó ismertetőjegye. Mivel minden költészet pontosan ugyanazokon a retorikai szabályokon nyugszik, ezért a „retorikusság" semmiféle megkülönböztető jegyét nem adja a kora újkor költészetének. Egy Goethe-vers ugyanannyira „retorikus", mint bármelyik 17. századi alkalmi vers.[67] Tehát nem az a kérdés, hogy az egyik korszak verseit hogyan kell egy retorika terminológiájával, míg a másik korszak verseit hogyan kell a retorikán kívüli másféle terminológiával leírni, hanem az, hogy a két korszak versei közötti különbség hogyan írható le mindkét esetben a retorika inherens terminológiájával.

De Wels még tovább megy. Ha ugyanis se a „retorikusság", se a „szubjektivitás" és a „poétikai normativitás" hiánya nem meghatározó jellemzője a műfajnak, akkor ezzel az „alkalmi költészet" el is veszíti azon utolsó jellemzőit, amelyek történeti kategóriaként legitimálnák. Vagyis sokkal inkább tűnik az „érzékenység" ideológiai konstrukciójának, hiszen maga az „alkalmi költészet" kifejezés is csupán akkor jelenik majd meg, amikor a „műfaj" már rég túl volt a csúcspontján, vagyis a 18. század közepén. Garber szerint azonban a 18. századi érzékeny fordulat után is megmaradt az alkalmi költészet hitelessége, csak éppen az értékesnek ítélt alkalmi versektől a versificatio mesterkedése helyett már emocionalitást vártak el.[68]

Ez azzal függhet össze, amire Joseph Leighton a 18. századi német nyelvű alkalmi költeményekről szóló tanulmányában hívta fel a figyelmet, hogy e században érhető tetten az a fordulat, amelyben az alkalmi verset már egyre inkább magánjellegűnek tekintették. Vagyis az alkalmi költemények elveszítették azt a 16–17. századi kötelezően publikus, reprezentatív jellegüket, amellyel a szerző egyrészt nyilvánosan felmagasztalta a címzettet, másrészt pedig saját címzetthez való viszonyán keresztül önnön társadalmi státuszát is demonstrálta. Tehát nem az esemény veszítette el a nyilvánosságát, hanem az eseménynek a társadalmi státuszból következő kötelező reprezentációja, amely a nyilvánosság teréből inkább a magánszféra irányába húzódott vissza.[69] Leighton úgy fogalmaz, hogy ennek a folyamatnak az egyik jele az érzelmeknek és az érzelmek privát jellegének a kiemelése, amely együtt járt a családi események nyilvánosságának csökkenő jelentőségével.[70] Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy az alkalmi költemények kevesebb információt hordoztak a címzettek személyes és szakmai, hivatali, társadalmi státuszát illetően, és így a versek tematikailag is a külsődleges tu-

[67] Ehhez lásd még: Wels 2010, 14–15.

[68] Garber 2010, 36.

[69] Erre a 19. században is még élő hagyományra nagyon jó példa lehet Jankovich Miklós (1772–1846) *Édes anyámnak neve napjára* című alkalmi nyomtatványa 1806-ból, és a Jankovich Miklóshoz unokái és fiai által intézett ünneplő versek. Lásd: Vaderna 2013, 474.

[70] Leighton 1983, 344. Lásd még: Koretzki 1977, 59–60.

lajdonságok helyett a belső tartalmak felé fordultak. Majd – annak ellenére, hogy valamilyen esemény alkalmából születtek – leváltak magáról az eseményről, vagyis már nem magára az eseményre és nem valamilyen közönség részére íródtak.[71] Alkalom és műalkotás egymástól való távolodása pontosan egybevág annak az esztétikai ítéletalkotási elvárásnak a térnyerésével, amely „az úgynevezett megrendelésre dolgozó művészet diszkreditálásának" a felerősödésével járt együtt, pedig – ahogy Gadamer fogalmaz[72] – „mivel a köztudatban még mindig az élményművészet korszaka uralkodik, nyomatékosan emlékeztetni kell arra, hogy a megrendelés, az előre adott téma és az adott alkalom nélkül történő, szabad inspirációból eredő alkotás valaha kivételes esete volt a művészi alkotásnak". Lassan tudatára ébredünk, hogy az a korszak, amely a műalkotást az élményből, vagyis élmények átültetéséből eredezteti, csak egy múló, rövid epizód volt a művészet és költészet történetében. Ez aztán a „zseniális sugallat" nehezen megragadható fogalmának a háttérbe szorulását is jelenti, amely – mintegy vakon és sokszor megfellebbezhetetlenül – „az alvajáró biztonságával hozza létre a műalkotásokat".[73]

A kora újkori versek egy bizonyos – irodalomtörténetileg megfoghatatlan – halmaza elleni támadás tehát a modernitás irodalmának sajátos fordulatát igyekezett ezzel legitimálni, amely kulcsfogalmaként az „érzékenységet" találta meg magának. Ebből a perspektívából szemlélve viszont el kell ismerni, hogy a kora újkori költészettel szembeni ellenállásban és az irodalmi korszak önképét segítő – sőt feltaláló! – támadásban megképződött műfajelméleti fogalom olyan sikeresnek bizonyult, hogy esztétikai előítéleteinket máig meghatározza.

Wels – Opitzra hivatkozva – a „szerelmes vers" műfaját hozza fel példának, ami a 18. században az „élményköltészet" (*Erlebnisdichtung*) mintaesete lesz.[74] Opitz abban, amit aztán „élményköltészetnek" hívnak, még nem lát mást, mint egyfajta tömegterméket. A 17. században a költőt még nem érzelmeinek a kifejezésére készteti, hanem csupán egy alkalom a kommunikációra és társalgásra. Ha a szerelmes vers is alkalomhoz kötött alkalmi költészet, akkor a kora újkori spirituális, lelki meditációk is épp

[71] Leighton az epithalamium és epicedium példáin igyekszik rávilágítani a kimért poétikai racionalitás „külső tere" felől a szabadon szárnyaló érzelmek „belső terének" szenzitivitása felé történő elmozdulásra. (Ugyanezt az utat járta be a reprezentatív portré műfajának átalakulása is.) Egyik példája a svájci polihisztor, Albrecht von Haller (1708–1777) felesége halálára írt 1736-os ódája, amely a performatív, közösségi gyász nyilvánosságának hangja helyett már a meditatív, magánéleti gyász bensőségességének hangján szól. Ezt maga a költő is megemlíti a vershez fűzött megjegyzésében, amely szerint a költemény néhány héttel Marianne halála után készült és „inkább a szív, mint az ész nyelvén szól", jóllehet általában ezen költemények inkább az utóbbi hangján szoktak megszólalni. („*Sie redet mehr die Sprache des Herzens, als des Witzes. Es ist mir immer vorgekommen, als wann einige der beliebtesten Gedichte von der gleichen Art zu sehr die letztere redeten*".) Haller 1748, 168. Másik – tipikusnak szánt – példája egy 1765-ös göttingeni esküvő kiadványának a címlapja, amelyen már semmilyen cím, méltóság vagy egyéb társadalmi pozíció nem szerepel, csak a házasulandók nevei. Ezzel szemben a 16–17. századi címlapok még megpróbáltak minél több relevánsnak ítélt információt felmutatni már a címlapon is, amely a két család nyilvános, reprezentatívnak szánt társadalmi imázsát igyekezett a lehető leghitelesebben közvetíteni. Leighton 1983, 355–356.

[72] Gadamer 2003, 119.

[73] Gadamer 2003, 88–102.

[74] Garber 2010, 19–20.

annyira személyesek és alkalomhoz kötöttek. Ámde mi marad a kora újkori alkalmi költészetből, ha végül az „alkalmat" is elhagyjuk belőle? Mivel a kora újkor költészete mindig valamilyen konkrét kommunikációs kontextust lehetővé tévő alkalomba ágyazódik, ezért – állítja Wels – semmi sem marad végül a modernitás alkalmiköltészet-definíciójából: se a szubjektivitás, se a poétikai megkötöttség, se a retorikusság, és legvégül még a megkülönböztető jegyként funkcionáló konkrét alkalom sem. Mivel az „alkalmi költészet" az érzékenység korának szelleméből származó olyan ideológiai konstrukció, amely a műfaj tételesen cáfolható megkülönböztető jegyeit is önkényesen állapította meg, ezért maga az „alkalmi költészet" kategóriája is teljesen használhatatlan a kora újkori költészet jellegzetességeinek a meghatározásához. Az irodalomtörténet minden korszakára jellemző, ám megkülönböztető jelleggel nem bíró tematikus rendszerezésre viszont annál inkább alkalmas, hiszen minden korban találkozhatunk esküvői, temetési, üdvözlő vagy gratulációs verssel.

Thomas Borgstedt más irányból kezdi ki az alkalmi költészethez társított **„alkalom"** fogalmát. Szerinte a műfaj szokásos összekapcsolása egy aktuális, valós eseménnyel (*tatsächliche Gelegenheit*) túlságosan szociológiai megközelítése egy irodalmi kérdésnek.[75] Másként fogalmazva: nem biztos, hogy jót tesz a műfaji meghatározásnak az, ha egy adott szövegnek bizonyos társadalmi és cselekvési kontextusokban és szituációkban kell intézményesülnie ahhoz, hogy egyáltalán irodalmi műfajként – mintegy szociológiai nullpontként – körvonalazódhasson. Ugyanakkor ezzel önmagában véve talán még nem is lenne probléma, ha a műfajelmélet ezen szociológiai fogalmával tisztán meg lehetne ragadni a műfaj/alműfaj *differentia specificá*ját. Azonban a többi műfaj is – dalok vagy tragédiák – irodalmon kívüli körülmények között (*im Rahmen außerliterarischer Bedingungen*) keletkezik, tehát konkrét – akár nyilvános – élethelyzet, ha úgy tetszik, alkalom, esemény társítható hozzájuk. Másfelől, ha nem csupán az adott esemény alkalmával olvassák fel vagy mondják el, hanem egy erre készített alkalmi nyomtatványban ki is adják, vagy akár később szerzői gyűjteményes verseskötetbe szerkesztik, esetleg paratextusként más kiadásban lát napvilágot, akkor a szövegnek megváltozik mind a performatív, mind pedig a mediális pozíciója, és egy új kommunikációs helyzetben találja magát. A szöveg leválik az alkalomról, és ezzel a definitívnek szánt szociológiai aspektus máris eltolódik a szintúgy homályosnak hangzó „irodalmiság" irányába. Ebben az esetben viszont az irodalmiság azt jelenti, hogy a szöveg az egyszeri és megismételhetetlen alkalom zárt időbeliségéből is kilépve már egy történelmen átívelő kommunikációs szituációba lép be, amivel viszont ténylegesen ki is jelentkezik abból a társadalmi helyzetből, amelyben megszületett. Sőt, ezzel az elszakadással fikcionálódik is, hiszen a mindenkori olvasó egyre homályosabb és távolabbi viszonyban van az eseménnyel, ténylegesen egyre nehezebb felmérnie fantázia és valóság határait. (Erre nagyon jó példa lehet Valerian Mader kö-

[75] Borgstedt 2010, 230–232.

tete,[76] amelynek a versei jórészt alkalmi költeményeknek tűnnek, mégis – már csak a könyv címe miatt is – folyamatosan ott motoszkál az olvasóban, hogy ezek talán csak mintaversek fiktív mintaalkalmakra, amelyekre mutatványként írta a szerző ezeket.)

Mivel mi értelemszerűen ezen verseket csak nyomtatott formában – vagyis az eredeti eseménytől elszakítva – olvashatjuk, és ez alapján igyekszünk definiálni a műfajt, egyértelmű, hogy a vers születésének apropóját adó eseménytől már több száz éve leváló alkalmi költeményt ez egyáltalán nem fosztja meg „irodalmiságától", hiszen irodalmi műfajként kezeljük most is. Ha ugyanis megfosztaná, akkor különbséget kellene tennünk „igazibb" (*echter*) és „kevésbé igazi" (*uneigentlicher*), valamint „társaságibb" (*gesellschaftlicher*) és „irodalmibb" (*literarischer*) alkalmi költészet között. A konkrét, társadalmilag behatárolható „alkalomtól" való szövegbeli eltávolodásnak sokféle lehetőségével számolhatunk, azonban maga a szöveg mégsem veszíti el ettől alkalmi műfaj jellegét.

Heiko Droste is inkább társadalmi, mintsem irodalmi funkciójuk alapján közelít az alkalmi költészethez.[77] Az udvari és a polgári elitkultúra olyan – a barátság intézményén alapuló – médiumának tekinti, amely a kölcsönös **ajándékgazdaság** (*Gabenökonomie*) részeként nyer értelmet, és amely központi szerepet játszott a kora újkori társadalom kapcsolati hálójában, az udvar, az egyetem, az egyház, és általában véve a város belső kapcsolatainak alakításában. Az ajándékgazdaságban a társadalmi, a kulturális, a gazdasági, valamint szimbolikus tőke (becsület, illetve ezen keresztül a sokkal kézzelfoghatóbb hitel is) valamiféle aktuális csereérték alapján átválthatók egymásra. A **versajándék** sok esetben „konvertibilis valutaként" funkcionál, amenynyiben nem feltétlenül egy társadalmilag alárendelt pozícióból kínálják fel cserére, hanem a társadalmi hierarchia többé-kevésbé egyenrangú pozíciójából, vagyis verssel fizetnek versért.

Droste egy másik lényeges kritériumára is rámutat: az ajándékozás funkciójára, amely azért fontos jellemzője az alkalmi költészetnek, mert ezzel meg lehet különböztetni a kora újkori **kulturális cseregazdaság** más formáitól, mint amilyen a mecenatúra vagy az iparszerűen *(„gewerbsmäßige" Tätigkeit*) űzött, hivatásos irodalmi tevékenység.[78] Vagyis nem kapnak érte pénzt (jobban mondva vagy nem is remélnek érte pénzt, vagy csupán jövőbeli lehetőségként, amikor átadják a verset).

Az ajándékozásról könnyen eszünkbe jutó „barátság" fogalmához azonban óvatosan kell közelítenünk, mert kicsit mást értettek rajta, mint a „barátság" 18. század utáni romantikus fogalmán. Droste szerint a „kora újkori európai társadalmakat a baráti kapcsolatok végtelenül finom és sűrű hálózata jellemezte". Az ember nem pusztán társas lény, hanem az arisztotelészi *zóon politikon* értelmében vett társadalmi lény is, aki nem tud barátok nélkül létezni. A kölcsönös bizalmon alapuló barátságok mint

[76] Mader 1588.
[77] Droste 2010.
[78] Droste 2010, 131.

társas kapcsolatok pedig a társadalmi struktúrákhoz való kapcsolódási pontokként társadalmi kapcsolatokat is jelentettek. A barátság intézményének – mikroszinten legalábbis – társadalomszervező ereje volt. A barátok közötti bizalmat pedig állandóan ajándékok cseréjével biztosították, amellyel erkölcsi kötelezettséget is vállaltak egymásért. A társadalmi hierarchia különböző szintjei közötti átjárást tette lehetővé az ajándékozás. A társadalmilag alárendelt szolgáltatásait mint ajándékokat (például alkalmi versek írása) a társadalmilag magasabb pozícióban lévő az alacsonyabban elhelyezkedő személy érdekeinek az előmozdításával mint ajándékkal viszonozhatta. Ezek a haszonelvű barátságok mai fogalmaink szerint talán már nem is nevezhetők barátságoknak, sokkal inkább patrónus- vagy klienskapcsolatként írnánk le őket. Azonban a kora újkori irodalmi példákból kitűnik, hogy a „barát" megszólítás felcserélhető a patrónussal (*patronus*), klienssel (*cliens*), pártfogóval (*fautor*), jóakaróval, támogatóval vagy mecénással is. Igaz, csak egy időben lassan felépülő kapcsolat esetén lehetséges, hogy egy megszólított patrónust később barátként is meg lehessen szólítani. A társadalmi rangra utaló fogalmak képlékenysége azonban nem a társadalmi hierarchia nyitottságát jelzi, hanem inkább a korabeli barátságfogalom – mai szemmel talán személytelenebbnek, kevésbé intimnek tűnő – társadalmi kapcsolatokba való elsődleges beágyazottságát. Stockhorst ezt a társadalmi-baráti viszonyt a kölcsönös kötelesség (*mutua obligatio*) fogalmával tovább finomítja. De pontosan mit is jelent ez? Azt, hogy mind a címzett, mind pedig a feladó a kulturális cseregazdaság – esetünkben az alkalmi költemények – ajánló és ezt elfogadó gesztusával elismerik a két fél közötti kölcsönös tartozást is (*Pflicht und Schuldigkeit*).[79]

Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a kliens rendszeres levelezéssel, udvariassági látogatásokkal, valamint újév és más események alkalmából apró ajándékokkal bizonyította és öregbítette a barátságát. Cserébe a patrónus az elismerés szimbolikus formáival (levelekkel, audienciákkal), a kliens megbízhatóságáért való kezességgel, álláshelyekért való közbenjárással,[80] vagy akár házasságkötéshez nyújtott anyagi segítséggel támogatta a „barátot". Alapvetően a *cliens*nek kellett – méghozzá hosszú éveken át – bizonyítania, hogy megérdemli a patrónus pártfogását. A legelterjedtebb segítség az iskolai tanulmányok egészének vagy legalább egy részének a finanszírozása volt. Ez egyfajta befektetésnek is számított. A pártfogolt a tanulás során olyan képességekre tesz szert és olyan érdemeket szerez, amelyek nemcsak saját érdekeinek

[79] Stockhorst 2006, 358.

[80] Az akadémiai pozíciók még a 18. században is a fejedelmi vagy nemesi pártfogók egyik lehetséges és gyakori kulturális csereajándékának számítanak. Az a még mindig élő humanista gyakorlat is ennek a következménye, hogy a versírás a jogászok és orvosok számára is a szakmai előmenetel egyik társadalmilag elfogadott eszközét jelenti. Leighton 1983, 349. Ugyanakkor érdekes ellenpélda lehet erre Friedrich Gottlieb Klopstock (1724–1803) 1771. júniusi levele, amelyben azt említi meg, hogy III. György angol királytól és egyben hannoveri választófejedelemtől „kulturális csereajándékként" semmiképpen sem szeretne sehol egyetemi professzori állást kapni: „… *und vielleicht ist es nicht überflüssig noch hinzuzusetzen, daß ich nirgends in der Welt Professor seyn mag. Ein schöner Professor, der unter andern das Untalent zum Professorat hat, daß er gar zu gern in Minuten sagt, womit andere Stunden zubringen*". Klopstock 1867, 234–236.

az előmozdítását szolgálhatta, hanem a *fautor* számára is hasznosak lehettek. Az alkalmi költészet nyilvánvalóvá tette a címzett társadalmi státuszát, biztosította a címzett hírnevét, és adott esetben akár az ünnepi alkalom vendégeinek szórakoztatásához is hozzájárulhatott. Nem minden barátság érte el többé-kevésbé karrierorientált célját, azonban mégis a kora újkori hivatalos barátság fentebb felvázolt intézménye volt az a döntő kommunikációs csatorna, amelyen keresztül a személyes és kölcsönös érdekeket egyáltalán meg lehetett fogalmazni és közbenjárást kérni ezen érdekek érvényesítéséért.

A patrónus végül is azt a „neveltetést" finanszírozta meg, amellyel védence megfelelhetett a műveltség, a magabiztos megjelenés és a gyakorlati tudás elit társadalmi követelményeinek, vagyis hogy tisztességes (*ehrenhaft*) ember válhasson belőle az udvari és polgári közélet keretrendszerében. Ha például a patrónus kezessége ellenére is csalódást okozott valamilyen tisztségében a patronált, akkor az a patrónus jó hírnevére is visszahatott. Épp ezért ezen ajánlásokat a kortársak többre is becsülték minden diplománál és akadémiai címnél. Droste ezt a fajta kulturális befektetést is az ajándékgazdaság részének tekinti, hiszen ezt a támogatói részről nyújtott nagyon is anyagi jellegű „diákhitelt" nem pénzben fizette vissza a támogatott, hanem abban a kulturális tőkében, amelyet felhalmozott tanulmányai és utazásai során.[81] Ebben az értelemben a kulturális tőkének ugyanazt a valutáját használja minden tudományterület, vagyis az uralkodó nyelvi mint társadalmi normarendszer mesteri elsajátítását.[82]

A védenc (*cliens*) számos ajándékának és befektetésének egyike az alkalmi vers, amelyet patrónusának, illetve barátjának írt. Droste arra a ma már számunkra furcsának ható – igaz, 18. századi – etikettre hívja fel a figyelmet, amely szerint a versajándék átadása és/vagy elfogadása nemhogy nem semleges gesztus, hanem akár még sértésnek is számíthatott. Ennek a hangsúlyozása azért nagyon fontos, mert ebből az etikettből az is következik, hogy ismeretlenként ajándékainkkal, és így ajándékverseinkkel kimondott tiszteletlenség közeledni egy jövőbeli patronálás, mecenatúra, vagy „barátság" nevében bárki idegenhez. Vagyis a ránk maradt alkalmi versek címzettjei biztos, hogy közvetlenül vagy közvetve ismerték egymást. A kora újkori társadalom nyilvános kapcsolati rendszerében nem lehetséges olyan alkalmi vers, amelynek címzettje nem ismeri a vers „feladóját". Tehát minden személyre szabott alkalmi vers személyes ismeretséget is jelent, amely a korabeli kapcsolati hálók feltérképezéséhez lényeges információ. Akár csupán kéziratban maradt, akár gyűjteményes kötetben, vagy kis nyomtatványban közzétett alkalmi vers tényleges személyes kapcsolatot és az átadásba vagy kiadásba való nyílt vagy csupán hallgatólagos beleegyezést is jelentett a címzett részéről. Azonban az átadás és/vagy nyilvánosságra hozás stratégiái más és más kapcsolatot feltételeznek a költő és a címzett között. Joseph Leighton fent említett tanulmányában a vizsgálatot azokra a költeményekre szűkítette, amelyeket

[81] Droste 2010, 135–137.
[82] Rockenberger 2013, 645.

egy konkrét esemény alkalmából publikáltak.[83] Elméleti distinkciójának alapját abban határozza meg, hogy egy aktuális alkalomra kiadott nyomtatvány nem csupán egy erre adott esetleges irodalmi válaszreakció, hanem sokkal inkább magának az eseménynek a része. Márpedig, ha ebből a szempontból nézzük – jóllehet Leighton nem emiatt teszi –, akkor a címzett és a nyomtatvány szerzője/szerzői között erősebb, legalábbis nyilvánosan is vállalhatóbb kapcsolatot feltételezhetünk. A kéziratban maradt alkalmi vers tehát gyengébb társadalmi kötésre utal.

Stockhorst ide kapcsolódó egyik példája[84] Julius Bernhard von Rohr (1688–1742) szász természettudósnak és agrárirodalommal, főleg *Hausväterliteratur*ral foglalkozó gazdasági írónak 1728-as, *Einleitung zur Ceremoniel-Wissenschaft der Privat-Personen* című műve, amelyben arra figyelmeztet, hogy magánszemélyek kéretlenül csak nagyon különleges körülmények között írhatnak/írathatnak idegeneknek vagy ismeretleneknek.[85] És ez nagyon is észszerű szabályozás. Mivel ha a címzett elfogadta az ajándékot – még ha ez adott esetben csupán egy ajándékvers is – akkor ezzel egyfajta szokásjogon alapuló szerződés köttetett a vers írója és a vers címzettje között, amelyben csereértékként elkötelezte magát a címzett, hogy előnyösebb társadalmi és kapcsolati pozíciójának felhasználásával elősegíti a szerző érdekeinek érvényesülését. Olyannyira komolyan vették, hogy a jogalkotók rendeletekkel is szabályozták az ajándékozó és ajándékozott közötti interakciókat. És ez az az aspektusa az alkalmi költészetnek, amelyik már nemcsak hogy a szociológia irányába tolja el az első pillantásra irodalminak tűnő témát, hanem ezzel kapcsolatban már **jogi szempontok** is felmerülnek, vagyis az alkalmi költészet gyakorlatának – legalábbis néhol – kidolgozták a jogi szabályozását is, amely a hallgatólagos társadalmi illem betartásának hiányára vezethető vissza, hiszen a költő jellemzően alacsonyabb társadalmi rangból szólt egy magasabb társadalmi rangú címzetthez.

Droste 17. századi rendeletpéldái arra a dömpingre hívják fel a figyelmet, amely miatt a gazdasági, társadalmi és kulturális tőke cseréjét egy ponton már szabályozni igyekeztek: hogy a szimbolikus tőke, vagyis a sokszor nagyon is készpénzre váltható becsület megszerzésébe hogyan és miként invesztálhatott a kérelmező, tehát ajándékozó a saját gazdasági, társadalmi és kulturális tőkéjének felhasználásával. Egy alkalmi vers megírása és stratégiailag jól felmért címzése kulturális tőkének számított, amelyet a lehetséges támogatónak való kézbesítéssel lehetett realizálni. A rendeletek alapvetően nem a versírást szabályozták, hanem az átadás lehetőségét és körülményeit. Egy 1668-as svéd királyi rendelet egyenesen a **koldulás** egyik formájaként kezelte ezt, és 12 ezüsttallér pénzbüntetést kilátásba helyezve megtiltotta, hogy a nemesi elit ünnepségein kéretlenül alkalmi versekkel zaklassák az egybegyűlteket.[86] Kéretlennek

[83] Leighton 1983, 340.
[84] Stockhorst 2006, 138.
[85] Rohr 1728, 323.
[86] Droste idézi azt a nemesi és lovagi esküvőkkel kapcsolatos 1668-as luxusrendeletet, amely egy korábbi, 1644-es törvényjavaslatra utal vissza. Ennek utolsó pontja az alkalmi írásokat is szabályozza, úgy „mint házassági írások,

számított minden olyan alkalmi költemény, amely egy már létező kapcsolaton kívülről érkezett, tehát ezeket az alkalmakat és verseket tilos volt személyes kapcsolatok kiépítésére felhasználni. Úgy tűnik, ez arra utal, hogy csak a társadalmi kapcsolat ápolására, karbantartására szolgáló gyakorlatot láttak a műfajban. A rendelettel azt is meg akarták akadályozni, hogy ezen nyilvános megkeresések alkalmával a patrónusnak kiszemelt személyt aztán – mintegy a nyilvánosságot tanúul, és így kezesként szólítva – viszontajándékozási kötelezettséggel terheljék meg. Ugyanakkor Droste azt is kihangsúlyozza, hogy a költő valamiféle megszabott díjazása nem illett bele az állandóságon és kölcsönös kötelezettségeken alapuló „baráti viszonyba".

Számomra ismeretlen források hiányában nem tudom megítélni, mennyire volt ez általános gyakorlat a 17. század elején akár itt Közép-Európában, azonban a svéd barokk költőt, Lars Johansont (Lasse Lucidor) (1638–1674) egy alkalmi becsületsértőnek érzett epithalamiuma miatt bíróság elé citálták 1669-ben, és kénytelen volt egy rövid ideig börtönbüntetést is elszenvedni amiatt, mert nem tudott semmilyen megbízást felmutatni a versírásra.[87]

Egy 1645-ös danzigi rendeletet a nyomtatott versekkel való számtalan visszaélés (*vielfältige abusus mit Carminibus*) elkerülése miatt bocsátottak ki. Ugyanis ezen alkalmi költemények „számában, anyagában és formájában" is vétkeztek a szerzők és nyomdászok (*die numero, materia et forma pecciren*). A hatóságoknak a versírók költői képességével kapcsolatban is voltak tehát aggályaik. A művek számát három-négy költeményben maximalizálták, és mielőtt kinyomtatták volna, a gimnázium egyik professzorának *pro correctione* be kellett ezeket mutatni. E szabályozás alól viszont felmentést kaptak a tanárok, iskolai kollégák és egyéb fokozatot szerzett személyek (*die Praeceptores und Collegae bei den Schulen auch andere graduirte Pershonen*).[88] A minőségi szabályozáson túl aztán egy 1657-es rendelet tovább szabályozta az alkalmi versek kinyomtatását az anyagi visszaélések elkerülése végett. Jól illeszkedik ehhez Klaus Garber tíz tételének első mondata: „alkalom szüli a tolvajt – és a verseket" (*Gelegenheit macht Diebe – und Gedichte*).[89] Úgy tűnik, a kéretlenül kinyomtatott alkalmi versek költségei sok esetben a címzettet terhelték. De – ha úgy adódott – a rendelet a parnasszusi klientúra tagjait is védte, akiket egy-egy eseményre kinyomtatott vaskosabb alkalmi ajándékkötet nyomdai költségei jelentősen megterhelhettek. Emiatt aztán egy esküvőre három ívnél több gratuláló verset nem lehetett nyomtattatni, és ezeket is csak a címzett előzetes beleegyezésével és kizárólag a danzigi gimnázium nyomdájában.[90]

újévi írások és egyéb kolduló írások" („*Brudhskriffter, Nyåhrsskriffter, alla andre Tiggiare Skriffter*"). Droste 2010, 142–143, lj. 30.

87 Drees 1986, 133–139; Hansson 1997, 10, 27–29, 47–55; Droste 2010, 142–143.

88 Droste 2010, 143, lj. 32.

89 Garber 2010, 33.

90 Droste 2010, 143–144, lj. 34.

Ezekkel a folyamatokkal függ össze az alkalmi költemények alacsonyabb esztétikai rangjának 18. századi megítélése is, amikorra ezen irodalmi műfaj termékeinek a túltermelése óhatatlanul magával vonta a műfajjal kapcsolatban a bazári tucatáru és irodalmi bóvli képzetét. Emiatt figyelhető meg az a tendencia is, hogy ekkorra a költők gyűjteményes köteteikből már vagy igyekeznek kihagyni az alkalmi verseket, vagy csak némi szégyenkező mentegetőzés kíséretében közlik még azokat is, amelyeket alkalmasint jóknak ítélnek.[91]

Az alkalmi költeményekhez való esztétikai hozzáállásnak a 17. század második felében kezdődő hanyatlása egyértelműen összefüggött az elit udvari és akadémiai közegből az alacsonyabb polgári közegbe süllyedésének a folyamatával.[92] A korabeli német rendőrségi (*Polizeiordnung*), esküvői, temetési és nyomdai szabályzatok jól mutatják azt az igyekezetet, hogy a polgári társadalom társas eseményeit kizárják az alkalmi irodalom célcsoportjából. Koretzki szerint viszont az 1650-es évektől az látszik, hogy ezen társadalmi csoportok tagjai is egyre nagyobb sikerrel vonták be az esküvők és temetések irodalmi díszeiként az alkalmi költészet termékeit.[93] Ezzel a folyamattal párhuzamosan az alkalmi nyomtatványok példányszáma is megnőtt, terjesztésük módja is megváltozott (lásd lejjebb 126. oldalon), és mint „társadalmi megkülönböztető eszköz" (*soziales Distinktionsmittel*) is egyre inkább elveszítette a jelentőségét, mert az olvasói oldalon nemcsak egy pozitív mennyiségi, hanem ezzel összefüggésben egy negatív minőségi változás is bekövetkezett. Társadalmi megkülönböztető funkciója inkább fordítva érhető tetten, amennyiben a korábbi, önmeghatározásuk szerint elit társadalmi csoportok vonakodni kezdtek a műfajtól. Koretzki a lipcsei jogász Abraham Christoph Platz (1658–1728) példáját hozza fel, aki végrendeletében külön kikötötte, hogy halálakor semmilyen alkalmi gyászbeszédet, epicediumot ne nyom-

[91] Lásd például a költő és orgonista Christian Friedrich Daniel Schubart (1739–1791) mentegetőzését amiatt, hogy 1787-es kötetébe alkalmi költeményeket is felvett: „*Wenn ich so manches Gelegenheitsgedicht in meine Sammlung aufnahm; so weiß ich dies nur mit meiner Lage und mit dem Danke zu entschuldigen, worzu mich genannte Personen verpflichet haben*". Schubart 1787, 4.

[92] Ha szociológiai értelemben a rendi költészet 18–19. századi reprezentatív nyilvánosságának formáit el is választhatjuk a polgári nyilvánosság formáitól, az alkalmi költészet praxisa mindkét esetben egyértelműen reprezentatív funkciókat lát el. A polgári nyilvánosság a főúri nyilvánosság reprezentatív formáit igyekszik a saját közegébe átemelni, aminek az egyik kelléke az alkalmi költészet. Vaderna Gábor úgy fogalmaz, hogy „A rendi költészet a társadalmi kommunikáció része volt, s egy olyan szokásrendbe illeszkedett bele, mely bizonyos reprezentatív társadalmi események részét képezhette". És ezen reprezentatív társadalmi eseményeknek az egyik állandósult kísérőjelensége volt az alkalmi költészet is. Márpedig az alkalmak, amiknek díszét adták, pontosan ugyanazok mindkét közegben: esküvők, temetések, előléptetések, születés- és névnapok. Tehát Vaderna ugyanazt a – bomlási, vagy másik oldalról nézve emancipációs – jelenséget fogalmazza át nagyon pontosan a 19. századra, amely a 17. század második felében kezdődött meg. „A rendi költészet kikopását előbb az irodalomértelmezői, utóbb az irodalmat termelő gyakorlatból csak kisebb részben okozták poétikatörténeti kihívások. A rendi költészet, mivel elsősorban társadalmi eseményekhez kötődött, inkább a megverselt események átalakulása miatt veszítette el súlyát, s ott maradhatott fenn akár a 19. század végén is, ahol e tradíciók oly mélyen beivódtak, hogy e társadalmi gyakorlatoktól nem tekintettek el". Vaderna 2013, 471–476.

[93] Koretzki 1977, 55.

tassanak ki.[94] Ebből a perspektívából sokkal érthetőbb Gottsched kifakadása a 18. század derekán, hiszen az alkalmi költészet „popkulturális” tucattermékké silányodása a társadalmi hierarchián bekövetkező süllyedésének is egyszerre oka és okozata.

Egy ismeretlen szerzőtől, vagy szerzőktől – nagyjából két évtizeddel Gottsched írása előtt – született meg az ún. breslaui poétika, amely ezzel kapcsolatban még szemléletesebben fejezi ki magát. Egyik példája szerint ezen verseket csak a rímek és a kötött szótagszám különbözteti meg a hétköznapi, közönséges beszédtől. Ez a fajta „költészet” pedig – ahogy írja – csak a csőcseléknek (*Pöbel*) tetszhet. A versírók tehát engedtek az új, tanulatlan olvasóközönség nyomásának, és eltávolodtak az írás művészetétől. Ezt szembeállítja a korábbi gyakorlattal, amikor is még a „költészet nagy dísze volt” a műfaj, mert ezeket a költeményeket csak az arra érdemesebb előkelő és művelt patrónusoknak címezték. Azóta viszont már a legjelentéktelenebb figurákat is „20 filléres” alkalmi versekkel ünneplik, és ezzel a gyakorlattal egyszerűen prostituálták a költészetet. És – tehetjük hozzá – ezzel a gyakorlattal prostituálódtak maguk a költők is.[95] (Sok szempontból hasonló kép ez a korábban már említett picanderi metaforához, amely – ha kicsit más oldalról is, de – ugyanezt a prostitúcióképzetet kelti az emberben.)

Ha a breslaui poétika képénél maradunk, akkor a patronátus decentralizálódásának folyamatában, vagyis a könyvkiadás 18. századi finanszírozásának új politikájában is már egyfajta prostituálódási folyamatot fedezhetünk fel; igaz, egy előkelőbb, a kurtizánokhoz közelebb álló szinten. A széles körben elterjedt előfizetéses rendszerben ugyanis csak akkor adták ki a könyvet, ha megfelelő számú előfizetőre talált a szerző. Legnagyobb eséllyel pedig azok fizettek elő a kötetre, akik korábban már rendeltek alkalmi verseket a költőtől. Ebben a gazdasági keretben viszont a mecenatúra is apró darabokra esett szét, és így lépett a sok-sok előfizető mint kicsi fautor a nagyobb gazdasági erőforrásokat összpontosítani képes patrónus helyébe. Összességében a költő pártfogói kiszolgáltatottsága egyáltalán nem csökkent, hanem csak elaprózódott. Ez ráadásul azzal járt együtt, hogy az előfizetők anyagi hozzájárulásukat sokszor attól tették függővé, hogy a hozzájuk köthető vagy róluk írt alkalmi versek bekerülnek-e majd a kiadandó kötetbe. Ha fel is tételezünk bármiféle költői szabadságot, úgy tűnik, ezt előbb-utóbb a költő szerkesztői szabadsága óhatatlanul meg fogja nyirbálni.[96]

Habár eredetileg az alkalmi versek jellemzően az ajándékgazdaság egyik termékeként jelennek meg, a nyomtatással – miközben azért megőrzik ajándék jellegüket – kommercializálódtak, vagyis idővel mindenképpen bekerültek a gazdaság vérkeringésébe is, amelyet 18. századi könyvkatalógusok alkalmi nyomtatványokat is tartalmazó tételei bizonyítanak.

[94] Koretzki 1977, 60.

[95] *Breslauer Anleitung* 1725, 83–84, 15–16. Erről a poétikáról és a szerzői köréről lásd: Niefanger 2016.

[96] Anna Louisa Karsch (1722–1791) német költőnő *Auserlesene Gedichte* című 1764-es kötetéről tudható, hogy sok előfizető csak azzal a feltétellel adott pénzt a kötetre, ha olyan vers is szerepel benne, amelyet Karsch a finanszírozónak címzett. Leighton 1983, 343.

Gerd-Rüdiger Koretzki arra a kérdésre kereste a választ, hogy a temetésre írt alkalmi nyomtatványokat hogyan terjesztették, és a terjesztésnek általában véve mi volt a célközönsége. A temetésre kiadott nyomtatványok terjesztésének három csatornáját különíti el, amelyek egymással párhuzamosan, de kiadványról kiadványra más és más arányban működtek. (1.) **Az első** – kimondottan üzleti célú – csatorna centralizált. A könyvpiac különböző szereplőin keresztül igyekszik az alkalmi költeményeket tartalmazó nyomtatványokat eladás útján terjeszteni. Ebben nemcsak nyomdászok és könyvkereskedők, hanem akár könyvkötők is részt vesznek. A szaporodó nyomdák és könyvkereskedések a szűkülő piac miatt egyre többször keverednek egymással konfliktusba, amit jól mutatnak az ezt orvosolni kívánó városi rendeletek és szabályozások.[97] Ebben az esetben az alkalmi nyomtatványok példányszáma nagyon változó, nagyjából 200–1500 darab között lehet számolni. (2.1.) A **második** a könyvkereskedelmen kívüli terjesztési csatorna lenne, amelyet Koretzki tovább bont centralizált és decentralizált formára. A centralizált terjesztésen azt a központi elosztást érti, amelyet az udvar, a szenátus, az egyház vagy akár az egyetem tartott kézben. Ebben az esetben a nyomtatványokat előre meghatározott személyek között osztották szét. Az első modellhez képest ez egy sokkal zártabb, elitebb klub, amelyben a tagok – az ajándékgazdaság fogalmán keresztül nézve – mintegy ajándékba kapták az adott alkalomra készült kiadványokat. Az első, üzleti modellhez képest ez sokkal személyesebb, hiszen a terjesztés célszemélyeit listázza, nevesíti.[98] Ebben az esetben átlagosan 200–250 példányt nyomtattak nyomtatványonként. (2.2.) A **második csatornán belüli másik** elosztási csatorna viszont decentralizált, amiből hiányzik az a központi intézmény, amely autoriter módon felel – sőt felelősséget vállal – a terjesztés végpontjaiért. Ez megint az ajándékgazdaság részeként értelmezhető, és az előző csatornához képest is egy sokkal személyesebb kapcsolatot feltételez. A *commercium litterarium* vagy *commercium epistolare* kommunikációs apparátusának tudós hálózatán keresztül mintegy hermetikusan terjednek az alkalmi kiadványok az arra méltók között. Ez a gyakorlatban úgy nézett ki, hogy az alkalmi nyomtatványt a szerző vagy a szerkesztő részben vagy teljesen a saját költségén adta ki, illetve részben vagy teljesen egy pártfogó hozzájárulásával. A szerző/szerkesztő az esemény szereplőjén mint címzetten kívül saját baráti körének[99] – és barátai baráti körének – értelmiségi és előkelő tagjai között osztotta szét a példányokat.[100] A tudós hálózaton keresztül mozgatott alkalmi nyomtatvány-terjesztésnél jellemzően a legkevesebb, átlagosan 100 példánnyal számolhatunk nyomtatványonként.[101] (3.) Koretzki **harmadik** csatornaként határozza

[97] Koretzki 1977, 38–45.

[98] Koretzki 1977, 46–47.

[99] Az *amicus* szó és általában a barátság intézményének korabeli jelentéséről lásd 120. oldalon.

[100] Koretzki 1977, 47–54.

[101] Koretzki megemlíti Balthasar Venator (1594–1664), neolatin költő esetét, aki a hivatalosan felkért egyedüli gyászbeszédírója volt a flamand filológusnak, Jan Guternek (1560–1627). Több mint két évig tartott a megemlékezés kinyomtatása, és közben olyan számúvá dagadt az érdeklődés, hogy végül 1000 példányban adták ki. Ebből 500 példányt Venator kapott meg, hogy elosztogassa és eladja, de a kiadvány többi példányát hivatalos

meg azt a terjesztési módot, amely az előző, vagyis a *commercium litterarium* vulgarizált verziója lenne. Ez is decentralizált, de az elosztás célközönsége – az esemény családi résztvevőinek szűk körén kívül – már teljesen véletlenszerű is lehet. Ebből következik az is, hogy a korábbi terjesztési módok zárt és elit közösségeihez képest ez már egy sokkal lazább, lényegében esetleges és efemer kapcsolati hálózat. Koretzki egy 1658-as hamburgi dokumentumot idéz, amely szerint a lakodalmi verseket már a templomajtókban is osztogatták.[102] Ez óhatatlanul az alkalmi versek értékének inflálódásához vezetett. Az Opitz-tanítvány költő, Christoph Köler (Colerus) (1602–1658) 100 példányban kinyomtatott epicediummal ellátott vigasztaló írását – ahogy egyik leveléből kiderül – tudatosan a *commercium litterarium* „baráti" hálózatán keresztül (*ut amicis distribuamus*) akarta terjeszteni, szemben a válogatás nélküli és ellenőrizetlen terjesztéssel (*liberaliter spargi*). Így szerette volna biztosítani, hogy művecskéje értő és tudós olvasók kezébe kerüljön.[103]

A fenti példákból is jól látszik, hogy a 17. század közepére az alkalmi verseket már futószalagon termelték olyan mennyiségben, hogy egyre inkább tolakodóvá vált a jelenlétük, és néhol rendeletileg kellett megregulázni a „piacot". Aki csak tehette, kérges kézzel is belecsimpaszkodott Occasio istennő hajfürtjeibe, aki végül porba rogyott a poétakoloncok súlya alatt. Végül csak jogi paragrafusok bunkósbotjával lehetett az elszánt rímfaragókat elhessegetni az úton-útfélen sarokba szorított istennő közeléből.

A fenti összefoglalás alapján az alkalmi költészetnek a következő, tömör definícióját adhatjuk: **Az alkalmi költeményt mint az ajándékgazdaság kulturális cseretermékét a konkrét címzett – és rendszerint annak társadalmi titulusára vonatkozó másodlagos címének – feltüntetésével egy a mindennapi életből kiemelkedő, külön névvel megnevezhető, datálható és társadalmilag intézményesült esemény alkalmára írták.**

Silva

A kortárs irodalomelméleten túl érdemes megvizsgálnunk a műfaj reneszánsz és barokk elméleti megközelítéseit is. Mielőtt részletesebben elemezném Julius Caesar Scaliger (1484–1558) erre vonatkozó áttekintését, nagy vonalakban fel szeretném idézni az antik előzményeket is. Az, amit a 18. századtól alkalmi költeményeknek hívnak, a 17. században még a latin *silva* (*sylva*), *farrago*, vagy csak egyszerűen *carmen*,

könyvkereskedéseken keresztül terjesztették. Az átlaghoz képest kimagaslóan magas számban adták ki, ami azt mutatja, hogy az átlagszámítások egy-egy nyomtatvány tényleges példányszámáról sokszor csak iránymutatók lehetnek. Koretzki 1977, 49–50.

[102] Koretzki 1977, 55–57.

[103] Koretzki 1977, 48.

epigramma szóval jelölnek. A 15. századtól a silva-költészet imitációs hagyományát Publius Papinius Statius (kb. 40–kb. 96) *Silvae* kötete jelöli ki. A verseskötet prológusa alapján pontosan körvonalazható az, amit a korai újkorban *silvá*nak neveztek:[104]

„Legdrágább ifjú Stellám, aki oly kitűnő vagy közös tanulmányaink magad választotta részében, hosszan és komolyan haboztam, hogy ezeket a verseket, amelyeket a pillanatnyi ihlet heve vagy a gyors rögtönzésnek egyfajta öröme hozott létre *(qui mihi subito calore et quadam festinandi voluptate fluxerunt)*, miután keblemből egyenként kiömöltek, könyvbe gyűjtve én magam bocsássam-e a nyilvánosság elé. Mert minek is vegyem magamra a nyilvános megjelenésükkel járó felelősséget, mikor még mindig Thebaisom sorsa nyugtalanít, noha engem már régen elhagyott? Viszont az is igaz, hogy a Szúnyog is olvasmányaink közé tartozik, elismeréssel adózunk a Béka-egér harcnak is; nem is igen van olyan kiváló költő, akinek művei sorát ne valamely ernyedtebb ihlettel *(stilo remissiore)* készült alkotás nyitná meg. Egyébként is, már késő lenne visszatartani ezeket a verseket, amelyek nektek, akiknek a tiszteletére íródtak, minden bizonnyal a kezetekben vannak. A többi olvasó természetesen sokkal kevésbé lesz elnéző velük szemben, mert már nem érzi meg bennük az egyetlen vonzóerőt: a gyors rögtönzés varázsát *(solam gratiam celeritatis)*. Hiszen, ami azt illeti, egyik sem készült két napnál tovább, s nem is egynek elég volt egyetlen nap ahhoz, hogy formába öntsem. S mennyire félek, hogy állításom igazságát a versek maguktól is igazolni fogják!"

Statiust érdemes kiegészíteni kortársának, Quintilianusnak (kb. 40 – kb. 96) szónoklattani meghatározásával, aki a halogatás és időhúzás végletes szokásának éppúgy káros másik végletét látja benne (*Institutio oratoria* 10.3.15, 17):[105]

„Mármost az, hogy többet, egyszersmind gyorsabban *(celerius)* tudjunk fogalmazni, nem egyedül a gyakorláson múlik – bár ez kétségkívül sokat számít –, hanem a megfontoláson is, persze csak akkor, ha nem hanyatt fekve bambulunk a mennyezetre, dünnyögéssel noszogatva a gondolatokat, és arra ácsingózva, hogy majd csak eszünkbe jut valami *(si non resupini spectantesque tectum et cogitationem murmure agitantes expectaverimus quid obveniat)*, hanem értelmes ember módjára átgondoljuk, mit kíván meg az adott ügy természete, mi illik az adott személyhez, a körülményhez, a bíró lelkületéhezt, s ezután látunk hozzá az íráshoz. Ily módon maga a természet mutatja meg *(natura ipsa praescribit)*, hogy miként fogjunk bele és hogyan folytassuk. *(…)* A másik véglet hibájába esnek azok, akik száguldó íróvesszővel rohannak végig tárgyukon *(qui primo decurrere per materiam stilo quam velocissimo volunt)*, s a pillanat heves lendületének engedve rögtönözve fogalmaznak *(et sequentes calorem atque impetum ex tempore scribunt)*: ennek eredményét nevezik nyersanyagnak *(hanc silvam vocant)*. Aztán átnézik és rendbe szedik azt, amit ömlesztve papírra vetettek *(repetunt deinde et componunt quae effuderant)*; a szó választáson és a mondatritmuson lehet is javítani, de

[104] Statius 1979, 60, 61.

[105] Quintilianus 2009, 687–687. (Simon L. Zoltán fordítása.)

művük tartalmilag éppolyan vaktában összecsapott marad, mint korábban *(manet in rebus temere congestis quae fuit levitas)*. Célszerűbb tehát már eleve körültekintően nekilátni, s kezdettől fogva úgy dolgozni, hogy később csak simításokra *(caelandum)*, ne pedig teljes átdolgozásra legyen szükség *(non ex integro fabricandum sit)*. Mindemellett van úgy, hogy ihletett állapotba kerülünk *(adfectus sequemur)*, s ilyenkor a műgondnál *(diligentia)* majdnem mindig többet ér az alkotói hevület *(calor)*".

A két meghatározásban az alkotás sebessége, vagyis gyorsasága (*celeritas*) a közös és a fekmerülő ötletének hirtelensége. De ami Quintilianusnál hibaként (*vitium*) szerepel, az Statiusnál inkább kihívás, lehetőség, méghozzá pontosan abban az értelemben, ahogy aztán Opitz is érti majd a 17. században (és nyilván Opitz előtt is oly sokan): *occasio* a versírásra. Tehát valaki részére kevés idő alatt, adott témára komponált költeményt jelent. Az improvizáció kifejezést erre csak némi fenntartással használhatjuk; legalábbis a rögtönzésnek az időkereteit tágasabban kell értelmeznünk. Statius a prológusban ezt is pontosan meghatározza. A fenti idézetből kiderül, hogy *silvá*i közül egyiket sem írta két napnál tovább. Stella és Violentilla epithalamiumáról (*Silv.* 1.2.) így ír a prológusban: „...tudod, hogy a menyegződet ünneplő versemet is, amelyre megkértél, két nap leforgása alatt írtam meg. Merész vállalkozás volt, Herculesre, s a terjedelme mégis eléri a háromszáz hexametert [ma csak 277 hexametert ismerünk belőle]". Manilius Vopiscus tiburi villájának – ma töredékében 110 hexameteres – leírását egy nap alatt készítette el. Domitianus lovasszobráról írt 107 hexameteres költeményét másnapra (*postero die*) kellett megkomponálnia, amire ezek szerint kevesebb, mint egy napja volt. Legrövidebb idő alatt – „egy ebédidő leforgása" (*intra moram cenae*) – Claudius Etruscus fürdőjéről írta meg 65 sornyi versét. Quintilianus számára a *silva* inkább vázlatot jelent, amit okvetlenül át kell majd fésülni és javítani; alapanyagot, mint amilyen egy még faragnivaló, formátlan tuskó.

Statius viszont – legalábbis saját bevallása szerint – nemhogy nem törekedett tökéletes versekre, de még el is ismeri tökéletlenségüket mint a *celeritas*ból fakadó elkerülhetetlen, de vállalható hibát. Nem akarja csiszolni és javítgatni őket, akkor is, ha bőven lehetne, hanem így „félig készen" is a nyilvánosság elé tárja azokat. Költői játék a kompromisszumokkal, időkeret és művi csiszoltság között.

Scaliger és Menandrosz

Az 1540-es évek végén írta meg Julius Caesar Scaliger hét könyvből álló poétikáját. A harmadik, *Idea* című könyvben nemcsak meghatározza a *silva* jelentését, hanem kategorizálja is. Habár tárgya poétikai, definíciójában szigorúan Quintilianust kö-

veti.[106] Így aztán a hangsúly nála is a hirtelenségen és az ebből adódó kidolgozatlan csiszolatlanságon van. A latin szó eredetét a görög ὕλη szóban találja meg, amely nemcsak az erdőt alkotó növényt jelenti, hanem a kivágott fát is mint alapanyagot (*lignum*). Nevetségesnek tartja azon etimológiákat, amelyek a *silva* szót a *sileó*ból, a csendben levésből, hallgatásból eredeztetik, mert – itt Scaliger érvelése is elég furcsának hat – az erdő egyáltalán nem csendes, mert a legkisebb fuvallat óriási zajt kelt a lombok között (*minima aura maximi strepitus excitantur*). A *silvá*kon olyan verseket ért, amelyek különféle, de mindennapos témákról hirtelen hévvel, első nekifutásból, mintegy kiömlöttek a költőből, amik azért javításra és csiszolásra szorulnak majd. Vagyis Scaliger is a befejezetlenségét hangsúlyozza.[107]

Ami Scaligert különösen értékessé teszi számunkra, az a kategorizálási rendszere, amellyel műfajokba és alműfajokba sorolta a *silva* költeményeket. Ennek az értelmező összefoglalására teszek kísérletet, amely Filiczki verseinek – és úgy általában a 16–17. századi alkalmi költészetnek – a megértését is könnyebbé teheti. Már eleve újszerű benne az, hogy egyáltalán foglalkozik a jelenséggel (Erasmusnak például semmi mondanivalója nincs erről).[108] Scaliger a rétor laodikeiai Menandrosz (3. század) ünnepi beszédekről írt – alapvetően retorikai – összefoglaló könyvét (*Περὶ ἐπιδεικτικῶν*) használhatta fel. Menandrosz művével azért érdemes összehasonlítani Scaliger osztályozását, mert egyrészt forrását nem mindig követi szolgai módon, hanem – legalábbis könyvének címe azt sugallja – újraszabná a költészetre, másrészt pedig Menandrosz részletesebben és érthetőbben ír azokról a műfajokról, amelyeket Scaligernél is megtalálunk.

Scaliger felosztása ugyanakkor nem teljesen következetes, és ha szigorúan nézzük, akkor a tudományos klasszifikáció tiszta logikájának a követelményeit egyáltalán nem teljesíti. Bátran nevezhetjük a *silvá*kkal foglalkozó fejezeteket átgondolatlannak, összevisszának, de ha megértőbbek szeretnénk vele lenni, akkor vázlatosnak. Scaliger úgy fogalmaz, hogy a *silva*-téma e tárgy átgondolására és kiadására ihlette. Művében megadja a locusok szabályait, amelyeknek a felvázolásával azok különféle megjelenéseit és sajátos formáit is megtudjuk (*diversae facies, figuras proprias adipiscantur*). Azt is írja, hogy a *silvá*k és a *laudatió*k anyaga megegyezik, akár helyet, személyt, eseményt vagy jószerencsét ünneplünk. Pár oldallal később hozzáteszi, hogy az ember születését mindenféle esemény, helyzet, státusz, nehézség, egészségi állapot és végül halál követi, amelyek mind a *silva*-költészet témái szoktak lenni. Így aztán dicsérik a

[106] Scaliger 1561, 150.

[107] „Poematia ergo quaedam, ut docet Quintilianus, subito excussa calore sylvas nominarunt veteres, vel a multiplici materia, vel a frequentia rerum inculcatarum, vel ab ipsis rudimentis, rudia namque poemata, et sane effusa, postea castigabant".

[108] Dam 2008b, 50–51.

konzulságot, a győzelmeket, a diadalmeneteket, a szobrokat, az ünnepségeket, a játékokat, a felnőtté válást, a birtokokat, a hajókat. A megbízások között akad buzdítás, emlékbeszéd, vigasztalás, fogadalom.[109]

Az embernek az az érzése, hogy Scaliger – ami magának a silva irodalomnak is a legfontosabb jellemzője – csak leírta a témáról, ami épp eszébe jutott, hogy jövőbeli olvasójára bízza az összefüggések megtalálását és a részletek rendszerezését. (Vagy – mivel ezt a poétikai művét posztumusz adták ki – egyszerűen nem készült el vele, és csak ezt a vázlatos, némileg rendezetlen szövegverziót jelentette meg a kiadó.) Persze a 21. századból talán olyasmit – tehát valami modern tudományos táblázatkészítést – várunk el Scaligertől, amit ő maga írásának céljaként sosem nevezett meg. Scaliger *silva*-felosztását a költemények tematikus műfajaira és ezek alműfajaira építette, azonban az ezek közötti logikai, rendszertani összefüggések felismerését már az olvasókra bízta. Ebből viszont az is következik, hogy az alábbi silva-osztályozás Scaliger erre vonatkozó fejezeteinek talán csupán az egyik lehetséges értelmezése.

Scaliger a 101. és 127. fejezet között adja meg a silva-költészet *locus*ait. Ha rápillantunk a pontokra, rögtön feltűnik, hogy a felsorolás korántsem szabatos, és a *locus*ok sorrendje nemcsak esetleges, de néha még redundáns is. Ráadásul némelyik fejezetcím még csak nem is *silva*-műfajra utal. Se Menandroszból, se Statiusból nem lehet ezeket teljesen levezetni. Az alábbi felsorolás megpróbálja tematikusan rendezni Scaliger fejezeteit, ezért a fejezetek sorrendje eltér az eredetitől. Különösen szembetűnő a 109–111. és 118–121. fejezetek összetartozása *Panegyricon; Laus, Laudatio; Laudationes* fejezetcímek alatt, amelyek indokolatlanul vannak egymástól elválasztva. Érdemes majdnem az összes műfajt a *laudatio* alá sorolni, mert akármi is legyen a tárgyuk, alapvetően mindegyik használja a dicséret retorikai, poétikai eszközeit:

100. fejezet: *Sylvae*
109. fejezet: *Panegyricon*
110. fejezet: *Laus, Laudatio*
118. fejezet: *Laudationes*
111. fejezet: *Quae quisque laudare possit*.
119. fejezet: *Persona*
120. fejezet: *Locus*
121. fejezet: *Urbs*
101. fejezet: *Epithalamion*
102. fejezet: *Oaristys, Genethliacum*
104. fejezet: *Propempticon, Apopempticon, Hodoeporicon*
106. fejezet: *Epibaterion*

[109] „*Natum hominem multa variaque sequuntur eventa, condicio, status, negotia, valetudo, mors, quae omnia sylvarum materia esse solent. Itaque laudantur consulatus, victoriae, triumphi, statuae, festa, ludi, togae purae, bullae, praetextae, praedia, naves. Laudantur, inquam, pro conditione, statuve personarum. In negotiis sunt exhortationes, prosecutiones, consolationes, votorum susceptiones*”. Scaliger 1561, 156.

107. fejezet: *Apobaterion*
108. fejezet: *Παιδευτήρια*
112. fejezet: *Hymni*
113. fejezet: *Evocatorius, Invocatorius*
114. fejezet: *Ἀποπεμπτικοί*
115. fejezet: *Φυσικοί, Μυθικοί, Γενεαλογικοί, Πεπλασμένοι*
116. fejezet: *Heroici, Paeanes, Scolia*
122. fejezet: *Epitaphium, Epicedium, Monodia, Inferiae, Parentalia, Threni, Neniae*
103. fejezet: *Προσευκτικόν, Ἀπευκτικόν, Soteria*
105. fejezet: *Συμβουλευτικόν, Προτρεπτικόν, Παραινετικόν, Νουθετικόν, Παραμυθητικόν*
123. fejezet: *Consolatio*
117. fejezet: *Dithyrambi*
124. fejezet: *Lyrica*
125. fejezet: *Elegia*
126. fejezet: *Epigrammata*
127. fejezet: *Inscriptio*

A fenti struktúrából a 117., 124–127. fejezet szemmel láthatóan kilóg, mert általánosabb műfajelméleti fogalmakat vizsgál. Ezen a ponton Scaliger felosztása már teljesen használhatatlan, hiszen ebből az következik, hogy egy *silva*-költemény lehet elégia, epigramma vagy egyáltalán bármilyen lírai műfajú is.

A fenti elnagyolt felosztást érdemes lehet másként is strukturálni. A költő szándékát figyelembe véve csoportosíthatjuk úgy is a *silva*-verseket, mint amelyek elsődlegesen dicsőítések, kérések, buzdítások vagy búcsúk. Ha így közelítünk Scaliger felosztásához, akkor a következő kategóriákba sorolhatjuk a fejezetcímek alapján a *silva*-műfajokat (itt megtartottam Scaliger latin vagy görög megnevezéseit):

Dicsőítés:
- Panegyricus (laus, laudatio, ἔπαινος, encomium)
- Epithalamium
- Παιδευτήριον
- Epibaterion
- Hymnus
- Heroicus
- Paean
- Scolion
- Epitaphium (epicedium, monodia, inferiae, parentalia, threni, neniae)

Kérés:
- Προσευκτικόν (votivum)
- Ἀπευκτικόν
- Genethliacum

- Soteria
- Evocatio (invocatio)

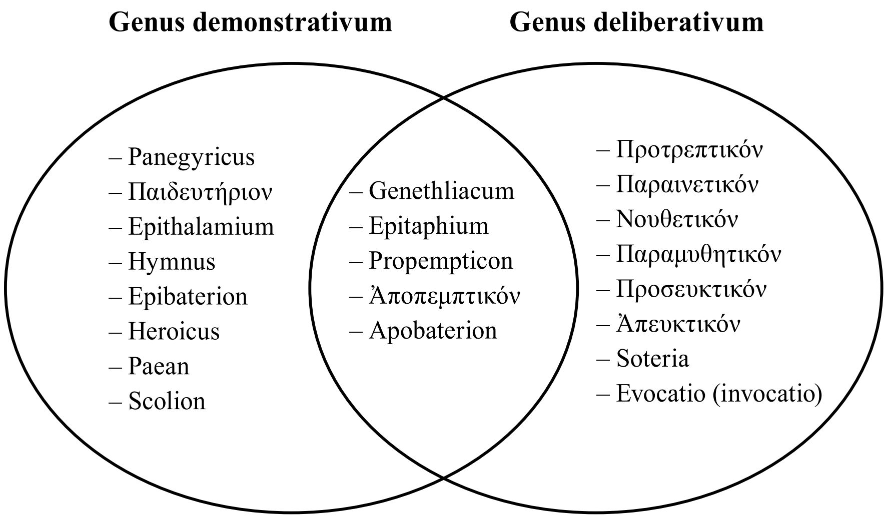
Buzdítás:
- Προτρεπτικόν
- Παραινετικόν
- Νουθετικόν
- Παραμυθητικόν (consolatio)

Búcsú:
- Propempticon
- Ἀποπεμπτικόν
- Apobaterion

A másik megközelítése a *silva*-műfajoknak az a csoportosítás lehet, amelyre maga Scaliger is céloz. Vagyis a *silva facies*eit a klasszikus retorika két beszédfajtájára, a *genus deliberativum*-ra (συμβουλευτικόν) és a *genus demonstrativum*ra (ἐπιδεικτικόν) osztani.[110] Scaliger minden műfajt – azokat is, amelyek a klasszikus felosztás szerint a *genus demonstrativum* alá tartoznának – a *genus deliberativum* alá sorol be.[111] Eredetileg a *genus demonstrativum* vagy *laudativum* magasztaló, ünnepi beszédet jelent, míg a *genus deliberativum* tanácskozó beszédet, amely az összehívott gyülekezet előtt nem annyira dicsért valamit, mint inkább a gyülekezetet meggyőzni akarta valamiről, rá akarta beszélni, rá akarta venni valamire, a gyülekezettől kérni akart valamit. (Annyiban is érdekes Scaliger leegyszerűsítése, hogy a *silva*-verseket nem a magától értetődőbb laudációkként és ezen keresztül a *genus demonstrativum* példáiként fogja fel.) Az alábbi ábra tehát a scaligeri *silva*-műfajokat igyekszik szemléltetni a klasszikus retorika két beszédfajtájára redukálva, jelölve a két halmaz közös metszetét is:

110 Ehhez lásd: „ - *Tanácskozó beszéd* (*to szümbuleutikon genosz*, latinul: *genus deliberativum*). Nevét onnan kapta, hogy fontos döntések meghozatalára összehívták a népgyűlést, s a gyülekezet előtt mondta el a szónok a jövőt érintő, döntést kívánó politikai beszédét. A szónoknak azt kell bizonyítania, hogy az általa bemutatott tárgy hasznos-e vagy káros; első esetben feladata a rábeszélés (*protropé*, latinul: *suasio*); a második esetben pedig a lebeszélés (*apotropé*, latinul: *dissuasio*). Ennek a műfajnak is vannak irodalmi változatai. Az első eset legszebb példája Petőfi *Nemzeti dal*a, a másodikra Vörösmarty Laurához írott verse, *A merengőhöz* a megfelelő példa. - *Szemléltető beszéd* (*to epideiktikon genosz*, latinul: *genus demonstrativum*, másképpen *laudativum*) eredetileg ünnepi gyülekezet előtt tartott beszéd, amelyben egy személyt (élőt, történeti alakot vagy mitikusat), egy közösséget (város, haza), egy dicséretre méltó tevékenységet (foglalkozást vagy tudományt), vagy valamely magasztalásra méltó dolgot dicsőítenek. A szónok feladata, hogy tárgyáról azt bizonyítsa be, hogy az szép (*kalon*, latinul: *honestum*), vagy azt, hogy az rút (*aiszkhron*, latinul: *turpe*). Ha az elsőt bizonyítja az író, akkor műve dicsőítés (*epainosz*, latinul: *laus*), ha a másodikat, akkor az gáncsolás (*pszogosz*, latinul: *vituperatio*). Élő személy magasztalása az antik mintákat követő barokk és klasszicista ódaköltészetben a leggyakoribb". Szabó G., Szörényi 1997, 18–19.

111 „*Cum omne genus orationis ad deliberativum reduxerimus, finis enim iudicii est iustitia*". Scaliger 1561, 157. De Scaliger ebben sem következetes, úgyhogy nehéz lenne szigorú rendszerben látni mindazt, amit ezekben a fejezetekben leír. A *panegirikusz*t például – ami dicsőítő műfaj – a 109. fejezetben a *genus demonstrativum* egyéb műfajaitól igyekszik megkülönböztetni (lásd 354. lábjegyzet).

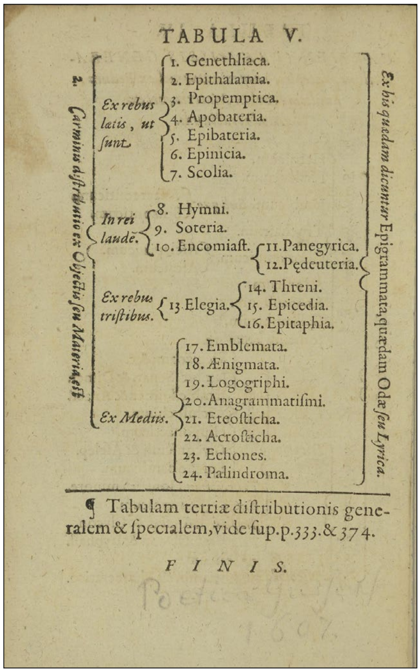

17. ábra: Scaliger *silva*-műfajainak egyik lehetséges felosztása

A fenti scaligeri műfajok közül Statiusnál a következők találhatók meg: *laus* (lovas szoborról, nyaralóról, fürdőről, fáról, papagájról, oroszlánról, asztali szobrocskáról vagy a Via Domitianáról), *epithalamium, soteria, genethliacum, propempticon, consolatio, epicedium*. Scaliger viszont nem foglalkozik a *gratulatió*val, *epistolá*val és a *hendecasyllabus iocosus*-szal.

Filiczki kötetének a vizsgálatához még érdekes lehet az az 1607-ben, Giessenben kiadott poétika, amely nem is a kiadás dátuma miatt fontos, hiszen Filiczki jó néhány alkalmi verse ezen év előtt kellett, hogy szülessen, hanem azon protestáns egyetemi környezet miatt, ahol kiadták. Ez ugyanis jól tükrözi a korszak egyetemi poétikaoktatását, és azon belül is a később alkalmi költészetnek nevezett műfaj összefoglalását. Mindenekelőtt nézzük meg a táblázatot, amely a könyv végén található:[112]

[112] Finck, Helwig, Bachmann 1607, [400].

TABULA V.

2. Carminis distributio ex Objectis seu Materia est

Ex rebus lætis, ut sunt:
1. Genethliaca.
2. Epithalamia.
3. Propemptica.
4. Apobateria.
5. Epibateria.
6. Epinicia.
7. Scolia.

In rei laude:
8. Hymni.
9. Soteria.
10. Encomiast.
11. Panegyrica.
12. Pędeuteria.

Ex rebus tristibus:
13. Elegia.
14. Threni.
15. Epicedia.
16. Epitaphia.

Ex Mediis:
17. Emblemata.
18. Ænigmata.
19. Logogriphi.
20. Anagrammatismi.
21. Eteosticha.
22. Acrosticha.
23. Echones.
24. Palindroma.

Ex his quædam dicuntur Epigrammata, quædam Odæ seu Lyrica.

¶ Tabulam tertiæ distributionis generalem & specialem, vide sup. p. 333. & 374.

FINIS.

18. ábra: Versműfajok táblázata: *Poetica Latina nova* (Giessen, 1607)

A fenti felosztásokhoz képest ez egy másik, érdekes osztályozása a scaligeri műfajoknak. A giesseni poétika a költemények matériáját érzelmi beállítottságuk szerint sorolja négy kategóriába:

1) amelyek vidám dolgokról szólnak;
2) amelyek szomorú dolgokról szólnak;
3) amelyek dicső dolgokról szólnak;
4) amelyek se vidám, se szomorú, se dicsőséges dolgokról nem szólnak.

A táblázatban felsorolt műfajokat iskolás egyszerűséggel rövid fejezetekben definiálja is. A műfajok meghatározása mögé Scaliger poétikai könyvéből vett, viszonylag hosszú idézeteket közöl, amiből egyértelműen kiderül a forrása is. Scaligerhez képest azért is különösen hasznos, mert a 17. század elejének iskolás gyakorlatában már letisztult meghatározásokat adja meg.

És most nézzük meg részletesen, mit ír Scaliger ezekről a kategóriákról, miközben – ahol lehet – kiegészítem azokat a Menandrosz-helyekkel és a giesseni poétika tömör definícióival.

Érdemes rögtön a laudációval kezdeni, jóllehet ezzel is meglehetősen strukturálatlanul foglalkozik különböző címek alatt a 108–111. és a 118–121. fejezetben. A 109. fejezet címe: ***Panegyricon***, és ezt retorikai műfaj értelmében használja. A panegirikuszt a görög πανηγύρις (’ünnep, ünnepi gyülekezet’) szóból magyarázza. Definíciója szerint a panegirikusz összegyűlt sokaság előtt tartott dicsőítő beszéd,

amely abban különbözik sok más laudációtól, hogy emezeket sosem szavalják hangosan, hanem csak olvasásra szánják őket.[113] De hogy jobban megértsük, miről beszél, más dicsőítő műfajokat is bemutat. És így jutunk el a 110. fejezethez, amelynek *Laus, Laudatio* a címe. (Poétikai szempontból nem egészen világos, hogy ezt miért választja le a panegirikusz – a 16. században már mindennapos – költői műfajáról.) Ebben a fejezetben az ἔπαινος-ról és az ἐγκώμιον-ról ír. Az *epainosz*t *laus*szal, az *enkómion*t – miként megjegyzi: jobb híján – *laudatió*val fordítja.[114] Valami jó dolog vagy cselekedet melletti tanúságtételt nevezik *epainosz*nak, amely díszek nélküli, egyszerű és rövid – akár igaz, akár hamis – beszéd valaminek a tökéletességéről.[115] Az *enkómion* olyan, mint egy rövid panegirikusz. Az *epainosz* pedig lehet egy *enkómion* része, és az *enkómion* több *epainosz*ból is állhat.[116] Az *epainosz* meg tud ugyan győzni valamiről, de alapvetően nem törekszik rá. Ezzel szemben az *enkómion* célja mindig inkább a meggyőzés. Bizonyítékokat hoz fel, hogy hihetővé és elfogadhatóvá tegye a tárgyát, amiért is gyakorlásból vagy hivatali kötelességből is sok olyan *enkómion*t írnak, amelyek tárgyuk szerint egyszerűen képtelenségek. Kárhozatos dolgokra igyekszik rábeszélni és olyan elvetemült dolgokat ajánlgat, mint például a négynapos láz, vagy a pestis. Esetleg olyan nevetséges dolgokat dicsér, mint a kopaszság, a fingás, a légy, a szúnyog vagy a liba. A dicséretekkel kapcsolatban Arisztotelész a virtusok *epainosz*áról és a tettek *enkómion*járól, a boldog, gazdag emberek *makariszmosz*áról (más boldogságának dicsérete) és az istenek *eudaimoniszmosz*áról (boldognak gondolás) beszél. Tehát Scaliger szerint – habár mindkettő valami dicséret – a fő különbség az *epainosz* és az *enkómion* között, hogy az *epainosz* rövidebb, és inkább leíró, mint rábeszélő, vagyis nem célja, hogy meggyőzzön valamiről, míg az *enkómion*nak ez lenne az elsődleges célja, amiért is érveket – legyenek azok bármily nevetségesek is – hoz fel a tárgyban.

A 108. fejezetet a **παιδευτήριον**-nak szenteli. A fejezet utolsó mondatából kiderül, hogy ezt is a panegirikuszok közé sorolja, és így csupán egyfajta átvezetés a műfaj kifejtéséhez. A *paideutérion*t tartja a hálaadó költemények (ἐυχαριστίκα) közül a legszentebbnek, mert ezekkel adunk hálát tanítóinknak a tőlük kapott égi, isteni vetés

---

113 „*Panegyricus igitur est oratio laudatoria quae dici consuevit apud multitudinem congregatam. Differtque ab aliis orationibus demonstrativis, propterea quod multae scribi possunt de cuiuspiam laudibus, quae numquam recitatae, sola lectione contentae sunt*". Scaliger 1561, 160. A giesseni poétikában: „*Panegyricum est carmen laudatorium, quod recitatur ad multitudinem congregatam*". Finck, Helwig, Bachmann 1607, 303.

114 „*Quemadmodum vero Latine dicas ἐγκώμιον haud sane in mentem venit, nisi sit, Laudatio. Inscribuntur tamen saepius de laudibus, quae igitur vel ἔπαινον vel ἐγκώμιον, consequantur..*". Scaliger 1561, 161.

115 „*Ἔπαινον igitur aliud dicunt Graeci, aliud ἐγκώμιον.* [...] *Inde tractum est, ut hoc testimonium, vel bonae rei, vel bene cuiuspiam facti, dictive ἔπαινος vocaretur.* [...] *Sed mea quidem sententia, tum vera, tum falsa oratio de cuiuspiam perfectione, modo sit sine ornatu, simplex ac brevis, ἔπαινος erit*". Scaliger 1561, 160, 161.

116 „*At ἐγκώμιον pusilla quaedam quasi πανηγύρις est.* [...] *Omnisque ἐγκωμιάζων ἐπαινεῖ, non autem e converso. Ac sane ἔπαινος videtur ἐγκωμίου pars, et ἐγκώμιον multi ἔπαινοι, atque ἔπαινος quidem persuadere potest, non quaerit tamen, ἐγκώμιον semper vult, affert enim rationes, quibus credas ista esse, uti dicitur, quare vel exercitationis, vel officii causa multa ἐγκώμια scripta sunt, quibus ἄτοπα, i. res damnati argumenti, quaeque nullum artis admitterent locum, etiam nefaria quaedam commendarentur, cuiusmodi est oratio de Busiride, de febre quartana, de pestilentia. Quaedam etiam ridiculae, de calvitio, de ventris crepitu, de musca, de culice, de ansere. Ex officio vero ut si filius Phalarin aut legatus laudet. Aristoteles ἔπαινον virtutum esse ait, ἐγκώμιον vero factorum, μακαρισμόν hominum beatorum, i. divitum, εὐδαιμονισμὸν deorum*". Scaliger 1561, 161.

beéréséért és termékeny learatásáért.[117] A tanítók lennének azok, akik a legértékesebb, vagyis szellemi dolgokat közvetítik Istentől felénk. A tanítók dicséretén keresztül azt az intézményt is dicsérhetjük, ahol tanulunk.

A 101. fejezet az **epithalamium**-mal (ἐπιθαλάμιον), nászverssel foglalkozik öt oldalon keresztül, az összes többi közül a legrészletesebben.[118] A giesseni poétika annyit tesz hozzá, hogy *gamelion*nak, *hymenaeus*nak vagy *thalassó*nak is hívják.[119] Egy ókori lexikon antikvitásbeli házassági szokásokról szóló szócikkére hasonlít a leginkább, amely megvilágító erejű versrészletpéldákat is felhoz. Definíciója tömör és semmitmondó: olyan dal, amely esküvőt ünnepel. Majd etimológiai elemzéssel járja körül: a latin *thalamus* a θάλαμος szóból eredeztethető és elsődlegesen 'menyegzői hálószobát' jelent, ami termékeny, szerencsés életre is vezet. Scaliger összekapcsolja a görög γαμήλιος ('menyegzői') és γάμος ('esküvő') szavakat a γάνυμαι ('örülni, örvendezni') és γέννα ('születés, utód') szavakkal. Ez a vers a vőlegény mátkája iránti vágyairól szól. Scaliger hosszú összefoglalójából talán a laudáció műfajához oly jól illeszkedő hat toposzt érdemes itt még megemlíteni, amelyet főképp a retorikai *argumenta a persona* (személyi érvek) mentén sorol fel. Ez vázlatot is nyújt egy megírandó nászvershez. Először adja elő a költő az ünnepelt tanulmányait, hivatalait, költeményeinek, fegyvereinek, mulatságainak hírét, a szűz bájait, majd térjen ki Vénusz vagy Cupido kényszerítő erejére is. Másodjára fejtse ki mindkettejük dicséretét hazájuk, származásuk, lelki affinitásaik és testi kiválóságaik alapján. Harmadikként beszéljen a jó előjelekről. Negyedikként udvariasan hozza szóba a buja játékokat, kitérve az ágyban elkövetkezendő csatától való félelemre, az azt követő győzelemre, az örömkönnyekre és a reményteli boldogságra. Ötödikként ígérjen utódokat, tolmácsolja jókívánságait és jövendöljön. Utoljára pedig buzdítson másokat alvásra, hogy a friss házasok hangoskodhassanak a nászágyban.[120]

117 „*Inter ἐυχαριστίκα nihil prius, nihil sanctius o poemate, quod a nobis Graece dicitur παιδευτήριον, quo praeceptoribus nostris gratias agimus, deque caelesti divina semente ab illis facta uberem messem grati reddimus*". Scaliger 1561, 159. Lásd ehhez: Finck, Helwig, Bachmann 1607, 304–305.

118 Itt is részletesen követi Menandroszt. Az *epithalamium*ot *gaméliosz*nak is nevezik és egyfajta dicséret, himnusz a menyegzői szobához, a hálóhoz, a menyasszonyhoz és vőlegényhez, a családhoz, rokonokhoz és legfőképp magához a házasság istenéhez. Szőjjünk bele ide vonatkozó szerelemre gyújtó történeteket szerelmesekről. Scaligerrel ellentétben Menandrosz csak négy toposzt ír elő. Az első egy bevezetés lenne, amelybe a házasság istenének dicsérete és a szerelmes történetek kapnak helyet, a második rész a házasulandó felek családjának a dicsérete, a harmadik rész maguknak a házasulandóknak a dicsérete, míg a negyedik rész a hálószoba és titkainak leírásához kapcsolódik. „Ὁ ἐπιθαλάμιος λέγεται ὑπό τινων καὶ γαμήλιος, λόγος δ' ἐστὶν ὑμνῶν θαλάμους τε καὶ παστάδας καὶ νυμφίους καὶ γένος, καὶ πρό γε πάντων αὐτὸν τὸν θεὸν τῶν γάμων· χαίρει δὲ διηγήμασιν ἐπαφροδίτοις τε καὶ ἐρωτικοῖς· ταῦτα γὰρ οἰκεῖα τῇ ὑποθέσει". Menander 1981, 134–146 (399.11–405.13), lásd itt 134–135 (399.12–16). Az *epithalamium*nál mint annak egyik alműfaját kell megemlíteni a κατευναστικὸς λόγος-t, amely az ifjú párt buzdítja közösülésre: „ἔστι γὰρ ὁ κατευναστικὸς προτροπὴ πρὸς τὴν συμπλοκήν". Menander 1981, 146–159 (405.14–412.2), lásd itt 146–147 (405.23–24). A Menandrosz által ajánlott részek között megtalálható az is, ami az epithalamium (Scaligernél is) negyedik része lenne.

119 „*Epithalamium est carmen nuptiale, seu, quo nuptiae celebrantur, alio nomine Gamelion, Hymenaeus, et Talassio. Dictum ab ἐπὶ et θάλαμος, id est, cubiculo nuptiali, γαμήλιον ἀπὸ γάμου nuptiis*". Finck, Helwig, Bachmann 1607, 296–297.

120 „*Epithalamium carmen igitur est, quo nuptiae celebrantur, a thalamo dictum est autem θάλαμος cubiculum nuptiale primo suo significatu, παρα τὸ θαλεῖν ἅμα, quod est simul genialem vitam agere. Hoc Poematis genus a Graecis est*

A 103. fejezet a **votivum**ot (προσευκτικόν), kérést, fogadalmat tárgyalja. Scaliger a votivum locusánál még két további versfajtát is megemlít, azonban itt sem teljesen világos, hogy ezeket a *votivum*nak – amennyiben műfajként tekintünk rá – az alműfajaiként érti, vagy a *votivum* melletti párhuzamos kategóriákként, amelyeket mind a kérés, könyörgés gesztusa köt össze egymással. Tehát a προσευκτικόν (*Latine votivum*) mellett még megemlíti az ἀπευκτικόν-t mint a *proszeuktikon* rokonát (*proseuctico autem cognatum* ἀπευκτικόν) és a *soteriá*t (σωτηρία). Scaliger az *apeuktikon*t a *proszeuktikon*nal, vagyis a *votivum*mal szemben definiálja. Mindkettő könyörgés, ima, amely ugyanazon szabályok alapján épül fel, csak céljukban különböznek egymástól. A *proszeuktikon* azért könyörög, hogy bekövetkezzen, vagy legyen valami. Az *apeuktikon* viszont azért könyörög, hogy ne következzen be, vagyis ne legyen valami. Úgy fogalmaz Scaliger, hogy mindkettő ugyanazon tőről fakad, mert mindkettő olyasminek a bekövetkezéséért könyörög, ami még nincs, csak míg a *proszeuktikon* egyszerűen valami jónak a megvalósulását kéri, addig az *apeuktikon* a rossz megszűnésétől várja a jót. Ez utóbbit *carmen ἀποτρόπαιον*-nak, „bajt elhárító vers”-nek is hívják. A *proszeuktikon* abszolút értelmű, hiszen egy a jó hiánya miatti semleges helyzetet fordítana a könyörgés jóvá, feltételezve, hogy létezik valami abszolút értelemben vett jóság, aminek a megjelenésével ki lehet tölteni ezt az űrt. Az *apeuktikon* viszont relatív értelmű, mert egy olyan állapotot tételez fel, amelyet eleve a rossz ural, és ennek a rossznak a privációja a helyzet alapállapotához képest – még ha csupán csak semlegessé is válik – már jónak számít. Scaliger ide vonatkozó bekezdése Jankovits László fordításában (pár részlet a saját fordításomban):[121]

> „[A προσευκτικόν] latinul könyörgés […]. A *proszeuktikon*nal egy tőről fakad az *apeuktikon*, hiszen mindegyikben ugyanaz a beszéd vezérfonala, ugyanaz a szabály, ugyanaz az elv: a végcél eltérő. A *proszeuktikon*ban ugyanis azt kérjük, hogy valami következzék be a jövőben vagy a jelenben. Az *apeuktikon*ban azt, hogy ne következzék be a jövőben vagy a jelenben. Így hát a beszéd egy tőről fakad, mindegyik éppen annak bekövetkeztét kéri, ami nincs: de a *proszeuktikon* egyszerűen azt, hogy valami jó következzék be, az *apeuktikon* azt, hogy a rossz megszűntével következzék be

etiam γαμήλιον appellatum. Dicas enim γάμον nuptias, παρα τὸ γάνυσθαι ἅμα. Idem igitur sonat quod et illud, nisi mavis παρα τὸ γεννᾶν ἅμα. Eius carminis argumentum consistit e sponsi sponsaeque desideriis. Verum illius aperte dices studia, curas, celebritates cantionum, ludorum, armorum, virginis gratia facta omnia, huius autem animum tectis indiciis, conditis suspicionibus innues potius quam profiteberis. Expugnatum castissimum pectus pietate erga iuvenem tabescentem, cuius virtutes commemorando excitabis excusationem. Aliquando finges a Venere aut Cupidine vi coactam, quae pridem eorum regnum contemptui habuisset. Secundo loco explicabuntur laudes utriusque a Patria, Genere, animi studiis, corporis praestantia. Tertius bene ominabatur. Quarti lascivia lusu que est totius, alterutrum aut utrumque blande appellando, modestius virginem, haud modestissime tamen obiiciendo quaedam, puta praelii futuri metum, victoriam, e lacrymis risum, e spe laetitiam certam. Quinto loco sobolem pollicetur, vota facit, vaticinatur. Postrema pars exhortationem continet ad somnum, ac somnum quidem aliis, illis vero vigiliam. Thalamus ipse interea laudatur, aut sine laude pingitur, aut nuptae vestis, aut παστός, i. velum tori maritalis, cuius obtentu sacra illa pudentius peraguntur”. Scaliger 1561, 150–155.

121 Jankovits 2018, 801.

> valami jó […]. <De *carmina apotropaiá*nak is hívják ezeket, melyeket azért készítenek, hogy majd az ellenséges istenségek haragját eltérítsék vagy elhárítsák. (Ford. M. D.)> A *proszeuktikon* könyörgő, mivel kér valamit. Hiszen mindenkinek, aki kér, szüksége van valamire: tehát kisebb annál, mint nála az, akitől kér. A kéréshez tehát megnyerő beszédet kell alkalmazni. Az érvek az alázatosságon alapuljanak, nehogy az látsszék rajtad, hogy erőszakot akarsz alkalmazni, vagy valamit erővel kicsikarni. Behízelgésre van szükség, és rejtett megnyerésre. Úgy is illik, hogy a költő bevallja: jótevője az, akihez kérésével fordul. Életmód, méltóság, vagyon: ez az első három szempont. Közülük eggyel vagy valamennyivel tartozol neki. <Az *apeuktikon*ban felemelkedve magasabbról lehet kérni, mert a nagyobbat a sajnálat megindítja a veszélyben vagy más szörnyűségben. (Ford. M. D.)>"[122]

A *proszeuktikon* és *apeuktikon* egy a jövőre irányuló vágyat fogalmaz meg, míg ezekkel szemben a ***soteria*** (σωτήρια) elsősorban a közelmúltban bekövetkezett jó fordulat miatti hálaadás (εὐχαριστία) és köszönet az isteneknek, hogy a lélek megszabadult a rossztól vagy a rossztól való félelemtől. Például egy barát, apa, házastárs meggyógyulására írt, ujjongó örömmel, valamint díszes, szenvedélyes és közismert képekkel elmesélt költemény.[123]

Külön fejezeteket (112–116.) szentel a himnusznak, amelyben közismert meghatározását adja: „*Dicitur autem Dei laudatio a Graecis ὕμνος a Latinis celebratio*".[124] A himnuszok fajtáit Menandrosz alapján osztályozza, aki szerint az istenekhez azon nyolc himnuszfajtán kívül, amiket felsorol, nem lehet szólni:[125]

[122] „*...huic προσευκτικόν, Latine Votivum.* [...] *Proseuctico autem cognatum ἀπευκτικόν. Idem namque filum orationis, idem modus, tenor, finis diversus. Nam Proseuctico petimus aliquid fieri, aut esse. Apeuctico aliquid non fieri, aut non esse. Sunt igitur congeneres orationes, utraque petit sane fieri quod non est, sed Proseuctica fieri bonum simpliciter, Apeuctica fieri bonum sublato malo.* [...] *Vocantur autem etiam ἀποτρόπαια carmina, quae ad avertendam averruncandamve infensorum numinum iram comparantur. Supplex est Proseucticon, petit enim. Omnis autem qui petit, eget, minor igitur est hoc ipso, quam is a quo petit. Suavis igitur oratio petitioni accommodanda. Ipsa argumenta condita humilitate, ne videaris vim facere, atque extorquere. Insinuatione opus est, et occulta surreptione. Decet etiam Poetam profiteri se esse beneficiarium illius quem appellat. Vita, dignitas, opes, tria sunt primaria. Horum unum, aut omnia ei abs te deberi. In Apeuctico assurgere licet altius, atque instare. Miseratio namque maior movetur in periculis, aut alia qua re atroci*". Scaliger 1561, 156.

[123] „*Recepto vero duce atque exercitu incolumi sacrificabant Soteria. Sicut et amico aut patre, aut filio, aut marito restituta sanitate, cuiusmodi cecinit Statius. Quod ab Orpheo primum factum memoriae prodidere, est autem in genere τῶν εὐχαριστικῶν, id est, eorum quibus agimus gratias, scilicet Diis immortalibus.* [...] *In Soteriis liber animus a malo, aut a metu, servus eius cuius opera tam bene affectus est. Exultans laetitia: narrans commoda: omnia studiose amplificans, figuris comptis, acribus, frequentibus*". Scaliger 1561, 156. Lásd még: „*Soterion est carmen, quo Deo pro salute praestita gratias agimus*". Finck, Helwig, Bachmann 1607, 303.

[124] Lásd még: „*Hymnus est carmen in laudem Dei. Ὕμνος generatim laudem significat, κατ' ἐξοχὴν vero sic vocatur laudatio Dei*". Finck, Helwig, Bachmann 1607, 302.

[125] Menander 1981, 6–7 (333.8–27).

1) κλητικοί, az istenekhez invokációt tartalmazó himnuszok, amelyek megtalálhatók Szapphónál (Kr. e. 630/612–570?), Anakreónnál (Kr. e. 575/570–495) és oly sok lírikusnál.[126]

2) ἀποπεμπτικοί, elutazáskor valamilyen búcsúzást tartalmazó himnuszok, amilyen például Bakkhülidésznél (Kr. e. 520/516–451?) olvasható.

3) φυσικοί, természetről szóló himnuszok, amelyek Parmenidésznél (Kr. e. 520/515–460/455) vagy Empedoklésznál (Kr. e. 495?–435?) olvashatók és az istenek természetét is kifejtik.

4) μυθικοί, allegorikus, mitikus himnuszok például arról, hogy Apollón Admétosz szolgája volt stb.

5) γενεαλογικοί, a költők theogóniáit követő isteni genealógiákat tartalmazó himnuszok.

6) πεπλασμενοί, kitalációk, amikor is istenekként, daimónokként megszemélyesítünk olyan dolgokat, mint például Szimónidész (Kr. e. 557/556–468/467) a Holnapot (Ἄυριον) vagy a Tétovázást (Ὄκνος).

7) εὐκτικοί, csak imádságot tartalmazó himnuszok, amelyekben kérünk valamit.

8) ἀπευκτικοί, olyan himnuszok, amelyekben azért imádkoznak, hogy megakadályozzák, elkerüljék a bajt.

Scaliger a 113. fejezetben foglalkozik az **evokációval vagy invokációval**, de ebből nem derül ki, hogy külön műfajként érti-e, vagy csupán valamilyen isteneket megszólító műfaj részének. Azt azonban megemlíti, hogy minden evokáció valójában *votivum*, hiszen az isteneket megszólítva kér tőlük valamit. Arra viszont felhívja a figyelmet, hogy ez nem azonos a rómaiak *evocatio deorum*ával, amikor is az ostromló sereg megkérte az ostromlott város helyi istenségeit, hogy hagyják el szentélyeiket, és fogadják el, költözzenek át a rómaiak által felajánlott új kultuszhelyekre.[127] Scaliger a fenti menandroszi listából a 114-ben tárgyalja az *apopemptikon*t. Majd a *phüszikon*, *müthikon*, *genealogikon* és *peplaszmenon* himnuszműfajokat egyetlen fejezetbe, a 115-be vonja össze.[128] Az *euktikon* és *apeuktikon* profán verziójával pedig a fentebb már említett 103. fejezetben foglalkozik, de az *euktikon* kifejezés helyett a *proszeuktikon*t használja.

A 116. fejezetben a *carmen heroicum*mal foglalkozik mint olyan műfajjal, amely rokon ugyan a himnusszal, attól azonban tárgyában eltér. Nem istenekről, hanem emberekről vagy félistenekről énekel. Ez utóbbiakról szóló költeményeket, mivel fél-

[126] Menandrosz külön fejezetben ír a κλητικός profán verziójáról, amikor a közösség egy vezetőt valami gyűlésre, ünnepségre (πανήγυρις) hív meg. Menander 1981, 182–193 (424.3–430.8).

[127] „*Evocatorii, sive κλητικοὶ, dicuntur a Graecis ii, quibus deos vel invocamus, vel etiam evocamus. Non quemadmodum prisci Romani cum eorum oppidorum, urbiumve, quae obsiderent, numina evocabant. [...] Sunt autem omnes evocatorii votivi*". Scaliger 1561, 162.

[128] Ebből a fejezetből az is kiderül, hogy nemcsak az isteneket lehet invokálni, hanem a természeti és emberi világ különféle részeit is, úgymint a napokat, az éjszakát, az időjárást, az igazságot, a törvényt, a virtust, a becsületet vagy a hírnevet. Scaliger 1561, 163.

istenek – Scaliger ezt különösen viccesnek találja – nem is himnuszoknak, hanem szerinte félhimnuszoknak (ἡμιύμνος) kéne inkább nevezni. Ide sorolja a *paián*okat és *szkolion*okat is, de ezeket teljesen máshol tárgyalja.[129] (A *szkolion* műfaja mint asztali dal, bordal kötelező kellékeként ezen versgyűjteményeknek Filiczki kötetében is előkerül. Lásd 337. oldalon.)

A 105. fejezet a **buzdítás** (προτρεπτικόν = *adhortatio*) műfajával foglalkozik, amit – miként minden más műfajt is – a *genus deliberativum* (γένος συμβουλευτικόν) retorikai beszédfajta alá sorol be. A *protreptikon*t pedig további alműfajokra bontja: παραινετικόν-ra, a νουθετικόν-ra és a παραμυθητικόν-ra. Mindegyik olyan, mint a sarkantyú (*calcar*), amely valaminek a választására sarkall. A *parainetikon*t úgy határozza meg, mint ami bölcsességgel, vagyis észérvekkel akar buzdítani valamire. A *nuthetikon* valamilyen szabályra, előírásra figyelmeztetve, emlékeztetve buzdít valamire. A *paramüthétikon* pedig vigasz, amely abban az értelemben buzdítás, hogy a lelket serkenti egyensúlyra és nyugalomra. (Itt megint nem utal rá, de a 123. fejezet, *Consolatio* cím alatt ezzel foglalkozik.) A valamire való rábeszélés (a retorikai *protropé, suasio*) viszont nem különbözik a valamiről való lebeszéléstől (a retorikai *apotropé, dissuasio*), mert a lebeszélés ugyanakkor mindig valami másra való rábeszélés is (lásd fentebb 347. lábjegyzet).[130]

Ami Scaligernél a 16. századtól nagyon gyakori alkalmi műfajjal, a születés- és névnapi versekkel leginkább párhuzamba állítható, az a 102. fejezet, amely az *Oaristys, **Genethliacum*** címet viseli. A születésnapot ünneplő vers témáját a házasságkötés utáni bensőséges, szerelmes beszélgetéssel, enyelgéssel, suttogással is el lehet kezdeni férj és feleség között. Ezt nevezték *oaristys*nek. De Scaliger azt is hozzáteszi, hogy csak a Hektór–Andromakhé jelenet jut eszébe az Iliaszból, az viszont nem külön vers, hanem csak egy része az eposznak. Ezután nagyjából felvázolja a *genethliacum locus*

129 „*A modo igitur eae species diversae circa materiam unam tantum, quippe deos. A materia vero alia species, qua Heroes celebrantur.* [...] *Igitur cum heroes ab antiquis ἡμίθεοι καὶ ἡμιθνῆτες crediti sint, sane iocandum nobis est, ut non vere hymnos dicamus eorum celebrationes, sed ἡμιύμνοις. Quibus autem modis paenas, quibusque scolia canerentur, suo loco dictum est. Nam quod an materiam attinet, ab hymnis differunt nihil*". Scaliger 1561, 164. A *paián*t mint győzelmi örömdalt az *epinicion*nal együtt tárgyalja a könyv elején. A *szkolion*okat pedig mint hősökről szóló énekeket elsősorban a *convivium*ok asztali dalaiként határozza meg. Ide köti rögtön a *dithüramboszo*kat (*dithyrambi*) is, mint olyan dalokat, amelyek szintén Bacchustól veszik eredetüket: „*Ab his haud longe absunt dithyrambi, eorum argumenta duxerunt originem a Baccho*". Lásd: Scaliger 1561, 47–49. A szkoliont így határozza meg a giesseni poétika: „*Scolion est carmen convivale, quo vel laudes fortium virorum celebrantur, vel aliae sententiae ad recte vivendum introducuntur*". Finck, Helwig, Bachmann 1607, 301.

130 „*Tanto magis προτρεπτικὸν, quod adhortativum Latini, sub quo statuetur παραινετικὸν, νουθετικὸν, παραμυθητικὸν. Est paraeneticon quod praecepta continet sapientiae. Nutheticum, quod cuiuscumque modi complectitur admonitiones. Paramytheticon, quo aliquem consolamur, adhortamur enim ad animi compositionem, atque tranquillitatem. Neque differt adhortatio a dehortatione, nisi quemadmodum suasio, et dissuasio. Haec vero ita sunt diversa, ut affirmatio a negatione. Nam qui negat, hoc ipso, quo negat, affirmat negationem. Et qui dissuadet, suadet non esse faciendum. Omnibus autem his tum laus, tum vituperatio adiunctae sunt, quae sunt quasi calcaria quaedam ad electionem. Id quod paraenetico tam perspicue patet, ut etiam in ipsa voce laudis vocabulum constituatur. Protrepticon igitur tot modos aut species continet, quot habet fines*". Scaliger 1561, 157.

*communis*ait és lehetséges témáit.[131] De erre – mintegy mellékesen – visszatér majd a 115. fejezetben is, és εὐκτικός-ként, vagyis valamilyen kívánság kifejezőjeként határozza meg.[132] A giesseni poétika meghatározása sokkal egyértelműbb: A *genethliacum* a születéshez kapcsolódó vagy a születésnap (ami sokszor inkább névnap) írt költemény, ami az utódokról szól.[133]

Az ***Epitaphium***, *Epicedium*, *Monodia*, *Inferiae*, *Parentalia*, *Threni*, *Neniae* című 122. fejezet a halottbúcsúztató irodalomról sokkal világosabban fogalmaz.[134] Ἐπιτάφιος λόγος-nak nevezi azokat a beszédeket, amelyeket az ünnepelt sírjánál mondtak el. Ezt ἐπιτύμβιον-nak is mondták, de ennek pontos használatát nem tudja, ahogy azt sem, miként lett Aphrodité jelzője (*epitümbia; Venus libitina*). Felhívja a figyelmet arra is, hogy az ἐπιτάφιος és az ἐπικήδειος jelző ugyanazt jelenti, miként a 'gyászdal' jelentésű ἐπιτάφιος és ἐπικήδειον (*epicedium*) főnevek is. **Az epitáfium a következő részekből áll**: **gyász, a veszteség megmutatása, siralom (*luctus*), vigasztalás (*consolatio*) és buzdítás**. Ugyanakkor idézi Serviust is, aki egyetlenként mégis csak különbséget tesz a kettő között. Servius szerint *epicedium*ot azok fölött mondtak, akiket még nem temettek el, az epitáfiumot pedig már a sír fölött, vagy a sírra írva. Latinul *oratio funebris*nek nevezik azt, amit temetéskor tartanak, az epitáfium pedig valójában epigramma, és *elogium*nak is mondják, mert ráírják a sírra. Mivel epitáfiumot évfordulók alkalmával is írtak – miként Platón is tette –, emiatt a rituális, 'halotti áldozat' jelentés miatt nevezik *carmen inferiarum*-nak, *parentaliá*nak vagy gyakrabban *threnos*nak (θρῆνος) is, amely utóbbi eredetileg egy közösség, város, régió pusztulása miatti gyász. Az *epitaphium anniversarium*ból viszont a fent felsorolt öt rész közül hiányzik a siralom (*luctus*), hiszen már nem friss a gyász. Habár a *monodia* (μονῳδία) kifejezést eredetileg a kórust *aulosz*szal (*tibia*) kísérő gyászdalra értették, tehát zenés műfaj, a kórus kántálta szöveg miatt mégiscsak epitáfiumnak számít. Ennek sokféle címzettje lehet, és másként kell szólni a császárhoz, a sereghez, egy városi magisztrátushoz, magánszemélyhez, férfihez, nőhöz vagy gyerekhez. A vers kezdődhet egy nyugodt, gyászos vagy akár rémült bevezetéssel, amit néha megszakíthatunk felkiál-

[131] „*Aequum fuit post nuptias primo quoque tempore tractare natalia liberorum, nisi cuipiam plus libeat effingere confabulationes quae inter virum, atque uxorem fieri consuevere, quas oaristyas veteres appellarunt. Cuiusmodi habes apud Homerum Hectoris et Andromaches, verum id unum exemplum memini, idque in opere iusto, non autem in poematico separato. Quod si quis ea perstet in sententia ut is ei locus debeatur, non laboro. Verum idem sciat, aequali ratione praeponendas epithalamio susurrationes inter procum et puellam. Quale genus poematis habes apud Theocritum*". Scaliger 1561, 155. Ezzel Menandrosz sem foglalkozik túl sokat. Először a napot kell dicsérni, amelyiken megszületett az ünnepelt, majd a családját, születésének körülményeit, neveltetését, szokásait és tetteit. Aztán végül dicsérjük újra a napot. Menander 1981, 158–161 (412.3–413.4).

[132] Scaliger 1561, 163.

[133] „*Genethliacum est carmen natalitium; seu in honorem natalium conscriptum. Dictum ἀπὸ τῆς γενέθλης, id est, a generatione*". Finck, Helwig, Bachmann 1607, 295.

[134] Menandrosz külön tárgyalja az *epitaphium*ot és a *monódiá*t. Megkülönbözteti az *epitaphium* rituális, évfordulókhoz kötött verzióját, amely inkább *enkómium*, hiszen a gyász után évtizedekkel, vagy akár évszázadokkal is készülhetnek, és a friss sírnál elmondott verzióját. A *monódia* leírásánál ugyan nem tér ki arra, hogy mi a különbség a kettő között, de arra lehet következtetni, amit Scaliger is említ, hogy a *monódiá*t nem a sírnál szavalták. Hangszeres kíséretet nem említ. Menander 1981, 170–179 (418.5–422.4), 200–207 (434.10–437.4).

tással vagy kérdéssel. Úgy tudjunk mondani valamit, hogy közben némák maradunk a gyásztól.[135] A giesseni poétika egyértelmű és egyszerű definíciókat ad. Az elégiák fajtáinak nevezi a *threnos*t, az *epicedion*t és az *epitaphium*ot. A *threnos* olyan gyászdal, amely eredetileg egy város vagy tartomány pusztulása miatt született. Az epicedion temetési ének az elhunytnak, míg az epitáfium sírra írt költemény.[136]

A 123. fejezet az epitáfium fentebb felsorolt öt része közül a *consolatió*val, vigasztalással mint külön műfajjal (vagy talán alműfajjal?) foglalkozik, míg a 105. fejezet részeként ugyanezt mint παραμυθητικὸν-t vizsgálja. Scaliger szerint a *consolatio* olyan beszéd, amely a gyászoló lelkét megnyugtatja. Itt is *oratió*t ír, de Statius *Consolatio ad Flavium Ursum* című verse miatt nyilván silva-műfajként is értendő. Csak baráttól származhat a vigasz (lásd a barátság fogalmát fentebb), mert magának a vigasztalónak is át kell élnie a barát fájdalmát, így is hangsúlyozva a történtek szörnyűségét.[137]

Címe szerint a 104. fejezet a ***propemptikon*****ról (προπεμπτικόν), *apopemptikon*ról (ἀποπεμπτικόν) és *hodoiporikon*ról (ὁδοιπορικόν)** szólna, azonban csak a *propemptikon*ról ír. Jóllehet az *apopemptikon*t a *propemptikon*tól csak névben tartja különbözőnek, vagyis ugyanazon versfajtaként azonosítja, a 114. fejezetet mégis teljesen az *apopemptikon*nak szenteli, amiből viszont kiderül, hogy az *apopemptikon* egy fontos tulajdonságában mégiscsak különbözik a *propemptikon*tól. Ez eredetileg – a *propemptikon*nal ellentétben – olyan himnuszfajta (ἀποπεμπτικόι ὕμνοι), amelyet akkor énekeltek, amikor az ünnepi évben az istenség elhagyta egy időre a szentélyét (lásd az evokációt a 141. oldalon).[138] És habár alkalomhoz kötöttsége miatt értelmezhető ugyan alkalmi versként, azonban a címzett szakralitása miatt mégsem tudjuk odasorolni.

135 „*Quae quod ad tumulos eorum quos celebrabant, haberetur, ἐπιτάφιος λόγος dicebatur. Etiam ἐπιτύμβιον dicere poterant, verum usus non admissit, quemadmodum ἐπιτύμβια Venus, cuius signum colebatur apud Delphos, ut ait Plutarchus. Est igitur ἐπιτάφιος idem quod ἐπικήδειος. Solus Servius docuit nos differentiam, epicedium enim dici corpori nondum affecto sepulturae, epitaphium ad tumulum ipsum. Epicedium est Pallantis et Euryali. Funebris oratio Latine dicitur, que ipso in funere habetur, quare epitaphium etiam elogium ipsum dictum est, quod tumulo inscribitur, de quo inter epigrammata.* [...] *Inferiarum carmen idem, et parentalia, threni autem laxiore usu, atque ampliore. In civitatum namque eversionibus is luctus quem lugerent, θρῆνος dictus est. Monodia vero longe aliter quam ab eruditis accipitur, intelligenda, neque enim est idem, quemadmodum existimarunt. Fuit enim quoties e choro prodibat unus, qui defuncti memoriam lugubri carmine celebraret. Ad tibiam fiebat id lydiis modis. Quod primum fecisse Pythoni tibicinem Olympum scripsit Aristoxenus. Est igitur epitaphium, aut recens, aut anniversarium. In recenti partes hae: laudes, iacturae demonstratio, luctus, consolatio, exhortatio. In anniversario haec eadem omnia praeter luctum.* [...] *Materia quoque diversa: pro imperatore, pro exercitu, pro urbano magistratu, pro privato, viro, foemina, adulto, puero, quorum unumquodque peculiari ratione tractandum est. Poematis ingressus interdum cum prooemio eoque leni, et moestis atque etiam attonitis convenienti. Aliquando ab exclamatione aut interrogatione, ita ut nosmetipsos interrogemus, quasi putantes rationes consilii nostri. Quomodo nobis dicendum simul et silendum*". Scaliger 1561, 168.

136 „*Threni sunt carmina lugubria in eversione urbium aut regionum.* [...] *Epicedion est carmen funebre in defunctos. Epitaphium est carmen inscriptum (vel inscribendum) tumulo*". Finck, Helwig, Bachmann 1607, 306.

137 „*Consolatio est oratio reducens moerentis animum ad tranquillitatem. Nequit autem proficisci nisi ab amico. Quamobrem veterum praeceptum fuit, consolatori quoque dolorem prae se ferendum, augendamque rei atrocitatem, atque huius quidem rei nullam afferunt artionem*". Scaliger 1561, 168. Vö. a παραμυθητικὸν-ról: Menander 1981, 160–165 (413.5–414.30).

138 „*Latine satis commode dici nequit τὸ ἀποπεμπτικόν, amittere, emittere, allegare, amandare verba satis id significant, vocis flexus insuavis est. Proinde veteres poetae ne προπεμπτικὸν quidem Latine potius quam Graece dicere voluerunt. Rarissimus horum hymnorum usus. Quippe ex Homeri hymno in Apollinem multas invenias eius dei peregrinationes.*

Mindhárom versfajta az utazás/elutazás eseményéhez kapcsolódik. Scaliger szerint a *propemptikon* (búcsúvers, útravalóvers) a *proszeuktikon*nal rokon, amelyben jókívánságokkal vagy jó előjelekkel búcsúztatjuk a távozót.[139] Érdemes idézni az idevonatkozó részt Móré Tünde fordításában, amiből kiderül, hogy a propemptikont további alműfajokra osztotta Scaliger:[140]

> „Írásunk tárgyát vehetjük az időről, a helyről, a küldetésről vagy a társaságról. Az idő bőséges anyagot ad majd a megverselésre, rögtön a költemény elején: mikor, milyen szelünk van, nappal vagy éjszaka, a tavasz és egyebek; szidhatjuk a tél viszontagságait. A helyről kétféleképpen lehet: hová és merre. Példaként Aiszkhülosz Prométheusza lebegjen a szemed előtt, aki Iónak jósolja meg menekülésének állomásait. Az ő nyomában alakítsd a témát, mintha Rómából Veronába menne. Dicsérheted a város kiválóságát, összehasonlíthatatlan fekvését. Az Adige szépségét, a műemlékeket. Vízvezetékeket, hidakat, színházakat. A másik helyleírási módszer, hogy merre visz az utad.[141] Elsőként az Appeninek kínálkozik, amelyet minden folyó atyjának nevezhetsz. Aztán a legstílusosabb város, Firenze. Utána a folyók királya, a Pó; végül pedig Ferrara, aminél tisztább és fényesebb hely nincs a Nap alatt. A helyszínek különböző jellegzetességei más és más témát adnak a beszélőnek. Ha pedig hajózni kell: milyen hosszú és meddig tart a tengeri út? Fohászkodj a veszedelmek ellen: áldozz a kedvező időjárás érdekében. Poseidón, a Néreisek, a delfinek, cápák, a sarki és egyenlítői szelek és légtömegek mind kéznél vannak. A küldetésedről: úgy is mint diplomataként, hadvezérként vagy hadsereggel, vagy ha békekövetségben. Rögtön dicsérheted az embert: kitűnik a sokaságból, milyen a nemzetsége, milyen erényei vannak, mekkora vagyona. Térj rá ezután a társaságra, a kísérőkre és társaidra: mutass rá, hogy ezek erényeiből ő mennyit profitál. A dicséret lehetősége tehát csak ehhez a részhez kapcsolódik; akik tehát a *propemptikon*t és az *enkómiasztikon*t ugyanabba a kategóriába sorolják, azok ugyanúgy járnak el, mint az, aki nekünk retorika-hallgató korunkban a Pompeius hadvezérségéről szóló beszédet a *genus demonstrativum*ba sorolta. Tessék? Hogy ez a felosztás is érvényes itt? A *propemptikon*nak két fajtája van: az *erótikon* és a *szümbuleutikon*. Azt mondják, az *erótikon* az a *propemptikon*, amit egy barát ír a barátjának, hogy elutazását egy ilyen költeménnyel tegye

Quamobrem cum ex iis locis abiret, in quae venisset, ἀποπεμπτικῷ ὕμνῳ eum populi prosequebantur. Praeterea certi dies fasti apud priscos fuere, in quibus quidam dii quasi antea advenissent, compositis carminibus ad suam quisque patriam, dimittebantur”. Scaliger 1561, 163. Lásd ehhez Menander 1981, 6–7 (333.10–12).

[139] Annyiban érdemes megint idézni a giesseni poétikát, hogy habár szó szerint követi Scaligert, egyértelműen utazási versként definiálja: „*Propempticum est carmen itinerarium, quo prosequimur abeuntes votis et bonis ominibus. Ἀπὸ τοῦ προπέμπειν, praemittere: alio nomine ἀποπεμπτικὸν et ὁδοιπορικὸν, aut etiam προσευκτιὸν, votivum*”. Finck, Helwig, Bachmann 1607, 297.

[140] Móré 2022, 85.

[141] Ehhez lásd Menander 1981, 132–135 (398.29–399.8).

emlékezetessé. Ha pedig egy alacsonyabb rangú kel útra és erről egy nála nagyobb emlékezik meg, az a *szümbuleutikon*. Tanácsot ugyanis úgy illik, hogy egy magasabb méltóság adjon a nála alacsonyabbnak”.[142]

Ennek a fejezetnek a felosztásából – vagyis a címben ígért verstípusok hiányából – és a fenti idézetből is jól látszik, hogy Scaliger (vagy legalábbis a könyv későbbi szerkesztője) nem sokat törődött egy átfogó és szisztematikus rendszer megalkotásával. Mi derül ki az iménti szövegből? Az, hogy a *propemptikon*t is a dicsőítő beszéd, vagyis az *enkómiasztikon* (*encomium*) kategóriájába sorolja, miközben a műfaj – fentebb is idézett – kérést is tartalmazó jellegéből következően a *genus deliberativum*ba is besorolható. Scaliger – Menandroszt értelmezve – további alkategóriákba sorolja a *propemptikon*okat:[143]

1) προπεμπτικὸν ἐρωτικόν: baráti útravaló, amely két egyenrangú fél közötti viszonyt tükröz.

2) προπεμπτικὸν συμβουλευτικόν: tanácsadó útravaló, amely a társadalmi hierarchia más szintjein álló felek közötti viszonyt tükrözi, vagyis „felülről lefelé” szólítja meg a címzettet.

[142] *„Propempticon quoque in genere Proseuctici continetur. Est enim Poema quo prosequimur abeuntes, vel votis, vel bonis ominibus. Sumemus autem argumentum a tempore, loco, officio, comitatu. Suppeditabitur enim a tempore canendi materia, etiam initia poematis aliquando, quibus affamur ventos, diem, noctem, ver et alia, hyemis incommoda deprecabimur. Loci ratio duplex, quo, et qua. Exemplum tibi ad carmen tuum variis pingendum coloribus ex Aeschyli Prometheo sumes, a quo Io vaticinium audit fugae suae. Iisdem vestigiis deduces argumentum, veluti si discedens Roma Veronam petat. Huiusce urbis divinitatem collaudabis, situm incomparabilem, Athesis amoenitatem, Vetera monumenta, Aquae-ductus, Pontes, Theatra. Alterius loci ratio, qua illi est iter faciundum. Apenninus, quem tot fluviorum patrem appellare poteris, imprimis sese offeret. Deinde Florentia omnium pene urbium elegantissima. Tum Padus fluviorum rex, postremo Ferraria, qua nihil mundius, nihil illustrius videt Sol. Universa quoque natura locorum alias, atque alias admit tunc dicendi occasiones. Etenim ei si est navigandum: quot, quanta e mari? Votum adversus pericula: sacrificia tempestatibus. Neptunus, Nereides, Delphin, Pompilus, Aquilones, Cauri, Auraetibi praesto sunt. Ab officio, veluti si Legatus, si cum imperio, aut exercitu: si pro pace. Ilico sese tibi dabunt Viri laudes: electum e multis genus, virtus, fortuna. Divertes deinde ad socios, comites, collegas, quorum e virtutibus illius agnosces commoda. Est igitur laudandi occasio cum ea parte coniuncta, nam qui Propemptici speciem fecere unam, ἐγκωμιαστικόν, nihilo melius iudicarunt, quam ii, qui nobis eloquentiae candidatis affirmabant orationem pro lege Manilia esse in genere demonstrativo. Quid? Admittemusne illam quoque divisionem? Partiuntur enim προπεμπτικόν in duo: in ἐρωτικὸν, et συμβουλευτικὸν. Aiunt Amatorium Propempticum esse, cum amicus amico dat hoc, ut eiusmodi carmine eius celebret abitionem. Quod si maior prosequitur minorem abeuntem: illud esse συμβουλευτικὸν: propterea quod ad praestantioris dignitatem pertineat dare consilium inferiori..”.* Scaliger 1561, 156–157.

[143] Scaliger hármas felosztása Menandroszt követi, kivéve a harmadik kategóriát, amelyet nem találunk meg a görög rétornál. Menandrosz szerint a *propemptikon* olyan beszéd, amely jószerencsét kívánva bocsátja útjára az elutazót. Három típust különít el. Az egyikben a jótanácsok, a másikban az érzelmek, a harmadikban pedig a dicsőítés dominál. Az első típusba azokat sorolja, amelyek magasabb, befolyásosabb pozíciójuk révén adhatnak tanácsokat azoknak, akik alacsonyabb pozícióban vannak, például egy tanár a tanítványának. A második típus egymással egyenlő társadalmi pozícióban lévő személyek szenvedélyesebb búcsúja dicséretekkel és baráti, szerető szavakkal, amely viszont nélkülözi a jótanácsokat. Ezekben az elválók lehetnek barátok vagy szeretők, szerelmesek is, amelyekben felülíródnak a társadalmi különbségek akkor is, ha esetleg azok meglennének. A harmadik egy sokkal hivatalosabb *propemptikon*-fajta, amelyik valójában *enkómion*. Ilyen például egy kormányzó elbocsátása hivatali idejének a végén. Menander 1981, 126–135 (395.1–399.10), lásd 126–128 (395.1–26).

3) προπεμπτικὸν φυγαδικόν: száműzetési útravaló, amely nem az eltávozót szólítja meg az ottmaradó pozíciójából, hanem eltávozóként szólítja meg az otthagyott barátokat. Erre Ovidiust hozza fel példának.[144]

Ide kapcsolódik még két utazással kapcsolatos műfaj, amelyeknek két külön fejezetet is szentel. Ezeket az különbözteti meg a *propemptikon*tól (és *apopemptikon*tól), hogy nem az utazóhoz szól, hanem maga az utazó szól. A 106. fejezet az ***epibatérion***nal (ἐπιβατήριον) foglalkozik, amelyet eredetileg egy hosszú utazásból vagy száműzetésből biztonságban hazatérő – „mintha kétszer született volna" – mondott vagy énekelt az isteneknek hálát adva.[145] Először az atyai házat és a családi lárokat kell üdvözölni, akiknek a születését köszönheti, hogy aztán rátérhessen a város dicséretére. A 107. fejezetben tárgyalt ***apobatérion***t (ἀποβατήριον) viszont az *epibatérion*tól az különbözteti meg, hogy az elutazó/száműzött nem hazatérésekor, hanem elindulásakor mondja vagy énekli.[146] Itt Scaliger felvázolja, hogyan kell tartalmilag kinéznie egy *apobatérion*nak. A költemény szerzője otthonról vagy más idegen helyről is útra kelhet. Otthonról munka, utazás vagy száműzetés miatt távozhat, míg idegen helyről további idegen helyekre vagy haza is indulhat. Idegen helyen le is telepedhet, vagy akár csupán rövid ideig maradhat. Amikor az író elhagy egy helyet, ahol már régóta él, nevezze azt hazájának. Olyan helynek, amely jótéteményeinek emléke mindig kedves marad a számára, sőt mintha másodszor – de már felnőttként – oda született volna meg. Ez olyan hely, amire a jövőben is mindig számíthat, sőt mintha magát a mennyországot nyerte volna itt el. A verset végül kedvező jósjelekkel és szerencsehozó imákkal kell zárni.[147]

[144] „*Quis igitur dicat προπεμπτικόν φυγαδικόν. Acutius agnoscas ab hoc genere genus illud diversum, quod non ei qui manet attribuitur, tamquam προπέμποντι τὸν ἀπερχόμενον, sed ei qui abit, qui amicos, quos relinquit alloquitur*". Scaliger 1561, 157.

[145] „*Cum quis longam post peregrinationem, aut diuturno postliminio in patriam reversus esset, certa die civibus convocatis aut habebat orationem, aut canebat carmen, de illustribus viris dico. Id poematis genus ἐπιβατήριον dicebatur, ὅτι ἐπεβεβήκει ἐς τὴν πατρίδα.* [...] *Ergo et principem, et praefectum celebrabant, sane post laetum prooemium, quodque ostenderet omnium desideriorum finem. Is enim est huius poematis modus, ut diis agat gratias, quorum beneficio bis natus sibi videatur is, qui illa canit epibateria, et cives benigne appellet, quorum animos ex frequentia, ex vultu, ex plausibus deprehendat, atque agnoscat. Quod si post liminio reversus hoc agere aggrediatur, maiores addet affectus. Patrios primum lares salutabit, quorum ante aras focosque primum hauserit caelum. Eumque diem quasi natalem suum colet. Tum vero conversus ad civitatem, ordietur laudes tamquam parentis, tamquam altricis. Ab ipso conditore sumet initium, a matrice urbe, si colonia sit. A beneficio et magnitudine urbis imperatoriae, praetoriaeve si sit municipium*". Scaliger 1561, 158. Lásd még: „*Epibaterion est carmen, quo reduces alloquuntur suos populares. Dictum, παρὰ τὸ ἐπιβαίνειν εἰς πατρίδα*". Finck, Helwig, Bachmann 1607, 299. Menandrosznál sokkal részletesebben olvashatunk az *epibatérion* szónoki műfajáról. A szónok vagy szülővárosához intézi, miután visszatért utazásáról vagy egy olyan városhoz, amit meglátogatott vagy egy arkhónhoz – mintegy annak nevében –, aki a város élére kerül: „*'Επιβατήριον ὁ βουλόμενος λέγειν δῆλός ἐστι βουλόμενος προσφωνῆσαι ἢ τὴν ἑαυτοῦ πατρίδα ἐξ ἀποδημίας ἥκων, ἢ πόλιν ἑτέραν, εἰς ἣν ἂν ἀφίκηται, ἢ καὶ ἄρχοντα ἐπιστάντα τῇ πόλει. οὐκοῦν ἐν τούτοις ἅπασι*". Menander 1981, 94–115 (377.31–388.15), lásd: 94 (377.31–378.4).

[146] Itt újból érdemes a giesseni poétikából idézni: „*Apobaterion est carmen, quo utuntur discedentes*". Finck, Helwig, Bachmann 1607, 298. Ennek Menandrosznál συντακτικός a neve, és alaphangulata az eltávozás miatti bánat. Menander 1981, 194–201 (430.9–434.9).

[147] „*Contra, Apobaterion carmen erit, quo discedentes utuntur. Discedimus autem aut a patria, aut ab aliena. Si a patria, aut officii, aut peregrinationis, aut exilii causa. Si ab aliena, ut ad alienam, aut ad patriam. Atque ita ut ea in terra aut sedem fixerimus, aut non, sed quasi in diem vixerimus. Varia sane materia, varioque tractanda modo, verum cuius*

Annak ellenére, hogy a 127. – *Inscriptio* című – záró fejezetet nehéz lenne külön műfajnak érteni, Scaliger viszonylag sokat foglalkozik vele mint epigrammával. Egy mű argumentumának, vagyis összefoglaló tartalmának, címének a megszerkesztését vizsgálja példákkal.[148] Nem lehetetlen, hogy létezik ilyen alkalmi költemény, amelyik paratextusként egy ajánlott könyv tartalmát foglalná össze, azonban Filiczkinél nem találkozunk ilyennel. Viszont az inscriptio 'felirat' értelmével – amit Scaliger az *Epigrammata* című 126. fejezetben tárgyal – később részletesebben is foglalkozunk (lásd 161. oldal).

És hogy mindezek után milyen tanulságot vonhatunk le Scaliger poétikájából a *silva*-műfajról? Azt, hogy Scaliger összefoglalója alapján biztos nem tudna megírni senki semmilyen alkalmi költeményt (ahogy az 1607-es giesseni iskolai poétika alapján sem). Gyakorlati haszna csekély, elméleti összefoglalónak viszont rendszertelen és sok helyen homályos (talán tényleg csupán félkész vázlatait adta ki később a kiadó). Ugyanakkor számos ponton kiegészíti és átformálja legfőbb mintáját, Menandrosz retorikai művének szónoki műfajait, és a 16. századi gyakorlathoz igyekszik igazítani. Menandrosz viszont felépítésüket is részletezve alaposabb leírását adja a szónoki műfajoknak, ami miatt használhatóbb segítségnek tűnik az alkalmi költemények megszerkesztéséhez is. Már csak azért is, mert eredetileg az adott eseményen az alkalmi költeményeket el is szavalták, tehát elsősorban szóbeli műfajként kell tekintenünk rájuk, amelyekkel csak mintegy mellékesen, reprezentatív súlyuknak megfelelően az adott esemény időbeli kereteit a nyomtatással időtlenné tágítva találkozunk nyomtatvány formájában is. Alkalmi költemények megírásához – ha metrumba tört szónoklatokat látunk bennük – a menandroszi összefoglaló alapján az alkalmi prózai szövegek szabályait versmértékre is szabhatjuk. De ezek a retorikák és poétikák csak kiegészítői lehetnek azon versgyűjteményeknek és alkalmi nyomtatványoknak, amelyeket mintaként – mintegy formuláriumként – használhattak a versírók. Az alkalmi költészet szabályait tehát inkább a gyakorlatban sajátították el, mintsem leírt szabályrendszerek követésével.

summa sit affectus, omnibus sane communis, ita tamen ut in quibusdam sit verus, in aliis fictus. [...] *Haec a sylvis et cantu musico valde sunt aliena, verum si grande poema pangis, ad hunc maxime modum introducendae sunt personae. Quod si quis poeta et sit, et a patria habeatur, ei sane carminibus pro oratione uti licet.* [...] *Decedens aliena terra, in qua diu vixeris, eam patriae nomine appellabis, salutabis. Beneficiorum memoriam aeternam fore polliceberis, quamquam veterem veramque petas patriam, tamen te bis natum existimare. Hic meliora natalia iam adulto, atque intelligenti, ibi vulgatiora. Hic te semper futurum, ubi inveneris id, quod ubi fueras denegabatur. Caelum ipsum, inquam, quod ibi ablatum, hic recuperavi. Claudes poema bene ominatis verbis, faustisque precationibus.* [...] *Nobis ita libuit ἀποβατήρια vocare, quomodo ἐπιβατήριον id, quo reditus in patriam celebratur*". Scaliger 1561, 159.

148 „*Inscriptio est uno, aut non multo pluribus verbis comprehensio eius partis operis, cuius partis gratiae caeterae partes omnes veniunt ad totius constitutionem. Quae definitio paulo ampliore circumscriptione a nobis tradita est, ut minore negotio perciperetur. Est igitur comprehensio quemadmodum id, quod Graeci περιοχήν, Latini argumentum vocant, nam quod quidam grammaticorum etiam ὑπόθεσιν appellarunt, id contra quam verbi ratio monet, ausi sunt*". Scaliger 1561, 171.

Filiczki művei

Csak az alkalmi versek korabeli és mai elméletének felvázolása után érdemes Filiczki életművét közelebbről is megvizsgálni, mert egyetlen olyan verset sem ismerünk tőle, amely ne alkalmi költemény lenne, vagy legalábbis ne lenne határos az alkalmi költészettel. A 23 ismert kézirat, alkalmi nyomtatvány és könyv 357 Filiczki-verset tartalmaz. Ez lehet az oka annak, hogy a fentebb már vázolt érzékeny fordulat (*empfindsame Wende*) hiányát gyászolják Filiczki költészetében azon kevesek is, akiknek a látókörébe került. Ezzel kapcsolatban érdemes megint Bencédy Józsefet idézni, mert nagyon jól rávilágít azokra az elvárásokra, amelyek oly világosan fogalmazódtak meg a posztromantikus esztétika normatív keretein belül. A romantikus zsenielmélet zászlajára tűzött „individuális vonásokat" hajszolja, de olyan irányból közelít, ahonnan azok észrevétlenek maradnak. Filiczki lelki életével pedig – ami kortársai közül is mindenkire igaz – jó eséllyel még maga Filiczki sem foglalkozott, hacsak nem az üdvössége végett, de személyes vonásokat abban sem fog felfedezni az irodalmi lélekbúvár.

> „Filiczki költészetének ezen individuális vonásaira a fentiek során igyekeztünk rámutatni, de láthattuk azt is, hogy mindvégig csak színeződést jelentettek s a sablonos kereteken felülemelkedni nem tudtak. A gondolatokban és kifejezésekben is tapasztalunk némi önállóságra való törekvést, mely egyrészt külsőleg nyilvánul meg Filiczkinek az antik istenvilággal való szembefordulásában, melytől elszakadni azért sohasem tud, másrészt abban, hogy a klasszikusok mintájára önálló képeket, fordulatokat alkot. ... Személyes élmény, önállóságra törekvő gondolat és kifejezés egy pár propempticonban, lakodalmi és köszöntő versben találkozik a legszerencsésebben. Az a tény viszont, hogy az indíték ezekben is csak az

> irodalmi gyakorlat, a sokszor kipróbált konvencionális formák, mutatja, hogy Filiczki költészetét legjobb esetben is csak mint átlagos iskolai teljesítményen felülemelkedőt szabad tekintenünk.”[1]

És most nézzük ezeket az „irodalmi gyakorlatokat”.[2] A következő kéziratokból ismertek vagy kiadványokban jelentek meg Filiczki-versek, amelyeket időrendben megszámozva közlök:

1. Első ismert költeménye Bohuslav Jafet album amicorumában (1603)

A fiatalon elhunyt Bohuslav Jafet albumában található egy bejegyzése Filiczkinek,[3] amely ez idáig a legelső, biztosan dátumolható ismert verse; 1603. február 20-án készült Görlitzben. Jafet 1601-től tanult a gimnáziumban, Filiczki majd csak március 17-én iratkozik be. A bejegyzés három részből áll, igyekszem az eredeti beosztást követni:

Homo rosa

Ut rosa mane novo superas se tollit in auras:
  Sed subito rursum Sole cadente perit:
Sic mortalis habet firmas in corpore vires
  Nunc homo: cras ipsum Mors violenta rapit.
Ergo mori mortalis homo, si vivere coelo
  Vis, discas, fugias et mala facta procul.

Praeceptum

Fide parum: multumque vide: nam fidere multum,
  Et vidisse parum, maxima damna parit.

Benevolentiae et perpetuae
memoriae ergo scrib. Johannes
Filiczkius Farkasfalvanus
Gorlicii Lus. Anno Christi
1603. 20 Februarii

1 Bencédy 1946, 78–79.
2 A szakmai segítségért külön köszönettel tartozom N. Kis Tímeának, Németh Csabának és Petneházi Gábornak.
3 DRms, 186r.

> **(Rózsa az ember.** Ahogy kora reggel a rózsa újból a magas égbe emelkedik, de a lemenő nappal hirtelen ismét elenyészik, épp így a halandó ember most még erős testben, de holnap az erőszakos Halál őt is elragadja. Tehát, hogy megtanulj meghalni, halandó ember, ha az égben akarsz élni, kerüld messzire a gonosz tetteket.
> **Értelme:** Higgy keveset és láss sokat, mert sokat hinni, miközben keveset láttál, a legnagyobb károkat okozza.")

A *Praeceptum* cím alatt megjelenő gnóma nem Filiczki verse. Számos helyen felbukkan. A 18. század végéig magyar albumokban is többször megtaláljuk.[4] Az elterjedtsége miatt iskolás közhelynek tűnő maxima nem tudom, hol bukkan fel először, de Filiczki akár idézhette a jogtudós Georg Loys (1575–1602) művéből is,[5] amellyel még találkozunk Filiczki lehetséges forrásaként.

A *Homo rosa* versnek ugyanazon címmel ismerjük egy teljesen átírt verzióját is a bázeli kötetből.[6] Ebben az esetben nehéz lenne megmondani, hogy külön versnek számít-e vagy egy javított változatnak. A 3. sorban egy Vergilius-reminiszcenciát ismerhetünk fel (*Aen.* 6.261), az 5. sor *Disce mori* maximája pedig egy jól ismert közhely, amellyel más költeményeiben is szívesen él Filiczki.[7]

Homo rosa

Ut rosa mane novo superas se tollit in auras,
  Usta sed ignivomo sole repente cadit,
Sic homo, qui pedibus nunc est et pectore firmo,
  Cras irae rabiem, Mors, subit, atra, tuae.
Disce mori, mortalis homo! mors certa cuique,
  Mortuo at ante solo, vita parata polo est.

Csehy Zoltán műfordításában:[8]

Rózsa az ember

Még kora reggel a rózsa az égbe szökik, csupa bimbó,
  ám ha a nap perzsel, szirma a porba esik.

[4] *IAA*, szerk. Adamik, Bujtás, Latzkovits 2003–2023, nos. 626, 13296, 796, 5233, 13960. Egy Gulácsi Albert nevű, 17. század végi naplóíró taracközi bejegyzésében olvasható a latin maxima és alatta saját magyar fordítása (mai helyesírással): „Bőven láss, szűken higgy; Időt s' személyt válassz / Mert Kevés látással gyenge nyomban állasz / Amellett ha hamar hissz, hamar kárt vallasz; / Higgy s' ne higgy: ez kettő közt, közutat válassz." S. Sárdi 2001.

[5] Loysius 1600, 32.

[6] Filiczki 1614, 81.

[7] Wander 1867–1880, IV, 835–836. Lásd még hozzá: Seneca, De brevitate vita (Dialogi 10, 7, 3).

[8] Csehy 2019, 149.

Így van az ember is épp, jó lábakon áll, csupa tettvágy,
s holnap, zord végzet, vad dühöd éri utol.
Íme, tanulj meghalni, halandó, pusztul az élő,
és odafönn készen várja a mennyei lét!

2. Három autográf verse Miskolci Csulyak István album amicorumában (1603, 1603–1607)

Második ismert költeménye három héttel későbbről, Miskolci Csulyak István *album amicorum*ában maradt fenn 1603. március 17-ei dátummal. Ezzel a költeménnyel részletesen is szeretnék foglalkozni, mert – jelen ismereteink szerint – ez lenne a magyar irodalomtörténet legelső ismert képverse.[9] A *Manus est caussa Sapientiae* című vers az Anaxagorasznak tulajdonított mondásra utal, amely szerint azért az ember a legbölcsebb élőlény, mert kezei vannak. A vers egy kézben tartott könyv színes ábrája fölött olvasható egy kitekert pergamentekercs rajzára írva (lásd 21. ábra).[10]

Emellett Filiczki még két költeményét írta be az emlékkönyvbe valamikor 1603. március 17. és 1607 között a reményről, amelyek akár olvashatók a 46. zsoltár parafrázisaiként is. Az egyik négy disztichonban kéri Isten reményt adó segítségét (inc. *Aspera dum saevae sortis me tela fatigant*), a másik pedig ugyanennek egyetlen disztichonra rövidített változata (inc. *Spes mihi in adversis contusque salusque futura est*).[11]

Visszatérve az Anaxagorasz mondását parafrazeáló Filiczki-versre, a kérdés, hogy egyáltalán mi az a képvers és Filiczkinek ezt a költeményét nevezhetjük-e annak. Először röviden összefoglalom, mit értettek/értünk képversek alatt.

9 Dick Higgins felvetette, hogy Janus Pannonius *De littera Pythagorae* című versét eredetileg Y alakban írta meg. Higgins 1987, 59–60; Janus Pannonius, ed. Mayer, Török 2006, 165 (no. 249). Szerinte ezt erősíti a Szenci Molnár Albert által *Litera Pythagorae* címen Y alakban kiadott vers is, amely szintén megtalálható Johann Heidfeld gyűjteményében. Szenci Molnár 1608, 727. Ehhez lásd még Paschasius 1674, 157. Itt kell felhívni a figyelmet Julow Viktor felvetésére is (Julow 1975), aki Balassi Bálint *A végek dicsérete* című versében a *mező* és *szép* szavakat egyenes vonallal összekötve Jézus Krisztus görög monogramját fedezte fel a kompozícióban (khi: X és ióta: I). Higgins és Julow hipotézisét egyelőre nem lehet alátámasztani. Lásd még: Kilián 1998, 17–18.

10 A verset nagyjából egy évvel később, a *Xenia natalitia* kötetben ábrák nélkül is kiadta. Filiczki 1604, B5[r].

11 Miskolci Csulyak *album amicorum*a magángyűjteményben található. Az albumról a legfrissebb és legfontosabb összefoglaló: Oláh 2018a, de lásd még Jakó 1971. Az album hasonmás kiadása: Miskolci Csulyak, *Album*, facs. Dienes, Oláh, 2018. Filiczki bejegyzéseit lásd még: *IAA*, szerk. Adamik, Bujtás, Latzkovits 2003–2023, no. 9112, 9113.

A képvers Scaliger poétikájában

Scaliger nem sokat foglalkozik a képverssel, azonban fontos megemlíteni, mert minden intuitív definíciókísérlettel ellentétben a vizuális forma nem egyszerűen másodlagos a számára, hanem mintha nem is létezne. Scaliger – tudatosan vagy ösztönösen – vak a képvers vizualitására, vagy másként fogalmazva, Scaliger nem látni, hanem hallani igyekszik a vizuális formát. Ami számunkra a legszembeötlőbb, az Scaliger számára mellékes. Leginkább az izgatja Scaligert a képversben, amit mi másodlagosnak tekintünk, vagyis a metrum, és pontosan ebből az irányból igyekszik megközelíteni ezt a poétikai jelenséget. Mintha direkt egy absztrakt oralitás felől akarná vizsgálni. És ettől válik Scaliger kísérlete roppant izgalmassá, hiszen az az előfeltevés húzódik mögötte, hogy a metrum képes valamiféle „ábrát rajzolni a levegőbe", amelyet a verssorok hossza szabna meg. Egyrészt árulkodó, hogy a képvers problémáját nem az *Idea* című harmadik könyvben tárgyalja, amely már csak a címszó eredeti jelentése miatt is a vizualitás képzetét kelti, hanem a második könyvben, amely a költemények matériájával (*hyle*) foglalkozik. De itt a *materia* nem a tartalmukra vonatkozik, hanem arra az anyagra, amiből felépülnek a versek, vagyis a betűkre, szavakra és sorokra, tehát a metrumra. Ezen kívül a fejezet címe is árulkodó, amelyben a képverssel találkozunk: *Composita per cohortes*.[12] A *cohors* itt egy bekerített területre vonatkozik.[13] Egy olyan behatárolt térre, amit betűkkel – vagyis Scaliger ideális vershallgatója számára – hangokkal töltünk meg. Olyan, mintha árkot ásnánk és az árkon belüli területre magokat vetnénk, amelyek kizöldülve saját határaikat is jelzik, és így jelenítik meg a határokon belüli formát. Bernhard Scholz nagyon inspiratív tanulmánya szerint, amikor Scaliger a költészet anyagát és formáját tárgyalja, akkor ezt metaforikusan nem egy edénnyel és annak tartalmával kell ábrázolni, hanem a viasztábla és az íróvessző (*stylus*) képével.[14] Ez Scholz szerint azért fontos Scaliger számára, mert így az arisztotelészi négy ok sémáját rá tudja húzni a költészet egészére. A *causa materialis* a nyelv mint anyag lenne, a *causa formalis* pedig a metrum. És ez lehetővé teszi azt is, hogy rákérdezzünk az adott költemény *causa finalis*ára és *causa efficiens*ére is. Habár Scaliger nem tesz említést ilyesmiről, de az arisztotelészi négy okon keresztül a kora újkori alkalmi költészet működése is jól megragadható még akkor is, ha nem teljesen poétikai, hanem inkább a már fentebb vázolt (lásd 119. oldalon) szociológiai

12 Scaliger 1561, 69–70 (2.25).

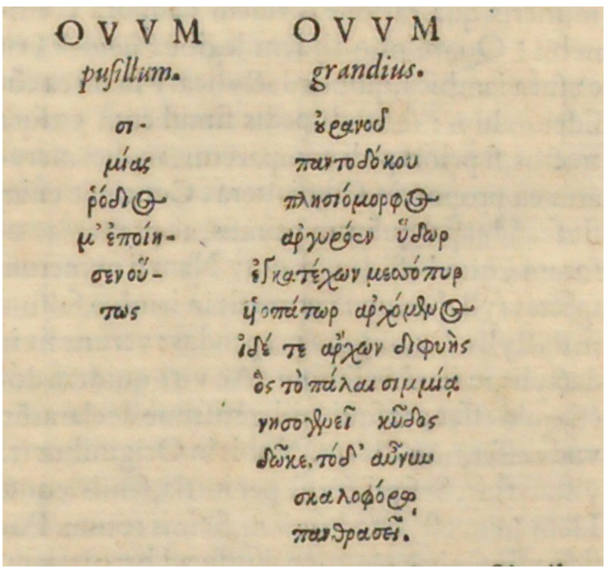
13 N. Kis Tímea hívta fel a figyelmemet arra a lehetséges scaligeri képzettársításra, hogy a *cohors*nak mint betűkből felépített, megszervezett rend formájának éppúgy önmagán túli értelme van, ahogy a római légiók *cohors*ai sem pusztán a katonák összességét jelenti. A *cohors* formája miatt több, mint katonák sorai, ahogy a képvers is több, mint szavak sora.

14 Scholz 2003, 631.

szempontok alapján akarjuk megérteni azt. A scaligeri–arisztotelészi értelemben tehát az alkalmi költemény ható oka az az esemény lenne, amelyikre készült, és céloka a címzetten keresztüli társadalmi pozíció finomítása.

Viszont ha a scaligeri képverset nézzük, akkor arra már egyáltalán nem igaz a viasztábla és íróvessző hasonlat. A scaligeri képverset ugyanis inkább az edény formájával és annak tartalmával lehetne megragadni. (Bár nem teljesen jó a hasonlat, hiszen az edénynek magának is van anyaga. Jobb lenne olyan jégszobornak elképzelni, amelyiknek a formáját egy róla leválasztható sablon adná meg.)

Scaliger képversénél a felcsendülő hangokból összeálló szavak audiális, vagyis időben kiterjedő akusztikus hosszát elméletileg a leírt szavak vizuálisan is befogadható hossza jól tükrözi. És ez lenne az az absztrakt percepció, ami az akusztikai élményt – mintegy átszámolva – vizuálissá fordítja. Scaliger előfeltevése nagyon inspiráló, de csak elméleti szinten működik, mert a gyakorlatban, egy vers felolvasásánál a sortöréseket lehetetlen megfelelően úgy visszaadni, hogy a sorok hosszából aztán „akusztikus kép" jöjjön létre. Ha az alakzatokhoz konkrét metrumokat tudnánk társítani, akkor más lenne a helyzet, de nem tudunk: „*Nulla vero certa lex est.*" Scaliger megközelítése csak a képversek egyik fajtájára vonatkozik. Ennek őseredeti változata a filozófus, thébai Szimmiasz (Kr. e. 5–4. század) tojásverse, amelyet két képversével Scaliger is megidéz poétikájában „Kis tojás" (*Ovum pusillum*) és „Nagyobb tojás" (*Ovum grandius*) címen, amelyek közül Scaliger szerint az első egy pacsirtatojás, a második pedig egy hattyútojás lenne (lásd 19. ábra).[15]

OVVM *pusillum.*

σι-
μίας
ῥόδιος
μ' ἐποίη-
σεν οὔ-
τως

OVVM *grandius.*

οὐρανοῦ
παντοδόκου
πλησιόμορφος
ἀργυρέων ὕδωρ
ἰσκατέχων μεσόπυρ
ἠοπάτωρ ἀρχόμενος
ἰδέ τε ἄρχων διφυὴς
ὃς τὸ πάλαι σιμμίᾳ
γνωσθεῖ κῦδος
δῶκε. τόδ' αὐγῶν
σκαλοφόρερ
πανθρασεῖ.

19. ábra: Scaliger, *Poetices libri septem* (1561), 69.

15 Scaliger 1561, 69 (2.25).

Képvers? Illusztráció? Embléma?

A 20. század előtti képvers (τεχνοπαίγνιον, *carmen figuratum*) műfaji meghatározásának legfontosabb kritériuma a verssorok elrendezésének jól felismerhető (bár jellemzően stilizált) képszerűsége. A definíció elméleti finomítását épp a műfaj öntudatlan újrateremtéséért felelős, magukat forradalmian újszerűnek és innovatívnak képzelő modern és posztmodern alkotók saját vizuális költészeti alkotásaikhoz való – sok esetben naív és történetietlen – viszonyulása tette szükségessé. Ugyanis a 17. század *mesterkedő költészetének* (*poesis artificiosa*) tradicionális, mesterkéletlen elméleti kerete egy adott képvers formájára nem absztrakcióként – vagyis nem az elme valamely elvont kognitív funkciójának egy végtelen értelmezési lehetőséget felkínáló, ám emellett mégis értelmezhetetlenül homályos vizuális leképeződéseként –, hanem szemmel jól látható és az olvasó hétköznapi, megszokott környezetének valamely egyértelműen felismerhető, valóságos képi formájaként tekintett. Vagyis a kehelyalakú verset kehelyként, a tojásalakút tojásként, az oltáralakút oltárként értelmezte (természetesen az adott forma minden konvencionális/szimbolikus jelentésével együtt). Így aztán a 20–21. századi szakirodalom igyekezete, hogy általános definícióját adja a képversnek, általában nem veszi figyelembe vagy legalábbis nem hangsúlyozza ki azt a nagyon is jól érzékelhető törésvonalat, amely az európai képvers művekkel is alátámasztható nagyjából 2000 éves masszív időtömbjét elválasztja attól az utolsó száz évtől, amelyből az avantgard irányzatok különböző műfajainak gúnyájában kibújt a kortárs képversköltészet. Ezek ugyanis sok esetben épp a képköltemény alapkritériumát, vagyis a konvencionálisan még stilizáltságában is jól felismerhető képiséget bontották szét felismerhetetlen absztrakcióvá, amely a képben vizuálisan jól leképezhető forma helyett már inkább valamilyen mentális, nonfiguratív lenyomatot hoztak létre a szövegből.

És ha ez nem is minden 20. századi képversre igaz, de általánosságban mégis kijelenthető, hogy újszerűségük egyáltalán nem a versszöveg vizuális elrendezésében rejlik (hiszen ennek több évezrednyi hagyománya van), hanem épp a szöveg vizuális elrendezésének lebontásában, vagyis tulajdonképpen a képiség nélküli képvers képversek előtti világának feltámasztásában. A forma megmarad, hiszen írott szöveg nincs forma nélkül, de a kép sok esetben már annyira absztrakt, hogy tradicionális értelemben vett képként már értelmezhetetlen.

A szakirodalom leginkább a percepcióra és a kognitív folyamatokra épülő definíciók alapján igyekszik megkülönböztetni egymástól a képverset és a szövegverset, amelyet a következőkben röviden össze is foglalok.

Willard Bohn a tárgyban sokszor idézett, sarkos definíciója inkább a 20. század vizuális költészetére vonatkozik, mégis jó kiindulópont lehet: ezek szerint a képvers „olyan költészet, amit inkább nézünk, mint olvasunk”.[16] (Az archaikus költemény – és

[16] Bohn 1986, 2.

úgy általában, amit szövegnek nevezünk – eredendően audiális élmény volt: hangosan felolvasandó, kimondandó, vagyis nem olvasó-, hanem hallgatóközönséget feltételezett. Így aztán ha már le is volt írva, akkor is inkább „hallották", mint látták.) Bohn itt a vizuális költészetnek arra a megkerülhetetlen aspektusára utal, amely megkülönbözteti a „hagyományos" költészettől: vagyis ha nem látjuk, akkor óhatatlanul kevesebbet „olvasunk" ki belőle (*visual poetry is poetry meant to be seen*). Ez a műfaj tehát nemcsak olvasót, hanem nézőt is (pontosabban: *néző* olvasót) feltételez a vers megértéséhez. Egy képvers pusztán audiális befogadása csupán részélményt nyújthat.

Ehhez a kettősséghez kapcsolódik az Aczél Géza által adekvátnak, ám annál közhelyesebbnek ítélt – talán általa is csak idézett – műfaji meghatározás, amely szerint a képvers öszvérjellegéből adódóan „kevesebb, mint egy festmény, és kevesebb, mint egy vers".[17] (Vagy úgy is mondhatnánk: kevesebb, mint egy festmény, de sokszor mégis több, mint egy vers.)

A képversolvasás és szövegversolvasás szenzomotoros különbségeire hívják fel a figyelmet Sabine Gross kamerával rögzített szövegolvasási kísérletei. Mivel a képversolvasás során a szem a két médium között folyamatosan oda- és visszavált, ez egy külső megfigyelő számára is objektíven észlelhető a szem „megtorpanásaiból" és „megugrásaiból."[18] A vizuális költészet három befogadói aspektusáról írva, Dick Higgins a „linearitás megtörésének" nevezte ugyanezt.[19] Igaz, ő a kép- és szövegmédium közti transzcendens különbözőségből jutott el a három szemponthoz: 1) A linearitás megtörése: az olvasás lineáris lendületét újra és újra *megtörő pillanat*, amely felismeri a vershez inherensen hozzátartozó szövegen túli formát. 2) A verbális szöveg transzcendenciája:[20] az adott mű ideális befogadása és értelmezése kevésbé függ csupán a szöveg szavaitól, hiszen képi forma is járul hozzá, és ezért nevezi – a verbális szövegen a képiség felé túlmutató értelemben – *transzcendens*nek. 3) A képi forma transzcendenciája: egy vizuális mű, ha szöveg is járul hozzá, ugyanilyen módon csúszik át a két médium hierarchikus transzcendenciájába. Ekkor a vizualitáson túli verbalitás lesz a mű értelmezésének *plusz*, vagyis transzcendens kulcsa.

John J. White – igaz, olasz futuristákkal kapcsolatban – a „vizuális költészet" megnevezés helyett inkább a „megformált költészetet" (*shaped poetry*) használja, és így a „költészettel feltöltött" vizuális alakzat, mintegy *poesis figurata* felé tolja el a hangsúlyt: látvány helyett a megformáltságra, alakzatra.[21] Az embernek sokszor az az érzése, hogy a 20. századi elméleti szerzők saját metaszintű absztrakcióikba csavarodva hajlamosak túlgondolni akár egy olyan teljesen magától értetődő jelenséget is, hogy az írott szöveg pont azért olvasható, mert valamilyen látható formában jelenik meg.[22]

---

17 Aczél 1984, 5.

18 Gross 1997.

19 Higgins 1984, 31–42. Ezzel kapcsolatban lásd még a vizuális költészet narratív elméletéről: McAllister 2014.

20 Higgins a transzcendenciát Nöth *exoforikus ikonicitás* fogalmának értelmében használja (lásd 157. oldal).

21 White 1976.

22 Ennek 20. századi, ma már klasszikus megfogalmazója Jurij Lotman, aki a 70-es években megbolygatta az irodalmi ikonicitás eme elméleti darázsfészkét, amikor a *költészettel mint grafikus képpel* foglalkozott. Lotman 1976,

Így aztán újra és újra felhívják a figyelmet arra, hogy minden olvasható szöveg (mivel látható) egyben vizuális objektum is, hiszen minden sorokba szedett költemény elkerülhetetlenül valamilyen formába rendeződik. White műfaj meghatározása ezt a „problémát" küszöböli ki, amikor a látványt valamilyen *tudatosan megformált alakzat*ra szűkíti.

Épp ez az intencionalitás érhető tetten aztán Ulrich Ernst körmönfont definíciójának lényeges kulcsfogalmában, a „mimetikus karakterben" (*mimetischer Character*), amely szerint a képszövegnek, vagyis a szöveg alakjának szándékoltan valamilyen formát kell leképeznie, utánoznia.[23] Ennélfogva, ha a szöveg formája esetleges és semmilyen kapcsolatban nincs a verbális kifejezés módjával, vagyis még véletlenül sem tükrözi a nyelvi tartalmat, akkor az értelmezés számára pont annyira lényegtelen – mondhatnánk –, akár csak a szöveg hordozójának hőmérséklete, íze, vagy illata.

Lars Elleström a mimézis és az ehhez szorosan kapcsolódó peirce-i ikonicitás-fogalom segítségével közelít a képversekhez és hangsúlyozza, hogy nem a vizualitás, hanem az ikonicitás, vagyis jel és jelölt hasonlóságának szemiotikai aspektusa az, ami a festményt vagy verset képivé (*„pictorial"*) teszi. Ez nem Elleström fogalmi invenciója, hanem Winfried Nöth ikonicitás-definíciójának újrafogalmazása, aki megkülönbözteti egymástól az *exoforikus* és *endoforikus ikonicitás*t. Ezek szerint az exoforikus ikonicitás „jelentést utánzó forma", míg az endoforikus ikonicitás „formát utánzó forma" (*form miming meaning and form miming form*). Exoforikus az, amikor a nyelvi jel valami nyelven kívülire vonatkozik, és endoforikus az, amikor a nyelvi jel nyelven belüli referenciával bír.[24] A képvers tehát, amelyik a szövegen kívül képre és ugyanakkor a képen kívül szövegre is utal, exoforikus ikonicitású jel. Elleström ezt egészítette ki úgy, hogy az ikonicitás nemcsak „jelentést utánzó forma" és „formát utánzó forma", hanem emellett „jelentést utánzó jelentés és formát utánzó jelentés" is (*meaning miming meaning and meaning miming form*).[25]

Mindezek alapján Elleström az ikonicitást olyan folyamatos skálaként képzeli el, amelynek bizonyos szakaszai képlékenyen ugyan, de megfeleltethetők a *kép*, *diagram* és *metafora* azon szemiotikai fogalmainak, amelyeket Charles Sanders Peirce eredetileg a jel és jelölt hasonlósága alapján különít el egymástól.[26] Tehát szövegvers és képvers nem minőségükben térnek el egymástól, hanem az ikonicitás, vagyis a jel-jelölt viszony mimetikus kapcsolatának erősségében. Ezen a skálán minél erősebb

68–71. Azonban ötletszinten ez sem új gondolat. Thomas Smith (1513–1577), a cambridge-i egyetem alkancellárjának *De recta et emendata linguae Anglicae scriptione, dialogus* című művében azt írja, hogy a betűk a beszélt nyelv képei, és így az írás egyszerre számít beszédnek és festménynek (Smith 1568, B1ᵛ, B2ᵛ). Az elméleti műveiről is jól ismert itáliai festő, Giovanni Paolo Lomazzo 1584-es *Trattato dell'arte de la pittura*-ja szerint az írás nem más, mint fekete-fehér kép. Elsky 1983, 246, 247.

23 *„Eine intermedial konzipierte Text-Bild-Komposition, bei der ein in der Regel versifizierten und im weitesten Sinn lyrischer Text zu einer graphischen Figur formiert ist, die mimetischen Charakter aufweist und eine mit der verbalen Aussage koordinierte Zeichenfunktion übernimmt.*" Ernst 1991.

24 Nöth 2001, 21–24.

25 Elleström 2010.

26 Elleström 2013.

egy jel/mű ikonicitása, annál egyértelműbb a hasonlóság a jelölt/jelentés között. Ez pedig minél inkább meghatározott, vagyis egyértelműbb az érzéki benyomások által (a képversek esetében a látással), kognitív értelemben annál egyszerűbb. Ennek ellenkezője a gyenge ikonicitás, amely csupán közvetett érzéki hasonlóságon nyugszik (ekkor a legnagyobb a jel és jelölt közötti távolság), ám annál komplexebb kognitív folyamatok mentén szerveződik meg. Mindebből az is következik, hogy az erős ikonicitás egyszerű, míg a gyenge ikonicitás komplex jelenség, vagyis egy kép megértése egyszerűbb, míg egy metaforáé komplexebb kognitív műveleteket igényel: „Az ikonicitás relatív erőssége és gyengesége az érzéki hasonlatosság relatív egyértelműségének, pontosságának és teljességének egyik fokmérője." Lars Elleström két szemléletes példája erre a próbababa mint az emberi test eltéveszthetetlen leképezése, és a rózsa mint a szerelem sokkal összetettebb érzelmi, kognitív metaforája.

Elleström a peirce-i *representamen* kifejezést továbbgondolva három típusát különbözteti meg a jeleknek és jeltárgyaiknak: vizuális, audiális és kognitív. Mindhároméle, vagyis a vizuális, az audiális és a kognitív jel ikonikusan (hasonlóság alapján) jelölhet vizuális, audiális és kognitív objektumokat is. Ezen összetevők különféle permutációja alapján – amely az összetevők egymáshoz viszonyított mérhetetlen és megfoghatatlan mennyiségi aspektusát is magában foglalná – helyezkedhetünk más és más befogadói pozícióba. Az értelmezői pozícióba való „belehelyezkedés" itt létrehozásértelmű is, hiszen a jel és jeltárgy változó mértékű ikonicitásának felismerése és megértése már eleve kognitív értelmezői folyamat. Az, hogy a jel-jeltárgy-turmix a kép-diagram-metaforaskálának mely fokán, szakaszán válik számunkra „láthatóvá", felfoghatóvá, nagyban függ saját lexikális tudásunktól (kulturális raktárkészletünktől) és kognitív folyamataink finomhangolásától is, hiszen a fenti összetevők ikonicitásának mértékét a lehetséges hasonlóságok felismerése nemcsak tudatosítja, hanem minden egyes új jelentés „felfedezése" át is rendezi. Az átrendezés pedig a vizuális, audiális, kognitív jelek és jeltárgyak egymáshoz való „mennyiségi" viszonyának az átrendezésével is együtt jár, vagyis a kép-diagram-metafora – elméletileg végtelenül finomítható – skáláján más és más, a jelentések mennyiségével egyre „mélyebb" pozíciót vehet fel az értelmezőben megképződő jelentés.

Ezek után, a korábban említett közhelyhez visszatérve, feltehetjük és Elleström szavaival meg is válaszolhatjuk azt a kérdést, hogy mennyiben van igazuk azoknak, akik szerint – mivel mindkettő rendelkezik valamilyen formával – a vizualitás szempontjából nincs is különbség írásban rögzített vers és festmény között. A különbség egy vers formája és egy képvers formája között csupán a „vizuális ikonicitás" mértékében ragadható meg. Egy kép eleve ikonikus – vagyis hasonlóságon alapuló – jelentést hív elő, mert érzékeljük és megértjük az ábrázolt formák és a fizikai objektumok, valamint a tradicionális szimbólumok és attribútumok mint absztrakt fogalmak formái közti hasonlóságokat. A vers viszont normál esetben ilyen típusú ikonicitással nem bír, és vizuális formája – mint konvencionális jelek térbeli struktúrája – nem ébreszti rá a nézőt/olvasót a formai hasonlóságok miatti „jelentésre", hanem ezt teljes mérték-

ben figyelmen kívül hagyva hozza létre a „jelentést". A képvers az ikonicitás szempontjából pont azért érdekes, mert a tradicionális versekkel szemben itt egyszerre lép működésbe mindkét jelentésképződés: a jelentést egyszerre találja meg a képben, és ezt kiegészítve egyszerre létre is hozza, „fel is találja" a szövegben.

Dick Higgins viszont nemcsak a képiséget, ikonicitást, hanem az alkotónak a képhez és szöveghez való szerzői viszonyát is fontos kritériumnak tartja. Olyan héber nyelvű bibliai idézeteket hoz fel példának erre, amelyeket annak ellenére, hogy szerzőik/másolóik lenyűgöző vizuális alakzatokba (sárkányokba, madarakba, lovagokba stb.) rendeznek el, mégsem számítanak – szerinte – képverseknek, mert sem az eredeti bibliai szöveg szerzője nem felelős a vizuális elemekért, se pedig a másoló mint „művész" nem felelős a versszövegért.[27] Ezek az aspektusok egymás mellett léteznek, egymásról akár tudomást sem véve. Higgins példája egyértelmű. Azonban épp a 16–17. századi humanista, akár több sornyi idézetet is felhasználó versírási gyakorlat miatt merülhet fel az a kérdés, hogy hol húzzuk meg azt a bűvös határt, amely pontosan elválasztja egymástól a szerzői szöveget és az idézett, vagyis átvett szöveget. Mi lenne az arány idézet és saját szöveg között, amely még épp nem billenti át a szövegauktoritás határán a képszövegverset? Másként feltéve a kérdést: mindaddig képversnek számít egy ilyen típusú költemény, amíg ki nem derül róla, hogy teljes egészében egy másik vers idézete? Én azt gondolom, hogy Higginsnek nincs ebben igaza, mert egy adott szöveget formával felruházni, vagyis nagyon más mediális kontextusba helyezni a parafrázishoz hasonló szerzői gesztus, aki ezzel az eredetitől akár lényegesen eltérő, új értelmezési tartományt hoz létre.

Végezetül én nem is a képvers és a szövegvers közötti egyértelmű különbséget igyekszem meghatározni, hanem a képvers és a vele valamiképp rokon, képet és szöveget is magában foglaló műfajok (pl. illusztráció, embléma) közötti különbségeket a képvers következő kritériumaival:

1) **Versszöveg és kép egymással szervesen összetartoznak**, nem választhatók el egymástól. (Egy képzeletbeli ollóval nem tudjuk úgy levágni az egyiket a másikról, hogy ne sérüljön se az egyik, se a másik, se az egész.) A két médium kiegészíti egymást, vagyis mind a szöveg, mind a kép kevesebb jelentéssel bír magában, mint együtt. Ennek három típusa különíthető el:

a) **Képvers mint képszövegvers**, amely valamilyen képből, vagy képben formát öltő szöveg (pl. a *carmen cancellatum* műfaja; lásd 23. ábra). Ebben az esetben a kép mutatja, jeleníti meg a szöveget (mutat rá a szövegre). Másként fogalmazva: a képből épül fel a szöveg. Ha ok-okozati relációban képzeljük el, akkor a kép az oka a szövegnek. Más kifejezéssel: a kép a szöveg hordozója.

[27] Higgins 1987, 9.

b) **Képvers mint szövegképvers**, amelyen szövegből felépülő képet, vagy képi formába tört szöveget értek (lásd 44. ábra). Ebben az esetben a szöveg mutatja, jeleníti meg a képet, vagyis a szövegből épül fel a kép: a szöveg az oka a képnek. A fenti meghatározás mintájára: a szöveg a kép hordozója.

c) **Képvers mint képes szövegvers** (vagy **szöveges képvers**?) A felirattal rokon műfaj, ám ennél a típusnál se a kép, se a szöveg „nem kerekedik" a másik fölé, vagyis a szöveg nem a képből, és a kép nem a szövegből bontakozik ki (lásd a nagyszombati adalbertisták ún. monumentális költeményét Barkóczy Ferenc esztergomi érsek látogatásának tiszteletére, 20. ábra).[28] Egyik sem „oka" a másiknak, hanem egymást váltogatva, egymásba fonódva, sormintaként alkotják meg a képvers textúráját. Amit Higgins a „vizuális költészet transzcendenciájának" nevez, az ebben az esetben nem működik, vagyis nincs se kép mögött megbújó szöveg, se szöveg mögött megbújó kép, amelyek saját medialitásukhoz képest tűnnek transzcendensnek, hanem „egy síkban", egymás mellett léteznek, mintha egymás dekorációi lennének, kép a szövegnek és szöveg a képnek. Ha a vehiculum-fogalom felől értelmezzük, akkor a kép egyszerre hordozza a szöveget, és a szöveg a képet.

2) **Önreferencia**, amely az intencionalitást is magában foglalja. Önmagában nem elég a megfoghatatlan szerzői szándék, ki is kell azt nyilvánítani, vagyis a képvers szövege utaljon is arra a vizuális formára, képre, amit felépít magából, vagy amin megjelenik. Ezzel az önmagára utaló szöveg egyben a másik médiumra is utal, amely mintegy egylényegűvé teszi a két médiumot. (Ez az esetek jelentős részében egyértelmű, például egy boros kupát megnevező szöveg egyben boros kupaalakú képi formájára is utal.)

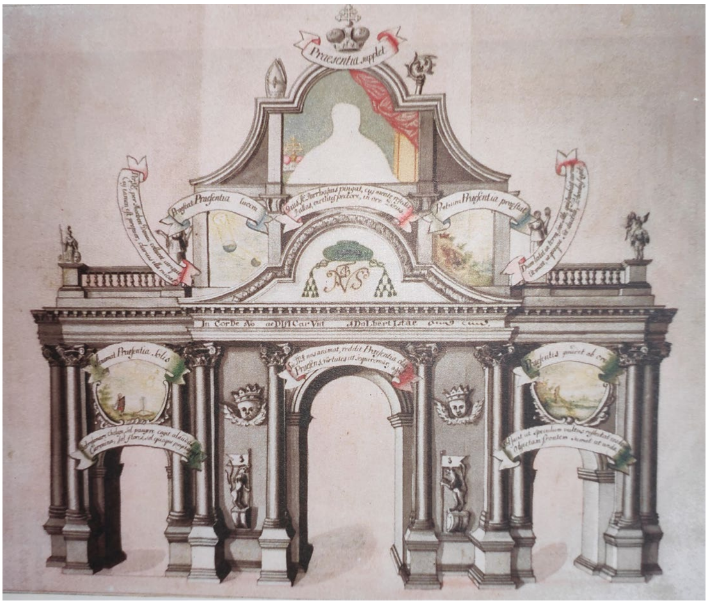
Azon az alapon azonban, hogy „kép nélkül, vagy szöveg nélkül kevesebb az egyik médium, mint a másik", nem tudjuk megkülönböztetni a rokon műfajoktól, az illusztrációtól, emblémától, vagy akár a felirattól. A fő különbséget a két médium egymáshoz való viszonyában és funkciójában érdemes keresni. Úgy is mondhatnánk, hogy ha a képversnél a két médium egymásból jön létre, manifesztálódik, akkor az alábbi rokon műfajoknál a két médium inkább egymásból táplálkozik.

Ezek szerint a **képversnél** mellérendelő a viszony kép és szöveg között, vagyis egyszerre illusztrálják és kommentálják egymást. Ezzel szemben az **illusztrációnál** alárendelő a viszony kép és szöveg között, de nem abban az értelemben, hogy magából a szövegtestből képződne meg a képtest (ahogy a képversnél), hanem abban, hogy a kép a szövegnek egy médiumváltással való megmutatása, kommentárja. Az **emblémánál** is alárendelő a viszony, de fordított értelemben: a szöveg mint médiumváltás a képnek lenne az illusztrálása, megmutatása, kommentárja.[29] A kevésbé látványos, mégis fon-

[28] Közli: Kilián 1998, 295.

[29] Ha az emblémánál a kép az embléma teste és a szöveg az embléma lelke, akkor a képversnél a kép a képvers teste és a szöveg a képvers vére (amelyből felépül a képvers teste).

tos határeset a **felirat**, amely alapesetben funkcionálisan az emblémával rokon, mert a szövegmédium kommentál, rávilágít egy másik médiumra. Ezzel kapcsolatban felmerülhet az is, hogy mi a helyzet a sírfeliratokkal (vagyis azoknak az ábráival)? Vagy minek tekintsük azt, ha egy freskóra később felirat kerül. A fenti kritériumok alapján én minden olyan feliratot képversnek tekintek, amely önreferenciális versszövegként arra a képre is utal, amely azt a felületén hordozza. Ebben az esetben ugyanis nem csupán „illusztrációja" a képnek, hanem így önmagát azzal egylényegűnek kinyilvánítva, a másik médium szerves része is. A szöveg ezzel képpé válik: onnantól kezdve, hogy le van rajzolva, festve, vagy ki van nyomtatva, én minden olyan verses sírfelirat ábráját képversnek tekintek, amely önreferenciálisan magára a sírra, vagy szarkofágra is utal, amely hordozza.[30] Ugyanígy, akár egy később disztichonnal kiegészített freskó is képversnek számít, ha az önreferencialitás fenti feltételét teljesíti.[31]

20. ábra: Képvers Barkóczy Ferenc érsek tiszteletére

[30] Ha például ezek alapján egy versszöveg csak annyiban utal sírra, hogy „itt fekszik XY", akkor még nem képvers, de ha azt írja, hogy „ebben a szarkofágban fekszik XY", akkor képvers. Ennek már akár legprimitívebb képi formája is képversnek számít: például ha a szöveget csupán bekeretezzük, hiszen ez sablonos sírra, szarkofágra emlékezteti az olvasót.

[31] Egy másik felmerülő kérdés, hogy a képversnek mennyiben van köze az *ekphraszisz*hoz? Vagy másként feltéve a kérdést: egy képvers mennyiben *ekphraszisz*a önmagának? A fenti értelemben az ekphraszisz olyan embléma lenne, amelyből hiányzik a kép, az ábra. Alapvetően a két médium, kép és szöveg kapcsolata egyszerre leíró és leképező, vagyis ábrázoló. (Ennek tolmácsolására a régi magyar „képíró" kifejezésünk lenne a legalkalmasabb.) A szöveg egy képet, ábrát jelenít meg, „mesél el", míg az ábra – ha másként nem – szimbolikusan beszél el egy történetet, szituációt, eseményt. (Ahogy Akhilleusz pajzsának homéroszi leírása felidézi bennünk a pajzs képét, úgy a vers szövege által elképzelt pajzs képén történeteket olvashatunk le a képről. Vitathatatlanul többet látnánk, ha Homérosz értelmező leírásán kívül maga a pajzs is fennmaradt volna, vagy legalább a pajzs képe, amiről aztán újabb és újabb leírásokat lehetne készíteni.)

Originalitás

Filiczki három ismert képversében a három képverstípus (képszövegvers, szövegképvers, szöveges képvers) egy-egy példáját fedezhetjük fel. Habár az alkalmi költészet műfaján belül a lehető legszokványosabb képversek közé tartoznak, mégis épp a tudatosan kiválasztott képi formájuk és az ehhez társuló, ma már talán elcsépeltnek ható szimbolikus tartalmuk tradicionális háttere miatt érdekesek. Filiczki verseihez – ahogy a kortársak költeményeinek jó részéhez is – a romantika teremtő erejű individualitáskoncepciójának mítoszán és az ebből egyenesen következő szerzői jogok táblázatokba rendezett eredetiségfogalmán keresztül közelíteni nemcsak igazságtalan lenne, hanem a korszak szellemi karakterének teljes meg nem értését is tükrözné. A 16–17. század talán legjellemzőbb irodalmi műfaja nem más, mint a ma már sablonosnak ható alkalmi költészet a maga tematikusan kötött alműfajaival együtt. A költészet e korszakra oly jellemző műfaja tehát nem az önkifejezés valami megragadhatatlan és homályos művészi manifesztuma, hanem az értelmiségi kommunikáció és kapcsolattartás nagyon is gyakorlatias, elit eszköze: *a társadalmi kapcsolatok paratextusa*.[32] Vagyis nem a „lírai én", hanem inkább a „lírai te" tükröződik ezekben a költeményekben (de inkább a „lírai mi"). Egy adott költemény szövegéből – bármennyire is szeretnénk – azért lehetetlen a vers írójának személyiségéről vagy életéről bármit is kikövetkeztetni, mert elsősorban a címzettről (tehát nem az énről, hanem a másikról), és másodsorban is csak a címzett és a „feladó" – jellemzően idealizált – kapcsolatáról szól. Ha nagyon leegyszerűsítve szeretnénk megközelíteni ezt a kérdést, akkor azt is mondhatnánk, hogy nem a versíró, hanem a versműfaji tradíció keze veti papírra ezeket a költeményeket. Ha így tekintünk e versekre, akkor a mai értelemben vett originalitás kimondottan elkerülendő egy „jó vers" megírásához a korszakban. A műfaj szabályai nem tűrték meg az eredeti formákat, témákat vagy fordulatokat – ez még a legsikerültebb esetekben is csak eredetieskedés lett volna a kortársak szemében. Dick Higgins szerint a 17. század – ahogy a korábbiak is – egy jól megírt műalkotás hibájának, fogyatékosságának (*flaw*, *vice*) tartotta az originalitást, és amennyire manapság az eredetiségre való törekvés, úgy a korszakban az eredetiség elkerülésére, vagy legalábbis a leplezésére való törekvés a művész univerzális imperatívusza.[33]

A mai olvasó nemcsak a klasszikus allúziókat felvillantó szófordulatok ma már közhelyesnek tűnő használatához közelít idegenkedve, hanem a szellemitulajdon-védelem anakronisztikus jogi kategóriájának teljes hiánya is megütközést kelthet. A korszak alkalmi költészetének darabjai – akár egészükben, akár csupán részleteik-

[32] Az *album amicorum*ok verses bejegyzései is feliratos emlékművekként funkcionálnak és a bejegyzések társadalmi szerepének kontextusában legalább annyira funkcionálisak, mint az oltárfeliratok. (A különböző felületeken megjelenített alkalmi költészet egy nagyon hierarchizált társadalom szintjei között biztosított átjárást, ahol az akár jobbágysorból származó pénz és rang nélküli diák egyetemi professzorokat, vagy akár fejedelmeket is megszólíthat.)

[33] Higgins 1989, 411–419.

ben – mintha eleve idézőjelbe lennének téve. Úgy intertextuális, hogy nem reflektál az intertextualitásra, csak természetes és szinte kötelező gyakorlatként él vele. A szerző az, akinek a neve alatt utoljára ki lett adva a vers, és ha húsz év múlva más név alatt jelenik meg, akkor a szerzőség is átalakul (mondhatni disszeminál). Csakhogy – miként gondolnánk négy-, ötszáz év múlva – sosem a szerző személyén mint szubjektumon van a hangsúly, hanem a vers, toposz mint objektum megjelenésén és elterjedésén. Minél több variációban és minél többször írják le, nyomtatják ki, annál több felületen csillan fel ugyanaz más és más szögből, más és más fénytörésben. Az a fontos, hogy ismerjék, lássák, olvassák a szöveget; a szerző sokszor csak egy címke. Ha a modern memetika fogalmával közelítünk ehhez, akkor nem a szerző a mém, hanem a vers, vagy toposz, amelynek a szerző, vagy pszeudoszerző csupán hordozója, akárcsak egy pergamentekercs vagy egy nyomtatott könyv lapja. Tehát nemcsak a személyesség, hanem maga a személy is másodlagos jelentőségű a kulturális gyakorlat e kontextusában.

A költő számára a kihívást egyrészt az adott műfajban való „helytállás" jelentette, amely magában foglalta a műfaj nyelvi és formai szabályaiban, valamint toposzaiban való mély jártasságot, másrészt pedig mindezek ismeretében megtalálni, felfedezni és élni azokkal a kitörési pontokkal, amelyeken keresztül mégiscsak felcsillanthatja azt a pluszt, amely – minden egymást összekötő értelmiségi közösségtudaton túl is – megkülönböztetheti a többiektől. Ez pedig a műfaj adott nyelvi, topikus elemeinek invenciózus újrarendezése lehet. Csak ebben az értelemben kérhetjük számon az originalitást. Egy nagyon leszűkített műfaji szabály- és keretrendszeren belüli mozgás értelmében, amely nem új utakat keres a szabályrendszerek megkérdőjelezésével és felülírásával, hanem a keretrendszeren belül próbálja az elemeket a lehető legfinomabban, szinte észrevétlen alázattal újrarendezni. (Ahogy az antik görög drámaversenyek győztesei sem a történet váratlan fordulataival vagy újszerűségével diadalmaskodtak, hanem a nyelvi megformáltság egyre finomabb és finomabb rafinériáival és mélységeivel, úgy az alkalmi költészet fényes „csillagainak" ragyogását is csak így lehet és méltányos felmérni több száz év távlatából.)

Könyvtekercsvers?

A Miskolci Csulyak-albumban található verset (MCSms, 1197) a fenti tipológia alapján a harmadik kategóriába sorolom, és **szöveges képversnek** tekintem.[34] A vers így fest Filiczki bejegyzésében:

21. ábra: Filiczki képverse Miskolci Csulyak albumában

Manus caussa Sapientiae

Magnus Anaxagoras haud falso dixerat olim:
  Dextera quod veri causa sit ipsa Sophi.
Nam, qui non manibus rem, quam perdiscere tentat,

[34] Amely feltételezésemet csak megerősíti Imre Mihály, aki szintén képversnek látja/olvassa Filiczki eme bejegyzését. Imre 2020, 202–203.

Urget, is in ventos irrita verba iacit
Incassumque polo afflatus expectat ab alto:
Solus enim artifices qui facit, usus adest.
Ergo rem quicunque cupis cognoscere magnam;
Rem magnam assidua volve, revolve manu!

(**A Bölcsesség oka a kéz.** Helyesen mondá egykor nagy Anaxagorasz, hogy az igazi bölcs ember oka a jobb keze. Ugyanis aki nem igyekszik, hogy kézbe vegye, amit teljesen meg akar ismerni, az csak hiábavaló szavakat szór a szélbe. És hiába várja a sugallatokat a magas égből, hiszen csak a gyakorlat teszi a mestert. Tehát akárki vágyol is megismerni [valami] nagy dolgot: a nagy dolgot szorgalmas kézzel forgasd oda s vissza.)

Érdemes az értelmezéselmélet felől is megközelíteni a verset, mert Filiczki egy évvel később kép nélkül közölte, bármiféle utalás nélkül arra, hogy itt a fentebb említett ikonicitásnak szerepe lenne az értelmezésben.[35] A költemény nyomtatott, kép nélküli verziójának értelmezési mezeje egyértelműen sokkal szűkösebb, hiszen nemcsak a vizuális élmény, hanem épp az egyszerre játékos, egyszerre filozofikus önreferencialitás is eltűnik a versből. A versre különösen igaz Dick Higgins megállapítása, amely szerint nincs olyan, akármilyen igényességgel is nyomtatott képvers, amely esztétikailag felvehetné a versenyt kéziratos verziójával/verzióival.[36]

Épp a vers 1604-es, kép nélküli kiadása miatt merül fel még hangsúlyosabban az a kérdés, hogy a versszöveghez tartozó vizuális tartalom mennyire tartozik szorosan a szöveghez, hogy csupán illusztráció-e, vagy a szöveg emblematikus tükörképe. Vagyis a Filiczki-vershez kapcsolódó/verset keretbe foglaló kép csupán a versszöveg körüli paratextus-e. A válasz megint a szöveg önreferencialitásában rejlik, ami miatt én ezt is képversnek, ezen belül is a fenti tipológia szerinti harmadik típusnak, **szöveges képvers**nek tekintem.

Filiczki – ahogy mintái is – utalnak a vers szövegében arra a formára (mint tárgyra), amit felrajzolni szándékoznak a verssorokból, vagy verssorok körül. Vagyis nem bízzák a véletlenre, hanem felhívják rá a figyelmet, és így terelgetik az olvasót (vagy az olvasó szemét) a szerző által elvárt értelmezői, befogadói stratégia felé: „itt ez az oltár", „ne akard megérinteni ezt az oltárt", „neked építem ezt az oltárt". A Miskolci Csulyaknak szánt bejegyzés egy peregrinációs albumként használt nyomtatott könyv egyik üres lapjára rajzolt könyvtekercsekre írt szöveget tartalmaz (egy versről és egy

35 Filiczki 1604, B5^{r}.
36 Higgins 1987, 7, 205.

prózai címzésről), amely egyszerre utal magára a konkrét emlékkönyvre (hiszen ideális esetben az olvasó épp a kezében tartja Miskolci Csulyak nyitott emlékkönyvét), valamint a könyvtekercsre *(volve, revolve manu)*, és a könyvre úgy általában mint a tudás tárolójára, amely kézzel nyitható és lapozható, vagyis így használható, hasznosítható. Ugyanakkor a szöveg a konkrét, emlékkönyvbe rajzolt könyvtekercsre is utalhat, amely így önreferenciálisan saját „nagyságát" is hirdeti. Mindezeken túl – ahogy a kigöngyölt könyvtekercsek – megjelenik a könyvet tartó jobb kéz képe is (a hüvelykujjból jól látszik, hogy jobb kézről van szó). Habár alapvetően a „tiszta", jobb kézben tartott könyv a bölcsesség, műveltség attribútuma, játsszunk el azzal a gondolattal, hogy az ábra Miskolci Csulyak saját album amicoruma, amely végül is egy kötéssel ellátott nyomtatott könyv, mégpedig Nicolaus Reusner 1587-es, 1589-es és 1590-es kiadásainak kolligátumkötete volt.

A vers szövegére visszatérve, csábító gondolat lenne, hogy Filiczki ismerte a preszókratikus Anaxagoraszt, azonban sajnos inkább iskolás közhelyről van szó. A „kézbölcs" (χειρόσοφος; *manu sapiens*)[37] élőlény, az ember később közhellyé vált gondolatát Arisztotelész idézetéből ismerjük (*De partibus animalium* 687a 8–9): „Anaxagorasz azt mondja, az ember azért a legokosabb az élőlények közül, mert kézzel rendelkezik."[38] Arisztotelész ezt úgy javítja ki, hogy az embernek azért vannak kezei, mert ő a legintellingensebb. Arisztotelészen keresztül Plutarkhosz, majd Galénosz is idézi Anaxagoraszt. Mindhárom szerző műveit rengetegszer kiadták már a 16. században is, így aztán számtalan 16–17. századi könyvben felbukkan ez az anaxagoraszi gondolat. Filiczki forrásait (vagy legalábbis forrásainak irányát) mégis leszűkíthetjük lehetséges egyetemi olvasmányai és a versben felbukkanó *usus te plura docebit* szövegrész alapján. A legvalószínűbb forrás Melanchthon, aki Arisztotelész *De animá*jához írt, bestsellerré vált kommentárjában idézi Anaxagoraszt: „A kéz rendkívüli dicsőséggel bír, Arisztotelész az eszközök eszközének nevezi. Mert több művet és ugyanakkor változatosabbakat is visz végbe, mint bármely eszköz, és ez hoz létre minden egyéb eszközt is. Anaxagorasz azt mondja, hogy a kéz a bölcsesség oka, mert ha nem készítene eszközöket, akkor sem tanítani, sem tanulni nem lehetne egyetlen mesterséget se. Ugyanakkor Plutarkhosz tudós módon úgy magyarázza, hogy a kéz, vagyis a tapasztalat a bölcsesség oka."[39] Az is elképzelhető, hogy ezt az arisztotelészi gondolatot nem is Melanchthon könyvéből vette, hanem csak valamilyen közhelygyűj-

[37] Ennek kicsit későbbi, részletes kifejtését lásd a magát a címlapon *Philochirosophus*nak nevező John Bulwer *Chironomia, or the art of manual rhetoric* című könyvében: Bulwer 1644.

[38] *„Ἀναξαγόρας μὲν οὖν φησι διὰ τὸ χεῖρας ἔχειν φρονιμώτατον εἶναι τῶν ζῴων ἄνθρωπον."* Kirk, Raven, Schofield 1998, 543, no. 508 (DK59 A 102).

[39] *„Manus habet egregiam laudem, Aristoteles vocat eam organum organorum. Nam et plura, et magis varia opera efficit, quam ullum organum, et fabricat omnia caetera organa. Anaxagoras inquit, manus sapientiae causam esse, nisi enim fabricaret organa, neque doceri, neque disci ullae artes possent. Quanquam Plutarchus erudite interpretatur manus, id est, experientiam, sapientiae causam esse."* Melanchthon 1542, 24v.

ményben olvasta. Jó példa lehet erre Basilius Faber jól ismert tezaurusza, amelynek „manus" bejegyzése szóról szóra idézi Melanchthont, és jobb, valamint bal kezet is feltüntet (igaz, ezeket nem részletezi külön).[40]

Az a gondolat, hogy „mesterségbeli tudás elsajátításához mit sem ér az elmélet gyakorlat nélkül", szintén közhely. Filiczki versének humoros kicsengése épp erre épít, vagyis a bölcsesség megszerzéséhez tanuláson keresztül vezet az út. De a tanuláshoz mint *ars*hoz nélkülözhetetlen a gyakorlat is (*usus, experientia*), amelyet a könyvlapozás instrumentumaként jobb kezünkkel végzünk. A *„solus enim artifices qui facit, usus adest"* sor Ovidius *Ars amatoriá*jában (2.676) olvasható: *„solus et artifices qui facit, usus adest"*. Érdemes megjegyezni azt is, mert talán Filiczkinek erről is volt tudomása, és így jól illeszkedik az albumbejegyzés értelméhez, hogy ennek az anaxagoraszi ideának eddigre volt már egy olyan leágazása is, amely az ékesszólás okaként is a kezet határozta meg. Victorinus Strigel Melanchthon retorikájához írt tudományos igényű kommentárja ezt a gondolatot épp Ovidius fenti sorával támogatja meg: *„Solus et artifices qui facit, usus erit. Et Anaxagoras: Manus est causa eloquentiae, id est, exercitatio."* [41] A vers körüli alakzatokra visszatérve, jól látszik, hogy kép és szöveg szervesen összefüggnek egymással. A vers szövege a kigöngyölt könyvtekercs felületére van írva, amely így már saját magára mint *res magná*ra is vonatkozik: *„Ergo rem quicunque cupis cognoscere magnam: Rem magnam assidua volve, revolve manu"*. Vagyis szerzőnk szó szerint is könyvtekercsre és nem könyvre utal: „a nagy dolgot szorgalmas kézzel göngyöld ki és tekerd össze". (A képen jól látszik, hogy Filiczki *manu propria* alá is írta mindkét tekercset. Azzal, hogy az olvasás manuális technikájának egy már akkor is archaikus képét eleveníti fel a versben, talán az antik, klasszikus auktorok olvasására buzdítja Miskolci Csulyakot.) Ennek kiegészítő ellenpontjaként pedig ott látható a két tekercs között a *homo kheiroszophosz* emblematikus képe, a modern értelemben vett könyv az olvasás instrumentumában, a kézben, amellyel lapozni lehet. A könyvet lapozó kéz – ha egyáltalán Filiczki ötlete – szellemes példája az anaxagoraszi-arisztotelészi gondolatnak, hiszen csak a legintelligensebb állat, vagyis az ember képes könyvet lapozni. Az ábrán látható, kézben tartott könyv akár Miskolci Csulyak emlékkönyve is lehet, amelybe épp beírta Filiczki *kheiroszofista* versét, amellyel ismét – ahogy verbálisan a könyvtekercsen önmagára utaló verssorok is – egy magán túlmutató önreferenciális költői-vizuális játékba invitálja az örök olvasót. E verssel a magyar irodalomtörténet első ismert képversét is ünnepelhetjük, amelynek még a születésnapját is tudjuk: 1603. március 17.

[40] Faber 1587, 482. A téma tömör és átfogó kifejtéséhez érdemes megemlíteni még a giesseni poétika egyik szerzőjét, Georg Bachmant is, aki filozófiai gyakorlókönyvében quaestiók formájában fejti ki a fontosnak gondolt kérdéseket. A 91. *quaestio* címe: *Rectene Anaxagoras manus sapientiae dixit esse causam?* Bachmann 1594, O2v–O3v.

[41] Strigel 1588, [B6r].

3. Vigasztalóköltemény hajniki Bobrowiczi Mátyásnak (1603)

1604-ben ifj. Johann Kraus[42] kiadott Görlitzben egy alkalmi nyomtatványt[43] hajniki Bobrowiczi Mátyás,[44] késmárki harmincados ikergyermekeinek, Máriának és Zsigmondnak a halálára, akik 1603. július 31-én és augusztus 4-én haltak meg. (Érdemes megjegyezni, hogy Filiczki a bázeli kötetben közreadott egy Krausnak címzett verset is, amelyet valószínűleg szintén ekkor írt, lásd 261. oldalon.) A nyomtatvány Filiczki versén kívül még öt költeményt tartalmaz négy szerzőtől:

1) Elias Küchlertől[45] egy vigasztalóverset (inc. *Quod tibi, Matthia, primo sub flore iuventae*), aki görlitzi *collega*ként írja alá a versét.

2) Ifj. Johann Kraustól egy négyoldalas *consolatió*t (inc. *Tempus erat, quo prima quies mortalibus aegris*).

3) Ifj. Johannes Erythraeustól[46] egy háromoldalas *consolatió*t (inc. *Terrigenum quisquis satagis cognoscere vitam*) és egy kronosztichont (inc. *CaesItIo hInC tUa nata, UbI LUX IULI ULtIMa LUXIt*).

4) A késmárki Johannes Minor[47] vigaszversét (inc. *Quod variis hominum sit vita exposta procellis*).

Azt látjuk, hogy a kis versíró kör egyetlen húzóneve a görlitzi tanár és conrector Elias Küchler. A többiek Késmárk vonzáskörzetéből kerültek ki (Ólubló nagyjából 35 km-re fekszik), és talán már az elemi iskolából is ismerték egymást.

Filiczki versének a címében Bobrowiczot a „Respublica literaria legtiszteletreméltóbb mecénásának” nevezi.[48] Az aláírásából az is kiderül, hogy 1603. november 8-án írta a nyomtatvány többi verséhez műfajban is igazodó 24-disztichonnyi *consolatió*t, vagy, ahogy Filiczki hívja: παραμυθητικόν-t (inc. *Venerat intonsis elegeia moesta capil-*

[42] Krausról lásd fentebb a 373. oldalon.

[43] Filiczki, Crausius 1604.

[44] Verseivel Bobrowiczi is több alkalmi nyomtatványban szerepel. Ambrosius Lahm Sebestyén körének a tagja. *Adattár* 22, szerk. Szabó 1989, 171. Ismerjük görlitzi bejegyzését is Miskolci Csulyak István albumában 1602. március 17-éről, és David Frölich albumában Késmárkon 1616. június 13-áról. *IAA*, szerk. Adamik, Bujtás, Latzkovits 2003–2023, nos. 6299, 4055.

[45] Egy Küchlernek címzett verset ismerünk Filiczkitől, Küchlertől pedig az albumbejegyzését. (Lásd 35. oldalon.)

[46] Kraus földije, ólublói. Valamikor 1604-ben Odera-Frankfurtban iratkozik be egyetemre, e kötet versének aláírása alapján 1603 őszén viszont még Görlitzben tanulhatott. Szögi 2011, 92 (no. 315).

[47] A nyomtatványban lévő aláírásából nem derül ki, de talán ő is Görlitzben tanult ekkor, mindenesetre 1604-ben ő is beiratkozik az odera-frankfurti egyetemre.

[48] Filiczki, Crausius 1604, A4^{r-v}. A verset jól sikerültnek ítélhette, ezért kisebb változtatásokkal újraközli a *Xenia natalitia* kötetben nagyjából ugyanakkor, 1604 elején, de mivel ezt már Thököly Sebestyénnek ajánlotta, inkább elhagyja a költemény címéből a Bobrowiczra utaló „*colendissimus Maecenas*” megnevezést. Filiczki 1604, B5^{v}–B6^{r}.

lis). Scaliger meghatározásából tudjuk, hogy ez az *adhortatio* (buzdítás) egyik alműfaja, amely a lelket serkenti nyugalomra. Filiczki versében nem fedezhető fel a *consolatio* menandroszi sémája. Vigasztalásának 21–24. sora pedig, amelyben azzal próbálja megnyugtatni a gyászoló apát, hogy cserében viszont Bobrowiczi fautorának (talán a Thököly családból valakinek?) fiúsarja született, a mai olvasóban legalábbis megrökönyödést kelthet. Úgy fogalmaz, hogy az istenek így elegyítik a bánatot örömmel, így változtatják a rosszat örömteli tapssá, és így vonja be a keserű epét édes mézzel.[49] Főleg Ovidius (4. sor: *Fasti* 1.434, *Ep.* 11.94, *Ibis* 224; 11. sor: *Met.* 2.180; 12. sor: *Fasti* 3.331–332; 15. sor: *Fasti* 3.368; 33. sor: *Met.* 3.347), Vergilius (17. sor: *Aen*. 9.5.) és Martialis (4.75.6) hatását fedezhetjük fel a versben. De találunk sorokat különféle 16. századi nyomtatványokból és kötetekből is. Nehéz lenne megmondani, hogy ezek közvetlenül vagy közvetve hatottak-e Filiczkire. Az egyik jó példa lehet erre a 28. sor: „*Insita, perpetui tempora veris agunt*". Ezt különféle verziókban megtalálhatjuk jó pár szerző epicediumában is. Például David Chytraeus (1530–1600) kötetében a pomerániai Ioachim Edeling költeményében: „*Sancti ubi perpetui tempora veris agunt*".[50] Vagy Georg Calaminus (1545–1597) elégiájában: „*Dulcia perpetui tempora veris agunt*".[51] A 43–44. sor pedig a latin közmondásra utal („*Adde, quod ante obitum, supremaque fata, beati / Divinum meruit nomen habere viri*"): „*Nemo ante obitum beatus*".

4. A Török Mátyásnak írt propemptikonok (1603–1604)

1603-ban vagy 1604-ben adhatta ki egylapos nyomtatványát (30.5 x 13.5 cm) földije és barátja, Török Mátyás Prágából való hazautazásának alkalmából. Egyetlen ismert példánya, amelyet Filiczki földijének, a késmárki születésű Johannes Minornak[52] dedikált, a jászói prépostság könyvtárából időközben eltűnt (*Miscellanea 18 přív. 38*).[53] A Hejnic–Martínek-féle lexikon címleírása a következő: „*In reditum e Pragensi urbe Bohemorum in Olssam oppidum Hungariae, patriam dulcissimam* [...] *Matthiae Terek, civis ac notarii reipub. Olssensis, domini et amici optatissimi etc., εὐχὴ προπεμπτικὴ* [...], *scripta*

[49] „*Di mala mutarunt in laetos omnia plausus: / Fautori soboles mascula nata tuo est. / Sic Pater omnipotens permiscet tristia laetis, / felleque sic acido dulcia mella tegit*."

[50] Chytraeus 1581, [c7r].

[51] Calaminus 1583, D2v.

[52] Három Filiczki-verset ismerünk, amelyeket Johannes Minornak (Kis János?) írt. Azt tudjuk róla, hogy 1604-ben iratkozott be az egyetemre Odera-Frankfurtban, majd 1606. augusztus 23-án Wittenbergben. Szögi 2011, 93 (no. 316), 314 (no. 3946). Filiczki dedikációja: „*Amico suo ut veterrimo ita carissimo Ioanni Minori Caismarrcensi etc. mittit Praga Auctor.*"

[53] A prépostság könyvtárosának, Veronika Timuľákovának tartozom köszönettel a lehangoló információért.

ab Ioanne Filickio Farkasfalvano Scep. [...] *Pragae ex officina Ottmariana.*"[54] A nyomtatvány mindkét verse valószínűleg ugyanaz, vagy legalábbis ezeknek valamilyen verziója, mint amelyeket Filiczki később a bázeli kötetben is kiadott.[55] A nyomtatvány címe szerint Török Mátyás egy magyar kisvárosnak, „*Olssá*nak" volt polgára és jegyzője, aki nagy valószínűséggel Prágában járt követségben, és amikor onnan visszaindult, akkor írta neki Filiczki ezt a költeményt. A Magyar Nemzeti Levéltárnak egy 1610 körüli árendakimutatásában szerepel egy *Olsa* nevű település, amely ekkor a váci püspökség birtokában van.[56] Talán így lehet értelme annak is, hogy Török Mátyást Olssa jegyzőjének nevezi. Az is lehet, hogy Oszlány (Oslany, SK) községre vonatkozik.

Valószínűsíthető, hogy Török Mátyás nem Prágában élt és/vagy tanult, mert egyrészt az eredeti nyomtatvány második versének a címe: *Ἀποστροφὴ ad Olssam*, vagyis Olssába való visszatérésére készült. Másrészt pedig a bázeli kötetből ismert versváltozat (címe: *Matthiae Török, Praga redeunti in patriam, etc.*; inc. *Huc rapidis pedibus, facilesque venite, Viales*) 11–14. sora szerint Török Mátyás utazásának oka nem a jómód, vagyis se nem a szórakozás, se nem, hogy kereskedve aranyat és drágaköveket szerezzen, mikkel a fekete indus bír, hanem pecsétes rendeleteket visz a királytól az otthoni szolgálatoktól való mentességéről.[57] Filiczki útra bocsátó imájában a *Lar vialis*okat hívja és azokhoz fohászkodik, hogy kísérjék és óvják meg Törököt a hazafelé tartó veszélyes úton a rablók fegyvereitől: „*Huc ergo faciles faustique venite, Viales! / Ducite Matthiam Pragidos urbe domum!*" Az úti lárok, ahogy nevük is mutatja, nem az otthonokban, hanem először az otthonok körüli utakon helyezkedtek el, majd később a római utakon lettek az utazók védelmezői. Az úti lárok a kinti világhoz tartoznak, míg a versben ezekkel szembeállított Penates a benti világhoz tartoznak, akik az otthon éléskamrája és jóléte fölött őrködnek. Az úti lárok segítségével mintegy szolgálatával juthat el Török Mátyás az otthon házi istenségeihez, amelyeket viszont dekrétumokkal fel is ment bizonyos – nem részletezett – szolgálatok alól.[58] Habár a verset Filiczki *propemptikon*nak nevezi, inkább tűnik a fentebb Scaligertől már idézett *proszeuktikon*nak, vagy latinul *votivum*nak, mert elsősorban kérést, fohászt nyilvánít ki, amire a címben olvasható *εὐχὴ προπεμπτικὴ* (kísérő ima) kifejezés is utal. A két műfaj rokonságát a giesseni poétika világosan le is írja (lásd 144. oldalon).

A másik verset, legalábbis a bázeli kötetben, Olssa városához írta, és címe szerint a buzdítás (*protreptikon*) egyik alműfaja lenne: a *nuthetikon* (*Νουθετικόν ad Olssam Hungariae oppidum*; inc. *Tu, pressa Olssa, diu deinceps obstare memento*). Igaznak tűnik a versre Scaliger meghatározása, amely szerint valamilyen szabályra, elvre hivatkozva

54 Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 2011, 116.

55 Filiczki 1614, 25–27.

56 MNL, Urbaria et Conscriptiones (E 156), Regestrata: UC 62: 33(t). https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/urbaria-et-conscriptiones/adatlap/4288 (2023. 06. 12.)

57 „*Non ei opes sunt causa viae, non divitis auri / pondera, non lapides, quos niger Indus habet. / Fert decreta, quibus patriam, charosque Penates / servitio immunes regia cera facit.*" Filiczki 1614, 26.

58 Lásd: Plautus, *Mercator* 830–841, és 864–865: „*Invoco vos, Lares viales, ut me bene tutetis.*" Lásd még: Servius, *In Vergilii Aeneidos libros* 3.302.1–4.

igyekszik a címzettet valamire buzdítani. Filiczki versének közvetlen vagy közvetett műfaji mintája a gnómaköltő milétoszi Phókülidész (Kr. e. 560?–?) lehetett, akinek a 16. században nemcsak sokszor adták ki a műveit *Ποίημα νουθετικόν* címmel, hanem a lőcsei iskola ún. „szász tantervében" is helyet kapott, tehát Filiczki jól ismerhette. Költőnk gnómaszerűen, mintegy valamilyen általános érvényű igazságot felhasználva buzdít az előrelátásra, vagyis – miként írja – arra, hogy a bajt idejében kell orvosolni, amikor még könnyű, mert később borzalmas sebbé fertőződhet, amelyen már semmilyen orvosmesterség vagy gyógyszer sem segíthet. Ehhez kapcsol egy szójátékot a szamár teherbírásáról is. A szamár hiába bír el nagy terhet, ettől mégsem lesz tiszteletre méltó. Itt a görög *ὄνος* ('szamár'), és a latin *onus* ('teher'), valamint *honos* ('tisztelet') szavakkal játszik: „*Non omnis memori digna est patientia laude: / gestat ὄνος grave onus, non tamen est id honos*."

5. A *Xenia natalitia* könyvecske (1604)

Első önálló kötetét Prágában adta ki patrónusainak újévi ajándékként valószínűleg valamikor 1604 legelején. Erre a nyomtatvány címéből következtethetünk, amely szerint a még friss 1604. év elején adta közre újévi ajándékként.[59] Boldog előjelként, még boldogabb folytatásként, hogy még annál is boldogabban legyen vége az évnek, amely aztán mindig újra és újra egyre boldogabb évekkel vissza is térjen: „*strenae loco in recens ineuntis anni MDCIV. felix auspicium, feliciorem processum, felicissimum exitum, ac laetiorem semper recursum*." A címből derül ki az is, hogy a címzettek vagy már eleve a támogatói, vagy támogatást szeretne tőlük kérni („*dominis Mecaenatibus, ac Patronis suis*"). A kötetnek két példányát ismerjük:

1. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár (RMK III. 1015).
2. Prága, Cseh Nemzeti Könyvtár – Národní knihovna České republiky (52 G 000008/adl.17).

Bencédy – szembeállítva Filiczki görlitzi éveivel – a kötet összes versét iskolás gyakorlatnak látja, hiszen hiányzik a versekből a személyes, lírai hangnem. Ez igaz ugyan, de a kor költészetében ez a legritkább esetben található meg, és a bázeli kötetben sem találkozunk Bencédy elvárásaival:

[59] Filiczki 1604.

> „A Xenia Natalitia c. kötet versei kivétel nélkül iskolás gyakorlatoknak tekinthetők. Az újlatin költészet sablonjai szerint alakulnak, gondolataikban, kifejezésükben a klasszikus költészetre támaszkodnak. A poétai tanulmányokat végző tehetségesebb diák szárnypróbálgatásai ezek. A lényeg a megszabott keretek kitöltése, maga a költő teljesen a háttérben marad.” [60]

Helena Májeková két-három vers erejéig valamicskét részletesebben foglalkozott a kötettel, mint Bencédy, és nincs is olyan rossz véleménnyel a könyvről. Szerinte ezek technikailag kimondottan jól megírt versek, amit az is bizonyít, hogy a prágai értelmiségi körök is kedvezően fogadták. Jóllehet, mint lentebb ki is fejtem, alapvetően késmárki személyeket célzott meg a kötettel.[61]

A könyvecske 32 verset tartalmaz. Filiczki nem írt előszót a kötethez,[62] de a nyitóversek egyértelművé teszik, hogy patrónusának elsősorban Thököly Sebestyént és másodsorban palocsai Horváth Györgyöt tekinti, de Thököly I. Istvánnak szintén címez egy verset. A könyv főcíme születésnapra írt verseket, míg a cím folytatása újévi köszöntőket (is) ígér. Érdemes megjegyezni azt is, hogy hiányzik belőle egy viszonylag fontosnak tűnő strena, amelyet Bocatiusnak írt 1604-ben, már a *Xenia*-kötet megjelenése után. Azért lehet ez fontos, mert valószínűleg a kötethez szóló ars poeticáját foglalja ebben össze (lásd 316. oldalon). Nézzük meg közelebbről a verseket!

Tizenhét személyt szólít meg a kis kötetben, akik mind Késmárk vonzáskörzetéből kerülnek ki[63] (a könyvben való megjelenésük sorrendjében):

1) Thököly Sebestyén (†1607) és fia Thököly I. István (1581–1651), királyi ítélőtáblai ülnök.[64]

2) Palocsai Horváth György nedeci (Niedzica, PL) birtokos, aki aztán Bocskai István testvérét, Krisztinát vette feleségül.[65]

3) A hrussói (Magasmajtény? Hrušov, SK) Gregorius Tirnaviensis talán azonos azzal a Szombathy, vagy Nagyszombati Gergellyel, aki Szepes vármegyei jegyző, majd 1564-től 1604-ig alispán. Filiczki a királyi ítélőtábla ülnökének nevezi.

4) Hunfalvai Székely Boldizsár valószínűleg azonos Bocskai István egyik követével, akit a fejedelem 1605 augusztusában Lőcse városába küldött kezesnek, miközben a lőcsei követek Kassán tárgyaltak a város meghódolásáról.[66]

[60] Bencédy 1946, 78.
[61] Májeková 1988, 141.
[62] 1614-es bázeli kötetében fennmaradt egy Rittershausennek címzett vers, amelyet a *Xenia*-kötethez írhatott 1605-ben (lásd 297.oldalon).
[63] Palocsa (Plaveč, SK)–Késmárk: 50 km; Niedzica–Késmárk: ~40 km; Hunfalva (Huncovce, SK)–Késmárk: 4.5 km; Kassa–Késmárk: ~100 km; Budaháza–Késmárk: 178 km; Ménhárd–Késmárk: 6 km; Szepesbéla–Késmárk: 7 km; Polyánfalu–Késmárk: 45 km; Márkusfalva–Késmárk: ~30 km; Szepesvár–Késmárk: ~40 km; Görgő–Késmárk: 30 km; Lőcse–Késmárk: 25 km; Farkasfalva–Késmárk: ~9 km.
[64] Nagy 1865, 284–289.
[65] Nagy 1862, 90–91. Szabó 1998, 172–173, 174, 176.
[66] Demkó 1883, 852.

5) Bobrowiczi Mátyás (lásd fentebb 168. oldalon).

6) Budaházy István valószínűleg azonos azzal a személlyel, aki Budaházy Farkas egyik fiaként a nemes Kékedi Zsófiát (1569/73–?) vette feleségül. A család neve Budaházára (Budince, SK) utal. Ugyanakkor a 17. század derekától már biztos, hogy Erdőbényén is birtokosok, amely nagyjából 80 km-re található Budaházától.[67] Filiczki az egyik versében *affinis*nek nevezi, vagyis valamilyen szinten rokonok lehettek.[68]

7) Caspar Praetorius Berlinensis (†1624) 1601-től Ambrosius Lahm Sebestyén utódjaként késmárki elsőlelkész.[69]

8) Az iglói (Spišská Nová Ves, SK) születésű Matthaeus Praetorius először Ménhárdon (Vrbov, SK), majd 1603-tól Szepesbélán (Spišská Belá, SK) lelkész, amelyek szintén Késmárk pár kilométeres vonzáskörzetében találhatók.[70]

9) Polánkai Horváth László (Ladislaus Horwat de Polánca) neve Polyánfalura (Poľanovce, SK) utal. Talán a késmárki városi szenátus tagja, mert Filiczki a fáradhatatlan Horváth László szenátusi munkájára többször is utal versében, és azonos lehet azzal a császári és királyi tanácsossal, akit Bruckner többször is megemlít monográfiájában,[71] és aki azzal a Görgey Kristóffal volt követségben, akinek szintén írt egy verset Filiczki.

10) Három vers szól Máriássy II. Ferenchez, Máriássy Andráshoz és Máriássy II. Pálhoz. Filiczki nagyon is tudatosan kereste a Máriássy család támogatását, hiszen apjukat, Máriássy I. Pált és anyjukat, Sighér Annát a legelső szepesi családok között tartják nyilván, akik csatlakoztak a reformációhoz, és az 1560-as évek közepén népiskolát is alapítottak birtokukon Márkusfalván (Markušovce, SK).[72] Zsigmond fiukat 1585-től a sárospataki iskolában találjuk, ahonnan Wittenbergbe ment továbbtanulni.[73]

11) Berzeviczy András Szepesvár prefektusa volt 1604 körül, majd szepesi alispán. Később, 1619-től Bethlen Gábor alatt kamarai tanácsos Kassán.[74]

12) Görgői Görgey Kristóf (†1595), szepesi alispán Máriássy Pál mellett az a másik nemes, aki a Szepességben először csatlakozott a reformációhoz, és nagyjából 1580 körül ő is iskolát alapított testvérével, Lászlóval (†1592) görgői (Spišský Hrhov,

[67] A család leszármazási táblája: Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltár Sátoraljaújhelyi Fióklevéltár, *Meczner Tibor Zemplén vármegyei főlevéltárnok genealógiai gyűjteménye 1926–1944* (XV. 65.). Egy másik nyom, amelyik egy 1000 tallér értékű nemesi kúriáról szól, szintén megerősíti, hogy Budaházy Istvánnál – legalábbis vagyoni helyzete miatt – érdemes lehetett Filiczkinek anyagi támogatást keresnie. (ÖStA HKA Hoffinanz-Ungarn RN. 92. Konv. 1607. március fol. 181.) Lásd még a családról az erdőbényei kastélyhoz kapcsolódóan: Keresztessy, Simon 1998, 285–286.

[68] *„In natalem Stephani Budahazy etc. Affinis et Patroni sui longe carissimi natali die mentis et cordis contriti munera Deo offerenda.”* Filiczki 1604, A7v.

[69] Klein II, 1789, 395–402; *ELEM I/2*, szerk. Csepregi 2015, 335.

[70] Klein II, 1789, 403–409; *ELEM I/2*, szerk. Csepregi 2015, 337.

[71] Bruckner 1922, 212, 216, 217, 226.

[72] Nagy 1860, 308, II. tábla; Iványi 1917, XXI–XXVI; Bruckner 1922, 491–495.

[73] Szabó 2017, 190–191.

[74] Hörk 1885, 45, 64–65, 120–121, 212, 322; Kerekes 1943, 92, 104, 134, 338, 340; Benda 1972, 302.

SK) birtokán.[75] Filiczki vagy Görgey Kristóf, vagy Görgey Lászlónak Kristóf (~1560–1651) nevű fiához írta a versét, aki szintén szepesi alispán lett. Valószínűbb, hogy Görgey László fiához, mert a versben "görgőinek" nevezi.[76] Filiczki versét nemcsak a család iskolai oktatás iránti elköteleződése indokolja, hanem az is, hogy Farkasfalván is vannak birtokrészeik, ahol Filiczki született.

13) Szepesváraljai Clementides Mihálynak (lásd fentebb lentebb 298. oldalon), egykori lőcsei tanárának több verset is írt ezen kívül.

14) Johann Frölich (†1608?), egykori késmárki tanára.

A fentieken kívül olvashatunk még egy verset az igaz hit évről évre való megvallásáról „Krisztus hajójának" toposzával, amely átvezeti az igaz híveket a háborgó tenger hullámain (inc. *Nate Dei, tandem tandem miserere precantum*; B8r). A vers valójában Ambrosius Lahm Sebestyén német versének a latin fordítása Filiczkitől, amit költőnk a vers címében el is árul: „*Cantio Seb[astiani] Ambrosii Caismarcen[sis] de Navicula Christi: Ach lieber Herre Jesu Christ etc. elegiacio carmine conversa.*" Bencédy megtalálta az eredeti éneket is Weber Samu összefoglalójában, igaz, a szövegét maga sem látta. Ezt írja Weber: „1. Jézus hajójáról, Mát. 8, 23; Luk. 8, 22 alapján. Kezdet: »Ach lieber Herr Jesu Christ, In grosser Gfahr dein Schifflein ist ....« [...] Az első ima a latin után készült: »Ne reminisceris Domine delicta mea....«"[77]

A versek címzettjeiből világosan látszik, hogy habár ekkor Filiczki már Prágában tartózkodott, még nem talált patrónust magának. Késmárki és lőcsei elemi iskolai tanulmányainak a környezetében keresett magának támogatókat. A *Xenia natalitia* kötet verseiből világosan kirajzolódik a respublica literariának egy lokális köre, amelynek tagjairól egyelőre keveset tudunk, azonban épp azért érdekes jelenség, ami miatt Valerian Mader Trencsén környéki értelmiségi mikro-respublicája is. Az ebből rekonstruálható késmárki értelmiségi kör természetesen nem teljes, csupán a Filiczki személyes lehetőségeinek szűrőjén fennakadt polgárokat találjuk köztük. Az alkalmi versek működési módjából következik, hogy Filiczki a versek címzettjeit közvetlenül, vagy közvetve ismerte (lásd 121. oldalon). De ha csak közvetve is ismerte valamelyikőjüket – amit most már nehezen tudnánk lenyomozni –, ez akkor sem jelentett teljes ismeretlenséget, mert eleve az a lehetőség, hogy megközelíthette egy alkalmi verssel az illetőt, már ajánlásként funkcionált. A jó értelemben vett provincialitás teszi különösen érdekessé ezt a szinte teljesen ismeretlen figurákból álló késmárki intellektuális kört. (Azért késmárki, mert átlagban nagyjából Késmárk 30 kilométeres körzetében tevékenykedtek.)

75 Nagy 1858, 437–443; Görgey 1916, 24–27, IV. tábla; Bruckner 1922, 491–493.
76 Görgey 1916, 85–87, XI. tábla.
77 Bencédy 1946, 18, 20–21; Weber 1887, 177.

A Thököly-címerversek

A kötet súlypontjában a Thököly család áll, akikhez két címervers szól a könyvecske elején. Ezzel a korban oly népszerű alkalmi műfajjal alig találkozunk Filiczkinél. A címervers valójában az embléma egyik alműfaja (lásd például Alciati és Zsámboky címeremblémáit), amely eredetileg középkori, heraldikai címerleírás (*blazon*). A 16. századra a *blason* viszont már egy ettől elszakadó speciális humanista verses műfaj, amely egyfajta laudációs retorikai gyakorlat. Mintha a szerző pajzsot tartana valami/valaki elé, és a pajzs fedezéke mögül – a retorikai támadásokat mintegy felfogva – érvelne. A 16. század első felében a *blason*ok fő jellegzetessége a szatirikus, szellemes hangvétel, amely abban is tükröződött, hogy dicséretükkel nem valami monumentálisat, hanem csupán valami apróságot, csecsebecsét illettek (például hajtűt, hajcsatot, kistükröt). A *blason*on belül aztán a 16. század derekára kialakult egy speciális al-alműfaj is a francia irodalomban, amelyet Clément Marot *Blason du beau tetin*-je (Címervers a szép ciciről) hozott divatba 1535 után. Ez a női testrészek dicsérete lenne a fejük búbjától a talpukig.[78]

Természetesen Filiczki címerverseinél szó sincs ilyesmiről. A címervers alapvetően *ekphraszisz*, ahogy általában véve minden embléma is az. Csak az elvont, elmében megképződő szimbolikus fantáziaképek helyett – miként eredeti jelentésében is – konkrét, figurákkal díszített heraldikai tárgyat ír le (*descriptio*). Az eredeti, középkori *blazon*tól viszont az különbözteti meg, hogy a magasztalás szándéka miatt a pozitív allegorikus jelentéseket hangsúlyozza ki. Gyulai Évát érdemes idézni a címerversek reprezentációs jellegéről: „A humanisták alkalmi költeményei [...] a társadalmi elit propagandáját szolgálták, ezért a fejedelmek, főurak dicsőítése, kitüntetett sorsfordulókon, ünnepeken való köszöntése, emlékezete nem nélkülözhette a személyiségüket és presztízsüket kifejező és képviselő címerükről való megemlékezést, ahogyan a királyok és udvari előkelők is fontos szerepet szántak politikájukban a címerreprezentációnak. A címer a poézisben is viselőjét helyettesíti, ábrái ugyanakkor különleges jelentőséget hordoznak, szinte életre kelnek, szimbolikájuk összekapcsolódik a tulajdonos sorsával, politikájával, sőt hatalmi ambícióival. Míg a középkori magyarországi heraldikában ismeretlen volt a címerköltészet, bár idegen címerköltők megénekelték a magyar király és országa címerét, a humanista szövegekben már a XV. században megjelenik a címervers Magyarországon."[79]

Filiczki három ismert címerverse közül kettő Thököly Sebestyénnek íródott a *Xenia*-kötetben, a harmadik pedig id. Přech z Hodějovához (lásd 247. oldalon). A két Thököly-címervers érdekes határeset a paratextus és a kötet törzsversei között. A pa-

[78] Természetesen a retorikai hagyományoknak megfelelően rögtön megjelentek a *contreblason*ok is, amelyek ugyanazokat a női testrészeket szidták és csúfolták. Lásd például az ábrák miatt: *Blasons* 1554. Lásd ebből a válogatást magyarul és hozzá az utószót Ádám Pétertől: *Női test* 1984, 93–95.

[79] Gyulai 2004, 61.

ratextuális jelleg minden alkalmi versnek a sajátja, de ez a címerversekre különösen érvényes, hiszen jellemzően egy verseskötet legelején kaptak helyet, mint bevezető, dicsérő ajánlások.

Thökölyt a szabad művészetek legnagyvonalúbb mecénásának nevezi a címzésben.[80] Az első (inc. *Quam pulcre aequales veniunt ad aratra iuvenci*; A1^v), négy disztichonos vers központi eleme a Thököly-címeren látható hiúz (lásd 22. ábra).[81]

22. ábra: Thököly Sebestyén portréja és címere

A hiúz hagyományos, metaforikus jelentései közül a legismertebbre épít a vers, vagyis a hiúz már Pliniusnál (*Nat. hist*. 28.122.1–8) is olvasható éles szemére és ennek belső tükrére, vagyis a tisztánlátásra:[82] „*Nam ceu Lynx oculis procul omnia cernit acutis, / Sic abstrusa animo dispicit ille suo*." (Mert ahogy a hiúz éles szemeivel mindent észrevesz távolról, úgy lelkével a rejtett dolgokat is meglátja.) Ez ugyanaz a mottószerű gondolat, ami ifj. Ioachim Camerariusnál (1534–1598) olvasható: „*Et muros penetrant fulgentia lumina lyncis, et secreta acies perspicit ingenii.*" (A hiúz villámló szemfénye áthatol a falakon, és éles szeme észreveszi a természet titkait.) Ez a mottó Plutarkhoszra utal, akire hivatkozva írja, úgy tartották, a hiúznak olyan éles a szeme, hogy átlát a

[80] Érdekes apróság, hogy Filiczki többször is „Tekeli"-nek írja Thökölyt, ami jól rímel később Thököly Imre egyik mottójára: „Mane Tekel." Ez Dániel könyvének (5.25–29) jól ismert részére utal: „Mene, Mene, Tekel, Ufarszin!" Lásd: Gyulai 2018, 255.

[81] A verset ugyanezzel a szöveggel megtaláljuk a philadelphiai kéziratban is: KCms, 250^r. Tersztyánszky 1774 is közölte: 390–391.

[82] Lásd még a hiúzt: Valeriano 1556, 85–86 (lib. 11), valamint még teljesebb összefoglalásáért: Vígh 2019, 140–141.

fán, a kövön, sőt még a föld alá is lelát az alvilágig. Tehát semmilyen állat látása sem hasonlítható a hiúz látásához. Belső látásának élességéből következik az *ingenium* titkainak a megismerése is, ami miatt a szellemi elevenség és találékonyság jelképe (*ἀγχίνοια*).[83] Filippo Picinelli (1604–1679?) három mottóvariációval ragadja meg a hiúz lényegét: *„»Aspicit et inspicit«, ò sia, »Inspicit, et perspicit«, ò come piacque ad altri: »Invisibile lustrat«, e significa ingegno specolativo, e perspicace. Ma propriamente dimostra quest' impresa l'infinita sapienza d'Iddio, che vede per fino i più reconditi secreti del nostro cuore.”* A három mottó tehát: „Vedd észre és vizsgáld meg”, vagy „Vizsgáld és ismerd meg”, vagy „Megvilágítja a láthatatlant”, amely a spekulatív és éleslátó elmét jelenti. De még isten végtelen bölcsességét is jelentheti, amely szívünk legvégső és legrejtettebb titkait is látja.

Thököly Sebestyén ennél szebb dicséretet nem is kaphatott volna, de ez csak a vers laudációjának egyik pillére a három közül. A hiúz tehát Thököly éleslátását és értelmét dicséri. A címeren látható hiúz viszont egy szablyát is tart a jobb kezében. Fel is teszi a kérdést Filiczki, hogy miért: *„Sed cur dextra tenet lyncis gladium?”* A válasz az, hogy azért, mert Sebestyén nemességének eredete saját virtusa.[84] Tehát nemes címét nem az atyák dicsősége szerezte meg neki, hanem ő maga. Így van aztán a hiúz mint értelem a *gladius*szal mint igaz erénnyel is felvértezve. Hagyományosan a hiúz nemcsak éleslátásáról nevezetes, hanem vadságáról és bátorságáról is, amely szintén nagyon jól illeszkedik a hiúz kezében tartott fegyverhez. A Wolfgang Franzot[85] fordító Miskolci Gáspárnál ezt olvashatjuk a hiúzról: „A' melly Szarvasok Farkasának azért neveztetik, mivelhogy meg-engesztelhetetlen ellensége a' Szarvasoknak; és ragadozó vóltára nézve a' Farkasnak társa, iszonyú mardosó állat-is pedig ez, mert bátorságoson a' Farkassal szembe mégyen 's meg-is öli, sőt még néha némelly szunyáta Oroszlántis.”[86] A harmadik pillér nem is magához a címerhez kapcsolódik, hanem csak bevezetőként szolgál egy Ovidius-allúzióval.[87] Filiczki ugyanis a patronálásra célozva azzal kezdi a versét, hogy az ifjak az ekénél (*veniunt ad aratra*) mindenképp a Thököly-ház díszére válnak. Itt tehát az eke – ami mögé a Thököly-mecenatúra mintegy befogja az ifjakat – nyilván a talaj megművelésére (*cultura*), vagyis általában véve a műveltségre utal. Filiczki az eke szarva mögött kér helyet, vagy inkább megköszöni azt.

A második, hatdisztichonos címervers valamivel mívesebb, és a fenti toposzokat még egyértelműbben fogalmazza meg, amelyeket kiegészít a koronamotívummal is (A2^{r}). Filiczki egy ahhoz hasonló címert ismerhetett, amit Nagy Iván közöl.[88] Ezen ugyanis a kardot tartó hiúz fején látható a korona, és nem a páncélsisakon. A „bi-

83 Camerarius 1654, 36 (2.34).

84 Ez a motívum többször is előkerül Filiczkinél, vagyis az igazi nemességet meg kell szerezni. Lásd ehhez például Petrarca: *De remediis utriusque fortunae libri II*: lib 1. dial. 16. *Verus nobilis non nascitur, sed fit*.

85 Franz 1612, 146.

86 Miskolci 1702, 181.

87 Filiczki sora: *„Quam pulcre aequales veniunt ad aratra iuvenci*.” És Ovidius sorai: *„quam male inaequales veniunt ad aratra iuvenci*” (*Epist.* 9.29); *„tempore difficiles veniunt ad aratra iuvenci*” (*Ars amatoria* 1.471).

88 Nagy 1865, 285.

zonytalan" (*dubius*) Filiczki rögtön a vers kezdő sorában azon csodálkozik, hogy mit keres a hiúz kezében egy kard (inc. *Mirabar, quid lynx, quid acinacis iste notaret!*), és miért ékesíti korona a hiúz sörényét: *„Cur lynci ornaret fulva corolla comam?"* Maga Apollón világosítja fel költőnket: a hiúz a lélek előrelátását, okosságát, valamint – az üzleti ügyeire célozva – a gyakorlati dolgokban való jártasságát és megfontoltságát, azaz szívből való helyes és alapos mérlegelését jelenti („*Lynx signat prudentem animi, rerumque peritum, / Pectore perpendit qui bene cuncta suo.*") A kard pedig háborús tapasztalatát mutatja, és hogy hazájáért a halál útjára lép. Az első vershez képest új motívum a hiúz fején lévő korona (*corolla*; *diadema*), amely azt mutatja, hogy a bátor, nemes lelkű férfiak merész tetteken keresztül az örök hírnév felé törnek. Az utolsó két sor pedig Horatius sorának megidézésével utal Thököly üzleti kiválóságára: „*Haec gerit, haec factis Tekeli signa exprimit: alga / nobilium tituli nomen inane crepat.*"[89]

A *Xenia natalitia*-kötet többi verse

A könyvecske szerkesztésének nem biztos, hogy volt bármiféle logikája azon kívül, hogy minél több költemény férjen el benne a költségek, a tördeléstechnikai lehetőségek és az ezekből adódó viszonylagos vizuális, esztétikai korlátok közös nevezőjén. A versek 1602–1603-ban születhettek. Sorrendjük nem kronológiai (ez jól látható a Bobrowiczi Mátyásnak írt *paramüthétikon*, és a Miskolci Csulyak Istvánnak írt epigramma helyéből, amelyek megírásának az idejét pontosan tudjuk), nem is műfajok alapján rendszerezte és nem is a versek hangulata alapján, ahogy a giesseni poétika, de nem is a patrónusok súlyának sorrendjében (ami nem is lenne túlságosan praktikus, ha bármelyiküktől is támogatást szeretett volna kérni). Én most az alkalmi költemények műfaji kritérumai alapján igyekszem a kötet maradék verseinek az összefoglalását adni.

Genethliacum

A giesseni poétikából már idézett tömör definíció szerint a *genethliacum* a születéshez kapcsolódó vagy a születésnap tiszteletére írt költemény. A *Xenia*-kötetben ebből találjuk a legtöbbet. Kilenc költeményt egyértelműen ebbe a műfajba sorolhatunk. Most érdemes részletesebben is összefoglalni a műfaj korábban megígért poétikai leírását.

Nézzük először, mit ír a születésnapi beszédről (γενεθλιακὸς λόγος) Menandrosz:[90] Először egy bevezető részt (προοίμιον) kell komponálni, de erről nem mond semmit. Aztán azt a napot kell dicsérni, amelyen megszületett az ünnepelt. Ha valamilyen

[89] Horatius verse Teiresias jóshoz szól és *Hogy lehet meggazdagodni?* az alcíme. Filiczki utalása (*Sat.* 2.5.8): *„genus et virtus, nisi cum re, vilior alga est.*" Bede Anna fordításában: „rang s virtus hitványabb, mint a hinár, ha vagyon nincs!" Horatius 1989, 254.

[90] Menander 1981, 158–161.

szent hónapban, vagy más ünnepnapon született, akkor ennek az ünnepnek a körülményeiről és eredetéről beszéljen. Ha semmi ilyesmiről nem szólhat, akkor dicsérje azt az évszakot, amelyben ez a nap van. A nap dicsérete után rá lehet térni a család, a születés, a nevelés, a viselkedés, a szokások és a tettek dicséretére. Ezeknél az összehasonlítás (σύγκρισις) technikájával kell élni. Mindezek után megint a napot kell dicsérni, olyasféleképp, hogy „Óh, boldog nap, melyen születtél! Óh, az anya kínjai végül mily boldogságban oldódtak fel!" Ha nagyon fiatal emberről kell szólni, akkor a nap, a család, a születés és jellem után, mivel még nincsenek a háta mögött tettek, az ezekből előre látható fényes jövőt kell felvázolni.

Scaliger sokkal többet ír a műfajról. Főbb pontjaiban Menandrosz szövegét fejti ki részletesebben. Elmondja, hogy az ünnepelt életkora alapján két fő téma lehetséges: vagy idősebbről, vagy a gyermek jövője iránt táplált reményről szólhat (itt lehet orákulumokról, álmokról, jóslatokról is írni). A következő *locus communis*okat ajánlja, amelyek dicsérendők: a nap, az idő, az idő részei. A nap dicséretén ünnepeket ért, ahogy Menandrosz, de példákat is felsorol: Saturnalia (december 17), Liberalia (március 17), Floralia (április 27–28). Lehet dicsérni a hajnalt, a napot, a holdat, az éjszakát, a csillagokat, a nemző tavaszt (*Ver genitale*), a gazdag nyarat (*Aestas opulenta*), a gyümölcsöző őszt (*Autumnus fructifer*), a nászi telet (*Hiems genialis*). És ezeken keresztül meg lehet szólítani a kisebb isteneket, mint a fán termő gyümölcsök istennőjét, Pomonát; az etetés istennőjét, Edusát, aki vigyáz a gyermekre, míg megtanul szilárd ételt enni; Potinát, aki megtanítja a gyermeket inni; a nemzésénél és születésnél jelenlévő Geniust (lásd *dies Genialis*); a gyermek születésénél segítő Lucinát; általában a párkákat, vagy a gyermekként meghaltak fölött gyámkodó Morta istennőt. Korábbra is vissza lehet menni, a fogantatáshoz, amikor a szülők lelket cseréltek egymással. Fel lehet sorolni a jelenlévő nimfákat, Szilénoszt, a szatírokat és az őket kísérő bacchánsnőket, Cupidót és Vénusz szekerét a párducokkal. Vagy akár a Káoszt, amelyből egykor minden kipattant. Bölcselkedni is lehet a *genethliacum*okban. A nemzés teremti meg a halhatatlanságot, ahogy a szülők magvaiból újrateremtődnek a gyermekek képében maguk is. „Mi más az öröklét, ha nem folyamatos szaporodás?" (*Quid aliud est aeternitas, quam continuata generatio?*) – teszi fel a kérdést Scaliger.[91]

A következő címzettekhez szólnak Filiczki születésnapi versei, amelyekben még nyomokban sem lehet felfedezni a scaligeri poétika műfaji szabályait:

Thököly Sebestyénhez ([A6^{r}]), Gregorius Tirnaviensishez ([A6^{r-v}]), Hunfalvai Székely Boldizsárhoz ([A6^{v}–A7^{r}]), Bobrowiczi Mátyáshoz ([A7^{r}]), Budaházy Istvánhoz ([A7^{v}–A8^{r}]), Caspar Praetoriushoz ([A8^{r}]) és Matthaeus Praetoriushoz ([A8^{r-v}]). Két névnapi *genethliacum*ot is találunk a kötetben: november 30-ára, András-napra Máriássy Andrásnak és Berzeviczy Andrásnak (B2^{r}–B2^{v}), július 25-re, Kristóf-napra Görgői Görgey Kristófnak (B2^{v}–B3^{v}).

91 Scaliger 1561, 155. De apró változtatások és értelmezésbeli különbségek miatt lásd: Finck, Helwig, Bachmann 1607, 295–296.

A Thököly Sebestyénnek írt hét disztichonnyi *genethliacum* (inc. *Munera non omnes rutili preciosa metalli*) azzal a Filiczkinél többször is felbukkanó motívummal játszik, hogy habár nem tud Thököly születésnapjára drága ajándékot adni, de tud neki verset írni. És ez a vers egyben költői kérés is az istenséghez, hogy „jobbjával oltalmazzon Téged és a Tieidet." Lehet-e ennél jobbat és nemesebbet adni? Ugyanez a gondolat bukkan fel Alciati Konrad Peutingerhez (1465–1547) szóló praefatiójában is a könyve elején. Igaz, Alciati nem az istenekhez szóló könyörgését ajánlja fel a címzettnek, hanem a barátságát.[92]

Gregorius Tirnaviensist, vagyis Nagyszombati Gergelyt először figyelmezteti, hogy születésnapot ne Bacchusszal, hanem inkább kegyes imákkal ünnepeljünk (inc. *Mittantur si fors natali vincula nostro*). (Mivel Filiczki más születésnapi versekben kimondottan buzdít a borivásra, ezért ez valószínűleg Nagyszombati Gergely kegyes absztinenciájára utal.) Majd pár sorral lejjeb – miközben Istent kéri, hogy sok évet éljenek szerencsében – *doctus Maecenas*nak nevezi a versében, és rámenősen egy hajóhasonlattal fel is kéri, hogy vegye pártfogásába. Kedvezzen – bármilyenek is legyenek! – múzsái vitorlájának, amelybe a bírósági ülnök mint kedvező szél kaphatna bele, és irányíthatná a múzsák e hajóját.[93]

Hunfalvai Székely Boldizsártól pedig mintha a támogatása folytatását kérné Filiczki (*benefactis tu nisi pergas*) a párbeszédet imitáló születésnapi versben, és alapvetően itt is versajándékot ígér (inc. *Natali dicenda die pia verba piorum*). Székely Boldizsárban olyan kegyes támogatót lát, amilyen kegyes költő kíván lenni maga Filiczki is, hogy mindkettejük szívében együtt ragyogjon a kegyesség: „*Es pius ut fautor tu, ego sic pius esse poeta / opto, ut par pietas corde in utroque micet*." A vers érdekessége, hogy Filiczki verse Paulus Melissus Schedius egyik versének az átirata.[94]

Bobrowici Mátyás születésnapi verse mintha halovány kifejtése lenne annak a Scaligernél olvasható toposznak, amely a nemzés és halhatatlanság kapcsolatára világít

[92] „*At tibi supremus pretiosa nomismata Caesar, / Et veterum eximias donet habere manus. / Ipse dabo vati chartacea munera vates, / Quae Chonrade mei pignus amoris habe.*" (A fenséges császár adhat értékes pénzérméket és válogatott régiségeket a kezedbe. Én viszont mint költő a költőnek papírajándékokat fogok adni néked, melyeket fogadj el, Konrád, szeretetem zálogaként!) Alciati 1531, A2[r]. Itt érdemes megemlíteni azt is, hogy Filiczki versének 12. sorát (*Protegat ut dextra Teque, Tuosque sua*) valószínűleg Melanchthon Georg Buchholzerhez és Georg Agricolához írt verséből vette át: *Protegat et dextra Teque, Tuosque sua*. *CR* 1841, 940 (no. 6140); *CR* 1842, 19 (no. 6152).

[93] „*Sic fortunati multos vivemus in annos, / hostia sic nostra est grata futura Deo. / Sed tu iam valeas, Maecenas docte, faveque / vela regens musae qualiacunque meae. / Tempus erit nomenque tuum laudesque canendi, / adde modo in votum tu quoque vota meum.*"

[94] A *Friderico IV. comiti pal. ad rhenum, duci Boior. Anno 1590. die 5 Martii. Bona quaeque die ipsius natali et dicendum et faciendum* című vers átdolgozása: „*Natali dicenda bono bona verba. Vicissim, / Si bene quid dixi, dic bene et ipse mihi. / Immo etiam bene fac, bona si facere ulla potis sum / Carmina, vel iam nunc, vel Friderice dehinc. / Res utriusque apta est Genio. mala lingua facessat, / Dixero si Genium nos regere ambo bonum. / Ergo agedum inque dies et in horas optimum utrique / Quod sit dicamusque et faciamus opus. / Natalis meliora quidem me carmina poscit; / Tu peiora aliis ne tamen esse puta. / Optimus ut Princeps es, ita optimus esse ego vates / Opto; sit ut bonitas aequa in utroque animo. / At quod discrimen? Benefactis tu nisi vincas, / Vel bene dicendo culpiter ipse malus.*" Melissus 1595, 333.

rá (lásd 179. oldalon). Filiczki versének a címe: *Dies natalis hominem regenerationis admonere debet*, vagyis a születésnap az embert az újjászületésre kell, hogy emlékeztesse (inc. *Natalis redeunt dum nostrae tempora lucis*).

A Budaházy Istvánnak írt születésnapi jókívánság tűnik a legkerekebbnek (inc. *Dum passim genio indulgent, dum vina coronant*). Sajnos semmilyen személyes dologra nem tér ki ebben Filiczki, pedig jó lenne megtudni, mit ért azon, hogy Budaházy a rokona (*affinis*) volt, aki – miként a címből kiderül – régóta legkedvesebb patrónusa is Filiczkinek. Költőnk további fényes jövőt jósol, vagyis kíván patrónusának: szellemét segítse a továbbiakban is Pallasz, testét Apollón, Iuno pedig sokszorozza meg vagyonát (itt talán Iunónak a házasságot és születést védő aspektusára utal, és talán gyümölcsöző vagy csupán boldog házasságot kíván neki): „*Sic aderit menti Pallas, sic corpori Apollo, / Sic bona Iuno tuas multiplicabit opes*." Nevét, a Stephanust (στέφανος) összekapcsolja Ariadné koronájával, az Északi Korona (*Corona Borealis*) csillagképpel, amely tisztán ragyog a fejünk fölött.[95] Májeková a vers kezdősorának a felütését Vergilius *Aeneis*ének (1.724–742) első könyvéhez kapcsolja, mintha Filiczki ezzel a reminiszcenciával akarná megidézni az ünnepi hangulat epikus súlyát.[96]

Caspar Praetorius, késmárki első lelkészhez írt születésnapi versében megköszöni Krisztusnak, hogy elhárított minden bajt Praetoriustól, és – miként a címben ígéri – könyörögve kéri, hogy a továbbiakban is vigyázzon rá (inc. *Natalemne tuum lux haec sibi vendicet, an fors*): *Gratiarum actio pro periculis depulsis, et petitio, ut eadem Christus deinceps clementer propulset*.[97]

Matthaeus Praetorius, ménhárdi lelkészhez 1602-ben írt egy születésnapi köszöntőt tíz disztichonban, amelyben a költők, a Kárpátok múzsái és a játékos gráciák nevében kéri Krisztus erejét, hogy évről évre ünnepelhessék Máté nevét, és tovább gyarapodjon gyermekeinek a száma is (inc. *Cedite nunc luctus, queruli migrate dolores*). A vers végén elköszön a lelkésztől, feleségétől és gyermekeitől. A legutolsó sorban pedig a múzsai kórus, vagyis a költők támogatójának hívja a tiszteletre méltó férfiút: *Pierii fautor, vir venerande, chori*.[98]

A 26-soros András-napi köszöntőt valószínűleg 1602. vagy 1603. november 30-ára írhatta Filiczki (inc. *Est pulchrum, praestans, laudabile nomina quando*). Dicséretre méltónak tartja, amikor a nevek és az általuk jelölt dolgok jól illenek egymáshoz. Pedig óh, jaj, mily kevesekre igaz az, hogy neveik pontosan tükröznék jellemüket, és a bárány bőre alatt sokan farkasszívet hordanak (*ovili sub corio plures corda lupina gerunt*)! De mindez egyáltalán nem igaz Berzewiczi Andrásra és Máriássy Andrásra, akik nevük alapján jogosan kapcsolhatók András apostolhoz. Hivatalukban mindketten nemes szívvel oltalmazzák a hazát és védik a jóravalókat.

[95] „*Et micat ut semper, vicinaque sidera vincit / Caelicolum nitida clara Corona domo, / Sic etiam, Stephane, hic fuerit dum vita, supremi / Splendebisque olim Caesaris ante thronum*."

[96] Májeková 1988, 140.

[97] Klein egy mondatban összefoglalja, és közli is a verset. Klein II, 1789, 396–400.

[98] Klein ezt a verset is közli. Klein II, 1789, 408–409.

A másikat Görgői Görgey Kristóf nevére írta 16 disztichonban július 25-ére, valószínűleg szintén 1602-ben vagy 1603-ban (inc. *Mirabar, traheres tali cur nomine nomen?*). Filiczki az alcímben parabolának nevezi a költeményt, amely Szent Kristóf példáján keresztül dicséri Görgey Kristófot. Filiczki Szent Kristóf alakjával és Krisztus hajójának – fentebb már felidézett – motívumával játszik. Kristóf is hajóként viszi át a folyón a tiszta szívűeket, ahogy Krisztus hajója is a viharos tengeren.

Jobb híján a *genethliacum*ok között kell még megemlíteni azt a két verset is, amelyek évfordulós ünnepnapokhoz köthetők. Filiczki nem tüntetett fel konkrét címzettet, úgyhogy mindenkinek szánta, aki a kötetből kaphatott. Az egyik vers egy Krisztus születését ünneplő óda (1603 karácsonya?) (inc. *Gaudete fidi iam pecudum duces*; A3v–A4r), a másik pedig egy vízkereszt ünnepét ünneplő óda (1604 január 6?) (inc. *Ecquis non hominum stupet*; A4r–A5r).

Ünnepi, évfordulós költemények

Itt azokat a verseket sorolom fel, amelyeknek a szövegéből nem derül ki, hogy pontosan milyen alkalomra írta Filiczki. Lehetnek születésnapi, névnapi, vagy újévi versek is. Először azt a nagyobb terjedelmű, 49 soros ódát szeretném megemlíteni, amelyet Thököly Sebestyénnek és palocsai Horváth Györgynek írt, akiket a *humilimus cliens* Filiczki patrónusainak nevez a vers címében (inc. *Donarem lapides, lucidaque, inclyti*). Talán *strena*, vagyis újévi ajándék. Ugyanazt a fentebb már említett toposzt fejti ki részletesebben, miszerint költőnk nem tud drága ajándékokat, drágaköveket, sebes paripákat adni nekik, csak verseket. Szerencsére ezek a nemes férfiak neveiknek örök dicsőségét nem drága kincsekkel akarják fenntartani, és jobban örülnek a verssoroknak, kegyes énekeknek, melyeket küldenek nekik. Az örök hírnévvel kapcsolatban Filiczki a vers második felében a „pannonok oly sok vitéz tettére" célozva olyan történelmi hősöket sorol fel, akiknek a nevét jól ismerjük, nyilván az irodalmi és történelmi műveknek köszönhetően. Érdekes, hogy miért pont ezeket a – főleg Mátyás király körüli – hősöket sorolja fel: a *Scythicus terror* Hunyadi Jánosra csak céloz Nándorfehérvár kapcsán; megemlíti Szilágyi Mihályt is, mint akit géta kardok ragadtak el; de főleg Pannónia díszét, Mátyás királyt, aki összetörte a vad oláhokat, és elűzte a törököt Magyarország határaitól („*Pannoniae sic decus impiger / Corvinus Valachos contudit efferos, / Sic Turcam Hungariae finibus expulit*"); Zrínyi Miklósra is csak egy rövid kérdéssel utal: „*Quid Zerini foret?*" Adja magát a kérdés, hogy Filiczki milyen költői művekre gondolhatott itt, amelyek megőrizték ezen emlékezetre méltó hősöknek a neveit? Zrínyiről könnyen eszünkbe juthat a Petrus Albinus-féle Zrínyi-album,[99] de akár magyar nyelvű históriákat is beleképzelhetünk Filiczki neveibe. A teljesség igénye nélkül: Nagybáncsai (Nagybánkai) Mátyástól a *História az vitéz Hunyadi János*

99 Albinus 1587.

vajdáról,[100] Görcsöni Ambrustól a *Mátyás király históriája*, amelyben Szilágyiról is olvashatunk,[101] Zrínyiről pedig Siklósi Miklós éneke.[102] Ezek mindegyike megjelent a Heltai-nyomda kiadásában. A vers végén Melpomenét[103] és a ház géniuszait kéri, hogy óvják meg Thökölyt és Horváthot.

Egy másik óda is található a kötetben, amely 19 négysoros strófában kéri Jehovát, hogy óvja meg Thököly Sebestyént, valamint Máriássy II. Ferencet, Máriássy Andrást és Máriássy II. Pált a veszedelmektől (inc. *Vis tanta regum, tantaque principum*; B3v–B5r).[104] Valószínűleg ezt is újévi ajándéknak szánta egy olyan alkalomra, amelyen ezen címzettek mind jelen voltak.

A versek egy másik csoportja **anagramma**. A giesseni poétika szerint az anagramma olyan rejtvény, amely a név minden betűjének az áthelyezéséből keletkezik, azaz amikor más szavak születnek a betűkből, vagy szótagokból, amelyek valamilyen más jelentést hoznak létre.[105] A szöveg alapján ezekről a meglehetősen erőltetett Filiczki-versekről nehéz lenne eldönteni, hogy milyen alkalomra készültek.

1) Palocsai Horváth Györgyöt (Georgius Horwaath de Paloza) a következő anagrammával tisztelteti Filiczki: „*Surge datur Polo gaza Iehovah*" (Emelkedj fel! Kincs adatik az égtől és Jehovától.) Járj a szűk úton! Felfelé kell nézni, az ég felé, ahol valódi kincseket találni, a földi javakat pedig nézd le (inc. *Mens mea, quid gemmas, quod inutile suspicis aurum?*; B1v). A versben ovidiusi allúziók találhatók (*Ars amat.* 2.230, *Amores* 1.12.26, 2.10.33, 3.7.50).

2) Polánkai Horváth László (Ladislaus Horwat de Polánca) anagrammáját a hehezet elhagyásával (*omissa aspiratione*) szerkesztette meg: „*Salus canae laudi datur polo.*" (Az ég hosszan tartó hírnévvel üdvözöl.) Horváth állandóan csak dolgozik a szenátusban, hogy szülővárosát irányítsa (inc. *Est labor aeternus, sunt praemia rara senatu*; B1v–B2r). A harmadik sor (*Quid faciat? vendunt divi sua dona labore*) felidézi az Erasmustól is jól ismert proverbiumot (*Adagium* no. 1153): *Dii bona laboribus vendunt*, vagyis az istenek munkáért adják cserébe javaikat. Az igazán értékes jutalmakat elutasítja e világ, majd csak az ég fogja megadni: „*Vera salus tandem canae post ultima*

[100] *RMKT* XVI/3, kiad. Szilády 1883, 28–42, 267–282.

[101] *RMKT* XVI/9, kiad. Horváth, Lévay, Orlovszky, Stoll, Szabó, Varjas 1990, 219–359, 556–561.

[102] *RMKT* XVI/6, kiad. Szilády 1912, 300–311.

[103] Melpomené invokációja már eleve Horatiusra utalhat, de ezt megerősít több horatiusi allúzió is a versben, mindegyik a negyedik carmenből: *Carm.* 4.8.9–10 (5–7. sor), *Carm.* 4.8.19–21 (25–29. sor), *Carm.* 4.8.25–27 (34–36. sor).

[104] *Ad Deum Deorum. Pro incolumitate Mag[nifi]ci Domini Sebastiani Teökeöli, et Groforum Dominorum, Francisci, Andreae, et Pauli Mariassyorum, reliquorumque in corruptam Dei veritatem in Sepusio amplectentium ac defendentium. Ode.*

[105] Erről viszonylag sokat ír ez a poétika, sok példával körüljárva a műfajt. Finck, Helwig, Bachmann 1607, 311–315, az idézet: 311. „*Anagramma vel anagrammatismus est aenigma ex transpositione literarum omnium in nomine, ide est, quando aliae voces ex transpositis literis, vel syllabis eruuntur, quae certum sensum gignunt. Ab ἀνὰ et γράμμα, quasi resolutio literarum. Appellatur et μεταστοιχείωσις, id est, transpositio elementorum.*"

laudi / Fata datur, satis est, quando ea certa polo est." A versben Ovidius- (1. sor: *Amores* 3.1.68), Vergilius- (5. sor: *Ecl.* 7.48) és talán Catullus- (9. sor: *Carmina* 64.323) reminiszcenciákat fedezhetünk fel.

3) Máriássy II. Ferenc nevére, *Franciscus Mariaassyus de Marcivilla* alakban a következő anagrammát eszelte ki Filiczki: „*I. N. R. I. Salus, Fiducia, Asylum, ac Mars sacer.*" (I.N.R.I. Egészség, Bizalom, Azilum, és Szent Mars.) A vers a „Ha Isten velünk, ki ellenünk?"[106] jelmondat hatsoros parafrázisa (inc. *Sint aliis humana, ego te, τετραγράμματον I. N. R. I.*; B2r). Nem lehet véletlen az 5. sor feltűnő hasonlósága Tobias Aluetner (1574–1633) Martinus Mylius (1542–1611) görlitzi rektor nevére írt „*Mi Trinus Asylum*" anagrammájának egyik sorával, amely ráadásul Filiczki versének egyik központi fogalmát, az *asylum*ot is tartalmazza.[107] Aleutner: „*Quid moror invidiam Mundi? quid tela? quid hostes?*", Filiczki: „*Nil moror invidiam mundi, nil tela, nec hostes.*"

4) Lőcsei tanárának, Clementides Mihálynak latin névváltozatából (Michael Clementides Waraliensis) az anagramma: „*Mihi Trinus caeli Deus alea clemens.*" Ez a vers is halvány parafrázisa a „Ha Isten velünk, ki ellenünk?" bibliai idézetből levezetett életelvnek, és főbb motívumaiban némileg emlékeztet a fenti Aleutner-versre is. A halál, a föld és az alvilág hiába űznek gúnyt belőle, a Sátán is hiába veti ki a hálóját, amíg Isten oly kíméletesen szabja ki a sorsát, nincs félnivalója (inc. *Nil moror, insultent mihi mors licet, orbis et Orcus*).

Symbolum cím alatt Filiczki jellemzően gnómaszerű epigrammákat közöl, amelyek valamilyen jól ismert szentenciának a parafrázisát közvetítik. A *Xenia*-kötetben Symbolum cím alatt két ilyen versikét találunk – valószínűleg – Bobrowiczi Mátyásnak címezve. Az egyik a szokásos *Pálnak a rómabeliekhez írt levelé*ből való fentebb is említett idézet: „*Si Deus pro nobis, quis contra nos?*", amelynek két disztichonos parafrázisát adja (inc. *Dum Genitor Superum expansis me protegit alis*; A7r-v). Rögtön utána pedig egy másik, jól ismert bibliai idézet négy disztichonos parafrázisát olvashatjuk a *Zsoltárok könyvé*ből (inc. *Sobrietas, robur, rectum, prudentia nil sunt*; A7v): „*Non nobis, Domine, non nobis, sed nomini tuo da gloriam.*"[108] A hatodik sor („*Nos turpis pulvis, turpis et umbra sumus*") horatiusi reminiszcenciája (*Carm.* 4.7.16) ráadásul egy proverbiumot is megidéz,[109] amely így mintha bele lenne csomagolva a bibliai idézet bölcsességébe.

Ebből a verstípusból különféle műfaji címek alatt még öt költeményt találunk:

1) Tizennégy disztichonban fejti ki azt a jól ismert, később mottóként oly sokszor felbukkanó cicerói gondolatot (*De natura deorum* 1.48.5.), hogy „*Sine virtute nemo beatus esse potest*" (Erény nélkül senki sem lehet boldog). A vers azt részletezi, hogy hiába

106 R8, 31: „*Mit mondunk azért ezekre? Ha az Isten velünk, kicsoda ellenünk?*"

107 Aleutner 1608, 168.

108 Ps115, 1: „*Nem nékünk Uram, nem nékünk, hanem a te nevednek adj dicsőséget, a te kegyelmedért és hívségedért!*"

109 Több változata is ismert: „*Post miserum funus pulvis et umbra sumus*"; „*Post mortem fumus pulvis et umbra sumus.*" Walther 1983, no. 22, no. 25.

a vagyon, hiába a hatalom, hiába a jeles ősök neve, egy birodalom akár egyetlen nap alatt is romba dőlhet (inc. *Divitias ditum celebrant pars maxima regum*; A5^{v}). Ebben a versben is felfedezhetünk két Ovidius-utalást: *Amores* 3.3.6. (8. sor),[110] *Trist.* 3.7.42 (17–18. sor).

2) Itt is közli (B5^{r}) a Miskolci Csulyak István emlékkönyvébe írt verset az anaxagoraszi gondolatról, de itt ábrák nélkül, vagyis elveszíti a költemény eredeti képversjellegét (részletesen lásd 164. oldalon).

3) A hangya példájának intő felmutatásával azt az életbölcsességet foglalja össze, amely szerint a szellem kincseit csak fiatalon tudjuk gyűjtögetni, amíg erőnk teljében vagyunk. Öregen már se erre, se semmi másra nem lesz erőnk, úgyhogy majd csak a már felhalmozott szellemi javakat tudjuk élvezni (inc. *Dum calor est, sollers longum formica per agmen*; B5^{r}–B5^{v}). Feltűnő a hasonlóság Alain de Lille (~1128–1202) egyik verses parabolájával,[111] amelyet ráadásul már a 16. században is többször kiadtak a *Disticha Catonis*szal egy kötetben.[112] Ez utóbbit pedig számos költeményében egyértelműen használta Filiczki. Nincs a versnek címzettje, de a kis kötet egy másik verse miatt, amely szintén tanulásra buzdít, valószínűleg ez is Thököly I. Istvánnak szól, aki e versek írásának idején tanulhatott valahol, vagy tanulni készült.

In aetate iuvenili studiis invigilandum

Dum calor est, sollers longum formica per agmen,
 Granifero lectum convehit ore cibum,[113]
Ut cum tristis hiems[114] cursus frenarit aquarum,[115]
 Adsit, quo reprimat murmura saeva famis.
Sic iuvenis dum tempus habet, dum messis opima est,
 Congerat in mentem dulcia farra suam,
Ut cum languerint effeto in corpore vires,
 Sit, quo rite frui lassa senecta queat.

[110] Ennek egy Filiczki sorát még inkább tükröző verzióját Marullusnál (~1458–1500) találjuk meg: *Epigrammaton ad Laurentium Medicen Petri Francisci filium libri*, 48. *Ad Neaeram* (2. sor): „*Quod sedet in niveo discolor ore rubor.*" Filiczki sora: „*Et niveo oblectat discolor ore rubor.*"

[111] Alanis ab Insulis, *Liber parabolarum* (PL 0584C): „*Dum calor est, et pulchra dies, formica laborat, / Ne pereat dum nix venerit alta, fame: / Sic juvenis dum tempus habet sudoribus aptum / Quaerat quo possit lassa senecta frui.*"

[112] Lásd például: *Disticha Catonis* 1538, xcvii^{r}.

[113] Ovidius, *Ars am.* 1.93–94: „*Ut redit itque frequens longum formica per agmen, / Granifero solitum cum vehit ore cibum.*" Vö.: Horatius, *Serm.* 1.1.28–40; Vergilius, *Georg.* 1.185–186; Servius, *In Vergilii Aeneidos libros* 4.402.1–403.7; Servius, *In Vergilii Georgicon libros* 1.186.1–6.

[114] Vö.: Ovidius, *Ars am.* 1.409, *Trist.* 3.10.9, *Ibis* 201; Vergilius, *Georg.* 4.135: *tristis hiems*.

[115] Vergilius, *Georg.* 4.136: *frenaret aquarum*. A Vergiliust megidéző Filiczki-sor viszont szinte szóról szóra megtalálható Basilio Zanchinál: „*Nec quum tristis hyems cursus frenarit aquarum.*" Zanchi 1555, 204. Ezt pedig nagy eséllyel ismerhette költőnk a Delitiae-sorozatból, amely 1608-ban jelent meg Frankfurtban annak a Jan Gruternek a szerkesztésében, akinek Cicero-kiadásához Filiczki verset is írt (lásd 349. oldalon). *Delitiae*, ed. Gruter 1608, 1467.

Tanulmányok mellett fiatalon kell virrasztani
Nyáron az okos hangyacsapat hosszú menetben hordja
össze magot cipelve szájában a kiválogatott ennivalót,
hogy legyen majd mivel csillapítani az éhség vad
moraját, mikor a borús tél megzabolázza a vizek
folyását. Éppígy, míg az ifjúnak van ideje és bőséges a
termés, addig halmozza fel az édes lisztet szellemében,
hogy mire a bágyadt testben lankad az erő, legyen, mit
illőn élvezhet a petyhüdt öregség.

4) A Thököly I. Istvánnak szóló vers, amire az imént utaltam, a következő címet kapta (inc. *Eximium quiddam est: claros habuisse parentes*; B7r–B8r): *Elégia a vallásosságról és a legjelesebb tudományok kiválóságáról a nemes fiatalembernek, Thököly István úrnak, a késmárki stb. nagyságos Thököly Sebestyén báró úr fiának [ajánlva]. És az ő mindenkitől tisztelt és nagyrabecsült támogatójának, aki bár nem született nemesnek, mégis legnagyobb érdemei szerint azt elnyerte. A kisszerű és plebejus lelkek otthon maradnak. A nemesebbek az eget utánozva örvendeznek a mozgásnak. Az istenek javaikat imáért és munkáért árulják stb.*[116] A vers a címben is olvasható két szentenciát fejti ki. Az első Justus Lipsius (1547–1606) Philipp de Lannoy-nak írt *ars apodemica*-levelében található:[117]

> *„Humiles istae et plebeiae animae domi resident et adfixae sunt suae terrae. Illa divinior, quae coelum imitatur et gaudet motu. Itaque sive prisco sive nostro aevo peregrinati fere sunt Viri Magni. At non cum voluptate solum, sed cum fructu. Vagari, lustrare, discurrere quivis potest; pauci indagare, discere, id est vere peregrinari."*

> (A kisszerű és plebejus lelkek otthon maradnak és saját földjükhöz ragadnak. Istenibb lélek az, amelyik az eget utánozva örül a mozgásnak. Így aztán a nagyszerű emberek akár régen, akár a mi korunkban rendszerint utaznak. De nem ám csupán élvezetből, hanem azért, hogy javukra váljék. Bárki képes csatangolni, járkálni, ide-oda mászkálni, de csak kevesen tudnak kutatni és tanulni, vagyis rendesen utazni.)

[116] *Elegia ad generosum virum iuvenem, ut summo nobilitatis genere, sic pietate, et disciplinarum virtute clarissimum, D*[omi]*n*[um] *Stephanum Teökeöli Magnifici D*[omi]*n*[i] *Sebast*[iani] *Teökeöli L*[iberi] *B*[aronis] *in Kaismarck etc. filium. D*[ominum] *fautorem suum, omni reverentiae cultu digniss*[imus] *verus nobilis non nascitur, sed fit. Humiles et plebeiae animae domi resident, nobiliores caelum imitantur et gaudent motu. Dii bona sua precibus et labore vendunt etc.* A verssel „*Ennobling travel*" címmel foglalkozott: Krasnovský 2021, 42–45. A toposzhoz lásd még: Miskolci 1702, 578.

[117] Lásd például: Loysius 1600, 102. Valószínűleg Filiczki innen vette Bohuslav Jafet albumába is a beírását (lásd 150. oldalon).

A második proverbium a Filiczki-vers utolsó mondata (életművében többször is felbukkan), amely megtalálható Erasmus adagiumai (no. 1153) között is *Exercitatio potest omnia* (Gyakorlással minden lehetséges) cím alatt: „*Extat apud Graecos proverbialis sententia: Θεοὶ τἀγαθὰ τοῖς πόνοις πωλοῦνται, id est Dii bona laboribus vendunt*."

A vers azzal az állítással nyit, hogy az ugyan rendkívüli dolog, ha kiváló szülők nevét viseljük, azonban e nevet fenntartani is erőfeszítéseket igényel. Tanult férfiaktól tudjuk, hogy ennek a dicsőségnek megvannak a maga korlátai, és nemcsak hogy nem valóságos, hiszen inkább a szülők érdeme, mint a fiuké, hanem nem is tart ki az örökkévalóságig. Eltűnik, mint ingatag árnyék a napfényben. Az igazi dicsőséget fegyverrel vagy művészettel lehet elnyerni, melyet sem sors, sem pedig vad erő nem ragadhat el.[118] Az igazi nemesség a kiérdemelt férfiúi virtus, és nem az, amely a fény küszöbét velünk együtt lépi át születésünkkor, vagyis nem elég az örökölt cím (*Nobilitas vera est: meruit quam mascula virtus, / Non quae nobiscum limina lucis init*). Tehát, István, kóstolj bele ebbe, és joggal érdemeld ki a dicséretet, ahogy saját erényeiddel törekszel az ég felé![119] Emiatt igyekszel Apollón mezején izzadni, és ez parancsolja neked, hogy tudományban jeles férfiakkal találkozz. Aztán három folyót említ Filiczki, amelyekkel azon iskolákra utal, ahol Thököly tanult: Bodrog, vagyis Sárospatak; Neiße (Nysa), vagyis Görlitz és a Neckar, vagyis Heidelberg: „*Quid memorem Bodrog, aut Nissum, quibus ora rigasti? / Quid vitrei Nicri curva fluenta canam?*" Ez a versrészlet azért lehet fontos, mert talán behatárolható a vers keletkezési ideje is ezen keresztül. Mivel Filiczki Thököly Istvánnak csak az 1596. szeptember és 1600 áprilisa közötti német egyetemi tanulmányait említi meg, pedig utána még folytatta Franciaországban, Angliában, Németalföldön és Itáliában is. Ezért feltételezhető, hogy a vers 1600 elején íródott, mert peregrinációját 1603-ig folytatta.[120] Ezt a vers szövege is megerősíti, amely szerint Thököly István még nincs túl egyetemi tanulmányain, és egyfajta buzdítást is tartalmaz Filiczki részéről. Mégis kissé ingatag ez az érv, mert ezek után azt írja, hogy talán a bölcs ithakai, vagyis Odüsszeusz sem utazott

118 „*Laus verum vera est: quae Marte vel arte paratur, / Quam sors, quam fera vis surripuisse nequit.*" A „*Marte vel Arte*", vagy „*Marte et Arte*" közismert jelmondat. Érdemes mindjárt megemlíteni Nicolaus Reusner egyik kötetét, amelyben többször is előfordul, és akinek a nevével már találkoztunk Miskolci Csulyak István album amicorumával kapcsolatban: „*Marte vel arte Duci peragenda negocia multa: / Si non ipse Deus dux sit, inane facit*"; „*Tot pariter celebres Marte vel arte duces*" Reusner 1594, 40, 237, és még 282, 293. A már szintén említett és jól ismert Albinus-féle Zrínyi-kötetben is találunk rá példát: Albinus 1587, C5^{r-v}. Érdemes megemlíteni a lábjegyzetben idézett Filiczki-sorok közül a másodikkal kapcsolatban Elias Küchler nevét, aki egyrészt bejegyzést írt költőnk albumába, másrészt pedig Filiczki verset is ajánlott neki (lásd 315. oldalon). A pozsonyi Kegel (Cögelius) Istvánnak címzett jókívánságokat tartalmazó kötetbe több Filiczki szellemi köreiből ismert jeles személy (Thököly Miklós, aki ráadásul ekkor a kötetben szintén szereplő Miskolci Csulyak István szellemi irányítása alatt végezte tanulmányait Sárospatakon; Ambrosius Sebestyén) is írt verset. Filiczki idézett sora feltűnően egyezik Küchler versének egyik sorával: „*Quae sors, quae fera vis surripuisse nequit.*" Kegel 1602, A3^{r}.

119 Ez is ugyanazon Küchler-vers sorait idézi meg még a megszólított nevében is. Filiczki sorai: „*Ergo sapis, Stephane, et laudari iure mereris, / Dum propriis caeli tendis ad astra bonis.*" Küchler sorai: „*Recta sapis, Stephane, et laudari iure mereris, / Cui propriis mens est fulgere posse bonis.*" Kegel 1602, A3^{r}.

120 Szenci Molnár, kiad. Szabó 2003, 244. Lásd még Oláh 2018, 43–44.

be annyi földet, és nem ismert meg annyi nyelvet, mint István.[121] Ha ez további, németföldön kívüli peregrinációjára utal, akkor 1603 második felében is írhatta. Ezek után utal viccesen Lipsius fenti idézetére. Filiczki szerint sokféle erkölcsöt és sokféle nyelvet megismerni kétségkívül nemesebb szellemi tevékenység. Tücsökhöz volnának hasonlók azok, akik az atyai ház oltárkáját sosem hagyják el, és se nem akarnak anyanyelvükön kívül társalogni, se más nép erkölcseit megismerni.[122] Aztán a fentebb idézett lipsiusi „*Illa divinior, quae coelum imitatur et gaudet motu*"-mondatot parafrazeálja: hiszen a csillagok is mozognak az ég csúcsán, sőt maga az ég is mozog, miként a Nap is járja oda 's vissza örök útját. Akkor miért van az, hogy az ember, aki jobbik részét is ezektől nyerte, állandóan a házában bóduljon csigaként.[123] Aztán Filiczki első pillantásra talányos sorokkal folytatja: az istenek megajándékozzák az övéiket, de nem arannyal és egyéb káprázattal. A sült galamb sem repül az ember szájába (Filiczkinél nyúl a kutyáéba).[124] Vagyis ennek megint ugyanaz az értelme, mint az Erasmustól ismert – és többször idézett – *Dii bona laboribus vendunt* proverbiumnak (Adagium no. 1153) (lásd 246. oldalon). A nyúl alakja sokféle szimbolikus jelentéssel bír. Ebben az esetben valószínűleg a kutyák elől a dombon felfelé rohanó nyúlra céloz. A kutyák jelentenék a világi bűnös dolgokat, amik elől a nyúl az erények és Isten felé rohan a dombon fel. Mivel úgy tartották, hogy a nyúl nyitott szemmel alszik, ezért a kontemplatív életnek is a szimbóluma.[125]A verset az Erasmustól már fentebb idézett *adagium*ra való utalással zárja: a legjobb dolgokat könyörgéssel és serénységgel nyerjük el, ezek nélkül semmi jót nem ad nekünk a kegyes sors.[126] Majd Istvánt biztatja, hogy erényeit tettekkel is öregbítse. Rajta, mutass másoknak is példát! Mert a munka jutalma már elhozta neked az égi koronát!

Paideutérion

Műfajilag egyértelműen behatárolható az a költemény (a műfajról lásd 137. oldalon), amely késmárki tanárát, Johann Frölichet dicséri (inc. *Postremo in nostris posui tua nomina chartis*, B8^r–B8^v). A 17. sorából az is kiderül, hogy újévi ajándék gyanánt írta Filiczki (*confectam strenam carmine*) 1601 végén, vagy legfeljebb 1602 legelején (lásd fentebb 182. oldalon). Filiczki adósságot törleszt, és habár eposz illene egykori tanárához, múzsája végül inkább ezt a kissé faragatlan *melos*t választotta. Miként Scali-

[121] „*Quid terras procul hinc alio sub sole repostas, / Quid referam linguae munera plura tuae? / Callidus haud Ithacus tantum telluris obivit, / Haud tantos vocis noverat ille sonos?*"

[122] „*Multorum mores, linguas cognoscere multas, / Ingenii certe est nobilioris opus. / Gryllorum similes hos auguror esse, paternae / Qui nunquam foculum deseruere domus. / Quique suae praeter matris commercia linguae, / Ullius populi non didicere modos.*"

[123] „*Astra moventur in arce poli, polus ipse movetur, / Titan perpetuas itque reditque vias. / Cur homo, qui partem potiorem accepit ab illis, / In cochlea deses torpeat usque sua!*"

[124] „*Dant di dona suis, sed non per somnia et auras, / Nec lepus infestorum involat ora canum.*"

[125] Vígh 2019, 240. Lásd ehhez a „*Contemplativo*" és „*Giusto sempre s'avvanza*" címszavaknál: Picinelli 1653, 187.

[126] „*Optima sed votis et sedulitate, parantur, / His sine nil nobis dant pia fata boni.*"

gernél és a giesseni poétikában is olvashatjuk, ez a fajta hálaadó költemény a legszentebb.[127] Ezt szem előtt tartva dicséri Filiczki korábbi tanárát. És hogyan lehetne a tanárok dicséretét legszentebbnek tartó scaligeri szabályt látványosabban alkalmazni annál, mint amikor magukkal a szülőkkel hasonlítjuk össze a tanárokat? Röviden úgy lehetne a verset összefoglalni, hogy a szülők testet és lelket adnak, míg a tanárok szellemet. Igaz, hogy a szülők nagyszerű jótéteményeit is magunkban hordozzuk, de a tanároktól még nagyobb jót kapunk. A szülők, hogy éljünk, csupán gondoskodnak rólunk, de a tanárok tanítanak minket, hogy értelemmel éljünk. A szülők többnyire mulandó ajándékokat hagynak ránk, míg a tanárok szellemünk számára készítenek szent eledelt. Tehát amennyire a lelkek tápláléka jobb a mulandóknál, annyival érdemesebbek a tudós tanítók is a dicséretre. Ahogy tudtam, megírtam, és hogy sok érdemedet megháláljam, el is mondom neked ezt a verses újévi ajéndékot. Fogadd ezt vidám lélekkel, míg nem adatnak jobbak, és vezesd révbe a hajónkat![128]

Consolatio (παραμυθητικόν)

Két vigasztaló költeményt tett közzé a kis kötetben. Az egyik (B5ᵛ–B6ʳ) a Bobrowiczi Mátyás már fentebb említett vigaszverse (lásd 168. oldalon), a másik pedig korábbi lőcsei tanárának, Clementides Mihálynak szól, akinek prágai követségekor 1605 februárja és áprilisa között írhatta kisfia halálára (lásd 298. oldalon) (*Plurima quod maneant homines discrimina rerum*; B6ᵛ–B7ʳ). A 19 disztichonból álló versből kiderül, hogy lőcsei tanára korábban már elveszítette három kislányát, és most negyedikként kisfiát is, pedig Clementides mindenki javára a köz ügyeit intézi mindig. Filiczki a konkoly és búza bibliai példabeszédével (Mát 13) vigasztalja tanárát. Jehova is az értékessel, a gabonával tölti meg a búzatárolót, ahogy a falusiak is a jó gyümölcsöt hordják egybe és a rosszat otthagyják. Nem tudjuk, hogy idő előtt ragadtatott-e el a gyermek, hiszen nincs ember, aki tudná az élet megszabott idejét. Mihály is majd mint a gabona maradéka követni fogja gyermekét az égbe.

[127] Scaliger 1561, 159; Finck, Helwig, Bachmann 1607, 304–305.

[128] „*Postremo in nostris posui tua nomina chartis, / Indignum quia te tam rude rebar epos. / Sed tandem secum melius Musa omnia volvens, / Hoc rude, quam nullum, maluit esse melos. / Et tibi sese ultro tantum debere fatetur, / Quantum vel ditum solvere nemo queat. / Sunt equidem benefacta in nos, scio, magna parentum, / Sed praeceptorum his sunt meliora tamen. / Illi, ut vivamus, faciunt tantummodo, verum / Hi quoque, vivamus qua ratione, docent. / Dona caduca illi nobis plerumque relinquunt, / Mentibus hi nostris sacra alimenta parant. / Ergo quanto alimenta animi meliora caducis, / Tanto doctorum laus quoque maior erit. / Sic sensit Macedo, Boreae vastator et Euri, / Sic sensere alii, sentio sic quoque ego. / Hoc tibi, quo licuit, confectam carmine strenam, / Pro multis meritis reddo, dicoque tuis. / Accipe laeto animo, donec meliora dabuntur, / Et nostrae ad portum dirige navis iter!*” Klein is közölte: Klein II, 1789, 411.

Griphus, fejtörő

Itt érdemes megemlíteni azt a műfajilag ***logogriphus***nak nevezett fejtörőt, amelyet *Griphus* címmel látott el Filiczki (inc. *Fare, quid hoc? Cuius repetas si verticem, ad auras*; A5[r]). A giesseni poétika tömör, iskolás definícióját érdemes megint idézni: a *logogriphus* olyan talányos vers, amely ugyanabból a szóból sok jelentést von ki, akár úgy, hogy visszafelé olvassuk, akár úgy, hogy szétszórjuk a szótagokat, vagy betűket veszünk ki belőle, vagy más betűket teszünk hozzá, amelyek metaforikus jelentésükben fejtik ki a témát. A műfaj másik neve, amit Filiczki is használ, a görög γρῖφος-ból származik. A poétika az eredeti görög szó jelentését is megadja, mint 'kelepce', 'háló'.[129] Scaliger az *Aeni, Griphi, Aenigmata, Apologi* címen említi meg röviden a műfajt, és az epigramma egyik fajtájaként ír róla. Az *aenus* mint αἶνος és az *apologus* mint ἀπόλογος mesék (*fabula*) lennének (Aiszóposznál μῦθος), amelyeket helyesebb lenne allegóriáknak nevezni, mert miközben nyíltan mondanak valamit, ez mást jelent, amivel tehát mást akarnak kifejezni. Scaliger azt írja, hogy ezeknek a meséknek mint allegóriáknak két fajtája van:

1) Az egyik az egyszerűbb (*simplex*), mert a természet dolgaiból meríti a témáit, és úgy tesz, mintha megtörtént eseményeket (*historia*) mondana el. Nemcsak lelkes élőlényeknek ad szavakat a szájukba, hanem élettelen dolgoknak is, mint például kard, ráspoly, fűrész, kalapács és üllő.

2) A mesék másik fajtája már bonyolultabb (*operosior*), mert rejtett értelmet burkol valami jól ismert dologba. Anyaga szerint ennek is két fajtája van:

2.1) A *logogriphus*, vagy egyszerűen csak *griphus*. Ezek részben a puszta szó különféle jelentéseivel, jelentésváltozásaival játszanak, részben pedig többletjelentéseket kreálnak azzal, hogy visszafelé olvassuk a szavakat, vagy felcseréljük a szótagokat, vagy más módon változtatjuk meg a jelentésüket.

2.2) A másik fajtát nevezi *aenigmá*nak, amely nem a szavakból, hanem a dolgokból vezet le a megszokottól eltérő jelentést.[130]

129 „*Logogriphus est carmen aenigmaticum, ex eodem nomine multa significata eruens, vel retro lecto vel in syllabas dissipato, vel literis demptis, aliisve additis, quae significata figuratis verbis exponuntur. A' λόγος et γρῖφος, id est nassa seu rete. Vocatur etiam simpliciter γρῖφος.*" Finck, Helwig, Bachmann 1607, 310.

130 „*Epigrammatum species multae. Summa genera digesta sunt certis praeceptionibus in tertio, inter ea sunt Aeni, quos aliqui Fabulas nominant, propter fictiones, nempe quasi picturae quaedam sunt atque imagines rerum. Itaque recte quidam nominarunt Allegorias, aliud enim aperte dicunt, aliud ex eo innuunt ac profitentur. Ergo etiam Apologos appellare nonnulli ausi sunt, quasi ἀπὸ λόγου λόγος. Antiquissimus omnium Hesiodus, αἶνον vocavit, Aesopus, μῦθον, habes apud Horatium, et Livium, et Diodorum. Horum duae species: una simplex, sumpta a rebus naturalibus, quasi ab historiis, introducunt enim perinde atque in Scenam non animalia solum, sed muta quoque, veluti gladios, limas, serras, malleos, incudes loquentes. Altera species operosior, quippe operti sensus apertis notis. Harum duae materiae circumferentur partim enim in vocibus nudis versatur, quemadmodum quum excogitamus in eodem nomine multa significata, sive illud retro legimus, sive dissipamus in syllabas, sive alio quo modo interpolamus. Ex his libellum factum inscripsimus Logogriphi, propterea quod ambages eae Griphi dictae sunt ab antiquis. Alia materia est in rebus, Aenigmatis appellatione, ab innuendo. Multa refert Athenaeus, plurima fecimus nos. In quinto Convivialium Plutarchus unum ponit, quod videndum est Scolionne appellatum sit ab obliquitate sententiarum, an quod inter epulas vicem gesserit veri Scolii, de quo supra satis.*" Scaliger 1561, 54 (1.57).

Mindezek után pedig nem azért közlöm a Filiczki-verset (fordításkísérlet nélkül), mert különösebben érdemesnek tartanám arra, hanem azért, mert a scaligeri meghatározás szerint ez talán inkább *aenigmá*nak számítana, mint *griphus*nak. De mivel nem tudom megfejteni Filiczki rejtvényét, ezért talán elsődlegesen tényleg homonímiákat kell keresnünk a versben. A rejtvény megfejtését – jobb híján – én magam is az olvasóra bíznám:

Griphus

Fare, quid hoc? Cuius repetas si verticem, ad auras,
  Res varias, dulces prodet et inde modos.
Sin pedibus ventrem iungas, velut ales, in omnes
  Quae saevit, furaci auferet omne manu.
Sin caput a reliquo prudenter corpore rursum
  Tolles, ille omnes aere parabit opes.
Ast ubi perpendes totum cum vertice corpus.
  Larga tibi ex illo vita salusque fluet.

Magyarország panasza: *Querimonia Hungariae*

A *Querela Hungariae* toposzának egyik példájával is találkozunk a kötetben a 11 szapphói strófában megírt *Ad Deum fortem. Querimonia de crudelitate Tartarorum et Turcarum, populantium Hungariam* című versben (inc. *Quo furor, quo Tartareae usque turmae*; A8^{v}–B1^{v}).[131] Imre Mihály monográfiájában még nem szerepel. Igaz, nem is egy különösebben kiemelkedő költemény. Alapvetően egy fohász a „hatalmas Istenhez”, és egyben „*panasz a Magyarországot feldúló tatárok és törökök kegyetlensége miatt.*” A versben nem szerepel sem a védőbástya- (*propugnaculum*), sem pedig a termékenység-toposz (*fertilitas*). Talán a tizenötéves háború második felében írta a verset. A vers nemcsak panaszkodik, hanem meglehetősen számonkérő hangnemben Isten segítségét is kéri: „Miért és meddig tart a tatár hadak dühöngése,[132] miért vannak a vad szkíták (törökök) a magyar határokon, és hatalmas Mars – óh, urak legfőbb ura! – kegyetlen kardjával miért menetel át az egész világon? Meddig dübörög még e háború őrülete? Meddig tart még ez a nagy szörnyűség, és meddig e háborgó pestis? Mészárlással sérti a mértéket és törvényt, csalással zavarja meg az isteni és emberi törvényt (1–12. sor). Csak a remény tartja a magyarokban a lelket. A kilencedik strófa egy Horatius-allúzió (*Carm.* 4.4.29–32): „Tigrisektől tigrisek születnek, a farkasokban és vörhenyes sasokban is a szüleik szelleme lakozik, vérszomjas sólyom sem szül

[131] Lásd: Májeková 1988, 141.
[132] Bencédy (1946, 23) ezt az utalást a tatárok 1597–1598-as pusztítására vonatkoztatja a Körösök és Szamos völgyében.

békés pacsirtát."[133] Majd kétségbeesett fohásszal folytatja: „Óh, atyám, tartóztasd fel a védtelen nyájakat oly kegyetlenül marcangoló állkapcsait a farkasoknak, és oltalmazd a Pásztor Krisztus szent juhaklát!" A vers érdekessége, hogy a *Magyarország panasza*-toposzt egy Paulus Melissus Schedius költemény magyar viszonyokra való parafrazeálásával hozza létre.[134] Ha összehasonlítjuk a két szöveget, szó szerinti egyezéseket is felfedezhetünk:

Ad Deum fortem. Querimonia de crudelitate Tartarorum et Turcarum, populantium Hungariam.

Quo furor, quo Tartareae usque turmae,
Quo Scythae saevi Hungaricas in oras,
Et fero Mars progredietur ense,
o here summe,

Omnium in toto orbe potens Herorum?
Quamdiu haec belli rabies tonabit?
Quamdiu tam grandis atrocitas, tam
turbida pestis

Caede mensuram violans modumque,
Fraude fas divumque hominumque turbans
Saeviet? quid nos toties iuvabit
voce vocasse?

Quid tot effudisse preces, tot et quid
Vota suscepisse tribunal? Eheu,
Quid sacrum fletu, gemitu, tumultu,
saepe replesse,

Si manu tu non cohibes potenti
Barbaros hostes, Geticosque fures?

[133] Horatius sorai: „ *fortes creantur fortibus et bonis; / est in iuvencis, est in equis patrum / virtus neque inbellem feroces / progenerant aquilae columbam*." Bede Anna fordításában: „Nagy embereknek sarjai is nagyok, / apjukra ütnek gyönge csikók, tinók, / az égre szálló as se nemzett / még soha gyáva galambfiókát." Horatius 1989, 138.

[134] Melissus versének címe: *Ad Deum fortem. Querimonia de tyrannide Phalaridum nostri saeculi. Ode XVIII*: „*Quo, quo tyrannorum usque malignitas / Crudelis, et trux ista hominum in genus / Immanitas se promovebit, / O Here summe, potens minorum / In orbe herorum? Quam furor hic diu / Durabit, et tam grandis atrocitas / Impune mensuram modumque, / Fas violans ita dium et humanum, / Excedet? Ah quid nos toties iuvat / Clamasse? quid toto vota, tot et preces / Fudisse? quid sanctum tribunal / Et gemitis et lacrimis replesse; / Si tu Gigantas non cohibes manu / Potentiori? Siccine nequiter / Istosce grassari furendo? / Siccine iura tuasque leges / IEHOVA temni? siccine filium / Tuum protervis calcibus impeti, / Ac (quantum in ipsis est) nec assis / Te fieri, nec herile Numen? / Atqui tenebat spes rata nos, fore ut / Compescere ires hanc petulantiam: / Multo sed ipsi elatiores / Et veniunt truculentiores. / Tigres creantur tigribus, et feris / Est in leaenis inque lupis patrum / Natura, nec mitis rapaci / Gignitur accipitri palumbus.* Melissi *meletematum piorum libri VIII. Paraeneticorum II. Parodiarum II. Psalmi aliquot.*" Melissus 1595, 94–95.

Sicne crudeles populare cuncta
hosce furendo?

Siccine o Rex, iura tuasque leges
Ihova contemni? sacra sicne nati
Impeti mandata tui protervis
calcibus hostes,

Ac (queunt quantum) fieri nec assis
Unius temet, nec herile numen?
At misellos spes rata nos tenebat,
nempe futurum,

Ut coercere hanc petulantiam ires;
Sed ruunt ipsi ecce superbiores,
Ardua et multo truculentiores
oppida vastant.

Tigribus tigres generantur, estque
In lupis, fulvisque aquilis parentum
Mens, nec imbellem accipiter cruentus
gignit alaudam.

O pater, fauces inhibe luporum,
Tam greges saeve laniantum inermes,
Et sacrum Christi upilionis ipse
vindica ovile!

Ecquid illius nihili rependis
Hostiam et mortem miseram, nisi ipsi
Caesa diffuso misere cruore
victima simus?

Momus

Filiczki a kötetet a gúny istenéhez, Mómoszhoz szóló 8 disztichonnyi evokációval zárja, amellyel távol akarja tartani az istenséget a könyvétől (inc. *Laude vehant alii Christum uberiore, modo ipsum*; B8^{v}). A humanista irodalomban oly elterjedt motívumot az magyarázza, hogy a hagyomány szerint az epigramma eredete neki köszönhető. Bencédy újfent túl szigorú Filiczkihez, amikor azt írja, hogy „ilyenfajta verset… az új-

latin költészetben igen sokat írtak. A költői öntudat végső, elcsökevényesedett formáját kell bennük látnunk. A bírálattól félő, illetve azt visszautasító költő már verseinek kibocsátása előtt védekezett a rosszakaratú Zoilus támadásai ellen.”[135] A versikében egyrészt magát és könyvecskéjét mentegeti Filiczki, miközben próbálja meggyőzni Momust, hogy nincs emberfia, aki ne vétene, másrészt pedig a kötet leggyakoribb motívumához nyúl megint, és szabódik patrónusai előtt, hogy nem tud más ajándékot adni, csak ezeket a gyengécske verssorokat: „*Munera dent alii magnis meliora patronis, / Haec ego, quae possum, metra tenella dabo*.” A vers utolsó előtti sora a *Nemo sine crimine vivit* proverbium megidézése, míg az utolsó sora egy Propertius-allúzió (*Elegiae* 2.10.6).

6. Az első, nyomtatásban megjelent magyarországi képvers: gyűrűvers Ionas Voitnak (1604)

1604 áprilisában műfajuk szerint két epithalamium jelent meg szintén Prágában, egy kis nyomtatványban ([4] fol., 4°), amelynek a címe: *Sacro Nuptiali iuvenis Honestis, et Integerrimi, Dn. Ionae Voit Annaemontani, sponsi, et Pudiciss. lectissimaeque foeminae, Marianae Prawdovae, Amplissimi Viri, Dn. Georgii Prawdae, Civis quondam Lydomierzic. P. M. relictae viduae, sponsae, Lydomierzicii ad V. Calen. Maji Anni M. DC. IV. feliciter celebrando, amici pia mentis affectione optima quaeque precantes, vota sua consecrabant*. Egyetlen ismert példányát a berlini Staatsbibliothek őrzi, jelzete: *35 in: Ah 10940*.[136]

Mivel ezeket a nyomtatványokat jellemzően az esküvő alkalmából adták oda és olvasták fel az ünnepelteknek, ezért a címből könnyen kikövetkeztethető, hogy Filiczkinek az 1604. április 27-ei esküvő előtt kellett megírnia a verset. Szenci Molnár Albert Remnek komponált *monostichon*jánál[137] nincs ugyan dátumjelzés, azonban a kis kötet verseinél több helyen is szerepel a „január 1.”, vagy „január hava” időmeghatározás, tehát a Remnek szóló képverset is nagy valószínűséggel 1605 januárjára datálhatjuk, ami azt jelenti, hogy Filiczki nyolc hónappal megelőzte Molnárt, és így neki köszönhetjük az első ismert nyomtatásban is megjelent magyarországi képver-

135 Bencédy 1946, 67.

136 A *Bibliografická databáze bohemikálních tisků, rukopisů a moderní literatury* cseh adatbázis szerint a turócszentmártoni Szlovák Nemzeti Könyvtárban is őriztek egy példányt, de ezt visszaszállították a jászói premontrei prépostság könyvtárába. Ez vagy eltűnt, vagy lappang. A cseh adatbázis leírása: https://knihoveda.lib.cas.cz/Record/BCBT31459 (Hozzáférés: 2023.03.03.)

137 Rem 1605, [A4v].

set.[138] A nemrég előkerült[139] Filiczki-nyomtatvány is jól mutatja azt, hogy számos olyan nyomtatvány is felbukkanhat még, amelynek létezését egy alkalmi versgyűjteményes kötetből következtethetjük ki, hiszen Filiczki 1614-es bázeli kötetéből már korábban is ismertük ezt a verset. Márpedig nemcsak esküvő tartozhatott az esküvői költeményhez, hanem a címzett társadalmi státuszának, a korabeli helyi intellektuális hálózatba való beágyazottságának függvényében, az ünnepeltek díszére akár még egy esküvői kiadvány is. Ugyanis az alkalmi versek jellegéből adódik, hogy jó eséllyel ki is nyomtatták azokat a jeles eseményre, így a legoptimistább esetben például a bázeli kötet első könyvének minden alkalmi verséhez egy-egy azóta elveszett, vagy lappangó nyomtatványt is társíthatunk. De ha ez túlzásnak tűnik, és a kéziratos formában hinnénk inkább, még akkor is számolhatunk pár tucat alkalmi nyomtatvánnyal, amelyek Filiczki-verseket tartalmaznak.

Az 1614-es bázeli kötet semmiféle információt nem ad a Filiczki-vers címzettjéről, Ionas Voitról. Az 1604-es prágai nyomtatvány viszont elárul róla egy keveset: a szászországi Annabergből származott és a kötet szerzői alapján inkább oda is kötődött. (Az öt versszerző közül három annabergi.) Ionas Voit egy Jiří Pravda (Georgius Prawda) nevű litoměřicei polgár özvegyét a szintén litoměřicei Mariana Pravdovát (Mariana Prawdova) vette feleségül április 27-én.

A kiadvány hét verset tartalmaz:

1–2. [A1^{v}]: egy 2 disztichonnyi görög verset (inc. *Ἐιπὲ μοι ᾿ὦ Ιωνα, τὶ γαμεῖν χρέος ὤρορε, καὶ σοῦ*), és annak latin fordítását (inc. *Dic Iona, quid te, Domini statione relicta*) Filiczki egyik prágai szellemi mentorától, a jogász koszorús költő Heinrich Klingertől (Henricus Clingerius de Abieto Mysiaemontani, lásd 373. oldalon).

3. [A1^{v}–A2^{r}]: az annabergi iskola conrektorának, a bajorországi Urspringenben született Caspar Krautstengelnek (?–1630) 17 disztichonnyi epithalamiumát (inc. *Impia vox Stygias eat impete pulsa ub undas*).

4. [A2^{r}–A2^{v}]: egykori annabergi iskolatársa és az iskola tanítója, Caspar Hoffman 11 disztichonnal köszönti (inc. *Ergone, mi Iona, lecto cubuisse sub uno*).

5. [A2^{v}–A3^{r}]: újabb annabergi tanító (és valószínűleg egykori iskolatárs is), Christoph Weitzendorf, akinek *Ad Prophetam Ionam, et nominis Sponsi significationem allusio* című verse 13 disztichonban ünnepli Voit házasságát (inc. *Sive tui socium specto, pie Sponse, tui vim*).[140]

6–7. [A3^{v}–A4^{r}]: Filiczki két verse Ionas Voitnak.

[138] Szenci Molnár Albert másik, *Cubus* című képversének viszont tudjuk a dátumát: 1607. október 31. Szenci Molnár 1608, 718. Tandori Dezső fordításában: Nagy 1995, 106.

[139] Molnár 2022b.

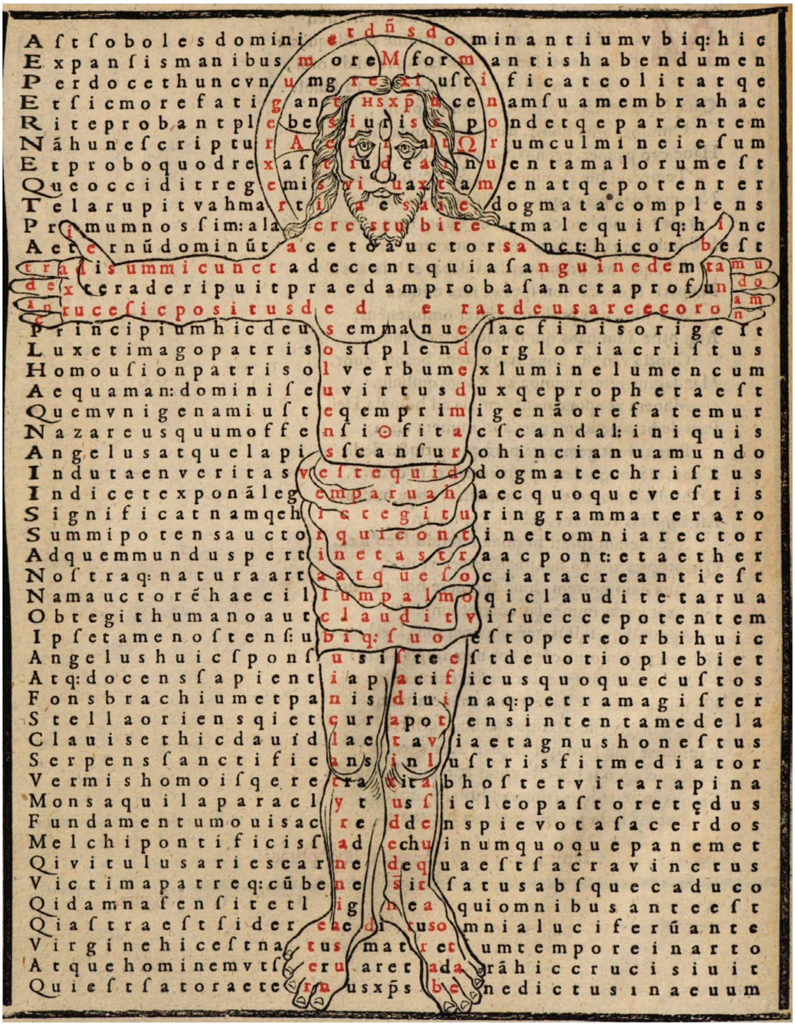
[140] Paul Jenisch annabergi helytörténeti könyvében mindhárom annabergi versszerző neve feltűnik a kisváros egyházi iskolája munkatársaként. Krautstengel 1603-tól segédtanító (*hypodidascalus*), Hoffmann 1601-től tanít és 1604-től diakónus az 50 kilométerre lévő Frauenstein faluban, míg Weitzendorf 1600 májusától az annabergi iskolában tanít. Ionas Voit nevét nem találtam a könyvben: Ienisius 1605, 64^{v}, 65^{v}. Egy másik adat szerint Weitzendorf 1610. május 6-án Wittenbergben ordinált. Bohnert 2018, 334 (no. 195).

Filiczki 1614-es bázeli kiadása négy verset tartalmaz Voit házasságára. Ebből a négyből két, 1 disztichonnyi vers nem szerepel az 1604-es kötetben. Hogy egyben lássuk, itt foglalkozom az 1614-es kiadás Voit-verseivel is. A legérdekesebb és legfontosabb az *Annulus veterum pronubus* című képvers.[141] Ez egy *carmen cancellatum*, amelynek ismert, 4. századi ősmintáit Optatianusnál találjuk meg. A műfaj további ismert darabjai is egy határozott ívet rajzolnak fel a 4. századtól kezdve a 6. századi Venantius Fortunatuson, majd a Karoling-reneszánsz ismertebb nevein, Szent Bonifácon, Alcuinon, és Hrabanus Mauruson keresztül egészen a kora újkorig. Alapvetően olyan költeményről van szó, amelynek szövegtömbjéből valamilyen szimbolikus ábra – rendszerint egyszerű geometriai alakzat – segítségével egy belső szöveg, *intextus* is kiolvasható. Másként fogalmazva: olyan akrosztichon, mezosztichon, telesztichon, vagy ezeknek a keveréke, amelyet valamilyen geometriai, vagy képi forma szab ki a szövegből (lásd lentebb a *figurális mezosztichon* fogalmát 204. oldalon). A fuldai apát, Hrabanus Maurus *De laudibus sanctae crucis* című művének képversei – amelyeket szintén sokszor kiadtak – a kereszttematika különféle változataival játszanak, de úgy, hogy a kereszt vagy kör egyszerű geometriai alakzatai valamilyen részletesebben kidolgozott rajz olvasható szöveggel bíró függelékeiként jelennek meg. Igényes, képverseket is tartalmazó kiadása 1605-re datálható Augsburgból. Igaz, Filiczki verse valamivel korábbi, mint a kiadás, de Hrabanus műveit ezekben a humanista körökben már a kinyomtatása előtt is jól ismerhették. Az sem lehet véletlen, hogy Szenci Molnár *cubus*át is a Hrabanus-kiadás évéből ismerjük, még ha feltételezésünk szerint Molnár verse valamivel korábbi is, januári.[142] A Filiczki-vershez mint *carmen cancellatum*hoz köthető az a jól ismert Hrabanus-képvers, amelyben a keresztre feszített Krisztus körvonala, ágyékkötője és glóriája tartalmazza az intextust (23. ábra).[143]

[141] A Filiczki-képverseket nem említi meg se Kilián István, se Aczél Géza a vizuális költészetről és képversekről szóló köteteikben. Kilián 1998; Aczél 1984.

[142] A Hrabanus-kiadás előszava is egy *cubus*, amelynek az intextusa a pirossal jelzett betűkből olvasható ki. Rabanus 1605, Bb4v.

[143] Rabanus 1605, av.

23. ábra: Rabanus Maurus (Augsburg, 1605), a1^{v}

Filiczki versének először a latin átiratát adom meg, mert a költeménynek van egy prológusa és egy epilógusa is, amely a szöveg ikonikus részétől különválik (az intextust vastagon szedve jelöltem). Az *ultima manus* elve alapján az 1614-es bázeli szövegváltozatot közlöm,[144] lábjegyzetben jelölve az 1604-es prágai kiadás[145] eltéréseit (az 1604-es sokkal jobb minőségű képet és az 1614-es esztétikailag még oldaltörésében is szerencsétlenebbül sikerült képet lásd: 24. ábra, 25. ábra):

[144] Filiczki 1614, 66–67. A képvers nyomtatási minősége gyenge, ezért Filiczki a könyv elején *Errata Typographica* cím alatt külön is közölte a vers középső, képvers részének a szövegét ezzel a megjegyzéssel: *p. 66. in annulo, paulo obscurius sunt pressi versus, ideoque placuit eos huc asscribere.* (A 66. oldalon, a gyűrűben, kissé homályosak a nyomtatott verssorok, ezért jónak láttam ideírni azokat.)

[145] Filiczki, Voit 1604, A3^{v}–A4^{r}.

Annulus veterum pronubus.

Annulus articulos sponsi cuiusque[146] coronat,
At vix invenias multis e millibus unum,
Qui sciat, accipiat talis cur pignora doni?
Cur Mystae thalamos[147] gemmae dignentur honore?

Ergo supremi non ultima cura Tonantis,
Sponse et amice, mihi multis bene cognite rebus:
Si vacat, huc animos faciles[148] adverte, docebo,
Tanta tuae ignores ne fors mysteria sortis.[149]
Circulus intortus, doctaque in se arte reflexus,[150]
Connubium sacrum assiduo[151] igne calere iubebat.
Non pala Eoos smaragdos, vel iaspida norat,[152]
Nempe ut simplicitatis amor, castumque cubile
Coniugibus castis fortuna in utraque placeret.
Non tum ulli argento nitidus et[153] fulgebat et auro
Annulus in digitis, sed duri robore ferri
Praecellens,[154] duo corda hominum sub mutua amoris
Vincula duxit et ingenuae pietatis amantia[155]
(Vitae praesentis quam dos et gaza futurae
Certa manet, certa est vox numinis)[156] esse volebat.
Virtus, Iona, igitur, prima et sapientia vera est:
Corde timere Iovam, rectumque fidemque tueri[157]
Et se nosse, Creatorisque referre ad honores.[158]

Omnia[159] non unguem a vero decedere latum.
Haec, quoties vestri monimentum et pignus amoris

[146] *sponsorum cuique*
[147] *sponsum*
[148] *animum pauxillum*
[149] *Tanta tuae sortis ne te fors commoda fallant.*
[150] *revertens*
[151] *quondam aeterno*
[152] *Non pala Erythraeos lapides, non noverat Indos,*
[153] *argento, rutilo*
[154] *Oblectans*
[155] *Vincla trahebat, et ingenuae pietatis amantes* [Az 1614-es kiadásban is *amantes*, de ezt Filiczki kijavította az *Erratá*-ban *amantia*-ra.]
[156] *Certa manet, certa est Patris vox,)*
[157] *Usque timere Iovem, rectum observare, fidemque*
[158] *per omnia laudem*
[159] *Quaerere*

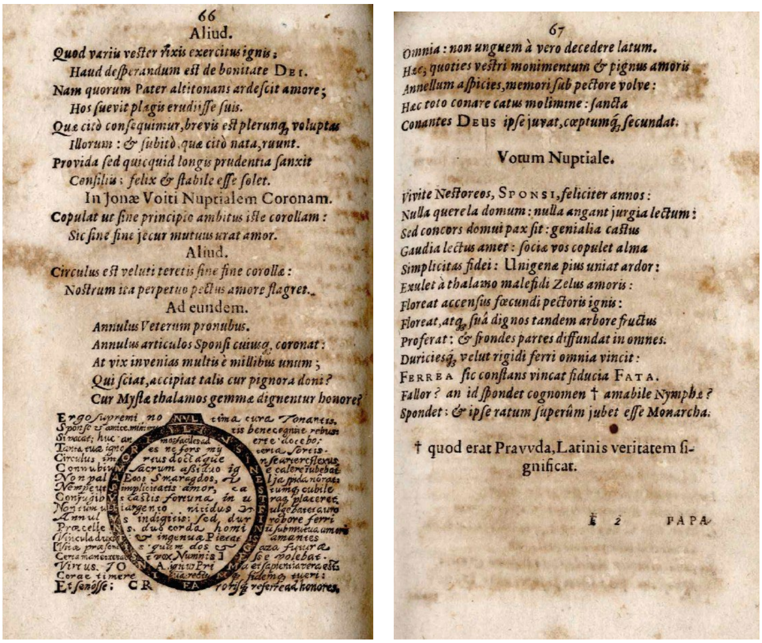
Anellum aspicies,[160] memori sub pectore volve,
Haec toto conare catus molimine: sancta
Conantes Deus ipse iuvat, coeptumque secundat.

(**A régiek házassági gyűrűje**. A jegyes ujjait gyűrű koronázza, azonban alig találsz sok ezerből egyet is, aki tudja, miért nyeri el ezt a zálogajándékot, [és] hogy a beavatottak miért tartják tiszteletre méltónak a drágaköves házasságokat. // Tehát a legfőbb Isten nem csekély gondviselésével – jegyes és minden körülmények között sokat próbált barátom! – ha van rá időd, figyelj, szíves lelkedet tanítani fogom, hogy sorsod titkaiban járatlan ne légy. A tudós mesterséggel önmagába csavart, visszahajlított kör parancsa az, hogy a szent házasság szüntelen tűzzel égjen: a gyűrű foglalata nem ismert keleti smaragdokat vagy jáspisokat, hiszen a tiszta erkölcsű házaspároknak az egyszerűség szeretete és a tiszta nászágy tetszik jó és balsorsban egyaránt. Akkoriban nem ezüsttől, aranytól tündökölt a fényes, kitűnő gyűrű az ujjakon: hanem a kemény acél erejétől, [amely] két ember szívét a szerelem kölcsönös kötelékei alatt vezette, és elvárta, hogy az őszinte kegyesség szeretői legyenek. (Miként a jelenbeli, úgy a jövőbeli életnek is biztos hozománya és kincse marad: ez Isten biztos parancsa.) Tehát Jónás, a legfőbb erény és az igazi bölcsesség ez: szívből félni Istent, védelmezni az igazságot és a hitet, megismerni őt és megadni a tiszteletet a teremtőnek. // Semmiképp se térj el körömnyit se az igazságtól. Ahányszor csak ránézel majd a gyűrűre, szerelmetek emlékművére és zálogára, hálás szívvel gondolj, és okosan törekedj teljes erőddel erre: a szent dolgokra törekvőket maga Isten is megsegíti, az ilyen vállalkozásokat szerencsélteti.)

Az intextus, vagyis a gyűrűre vésett szöveg a következő: „*NULLUS INEST FINIS GEMMAE INSIT NULLUS AMORI.*" ([Ahogy] nincs vége a pecsétgyűrűnek, [úgy] ne legyen vége a szerelemnek se.)

[160] *Aspicies gemmam,*

A Filiczki-vers nem túl komplikált szimbolikája a koszorú alakjához, vagyis a körhöz kapcsolódó tradicionális szimbolikát hangsúlyozza a házassági gyűrűnél is. A gyűrű magában véve is a tisztaság és a hűség jelképe a házasságban; anyaga, az acél, a házasság szilárdságára; míg alakja, a kör, a házasság tartósságára utal. Cesare Ripa a *Conservatione* (Megőrzés) címszó alatt a következőket írja: „A kör a formák között az, amelyiknek nincs kezdete és vége. Ezért a dolgok tartósságát jelenti, mivel ezek az átváltozások körforgása során szakadatlanul megmaradnak."[161] A 15. sorban egy Lucretius-allúziót olvashatunk (*De rerum natura* 2.449), míg a vers 17–18. sorában az 1558-ban koszorús költővé avatott Johannes Maior sorait fedezhetjük fel Paulus Praetorius leányának a házasságára írt költeményéből: *duo corda hominum sub mutua amoris / vincla trahit*.[162]

66

Aliud.

Quod varius vester fixis exercitus ignis;
Haud desperandum est de bonitate Dei.
Nam quorum Pater altitonans ardescit amore;
Hos suevit plagis erudiisse suis.
Quæ citò consequimur, brevis est plerumq; voluptas
Illorum: & subitò, quæ citò nata, ruunt.
Provida sed quicquid longis prudentia sanxit
Consiliis: felix & stabile esse solet.

In Jonæ Voiti Nuptialem Coronam.

Copulat ut sine principio ambitus iste corollam:
Sic sine fine jecur mutuus urat amor.

Aliud.

Circulus est veluti teretis sine fine corollæ:
Nostrum ita perpetuo pectus amore flagret.

Ad eundem.

Annulus Veterum pronubus.
Annulus articulos Sponsi cuiusq; coronat:
At vix invenias multis è millibus unum;
Qui sciat, accipiat talis cur pignora doni?
Cur Mystæ thalamos gemmæ dignentur honore?

67

Omnia: non unguem à vero decedere latum.
Hæc; quoties vestri monimentum & pignus amoris
Annellum aspicies, memori sub pectore volve:
Hæc toto conare catus molimine: sancta
Conantes Deus *ipse juvat, cœptumq; secundat.*

Votum Nuptiale.

Vivite Nestoreos, Sponsi, *feliciter annos:*
Nulla querela domum: nulla angant jurgia lectum:
Sed concors domui pax sit: genialia castus
Gaudia lectus amet: sociæ vos copulet alma
Simplicitas fidei: Unigenæ *pius uniat ardor:*
Exulet à thalamo malefidi Zelus amoris:
Floreat accensus fœcundi pectoris ignis:
Floreat, atq; suâ dignos tandem arbore fructus
Proferat: & frondes partes diffundat in omnes.
Duriciesq; velut rigidi ferri omnia vincit:
Ferrea *sic constans vincat fiducia* Fata.
Fallor? an id spondet cognomen † amabile Nymphæ?
Spondet: & ipse ratum superûm jubet esse Monarcha.

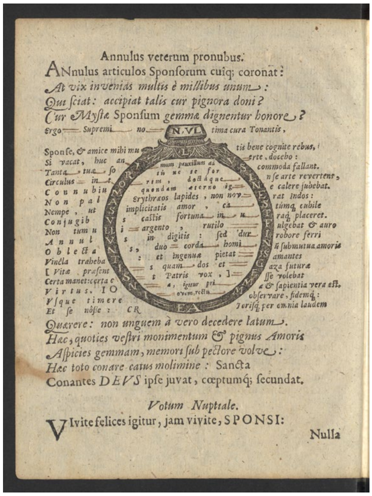
† quod erat Pravvda, Latinis veritatem significat.

E 2 PAPA

24 ábra: Az 1614-es bázeli kiadás gyengébb grafikai kivitelezésű képverse

[161] Ripa 1997, 119–120.

[162] Maior 1563, B7v. A másik két – számos szótárban és tezauruszban megtalálható – iskolás allúzió: *castumque cubile* (Silius Italicus, *Punica* 3.28; Valerius Flaccus, *Argonautica* 2.137; Claudius Claudianus, *In Gildonem* 326; *De raptu Proserpinae* 3.163; 3.276).

25. ábra: Az 1604-es prágai kiadás grafikailag jobb minőségű képverse

Filiczki gyűrűverse abban az értelemben nevezhető „eredetinek”, hogy az egyszerű koszorúversek (*carmen epomeneum*) tradicionális formáját és szimbolikus jelentését transzfigurálja a házassági gyűrű alakjába. (Hagyományosan a házassági koszorú és a gyűrű is összetartoznak.) Higgins a danzigi és lengyel anyagot összegezve a legelterjedtebb képversformák között a gyűrűt is megemlíti (igaz, a népszerű formák sorának csupán a végén és más nyelvterületen sehol máshol).[163] Két jezsuita példát hoz fel: Wawrzyniec Susliga köszöntő gyűrűjét 1598-ból (12. ábra) és Krzysztof Poniatowski kör alakú versét 1624-ből (13. ábra).[164]

Az 1604-es prágai nyomtatvány másik, *Votum nuptiale* című epithalamiumát később, az 1614-es bázeli kötetben Filiczkinek meg kellett jegyzetelnie, mert a szójáték, amire építette a verset, már érthetetlen volt a válogatáskötetben. Az eredeti, prágai verziót azért tudta az olvasó jegyzetek nélkül is értelmezni, mert a kötet címe tartalmazta a menyasszony vezetéknevét: *Prawdova*. Csakhogy a bázeli kötet olvasója ezt nem tudhatta, ezért volt kénytelen Filiczki – ha már valamiért ragaszkodott ahhoz, hogy bekerüljön a könyvbe ez a vers is – a következő, kereszttel jelölt jegyzettel tisztázni a költői játék értelmét a *cognomen* szó mögött: „*† quod erat Prawda, Latinis veritatem significat.*” Ezzel a verssel most nem foglalkozom, csak jelzem, hogy a bázeli kiadáshoz képest apróbb eltérések találhatók benne, például a két versnek más az incipitje is: 1604 (inc. *Vivite felices igitur, iam vivite, sponsi*), 1614 (inc. *Vivite Nestoreos, Sponsi, feliciter annos*).

163 Higgins 1987, 131, 134, 146.

164 Suslyga 1598, [B3v]; Firley 1624, Mr. A két lengyel vers püspökgyűrűi közül Susliga verse grafikailag és szimbolikusan érdekesebbnek tűnik a gyűrűt alkotó feliratot körülvevő sugárzó aranyfénnyel, míg Poniatowski verse tipográfiailag egyszerű, mégis ötletes megoldás.

A másik két, Ionas Voitnak szóló vers csak a bázeli kötetben található meg, de hiányzik a prágai nyomtatványból, *In Ionae Voiti Nuptialem Coronam* a címe.[165] Itt máris felmerül az a kérdés, amit korábban is feszegettünk már. Ha ez a két vers nem kapott helyet a Voitnak szóló alkalmi nyomtatványban, akkor milyen formában adhatta át az ünnepeltnek? Rögtön adódik a válasz, hogy kéziratban. Azonban az sem lehetetlen, hogy feliratként funkcionált például egy koszorún. Az első vers:

In Ionae Voiti Nuptialem Coronam
Copulat ut sine principio ambitus iste corollam:
Sic sine fine jecur mutuus urat amor.

(**Jonas Voit menyegzői koszorújára**. Miként ez a kör
kezdet nélkül kapcsolja egybe a koszorút, úgy hevítse
vég nélkül a kölcsönös szerelem a májat [vagyis a
szenvedélyek helyét].)[166]

A második vers pedig így hangzik:

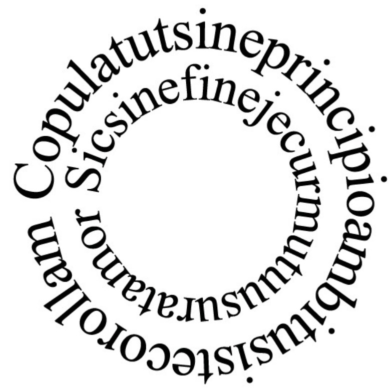
Circulus est veluti teretis sine fine corollae:
Nostrum ita perpetuo pectus amore flagret.

(Ahogy a kerek koszorú körének sincs vége, úgy
lángoljon lelkünk állandó szerelemmel.)[167]

Habár semmi jele nincs, az értelmezői játék kedvéért mégis játsszunk el azzal a gondolattal, hogy a fenti két disztichont, ahogy a vers címe is utal rá, tényleg egy menyegzői koszorúra írta, amely így akár egy koszorú kör alakját is követhetné. Úgy is, ha ráírta volna magára a koszorúra mint tárgyra, és úgy is, hogy a koszorúversek hagyományos formáját követve, kör alakban írta volna meg a szöveget. Még egyszer szeretném kihangsúlyozni, hogy a fentiekre nincs semmiféle utalás, mégis a vers szövege (akár az *iste ambitus* kifejezés is), a koszorúvers formai hagyománya, valamint az, hogy a vőlegény számára egy másik képvers-epithalamiumot is írt, megengedi azt, hogy eljátsszunk ezzel a lehetőséggel. Arra, hogy miért nem szerepeltek a bázeli kötetben, talán egy lehetséges válasz lehet a korábban már felvetett nyomdahibák

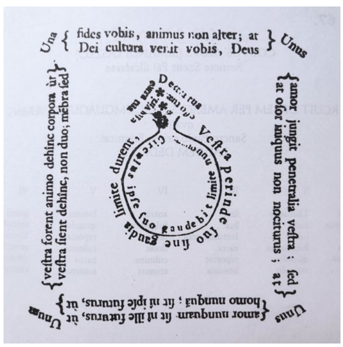
165 Filiczki 1614, 66.
166 Tóth István műfordításában: „Mint vég nélküli könnyű szegély koszorút kötöz egybe, / Égessen haragot kölcsönösen szeretet." Tóth 1970, 131.
167 Tóth István műfordításában: „Ahogy a szép koszorú karikája nem ér soha véget, / Úgy lángoljon örök tűzben az itteni szív." Tóth 1970, 131.

lehetősége. Filiczki nem bízott a nyomdai kivitelezésben? Akárhogy is van, költőnk ezen verseiből vizuálisan és textuálisan is példaértékű koszorúverseket lehet kerekíteni.[168] Például így:

26. ábra: Filiczki epithalamiuma mint képvers?

Kilián István a magyarországi régi képversek formái között nem említi külön a gyűrűt, viszont a *Kerék, kör, óra és spirál* fejezetben közli egy bizonyos Fr. Mohácsi (Frater Mohácsi) 1694 elején készült gyűrűversét Teleki László és Vaji Éva esküvőjére (27. ábra):[169]

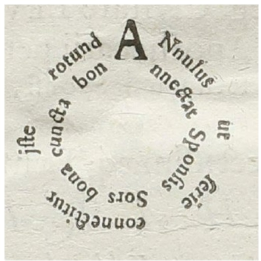
27. ábra: Frater Mohácsi epithalamiuma (1694)

A fentiek közül Mohácsi barát verse áll a legközelebb Filiczki két, feltételezetten kör alakú verséhez. Filiczki *Annulus veterum pronobus* című képversével ellentétben,

[168] Habár ennek sincs kéziratos hagyománya, Dick Higgins mégis hasonló játékkal vagy inkább feltételezéssel él Janus Pannonius *Turma gruum bifido tranat connexa volatu* kezdetű disztichonjával kapcsolatban, amelyet eredeti alakjában V alakban képzelt el. Higgins 1987, 59.

[169] Kilián 1998, 195. Lásd még: Kilián 2007, 618.

amelyik egy „figurális mezosztichon”[170] (képszövegvers), vagyis egy gyűrű alakú mezosztichonnal vágta ki a szövegből a gyűrűt, a foglalatot és a követ, a barát gyűrű alakúra hajlította a verssorokat (miként a másik két lengyel szerző is), amelyekben még a foglalat és benne az ékkő is felismerhető (szövegképvers). De Filiczki disztichonjainak kör alakúra hajlított formáját megerősítheti az a pár évtizeddel későbbről származó lőcsei esküvői nyomtatvány is, amely Johannes Serpilius késmárki lelkipásztor képversét tartalmazza. Ezt Jonas Spillenberger lőcsei patikus és Katharina Koblynski (Michael Greff lőcsei tanácsos özvegye) esküvőjére adta ki 1648-ban az alkalmi nyomtatvány címlapjának hátán.[171] Tipográfiailag egyszerűbb formájával a Filiczki-versről való fentebbi felvetésemnek legalábbis a lehetőségét jól alátámasztja:

28. ábra: Serpilius képverse (1648)

7. A Valentin Penewangernek és Joachim Magdeburgernek írt vers (1605)

Elveszett 11 disztichonnyi, valószínűleg kéziratban maradt költeménye. Csonka Ferenc közli Bocatius 1606. februári 26-i elfogatásakor a nála talált dolgokról felvett leltárt is. Ezek szerint Filiczki két kassai polgárnak és követnek, név szerint Valentin Penewangernek és Joachim Magdeburgernek írt 1605. február 24-ei keltezésű versét is megtalálták Bocatius dolgai között: „*Item uf einen halben Bogen Papier 11 geschriebene disticha Joannis Filiczky, Farkasfalvanus Scepusius, a[nn]o Christi 1605, VIII. Calend[as]*

[170] Kilián 1998, 117–174, 317.
[171] Serpilius 1648, [A1v]. Köszönettel tartozom Máté Ágnesnek, hogy felhívta figyelmemet a versre.

Mar[tias] dedicatum D[omi]nis Joachim Magdeburger et Valent[ino] Penewanger, cives legatosque urbis regiae Cassoviens[is]."[172] Magdeburgernek a neve sokszor felbukkan a Csonka-féle Bocatius-kötetben.

8. Epithalamium Friedrich Schütznek (1605)

1605. szeptember 24-én Herbornban tartották a freibergi Friedrich Schütz[173] (Frideric Schultz) és Elisabeth Olevian házasságát. Ez utóbbi Caspar Olevian (1536–1587) herborni teológiaprofesszor lánya és Gottfried Hatzfeld driedorfi pincemester özvegye volt. Schütz herborni beiratkozásának az 1603-adik év őszi szemeszterében van nyoma.[174] Az 1605-ös nyomtatványban viszont Georg Pasor (1570–1637), a herborni főiskola jogászprofesszora, valamint Heinrich Gutberleth (1572–1635), szintén itt logika-, történelem- és retorikaprofesszor Schütznek már mint „*collegae in illustri Schola Herbornensi*" ajánlják epithalamiumaikat.[175] A nyomtatvány címéből, valamint Heinrich Klinger (~1545–1607) és Johannes Campanus (1572–1622) verséből az is kiderül, hogy ekkor Schütz a Hoddiegova ifjak praeceptora is (ezek szerint Filiczki mellett). A házasság alkalmára adták ki ezt a nyomtatványt Schütz barátai, kollégái, tanítványai. A kis nyomtatvány azt is jól mutatja, hogy Filiczki tehetsége és/vagy jó kapcsolatai miatt nagyon gyorsan megtalálta a helyét Herborn értemiségi köreiben, hiszen 1605. június derekán iratkozott be a főiskolára.

A könyvből két ismert példányt őriznek Prágában: 1) Knihovna Národního muzea (49 E 16 přív. 18); 2) Knihovna Univerzity Karlovy (52 G 8 přív. 2). A harmadik, berlini példány (Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz (9 in Xc 514)) – a könyvtár közlése szerint – elkeveredett.

A nyomtatványban olvasható költemények 16 szerzőjét azért sorolom fel, mert közvetve vagy közvetlenül Filiczki értelmiségi körének a tagjai (akiket vastagon szedtem, biztosan személyesen is ismerték Filiczkit). A versírók Prágához, Marburghoz és Herbornhoz köthetők.

Prága:

1) **Heinrich Klinger** (inc. *Cui Przechius natos suos, Baro Bohemus ille*; A2$^{r–v}$).

2) **Johannes Campanus** (inc. *Nil peius putat, incerta quam sede vagari*; A2^{v}–A3^{r}).

3) Balthasar Exner, koszorús költő történész és teológus (1576–1624) (inc. *Qui lecti sociam ducere dicupit*; A3$^{r–v}$).

[172] Bocatius, szerk. Csonka 1992, 473. Lásd még: Vaculínová 2013b, 98.
[173] Truhlář, Hrdina, Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 1982, 82–83.
[174] Zedler, Sommer 1908, 40 (nr. 1044).
[175] Filiczki, Schütz 1605, B2v.

4) Fridrich Kropilius Albinus[176] (~1580–1622?) (inc. *Quattuor ad castos, mortales, coniugis ignes*; inc. *BIs Dena et terna VIIber ab orbe CUCUrrIt*; inc. *BIs Dena et terna VIIber ab aXe CUCUrrIt*; A4^{r-v}).

Marburg:

5) Elias Hossmann Boleslaviensis Silesius (inc. *Aurora in roseis iam fulserat urea bigis*; inc. *Ergo venator felix felice sagitta*; A4^{v}–A5^{v}).

6) Gedeon Fischer (?–1626), hirschbergi (Jelenia Góra, PL) tanácsos (inc. *Sic inter patrias an tibi virgines*; A5^{v}).

7) Valentin Senftleben (1547–1627), tanító, polgármester és rektor (inc. *Tandem ergo in casses, tibi quos Cytherea tetendit*; A5^{v}–[A6^{r}]).

8) David Hintschel Boleslaviensis Silesius (inc. *Invidiam fatis oro, Friderice, secundis*; [A6^{r-v}]).

9) Valentin Hillinger Aurimontani Silesius (inc. *Forte sub arbusto sua castra locaverat, atque*; [A6^{v}–A7^{r}]).

10) Jonas Melideus Silesius (inc. *Sit felix coeptum, caelo vis pronuba Christi*; [A7^{r}]).

Herborn:

11) **Johann Piscator** (1546–1625) (inc. *Friderice, gratulor tibi*; inc. *Friderice, gratulari* [A7^{r}–A8^{v}]).

12) **Matthias Martini** (1572–1630) (inc. *Fit, quicquid fieri voluit divina voluntas*; inc. *Ὄυ σοι μέλει φίλησις* [A8^{v}]–B^{r}).

13) Johann Heinrich Dauber, herborni tanár (?–1628) (inc. *Nescio quid causae sit, sur mea vena recuset*; B^{v}).

14) **Georg Pasor** (inc. *Magnes non aurum trahit, et neque iaspida fulvam*; B2^{r}).

15) **Heinrich Gutberleth** (inc. *Οἴκου πηδάλιον λάβες, ὦ καλὲ νυμφίε, χαῖρε*; B2^{r}).

16) Petrus Titus Beutheniensis Silesius (inc. *Quem sincera pene Virtus constanter, et ardor*; B3^{r}).

Filiczki 13 disztichonos epithalamiuma kissé furán cseng egy vidám ünnepségen, ahogy egy *Carmina gratulatoria* című kötetben is (B2^{v}). A vers több mint fele *querela*, mintha két panelből illesztette volna össze a költeményt: egy túlméretezett, bevezető gyászos panaszból és egy szinte kelletlennek tűnő, kötelező áldásból. Akár az *antitheszisz* retorikai fogását is láthatnánk a kompozíció ilyetén elrendezésében, amely az ünnepi boldogságot hangsúlyozza ki a pusztulás tragédiájának oppozíciójával, azonban az olvasónak az az érzése, hogy ez alapvetően egy panaszvers, amelybe mintha kötelességből, kelletlenül erőltette volna házassági jókívánságait. Az is sokatmondó, hogy az Ovidius-allúziók a *Tristiá*t idézik. Se Menandrosznál, se Scalignernél nem találunk ajánlást egy alapvetően vidám vers kompozíciójának ilyen tragikus oppozíciójára.

Filiczki versének a felütésében múzsáját *syrmá*ban idézi meg, amely a tragédiát játszó színészek uszályruhájára utal. Talán erre hivatkozva mentegetőzik is kevéssé

[176] Truhlář, Hrdina, Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 1969, 88–95.

míves és ügyes verssorai miatt. Hiába tudja, hogy nem illik az alkalomhoz, mégsem bírja magába fojtani panaszát, amelyet a tizenötéves háború utolsó, záró szakasza válthatott ki. 1605. április 20-ai prágai leveléből az is jól látszik, hogy a Bocskai-felkelés idején egyértelműen Bocskai pártján állt, így a gyászos eseményeket – itt ugyan kimondatlanul – Giorgio Basta (1550–1607) és Barbian Belgioioso (1565–1626) generálisok tevékenységéhez köti szűkebb szülőföldjén (lásd 49. oldalon).[177] Az 5–14. sorban ezt fejti ki, amikor azt írja, hogy „hazámból, amit Mars és Erisz mindenféle veszedelemmel sújt, az istenek jogos haragja űz." (Az ötödik sor az 1614-es kiadásban nem hangsúlyozza ki a büntetést, amelyet jogosan kapott bűneiért nyakába az ország. Itt csak annyit ír, hogy „hazámat az istenek mogorva haragja rázza.") A polgárok vérétől nedves lándzsát rázva, az isteni harag nem engedi, hogy Magyarország a béke útjára lépjen. A kiontott embervértől özönlő Duna már halakat sem ad táplálékul, mint régen. Ez a 10. sor az, amely Ovidius *Tristiá*ját (1.2.55–56) idézi meg: *„sperare sepulcrum / et non aequoreis piscibus esse cibum."* A római mitológia *Discordiá*val azonosította, akit gyakran haj helyett kígyókkal a fején ábrázoltak, amelyeket véres párta szorított össze. Erre utal Filiczki a 11. sorban, amikor azt írja, hogy a Duna a hajcsomókként összetekeredő borzalmas kígyók elől menekül. Viszállyal és gyűlölettel tölti meg a városokat és mezőket. Az emberekbe vak dühöt és haragot csepegtet, kínzó csapásokkal és halállal csillapítja a gyógyítandókat. A 15. sorban észbe kap, és felteszi a kérdést, hogy mégis miért beszél ezekről a kellemetlen dolgokról? Válasza közhelyesen egyszerű, és a sors csapásainak elviselését ajánlja: mindent, amit kapunk, Istentől kapjuk. Ez a válasz sem a Schütz-házaspárnak szól, hanem inkább magának. Gyakorlatilag a 17. sortól olvasható maga az epithalamium. Nemcsak panasztól terhes idők maradnak az eljövendőkre, hanem a lant édes hangjától felvidítandók is. Ami miatt Filiczki kelletlenségét említettem, az talán itt érhető tetten a leginkább, amikor azt írja, hogy mindezek után „amit tudok, megteszek (*Ergo, quod possum, facio*), legtöbb egészséget, gyermekeket és jófajta hivatalt kívánok. Otthon ne legyen semmi viszály, ne dúlja az ágyat veszekedés, legyen béke odahaza, és legyen jóindulatban békesség az egész házasságban." Ezek a házastársi ágyra és magára az otthonra vonatkozó jókívánságok a Menandrosznál és Scaligernél is olvasható toposzok (lásd 138. oldalon). Talán nem véletlen Helius Eobanus Hessus egyik sorkezdetének megegyezése Filiczki 23. sorának elejével: *plura canent alii*.[178] Versét végül azzal zárja, hogy mások majd többet énekelnek erről, az áldásárasztó Hármas Isten pedig ezen ünnepen nincs mit megtagadna a jegyesektől. Az alább közölt vers lábjegyzeteiben jelzem az 1614-es kiadás eltéréseit (Filiczki 1614, 64–65):

[177] A latin levél magyar betétrészlete világosan fogalmaz Basta generálissal kapcsolatban: „Isten adgya, hogy felakassztassanak a kurwa fiát, az ő hitetlen népével, voloniakkal egyetemben. Úgy legyen, mongyuk: Amen." Benda 1973, 86.

[178] Hessus 1519, [c3v].

Sponse, dabis veniam nostrae sine syrmate Musae,
Et cusis docta versibus arte minus.
Non est conveniens verborum pompa dolori,
Felices phalerae, schema, nitorque decent.
Nos patria eiectos per iustam numinis iram,[179]
Mars et trux vario turbine iactat Eris.
Concutit ille hastam civili sanguine tinctam,
Nec sinit Hungariam pacis inire viam.
Quin et Danubium prohibet fluxisse cruoris
Immunem, et gramen[180] piscibus esse cibum.
Haec diros rigidis [181] angues implexa capillis,
Litibus ac odiis moenia et arva replet.
Suppeditatque[182] viris iras caecosque furores,
Sanandos[183] miseris cladibus atque nece.
Sed quid ego haec autem nequicquam ingrata revolvo?
A Domino, nobis quod venit, omne venit.
Tempora nec tantis sunt haec modo danda querelis,
Dulcibus at numeris exhilaranda lyrae.
Ergo, quod possum, facio: summam[184] opto salutem,
Rem, sobolem, sorti vela secunda novae.
Non lis ulla domum, non turbent iurgia lectum,
At pax sit domui, pax et[185] amica toro.
Plura canent alii: sat nos tibi,[186] sponse, precati,
Supple iam precibus tu quoque vota piis.
Nil est stelliferi celso sub culmine caeli,
Coniugibus castis quod neget alma Trias.

Az 1614-es kötet epithalamium-fejezetében egy Schütznek szóló konvencionálisabb, rövid nászverset is közzétesz, amelyben ezer kérő ostromolja Elisát, aki mind az ezret elutasítja, hogy Friedriché legyen a keze (inc. *Quae cui Rex Superum praescripsit munera vitae*).[187] Epikuroszt is megidézi, hogy hiába gúnyolja szavaival az isteneket, minden Isten parancsára áll, vagy omlik össze. Így aztán ez a házasság is Isten akaratából köttetik. Ezen kívül található egy másik is a bázeli kötetben, amely szintén az *Aliud*

179 *Me patriamque quatit tristissima Numinis ira*. Vö. Ovidius, *Meta*. 10.239; *Trist*. 1.5.44, 4.8.50.
180 *Immunem; et solitum*
181 *refugit*
182 *Inspiratque*
183 *Placandos*
184 *multam*
185 *sit*
186 *tibi sat nos*
187 Filiczki 1614, 64-65.

címet viseli,[188] és a szöveg alapján nem egyértelmű, hogy a schützi nászt erősíti bölcselmeivel, vagy csak egy általános érvényű közhelyet fogalmaz át négy disztichonban (inc. *Quod variis vester rixis exercitus ignis*): amit gyorsan megszerzünk, azoknak az élvezete általában rövid ideig tart, és gyors születésükkel gyorsan el is tűnnek. De amit hosszas tanakodás után előrelátó bölcsesség szentesít, az boldog és tartós szokott lenni. Ha ez a házasságra utal, akkor ezek szerint nem kapkodták el Shützék.

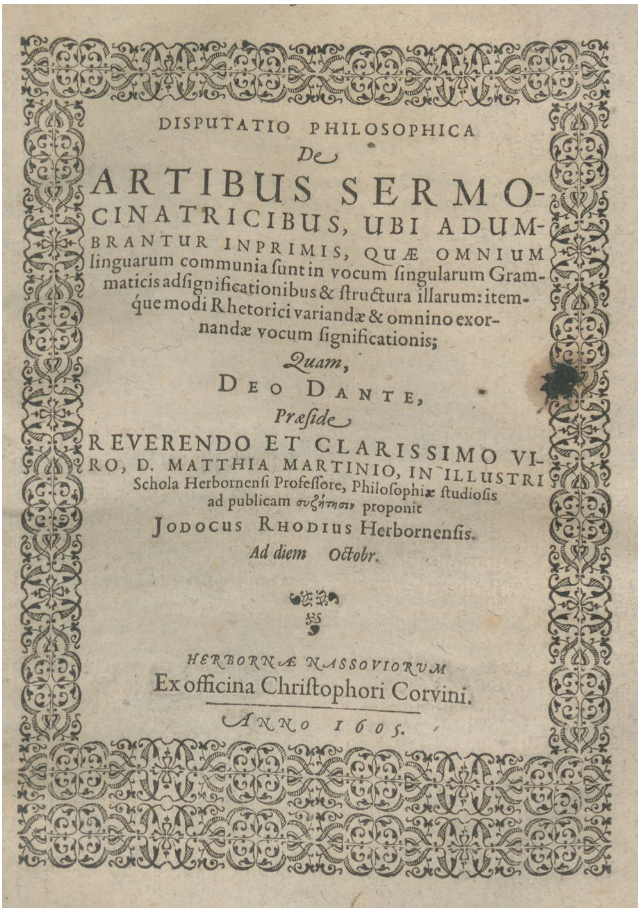
9. Iodocus Rhode disputációjához írt gratuláció (1605)

Iodocus Rhode (Rhodius) 1605 októberében megjelent herborni filozófiai disszertációjához[189] 3 disztichonnyi dicsérőverset írt. A költemény tanúsága, hogy aki a házát rendesen meg akarja építeni, az nem a ház tetejét, hanem az alapokat kezdi el lerakni. Az első sor eleje egy Vergilius-idézet (*Aen.* 2.695). A nyomtatvány egyetlen ismert példánya: Erfurt, Universitätsbibliothek – Forschungsbibliothek Gotha, *LA. 4° 00261 (07).* Mivel a vers felét átírta a bázeli kötetben,[190] ezért érdemesnek tartom ezt is közölni. A változtatásokat lábjegyzetben jelzem:

Ad Jodocum Rhodium, verae virtutis et sapientiae studiosum, amicum suum longe carissimum

Culmina non tecti, verum fundamina ponit,
Rite suam qui vult aedificare domum.
Sic bene conspicuam Sophiae qui tendit ad arcem:[191]
Fundamenta prius quam sibi tecta struit.[192]
O Iodoce, sapis! tua sic vestigia firmans:
Perge ita, perge: brevi tempore magnus eris.[193]

188 Filiczki 1614, 65.
189 Filiczki, Rhode 1605, [B4^{v}].
190 Filiczki 1614, 45.
191 *Sicque Palaestinas qui tendit acumine ad arces,*
192 *Grande sophi prius is carpat alacris iter.*
193 *Iam tibi sunt faciles ad graviora gradus.*

DISPUTATIO PHILOSOPHICA
De
ARTIBUS SERMO-
CINATRICIBUS, UBI ADUM-
BRANTUR INPRIMIS, QUÆ OMNIUM
linguarum communia ſunt in vocum ſingularum Gram-
maticis adſignificationibus & ſtructura illarum: item-
que modi Rhetorici variandæ & omnino exor-
nandæ vocum ſignificationis;
Quam,
DEO DANTE,
Præſide
REVERENDO ET CLARISSIMO VI-
RO, D. MATTHIA MARTINIO, IN ILLUSTRI
Schola Herbornenſi Profeſſore, Philoſophiæ ſtudioſis
ad publicam συζήτησιν proponit
JODOCUS RHODIUS Herbornenſis.
Ad diem Octobr.

HERBORNÆ NASSOVIORUM
Ex officina Chriſtophori Corvini.
ANNO 1605.

29. ábra: Jodocus Rhode disputációjának borítólapja (1605)

10. A Žerotín család címerverse (1605?)

Philadelphiában a Penn State University Libraries különleges, részben magyar vonatkozású gyűjteménye, a *Kislak Center for Special Collections* őriz egy kéziratot, amely tartalmazza a már említett Thököly-címerverset (lásd 175. oldalon) az 1614-es bázeli kiadásból ismert Hodějova (Hoddiegova) család címeréhez írt versét (lásd 247. oldalon), valamint egy máshonnan nem ismert verset a Žerotín család címeréhez (*insignia*

liberorum barorum a Zerotina).[194] A másolat nem autográf, és az apró eltérések alapján a két ismert verset nem a nyomtatott példányból írta ki a másoló. Könnyen elképzelhető, hogy Thökölynek és a Hodějova bárónak is készült valamilyen alkalomra egy nyomtatvány, amiből dolgozott az ismeretlen másoló. Nincs rá adat, mikor írhatta ezt a verset, de valószínűsítem, hogy herborni időszakában, talán valamikor 1605 őszén, amikor a két cseh testvér, Georgius Erastus és Matthias Cyrus beírt Filiczki albumába. Ők lehettek az összekötők Karel Žerotín (1564–1636) felé, akinek Filiczki szánhatta a verset, és aki a cseh testvéreknek – és azon belül különösen Erastusnak – komoly támogatója volt (lásd 210. oldalon).

A Žerotín-vers nagyon hasonlít felépítésében és fordulataiban a Thököly-címerverséhez. Ebben a versben is megdöbben Filiczki. Csak itt nem azon, hogy a hiúz kardot tart a kezében, hanem azon, hogy mit keres egy oroszlán a szirtek tetején.[195]

Attonitus stupui sublatum rupe leonem,
Qui Zerotinorum signa vetusta refert.
Cum mihi Calliope: quis te stupor urget?[196] atrocis
Sic Boreae saevas temere Saxa minas.
Scis fulvos virtute animi pollere leones,
Viribus et cunctas exuperare feras.
Sic quoque gens istaec morsus contemnit Arachnes
Et recto constans limite carpit[197] iter.
Sic quoque supra homines scandit pietate, sacrumque
Protegit ac pascit relligionis opus.

11. Georgius Carolides a Carlsperga jelmondata (1606)

Konrad Rittershausen (Rittershusius) 1606-ban kiadott egy kis nyomtatványt *Insignia et symbola Carlspergiana* címen a koszorús költő Georgius Carolides a Carlsperga (1569–1612) és Adam Rosacinus a Carlsperga (?–1624) tiszteletére, amelyben saját költeményein kívül még három szerzőtől találunk kísérőverseket, akik közül az egyik

194 KCms, 250r. Vaculínová 2013, 319–320 fedezte fel és közölte a verseket.
195 Az oroszlán összetett szimbólumának összefoglalását lásd: Vígh 2019, 243–249.
196 Vö. Vergilius, *Georg.* 3.523: *oculos stupor urget.*
197 Vö. Lucanus, *Bellum civile* 9.408: *limite carpit.*

Filiczki.[198] A versek Carolides címeréről és a címerbe írt jelmondatról mint *symbolum*ról szólnak: *Memineris tui*. Rittershausen egyik versének keltezése szerint a kötet 1606. június 9. után jelenhetett meg.

A nyomtatványból jelenleg két példányt ismerünk: 1) Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz *(4" Xd 12712)*; 2) Národní knihovna České republiky *(50 G 000108).*

E kis nyomtatványban szereplő két versen kívül még négy verset ismerünk Filiczkitől, amiket Carolidesnek írt. 1610-es marburgi teológiai disszertációját (lásd 234. oldalon) többek között Carolidesnek is ajánlotta. Egy Szenci Molnár Albertnek írt 1610. március 23-ai levélből tudjuk azt is, hogy Filiczkivel is levelezésben állt, de ezeket a leveleket nem ismerjük.[199] Carolides azért is fontos számunkra, mert az 1614-es bázeli kötetnek legfőbb mintája lehetett a *Farrago symbolica sententiosa* című 1597-es versgyűjteménye (Carolides 1597).

Rittershausen négy epigrammát – kettőt a címerről, kettőt a jelmondatról – írt a kötetbe, keltezése szerint 1605. június 9-én (inc. *Sic ars efficit, ut ramum bene ramus adoptet*; inc. *Corporibus pridem fuerat mens una duobus*; inc. *Maxima pars hominum, quasi quae lethea bibisset*; inc. *Quid vires iactas? Quid te effers robore vasto?*).

Carolidestől is találunk két verset a nyomtatványban (inc. *Sceptrum, crista, coronatique Leones*). A második az elsőnek egy rövidített változata ugyanazzal a kezdősorral.

Johannes Campanus két epigrammát írt (inc. *Cum sceptro Cristaeque Coronatique Leones*; inc. *Hoc beat Insigni Rosacinum Caesar Adamum*).

A nyomtatványt végül Victorinus Rhacotomus (~1572–1619 után) zárja három disztichonnal (inc. *Stemma tuum cur sint gemini, Rosacine, Leones*).

Filiczki egy görög epigrammával és annak latin verziójával szerepel a könyvecskében.[200] A mintát ehhez is a Carolides-kötet végén olvasható Carolides címeréről és mottójáról szóló epigrammák adták.[201] Ő is a *Memineris tui*-jelmondatot magyarázza. Nehéz a mottót magyarul pontosan visszaadni. Nem egyszerűen emlékezésről van szó. Inkább életvezetési tanács: „Ne feledkezz meg magadról", „mindig tartsd észben, hogy mi vagy, mit csinálsz és mit gondolsz." Filiczki verse tehát a tömör jelmondatot bontja ki egy négysoros görög epigrammában (a bázeli kiadásnak nem a szöveg értelmére, hanem a szóhasználatra vonatkozó apró eltéréseit lábjegyzetben közlöm):

198 Filiczkivel barát viszonyban lehettek, lásd Carolides 1610. március 23-i levelét levelét Szenci Molnár Alberthez. Szenci Molnár, kiad. Dézsi 1898, 341.

199 „*Equidem ad te binas, ad Filickyum nostrum totidem me misisse probe memini et posteriores nominatim per Orssinovsky...*" Szenci Molnár, kiad. Dézsi 1898, 341.

200 Filiczki, Rittershausen 1606, A3^r.

201 Carolides 1597, [L6^r–L7^r].

Σύμβολον βελτίστου καὶ ἐνδοξοτάτου ἀνδρὸς, Γεωργίου τοῦ Καρολίδου Καρολορεινοῦ δεξιωτάτου etc.
Μέμνησο σου.
Ἀσθενὲς ὅττι βροτὲ, στάθμας,[202] πράττεις τε, λέγεις τε,
Νῷ, χερσὶ, στόματι· μνώεο σεῖο ἀεί.
Νοῦς ἀγαθὸς, χεῖρες καθαραὶ, στόμ' ἀληθινὸν[203] ἔστω.
Ταῦτα τρία ζευγνὺς, πάντα καλῶς τελέσεις.

(Gyenge, halandó ember! Mérlegeld, min jár az eszed, kezeddel mit cselekszel, és mit szól a szád: mindig gondolj magadra! Szellemed legyen nemes, kezed tiszta, szád igazmondó! E hármat igádba fogva, minden szépen fog végződni.)

És ennek latin verziója (a bázeli kiadás eltéréseit szintén jeleztem):

Memineris tui
Lubrice quicquid homo, versasque, facisque, refersque,[204]
Mente, manu, lingua; fac, memor, esto tui:[205]
Sit pia mens, puraeque manus, castaeque loquelae
Lingua. Tribus iunctis his, bene cuncta cadent.

(Gondolj magadra! Esendő ember! Bárhova is fordítsd elmédet, bármit is gyűjtsél kezeddel és mondj szóval, tartsd észben: elméd legyen istenfélő, kezed tiszta, szavad és beszéded feddhetetlen. E hármat igába fogva, minden jól végződik.)

A latin vers hűen követi a görög szöveget. Azonban a görög kifejezések antik, filozófiai terheltsége (*ἀγαθός, καλός, ἀλήθεια, καθαρός*) miatt a görög epigrammának mégis mélyebb az értelmezési mezeje.

202 *Ἀδρανὲς ὅττι βροτὲ φρονέεις,*
203 *ἐτήτυμον*
204 *Quicquid homo, versasque, facisque, refersque, caduce,*
205 *sis memor usque tui.*

12. Martin Polycarpus epicediuma (1607)

1607-ben adták ki Bázelben azt a kis epicedium-gyűjteményt, amelyben professzoraitól, földijeitől és barátaitól olvashatók gyászversek a fiatalon elhuny Martin Polycarpus (1578–1607) tiszteletére.

Két példány ismert: 1) Zwickau, Ratsschulbibliothek, *6.8.6.(78)*; 2) Národní knihovna České republiky 46 G 000442/adl.39 [az $A5^{r}$-nál megszakad a példány].

A kötetben szereplő szerzők nevét megint érdemes felsorolni, mert Filiczki jól ismert baráti köréhez tartoznak.

1) Johann Piscator négy disztichon (inc. *Lingua Teutonica, lingua (Polycarpe) Bohema*; $A2^{r}$).

2) Matthias Martini tíz disztichon (inc. *Moestum funus erat, quum te, Polycarpe, minister*; $A2^{r-v}$).

3) Nicolaus Sekerczae a Sedczio (Mikuláš Sekerka ze Sedčic) 13 disztichon (inc. *O Polycarpe, decus patriae lumenque bonorum*; $A2^{v}$–$A3^{r}$). Filiczkitől fennmaradt egy genethliacum, amelyet Sekerka születésnapjára írt.[206]

4) Filiczki meglehetősen jellegtelen epicediuma 8 disztichonnyi (inc. *Astripotens aliquam quum tollere suscipit urbem*), és némi változtatással kiadta a bázeli kötetben is (inc. *Dum quam caelipotens extollere destinat urbem*).[207]

5) A magyar kultúrtörténet jól ismert alakjának, Johann Heinrich Alstednek (1588–1638) egy verse.

6) Johannes Philemon egy költeménye.

7) És a Filiczki kapcsolati hálójából ismert Johann Vetter gyászverse.

13. VI. János, Nassau-Dillenburg grófjának (1536-1606) halálára (1607)

Valószínűleg még 1607 elején a már Siegenbe költözött herborni főiskola kiadott egy kötetet VI. János (Jan de Oude) nassau-dillenburgi gróf 1606. október 8-ai halálá-

206 Filiczki 1614, 6.

207 Filiczki, Polycarpus 1607, $A3^{r-v}$; Filiczki 1614, 82.

ra.[208] A kötettel érintőlegesen Imre Mihály foglalkozott.[209] A herborni intézmény tanárai és diákjai azért tisztelegtek e kötettel a gróf előtt, mert ő alapította 1584-ben az iskolát, amely aztán a kálvinista irányzathoz csatlakozott. Mivel az intézmény nem kapott császári megerősítést, nem volt fokozatadási joga. VI. János Katzenelnbogen, Dietz, Siegen, Hadamar és Beilstein grófja is, aki I. Vilmos orániai herceg (1533–1584) öccseként támogatta a németalföldi szabadságharcot, amihez kölcsönöket is biztosított. Érdekes tény, hogy a több szempontból is felvilágosultnak számító, közigazgatási reformokat végrehajtó, iskolaalapító gróf 1582-ben azért egy boszorkányrendeletet is kiadott. Érintőlegesen kapcsolódik hozzá egy tragikus véget ért szerelmi történet is.[210] Bátyjának, Vilmosnak a második felesége, Szász Anna (1544–1577) szerelmi viszonyt folytatott 1570–1571 között ügyvédjével és gazdasági tanácsadójával, Jan Rubensszel (1530–1587), aki nem másnak, mint a festő Peter Paul Rubensnek (1577–1640) az apja. János parancsára elfogták Siegen közelében Jan Rubenst, és nagyjából két évig raboskodott Dillenburgban. Szász Annát házasságtörés miatt ítélték 1572-től börtönbüntetésre, ahol öt évvel később meg is halt. Jan Rubenstől fogant leányát, Christine von Diezt (1571–1637) VI. János nevelte fel, akinek egyébként 24 gyereke volt (gyászversében Filiczki 25 gyermeket és 60 unokát említ).

30. ábra: VI. János (Jan de Oude) nassau-dillenburgi gróf

[208] Filiczki, Nassau-Dillenburg 1607.
[209] Imre 2015, 193–195.
[210] Kruse 1934.

A gyászkötet két nagy részre osztható három alfejezettel, amit kiegészít még kettő rövid fejezet a könyv végén. Az első rész (3–86) egy terjedelmes halotti beszéd 1606. október 28-ai dátummal a már sokszor említett Matthias Martini professzortól. A második fejezet gyászversek (*carmina funebria*) gyűjteménye, amely újrakezdődő oldalszámozással három alfejezetre oszlik:

1) A professzorok verseit tartalmazó *Carmina professorum illustris scholae Nassovicae* címűre (3–35).

2) A *paedagogium* tanárainak verseit tartalmazó *Carmina praeceptorum illustris paedagogei Nassovici* címűre (36–44).

3) Az arra érdemes tanulók verseit tartalmazó *Carmina quorundam studiosorum in illustri schola Nassovica* címűre (45–77).

Ezek után található még egy a halálról és a halandók bűneiről szóló, rövid szentenciákat tartalmazó *Sententia, quod peccatis moriendum sit, antequam moriamur corpore* című fejezet (77–79), amely a latin fordításaik mellett német, görög, héber, cseh, magyar, szlovák (biblikus cseh és lengyel keverék), dán versikéket tartalmaz.

Végül az utolsó négy oldal, külön kis fejezetként epitáfiumokat tartalmaz. Ezt a részt külön illeszthették a kötet végére *Aaa–Aaa 2* foliószámozással a nyomtatás előtt.

A kötet azért nagyon fontos számunkra, mert a Bocskairól szóló levél ízes, magyar nyelvű káromkodásán (lásd 50. oldalon), a Szenci Molnár *Psalterium*ához írt ajánláson (lásd 222. oldalon) és 1610-es marburgi albumbejegyzésén (lásd 235. oldalon) kívül még itt találjuk nyomát annak, hogy nemcsak tudott magyarul, de ha kellett, verselt is azon.

Filiczki latin nyelvű gyászverse az alkalmi költemények azon körébe tartozik, amelyet megrendelésre készítettek, vagyis jelen esetben valószínűleg nem magát, hanem inkább a herborni intézményt képviselte és talán a Hoddiegova bárói családot is, amelyet feltüntetett a vers címében (inc. *Ut vidit Satanas praelustrem heroa Iohannem*, 50–51).[211]

A magyar és szláv nyelvű verset a szentenciák között olvashatjuk[212] mint tömör *ars moriendi*ket, amelyek János evangéliumának jól ismert részét (11.25–26) parafrazeálják: „Én vagyok a feltámadás és az élet. Aki hisz bennem, még ha meghal is, élni fog. Az, aki úgy él, hogy hisz bennem, nem hal meg örökre."

Érdemes ezeket közölni, de a magyarnál megfordítom az eredeti sorrendet, hogy a – véleményem szerint érthetőbb – latin szöveghez képest lássuk mai helyesírással Filiczki fordítását (lábjegyzetben közlöm eredeti formájában).

211 A vers némi változtatással a bázeli kötetben is feltűnik. Filiczki 1614, 78–79. Ebben az a furcsa, hogy a 16. sorban átírja János életkorát 70 évről („*Septenos decies vidit abisse valens*") 56 évre („*bis septem vidit Olympiadasi*", vagyis: 2x7x4 év), pedig az 1607-es kötet címlapján is szerepel, mennyi évet élt a gróf (71-et ír, valójában 69 éves korában halt meg).

212 Filiczki, Nassau-Dillenburg 1607, 79. A verseket közölte: Jügelt 1967, 464–465.

Qui, dum moritur,	Aki, mikor meghala,
Et a corpore separatur (proprie, et corpus deserit)	És az testét elhagyá,
Ante, iam diu,	Azelőtt immár régen
Mortuus est beatus hac in terra.	Megholt boldog ez földön.
Ille moriens deinde,	Az meghalván azután,
Sero aut nimis cito,	Későn vagy igen gyorsan,
Non timet calamitatem,	Nem fél nyomorúságot,
Neque ullam mortalitatem.	És semmi halandóságot. [213]

Ha Filiczkit csókolták is valaha „mézajkú múzsák",[214] e vers megírásakor minden bizonnyal borostás állal csattant el a csók. Ezt a legnagyobb jóindulattal is nehéz akár csak egy közepesen jól sikerült versnek is nevezni. Ugyanakkor költőnk mentségéül szolgáljon, hogy ennek latin verziója sem különösebben míves, pedig latinul nyilvánvalóan jól verselt. Érdekes a második sorban a zárójeles rész, ahol a latin fordítást pontosítja a magyar kifejezéshez képest. Már csak az a kérdés, hogy akkor miért nem úgy fordította? Talán megpróbált páros rímeket (*moritur* – *separatur*) hozni a latin szövegben is? Ha így is volt, ezt a 3–6. sorban már elhagyta, hogy az utolsó két sorban viszont újból megtalálja. A latin szöveg szó szerinti fordítása a magyar szövegnek, amit egyértelműen könnyebb megérteni, ha összeolvassuk a latinnal. Filiczki a magyar versben végig tartja a soronkénti hét szótagot, ezért is használ aposztrófot az utolsó sorban: *semm'*. A hetedik sorban érezhető botlás vagy nyomdahiba, vagy egyszerűen a *fél* igét hallotta *fél(j)*nek, és ezt próbálta visszaadni a *fély* alakkal. A szótagszám – amihez végig ragaszkodik – nem jönne ki, ha „nem féli nyomorúságot"-nak olvasnánk. Ezt erősíti az első sor *meg-halyá* szóalakja is, amit – legalábbis ha következetesnek vesszük Filiczki helyesírását a versben – szintén valamiképp lágyabb l-nek hallhatott: *meghal(j)ni*. Talán ebben a palóc nyelvjárást ismerhetjük fel, amely szintén különbséget tesz a „j" és „ly" hang között? Az ugyanebből az évből származó, Szenci Molnár zsoltáraihoz írt másik magyar nyelvű versében csak a „kiraly" szóban fedezhetjük ezt fel (lásd 225. oldalon). A vers eredeti, nyomtatott alakjában található „ëó" és „éo" hangok vagy az „ő" hangot jelölik a nyomda betűkészletéhez igazodva, vagy diftongusokat, amelyek akár szintén utalhatnak a palóc nyelvjárásra. A Szenci Molnár *Psalterium*ához írt versében viszont nem találhatók ilyen hangalakok.

[213] Azki, mikor meg-halyá,
És az testét el-hadgyá,
Az elëót immár régen
Meg holt bodog ez féolden:
Az meg halván az után,
Keséon vagy igen gyorsan,
Nem fély niomoruságot,
És semm' halandoságot.

[214] Pindarosz a 6. óda 21. sorában nevezi a múzsákat mézhangúaknak, édes szavúaknak: μελίφθογγοι Μοῖσαι. Jánosy István fordítja ezt a nagyon szépen hangzó „mézajkú"-val.

Ebből nagyon nehéz biztos következtetéseket levonni Filiczki magyar nyelvtudásának mélységeiről. Ugyanakkor szláv nyelvű[215] verse – már amennyire meg tudom én ezt ítélni – ritmusában és rímelésében is jobban cseng:

Ktori chlowiek kiedy umiera'	Quisquis hominum, quando moritur,
A stad sie indzey precz ubiera	Et hinc alio discessum parat,
Juz przedtim dawno Swiatu umral	Iam ante diu mundo mortuus est,
Lakotky marnosczy opussczial:	Cupedias, vanitates reliquit:
Tenez umierajucz nie umiera	Ille moriens, non moritur,
Alie za Smiercz swa zywoth biera.	Sed pro morte sua vitam accipere solet.

A szláv vers ugyanazt a közismert bibliai *ars moriendi*-témát énekli meg, mint a fölötte lévő magyar, vagyis az igaz ember – elhagyva vágyait és hiúságát – már életében boldog halottként tevékenykedik, így aztán meghalva valójában nem is hal meg, hanem az életet nyeri el: az élet halál, a halál élet.

Filiczki kapcsolati hálója miatt érdemes felsorolni a kötetben szereplő szerzőket is, akik közül többel más kontextusban is találkozhatunk. Több olyan iskolatársa is van a gyászkötetben, akiknek a neve csak *album amicorum*ában tűnik fel egy-egy bejegyzéssel. Ebből következik az is, hogy csonka emlékkönyvének hiányzó oldalai miatt a ma már nem ismert bejegyzések között ebből a herborni iskolai körből további, elveszett inscriptiókat is feltételezhetünk.

A gyászkötet alább felsorolt szerzői közül vastagon szedtem azokat, akik felbukkannak Filiczki ismert életművében, vagy emlékkönyvében:

Professzorok:

1) **Heinrich Dauber** (?–1628), akinek nevével a Friedrich Schütz házasságára kiadott 1605-ös nyomtatványban találkozunk (lásd 205. oldalon).

2) **Johann Piscator** (1546–1625).

3) Wilhelm Zepper (1550–1607), református teológus. VI. János gróf gyermekeinek tanítója. 1582-től Dillenburgban udvari lelkész. 1594-től Herbornban első lelkész és a főiskola teológiaprofesszora. 1604–1605-ben rektor. 1607 nyarán ragadta el a pestis Herbornban.[216]

4) **Johann Bisterfeld** (1586–1618 után) (lásd 443. oldalon).

5) **Matthias Martini** (1572–1630) (lásd 59. oldalon).

6) **Philipp Heinrich von Hoen (Hoenonius**) (1576–1649) (lásd 369. oldalon).

7) Martin Schickhard (1579–1636): siegeni születésű jogászprofesszor. 1597 áprilisában iratkozik be Herbornba. Rektor 1614-ben, 1620-ban, 1623-ban.[217] Deventerben halt meg.

215 Köszönettel tartozom Papp Ingridnek, aki segített a vers nyelvének meghatározásában: a 17. századi biblikus cseh és lengyel valamiféle keveréke.

216 Cuno 1900.

217 Zedler, Sommer 1908, 24 (nr. 595), 517.

8) **Johann Pincier** (1556–1624): ajánlóverset írt Filiczki bázeli kötetébe (lásd 250. oldalon).

9) **Henrik Gutberleth** (1572–1635) (lásd 366. oldalon).

10) **Georg Pasor** (1570–1637) (lásd 381. oldalon).

A Paedagogium tanárai:

1) Johann Ernhold: a herborni első osztály tanára.

2) Christian Baumius Marienbergből: 1598-ban a herborni első osztály, 1607-ben a második osztály, 1620-ban megint az első osztály tanára.[218]

3) A wetteri születésű Daniel Manger 1588-ban iratkozott be a paedagogium második osztályába,[219] 1591 novemberében pedig a heidelbergi egyetemre.[220] 1607-ben a herborni második osztály tanáraként dolgozott.

4) A siegeni születésű Martin Hartenrod (Hartenroed) lelkész és inspector Bad Berleburgban. 1599-ben iratkozik be Herbornban, és 1607–1609-ig van nyoma, hogy a herborni harmadik osztály tanáraként dolgozik.[221]

5) A Haigerben született Johannes Moenius nevével mint a herborni paedagogium harmadik osztályos tanulójával találkozunk 1588-ban, majd 1591-ben mint második osztályos tanulóval. 1596 decemberében iratkozik be a herborni főiskolára, majd 1607-ben a herborni paedagogium harmadik osztályának tanára.[222]

6) Christoph Moller (1576–1664): ekkor a herborni negyedik osztály tanára, majd később ugyanitt a logika és retorika professzora, valamint kirbergi inspector és herborni lelkész.[223]

7) A giesseni születésű Theophil Confluentinus 1607-ben már a herborni ötödik osztály tanára.[224]

Diákok:

1) Az Unnában született Eberhard Cnopius/Knopius (~1570–1639) 1595-ben iratkozott be a herborni főiskolára. Később VI. János fiát, a nassau-hadamari Johann Ludwigot (1590–1653) tanította Dillenburgban, majd Herbornban. 1620-ból van nyoma annak, hogy a herborni paedagogiumban a harmadik osztály tanára.[225]

2) **Paulus Dubinus (Pavel Dubina)**: Filiczki egy Dubinusnak és másik két barátnak címzett születésnapi versében[226] *commensalis*nak, vagyis asztaltársának nevezi (lásd 264. oldalon). A herborni matrikula nem jegyezte fel a beiratkozás pontos dátumát, de az érkezés sorrendjében írták fel a neveket. Dubina Johann Pincier 1603. július 25-én kezdődő rektorsága idején iratkozott be a listán szereplő nevek legutol-

[218] Zedler, Sommer 1908, 25 (nr. 619), 240, 271.
[219] Zedler, Sommer 1908, 185 (nr. 51).
[220] Toepke 1886, 155 (nr. 163).
[221] Zedler, Sommer 1908, 26 (nr. 654), 519.
[222] Zedler, Sommer 1908, 23 (nr. 584), 186 (nr. 80), 194 (nr. 350).
[223] Zedler, Sommer 1908, 37 (nr. 937), 286.
[224] Zedler, Sommer 1908, 520.
[225] Zedler, Sommer 1908, 20 (nr. 484), 519.
[226] Filiczki 1614, 13.

sójaként, még Wilhelm Zepper 1604. július 10-én megkezdett rektorsága előtt. Tehát nagyjából 1604 júniusában kezdhette meg tanulmányait Herbornban. Filiczki 1605. június 14-én, egyszerre Pavel Dubina testvérével, Thomas Dubinusszal. Latin nevük alapján mindketten Valašské Meziříčíből (Oláhmezerics) származtak. Paulus Dubinus aztán 1607. szeptember 13-án iratkozott be a heidelbergi egyetemre, ahova Filiczki majd csak 1610-ben. Ezekből az adatokból vonhatjuk le azt a következtetést, hogy versét 1605 júniusa és 1607 szeptembere között írhatta valamikor. A *commensalis* megnevezés akár arra is utalhat, hogy egy helyen laktak Herbornban. Eva Frimmová úgy említi Pavel Dubinát, mint Filiczki egyik barátját és támogatóját.[227] A herborni gyászkötet versének címében Dubinus Bohuchval Berka z Dubé báró (1590 előtt–1628 után) *praeceptor*ának nevezi magát. Tanulmányai után lelkészként dolgozott. 1623-ban halt meg Uherský Brodban (Magyarbród).[228]

3) **Johannes Opsimathes** (1568–1620 után) (lásd 380. oldalon). A gyászkötetben az ifjú von Kaunitz bárók *praefectus*ának nevezi magát.

4) Henric Lindner/Lintner Silesius 1606 áprilisában iratkozik be Herbornba, és a gyászkötetben az ifjú von Kaunitz bárók praeceptorának nevezi magát.[229]

5) A francia **Jean Combillon (Combilhonus Privascensis Delphinas)** 1606-ban iratkozott be Herbornban. 1607-ben hónap és nap jelölése nélkül Filiczki emlékkönyvébe egy zsoltáridézetet írt be héberül (lásd 468. oldalon).

6) A dán **Jacobus Laurentius Sialandus/Seelandus** a dán Wrup nemesi család ifjainak praceptoraként (*Danorum nobilium a Wrup praeceptoris*) nagyjából ugyanakkor iratkozott be, mint Combillon, 1606 nyarán.[230] Filiczki egy hosszabb verssel és négy kétsoros epigrammával tisztelte meg (lásd 271. oldalon).[231]

7) A svájci, Schaffhausenből származó Johann-Rodolph Forer 1603 augusztusában Heidelbergben,[232] majd 1604 októberében Herbornban iratkozott be.[233]

8) A kelet-fríziai Hermannus Lodenius neve az 1603 őszi szemeszterében tűnik fel a beiratkozottak között.[234]

9) A brémai Johannes a Bentheim (Bentheimensis) 1605 őszi szemeszterére iratkozott be.[235]

10) A kölni Wilhelm Velbruggen/Veldbruggen 1605 áprilisában iratkozott be.[236]

227 Frimmová 2020, 424.
228 Toepke 1886, 236 (nr. 116), 253 (nr. 55); Zedler, Sommer 1908, 41 (nr. 1078), 44 (nr. 1153); Truhlář, Hrdina, Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 1966b, 71–72.
229 Zedler, Sommer 1908, 45 (nr. 1198).
230 Zedler, Sommer 1908, 46 (nr. 1226).
231 Filiczki 1614, 28–30, 44.
232 Toepke 1886, 217 (nr. 101).
233 Zedler, Sommer 1908, 42 (nr. 1100).
234 Zedler, Sommer 1908, 41 (nr. 1070).
235 Zedler, Sommer 1908, 44 (nr. 1157).
236 Zedler, Sommer 1908, 43 (nr. 1115).

11) **Jan Philemon** (~1587–1632 után): 1604-től 1607-ig tanult Herbornban. Filiczki írt egy *carmen liminarium*ot Philemon marburgi disputációjának 1608-as kiadásához (lásd 294. oldalon).[237]

12) **Johann Vetter (Strejc, Stregicius)** (?–1617). 1605 májusában már Herbornban van. Filiczki egy névnapi köszöntő verset írt neki, rajta kívül még másik négy embernek is dedikálva a költeményt.[238]

13) **Thomas Dubinus (Tomáš Dubina)** (?–1618): Pavel Dubina testvére. 1605. június 14-én Filiczkivel együtt iratkozott be a herborni főiskolára.

14) A siegeni Hermann Ravensberg/Rabensberger (1586–1625): Siegenben született, 1603 májusában matrikulált Herbornban, majd a heidelbergi és marburgi egyetemen tanult, ahol 1609-ben szerzi meg teológiai doktori fokozatát. 1610-től Herbornban, 1612-től Steinfurtban, majd 1614-től Gröningenben teológiaprofesszor, ahol aztán 1625-ben, mint *professor primarius* halt meg.[239]

15) A waldkappeli Henric Lapp (Lappius) az 1606-os év őszi szemeszterére iratkozott be.[240]

16) A kölni Jacobus Mottius 1606 áprilisában iratkozik be Herbornban.[241]

17) A herborni Jakob Hoffmann (Hofmannus) 1604 májusában fejezte be az első osztályt, később ugyanitt a *prima classis* tanára (az epicedium-kötet szerint 1607-ben még a főiskola tanulója). 1635-ben halt meg.[242]

18) A dillenburgi Wilhelm Sebastian Egelsee 1605 őszi szemeszterére iratkozott be.[243]

A kötet végéhez csatolt három epitáfium szerzői:

1) Nicolaus Betz: valószínűleg Johann Betz belga jogász szintész jogász fia.[244]

2) **Georg Rem** (1561–1625) (lásd 385. oldalon).

[237] Filiczki 1614, 48–49.
[238] Filiczki 1614, 11.
[239] Otto 1888b.
[240] Zedler, Sommer 1908, 46 (nr. 1224).
[241] Zedler, Sommer 1908, 43 (nr. 1136).
[242] Zedler, Sommer 1908, 42 (nr. 1091).
[243] Zedler, Sommer 1908, 44 (nr. 1162–1163a).
[244] Steffenhagen 1875.

14. Georgius Rosinus disputájához írt ajánlóvers (1607)

Georgius Rosinus disputációját a teremtett értelem természetéről 1607. március 16-án tartották Siegenben Matthias Martini elnökletével. A disputát még az évben kiadták. Az egyetlen vers, ami olvasható benne, Filiczki tollából származik, amelyet aztán a bázeli kiadásban is – minimális változtatásokkal – érdemesnek tartott közölni (inc. *Extremos multi populos, urbesque salutant*).[245] A 33 soros költemény Rosinushoz intézi a szavait, ezért is került aztán a proszphónésziszek közé a bázeli kötetben. Innen idézem inkább a címét, mert informatívabb, mint az 1607-es nyomtatványban: *Ad Georgium Rosinum a Jawornik, de intellectu disputantem*. A költeményben idézi a jól ismert életbölcsességet: Γνῶθι σεαυτόν (Ismerd meg önmagad!), valamint a hippokratészi aforizmát: *Ars est longa, brevis vita, experientia tarda*.[246]

A nyomtatványnak jelenleg egyetlen példányát ismerjük Prágából: Národní knihovna České republiky, sign. *Sd 864/adl. 33*.

DISPUTATIO
De
NATURA INTEL-
LECTUS CREATI;
Quam,
Divinâ affulgente gratiâ,
Præside
REVERENDO ET DOCTISSIMO VIRO,
DOMINO MATTHIA MARTINIO, IN ILLUSTRI
Schola Sigenensi Professore, præceptore suo summâ
observantiâ colendo, discutiendam
proponit
Ad diem 16 Martii
GEORGIUS ROSINUS à JAWORNIK Bohemus.

HERBORNÆ NASSOVIORUM
Ex officina Christophori Corvini.
ANNO 1607.

31. ábra: Georgius Rosinus disputációjának borítólapja (1607)

[245] Filiczki, Rosinus 1607, [B4r–v].

[246] Hippokratész, *Aphorismi* 1.1.1–2: „Ὁ βίος βραχύς, ἡ δὲ τέχνη μακρή, ὁ δὲ καιρὸς ὀξὺς, ἡ δὲ πεῖρα σφαλερὴ, ἡ δὲ κρίσις χαλεπή."

15. Szenci Molnár Albert *Psalteriumá*hoz írt ajánlóversek (1607)

Két versről beszélhetünk, amelyből az egyiket két változatban is ismerjük. Molnár a zsoltároskönyvébe nem a 60 soros latin nyelvű verset válogatta be, hanem Filiczki másik ismert, magyar nyelvű költeményét, aminek az az érdekessége, hogy a *Psalterium* Georg Rem szerezte latin nyelvű ajánlóversének az erősen átdolgozott változata/fordítása. Imre Mihály részletesen ismertette Filiczki versét Szenci Molnár kapcsolati hálójának és a zsoltároskönyv kiadásának tükrében.[247] Ehhez érdemben nem is tudok semmit hozzátenni. Imre Mihályt is különösen az a kérdés foglalkoztatta, ami mindenki másnak egyből eszébe jut, hogy végül miért nem közölte Molnár az 1607. június elején megjelenő *Psalteriumá*ban Filiczki latin nyelvű versét. Hogy még szemléletesebbé tegyem ennek a hiányát Molnár kötetében, a következőket szeretném öszszefoglalásként pontokba szedni:

1) Molnár 1604-es lexikona elé számos ajánló, sőt ünneplő paratextus készült a német tudományos közeg felettébb megbecsült szerzőitől. Azonban a magyar nyelvű zsoltároskönyvhöz hiába kérte fel mind Matthias Martinit, mind Johannes Piscatort, azok visszautasították a kérést. A levél, amelyet Martini Siegenből írt Molnárnak, 1607. április 21-ei.[248] Hogy mikor kapta ezt pontosan kézhez Molnár, nem tudjuk, de mivel ekkor a nagyjából 35 kilométerre lévő Herbornban tartózkodott, ezért akár rögtön aznap, vagy másnap is olvashatta a levél lehangoló üzenetét. Ebből derül ki az is, hogy Molnár egy korábbi levelében kérte meg Martinit és az ő közvetítésével Piscatort ajánlóversek írására a *Psalterium*ához. Azért is tűnik furcsának ez a közvetítés, mert – miként Imre Mihály felhívja erre a figyelmet – éppenséggel Piscator volt az, aki az 1604-es *Dictionarium* egyik versében már külön, előre ünnepli Molnárt a készülő zsoltároskönyv miatt. Ehhez képest 1607-ben Molnár csak Martinin keresztül meri megkörnyékezni Piscatort, akik pedig meglehetősen diplomatikus kifogással vissza is utasítják: "*Et quum ambo simus Ungaricae linguae imperiti, neque de opere tuo iudicare queamus, existimamus nos minus decere, ut epigrammata nostra ei adiiciamus*." Vagyis mindketten járatlanok a magyar nyelvben, és így Molnár művét sem megítélni nem tudják, sem pedig – ahhoz még kevésbé illő módon – epigrammákat nem adhatnak. Imre Mihály nagyon óvatosan járja körül ennek a kulturális aszimmetriának a kérdését, amely némi magyarázatot adhat a német értelmiségi közeg távolságtar-

[247] Imre 2012.
[248] Szenci Molnár, kiad. Dézsi 1898, 208.

tására.[249] Mégis nagyon nehéz lenne Martini és Piscator válaszát nem kifogásnak látni, hiszen nyugodtan írhattak volna ajánlást a kötethez úgy is, hogy nem tudnak magyarul. Például inkább azt hangsúlyozva, hogy végre egy újabb európai nyelven is olvashatók most már a genfi zsoltárok, és habár azoknak költői minőségét megítélni nem tudják, de a társadalmi hasznuk előremutató és felettébb dicsérendő. De meg is kérdezhettek volna akár magyar tanítványaik közül is jó néhányat, hogy mit gondolnak – amúgy négyszemközt – Molnár fordításáról. Egyszerűen nem akartak verset írni a könyvhöz. Hogy pontosan miért, nem tudjuk, ahogy azt sem, hogy kiket kérhetett még fel rajtuk kívül Molnár. De végül senki sem írt verset.

2) Az a Georg Rem-vers, ami végül helyet kapott a kötetben, eredetileg a hugenotta zsoltárok Andreas Spethe által készített 1596-os latin nyelvű fordítását ünnepli szűkszavúan. Rem neve hiába mutat jól a könyv elején, ha a vers tíz évvel korábban készült, és ráadásul népnyelvi szövegek latin fordítását ünnepli. Szenci Molnárban viszont épp az ellenkezője ünneplendő. Molnár zsoltároskönyvéhez úgy kapcsolódik, hogy Rem a versben felsorolja a protestáns, nemzeti nyelvű zsoltárfordításokat is: „*Germani hos, Itali, Hispani, Flandrique Britannique et queis Sarmatia, et colitur Boiemia vasta*." Csak épp a magyar hiányzik a felsorolásból, ami – miután Imre Mihály felhívta rá a figyelmem[250] – szinte már kínosnak hat. Georg Rem a *Psalterium* megjelenése után rögtön, 1607. augusztus 31-ei levelében kér ugyan egy példányt a zsoltároskönyvből, de azt is hozzáteszi, hogy a magyar nyelv miatt nagyjából anynyit ért belőle, mintha etiópul lenne. Igaz, Szenci Molnár latin szótára segíthet rajta: „*Psalterium tuum, quod aeque ac Aethiopicum intelligo, vel propter te expeto habere, si quid tamen inquirere placet, possum beneficio lexici*."[251]

[249] Érdemesnek tartom teljes egészében idézni Imre Mihály szavait ezzel kapcsolatban: „Rem mondata mögött [az etióp párhuzam] egy mély kulturális aszimmetria ténye, egyfajta reflektálása, kimondása is áll, amely az egész magyar reformáció kulturális dilemmáit, esélyeit is megvilágítja. Talán Szenci volt az első jelentős magyar költő, aki szemlélhette Janus Pannonius (és általában a magyar neolatin költészet) zavartalan és folyamatos nyugat-európai recepcióját (Pareus 1619-es antológiája), ugyanakkor viszont megismerte saját anyanyelvű zsoltárain keresztül a magyar nyelvű költészet (általában a magyar nyelvűség) idegenségtapasztalatát Németországban. Pedig még ebben az esetben a liturgikus funkció bizonyos elemei (énekvers, azonos dallam, ritmus) nem-verbális hidat képeznek az Én és a Te aszimmetrikus kategórapárjai között. Ez a nyelvi-kulturális hozzáférhetetlenség más viselkedést eredményez a német kulturális nyilvánosság képviselői részéről. (Nem lehet véletlen, hogy Szenci eleve számolt ezzel a kulturális aszimmetriával, ezért több ismerősének ajándékba csak a két fejedelmi személyhez írott latin-magyar nyelvű előszavakból készített speciment küldte el.) Ennek jeleit figyelhetjük meg abban a kontextualizációs folyamatban, amely a *Psalterium* megjelenése körül zajlik. A kontextualizációt alapvetően maga a szerző – vagyis Szenci – végzi, elsősorban a két fejedelmi rangú személyiséghez latinul és a magyar egyházhoz magyarul intézett ajánlásaival. Ezeknek közismerten gazdag költészet- és liturgiatörténeti gondolatmenete, mindkét kulturális nyilvánossághoz összetetten kapcsolódnak. A vállalkozás újszerűségéhez és jelentőségéhez mérten (az első teljes magyar nyelvű zsoltároskönyv, a hugenotta zsoltárok magyar nyelvű, költői rangú megszólaltatása) viszont elmarad a német kulturális nyilvánosság megnyilatkozása és saját kanonizációs rendszerében való értelmezése, komparatív vizsgálata, a szerző teljesitményének, képességeinek olyan összetett méltatása, mint az 1604-es szótár esetében megfigyelhető. Szenci a továbbiakban is törekedett a német kulturális nyilvánosság jeles személyiségeinek megnyerésére, hogy azok ajánlóverseikkel Molnár műveinek kontextualizálását és elismerését végezzék. Kiterjedt kapcsolatrendszere révén fordult kérésével neves kortársaihoz." Imre 2012, 239; lásd még: 252–253.

[250] Imre 2012, 241–242.

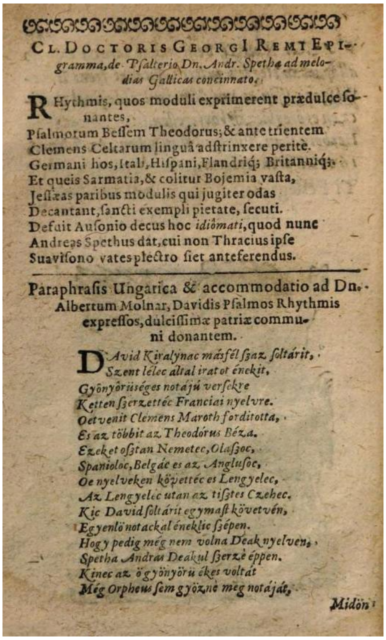
[251] Szenci Molnár, kiad. Dézsi 1898, 221; Imre 2012, 238–239, 252–253.

3) És itt jön az a szükségmegoldásnak tűnő ötlet, hogy Filiczki magyar nyelvű versét közli a könyv elején. Na de ez is milyen vers!? A költemény első 16 sora Rem versének magyar fordítása, majd az utolsó tíz sor Spethe dicséretének a kiegészítése Szenci Molnár dicséretével.[252]

Rhythmis, quos moduli exprimerent praedulce sonantes,
Psalmorum Bessem Theodorus, et ante trientem
Clemens Celtarum lingua adstrinxere perite.
Germani hos, Itali, Hispani, Flandrique Britannique,
Et queis Sarmatia, et colitur Boiemia vasta,
Jessaeas paribus modulis qui iugiter odas
Decantant, sancti exempli pietate, secuti.
Defuit Ausonio decus hoc idiomati, quod nunc
Andreas Spethus dat, cui non Thracius ipse
Suavisono vates plectro fiet anteferendus.

David Kiralynac másfél szaz soltárit,
Szent lélec által iratot énekit,
Gyönyörűséges notájú versekre
Ketten szerzettéc Franciai nyelvre.
Oetvenit Clemens Maroth forditotta,
Es az többit az Theodórus Béza.
Ezeket osztan Nemetec, Olaszoc,
Spanioloc, Belgác es az Anglusoc,
Oe nyelveken követtéc es Lengyelec,
Az Lengyelec utan az tisztes Czehec.
Kic David soltárit egymast követvén,
Egyenlö notackal éneklic szépen.
Hogy pedig még nem volna Deak nyelven,
Spetha Andras Deakul szerzé éppen.
Kinec az ö gyönyörü ékes voltát
Még Orpheus sem györzné meg notáját.
Midön ezt jol látná az Molnár Albert,
(Az ki sok országot látot es tengert)
Hogy ennyi sok Keresztyen nemzet közül
Czak Magyar nép volna ez versek nelkül,
Használni akarvan ö nemzetinec,
Segedelméböl az kegyes Istennec,
Az Soltart Magyar versekben formálta,
Es az Franciai notakra szabta:
Kit töle vegy jo néven hiv Olvaso,
Hogy Istentöl néked adassec sok jo.

[252] Rem versének címe: *Cl. Doctoris Georgi Remi Epigramma, de Psalterio Dn. Andr. Spethae ad melodias Gallicas concinnato.* Filiczki versének címe: *Paraphrasis Ungarica et accommodatio ad Dn. Albertum Molnar, Davidis Psalmos Rhythmis expressos, dulcissimae patriae communi donantem*. Szenci Molnár 1607,):(8^{v}–):(9^{r}. Modern kiadása: *RMKT* XVII/1, kiad. Bisztray, Klaniczay, Nagy, Stoll 1959, 377–378. Lásd még: 623–624.

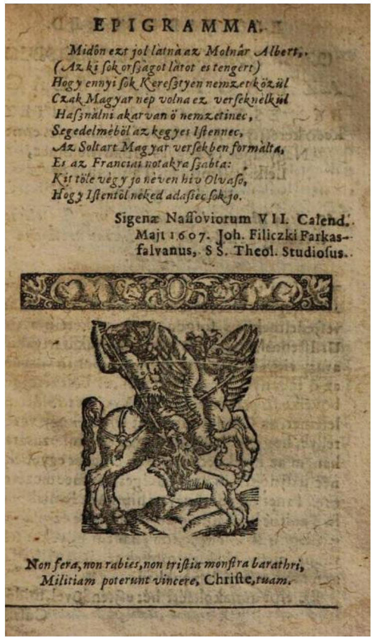

CL. DOCTORIS GEORGI REMI EPIgramma, de Pſalterio Dn. Andr. Spethæ ad melodias Gallicas concinnato.

RHythmis, quos moduli exprimerent prædulce ſonantes,
Pſalmorum Beſſem Theodorus; & ante trientem
Clemens Celtarum linguâ adſtrinxere peritè.
Germani hos, Itali, Hiſpani, Flandriq; Britanniq;
Et queis Sarmatia, & colitur Bojemia vaſta,
Jeſſæas paribus modulis qui jugiter odas
Decantant, ſancti exempli pietate, ſecuti.
Defuit Auſonio decus hoc *idiômati*, quod nunc
Andreas Spethus dat, cui non Thracius ipſe
Suaviſono vates plectro ſiet anteferendus.

Paraphraſis Ungarica & accommodatio ad Dn. Albertum Molnar, Davidis Pſalmos Rhythmis expreſſos, dulciſſimæ patriæ communi donantem.

DAvid Kiralynac másfél ſzaz ſoltárit,
Szent lélec által iratot énekit,
Gyönyörüséges notájú verſekre
Ketten ſzerzettéc Franciai nyelvre.
Oetvenit Clemens Maroth forditotta,
Es az többit az Theodorus Béza.
Ezeket oſztan Nemetec, Olaſzoc,
Spanioloc, Belgác es az Angluſoc,
Oe nyelveken követtéc es Lengyelec,
Az Lengyelec utan az tiſztes Czehec.
Kic David ſoltárit egymaſt követvén,
Egyenlö notackal éneklic ſzépen.
Hogy pedig még nem volna Deak nyelven,
Spetha Andras Deakul ſzerzè éppen.
Kinec az ögyönyörü ékes voltát
Még Orpheus ſem gyözné meg notáját,

Midön

EPIGRAMMA.

Midôn ezt jol làtnà az Molnâr Albert,
(Az ki ſok orſzàgot làtot es tengert)
Hogy ennyi ſok Kereſztyen nemzet közül
Czak Magyar nep volna ez verſek nelkül
Haſznàlni akarvan ö nemzetinec,
Segedelmèböl az kegyes Iſtennec,
Az Soltart Magyar verſekben formàlta,
Es az Franciai notakra ſzabta:
Kit töle vègy jo nèven hiv Olvaſo,
Hogy Iſtentöl nèked adaſſec ſok jo.

Sigenæ Naſſoviorum VII. Calend. Maji 1607. Joh. Filiczki Farkasfalvanus, SS. Theol. Studioſus.

Non fera, non rabies, non triſtia monſtra barathri,
Militiam poterunt vincere, Chriſte, *tuam.*

32. ábra: Rem és Filiczki verse Szenci Molnár Albert *Psalterium*ában

Az ötlet nyilván az volt, hogy a nürnbergi professzor jól mutató neve alatt, az eredeti vers kontextusát tovább szőve, Molnár műve is megjelenjen ebben az európai listában. Mivel Rem sem vállalkozott arra, hogy Molnár „etióp” zsoltáraihoz verset írjon (akár csak úgy, hogy átírva aktualizálja a Spethének dedikált verset), ezért választotta a fent idézett szokatlan megoldást. Viszont az emberben óhatatlanul felmerül, hogy Filiczkinek mégis hogyan jutott eszébe ez a kissé ügyefogyottnak ható, toldozott-foldozott, kiméraszerű verscsinálmány? Iskolai házifeladatnak tűnik. Imre Mihály szerint is „meglehetősen színtelen, iskolás teljesítmény: Rem időmértékét ötlettelen, párosrímű tizenegyesekben szólaltatja meg. Egyetlen igényesebb leleménynek a Spethét Orpheuszhoz hasonlító dicséret tekinthető, amely a szinkretizmus látásmódját érvényesíti.”[253] Azonban sajnos ettől a leleménytől is meg kell fosztanunk Filiczkit, hiszen – mint a fentebb idézett Rem-sorokból is látható – a *Thracius vates* már Orpheuszra vonatkozik. Nem lennék meglepve, ha a Szenci Molnárt dicsérő tíz sor is inkább valamelyik, ebben a német protestáns értelmiségi közegben ismertebb latin mű parafrázisa lenne.

Filiczki versét ismét nem nagyon érdemes irodalmi szempontok alapján megítélni. Érdekesebb ennek a kora újkori humanista közegnek a tudományszociológiai perspektívájából ránézni a szövegre, és azon belül is a működési mechanizmusát látni a Filiczki-versben, méghozzá alulnézetből. Hiszen a legfőbb kérdés még mindig az,

253 Imre 2012, 251.

hogy Szenci Molnár miért gondolta érdemesebbnek ezt a verset beilleszteni a *Psalterium* elejére, mint Filiczki mindenki által olvasható, Molnár munkájának latin nyelven írott dicsérő ajánlását. (Pláne, ha ezt összevetjük a fentebb idézett Imre Mihály-passzusokkal a kulturális aszimmetriáról.) Ráadásul Filiczki verse fájóan éles kontrasztot mutat fel a könyvben Molnár zsoltárfordításainak a javára. Bátran kijelenthetjük, hogy sokkal jobb latin, mint magyar verselő volt Filiczki. (Igaz, ezzel jórészt minden magyar anyanyelvű is így lehetett a korban.)

De térjünk vissza Filiczki szövegére. Címe szerint is egy parafrázisról van szó, amelyikből – pedig Szenci Molnár könyvéhez írta – még csak ki sem hagyta Andreas Spethét. Tehát Molnár zsoltárfordításának csak a protestáns hagyomány folytatójaként van értelme? A népnyelvi zsoltárkiadások kontextusában legalábbis felértékelődik Molnár műve, amely a zsoltársorminta egyik – ráadásul akkor legfrissebb – elemeként illeszkedik olyan nagynevű elődök sorába, mint Clément Marot (1496–1544), Théodore de Bèze (1519–1605), vagy Andreas Spethe, nem szólva a többi – itt néven nem nevezett – népnyelvi fordítóról. Filiczki verse tehát a hagyományt hangsúlyozza. Már csak az a kérdés, hogy ezt miért nem hangsúlyozza valaki egy latin nyelvű versben is? Mintha a kulturális aszimmetria erőterének fojtófogása – legalábbis e mű esetében – kiszorította volna a levegőt Szenci Molnár torkából. Megadta magát, nemhogy helyet kért volna a népnyelveken zsibongó európai kulturális közeg színpadán, hanem érthetetlen „etiópként” a zsöllye homályába húzódva, maradt a tapsikolásnál.

4) Filiczki Rem-fordítása és a zsoltároskönyvhöz írt latin nyelvű dicsérő verse ugyanaznap készült el: 1607. április 25-én. Ráadásul a keltezés szerint Siegenben. Mivel Matthias Martini és Piscator is Siegenben lakott, sőt – ha feltételezésünk helyes – akkor Filiczki talán épp egy fedél alatt lakott Martinivel (lásd 437. oldalon Martini 1607. június 24-ei bejegyzését Filiczki emlékkönyvébe), akkor – nem minden irodalomtörténeti konspiráció nélkül – azt is megkockáztatom, hogy esetleg Martini kérte meg Filiczkit egy dicsérő vers megírására. Martini fentebb említett levele pár nappal korábbi, április 21-ei keltezésű, akár három nap alatt is megírhatta versét Filiczki. Persze felvethető, hogy miért nem említette meg mindezt Martini a Molnárnak írt levélben. Aztán az is lehet, hogy Molnár ugyanabban a levélben kért verset Filiczkitől, amelyben Piscatortól is Martini közvetítésével (pláne, ha Martini egy házban lakott Filiczkivel). Nem tudjuk.

A 60 soros latin költeménynek két változatát ismerjük. Az eredeti 1607. április 25-ei autográf verziót a *Collectio Molnariana* őrizte meg,[254] míg a végső, átdolgozott változatot a bázeli kötetből ismerjük.[255] A verset a bázeli kiadásból idézem (a köz-

[254] CMms, 157 (két másik oldalszámozás is található a gyűjteményen: 148, vagy 164–165).
[255] Filiczki 1614, 54–56.

pontozást érthetőbbé téve), lábjegyzetben jelölve az évekkel korábbi kézirat eltéréseit, és mellé illesztve Tóth István műfordítását.[256] A vers részletes elemzését lásd Imre Mihálynál.[257]

Felix ille animi, felix et corporis, atque[258]
Felix sortis erit,[259] qui recto tramite veri
Progreditur, iusti cultor, timidusque Iehovae,
Qui sanctae sectatur opes pietatis, et imo
Pectore iussa Dei noctesque diesque recondit,[260]

Quique bono exemplo cunctis praeeundo, salutis
Monstrat iter, vitaeque aram, portumque recludit.
Ergo chara mihi et vita iucundior ipsa,[261]
Patria, pace frui si vera, et sorte secunda,

Vivificumque cupis rursus[262] sumsisse colorem.
Scita Iovae, sanctaeque sacrata oracula legis
Nocturna versato manu, versato diurna.
Haec loquere, haec canta, pensa, prompta haec age dextra.[263]
Haec sit prima tibi cura, haec sit summa voluptas.

Pone truces animos: veteris depone cucullos
Hircosos hominis, qui teque tuosque nepotes
Perdidit heu misere![264] Scythici qui triste Tyranni
Servitium collo imposuit, nece tetrius ipsa,
Qui miseris vastat[265] te caedibus atque rapinis,

Qui te ferro, igni laniat;[266] tua viscera et ossa

Piscibus, alitibusque ferisque obiectat edenda.[267]
Insano satis est Marti, satis atque furenti
Bellonae indultum, quaerenda est laurea maior,
Laurea non ullo marcescens temporis aevo.

Vindicis interea poenas agnosce Tonantis,
Perdere nolentis, sed te servare volentis.
Huius, colla, iugo patiens submitte, sacrumque
Supplicibus numen precibus[268] reverenter adora.
Ille dabit pacem, quam votis omnibus optas.

Boldog a lelke, s a teste is az, és boldog a sorsa
Annak, ki az igazság ösvényén megy előre;
Tiszteli az igazat, s becsüléssel imádja az Istent;
Aki csak istenes értékekre törekszik; az Úrnak
Mind befogadja alázatosan lelkébe parancsát,

És aki jó példával elöl jár, s megmutat ösvényt,
Mely oda visz, hol a lét oltára, az üdve, a rév van.
Jobban tetszik az életnél, és kellemesebb, hogy
A haza békéjének, jósorsának ügyében

Azt akarod, hogy a sorsa megint a kezébe kerüljön.
Éjjel-nappal szüntelen olvass égi parancsot;
Isteni törvényeknek szentelt szózatait halld.
Ezt hirdesse beszéded, tetted, az éneked, és ez
Légyen az első gondod s legfőbb gyönyörűséged.

Vesd meg a gőgös lelket, a hajdani, bakszagú kámzsát;
Azt, aki néked is és tieidnek okozta a vesztét,
Jaj, nyomorult! Ő hozta nyakadra a törökök ádáz
Szolga igáját harmadszorra, kegyetlenül ölve:
Azt, aki pusztít téged, fosztva a szörnyű hadakkal;

Azt, aki tűzzel-vassal vág darabokra, a húsod,
Csontod a hallal, a vaddal, az égi madárral etetné,
Legyen elég a megőrült Marsból és a dühöngő
Bellona áldozatából; vágyjunk ritka babérra,
Oly koszorúra, mi zöldell, nem csak egy év idejéig.

Vedd nyugvással a mennydörgő Atya égi csapását,
Mely nem a veszted akarja; segítségedre irányul.
Hajtsd a fejed meg a terhe előtt, és áldd a személyét,
Szüntelenül tisztelvén őt és kérve imáddal.
Ő meghozza a békét, melyet akarva akarsz, és

[256] Tóth 1977, 167–169.
[257] Imre 2012, 246–252.
[258] *Felix ille animi: felix et corpore toto:*
[259] *Felix sorte bona:*
[260] *revolvit:*
[261] *Ergo praedulcis, summi post NUMINA PATRIS,*
[262] *rursum*
[263] *pensa, canta: pura haec age dextra.*
[264] *miseram!*
[265] *laniat*
[266] *vastat,*
[267] *voranda relinquit.*
[268] *precibus NUMEN*

Ille tua a cervice enses avertet et hostes.
Tu modo grata istis pro donis pectora et ora
Reddideris, sanctam et venerandam relligionem,
Ingenuasque artes, Christoque sacrisque[269] dicatos
Doctores quod sponte facis, promoveris. Unus

Legitimi proprius belli qui est finis habendus.
Relligionem, inquam, manifesto in lumine verbi
Fundatam, et vacuam larvis, hominumque repertis,
Rectoresque gregis Christi promoveris, illam
Qui tibi voce, piis scriptis, calamoque recludunt.

Quos inter, si fata illum caelestia servent,
Ultimus haud fuerit, promptus bona ad omnia Molnar
(Qui tua progenies) sophia caput auctus, amoenos
In te deducens rivos Permessidos undae
Triticeas ab agris Iudae tua in horrea messes

Deponens, saxoque cavo tritas bene, massam
In suavem redigens, dulci modulamine cantus,
Pinsere quo possis gratissima liba Iehovae,
Qualia firmae olim fidei ditissimus Abras,
Thuricremisque puer Iesseius obtulit aris,

Dum Goliam immanem, vasta se mole ferentem,
Caelo insultantem, superosque in bella vocantem,
Sterneret in torto puerilis[270] verbere fundae.
Hic patriae, hic pietatis amor, cultusque sophorum est!
Tu grato gnato gratare benignior, ulnis

Excipiens illum placidis, fessaeque carinae
Tranquillum praebens portum sedesque quietas!
Sic ipsi cunctisque bonis calcaria certa
Addideris artes mage, virtutemque colendi,
Sic tibi crescet honos, sceptrique solique redibit

Gloria, et excuties Turcae crudele capistrum.

Mind, aki ellenséged, messzire űzi nyakadról.
Dús adományaiért hálás szívvel, szavaiddal
Néki adózol; a bölcs tudománynak, a nagybecsű hitnek,
Krisztusi hű dolgoknak szentelt doktorokat fogsz
Önszántadból bátran előre vezetni, s ez, ami

Egyetlen célját alkotja az igazi harcnak.
Azt a hitet mondom, mely a tiszta igének a fényén
Épült, és kiagyalt kísértettől szabad immár.
Krisztusi nyáj vezetőit előbbre segíted, a nyájat,
Melynek övez szava, éneke, isteni szép irománya.

Köztük, hogyha az ég másként nem rendeli, Molnár,
Aki örökké jót tesz, nem lesz itt az utolsó.
Nagy bölcsességgel gyarapítja utódaidat, mert
Múzsák gyönyörű, szent folyamát vezeted magadon túl,
Júdea földjeiről csűrödbe behordtad a búzát,

S elcsépelve, a sziklás magtáradba beraktad
Jószagú, nagy kupacokban, hogy szép dallamú ének
Folytán szépíthesd kegyes isteni áldozatunkat:
Milyet erős hittel mutatott be Izsáknak az apja
És tömjénszagú oltároknál Dávid, az ifjú,

Mikor a nagy behemót Góliátot, a hústömeget – ki
Szidta, ki hívta csatára az égieket maga ellen –
Földre leverte a gyermeki, puszta parittya kövével.
Ezt teszi a haza, hit s tudományok megbecsülése.
Mindezekért adj hálát bőkezűen, karodat ki-

Tárva, fogadd ezt, és a hajókat, amelyek időznek
Veszteg, jó révekbe, nyugodt kikötőkbe irányítsd!
Bár a saját buzdításodra lehetne e sok jó,
S még inkább szolgálna erények tiszteletére;
így nő híred, az ország és föld hírneve megtér,

És széttépi a törökök irgalmatlan igáját.

A kézirat margóján, ahogy a bázeli kiadásban a vers után, feltüntette Filiczki azokat a bibliai locusokat, amelyekre utalt a versben. Ezeket én a verssorok megjelölésével közlöm lábjegyzetben.[271]

Anélkül, hogy részletesebb elemzésre vállalkoznék, az rögtön feltűnhet a mai olvasónak, hogy Filiczki ezen verses ajánlása is kissé iskolásra sikerült. De ha a hirtelen felágaskodó idegenkedésünkön túltesszük magunkat, és megpróbáljuk egyfajta játéknak felfogni, akkor sokkal érdekesebb lesz a szöveg. Költőnk szándékosan megadott bibliai locusok parafrázisaiból, utalásaiból szőtte össze a versét. És ha innen nézzük, akkor egy érdekes, humanista költői játékot láthatunk benne: Hogyan tudunk bibliai részletek allúzióiból könyvajánlást összeállítani? (Persze, mennyivel elegánsabb lenne, ha csak bibliai zsoltárrészleteket használt volna fel!) Filiczki egyéb, ismert könyv-

269 *artes, Christo, sacrisque*

270 *intorto iuvenilis*

271 **3. sor**: Zsolt 1, 1–2; 5Móz 28, 3–. // **6. sor**: Dán 12, 3. // **10. sor**: 5Móz 11, 8–; 5Móz 28, 3–. // **12. sor**: 5Móz 11, 19. // **16. sor**: Eféz 4, 22. // **17. sor**: 5Móz 28, 25, 26, 27, 48. // **24. sor**: 1Pét 5, 4. // **26. sor**: Zsid 12, 6; Jel 3, 19. // **29. sor**: 5Móz 28, 7. // **35. sor**: *Iuxta Proverbium*; *Pro aris et focis*. 5Móz 4, 2; 5Móz 12, 1, 2, 3, 32; Jel 22, 18, 19. // **38. sor:** 1Kor 9, 13, 14. // **48. sor**: 1Móz 22, 12. // **52. sor**: 1Sám 12, 49.

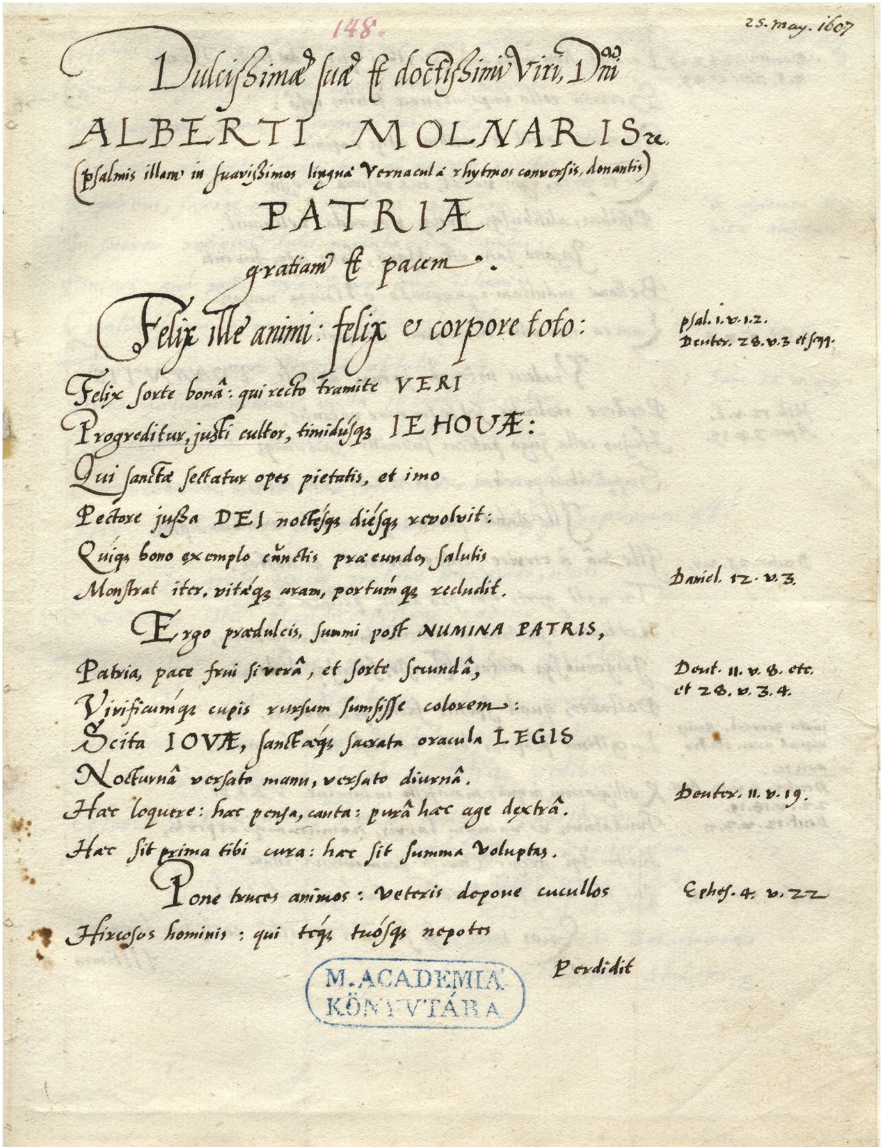
ajánlásaihoz képest – melyeket a bázeli kötetben a *proszphónészisz* (προσφώνησις) fejezetben gyűjtött össze – Bencédy József ezt a verset legalább témája miatt kiemelkedőnek ítéli, de inkább egy házához intézett ódát lát benne.[272] A topikus protestáns panaszformula végigvonul a versen: Isten bűneink miatti büntetésként küldte ránk a törököt, de nem elpusztítani akar minket, hanem csupán a szemeinket akarja felnyitni. Ezek a csapások valójában gyógyító erejűek. Meg kell szabadulni a katolikus vallástól, hiszen ez hozta a törököt is a nyakunkra. (Filiczki úgy fogalmaz, hogy a bakszagú csuklyákat – *hircosos cucullos* – le kell végre vetnünk.) Érdemes megemlíteni a 11–12. sor horatiusi allúzióját, amely az *Ars poetica* 268–269. sorát (*Vos exemplaria Graeca nocturna versate manu, versate diurna*) krisztianizálja: görög minták helyett szent kinyilatkoztatásokat forgassunk éjjel-nappal.[273] A krisztusi nyáj igaz pásztoraival, az igaz hit tudós és jámbor tanítóival lehet csak a vészt elűzni. Ezek közül nem utolsó pedig a minden jóra kész Molnár, aki a múzsák csermelyeit elvezetve, Júdea földjeiről Magyarország csűrjeibe behordta a búzát, hogy lisztet őröljön belőle. A margón jelzi is Filiczki, hogy Molnár nevével játszik a 41. sortól: „*Allusio ad nomen Alberti, Allberont; & Molnaris, i. molitoris.*" Ez a finom, illatos liszt lenne Molnár zsoltárfordítása. Szellemi és lelki betevő, amelyet – mint kellemes ének dallamát – hordta édes halomba Molnár. Valójában egy „terülj, terülj asztalkám", ami sosem fogy ki a spirituális táplálékból. Filiczki szerint végül ez lesz az a táplálék, amivel egyszer majd a török igáját is széttépi Molnár.

A latin vers sokkal színvonalasabb és igényesebb, mint a kicsit dadogó magyar, amely végül helyet kapott a *Psalterium*ban. De ennek mi lehet a magyarázata? Imre Mihály szerint azért,[274] mert Filiczki verse a német kulturális nyilvánosság számára nem tölthette be azt a kontextualizáló hídszerepet, amelyet Martini, Piscator, vagy egyéb rangos német szerzők versei. De nemcsak nem rendelkezett ehhez a német közegben kellő kulturális jelentőséggel és befolyással, hanem verses dedikációja egyrészt nem is foglalkozott a magyar–német kulturális transzfer ezen új útjával, másrészt pedig inkább Filiczki politikai-történetteológiai gondolkodásának a kifejtése, mintsem Szenci Molnár művének beágyazása az európai szellemi áramlatokba. Szenci Molnár választását értékelhetjük az úgyis magyar nyelvű zsoltároskönyv esetében az európai közeggel való tudatos hátat fordításnak is, azonban Georg Rem latin verse ennek inkább mintha az ellenkezőjét, valami görcsös ragaszkodást tükrözne.

Filiczki magyar verse talán híd, amely Rem versének magyar nyelvű parafrázisaként értékesebbnek tűnt Molnár szemében, mint egy viszonylag semmitmondó – még ha humanista szempontból mívesebbnek is számító – latin költemény. Filiczki verse egyszerre fordítás és parafrázis, amely a hagyomány folytonosságát és erejét is hang-

[272] Bencédy 1946, 61–63.
[273] Imre 2012, 247–248.
[274] Imre 2012, 252.

súlyozza a latin és magyar nyelv összekötésével. A nemzeti nyelv életképességének manifesztumát is láthatjuk a versben, amely a latin táptalajból nemcsak kinőni tud, hanem akár virágba borulva új színekkel is ékesítheti a kertet.

148.
25. may. 1607

Dulcissimae suae et doctissimi Viri, Dni
ALBERTI MOLNARIS etc.
(psalmis illam in suavissimos lingua Vernacula rhytmos conversis, donantis)
PATRIAE
gratiam et pacem.

Felix ille animi: felix et corpore toto: psal. 1. v. 1. 2. Deuter. 28. v. 3 et seqq.
Felix sorte bonâ: qui recto tramite VERI
Progreditur, justi cultor, timidusque IEHOVAE:
Qui sancta sectatur opes pietatis, et imo
Pectore jussa DEI noctesque diesque revolvit:
Quique bono exemplo cunctis praeeundo salutis
Monstrat iter, vitaeque aram, portumque recludit. Daniel. 12. v. 3.

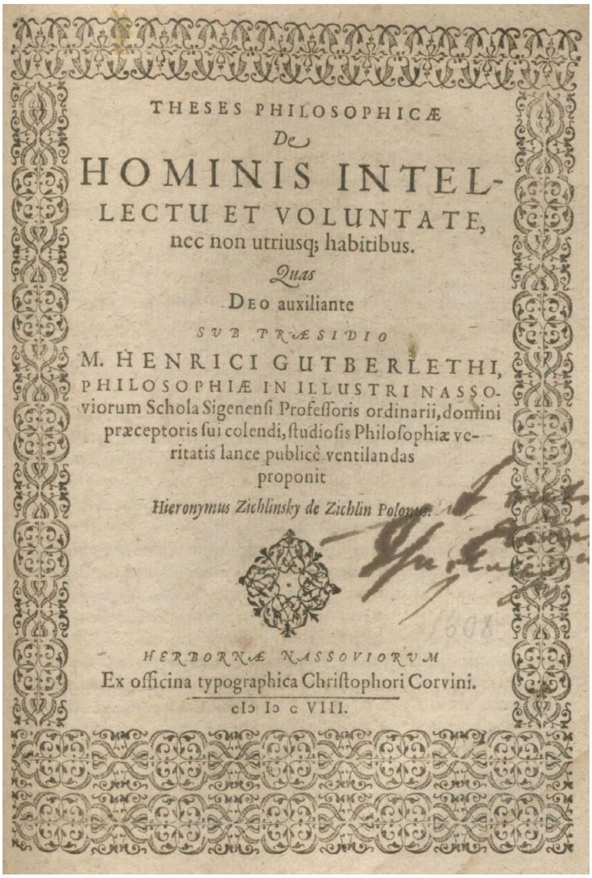
Ergo praedulcis, summi post NUMINA PATRIS,
Patria, pace frui si verâ, et sorte secundâ, Deut. 11. v. 8. etc. et 28. v. 3. 4.
Vivificumque cupis rursum sumpsisse colorem:
Scita IOVAE, sanctaque sacrata oracula LEGIS
Nocturnâ versato manu, versato diurnâ.
Hac loquere: hac pensa, canta: purâ hac age dextrâ. Deuter. 11. v. 19.
Hac sit prima tibi cura: hac sit summa voluptas.

Pone truces animos: veteris depone cucullos Ephes. 4. v. 22
Hircosos hominis: qui teque tuosque nepotes
Perdidit

33. ábra: Filiczki Szenci Molnár Albert *Psalterium*ához írt versének autográf kézirata (MTA, *Collectio Molnariana*, K 787)

16. Hieronymus Zichlinsky disputációjához írt vers (1608)

A lengyel nemes, Hieronymus Zichlinsky az emberi értelemről és akaratról szóló, Heinrich Gutberleth elnöklete alatt Marburgban zajló filozófiai disszertációjához 22 dicsérő hexametert írt (inc. *Ergone certa sedet cupidae sententia menti*).[275] Az előszó szerint a védés 1608 januárjában történt. Filiczki a bázeli kiadásban néhány sort valamennyire megváltoztatott. (Filiczki 1614, 47–48).
Egyetlen ismert példánya: Wiesbaden, Hochschul- und Landesbibliothek RheinMain, *60 Gs 8420 (Gant/Gutbe).*

THESES PHILOSOPHICÆ
De
HOMINIS INTEL-
LECTU ET VOLUNTATE,
nec non utriusq; habitibus.
Quas
Deo auxiliante
SUB PRÆSIDIO
M. HENRICI GUTBERLETHI,
PHILOSOPHIÆ IN ILLUSTRI NASSO-
viorum Schola Sigenenſi Profeſſoris ordinarii, domini
præceptoris ſui colendi, ſtudioſis Philoſophiæ ve-
ritatis lance publicè ventilandas
proponit
Hieronymus Zichlinsky de Zichlin Polonus.

HERBORNÆ NASSOVIORUM
Ex officina typographica Chriſtophori Corvini.
CIϽ IϽ C VIII.

34. ábra: Hieronymus Zichlinsky disputációjának borítólapja (1608)

[275] Filiczki, Zichlinsky 1608, B4v.

17. Teológiai disputációja Georg Pasor elnökletével Siegenben (1608)

Az ilyen típusú disputációk szerzőjének mai értelemben inkább az elnököt (*praeses*) tekinthetnénk. Ugyanakkor épp a sokkal kötöttebb társadalmi és ezzel összefüggő intellektuális hierarchia miatt a magasabb pozícióban lévő személynek a publikum felé való irányadó jelzését kell látnunk ebben. A kulturális, szellemi hitel és bizalom, amit nyilvánosan felvállalva belefektetett a professzor a tanítványába, erőteljes jelzésértékkel bír. Mint korábban már szó volt róla az alkalmi költemények társadalmi szerepével kapcsolatban, az, hogy a professzor rábízta ezt a feladatot tanítványára, intellektuális becsületbeli üggyé vált. Ezzel a gesztussal a társadalmi-szellemi hierarchiában magasabb pozícióban lévő személy a nyilvános szellemi közösség előtt vállalt kezességet tanítványáért, amellyel pedig roppant nagy tiszteletlenség és tisztességtelenség lett volna visszaélni bármikor is. Azt, hogy fontos szerepe volt a tanítványnak is az ilyen disputációkban, jól jelzi a paratextus, amely jellemzően nem az elnöknek íródott.

A disputáció – ahogy megfogalmazza – a „sorvadó világ eszelős szenilitásában" hat kérdést akar az eklézsiáról világosan, mindenféle szofista körítések és máz nélkül megmagyarázni. 1) Melyek az igaz egyház lényeges ismertetőjegyei? (*Quae sint essentiales verae ecclesiae notae?*); 2) Csak a kiválasztottak legyenek az egyház tagjai? (*An soli electi sint membra ecclesiae?*); 3) A pápa legyen az egyház feje? (*An Papa sit ecclesiae caput?*); 4) Isten egyháza eltérhet-e az igazságtól? (*An ecclesia Dei a veritate possit aberrare?*); 5) Elgyengülhet-e az egyház? (*An ecclesia possit deficere?*); 6) És végül: A római egyház lenne Krisztus látható igaz egyháza? (*An ecclesia Romana sit vera Christi visibilis ecclesia?*)

A nyomtatvány elején 1608. június 17-ei keltezéssel olvasható Filiczki előszava Siegenből,[276] amelyet idősebb Přech Hodějovský z Hodějova bárónak ajánlott, valamint négy lelkésznek, akik szintén a Hodějovský-birtokokon teljesítettek szolgálatot: Martin Hradeckýnek, Adam Procházkának (Spacierus), Venceslaus Alexandrus Nymburgenusnak, valamint egy bizonyos Georgius N.-nek. Az előszó – a szokásos kötelező dicséreteken túl – fontos személyes, életrajzi elemet is tartalmaz. Innen tudható, hogy 1603-ban a jezsuitáknál tanult Prágában, ami azt jelenti, hogy kb. 1603 őszétől. Innen ment tovább Herbornba szent teológiát tanulni, hogy felvértezze magát a színeváltó, ravasz pápista szofisták (*versipellae sophistae*) ellen.

276 Filiczki, Pasor 1608, A2^{r-v}.

A nyomtatványból három példányt ismerünk: 1. Weimar, Herzogin Anna Amalia Bibliothek (4, 4 : 38); 2. Halle (Saale), Franckesche Stiftungen Bibliothek (88 F 3 [32]); 3. Zürich, Zentralbibliothek (21.216,18).

Johann Piscator egy személytelen, közhelyes verset címzett Filiczkinek, akit Krisztus és a krisztusi nyáj oltalmazójának nevez az Antikrisztus és a Sátán nyája ellen (inc. *Tu Christi, Christique gregis, defendis honorem*; A1v). Érdemes még megemlíteni Filiczkinek a disputáció végén olvasható görög disztichonját és annak latin fordítását is (inc. *Ἐιρήνη, κάλλοστε, χάριστ᾽ ἐκκλησίῃ ἔστω˙*; inc. *Gratia, honos, Christi sponsam, cum pace coronet*; E2v). Mindkettőt újraközölte változatlan formában a bázeli kötetben.[277]

18. Filozófiai-teológiai disputációja id. Rudolf Goclenius elnökletével Marburgban (1610)

Filiczki respondensként tűnik fel egy 1610-es filozófiai disputáción Marburgban, amely az id. Rudolph Goclenius elnöklete alatt zajlott: *De potestate particularum: sicut, ita, ut et similium* [278] Nagyjából 1610. *június közepére tehetjük a nyomtatvány* megjelenését.

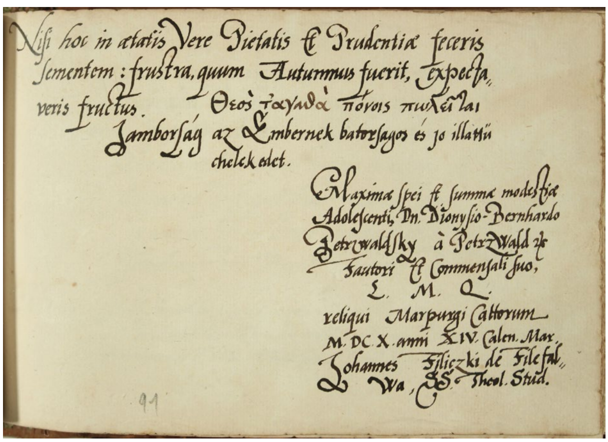
Az Úrvacsora-tanhoz kapcsolódó disputáció Isten *omnipraesentiá*jának (mindenütt jelenvalóságának) a kérdését tárgyalja Szent Ágostont (354–430) is megidézve: „*Non est consequens, ut quod in Deo est, ita sit ubique, ut Deus.*" Filiczki dedikációs ereje elaprózódni látszik, ahogy nyolc embernek ajánlotta a kis nyomtatványt: ifj. Bernard z Hodějovskýnak, Jan Jiří z Hodějovskýnak, Georg Remnek, Adam Hubernek, Joannes Theodorus ab Ottersdorffnak, id. Elias Rosinus a Jaworniknak, Georgius Carolidesnek és Johannes Kechelius a Hollensteinnek.

[277] Filiczki 1614, 54.
[278] Filiczki, Goclenius 1610.

19. Bejegyzése Dionysius-Bernhardus Petrzwaldsky a Petrzwald albumába (1610)

A brnói levéltár őrzi Bernard Diviš Petřvaldský z Petřvaldu (~ 1592–1644) album amicorumát,[279] amelyben Filiczki bejegyzése olvasható 1610. február 18-ai dátummal Marburgból (lásd 35. ábra).[280] Petřvaldskýval egyszerre iratkozott be Marburgban és később Heidelbergben is az egyetemre. A bejegyzés ugyan nem vers, mégis érdemesnek tartom közölni, mert egy magyar mondat (vö. 2Kor, 2.14–16) is olvasható benne:

Nisi hoc in aetatis Vere Pietatis et Prudentia feceris sementem: frustra quum Autumnus fuerit, expectaveris fructus.
Θεὸς τἀγαθὰ πόνοις πωλεῖται.
Jamborság az Embernek batorsagos és jo illattü chelekedet.
Maximae spei et summae modestiae Adolescenti, Dn. Dionysio-Bernhardo Petrzwaldsky à Petrzwald etc. Fautori et Commensali suo, L. M. Q. reliqui Marpurgi Cattorum M. DC. X. anni XIV. Calen. Mar. Johannes Filiczki de Filefalwa, SS. Theol. Stud.

35. ábra: Filiczki bejegyzése Petřvaldský albumában (Brno, MZA).

[279] Frimlová 1991.
[280] Moravský zemský archiv v Brně, *RA Berchtoldů, karton 2, inv. č. 70*, fol. 91r.

20. Epicediumok idősebb Přech z Hodějova halálára (1610)

Idősebb Přech z Hodějova (Hoddiegova) 1610. április 4-ei halálára – valószínűleg a családtagok – kiadtak Prágában egy nyomtatványt, amely öt szerzőtől tartalmaz kilenc verset. Egyetlen ismert példánya: Prága, Státní ústřední archiv, *Wunschwitz gyűjtemény, sign. 392, Hodějovský z Hodějova*.[281]

Az első két epicediumot Filiczki tanítványai írták: ifj. Přech (inc. *Ah, genitor dilecte, iaces matrique dolorem*) és Smil z Hodějova (inc. *Si dolor est, cui charus obit, tutorque fidelis*). A nyomtatványban a már sokszor felbukkanó Johannes Campanustól is találunk egy epicediumot (inc. *O praeclara dies (exclamat Tullius) ex hac*). Az utolsó vers egy Laurentius Benedictus[282] tollából származó consolatio ifj. Přech z Hodějova vigasztalására (inc. *Quem maeres tristi pullatus carmine Patrem*).

Filiczki öt epicediumot – tulajdonképpen egy sorozatot – írt a nyomtatványba (A3^{r}–[A4^{r}]).[283] Az első vers a nép fényének, új dicsőségének és a tiszta vallás koronájának a halálát siratja, és egy rövid könyörgéssel fordul Přech z Hodějova érdekében az Úrhoz (inc. *Przechus Hodieioviae lux et nova gloria gentis*). A vers a szokásos és kötelező közhelyekkel operál: a báró most csak a halandó testet hagyja hátra, azonban a lélek oda indul, ahonnan jött, az égbe. A vers utolsó két sora az olvasót szólítja meg: Te, ki ezt olvasod, keresd az égieket, és a mulandót hagyd hátra! A világ minden dicsősége hamuvá válik.[284]

A második – 4 disztichonnyi – vers a halott báró szájába adja a szavakat, aki megtapasztalva, hogy az evilági gazdagság hiábavaló és semmit sem ér; semmi több, mint rothadás, a földből vétetve visszatér a földbe (inc. *Orbis opes expertus inanes et nihil esse*). Isten, aki a semmiből megteremtette a földet, a földből Ádámot, és Hodějova bárót is, sem a humusznak, sem a gennynek nem engedi, hogy semmivé legyen. A halál az élet bejárata, és a jámbor halál az égbe nyíló ajtó (*mors aditus vitae, pia mors est ianua caeli*). A keresztények számára a halál révén maga az élet tér vissza.[285]

[281] Filiczki, Hoddiegova 1610.

[282] A cseh és szlovák szakirodalom Vavřinec Benedikt z Nudožer-ként hivatkozik rá. Szinnyei József magyarította Benedicti M. Lőrincre. 1555-ben született Nádaséren (Nedožery-Brezany, SK), Prágában végezte egyetemi tanulmányait, 1604-től az egyetemen tanított, majd 1615-ben itt is halt meg. Szenci Molnár *Psalteriuma* miatt érdemes megemlíteni, hogy 1606-ban cseh nyelvű zsoltárfordításait is kiadta. Truhlář, Hrdina, Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 1966a, 182–188.

[283] A bázeli kiadásban kisebb módosításokkal újraközölte a *Funebria* fejezetben: Filiczki 1614, 79–81.

[284] „Az élet, mint füst" intő, ám annál hétköznapibb gondolata többször felbukkan Filiczkinél. Általában horatiusi allúzióként (*Carm.* 4.7.16). Lásd a Thököly Sebestyénnek és palocsai Horváth Györgynek írt verset a *Xenia*-kötetben, vagy a bázeli kötet Vives-parafrázisait, vagy az utolsó ismert művét, amelyet Károlyi Zsuzsanna halálára írt.

[285] Ez is egy jól ismert toposz, Filiczkinél is többször felbukkan. Lásd János evangéliuma 11.25–26: „Én vagyok a feltámadás és az élet. Aki hisz bennem, még ha meghal is, élni fog. Az, aki úgy él, hogy hisz bennem, nem hal meg örökre." Lásd például a VI. János halálára kiadott kötetben.

A harmadik vers egy könyörgés, szintén 4 disztichonnyi, és megint a halott báró szavait halljuk (inc. *Christe, lubens ego me mortalibus exuo vinclis*). Krisztust kéri, hogy habár ő szívesen dobta le magáról a halandók kötelékeit, társát ott kellett hagynia a siralom völgyében (*in valle malorum*), akinek szüksége van az atyai erőre. Ezért feleségét rábízza Krisztusra, hogy legyen ő a férje, és gyermekeit, hogy legyen ő az atyjuk. Így nem lesznek védtelenek.

A *Moriturus ad uxorem* című negyedik versben a haldokló Přech z Hodějova szólítja meg feleségét három disztichonban (inc. *Quid gemis heu tanto, coniux, mea fata dolore?*).[286] A báró szavai egyszerre vigasztalnak és buzdítanak az élet folytatására: Fájdalmadban miért sóhajtozol annyit a végzeten, hitvesem? – teszi fel a kérdést a haldokló. Kíméld magadat és a gyermekeket, akiknek kikötő és éltető levegő vagy. Éltem, és éltemnek kötelességeit elvégeztem. Te hosszabb életre születtél, éld az én éveimet, és éld a tieidet is tovább, tündöklő feleségem!

Az ötödik vers a buzdítás egyik alműfajához, a *parainesis*hez tartozik, és erkölcsi intelmeket tartalmaz a báró gyermekeihez (inc. *Vos mea progenies, exemplum sumite de me*). Egy zsugorított, 5 disztichonnyi „királytükör", amely hat pontba szedi az életelveket. A gyermekeit saját példáján keresztül inti, hogy lám, milyen törékeny és csalóka az élet! Bármikor elragadhat a halál, ezért a következőket tartsuk állandóan szem előtt: legfőképp Istenre, másodsorban pedig az életre legyen gondunk. Harmadik intelemként az alattvalók igazságos kormányzására hívja fel a figyelmet. Negyedik pontként a lelkek összhangjára való törekvést említi, hiszen az egyetértés táplálja a kicsiket, a közösség pedig megtörheti az erkölcsi gyalázat oly nagy erejét is. Ötödik intelem: légy a jók pártján és óvakodj a gonoszok táborától! Az utolsó, hatodik intelem arra figyelmeztet, hogy mindig tartsuk szem előtt: a földön számkivetettek vagyunk. És ha ezt a leckét a vagyonnal kapcsolatban is észben tartják, akkor az élet nem lesz nehéz, a halál pedig nem lesz szomorú. Csehy Zoltán műfordításával:[287]

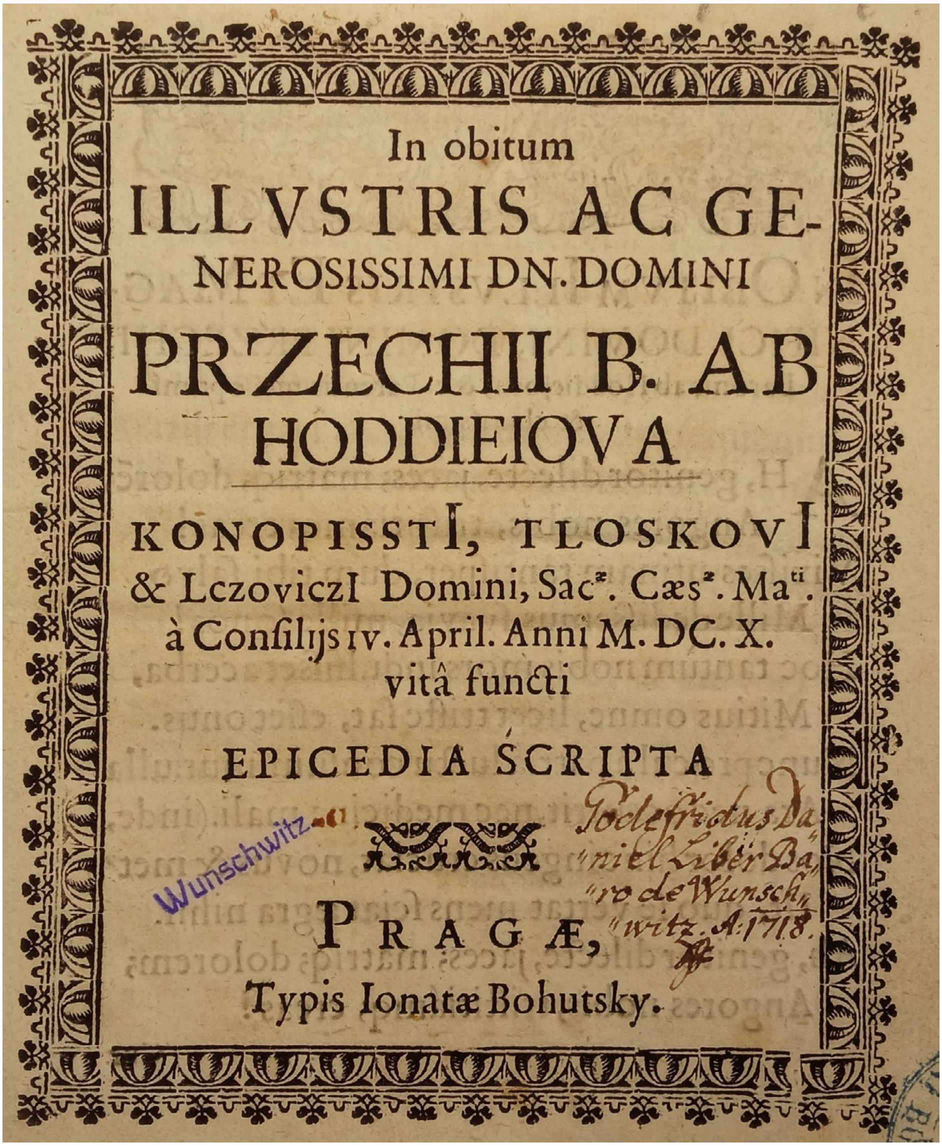
V. Ad liberos

Vos mea progenies, exemplum sumite de me,
Quam fragile et fallax vita sit ista bonum!
Prima Dei vobis sit cura, sit altera vitae,
Tertia subiectis rite praeesse viris,
Quarta animi concordis, alit concordia parvas,
Sed populat magnas factio turpis opes.
Quinta, fovere bonos, et castra cavere malorum,
Sexta, quod haec nostrum terra sit exilium.
Sic cursum fortuna[288] in utraque tenebitis aequum,
Sic neque vita gravis, mors neque tristis erit.

Gyerekeihez

Példátok legyek én, fiaim: jaj, csalfa az élet,
s bárha az ember jó, ritka törékeny a lét!
Isten gondja az első, aztán jön csak az élet:
harmadik elv: védd, óvd, azt, akiért te felelsz,
itt negyediknek az összefogás, a kicsik menedéke,
merthogy a széthúzás tönkretesz annyi vagyont,
és ötödiknek a jó oltalma, a rossz kerülése,
és hatodiknak, hogy számkivetés csak a föld.
Így a szerencsefogat halad egyre a célja felé majd,
s nem lesz a lét terhes és a halál szomorú.

[286] A „*mea fata dolore*" egy Martialis reminiszcencia: *tua fata dolore* (6.63.7).
[287] Csehy 2019, 149–150.
[288] Vergilius, *Aen.* 4.653: *cursum Fortuna*.

In obitum
ILLVSTRIS AC GE-
NEROSISSIMI DN. DOMINI
PRZECHII B. AB
HODDIEIOVA
KONOPISSTI, TLOSKOVI
& Lczoviczi Domini, Sac^{ae}. Cæs^{ae}. Ma^{ti}.
à Consilijs IV. April. Anni M. DC. X.
vitâ functi
EPICEDIA SCRIPTA
PRAGÆ,
Typis Ionatæ Bohutsky.

36. ábra: A Přech z Hodějova halálára kiadott nyomtatvány borítólapja (1610)

21. Ajánlóvers Pécseli Király Imre retorikájához (1612)

A komáromi iskola rektora, Pécseli Király Imre (kb. 1595–kb. 1641) 1612-ben jelentette meg retorikáját Oppenheimben.[289] A könyv ajánló paratextusai között az egyik verset Filiczki jegyzi. Rajta kívül még Filiczki kapcsolati hálójának szemeiként további öt szerzővel találkozunk, akiknek a neve ismerősen cseng korábbról is:

1) Idősebb Rudolph Goclenius „epigrammája a szerzőhöz” 1611. október 3-ai keltezéssel (inc. *Regie, ad exactum veluti cui est notior unguem*).

2) Simon Stein (Stenius) (1540–?), heidelbergi professzor 4 disztichonnyi görög nyelvű ajánlása (inc. *Ῥητορικὴ δύναμις βλαβερὰ δοκεῖ ἔμμεναι, ἥντις*) és annak latin fordítása (inc. *Ars bene dicendi detrimentosa videtur*). Sten egyébként Filiczki kötetéhez is írt ugyanígy egy görög és egy latin négysorost (lásd 250. oldalon).

3) Szenci Molnár Albert öt disztichont írt ajánlásként Oppenheimben 1611. október 24-én (inc. *Quando sacris studiis, humanam rite Sophiam*).

4) Szepsi Korocs (Korotz) György (?–1630?) szintén öt disztichonnal tiszteltette magát (inc. *Ut peragrat sylvas, hortos et amoena vireta*).

5) A heimerscheimi Petrus Trappius, oppenheimi diakónus nyolcsorosa (inc. *Disce sed a doctis, indoctos ipse doceto*).

6) Varsányi Pastoris Dániel[290] (?–1644) együtt érkezett Marburgba Szepsi Korocscsal 1610 júliusában. Négy disztichonban köszöntötte Pécseli Király kötetét (inc. *Haec tibi sunt curae, Deus, ars Emerice, perennem*).

Filiczki a következő 12-sorossal tisztelgett Pécseli Király könyve előtt, amelyet talán ő is 1611 októbere körül írt:

In Rhetoricam ab Emerico Regio Peczelio, Hungaro, editam

Si tibi legitima methodo, planaque parare
  Artem dicendi, gnava iuventa, cupis;
Ut cito perficias, nec fracta labore fatiscas;
  Optatas codex hic tibi reddet opes.
Hic omnes Graium veneres, pigmentaque Tulli,
  Hic normam gestus, hic decus oris habes.
Gratia quanta tropis, quae condimenta figuris,

[289] Filiczki, Pécseli Király 1612,)(7r–v. Változtatás nélkül újranyomta a bázeli kötetben is: Filiczki 1614, 45.

[290] Varsányi András fia, Varsányi P. István testvére, református lelkész. 1604-ben a debreceni kollégiumban találjuk. Wittenbergen keresztül érkezett Marburgba, ahol 1610. július 22-én iratkozott be az egyetemre. 1611. március 11-én már a heidelbergi egyetemen tanul. Hazatérve 1617-től Hajdúböszörményben pap, 1620-tól közép-szolnoki esperes, majd 1631-től Tokajban lelkész, ahol 1644. szeptember 13-án halt meg. Szenci Molnár, kiad. Szabó 2003, 249, 156.

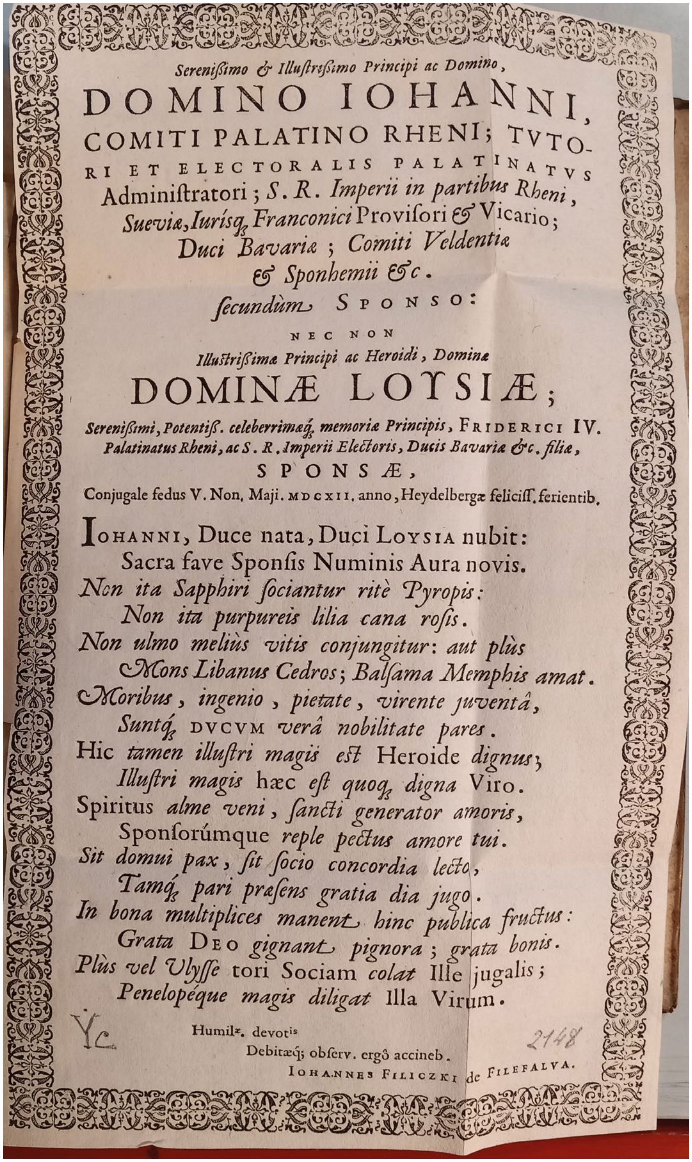
Quod caput artificum. Hic cuncta videre potes,
Rhetora qui cursus studiorum inhibere volantes
Et mediis in aquis vela tenere docet.
Vel sapit is nimium, vel agrestis forsan aselli
Auriculas illi barbara mitra tegit.[291]

(**A magyar Pécseli Király Imre retorikájának kiadására.** Serény ifjúság! Ha helyes és világos módszerrel kívánod elsajátítani az ékesen szólás művészetét, hogy gyorsan a végére érj, és bele se szakadj a munkába, e könyv majd segítségedre lehet. Itt megtalálod a görögök minden báját és Cicero árnyalatait, a gesztikulálás szabályát és a beszéd ékességét. Micsoda kellem a tropusokból! Miféle fűszerek az alakzatokból! Miféle fő a mesterek között! Itt mindezt megláthatod, a rétort, aki megtanítja a tanulmányaikban szárnyalni akarókat fékezni és a víz közepén a vitorlákat visszafogni. Ő [a diák] vagy túl okos, vagy paraszt szamarának a füleit barbár mitra fedi.)[292]

22. Epithalamium II. János, zweibrückeni herceg házasságára (1612)

Filiczki kiadott egy egyoldalas nyomtatványt II. János (1584–1635), zweibrückeni herceg és IV. Frigyes (1574–1610), pfalzi választófejedelem lányának, Luise Juliane (1594–1640) hercegnőnek 1612. május 14-ei házasságára. A nyomtatvány egyetlen, kilencdisztichonos epithalamiumot tartalmaz.[293] Unikális példánya Párizsban található: Bibliothèque nationale de France *(Yc. 2148)*.

[291] Iuvenalis, *Sat.* 3.66.
[292] Köszönettel tartozom Szabó Andrásnak a latin szöveg értelmezéséért.
[293] Filiczki 1612. A bázeli kiadás változtatás nélkül közli: Filiczki 1614, 57–58.

Sereniſsimo & Illuſtriſsimo Principi ac Domino,

DOMINO IOHANNI,

COMITI PALATINO RHENI; TVTORI ET ELECTORALIS PALATINATVS Adminiſtratori; S. R. Imperii in partibus Rheni, Sueviæ, Iuriſq; Franconici Proviſori & Vicario; Duci Bavariæ; Comiti Veldentiæ & Sponhemii &c.

ſecundùm SPONSO:

NEC NON

Illuſtriſsimæ Principi ac Heroidi, Dominæ

DOMINÆ LOYSIÆ;

Sereniſsimi, Potentiſs. celeberrimæq; memoriæ Principis, FRIDERICI IV. Palatinatus Rheni, ac S. R. Imperii Electoris, Ducis Bavariæ &c. filiæ,

SPONSÆ,

Conjugale fedus V. Non. Maji. MDCXII. anno, Heydelbergæ feliciſſ. ferientib.

IOHANNI, Duce nata, Duci LOYSIA nubit:
Sacra fave Sponſis Numinis Aura novis.
Non ita Sapphiri ſociantur ritè Pyropis:
Non ita purpureis lilia cana roſis.
Non ulmo meliùs vitis conjungitur: aut plùs
Mons Libanus Cedros; Balſama Memphis amat.
Moribus, ingenio, pietate, virente juventâ,
Suntq; DVCVM verâ nobilitate pares.
Hic tamen illuſtri magis eſt Heroide dignus,
Illuſtri magis hæc eſt quoq; digna Viro.
Spiritus alme veni, ſancti generator amoris,
Sponſorúmque reple pectus amore tui.
Sit domui pax, ſit ſocio concordia lecto,
Tamq; pari præſens gratia dia jugo.
In bona multiplices manent hinc publica fructus:
Grata DEO gignant pignora; grata bonis.
Plùs vel Vlyſſe tori Sociam colat Ille jugalis;
Penelopéque magis diligat Illa Virum.

Humil. devot.
Debitæq; obſerv. ergô accineb.
IOHANNES FILICZKI de FILEFALVA.

37. ábra: II. János és Luise Juliane házasságára kiadott nyomtatvány Filiczki versével (1612)

A vers megírásakor Filiczki egyetemi tanulmányai miatt már egy éve Heidelbergben tartózkodott. Nem is a vers miatt érdekes ez számunkra, hanem mert ez az egyetlen olyan alkalmi verse, amely egy kézzelfogható, röplapnyi alkalmi nyomtatványon jelent meg, úgy tűnik saját kiadásban. Tehát az alkalmi versekről korábban írt elméleti résznek egy szemléletes példája. És arra is jó példa, hogy a jelek szerint visszhangtalan is maradt Filiczki ezen próbálkozása. A vers szerint a hercegi párhoz képest illőbben

a zafírok sem társulnak a piropokkal, vagy a fehér liliomok a vörös rózsákkal. A szilfa sem egyesül szorosabban a szőlővel,[294] ahogy a Libanoni-hegység sem szereti jobban a cédrust,[295] vagy Memphisz a balzsamait.[296] Erkölcseikben, jellemükben, kegyességükben, viruló ifjúságukban és igaz hercegi nemességükben is egyformán társak. Aztán a tápláló Szentlelket hívja Filiczki, a szent szeretet teremtőjét (*generator sancti amoris*), hogy a hitvesek keblét szeretetével megtöltse. Az epithalamiumok szokásos formulájával zárja a verset a házra békét, a társak között egyetértést, kötelékükre és gyermekáldásukra isteni kegyelmet kérve. A herceg még akár Odüsszeusznál is jobban viselje gondját hitvesi ágyában társának, és a hercegnő még Pénelopénél is jobban becsülje a férfit!

Iohanni, Duce nata, Duci Loysia nubit,
  Sacra fave sponsis numinis aura novis.
Non ita sapphiri sociantur rite pyropis,
  Non ita purpureis lilia cana rosis.[297]
Non ulmo melius vitis coniungitur, aut plus
  Mons Libanus cedros, balsama Memphis amat.
Moribus, ingenio, pietate, virente iuventa,
  Suntque ducum vera nobilitate pares.
Hic tamen illustri magis est heroide dignus,
  Illustri magis haec est quoque digna viro.
Spiritus alme veni, sancti generator amoris,
  Sponsorumque reple pectus amore tui.
Sit domui pax, sit socio concordia lecto,
  Tamque pari praesens gratia dia iugo.
In bona multiplices manent hinc publica fructus,
  Grata Deo gignant pignora, grata bonis.
Plus vel Ulysse tori sociam colat ille iugalis,
  Penelopeque magis diligat illa virum.

[294] A nyugati kultúrkörben nagyjából kétezer éves szimbóluma a házasságnak. Catullustól (62.49–58) ismerjük az első szilfa–szőlő képet mint a házasság toposzát. De lásd még: Vergilius, *Georg.* 1.2, Horatius, *Ódák* 2.15.4–5, Ovidius, *Meta.* (14.661–668). De még Shakespeare-nél is megtalálhatjuk a *Tévedések vígjátéká*ban (2.2.173–176): „*Come, I will fasten on this sleeve of thine; / Thou art an elm, my husband, I a vine, / Whose weakness, married to thy stronger state, / Makes me with thy strength to communicate*." John Milton (1608–1674) *Elveszett Paradicsom*ában Éva lenne a szőlő és Ádám a szilfa. Green 1996, (304–305). Andrea Alciati emblémáskönyvében (160. embléma) a halálon túl is kitartó, igaz barátság szimbóluma. A toposz széles körű, részletes összefoglalását lásd: Demetz 1958.

[295] A nemesség, nagyság szimbóluma. Lásd még *Zsoltárok könyve* 92.13: „Az igaz virágzik, mint a pálmafa, növekedik, mint a czédrus a Libánonon", vagy *Ezékiel próféta könyve* 31.2–8. De a házasság kapcsán utalhat az *Énekek éneké*re (3.9) is: „Gyaloghintót készített magának Salamon király..."

[296] Itt valószínűleg a múmiákat az örökkévalóságnak tartósító balzsamokra gondol Filiczki.

[297] Gyakori kép a neolatin költészetben. Lásd például Giano Pelusio (1520–1600): *Et cum purpureis lilia cana rosis* (Pelusius 1567, 70), vagy Ottavio Sammarco (1560-as évek–1630): *Miscent purpureis lilia cana, rosis* (Sammarco 1568, 39r).

23. Főműve: összegyűjtött alkalmi költeményeinek és epigrammáinak bázeli kiadása (1614)

315 válogatott költeményét saját szerkesztésében adta ki 1614-ben Bázelben. A silva-gyűjteményt két könyvre osztotta, az első 171, a második 184 versből áll. Ha szigorúan vesszük, akkor csak a kötet első könyve tartalmaz alkalmi költeményeket, a második könyv versei a már idézett quintilianusi meghatározás értelmében vett kidolgozatlan, nyersanyagjellegű improvizációk. Filiczki kötetére is jól illik az a megállapítás, amely szerint minden alkalmi költemény silva, de nem minden silva alkalmi költemény.

Pareus 1619-es kiadásába csak Filiczki első könyvét vette fel. A gyűjtemény első könyve számunkra azért lehet érdekes, mert alkalmi költeményeit maga Filiczki sorolja be alműfajokba, és rendezi külön alfejezetekbe. A magyar – néhol pontatlan – meghatározást érdekességként közlöm az 1864-es fordítás[298] alapján:

- *Genethliacum, ubi et novus annus natalitium* (születésnapi)
- *Gratulatorium* (örvendező)
- *Προπεμπτικόν* (útravaló)
- *Philothesia* (Istenszerető)
- *Symbolum* (áldozati)
- *Προσφώνησις* (megszólító)
- *Epithalamium* (nászünnepi)
- *Παραμυθητικόν* (példaregélő)
- *Funebris* (halotti)

Az egész, két könyvre osztott kötet egyértelmű mintája Georgius Carolides *Farragó*ja (1597). Ez olyannyira igaz, hogy Filiczki is a pontyos Hodějova-címer ábrájával és címerversével kezdi a könyvét. Ráadásul az ifjabb Hodějova-bbáróknak szóló előszó is néha szó szerinti átvételekkel Carolides idősebb Přech Hodějovskýhoz szóló előszavát imitálja. Carolides első könyvét öt centuriára osztotta, amelyek Vives 500 szentenciájából formáltak tömör disztichonokat (*perpetuis distichis explicata*). Filiczki – mint majd látjuk – ezekből is mazsolázott, de az első könyvét a fent felsorolt tematikus fejezetekre osztotta, amelyekből Carolides *Farragó*jának második könyvében a nászverseket (*epigrammata nuptialia*), szimbólumokat (*insignia et symbola*), születésnapi verseket (*genethliaca*), halotti verseket (*funebralia*), és külön egy *anagramma* alfejezetet találunk, amelyek előkerülnek ugyan Filiczkinél is, de ő nem osztotta külön fejezetbe őket. Az az ember érzése, ha felütjük Carolides második könyvét, a *Liber epigrammatum*ot, hogy bármikor kieshet belőle egy Filiczki-kötet.

[298] Szombathi, Soltész 1864, 881.

Ajánlás

Könyvét patrónusának, a cseh Hodějova (Hoddiegova) családnak ajánlotta egy címerverssel és egy prózai előszóval. Ami rögtön feltűnik az olvasónak, hogy az előszó valójában egy évekkel korábban, 1610. augusztus 27-én, Marburgban írt levél saját tanítványaihoz: Přech, Smil, Bohuslav és Adam z Hodějovához. (Lásd 5. számú függelék.) Apjuk április 4-én halt meg, és jóllehet 1608-tól Marburgban tanultak, ekkor még valószínűleg Prágában tartózkodtak és a családi ügyeket intézték. A hosszúra sikeredett levélből kiderül az is, hogy Filiczki valamiféle ajándékot (*munusculum*) küldött az ifjaknak. A szöveg arra enged következtetni, hogy könyvről lehetett szó. Ezért is dönthetett végül Filiczki úgy, hogy 1614-ben ezzel a levéllel adja ki a gyűjteményét. Így alakult át az eredetileg kísérőlevél egy *epistola dedicatoriá*vá, amellyel tiszteleg a család előtt, és mint „ajándékocskát” fel is ajánlhatja vele a friss, bázeli kötetet. A levél egyáltalán nem érdektelen, mert költőnk ebben műveltségi és oktatási ideálját is felvillantja.

A levél tartalmilag két fő részre osztható. Az első rész a Hodějova család válogatott genealógiája, amely a dicső ősök jeles példáit sorolja fel, akik műveltségükkel és vitézségükkel utat mutatnak az ifjaknak. A második rész a klasszikus auktorok példáin keresztül buzdít tanulásra.

A levél vezérfonala az *utilitas* erényének a kifejtése annak három összetevőjén, a *pietas*on, a *prudentiá*n és végül az *eloquentiá*n keresztül. Filiczki rögtön megállapítja a levél elején, hogy az ifjak életéből egyáltalán nem hiányoznak azok az ösztönzések, amelyek a kegyesség és bölcsesség stúdiumaira invitálják őket, hiszen már megboldogult atyjuk is nagy élvezetet lelt ezekben. De *heroina pietatis studiosissima* édesanyjuk is jó példával járt előttük, aki akárhányszor is levelet írt nekik, ezt az egyet mindig gondosan a szájukba rágta. Na és a tanáraik! Akik jó erkölcsre és becsületre ösztönző olvasmányaikkal mindig jó példát mutatva világították meg előttük a stúdiumok útját. Ráadásul ott állnak előttük illusztris családjuk jeles tagjai, akiknek tükrében *speculum principum*ként láthatják saját magukat is. Majd Filiczki a *Nosce te ipsum* (Ismerd meg önmagad!) életvezetési bölcsességgel, valamint az *ars et natura* egymást kiegészítő dichotómiájának nevelő célzatú közhelyével serkenti a négy ifjút tanulmányaik elmélyítésére. Ha felfedezik önmagukban a természet némely jeles adományát, akkor foglalkozzanak azokkal. Ám, amit megtagadott tőlük a természet, azt szorgalommal és a legjelesebb művészetek fáradhatatlan tanulmányozásával kell kipótolniuk.

Ezek után a Hodějova család jeles tagjait név szerint is megemlíti, mint akik vitézségükkel és műveltségükkel is utat mutattak. Ez a rész egyfajta intertextuális parafrázisa Jiří Carolides z Karlsperka (Georgius Carolides) 1597-es *Farrago symbolica sententiosá*ja előszavának. A prágai humanista ezzel az előszóval ajánlotta könyvét idősebb Přech z Hodějovának. Szinte szó szerinti átvételről van szó, amelyben megint egy humanista hatástörténeti játékot láthatunk, amivel Filiczki egyszerre tiszteleg Carolides előtt, és a levél írásakor már halott idősebb Přech előtt (lásd a 4.

számú függelék lábjegyzetében). Ráadásul ezt lábjegyzetben is jelzi ezekkel a szavakkal: „*Vide praefat[io] M[agistri] Georg[ii] Carolidae a Carlsperga P[oetae] C[oronati] Caes[arei] etc. in Farragine Symbolica.*"

Filiczki tehát Carolides lábnyomain szorosan haladva a homályos múltból közeledik a négy ifjú nemrég elhunyt apja, idősebb Přech z Hodějova felé. A család Sobieslavjai, Bernhardjai és Bohuslavjai számtalanszor locsolták ellenséges vérrel a távoli földeket Magyarországon, Franciaországban vagy Itáliában. Ezek dicső tetteit soha semmilyen kor sem fogja elfeledni. Aztán ott vannak az Udalricusok, Johannesek és Wilhelmusok, akiknek hatalmas császárok és királyok örvendeztek. Üdvös tanácsaik felvirágoztatták Csehországot. Napvilágra kerültek az eltemetett irodalmi művek (*studia literarum sepulta in lucem producta sunt*) és felébredtek a költői tehetségek (*poetica ingenia excitata sunt*). Mindez teljesen nyilvánvaló, ha a család kiválóan felszerelt könyvtárára, vagy Bohuslav[299] elegáns költeményeire gondolunk, amelyeket máig olvasnak a tudós férfiak (*quae hodie adhuc multorum doctorum virorum manibus teruntur*). Ők örökké fognak élni a történetírók és költők műveiben (*vivent illi aeternum in historicorum et poetarum monimentis*). Filiczki – írja – most nem tér ki külön nagyapjukra, a tanácsaiért oly ünnepelt királyi hivatalnok Bernhardra (†1595), sem pedig boldog emlékezetű szülőatyjukra, akit szent császári őfelsége a kouřimi kerület kapitányának nevezett ki.

Isten segítségével (σὺν Θεῷ) könnyen fognak eredményt felmutatni. Ha tanulmányaik leendő győzelmi pálmáját nem korlátozzák valami börtönbe ültetve, hanem szabadon hagyják növekedni (*si studiorum vestrorum palmam non in carceribus, sed in meta fixam esse statueritis*). Ha a nyilvános és magánelőadásokat figyelmesen fogják hallgatni, és a hallottakat annyiszor elismétlik, mígnem az ismételtek testnedveikké és vérükké nem alakulnak (*si publicas et privatas lectiones diligenter audieritis, auditas repetieritis, repetitas in succum et sanguinem converteritis*). Mert – ahogy fogalmaz Filiczki – miként álmában sem lesz senki erényes, úgy a sült galamb sem fog a szájába repülni senkinek:

Nec enim, cuiquam per somnia Virtus,
Aut tepidos ventos assa columba venit.[300]

Ezt egészíti ki még a bencések jól ismert – *Ora et labora* – jelmondatát visszhangzó bölcsességgel: Isten is imáért és munkáért cserébe adja a javait (*Deus bona sua precibus et labore vendit*). Erasmus a „Gyakorlás teszi a mestert" közmondás latin verziójának, az *Exercitatio potest omnia* adagium (no. 1153) egyik magyarázataként idézi a

[299] Itt a jelentős irodalmi munkákat hátrahagyó, fiatalon elhunyt költőre, Bohuslav Hodějovský z Hodějovára (~1525–1553) utal. Truhlář, Hrdina, Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 1966b, 313–317.

[300] Vö.: Wander 1867–1880, IV, 1042.

Filiczkinél is olvasható mondás parafrázisát görögül, aztán latinul: „*Θεοὶ τἀγαθὰ τοῖς πόνοις πωλοῦνται, id est Dii bona laboribus vendunt*," vagyis az istenek munkáért adják javaikat cserébe.[301]

És Filiczki itt tér rá az *utilitas* erényének harmadik összetevőjére, az *eloquentiá*ra. Ugyanis az imádságot és munkát a latin nyelv gyakorlása és megismerése nélkül nem lehet megfelelően elsajátítani. Márpedig az ékesszólás szerzője és mestere a kitűnő stílus (*stylus optimus dicendi effector et magister*), amelyet a legelismertebb auktorok imitációjával kell kialakítani. E szerzőket figyelmesen kell olvasni, és bármi, ami hasznunkra lehet, vegyük ki, szakítsuk le, és raktározzuk el szellemi éléskamránkban (*ex ipsis decerpendum, atque in nostrum penum reponendum*). Azonban nem kell mindig és mindent bárkitől válogatás nélkül beletömni (*Nec tamen omnia, nec semper, et sine discrimine, quovis infarcienda sunt*). A tárgyat és a témához illő szavakat is jól meg kell választani. De még az elismert auktorok közül is inkább a poétákat kell jegyzetelni. Nem a közönséges beszéd sokaságából kell ezt a tudást megszerezni, ahogy a jó mézet sem lehet bármilyen leszakított virágból kinyerni.

Mivel az *utilitas* harmadik részeként idáig az *eloquentiá*ról, vagyis a retorikai beszédről írt, úgy érzi, muszáj a költészet apológiájának is szentelnie egy külön szakaszt. Filiczki szerint a poézis a szónoki beszédnél nemcsak kellemesebb (*gratior*), de alkalmasabb (*accommodatior*) is Isten és a jeles hősök dicséretére. Az is nyilvánvaló, hogy minden korban szerették, művelték és támogatták is a költészetet az alacsonyabb néprétegektől kezdve egészen azokig, akik a respublica kormányevezőjét tartották a kezükben. Elég csak Dávidra, Salamonra, vagy akár Nagy Sándorra gondolni, aki még menetelés közben is Homéroszt olvasott. Ez utóbbi anekdotát Plutarkhosztól, a *Párhuzamos életrajzok* Nagy Sándorról szóló 26. fejezetéből vette Filiczki. Augustus császár is a legnagyobb kegyben és a legnagyszerűbb jótéteményekben részesítette a két legjelesebb költőt, Vergiliust és Horatiust. Itt megint beszúrt egy lábjegyzetet Donatusról: „*Vide vitam Virg[ilii] ab Ael[io] Donato editam*." Másokat viszont a régi korokból, vagy saját idejéből már inkább nem is említ, nehogy túl nagyra nőjjön a beszéde. Ezért aztán nem is kell hallgatni azokra, akik a költészetet el akarják űzni az irodalom mezejéről, vagy azt állítják, hogy a neves családokhoz az kevésbé lenne méltó. Épp ellenkezőleg, inkább minden eszközzel támogatni kell, mert nem volt oly kor, amelyben a tanult, értelmes és előkelő ember ne szerette volna azt hevesen, ne becsülte volna sokra és ne vágyott volna sietve előbbre jutni benne.

Majd az *Állam*ban (lásd 606e–608b) a poézist nem túlságosan szívelő Platónra hivatkozik Filiczki, mint aki a költészetet a bölcsesség szülőjének és vezetőjének nevezi

[301] A görög forrásokat is lásd Erasmusnál. A *De copiá*ban így idézi: *Labore dii bona sua vendunt*. Kis-Viczay Péter a következőképpen magyarázza a latin közmondásokat: „*Laboribus vendunt bona Dii*. Sokat fárad vadász, ritkán szárad halász, úgy keresi kenyerét." „*Exercitatio omnia potest*. A gyakorlás 's munka, csak ne légyen csonka, mindent jól végben vihet." (Kis-Viczay 1713, 260, 153.)

(*parentem sapientiae ac ducem nominat*). Itt is megadja a forrást: „[Vide] *in Lyside*." Itt a *Lüszisz* 213e5–214a2-re utal. Steiger Kornél fordításában: „A költők nyomán járva, hiszen ők számunkra mintegy atyái és vezérei a bölcsességnek."[302]

Majd Sztrabón *Geographicá*jára (1.2.3.) utal, aki a régiekre hivatkozva a költészetet az első filozófiának (*prima Philosophia*) nevezi, amely az emberi kor hajnalától fogva tanít arra, hogyan kell élni, mik a jó erkölcsök, célt mutat és megtanítja az elvégzendő munkát örömmel csinálni. Később aztán igazán bölcsnek csak a poétát ítélték.

Ezután Scaligert idézi szóról szóra: „*Nos nullis philosophorum praeceptis aut meliores aut civiliores evadere posse, quam ex lectione (vel solius) Virgilii*."[303] Vagyis Vergilius olvasásánál nincs is jobb filozófiai tanítás.

Ennyi elég is erről, hiszen azon bugrisokat, akik még ezek után is elítélően gondolkodnak a költőkről, maga Merkúr, vagy Apollón sem tudná meggyőzni. Itt Erasmus *Ne Mercurio quidem credere* című adagiumára (no. 3603) utal, amelynek a forrása szintén Sztrabón (*Geog.* 2.4.2). De szerencsére ezen legnemesebb természettel és reményekkel bíró Hodějova ifjak annyival tiszteletreméltóbban fognak majd másoknál gondolkodni és tanulmányaikkal kapcsolatban érezni, amennyivel azoknak a hasznuk (*utilitas*) is nagyobb az óriási gyönyörrel párosulva, és amennyivel születésetek szerint is nemesebb helyről származnak.

Filiczki végül praeceptori-atyai jótanáccsal zárja levelét: fogadjátok tehát örömmel ezt a kis ajándékot, amely sem életkorotoktól, sem családfátoktól nem idegen. Ti, akik őseitek legdicsőbb nyomdokain haladtok, minden erővel és lelkesedéssel törekedjetek mindig arra, hogy tartsátok szem előtt a bölcsesség és tudomány forrását, Istent, akinek tiszteletét már az anyatejjel együtt magatokba szívtátok. Életeteket és viselkedéseteket Isten igéje szerint irányítsátok! A Virtus és Bölcsesség mezejére (*Virtutis et Sapientiae campum*) lépve pedig éjjel és nappal siessetek rajta előre. Ez nektek becsületetekre, családotoknak díszére és a Hazának javára szolgál majd. Isten, aki akaratot adott nektek a tanulásra, adjon kitartást és minden elvégzendőhöz erőt is bőven. Legyetek jól, és gyarapodjatok korban, tudásban is, valamint váljatok a köztársaság és az egyház legnagyobb javára.

A címervers egy ma már számunkra talán lehetetlen vállalkozásnak tűnik, amikor a Hodějova család címerállatáról, a pontyról igyekszik valami hízelgőt írni (lásd a 38. ábrát). Habár Filiczki egyáltalán nem aknázza ki a lehetőségeket, az állat szimbolikája tartalmaz pozitív meglepetéseket. A már említett Wolfgang Franz is igen elismerő szavakkal kényezteti a pontyot.[304] Ismét Miskolci Gáspár gyönyörű fordításában idézném:[305]

[302] „*...σκοποῦντα [τὰ] κατὰ τοὺς ποιητάς· οὗτοι γὰρ ἡμῖν ὥσπερ πατέρες τῆς σοφίας εἰσὶν καὶ ἡγεμόνες.*"

[303] Scaligernél (1561, 104) a mondat: „*Nullis philosophorum praeceptis aut melior aut civilior evadere potes, quam ex Virgiliana lectione*."

[304] Franz 1612, 675–676.

[305] Miskolci 1702, 566.

„És valaminthogy a' Tsuka a' kegyetlen tirannus Uraknak: azonképen a' Potyka a' kegyelmes Fejedelmeknek igen jeles kiábrázolójok. Mert a' Potyka nem él hússal, maga nemét nem észi 's nem emészti ugyan, de azért tellyességgel nem-is óhatja magát, hogy a' víz szinén járó legyeket, szúnyogokat, és a' fenekén mászó gelesztákat-is ne egye, azt nem állhatja; mellyeket mikor észen, szájával való valami kopogás hallatik tőle, nagy öreg garas korátsú, könnyen le-hùlló haja vagyon, nagy seregenként szeret járni, a' fövenyes helyen örömest lakik, az igen mély helyeken lakni pedig nem szereti. Ezenképen az istenes Fejedelemhez nem illik, hogy az ő birtokabélieknek húsokat 's értekeket egye, mint a' ragadozó Tsuka természetű Tirannusok, a' kik az ártatlan embereknek meg-nyomoríttatásokban gyönyörködnek: mindazáltal a' Legyeknek, Szúnyogoknak, Gelesztáknak, az-az, a' latroknak és a' Respublicának békeségét bontogatóknak nem kell kedvezni, hanem inkább igyekezni kell rajta, hogy az illyeténeket a' nép közzül ki-gyomlálhassa, Potyka módra ugyan tzammogva jó ízűn essék azoknak ki-ontatott vérek nékie."

A versnek ismerjük egy valószínűleg korábbi, kéziratos verzióját is.[306] A philadelphiai kézirat eltéréseit lábjegyzetben jelzem:

Insignia Illust[ris] Baronum ab Hoddiegova[307]
Auricolor glauco qui fulget in orbe[308] cyprinus
  Est Hoddiegovii[309] stemmatis altus honos.
Caerulus umbo[310] maris memorat certamina, piscis
  Aureus audaci[311] parta trophaea manu.
I nunc, et titulos iacta, sine rebus, inanes![312]
  Quam tribuet Virtus, fama perennis erit.

(A nemes hodějovi báró címere. Aranyszín ponty fénylik a kék glóbuszon a Hodějova-családfa magasztos méltóságaként. A tengerkék pajzs a küzdelmekre emlékeztet, az arany hal a bátor kézzel szerzett trófeákra. Most menj és hajítsd el a tettek nélküli üres titulusokat! Amit majd a Virtus ád, attól lesz örök a hírnév.)

306 KCms, 250v.
307 *Arma baronum ab Hoddiejova*
308 *Ambo, corona, decus regum, flavusque*
309 *Hoddiejovii*
310 *Cassis aperta*
311 *Auricolor forti*
312 KCms *I, nunc, et titulos jactes magno aere paratos*:

A latin szövegben két Ovidius-allúziót is felfedezhetünk: *Amores* 1.8.10: *fulget in orbe dies* (1. sor); *Amores* 1.10.62: *carmina quam tribuent, fama perennis erit* (6. sor). Ez utóbbihoz lásd még: Vergilius, *Aen.* 9.79, és vesd össze Janus Pannonius, *Ad Troilum* 2. sorával: *Sed dicis: tua sic fama perennis erit*. Mivel Filiczkivel kapcsolatban máshol is találkozhatunk Basilio Zanchi nevével (lásd 185. oldalon), ezért érdemes lehet megjegyezni, hogy a 4. sor az *Ad Petrum Strozzam* című epigramma második sorának a végét visszhangozza: *parta trophaea manu*.[313]

38. ábra: A Hodějova család címere a bázeli kiadás elején

A *Carminum liber* első könyve
Paratextus

Az első könyv bevezetőként tizenegy verset tartalmaz kilenc szerzőtől. Idősebb Rudolph Goclenius, Hermann Kirchner, Heinrich Gutberleth és Caspar Sturm egyik verséről már volt szó (lásd 93. oldalon). Sorrendben a következő költemények olvashatók még Filiczki tiszteletére.

Caspar Sturm tízsoros verse Filiczki *elegans* könyvecskéjét szólítja meg (inc. *Docti carminis, elegans libelle*). A bölcs és kedves dal kommentátorának nevezi, amelyben a Filiczki-féle múzsák és gráciák mosták a kezüket (*Pierides Gratiaeque abluere manus*

313 https://www.poetiditalia.it/texts/ZANCHI|stro|001 (2023. 04. 16.)

Filiczkianae). A tiszta istenség jóváhagyta és jónak ítélte a könyvet. Gyerünk, könyvecske, élvezd ki hát ezt a kedvező ítéletet. Akiknek pedig nem tetszik a kötet, azok csakis magukról mondanak ítéletet.

Az udvari orvos és népszerű professzor, Johann Pincier játéknak látja a könyv költeményeit és főképp a kötet szemérmetlenségtől való tartózkodását dicséri (pedig azért akadnak olyanok is benne). Pincier a horatiusi *dulce et utile*-elvet parafrazeálja, mint *iocosus et utile*. Az ilyen versektől felüdül az olvasó. A professzor ajánlása szerint érdemes elolvasni a könyvet, mert bosszúságot semmmiképp sem fog az olvasónak okozni.

Non hic illepidos et impudicos,
  Lector repperies benigne, lusus,
Non vitae illecebras libidinosae,
  Non laudabilium venena morum,
Non morsus calami procacioris,
  Non figmenta Dei sinistra verbo,
Non frugis vacuas levesque nugas,
  Queis Christo vacui scatent poetae.
Verum tale poema, lectione
Cuius se recreet virilis aetas,
  Converti in melius queat iuventus.
Nam sunt utilibus iocosa mixta,
  Omne ut iure ferat poeta punctum.
Si perlegeris ergo, non pigebit.

(Nem fogsz itt – kegyes olvasó – ízléstelen és
szemérmetlen játszadozásokat találni, sem a fajtalan
élet csábításait, sem a tisztes erkölcsök mérgeit, sem
a szemtelen íróvessző marását, sem Isten igéje elleni
balga képzeteket, de még a jóravaló ember üres és
könnyed tréfálódását sem, melyektől hemzsegnek
a Krisztus nélkül való poéták. Valóban, ez olyan
költészet, amelynek olvasásától feléled a férfiúi
kor, hogy visszatérhessen jobb ifjúságába. Mert
hasznos dolgokkal tréfásak vannak keverve, hogy a
költő mindenkinek tessen. Ha tehát majd olvasod,
bosszankodni biztos nem fogsz.)

A heidelbergi poétika- és történelemprofesszor Simon Stein (Stenius, 1540–1612 után) egy görög epigrammával és annak latin átírásával üdvözölte Filiczkit. A kissé

semmitmondó vers megint kiemeli Filiczki tanultságát és nemes jellemét, valamint hangsúlyozza, hogy távol állnak költőnk verseitől a részeges és szerelmi tobzódások. A latin versike így hangzik:

Collaudent alii Bacchi vates et Amoris,
Prae reliquis nobis ille poeta placet,
Carmine qui docto commendat vel pietatem,
Vel celebrat claros nobilitate Viros.

(Mások Bacchus és Amor költőit dicsérik, nekünk,
maradéknak viszont az a poéta tetszik, aki tudós
dalaival a kegyességet ajánlja, vagy a nemességükkel
kitűnő férfiakat ünnepli.)

Ludwig Lutz (Lucius) bázeli logikaprofesszor szintén egy négysoros epigrammával dicséri a verseket:

Carmina num reprobem, me quaeris, amice Filiczki;
  Anne probem contra, quae tua Musa dedit?
Dicam. Doctrinae, Virtutis, plena Leporis,
  Dispeream, ni sint carmina digna legi.

(Azt kérded, Filiczki barátom, hogy verseidet rossznak
tartom-e. Vajon ágálhatok-e mindaz ellen, amit
múzsád adott? Megmondhatom neked. Tele vannak
tudománnyal, virtussal és szellemességgel, és vesszek
el, ha e versek nem méltóak az olvasásra!)

Egy másik heidelbergi professzor, Richard Hemmel (~ 1550–1621) *Ριχάρδος* ὁ Εμέλιος-ként írta alá kilenc disztichonból álló *Ιωαννῃ τῷ Φιλιτσκίῳ Ούγγάρῳ, ἀνδρὶ εὐγενεστάτῳ, χαίρειν* című görög versét mindenek hiábavalóságáról és a töröktől sanyargatott magyarokról (inc. Ὑψιμέδοντα θεὸν, Φιλλίτσκιε*, σοῖς ἐπέεσσι*).

Georg Pasor 1608. október 1-jei siegeni albumbejegyzését, egy görög verset, amelyben a professzor jókívánságait tolmácsolja, Filiczki a bázeli kiadásban is közölte *Ex albo amicorum* címen (inc. *Αἰσχρὸν μὲν δηρόντε μένειν, κενεόντε νέεσθαι*).

Az ajánló verseket író professzorokat Filiczki a marburgi (1608–1610), heidelbergi (1611) és bázeli (1612–1613) tanulmányai során ismerhette meg.

Az ajánlások után – a paratextus paratextusaként – saját maga szólítja meg a könyvét. Ez a kis vers hevenyészett ars poeticáját is megadja. Nehéz eldönteni, mennyire lehet komolyan venni, vagy mennyire csupán humanista játszadozás. A költemény első – pásztorkölteményt idéző – képe is azt sugallja, mintha költőnk sem vette volna túl komolyan a kötetet. Ez azonban – mint humanista szerep – inkább a már említett

quintilianusi tradíció felvállalása, mintsem poétikai vallomás. Olyan könnyed lírai dikciót ígér, amely egyrészt nem veszi magát túl komolyan, másrészt pedig a költészet egészének árjában is kijelöli a helyét. Miközben az égen csintalankodó (*luxuriantur*) madarak édes énekétől rezegnek a dús lombú bokrok, Filiczki szerint könyve is szeretne köztük – mint csicsergő madarak között recsegő (*stridere*) tücsök – repkedni az áttetsző levegőben (3–4. sor; itt a *volitare per auras* mondatrész valószínűleg Martialist idézi: 1.3.11, de Lucretiusnál is megtalálható: *De rerum natura* 4.221). De nem hajtja olyan éteri magasságokba semmi. Azért, mert a Rajna sekély vizében (*vadum*) mozogni mer sajkájával, még nem képzeli magát az óceánba (7–8. sor). (A Rajnára való utalás is azt mutatja, hogy ezt a könyvéhez szóló verset is Heidelbergben írhatta 1611-ben.) Könyvét végül jótanácsokkal is ellátja, amely közhelyek egymás után való felsorolása, parafrazeálása. Az az olvasó érzése, mintha mottót, gnómát tartalmazó epigrammákat fűzött volna sorban egymás mögé Filiczki, amelyek azért hellyel-közzel érintik ugyan a témát, de kár lenne ezekből különösebb költészetelméleti következtetéseket levonni. Az első bölcsesség így hangzik: Nem elég csupán jól beszélni (*bene dicere*) ahhoz, hogy az egész világon tetsszen a tanult embereknek (9–10. sor). Itt folytatja (11. sor) a *gnóthi szeauton* (*nosce te ipsum*) parafrazeálásával, amellyel inkább már saját magához szól, mint a könyvéhez: „Ismerd meg erősségeidet és tanulj meg élni önmagaddal!”

És itt jön egy érdekes jótanács, amely ellentmondani látszik az alkalmi költészet korábban is hangsúlyozott quintilianusi értelemben vett *celeritasának.* Megbánás (*metanoea*) követi a hamari tetteket.[314] Ezt még ki is hangsúlyozza az Alciatitól[315] (lásd 39. ábra) és aztán Camerariustól[316] is ismert embléma képével, amely szerint a gyors tök hiába növekszik és tör gyorsabban az ég felé, mint a fenyőfa (Camerariusnál a fenyő törzsére tekeredik fel), és magasabbra nyúlva hiába képzeli magát felsőbbrendűnek a többi fánál, ha ez a dicsőség a téllel véget ér, míg az örökzöld fenyő a fagy beálltával is tovább zöldell. (Lásd Hieronymus Curione albumbejegyzését a 430. oldalon.) Filiczki szerint nem a tél mutatja a tök gyarlóságát, hanem a betakarítás. A tököt ezek szerint termesztik és le is szedik már a tél előtt. Ez akár vonatkozhatna az alkalmi költészetre is. A tök olyan „házi jószág”, amely – miként Alciati emblémája is mutatja – csupán valamire támaszkodva tud az ég felé futni. Támasz kell neki, amit a társas esemény alkalmával aztán le is szüretelnek, és a kamrában tárolva – miként az alkalmi nyomtatványokat a polcon – el is felejtenek. Az alkalmi költő tehát olyan, mint a tök: gyorsan ír és gyorsan feledésbe is merül? Ez ugyan jól illene az alkalmi költészet sietségéhez, azonban Filiczki ennek a továbbiakban is pont az ellenkezőjével folytatja.

314 A *metanoea comes* kifejezéssel találkozhatunk: Beroaldo 1512, 49ᵛ, aki Quintilianust felemlegetve fejti ki röviden a *metanoea comes occasionis* tételt; Buchler 1602, 45.

315 *In momentaneam felicitatem* (Pillanatnyi boldogságban) című embléma. Alciati 1531, D5ʳ.

316 *Cito nata cito pereunt* (A gyorsan születettek gyorsan el is vesznek) című 45. embléma. Camerarius 1654, 46ᵛ–47ʳ. A mesét lásd még Irénée de Sainte-Catherine-nál (†1672): Irenaeus 1666, 183.

Könyvét egyrészt óva inti Ikarosz elbizakodottságától, aki merész ostobasága büntetéseként halállal lakolt (15–16. sor). Másrészt pedig egy az antikvitás óta jól ismert, közhelyes mottóval meg is erősíti „ars poeticáját" (17. sor): „Lassan járj, tovább érsz!", vagyis *Festina lente!* (Siess lassan!)[317] Ezt a biztonság kedvéért kiegészíti még azzal is, hogy a „késedelem győzelmet szül." Végül ehhez kapcsolódva könyvét így bocsátja útjára (18. sor): aki jól zárja le művét, az azt jelenti, hogy elég gyorsan be is fejezte. Vagyis hiába fejezünk be valamit gyorsan, ha nem jó, mert akkor az olyan, mintha be sem fejeztük volna, tehát lassú. Ha viszont akármilyen lassan is, de jól fejezzük be a művet, akkor az – mivel csak jól lehet valamit befejezettnek tekinteni – már egyből gyorsnak is számít.

Egyik sem utal arra, mintha költészeti ideáljaként a gyors alkotást támogatta volna. Épp az ellenkezőjére sarkallja könyvét és könyvén keresztül az olvasóját is: a lassú, átgondolt munkára, amely viszont épp az alkalmi költészet ideáljától esik távolabb.

Auctor ad suum libellum

Dum dulci resonant virgulta comantia cantu,
  Aeris inque globo luxuriantur aves,
Tu quoque vis caeli liquidas volitare per auras,
  Inter et argutas stridere gryllus aves.
Ah nihil hoc ad sublimem facit aethera, parte
  Quod possis aliqua tollere corpus humo.
Non ideo velit Oceano se credere, si qua
  Audeat in Rheni ludere cymba vadis.
Nec satis est ollas inter bene dicere! toto
  Qui cupiat doctis orbe placere viris.
Nosce tuas vires et tecum vivere disce!
  Praecipitis facti fit metanoea comes.
Sic tardae certat cito nata cucurbita pino:
  Messe sed haec una, pluribus illa viret.
Phoebo genitus Phaethon, sic Icarus olim
  Stultitiae poenas morte dedere suae.
Festina lente! parit et cunctatio palmam.
  Sat cito perfecit, qui bene finit opus.

[317] A számos példa közül lásd Erasmus adagiumát (no. 1001), vagy Aldo Manuzio jól ismert kiadói mottóját a horgony köré tekeredő delfinnel.

39. ábra: Alciati 1531-es emblémáskönyvében az *In momentaneam felicitatem* emblémája

1. fejezet: *Genethliaca, ubi et novus annus natalitium*

A fejezet 25 genethliacumból áll, amelyek közül 18-at címzett 26 embernek. A fejezet olyan, mintha az 1604-es *Xenia natalitia* párja lenne, akár külön kötetben is kiadhatta volna. Ezért pontosan ugyanaz el is mondható a fejezetről, mint az 1604-es könyvecskéről: a fejezet címe születésnapra írt verseket, míg a cím folytatása újévi köszöntőket (is) ígér.

Ahogy a *Xenia* kötetben is, itt a fejezet elején két latin és egy görög karácsonyi vers olvasható Krisztus születéséről. A négysoros görög vers (inc. *Ὡς Φοίβοιο περᾷ ὕαλον δίχα κλάσματος αὐγή*) a latin fordítása (inc. *Ut vitreos Titan sine damno permeat orbes*). Ezenkívül az 1606-os évre olvasható egy *strena*, vagyis újévköszöntő és annak görög fordítása (inc. *Δήϊος, ὀχληροῖστε βαρύστονος ὧρος ἀπῆλθε*). A versben felpanaszolja a „háborúhozó és fenyegető pusztításokkal terhes” 1605-ös évet, majd Krisztustól kér egy mindezektől mentes új évet (inc. *Bellifer et praegnans infestis casibus annus*).

Kicsit részletesebbn érdemes még foglalkozni azzal a költeménnyel, amely – miként a címből megtudjuk – Szent Ambrusnak (339–397) *A szüzességről* című műve 10. fejezetét dolgozza fel tíz disztichonban. Ez a vers sorrendben is a karácsonyi versek között található, és univerzális vigasznak szánja, amelyben metaforákba szedve felsorolja, hogy Krisztus mennyi bajban segíthet minket. Krisztus születésével szá-

munkra megszületett a nap, a táplálék, a gyógyír, a segítség, a béke, az út, az élet és az egészség is. Karácsonykor hát ezeket is megünnepelhetjük. Amennyiben tényleg a *De virginitate* 10. fejezetéről ír Filiczki, akkor a végeredményt még csak parafrázisnak sem lehet nevezni. Tartalmilag nem sok köze van Ambrus könyvrészletéhez.[318] A 7. sorban egy Horatius- (*Epistulae* 1.6.28: *si latus aut renes morbo temptantur acuto*), a 9. sorban egy Lucanus- (*Bellum civile* 8.544: *sic fata premunt civilia mundum?*) reminiszcencia fedezhető fel. A 9. sor *dura fatigat egestas* fél sora pedig két, pár évtizeddel korábbi német szerző alkalmi költeményében is fellelhető: *Namque ubi pauperies et dura fatigat egestas*;[319] *Quos labor atque fames, et dura fatigat egestas*.[320] Gulyás József fordításában is közlöm:[321]

[318] Összehasonlításképpen az Ambrus-rész Rajeczky Benjamin fordításában (Szent Ambrus 1944, 133–135): „Most már tudod, hol keresd Krisztust: tanuld meg azt is, hogyan érdemelheted ki, hogy keressen téged. Hívd a Szentlelket, mondván: »Rajta, északi szellő! Déli szél, jöjj! Lengj át kertemen, hadd áradjon szét balzsamod illata.« (Én. 4, 16.) »Jöjjön a kedvesem a kertjébe és élvezze pompás gyümölcseit.« (U. o. 5, 1.) Az Ige kertje a megujhodó lélek, és gyümölcsfáin az erények teremnek. Ime, el is jött; és akár eszel, akár iszol, akár imádkozol, jelen van, és így szól: »Jertek, egyétek étkemet, és igyatok a borból.« (Péld. 9, 5.) Ha esetleg alszol, kopog az ajtódon. Mondom, gyakran eljön, és benyújtja kezét az ablakon, de nem mindig és nem mindenkinek, csak annak a léleknek, amelyik elmondhatja: »Már levetettem köntösömet.« (Én. 5, 3.) E világi éjszakában ugyanis először le kell vetned a testi élet ruháiát; az Úr is elhagyta a testet, hogy érted diadalmaskodjék e világ urain és hatalmasságain. »Hogy öltsem fel újra?« (U. o.) Látod, mit mond az Istennek szentelt lélek? Úgy levetette magáról a testi cselekedeteket és a földi erkölcsöket, hogy már, ha akarná, sem tudná hogyan felvenni. »Hogy öltsem fel újra?« azaz: milyen tartózkodással? milyen szemérmességgel? és végül hogvan emlékezzem rá vissza? Mert a jó megszokásával a régi rossz szokás eltűnt. »Már megmostam lábamat; hogy szennyezzem be ismét?« (U. o.) Tudod az Evangéliumból, hogy a lábmosás a hit titka és az alázatosság jele, az írás szerint: »Ha tehát én, az úr és mester megmostam a ti lábaitokat, nektek is mosnotok kell egymás lábát.« (Ján. 13, 14.) Ez vonatkozik az alázatosságra. Ami pedig a hit titkát illeti: meg kell mosnia lábát annak, aki részesedni akar Krisztusban: »Ha meg nem moslak, nem lesz részed énvelem.« (U. o. 8.) Ha Péternek is ezt mondják, mi állhat akkor mireánk? Aki már megmosta lábát, annak nem szükséges újra megmosnia, de vigyáznia kell, hogy újra be ne mocskolja. Jól mondja a szent Egyház: »Már megmostam lábamat.« Nem azt mondja: »Hogyan mosom meg ismét?«, hanem: »Hogy szennyezzem be ismét?« A testi cselekedet példájával arra int tehát, hogyan kell lemosnunk tetteink nyomát a lélekben. Azért, ha már egyszer megmostad lábadat az örök forrás vizében, és megtisztítottad a misztérium szentségében: vigyázz, hogy a piszkos testi kívánságok és az ocsmány cselekedetek megint földi sarat ne kenjenek rá."

[319] Widemann 1564, [A4r].

[320] Dinckel 1582, [D7r].

[321] Gulyás 1936, 15.

Ex dicto Sancti Ambrosii liber 10. de virginitate.
Christus est omnia omnibus, etc.

Mens mea, ne trepides! Christus tibi cuncta ministrat,
Munera quae vitae, funera quaeque levant.
Si tenebras animi refugis, noctisque pavores,
Sol est, irradians lumine cuncta suo.
Si dape collapsas vires reparare laboras,
Vivificum caelo sufficit ille Cibum.
Si latus aut renes morbo cruciaris acuto,
Hic validum docti Paeonis Unguen habes.
Si te fata premunt, et dura fatigat egestas,
Portus adest, et opus queis tibi, donat Opes.
Si fera bella movent Satanas, caro, mundus et Orcus,
Pax tibi de Christi certa cruore venit.
Figere si recto vestigia tramite gestis,
Est Via, qua tuto,[322] qua pedes ire queas.
Si truculenta paves immitis spicula mortis,
Vita fit,[323] obtundens hostica tela necis.
Si moriens fragilis migras e carcere carnis,
Est tibi caelesti sede reposta Salus.[324]
Omnia fit[325] Christus, mea mens (quid plura requiris?)
Sol, cibus, unguen, opes, pax, via, vita, salus.

Krisztus minden.

Értelmem, ne remegj, Krisztus megadja neked, mi
Létünk bús terhét enyhíti és a halált.
Ha lélek éjét kerülöd s az éjszaka rémét:
Nap lesz, mely fénnyel mindenüvé beragyog.
Étellel ha a régi erőt újítni törekszel:
Égből küld te neked életadó eledelt.
Hogyha az oldaladat s a vesédet fájdalom éri:
Itt kapod a tudós orvosi gyógyszereket.
Hogyha a sors keze nyom s zaklat majd nagy nyomorúság,
Itt van a rév; ez ád támogatást teneked.
Hogyha az ördögit Orcus, test s föld hadra ereszti:
Krisztus véréből isteni béke fakad.
Hogyha te mindig jó ösvényen járni törekszel:
Ő lesz majd az az út, melyre te lépni kívánsz.
Hogyha a zord halál dárdáját félve kerülöd:
Élet lesz, a halál mord nyilait leverő.
Végnapodon ha a gyarló testnek záraiból kelsz:
Égi hazádban vár két keze üdve terád.
Mindened a Krisztus. Lelkem, hát kérsz-e te többet?
Étel, ír, nap, kincs, élet, ut, béke meg üdv.

Egyrészt érdemesnek tartom annak szemléltetésére közölni, hogy ezek szerint egy mű humanista parafrázisába akár még egy témára szabott szabad asszociáció is belefér, másrészt pedig a vers a *carmen philomelicum* egyik példája. Ráadásul egy jól sikerült példája lehet, mert idősebb Rudolph Goclenius görög lexikonában – igaz, név nélkül – Filiczki ezen versével demonstrálja a philomelicumot mint a technopaignion egyik alfaját.[326] Érdekes, hogy apróbb eltérések találhatók a bázeli kiadáshoz képest (ezeket lábjegyzetben jelöltem). Kilián István szerint inkább stiláris, mint műfaji fogalom, és a vers sorainak utolsó szavaiból kell megalkotni az utolsó verssort.[327] Filiczki verse viszont nemcsak nem felel meg ennek a meghatározásnak, de szemmel láthatóan a feladatot a legkevésbé virtuóz módon oldotta meg. A szavak ugyanis nem a főszöveg sorainak végén találhatók, hanem összevissza. Hogy az olvasó egyáltalán felfedezhesse a költői mesterkedést, Filiczki kiskapitálissal ki is emelte a disztichonokban a lényeges szavakat. Azért jegyeztem meg, hogy a feladatot a könnyebbik végéről fogta meg a poéta, mert az utolsó sorban nem tett mást, mint egymás mögött felsorolta

322 *Est VIA demonstrans*

323 *Est Vita*

324 *Aeterna insuperum fit tibi sede Salus.*

325 *C*uncta tibi est

326 „*In technopaegnio Poetico est carmen, quod voco φιλομέλισμα et φιλομέλισμάπονη cum breve seu parvum est, quo in aliquot versibus enumerantur quaedam res, singulae in singulis, quae sint verbi gratia, pulchrae, candidae, fortes ac similes, ac hoc quidem semper in gradu absoluto, sed genere et numero diverso, prout sunt nomina, in ultimo vero disticho eas recollectas coniugimus et ibi interdum utimur comparativo, dicentes hanc vel illam rem pulchriorem, candidiorem, fortiorem esse. Haec autem repetitio ex puris tantum nominibus fit eo ordine, quo supra se invicem fuerint subsecuta. Appellatur hoc artificium a quodam Philomelicum, et Philomelinum, non quod de Philomela illud sit (quamquam etiam Philomela eo celebrari possit) sed translato tantum nomine a Philomela, quae est Luscinia, in quam Philomela conversa esse fingitur ab Ovidio 6. Metamorph. Hoc artificii genus cum sit φίλον, id est gratum et suave, ac pulchrum, haud ab re pulchrum etiam et carum et amabile (ἐράσμιον, ἐρατεινόν) carmen vocari potest.*” Goclenius 1615, 259–260.

327 Kilián 1998, 20, 26, 315.

azokat a szavakat, amiket kiemelt. Az utolsó sor a vers tartalmának összefoglalója a Krisztus-metafora kulcsszavaival. Pontosan úgy, ahogy manapság tagekkel jelölnénk: #sol #cibus #unguen #opes #pax #via #vita #salus.

Strenae, vagyis újévi jókívánságok

1) A vers címében patrónusának nevezett id. Přech z Hodějovának (Przechius ab Hoddiegova) egy újévi verset ajánl az 1609-es évre. Az első sor az 1608-as évet búcsúztatja, amely ragállyal (valószínűleg pestissel), éhezéssel és háborúkkal volt terhes. A második sor ezektől kívánván megszabadulni, Krisztus oltalmába ajánlja az 1609-es évet, majd a vers végén a bárót és családját ajánlja Jehova kegyeibe. A két első sor chronogram. Az első sor betűi az 1608-as, míg a második sor betűi az 1609-es számot adják ki: *Tabe, fa***M***e, be***LLI***s* ***D****egrassans trans***II***t ann***V***s. /* ***HI****s***C***e re***C***ens* ***C****ass***V***s fa***C***, p***I***e* ***C****hr***I***ste,* ***MIC****et*. Ugyanennek a görög verzióját is közli Filiczki, de chronogrammok nélkül (inc. *Κηρὶ, νόσῳ, λιμῷ πολέμῳτ’ ἐτὸς αἰνὸν ἀπῆλθε*).

2) Konkrét címzett nélkül az 1610-es évre is írt egy újévi verset tíz disztichonban (inc. *Annus abit, quo avidus multos fluor abstulit alvi*).

3) Johannes Paulus Hegranust és tanítványait, a két cseh nemesifjút, Johannes Dobrzensky a Dobrzeniczet és Johannes Paczowskyt (együtt iratkoztak be Mikuláš Sekerkával) egy János-napi verssel üdvözölte (inc. *Ornatissime Iane, vosque amici*; p. 8). A vers majdnem ugyanakkor készülhetett valamikor, mint a herborni időszakban a többi János-vers. Azonban a vers elején azt állítja Filiczki, hogy a minap (*nuper*) egy csinosabb, merészebb és ügyesebb dallal már megünnepelte a születésnapjukat (lásd 262. oldalon), és most ugyanazt rosszul szőtt phalaikoszival teszi. De végül nem is a születésnapjukról szól a költemény, hanem inkább egy *strenát* nyújt át nekik, amelyben a szokásos testi és lelki javakat, valamint gondtól mentes öregséget kíván nekik Krisztustól az „élet nagy színházában." A 11. sorban az élet nagy színháza(i) nemcsak az élet-színház metafora miatt érdekes, hanem talán egy szójáték is, amely további jelentésekkel is bővíti: „*e Poli theatris magnis.*" Könnyen lehet, hogy a Plutarkhosztól (*Párhuzamos életrajzok: Démoszthenész–Cicero* 28) és Lukianosztól (például *Juppiter tragoedus* 3.12–13) ismert aiginai Polus *(Πῶλος)*, híres görög tragédiaszínészre is vonatkozik. És ha így van, akkor nemcsak a *polus*ra mint az ég színházaira utal, ahol az égiek rendezik előadásaikat a számukra, hanem kimondottan tragikus előadásokról van szó, ahol Póloszként játsszák a színházi szerepeket. Az újévtől viszont örvendetesebb „szerepeket kér." Épp Krisztus felemlegetése és a *nuper* szó használata miatt tartom valószínűnek, hogy a december 27-ei *genethliacum*ára céloz a versben Filiczki, amit pár nappal korábban írhatott nekik. Tehát a vers 1605. vagy 1606. december legvégén, talán éppen december 31-én készülhetett.

Születésnapi és névnapi versek

Genethliacumokkal nemcsak a születésnapokat, hanem a névnapokat is ünnepelték, mert az biztosabb volt, mint a születésnap. Sokszor nehéz eldönteni most már, hogy kinek a születésnapjára, kinek a neve napjára készültek ezek a versek. Jó kiindulópont lehet, ha a szerző a nemzésnél és születésnél is jelenlévő Geniust emlegeti fel a versében. Ez nagy eséllyel születésnapra készült.

1) Thököly Sebestyén fiának, báró Thököly Miklósnak (1587–1617) a 16. születésnapját ünnepelte meg Filiczki 11 disztichonban (inc. *Annuus assuetum Tekeli natalis honorem*; p. 4–5). A versből nem sokat tudunk meg, de az életrajzi adatokból az valószínűsíthető, hogy 1602 márciusa és 1603 júniusa között írhatta Görlitzben. (Kivéve, ha a névnapját ünnepli, mert akkor 1602. december 6-án írta.) Ha a feltevésünk helyes, akkor ez alapján le lehetne szűkíteni Thököly Miklós születésnapját is valamikor 1586–1587 közé. Az alkalmi versek általános jegyeit magán viselve ez a költemény sem tartalmaz semmi konkrétumot. Toposzokat, az esemény alkalmából elvárt szófordulatokat és természetesen klasszikus reminiszcenciákat tartalmaz. A vers első három sora Ovidius sorainak felidézése (lásd a versszöveg lábjegyzetében). Majd miután az alkalomhoz nem illő gyászt leküldi Styxhez, leírja az ünnepi teremben szétáradó édes illatokat (*suaves odores*), a drágakövekkel díszített koszorúkat a hajakban, a nyulak és kövér kappanok áldozatát az asztalokon, a massicói boroktól (*Massica vina*) vidám finom fogásokat, amelyen sütemények (*liba*) is előkerülnek és jókívánságok születnek (5–10. sor). A 6. sor az alkalmi költemények elméletével kapcsolatban már korábban megidézett jezsuita Jacobus Pontanus könyvéből a IV. elégia egy verssorát idézi fel, ami megerősíti, hogy Filiczki ismerte Pontanus költészetelméleti könyvét. A 9. sor szinte szó szerinti átvétele megint egy Ovidius-sornak, és megint a *Tristiá*ból.

A „massicói bor" kifejezés több borfajtára utal, amelyeket a campaniai Monte Massicón szüreteltek, és a legdrágább, legjobb minőségű borok hírében álltak Rómában. (Servius – lásd lejjebb – úgy fogalmaz, hogy *vina pretiosa a Massico, monte Campaniae.*) A *Massica vina* mellett főleg a *Falerna vina* kifejezésekkel találkozunk, ahogy a massicói vidéket falernóinak is hívják. A következő fajtái voltak a bornak: sinuessai, petrinai, a statanum, a faustianum és az édes falernói fehérbor.[328] A Thököly család vagyoni helyzetét ismerve akár fel is szolgálhattak massicói bort a születésnapi ünnepségen, azonban már az ókorban is a jó minőségű, drága bor toposza, amely a 17. században is újra és újra felbukkan a késő humanista szövegekben, vagyis itt egyszerűen jó minőségű, dárga bort jelenthet.

A következő klasszikus helyeket kell megemlítenünk a massicói borral kapcsolatban: Silius Italicus *Punicá*ja (7.162–211) a legfontosabb, mert a falernói bor születé-

[328] „*Etenim Massicum vinum nomen est commune, quod species omnes vinorum ad Massicum montem genitorum complectitur, Sinuessanum, Petrinum, Statanum, Faustianum, Falernum quemadmodum et Massicus ager pro Falerno dicitur.*" Weber 1855, 16–17.

sének mitikus történetét meséli el. Egyszer egy Falernus nevű szegény, öreg parasztember az álruhás Bacchust vendégül látta. Az istenség jutalomból a gyenge minőségű földjén kínlódó öreget megajándékozta azzal a szőlőfajtával, amelyből aztán a falernóinak nevezett bor készült. A *libum*, amit említ Filiczki a versben, jellemzően ünnepi sütemény, leginkább egy pogácsára emlékeztető péksütemény, amely sajtból, búzalisztből és tojásból készült. Marcus Porcius Cato (Kr. e. 234–Kr. e. 149) *De agri culturá*jából (Cap. 75) ismert recept szerint: Két libra sajtot pépessé törünk mozsárban, amelyet aztán összekeverünk egy libra liszttel és egy tojással. Cipót formázunk belőle, majd levelekre rakva, lefedve egy cserépedényben lassan megsütjük.[329] Bacchusnak és a szőlőművelés, valamint a bor istenének, Liber Paternek is szokás volt *libum*ot felajánlani (Vergilius, *Geor.* 2.394), Ovidius (*Fasti* 3.761) szerint mézeset.[330]

Visszatérve a massicói bor toposzához, fontos még Martialis (1.26.8, 3.49, 4.13.3–4, 4.69, 13.111), aki számtalanszor feltűnik Filiczki életművében, valamint Plinius (*Nat. hist.* 14.64.7–10), Horatius (*Serm.* 2.4.51), Vergilius (*Aen.* 7.725–726, *Geor.* 3.526–527) és a mindkét Vergilius-műhöz fűzött Servius-kommentárok. Ezeket a szerzőket mind ismerhette Filiczki már elemi iskolás tanulmányaiból is. A toposz magyarországi felbukkanásával kapcsolatban pedig mindenképp meg kell említenünk Nagyszombati Márton *Opusculum*át (3.35)[331] és Bocatius két alkalmi költeményét is.[332]

A vers második fele születésnapi jókívánságok kérése Istentől. A 13–14. sor talán megint egy Ovidius-allúzió. A verset a múzsáknak való felkiáltással zárja (21–22. sor), amely viszont egyértelműen Ovidiust idézi fel megint: Mondjátok, óh, mondjátok háromszor is múzsák, hogy növekedj, virulj, tündökölj testben, lélekben és hitben!

In natalem Generosissimi et maximae spei adolescentis, Domini Nicolai Thökeli Liberi Baronis in Kaismarck. 1603.

Annuus assuetum Tekeli natalis honorem
  Postulat: ite pedes ad pia sacra pii![333]
Lingua favens adsit durorum oblita laborum,[334]
  Exque locis istis ad Styga luctus eat.
Spargantur suaves instructa per atria odores,
  Oblectent nitidas gemmea serta comas.[335]

[329] *„Libum hoc modo facito: casei p. II bene disterat in mortario, ubi bene distriverit, farinae siligineae libram aut, si voles tenerius esse, selibram similaginis solum eodem indito permiscetoque cum caseo bene, ovum unum addito et una permisceto bene. Inde panem facito, folia subdito, in foco caldo sub testu coquito leniter.*" Cato, ed. Mazzarino 1982, 65.

[330] Érdekes, hogy Miskolci Csulyak albumába épp március 17-én, vagyis Liberalia ünnepén írt be Filiczki. Viszont a könnyen felmerülő gyanút, hogy a Thököly Miklósnak készült vers is ezen a napon születhetett, épp a Liber Pater-téma kiaknázatlansága oszlathatja el. Hiszen ebben az esetben Filiczki a fent említetteknél vélhetőleg többet játszott volna az istenség alakjával (lásd akár: *liber–libum*).

[331] *Analecta nova*, szerk. Ábel, Hegedűs 1903, 250.

[332] Bocatius, szerk. Csonka 1990, 224 (no. 130), 231 (no. 150).

[333] Ovidius, *Trist.* 5.5.1–2: *Annuus adsuetum dominae natalis honorem / exigit: ite manus ad pia sacra meae.*

[334] Ovidius, *Trist.* 5.5.5: *lingua favens adsit, nostrorum oblita malorum.*

[335] Pontanus 1594, 266: *Oblectent alios gemmae, oblectentque lapilli.*

Mactentur lepores et obesi pectora capi,
Exhilarent lautas Massica vina dapes.
Libaque promantur genitale notantia tempus,[336]
Et castae fiant, corde precante, preces.
Tu quoque pro tantis, soboles heroica, donis
Nunc memori grates pectore solve Deo,
Sic tibi proveniet lux laetior ista quotannis,
Sic aderit votis gratia dia tuis.[337]
Pieridum possis ut opes lustrare latentes,
Et solida veri cognitione frui,
Atque viae exhaustis animo prudente periclis,
Ferre pedes patria salvus ovante domum.
Hoc Pater, hoc Natus, nec non Spirabile Numen,
Stellifera nitidi firmet ab arce poli.
Dicite io dulces et io ter dicite, Musae:[338]
Cresce, viresce, nite, corpore, mente, fide!

2) A Johannes Georgius ab Hoddiegovának (Jan Jiří z Hodějova †1620/21) szóló vers címében fautorának nevezi az ifjút (inc. *Quae tibi pro natis plena dat laetus acerra*; p. 5–6). Az első sor Martialist (4.45.1.) idézi meg: *Haec tibi pro nato plena dat laetus acerra*. A semmitmondó 7 disztichonnyi versnek talán az utolsó két sora említésre méltó, amely az előző reminiszcencia folytatásaként szintén egy Martialis-allúzió (4.45.5–8), és amelybe költőnk – Krisztustól kérve – saját Magyarországra vonatkozó kívánságát is beleszövi: Gyarapodjál dicsőségben és becsületben, és legyen kevesebb temploma már Mohamednek, mint Krisztusnak (*Sic tibi laus et honos crescant, sic denique non sint / Tot Mahometo aedes, quot tibi, Christe, sacrae!*).

3) Nicolaus Sekerczae a Sedczio (Mikuláš Sekerka ze Sedčic) cseh lovag december 13-ai (*Decembris Idus*) születésnapját ünnepli meg 18 sorban (inc. *Nobilissime Nicolae, pro re*; p. 6). Mentegetőzik amiatt, hogy most csak faragatlan phalaikoszi sorokban ünnepli Nicolaus születését: *Crassa nunc celebro tuum Minerva natalem*.[339] A vers végén sok-sok hasonló december idusát kíván mindig egyre jobb és jobb sorsban, amit majd aztán 600 phalaikoszi sorral fognak megünnepelni. A hiányos életrajzi adatok és a többi genethliacum születésének időpontja alapján a vers valószínűleg 1605–ben, vagy 1606-ban keletkezhetett Herbornban.

336 Ovidius, *Trist.* 3.13.17: *libaque dem proprie genitale notantia tempus.*

337 Ovidius, *Remedia amoris* 507–509? : *Nec dic blanditias, nec fac convicia posti, / Nec latus in duro limine pone tuum. / Postera lux aderit: careant tua verba querellis*

338 Ovidius, *Ars amatoria* 2.1. : *Dicite 'io Paean!' et 'io' bis dicite 'Paean!'*. Vö: Gabriele Caggiano Altilio (1436–1501), *Epithalamium* I. újra és újra visszatérő refrénszerű soraival: *Dicite Hymen, Hymenee, Hymen ter dicite, Nimphae*. Online: http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2011.01.0640 (2023.04.24.)

339 Jól ismert proverbium: Horatius, *Serm.* 2.2.3; *Carmina Priapea* 3.10; Erasmus, *Adagium* 37. Kis-Viczay 1713, 93 meghatározása: „Alkalmatlanul és gorombául bánni valamivel. (Együgyü bölcsességgel mívelni.)"

4–5) Két herborni/siegeni professzorát Johann Piscatort és Matthias Martinit is üdvözli egy-egy genethliacummal (lásd 377., 383. oldalon). Ezek a versek is herborni korszakában készültek 1605 júniusa és nagyjából 1607 februárja között. Piscatort neve miatt valamelyik év június 24-én, augusztus 29-én és december 27-én is köszönthette, míg Martinit – mivel 1608 volt a szökőév – nagy valószínűséggel 1606. (vagy esetleg 1607) február 24-én.

6) Ifjabbik Elias Rosinusnak olyan genethliacumot ír, amelyik Elias fiának a születését ünnepli (inc. *Ergone iam voto eventus respondit amicus*; p. 9). A szövegből az is kiderül, hogy valami veszteség érte ifj. Elias Rosinust, mert a sok borúra végre felragyogó Phoebust ünnepli. Filiczki érdeklődik, hogy Elias feleségének megkönynyítette-e Lucina, a gyermek születésénél segédkező istennő a szülést. Egy nem túl furfangos szójátékkal a legifjabb Rosinust friss, gyenge rózsához hasonlítja, amely díszéül szolgál majd a háznak. Reméli, hogy a test és lélek javaiban bővelkedő, istenfélő rózsa növekszik majd, amely új rózsákat terem, hogy majd ifj. Elias nagyapa lehessen. A 9. sor az Erasmus *Adagiá*jában (no. 487) is megtalálható mondásra utal: *Lydius lapis sive Heraclius lapis*.

7) Ifjabbik Johann Kraus születésnapját hat disztichonban üli meg Filiczki (inc. *Sol vetat exhaustam versus deducere venam*; p. 9–10). A címben *popularis*ának, földijének nevezi az ólublói Kraust. Igaz, a nyilvánosság tiltja, hogy költőnk kimerült vénával verset írjon, azonban a barátság törvénye megköveteli. Hirtelen nem is tudja, kinek illik engedelmeskednie. Végül jókívánságait tolmácsolja. János elevenebb géniusszal legyen évről évre testben erősebb, az Aonidák szent forrásából igyon egyre többet, megfontoltan halmozzon fel szilárd vagyont és a szerencse támogatásával élvezze stúdiumainak is méltó jutalmát. A vers szövege alapján arra következtetek, hogy Filiczki kimerült költői vénáját a szerénység toposzán túl azért emlegeti fel, mert ezzel közös tanulmányaikra céloz Görlitzben. És ez alapján az a legvalószínűbb, hogy a verset 1603 márciusa és 1604 márciusa között írta itt valamikor Kraus születésnapjára vagy névnapjára. János nevet viszont június 24-én, augusztus 29-én és december 27-én is lehet ünnepelni.

8) A markomann, vagyis morva Johannes Opsimathes születésnapjára egy mitológiai utalásokkal sűrűbb születésnapi köszöntőt írt (inc. *Dicamus bona verba: redit Natalis in urbem*; p. 10). Az első sor Tibullus (*Eleg.* 2.2.1) *Dicamus bona verba: venit Natalis ad aras* sorának a parafrázisa. A születésnapra visszatérnek a városba ünnepelni a gráciák, Chloris (Χλωρίς) nimfa, és a megszemélyesített tréfa, Iocus és maga Apollo is. A szokásos fordulattal kéri, hogy borús felhők és szelek nélkül teljen a nap, a gond és fájdalom húzódjanak vissza az alvilági homályba. Itt viszont Propertiust (*Eleg.* 3.10.5: *transeat hic sine nube dies, stent aere venti*) idézi meg a 3. sorával: *transeat hic sine nube dies, sine murmure venti*. Máris füstölögnek az oltárok, Opsimathes geniusza is megérkezik a finom illatokra. Ez az 5. sor ismét Tibullusnak ugyanabból az elégiájából „idéz", méghozzá pár sorral lejjebbről (Elegiae 2.2.5: *Ipse suos Genius adsit visurus honores*): *Ipse venit Genius suaves fusurus odores*. De a 4. sort is érdemes

megemlíteni, mert az meg Antonio Minturno (1500–1574) egyik sorának a megidézése. Filiczki sora: *Gaudia pertentent animos, altaria fument*; Minturno sora: *Gaudia pertentent animos, imponere et aris.*[340] Majd miként Thököly Miklós születésnapján (lásd 258. oldalon), itt is édes *libum*mal áldoznak az Istennek, hogy meghallgassa a kívánságokat. Ezeket viszont maga Hygieia (Ὑγιεία), Asclepius isten leánya tolmácsolja. A higiénia istennőjét a betegségek megelőzése, az egészség fenntartása miatt idézték meg. Bal kezében csészével, jobb kezében e csészéből ivó kígyóval ábrázolták. Filiczki Hygieiától kér Opsimathesnek lélekben és testben is erőt (sőt nemzőerőt fiatal leányhoz a nászágyban). A 10. sor (*Pollice quod fausto iusque piumque probant*) egy Pliniustól (*Nat. hist.* 28.25) származó, Erasmusnál is megtalálható mondásra utal: *Premere pollicem, convertere pollicem* (Adagium no. 746). Az utolsó pár sorban szintén a házasság témáját kerülgeti költőnk, és erre is Isten áldását kéri. Szó szerint, hogy bólintson rá Isten: *Vincula nectit Amor, sed tu Deus, adnue coeptis!* Ez pedig a bólintással Vergiliusra utal (*Georg.* 1.40). Feltételezem, hogy ilyesmit nem hozott volna szóba egy születésnapi versben, ha nem lett volna tervben nősülés. Mivel pontosan tudjuk Opsimathes születésnapját (december 23.), és mivel azt is tudjuk, hogy Filiczki 1605 júniusában iratkozott be Herbornban, valamint azt is tudjuk, hogy Opsimathes 1603 és 1606 között a városban lakott,[341] ezért a legvalószínűbb az, hogy a verset 1605. december végén írta Filiczki (kisebb eséllyel, de 1606 decembere is szóba jöhet, mert Filiczki még Herbornban van, Opsimathesról pedig annyi tudható, hogy 1607-ben már nincs ott). János apostol napja pedig december 27-re esik, így aztán Filiczki – sőt maga Opsimathes is – akár tudta a születésnapját, akár nem, a vers december végi keltezése biztos.

9) Az a *genethliacum*, amire Filiczki célzott a Hegranusnak és tanítványainak írt újévi versben (lásd 257. oldalon), a 11. oldalon olvasható egyszerre hat Jánosnak ajánlva: a már említett újévi vers címzettjének, Johannes Dobrzensky a Dobrzenicznek, valamint Johannes-Georgius Rosinusnak, Johannes Lipniczky a Przibenicznek, Johann Vetternek, Johannes Leonharto a Neuenpercknek és a francia Johannes Moynerus Gallusnak (inc. *Munera dent alii vobis, dent vincula, vestri*; p. 11). Ez utóbbin kívül mind csehek. Rozín, Lipnický és Linhart a Johannes Opsimathes köré szerveződött nyolc prágai ifjú közül három.[342] Filiczki megint a szokásos toposzhoz nyúl. Mások ajándékokkal kedveskednek, ő viszont disztichonokban (*imparibus modis*) küldi a jókívánságait, amelyekben múzsai és egyéb tanulmányokhoz kér sikereket nekik. Egy proverbiumot is idéz ezzel kapcsolatban (17. sor): *Omnia conando docilis solertia vincit*, vagyis a tanulékony ügyesség minden kihívást legyőz.[343] A verset 1605. vagy 1606. december 27-ére, János apostol napjára írhatta.

[340] Minturno 1564, 18r.
[341] Kostlán 2009, 80–81.
[342] Kostlán 2009, 67, lj. 39.
[343] Kis-Viczay 1713, 385–386: „A nagy Pyramusok és labarynthusok ember kéznek mívei."

10) Filiczki három versét ismerjük (lásd 286. oldalon), melyeket Paulus Kutnaur a Sonnensteinnek (~ 1585–1628) címzett (p. 11–12). Kutnaur *De elementis* című munkáját Filiczkinek dedikálta 1620-ban.[344] Kutnaur az Opsimathes társaságában lévő egyik prágai fiatal,[345] aki herborni iskolatársa lehetett Filiczkinek. Mivel a versben semmi sem utal a születésnapra, és kétszer is kiemeli a *Paulus* nevet, valószínűleg névnapra írta. Kutnaur 1606-ban már Marburgban tanult, ezért ezt a verset 1605. június 14. után, legkésőbb 1606-ban írta Filiczki. Ha névnapra írta, akkor behatárolhatjuk 1605. vagy 1606. június 29-ére. A vers alaptémája egy Filiczki által sokszor használt toposz: habár aranyat és egyéb értékes tárgyat nem tud ajándékba adni, de verset igen. A Thököly Sebestyénnek írt versben már találkozhattunk azzal az Alciati-emblémával, amelyet költőnk itt is felhasznál (lásd 182. oldalon). De a vándormotívum közvetlen forrása talán a német humanista Euricius Cordus (Heinrich Ritze, 1486–1535) egy versének a sora: *aurea cum nequeam, chartacea munera mitte*, amelyet jól ismerhetett a *Delitiae*-sorozat német költőket felsorakoztató kötetéből.[346] A másik gyanús közvetlen forrás pedig Vitus Traianus (1520?–1560?) alkalmi költeményeinek gyűjteménye, méghozzá id. Jan Hodějovský z Hodějova és általában a Hodějova család tiszteletére. Traianus sora a *De muneribus Hoddeiovini* című négysoros versből így hangzik: *si, quoties ad te chartacea munera mitto*.[347] Filiczki versének második sora pedig egy Ovidius-allúzió (*Epist. ex Ponto* 3.1.73): *exiguit hoc socialis amor* [...]. A verset egy szójátékkal zárja (*solvere catenas* – *solvere vino*), amelyben a mintegy zálogba adott soraiért (*nexas catenas*) bort kér fizetségül. Ez a rész pedig talán egy Horatius-allúzió: (*Epodi* 9.38) *dulci Lyaeo solvere*.

Paulo Kutnaur a Sonnenstein

Aurea non possum, chartacea munera mitto,
  Exigit a nobis haec socialis amor.
Solvere si nexas cupis, optime Paule, catenas,
  Non ut, sed vino solvere, Paule, potes.

11) Elias Acontiusnak és ifj. Elias Rosinusnak 1605. vagy 1606. július 20-ára írt egy hendekaszillabust 17 sorban, amely az *Exoptate, Geni, diesque fausta!* első sor és *Optatus Genius, diesque fausta* utolsó sor keretes szerkezete között kíván barátainak és iskolatársainak szellemi és lelki javakat (inc. *Exoptate Geni, diesque fausta*; p. 12).

12) A Zibner Györgynek (†1630) (Georgius Zibnerus) írt költemény azért lehet érdekes, mert új információt hordoz a bártfai polgárról (inc. *Cum te Czechiaco lux visit in orbe, Georgi*; p. 12–13). Filiczki verse szerint cseh földön érte őt a születés fénye (*lux natalis*). Ez pedig akkor lehetett, amikor Clementides Mihállyal, Johannes Blofusszal

344 Truhlář, Hrdina, Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 1969, 121.
345 Kostlán 2009, 67, lj. 39.
346 *Delitiae*, ed. A. F. G. G. 1612, 714.
347 Traianus 1561, 125v.

és Bocatiusszal is találkozott Prágában, vagyis 1605 tavaszán, amit csak megerősít az április 24-ei György-nap. A vers 10. és 12. sora Ovidius-reminiszcencia (*Fasti* 4.596; *Meta.* 8.208, 11.138–139, *Ars amatoria* 2.230, és ezt vö. Horatius, *Serm.* 2.6.93). A 15. sor pedig egy jól ismert jelmondatot idéz: *Bona causa (semper) triumphat*.

13) Három asztaltársát (*commensalis*) – Paulus Dubinust, Paulus Gessiniust és Paulus Niemczaniust – köszöntötte Pál nap alkalmából, valószínűleg 1606., vagy 1607. január 25-én (inc. *Festa dies oritur, rutilat sine nubibus aether*; p. 13). Az első sor utalás Sámuel könyvére (2Sam 23, 3–4: „*Dixit Deus Israel mihi, locutus est fortis Israel, dominator hominum, iustus dominator in timore Dei, sicut lux aurorae, oriente sole, mane absque nubibus rutilat, et sicut pluviis germinat herba de terra*.") Az 5. sor elgondolkodtató hasonlóságot mutat Georg Rem *Epos* című versének egyik sorával, amelyet ráadásul Georg Henischnek írt (aki Filiczki emlékkönyvében hagyta a bejegyzését), és amely eleve egy Vergilius-reminiszcencia (*Aen.* 1.600): *Ergo pro meritis meritas exsolvere grateis*.[348] A 9. sorban egy Ovidius-allúziót (*Meta.* 1.14) is felfedezhetünk.

14) Samuel Rosinust valószínűleg születésnapján köszöntötte négy disztichonnal (inc. *En cum vere novo chari natalis amici*; p. 14). A vers második sora (*lux venit, Aonidum turba favete sacris*) egy Martialis-sor (7.22.2): *lux redit, Aonidum turba, favete sacris*.

15) Valószínűleg Thomas Dubinust is inkább születésnapi, mint névnapi verssel üdvözölte valamikor a herborni/siegeni korszakában (inc. *Lex genitalis adest, Thoma, rellinque severa*; p. 14). Együtt iratkozott be Filiczkivel 1605. június 14-én. A vers 5–6. sora (*Crastina vita nimis sera est, si vivere mens est; / Vive hodie: sera est crastina vita nimis*) egy Martialis utalás (1.15.11–12): *Non est, crede mihi, sapientis dicere 'Vivam': / Sera nimis vita est crastina: vive hodie*.

A *Genethliaca* fejezetről összefoglalóan azt érdemes megjegyezni, hogy a két – 1609-es és 1610-es – újévi *strená*n kívül a versek mind Filiczki herborni korszakában keletkeztek 1605 júniusa és 1607 márciusa között. A Thököly Miklósnak írt vers pedig 1603-ban Görlitzben.

2. fejezet: *Gratulatoria*

A fejezet 17 „örvendező verset" (ami valójában csupán hét *gratulatió*t jelent) tartalmaz öt címzettnek. Ez egy jellemzően akadémiai műfaj, amelyben az egyetemi oktatás bizonyos szintjeire eljutott hallgatók köszöntik egymást és értékelik az intézményi rendszer keretein belüli tudományos teljesítményüket.[349] Sem Scaliger, sem pedig a giesseni poétika nem említi a műfajt, amely tulajdonképpen a laudatiók közé tartozik, és ha kicsit elvonatkoztatunk a hadi teljesítmények triumfálásától, akkor az *epi-*

[348] Henisch 1603,)(5v.
[349] Zsengellér 2021, 126–127.

*nicion*nal is rokonságba hozhatjuk.[350] A dicsérendő hadvezér ünnepélyes diadalát az egyetemi közegbe helyezi át, ahol vizsgák csataterén jeleskedik az eruditio bizonyos szintjét elért tanuló.

Időrendi sorrendben a következő öt személynek írta a verseket Filiczki, amelyek egyértelműen elkülöníthetőek a herborni/siegeni és a heidelbergi korszakára:

1) Antonius Matthaeus (1564–1637) rektori kinevezésére, 1605. július 1-jén írt egy 7 disztichonnyi gratulációt, amelyben a Jupiter és a múzsák által megszentelt kedves napot üdvözli (inc. *Chara dies pueris, Iovae rata, grata Camoenis*; p. 18–19): „*Salve laeta dies, rector dignissime, salve!*" (Ezt a 9. sort vö. Ovidius, *Fasti* 1.87: *Salve, laeta dies, meliorque revertere semper.*) Matthaeus kinevezésével az egyetemet Pythia mint Apollón legfőbb papnője és Themis, az igazság és jog istennője fogja vezetni. Kortársai között úgy ragyog szent kegyességével, mint csillagos égen késő éjjel a tiszta hold.

2) Bohuchval Berka a Duba (1590 előtt–1628 után) cseh bárónak és iskolatársának szintén írt egy furcsa felépítésű gratulációt (inc. *Dum nostros visis facilis, laetusque Penates*). De nem lehet eldönteni a szövegből, hogy pontosan mit ünnepeltek ezzel valamikor 1605 nyara és 1606 márciusa között. Leginkább egy *scolion*[351] vázlatára emlékeztető vers két négysoros részre van osztva, *Pars I* és *Pars II* alcím alatt. A főcím alapján cimborái, földijei (*a popularibus ipsius*) egy zenés *convivium*ot tartottak a tiszteletére a főiskolán: *plaudit et adventu musica turba tuo*. A 7. sor a báró nevéből próbál valami esetlen szójátékot faragni: *Vive diu! laudesque Dei pius exprime factis*. Lábjegyzetben magyarázza: **Bochuchwal, Latinis, Laudator Dei.* A fentebbi definíció alapján ez a *gratulatio* is egyetemi keretek között zajlott, de sokkal informálisabb és kötetlenebb módon kapcsolódott az intézményi keretekhez. Talán egyszerűen a beiratkozását ünnepelték a conviviummal. Ha ez a helyzet, akkor Filiczki beiratkozását is figyelembe véve, valamint Szenci Molnár Albert nevét a matrikulában Berka mögött két bejegyzéssel, ám április 5-ei dátummal, akkor a vers valamikor 1606. március végén, vagy április 5-e előtt készült.

3) Lajos Henrik (1594–1662) nassau-dillenburgi grófnak három költeményt írt, amelyek a 14 éves gróf siegeni rektorságát ünneplik. A két latin vers közül (inc. *Tempore sublimes venit ardua quercus in auras*; *Ergo piae soboli, heroum de stirpe creatae*; p. 15–17) az egyiknek a görög fordítását is megadja (inc. *Λαμπρὰ πρὸς ἄστρα ἄγει ὁ χρόνος δρύας ὑψικαρήνους*). A költemények 1608. július 28-ára készülhettek. Érdemes megemlíteni a jól ismert proverbium idézését mind a görög, mind a latin vers 6. sorában: *Καὶ Σπάρταν κοσμῇς, ἣν ἐλαχέσγ', ἀρετῇ*; *Et Spartam, quam nunc nactus es, usque colas*.[352] A „*Hic Rhodos, hic salta!*" adagiummal rokon mondás is arról szól, hogy

[350] Scaliger 1561, 48; Finck, Helwig, Bachmann 1607, 300–301.

[351] Finck, Helwig, Bachmann 1607, 301: „*Scolion est carmen convivale, quo vel laudes fortium virorum celebrantur, vel aliae sententiae ad recte vivendum introducuntur.*"; Scaliger 1561, 47, 164.

[352] Erasmus, *Adagium* 1401: „*Spartam nactus es, hanc orna. Ἣν ἔλαχες, Σπάρταν κόσμει, id est Spartam, quam nactus es, orna (sive administra).*" Lásd még Kis-Viczay 1713, 488: „*Spartam quam nactus es orna*. Hogyha tisztet nyertél 's becsületre mentél járj-el igazán (tisztessen) benne."

ha spártainak születtél, akkor bizonyítsd, vagyis ha grófként rektor lettél, akkor bizonyíts! A görög vers latin fordításának második sora (*tempore lenta pati frena docetur equus*) egy Ovidius-sor (*Ars amatoria* 1.472): *Tempore lenta pati frena docentur equi*. Az *Ergo piae soboli* kezdetű vers pedig egy iskolás utalásokból szőtt centónak tűnik: a 4. sor Lucretius-utalás (*De rerum nat.* 2.125–135), az 5. sor „*grex Epicureis*" fordulata Horatius (*Ep.* 1.4.10), a 8. sor Ovidius (*Trist.* 4.1.43). A 11. sorban egy proverbiumot fedezhetünk fel: *Urit mature, quod vult urtica manere.*[353] A 13. és 15. sor ószövetségi utalását jelzi is Filiczki: 2Móz 12 és 1Sám 17, 34. A 18. sor Pompeius Trogus (Kr. e. 1. sz. – Kr. u. 1. sz.?) világtörténetének Marcus Iunianus Iustinus (2–3. sz.) általi kivonatára utal: „*Iustin. l. 1.*" (*Historiae Philippicae* fragm. 1.4–9). A 21. sor a wittenbergi történelemszemléletre tesz tömör utalást Dániel könyvével: „*Melanth. l. 2. Chron. Carionis.*" (= Melanchthon, *Chronica Carionis, liber II de quatuor Monarchiis, qui similiter bis mille annos complectitur*). Mindezek után, a leckét Lajos Henriknek ekképp felmondva, a 22. sorban azért tiszteletét teszi a funkciójában – és nem csak címében – rektor Philipp Heinrich von Hoennél is: *Sic Themidem Hoenonio tu quoque carpe penu*. A Themisz istennőre való utalás pedig Hoen jogtudományi végzettségére és jogi műveire vonatkozik.

4) Johannes Kumpsthoff (1585–1636) vesztfáliai nemes még csak várományosa a mindkét jogból való doktorátusának. Filiczki tehát Kumpsthoff kandidátusára írta négy disztichonját (inc. *Quid petis agresti celebrari vatis avena?*). A közös pont Heidelberg, ahol 1611 áprilisa után, de még az évben doktorált le valamikor. Filiczki rögtön szerényen fel is teszi neki a kérdést, hogy mégis mit kíván ünnepeltetni az ő parasztos pásztorsípjával (*agresti avena*). Nincs elég zenei tehetsége (*ops melica*) hozzá. A versben az is olvasható, hogy Kumpsthoff tudományát a Lahn és Neckar mellett a Rajna is csiszolta. A bázeli matrikulában nem szerepel a neve, talán Filiczki tanulmányokra céloz.

5) Mivel az altenburgi Philippus Adamus Misnicus 1611.02.05-én iratkozik be a heidelbergi egyetemre, valószínűleg Heidelbergben írta Filiczki valamikor a gratulatióját a mindkét jogból való doktorátusának megszerzésére 1611 áprilisa és 1612 októbere között (inc. *Qui nullo vivacis amore tenetur honoris*). A 10 disztichonnyi költemény szerint Heidelberg előtt Jénában, Altdorfban és talán Lipcsében, valamint valahol Franciaországban tanult.

A fejezetben helyet kapott öt kétsoros epigramma és azok görög fordításai is. Mivel a versek sorrendje is azt mutatja, talán János Henrik rektorságát igyekezett ezen disztichonnyi bölcsességekkel ösztönözni. Ennek a blokknak az összefoglaló címe: *Sententiae παραινετικαὶ*, vagyis buzdító szentenciák (lásd az *adhortatió*t a 142. oldalon). A humanista intertextualitás játékának tökéletes példái. Filiczki ugyanis a Juan Luis Vivestől (1492–1540) ismert prózában írt szentenciák Georgius Carolides által

[353] Wander 1867–1880, III, 999. Lásd még Luthernél: *Es krümpt sich bald, was ein hacken werden wil*. https://www.projekt-gutenberg.org/luther/sprichw/chap399.html (2023. 05. 17.)

átírt disztichonos parafrázisainak az átdolgozását és saját átdolgozásainak a görög fordításait adja. Hogy Filiczki míves költői játéka jól átlátható legyen, mindhárom verziót közlöm és kiegészítem a görög fordítással is.

Vives[354]	Carolides[355]	Filiczki[356]
Cor canum in iuvenili corpore Ut sit prudentia senilis in iuventa, cor enim sedes est ingenii et mentis; unde cordati homines.	**Cor canum in iuvenili corpore** Mente senex fias, docili florente iuventa; Non aevo imple annos, sed ratione tuos.	**Cor canum in iuvenili corpore** Mente senex esto, docili florente iuventa: Non fuco unge tuas, sed ratione comas.
Nec malum, nec frontem Nec mali quid seceris reveritus Deum, nec quod malum esse existimetur, reveritus homines; tum ne alios offendas, aut exemplo is ad malum.	**Nec malum, nec frontem** Non pecces hominumque metu Divumque rigoris: Vive probe, probitas nil sibi certa pavet.	**Nec malum, nec frontem** Ne mala formides, tetricaeque tonitrua frontis. Si pius es, tutum semper Asylon habes.
Oculus in sceptro Nulla virtus magis decet principem, quam prudentia; quid enim aliud est potentia in stulto, quam gladius in manu furentis? Istud sumptum ex Hieroglyphicis Aegyptiorum.	**Oculus in sceptro** Praepositus multis prudens tua sceptra guberna, Quodque alii spectant, noveris ipse decus.	**Oculus in sceptro** Praepositus multis, sceptrum rege cautus: honorant Quosque boni titulos, strenuus ipse colas.
In ultione Callipedes Suetonius in Tyberio refert hunc, seu hominem, seu animans aliud, quum diem totum se commoverit, non promovere, tamen cubitum unum, ut tarditas illa in proverbium venerit. Significat symbolum, lentissimos debere nos esse in ulciscendo.	**In ultione Callipedes** Nec propera, dextra sumpturus vindice poenas: Ante alias res est perniciosa furor.	**In ultione Callipedes** Ne nimium propera meritas infligere poenas, Namque irae res est perniciosa furor.
In virtute oculi et manus Inspicienda enim virtus, et agenda.	**In virtute oculi et manus** Non spectanda oculis nec habenda in imagine virtus, Adsidua sed erit rite terenda manu.	**In virtute oculi et manus** Non satis est virtuti oculus inhiare vel ore, Sanguinis in chymum quae redigenda datur.

A *Cor canum in iuvenili corpore*, vagyis „Öreg szív fiatal testben" arról szól, hogy az öregség okossága, belátása kell, hogy meglegyen a fiatalban, mert a tehetségnek és értelemnek a szív a székhelye, amiből az értelmes ember terem.[357] Itt Vives a *cor, corpore, cordatus* szavakkal játszik. Ezt Carolides úgy interpretálja: szellemedben, hogy öreg légy, könnyedén tanuló viruló ifjúsággal tedd. Ne korral, hanem ésszel töltsd meg

[354] Számos Vives-kiadás létezik a 16. századból, én az 1599–1600-as lipcsei kiadásból idézek. Sorrendben: Vives 1599–1600, F3v, F3r, F4r, F2r.

[355] Carolides 1597, B3r, B2v, B3r, B2r.

[356] Filiczki 1614, 17–18.

[357] Bornemisza Péter is idézi: Bornemisza, szerk. Eckhardt 1958, 158.

éveidet! A *cor-cordatus* szójátéknak már semmi nyoma. Filiczki humorral parafrazeálja Carolidest: úgyis megöregszel, ne hajfestékkel, hanem ésszel csinosítsd magad. Ezt Filiczki így fordítja görögre:

Πολιὰ καρδία ἐν σώματι νεανικῷ
Ἴσθι γέρων φρένας, ἄνθος ὅταν τερπνῆς μένῃ ἥβης.
Οὔ πλοκάμοις κοσμῶν, ἀλλὰ φρένεσσιν ἔτη.

A *Nec malum, nec frontem* szerint, ha féljük Istent, ne kövessük a rosszat.[358] Éljünk becsülettel, mert a becsületnek nem kell aggódnia semmitől. Filiczkinél nem kell félni semmi rossztól, mert ha istenfélők vagyunk, akkor mindig biztonságban leszünk (grécizmus: Asylon = ἄσυλον). Görögül:

Οὔτε κακὸν, οὔτε μέτωπον
Οὔτε βαρὺν πότμον, βλοσυρὸν φοβοῦ οὔτε μέτωπον.
Ἔμπεδον εὐσεβίη αἰὲν ἄσυλον ἔχει.

Az *Oculus in sceptro* (Szem a jogarban) az előrelátó uralomra és uralkodóra vonatkozik. Azt állítja, hogy semmi erény nem illik jobban a fejedelemhez, mint a körültekintő okosság. Hiszen a bolondra ruházott hatalom olyan, mint kard az őrjöngő kezében. Filiczki görögül:

Ὀφθαλμὸς ἐν σκήπτρῳ
Κοιρανέων πολλῶν, συνετῶς τὰ σκῆπτρα κυβέρνα·
Καὶ ὃ ἄγαντ᾽ ἄλλοι, αὐτὸς ἄγαλλε, γέρας.

Az *In ultione Callipedes*, vagyis „Kallippidészi bosszú" egy Erasmusnál is megtalálható (*Adagium* 543) proverbiumra utal. A görög futó alakját akkor szokták megidézni, amikor valaki nagy erőfeszítéseket tesz, de semmiféle előrehaladást nem ér el. Amikor Vives Suetonius Tiberiusára céloz, akkor a császárnak arra az állítólagos szokására utal, amely szerint, hogy egy provinciát meglátogasson, egy évig is készülődött, de végül sosem indult el.[359] Vives a nevetségesnek tűnő magatartásból a megfontoltság erényét kovácsolta, ami megóv minket az elhamarkodott bosszútól. Carolides nyomán ezt Filiczki is megerősítheti, vagyis veszedelmes a haragos indulat. Görögül pedig így mondja el ugyanezt:

Ἐν τῷ τιμωρεῖσθαι Καλλιπίδης
Οὐδέποτε σπεύσεις ἐπιθεὶς τίμημα ἀλιτρῷ.

[358] Ezt is idézi Bornemisza, szerk. Eckhardt 1958, 157–158.

[359] Suetonius, *De vita Caesarum* 3.38: „Trónralépése után két egész éven át ki sem tette a lábát Rómából; a következő időszakban is csak a szomszéd városokig, legfeljebb Antiumig ha eljutott, azt is csak igen ritkán és rövid időre, noha gyakran kijelentette, hogy meglátogatni készül a tartományokat meg a hadsereget; már oly sok előkészületet tett az utazásra - kocsikat csődített össze, élelmiszerkészleteket halmoztatott fel a helyőrségi városokban és tartományokban, sőt, végül fogadalmat is tett szerencsés elindulására és hazatérésére -, hogy tréfásan Callippidesként emlegették; őt ugyanis a görög közmondás úgy ismeri, mint aki mindig szalad, de egy hüvelyknyit sem halad előre." Kis Ferencné fordítása.

Μηδὲν μᾶλλον ἔφῦ οὔλιον, ἠὲ χόλος.

Az *In virtute oculi et manu* (A szem és kéz erejével) a teória és praxis egymást kiegészítő kettőséről szól. Nem elég csak nézni, cselekednünk is kell. Filiczki görögül így foglalja össze:

Ἐν ἀρετῇ ὀφθαλμοὶ καὶ χεῖρες
Μὴ πάπταιν᾽ ἀρετὴν μόνον, ἀγλαάθ᾽ ὅπλα τοκήων.
Ἀλλὰ καλοῖς ἔργοις, χερσίτ᾽ ἄγαλλε θοαῖς.

Ennek a tíz epigrammának csak akkor van értelme a gratulatiók között – mert szemmel láthatóan címük szerint sem azok –, ha a frissen választott ifjú rektorhoz szóló olyan parainézis-csomag, amely nem egyszerűen buzdítás ezen erkölcsi elvek betartására, hanem kérés is egyben. A Lajos Henrik gróf rektorátusát köszöntő gratulatiók első pillantásra tiszteletlennek hangzó paratextusa, amelyet azonban épp a Vives-szentenciák csomagolásának iskolás íze tompít. Műfajilag tehát semiképp sem sorolhatók az alkalmi gratulatiók közé még akkor sem, ha Lajos Henrik rektorrá való kinevezésének apropójából készültek.

3. fejezet: Προπεμπτικα

A propemptikon („útravaló vers") műfaját lásd korábban 144. oldalon. A műfajt és a wittenbergi magyar diákok búcsúztatóverseit a 16. század második feléből Móré Tünde foglalta össze részletesen.[360]

A fejezet 21 verset tartalmaz, amelyek közül 19-et Filiczki írt, azonban ebből a 19-ből hét epigramma tölteléknek tűnik, mert sehogy sem illeszkedik a propemptikon műfajához. Rekonstruált és becsült időrendben a következő elutazó személyeket búcsúztatta verseivel Filiczki:

1) Görlitzi iskolatársát, a lengyel nemes Petrus Biskupskyt búcsúztató vers valószínűleg valamikor 1603 tavaszán vagy nyarán készülhetett (inc. *Petre polite, iuvat magis indulgere Camenis?*; p. 24–25). Ezt a feltételezést a Johann Krausszal való közös időbeli és kapcsolati metszet engedi meg (lásd 31. oldalon).

2) Thököly Miklóst ezzel a Petrarca-idézettel búcsúztatja Görlitzből valamikor 1603. június végén:[361] „*Verus nobilis non nascitur, sed fit.*"[362] A vers tehát a tanulással megszerzett nemesség ígéretével engedi heidelbergi tanulmányai felé az ifjú bárót (inc. *Siccine propositum est alias invisere terras?*; p. 20–21).

3) A Thököly Miklós-vershez kapcsolódik a Miskolci Csulyak Istvánnak írt propemptikon is, aki az ifjú Thököly nevelője volt, és együtt utaztak (inc. *Scis, erat in*

[360] A *propemptikon* műfajának elméleti összefoglalását és a hozzá kapcsolódó szakirodalmat lásd: Móré 2022, 79–97.
[361] Miskolci Csulyak június 11-én írt be Filiczki albumába egy verset, amelyben említi, hogy elhagyni készül Görlitzet: *Gorlicium linquens haec pauca notata relinquo.* Lásd 32. oldalon.
[362] *De remediis utriusque fortunae libri II*: lib 1. dial. 16.

votis, ut vos comitarer euntes). (Az első sor egy Horatius-allúzió, *Serm.* 2.6.1: *hoc erat in votis.*) Korábban már szóba került a vers, amelyben arra céloz Filiczki, hogy habár Miskolci Csulyakot követné az Alpokon, a Kaukázuson, vagy a jeges Szkítián, sőt Szkülla és Kharübdisz tengerszorosán is át, de testvére betegsége miatt késlekedni kényszerül, és nem tudott csatlakozni hozzájuk (lásd 30. oldalon). Egy szójátékkal – hasonlóval szintén találkoztunk már nála – azt írja, hogy nem egyforma lépésekkel, vagyis sántán, tehát disztichonokban követi útjukat a Neckarhoz: „*Vos pede, quo possum, quamvis non passibus aequis, prosequor.*" (Ez ráadásul egy Vergilius-reminiszcencia, *Aen.* 2.724: *patrem non passibus aequis.*) A vers végén biztonságos és nyugodt utat kíván nekik. Érdemes még megemlíteni a 6. sort is, amely Ovidius egyik sorát idézi meg (*Ep. ex Ponto* 2.8.44): „*accipe non dura supplicis aure preces!*"; valamint a 10. és 15. sor Vergilius-allúzióit (*Aen.* 6.533–534; 2.724).

4) Jaroslaus Smirziczky a Smirzicz (1588–1611) cseh nemest búcsúztatja versében (inc. *Non pictus phaleris, auro, gemmisque superbus*; p. 20–21). A cím egy senecai passzust (*Epist. mor. ad Lucilium* 41.6.5) idéz: Nem teszi a lovat gyorsabbá az arany zabla (*Non faciunt equum meliorem aurei freni*). A vers szövegéből kiderül, hogy Smirziczky Görlitzből Bázelbe távozik. Mivel azt is tudjuk, hogy 1604. január 12-én iratkozik ott be az egyetemre és a Görlitz–Bázel távolság 770 km, ezért – esetleg otthon is megállt Csehországban – nyugodtan számolhatunk egy hónapnyi utazást, és akkor 1603. december közepére, vagy december első felére kell kelteznünk a verset. A probléma, hogy ekkor Filiczki már Prágában volt. Az lehet a magyarázat, hogy Smirziczkyt már ismerte Görlitzből, és Prágában találkoztak, amikor a cseh nemes Bázel felé ment. Még nagyon iskolás ízű, de érdekesek lehetnek a klasszikus reminiszcenciák. 4. sor: Ovidius (*Epist. ex Ponto* 2.6.30): *dignus es in tantis nomen habere viris*; 5–6. sor: Ovidius (*Met.* 13.140–141): *Nam genus et proavos et quae non fecimus ipsi / vix ea nostra voco.* A 6. sor „*Naritius ductor*" kifejezése Odüsszeuszra vonatkozik. A „*dux Neritius*" alakkal Ovidiusnál (*Fasti* 4.69) is találkozhatunk, de a humanista oktatásban kedvelték az *Odyssea. Responsio Ulixis ad Penelopen* című középkori pseudo-ovidiusi heroidát is.[363] A 7. sor: Horatius (*Carm.* 1.2.27): *nos numerus sumus et fruges consumere nati*; 9. sor: Vergilius (*Aen.* 4.176): *mox sese attollit in auras*; 27–28. sor: Ovidius (*Epist. ex Ponto* 2.9.17–18): *Hoc nitor iste tui generis desiderat, hoc est / a superis ortae nobilitatis opus.* Érdemes megemlíteni a 16. sorban Johann Stigel (1515–1562) szinte szó szerint idézett egyik verssorát: „*Quos sine virtutis laude referre iuvat.*"[364] A 17–18. sorban a Filiczki-életműben oly sokszor felbukkanó közhellyel találkozunk, amely szerint az igazi nemességet nem születésünkkel, hanem tetteinkkel szerezzük meg. Ez a közhely pedig átvezet a fejezet következő versére, amelynek a címében is megtalálható ez a mondás.

5) Földijének (*popularis*) nevezi azt a késmárki Johannes Minort, akinek Görlitzből való eltávozására írt Filiczki egy 14 disztichonos propemptikont (inc. *Ergone Par-*

363 Meckelnborg, Schneider 2002.

364 Stigel, Homerus 1545, A2^{v}.

nassum linques, Nissique fluenta; p. 27–28). Azonban – miként Jaroslaus Smirziczky versénél is – némi kronológiai probléma merül fel. A költeményben egyértelműen a Neisse folyót, vagyis Görlitzet hagyja el Johannes Minor, és a 3–4. sorban azt is írja, hogy abba a városba fog menni, amelyet az Odera hullámai mosnak, vagyis Frankfurtba (*atque petes urbem, liquidis quam perluit undis Odera*). A frankfurti matrikulában pedig meg is találjuk a nevét, ám pontos dátum nélkül. Annyi azonban kikövetkeztethető, hogy 1604. október 16-a után – de még az évben – iratkozott be. Filiczki viszont 1603 nyarán elhagyta Görlitzet. A vers 26. sorában felfedezhető prágai utalás arra enged következtetni, hogy Prágában írta valamikor 1604 őszén. Az is feltételezhető, hogy felkérésre, egy búcsúnyomtatványba szánta. Érdemes megjegyezni, hogy ennek a versnek a 7–8. sorában is – miként a Miskolci Csulyaknak szánt búcsúversben – céloz valamilyen akadályra, szó szerint Aellus hárpiára, aki elzár előle minden utat (*Aellus precludit omnes, quae patuere, vias*). Majd a 17. sorban arról panaszkodik, hogy a hárpiák tönkreteszik és felfalják a házi isteneket (*Penates*). Kicsit enigmatikusan ugyan, de itt is felismerhető bátyja otthoni betegsége és tanulmányi útjának emiatti késlekedése. A 6. sorban egy Ovidius-sor (*Trist*. 3.4.34.), a 19. sorban egy Vergilius-sor (*Aen*. 10.467) ismerhető fel, míg a zárósorok (*Sic tibi sint Pindi faciles ubicunque puellae, / Sic tibi sit semper dexter Apollo, vale*) Petrus Lotichius Secundus *Rosemanno ad Musam* című versének a megidézése: „*Sic tibi castae faciles ubicunque puellae, / Sic tibi sit semper dexter Apollo, veni*."[365]

6) A Török Mátyásnak írt két verset lásd 169. oldalon. Ezek valószínűleg Török prágai követségekor készültek 1605 áprilisában.

7) A cseh báró Bohuchval Berka a Duba gratulatiójáról már volt szó (lásd 265. oldalon). A 43 hexameteres vers keletkezési idejéhez támpontot adhat a VI. János, nassau-dillenburgi gróf minapi (*nuper*) halálának említése a szövegben (inc. *Ergone perpetui capita angunt nostra dolores?*; p. 23–24). Ez alapján legkésőbb pár nappal 1606. október 8-a után keletkezhetett. A költemény első fele inkább egy epicedium VI. János halála miatt, amit viszont Filiczki jól át tud vezetni a Berka eltávozása miatt érzett gyászhoz. Három refrénszerű sorban bocsátja újra és újra útjára az ifjú bárót: „*I pede felici flos, inclyte Berka, baronum!*" A 2–4. sor és a 7–8. sor Vergiliust idézik meg: „*solaque culminibus ferali carmine bubo saepe queri et longas in fletum ducere voces*" (*Aen*. 4.462–463); *complexu teneo, gravior neu nuntius auris vulneret* (*Aen*. 8.583–584). A vers annyiból lehet talán még érdekes, hogy ezek szerint Berka báró nem Herbornból ment Heidelbergbe az egyetemre, ahova 1607. szeptember 15-én iratkozott be, hanem előtte majdnem egy évig vagy otthon volt, vagy valahol máshol. Filiczki sorai szerint ugyanis Herbornból pár nappal 1606. október 8-a után hazaköltözött Csehországba.

8) Jacobus-Laurentius Sialandus Danust egy egész hosszú, 28 disztichonnyi propemptikonnal búcsúztatta Siegenből, amikor a szőke Neckar hullámaihoz, vagyis Heidelbergbe készült elutazni (inc. *Ut me cum Paulo, miseranda sorte perempto!*; p.

365 Lotichius 1586, 283.

28–30). A versnek ezen sorai megerősítik Wackernagel feltételezését, amely szerint az első pillantásra két különböző személynek tűnő amszterdami és dán származási helyre utaló Jacobus Laurentius valójában ugyanaz a személy.[366] Ha ez így van, akkor a verset 1608. március végén írta Filiczki, mert Jacobus-Laurentius április 8-án iratkozott be Heidelbergbe. A humanista költemény igazi kincsesbányája lehet egy majdani részletes elemzésnek. A mitológiai utalásokon kívül érdekes lehet az izlandi Hekla vulkán képe (21–24. sor), amelyet talán Caspar Peucertől (1526–1602) vett át. Említésre érdemes még a 15. sor, amely egy Ovidius-hexameter átvétele (*Epist. ex Ponto* 2.1.5), de úgy, hogy beszúrja az *ubi* szócskát: *Tandem aliquid pulsa curarum* ubi *nube serenum*. A 49–52. sorban izgalmas gasztronómiai-poétikai képpel írja körül iskolatársa költői tehetségét. A múzsáknak ajánlott édes libumot Cicero lépesmézéből, Horatius finom lisztjéből és Vergilius tejéből gyúrja össze.

Szigorú értelemben véve csak ez a nyolc vers számít a fejezetben propemptikonnak. Méghozzá a scaligeri felosztás szerint *propemptikon erótikon*nak, amely két egyenrangú barát közötti kapcsolatot jelez. Filiczki példáiból is jól látszik, hogy az alkalmi költészet milyen jó alkalom a nyilvánvaló társadalmi különbségek kisimítására is.

Jacobus-Laurentius propemptikonja után hat latin és egy görög sententiát közöl, amelyeknek semmi közük se az utazáshoz, se valakinek az útra bocsátásához. Ezek a disztichonok inkább helykitöltésnek tűnnek (p. 30).

Van egy rejtélyes 15 disztichonnyi vers, amely egy N. N. monogramú nemeshez íródott, aki a császári udvarban volt tanácsos, de a szent írások tanulmányozása miatt elhagyta az udvart (inc. *Dum mihi culta genas pingebat flore iuventa*; p. 32–33). A vers csupán ebben az értelemben propemptikon, hogy az udvarnak mond búcsút a nemes úr, de szomorúság helyett inkább örvendeznivaló ez Filiczki szerint. Szinte biztos, hogy Prágában írta a verset valamikor 1603 és 1605 nyara között, és akkor talán Prágát is elhagyta N. N.

A fejezet kétségtelenül legfontosabb verse Filiczki *apobatérion*ja, amelyet műfaja szerint az elutazó mond az otthagyottaknak, otthon maradottaknak (p. 33). A scaligeri *apobatérion* meghatározása nem igazán illik a versre. Inkább a *votivum*mal rokon.

Anno 1602. 2. Martii, e patria discedens, paternis aedibus valedixi.

Hinc ego discedo, quo numen et ardor honesti
  Me vocat. Hanc oro protege, Christe, domum
Meque fide atque bonis magis artibus imbue, ut inde
  Et patriae fructus et tibi crescat honos!
Et da, post aliquot si forte revertar aristas,
  Omnia quo salvus salva videre queam.

(1602. március 2-án, a hazából eltávozván búcsút vettem az atyai háztól. Innen én elmegyek oda, ahova

[366] Wackernagel 1962, 105 (no. 25).

az istenség és a becsvágy szólít. Kérlek, Krisztus,
oltalmazd ezt a házat, és itass át engem hittel, és
méginkább jó művészetekkel, hogy attól a hazának
gyarapodjon a haszna és neked a tisztelet. És add meg,
hogy ha majd talán néhány aratás után visszatérek,
egészségesként mindent egészségben láthassak.)

A következő vers viszont már címében is votivum, és amelyben szerencsés utazásáért könyörög: *Pro felici itinere votum* (inc. *O Pater omnipotens, caeli, terraeque Monarcha*; p.33).

Szerkezetileg egy további érthetetlen részletre kell felhívnunk a figyelmet. *Ex Albo Amicorum* cím alatt közli Georg Pasor görög nyelvű és Heinrich Gutberleth latin versét (lásd 438., 451. oldalon) (p. 30–31). Ezek tényleg megtalálhatóak az emlékkönyvében. És valamennyire illeszkedne is a kompozícióba, mert a következő fejezet a saját albumbejegyzéseiből válogatja ki az arra érdemeseket. Csakhogy nem a *Philothesia* fejezetet vezeti be, és nem ez előtt található közvetlenül, hanem – hacsak nem a nyomda keverte össze a versek sorrendjét – teljesen megmagyarázhatatlan módon az N. N.-nek írt propemptikont és Filiczki apobatérionját, valamint votivumát is megelőzi (p. 32–33).

4. fejezet: *Philothesia*

A Szombathi János-féle összefoglaló 19. századi sárospataki fordítója „Istenszerető verseknek" fordította. Nyilvánvalóan félreolvasta és „Philotheos"-t látott benne, azonban Filiczki is rosszul írta le a görög, 'baráti' jelentésű szót: *φιλοτησία* (de valaki 'egészségére ürített poharat, áldomást' is jelent). Az egyik lehetséges és valószínű mintája Friedrich Taubmann (1565–1613) *Melodaesiá*jának *Philothesia*-fejezete lehetett.[367] De érdemes Erasmust is idézni: „*Philotesiae. Graeci φιλοτησίας vocant, quibus et hodie nostrates utuntur, cum in amicitiae signum praelibant alicui, ac deinde porrigunt poculum*."[368] A fejezet Filiczki album amicorum-bejegyzéseiből közöl 26 verset (egyik görög), amelyek nagyrészt rövid egy-egy disztichonnyi bölcselkedő epigrammák, vagyis sententiák; némelyik több verzióban is. Sajnos Filiczki nem tartotta fontosnak feltüntetni a címzettek nevét, így csak tíz személyt tudtam beazonosítani: Melchior a Seidlitz, Petrus Kosminsky, Johannes Opsimathes, Balthasar Zahn, ifj. Elias Rosinus, Georgius Rosinus, Elias Acontius és testvére Nicolaus Acontius, Thomas Dubinus, valamint Sigefridus Lempius. Az ismert életrajzi adatokkal összevetve, ezek a versek is főként Filiczki herborni/siegeni korszakában keletkeztek 1605–1608 között, míg két személynek Marburgban jegyezhette a verseket 1609-ben.

367 Taubmann 1597, 511–527.
368 Lásd például: Erasmus 1522, 146.

Melchior a Seidlitz albumába megint Vives Carolides-parafrázisának egy parafrázisát írta be valószínűleg 1609-ben Marburgban (p. 34):

Vives[369]	Carolides[370]	Filiczki
Animo corpus fulciendum Non succumbendum operibus honestis, et deficientibus corporis viribus, animi conatus tantus sit, ut labens ac decidens corpus sustentet: ex Seneca libro de vita beata.	**Animo corpus fulciendum** Langueat ut corpus, tamen haud succumbe labori: Mens manibus promptam fida ministrat opem.	**Muniendus animus sapientia** Ut corpus valeat, mentem sapientia tingat, Mens manibus certam sana ministrat opem.

Ez a kétsoros lazábban kötődik Carolides eredetijéhez, ráadásul még ezt is tovább gyúrja és megadja további három változatban. Itt nehéz eldönteni, hogy a parafrázis újabb és újabb parafrizásáról van szó, vagy a Vives–Carolides-parafrázis parafrázisának a parafrázisáról, majd annak is a parafrázisáról, és végül annak is a parafrázisáról. A további három Filiczki-vers:

Vel, metam aetatis specta Non datur in vitae cursu, sed sine corona: Huc ratis ergo tuae dirige cautus iter.[371]	**Aliter** In vitae stadio mortis qui spicula pensat. Mortiferam moriens non videt ille diem.	**Vel, modeste ac sobrie** Fronte verecundus niteas et pectore frugi, Hac virtus et honos arce perennis ovant.

Nem lehet eldönteni, de talán Balthasar Zahn albumába írta be azt a kétsorosát is, amelyben szintén felfedezhető Carolides (p. 36). Zahnt Marburgból ismerhette, ezért ez a vers 1608 októbere és 1609 júniusa között készülhetett.[372]

Carolides[373]	Filiczki
Conscientia bona Securos animi sibi mens bene conscia reddit: Vive bene et nullo tempore tristis eris.	**[Boni zelotes.] Aliter** Felices homines sibi mens bene conscia reddit: Sis bonus, et vitae tempora laetus ages!

Thomas Dubinus neve alatt olvasható pár verssel az az albumbejegyzés is, amelyik megint Vives Carolides-parafrázisának egy parafrázisa, és az emberi élet megfelelő kihasználásáról szól (p. 38):

369 Vives 1599–1600, H2r. Lásd: Seneca, De vita beata (7.3.20).
370 Carolides 1597, C5r.
371 Csehy Zoltán (2019, 149) fordításában: „**Az élet célját nézd.** / Éltedben nem nyersz koszorút, csak a végezetével: / bölcsen kormányozd hát a hajót utadon!"
372 Érdemes megemlíteni, hogy Zahn másik albumbejegyzését (inc. *Nemo bonus fuerit, fuerit nisi providus idem*; p. 35) *Estote prudentes et boni* címen Barthold Nihus (1589–1657) újraközölte: Nihus 1642, 111.
373 Carolides 1597, E2r.

Vives[374]	Carolides[375]	Filiczki[376]
Temporis minister Allusio ad vetus oraculum. Tempori pare, de quo Plato, et Cicero, et Seneca. Accomodare se debet unusquisque tempori, nec speret coacturum se tempora, ut suis rebus serviant, ipse potius praesenti rerum statui subserviat.	**Temporis minister** Commoda ne tribuas vitiosis tempora rebus, Quae fugiunt, nullo sunt reditura pede.	**Temporis minister** Commoda ne tribuas damnosis tempora rebus. Quae fugit a nobis, hora redire nequit.

És ahogy a Gratulatoria fejezetben, úgy itt is megadja Filiczki a Vives parafrázisa parafrázisának görög fordítását:

Χρόνου ὑπηρέτης
Οὐκ ἀνάλισκε ἐὒν χρόνον εἰς κακὰ ἔργματα. ἥ γὰρ
  Ἄρτι ἀπῆλθ’ ὥρη, νίσσεται οὐδέποτε.

De hogy tovább bonyolódjon a játék, Filiczki a Vives-bölcselkedést a fent közölt versláncolat végén még tovább gyúrja:

Vita quid est humana, brevis nisi temporis usus?
  Ergo impende pie, quod tibi cumque datur.

És ezt is lefordítja görögre:

Εὖ διάτριβε χρόνον, φειδῶστε. τὶ γὰρ βίος ἄλλο,
  Σύντομος ἢ καιροῦ χρῆσις ἀποιχομένου;

A textuális és motívumhagyomány sora tehát végül így néz ki: [Platón–Cicero–Seneca]–[Vives]–[Carolides]–[Filiczki 1]–[Filiczki α-görög]–[Filiczki 2]–[Filiczki β-görög].

Itt külön meg szeretném még említeni az Elias Acontius albumába beírt nyolcsoros epigramma (inc. *Tristia multa tulit, paucissima vidit Elias*; p. 36) utolsó sorát, amely Bocatius 1596-os *Siracides* kötetéből az egyik verssor (*Quae fugienda fugit, quae facienda facit*) újragondolása: *Qui facienda, facit, qui fugienda, fugit*.

Mindezek után pedig egy külön alfejezetet szeretnék szentelni a kötet talán egyik legérdekesebb versének:

374 Vives 1599–1600, F4^{r}.
375 Carolides 1597, B3^{r}.
376 Filiczki 1614, 17–18.

Petrus Kosminsky oltárverse.

Filiczki az oltáralakú képverset egy bizonyos Petrus Kosminsky (Piotr Kośmiński) nevű lengyel nemesnek írta az albumába (p. 34–34; lásd 40. ábra).[377] A lehetséges válaszvers nem található meg Filiczki *album amicorum*ának fennmaradt részében.

40. ábra: Filiczki képverse Piotr Kośmińskinak

In Alb[um] Petri Kosminsky, Nobilis Poloni
Decorat indoles genus, mens stemmata.
Clara dignus avi nobilis est domo,
Quisquis tractat opus nobile iugiter.
Ista sit ara tibi certa arrha fidelis amici.
Hinc fuge, quae spargis semina litis, Ἔρις!
Huc adsis, pia qui pectora iungis, Ἔρος!
Huc age, qui firmas foedera Sance, veni!

Ante Getes arma abiiciet, Christum ante sequetur,
Quam, dilecte, meo labaris corde, sodalis.[378]

(Piotr Kośmiński, lengyel nemes albumába. A
jellem a származást, a szellem a családfát ékesíti.
Nemes ősatya fényes házához bárki méltó, aki folyton

[377] Talán majd előkerül Kosminsky albuma is Filiczki eredeti képversével.
[378] Servius, *In Vergilii Bucolicon librum* 1.59; Vergilius, *Ecl.* 1.59–63.

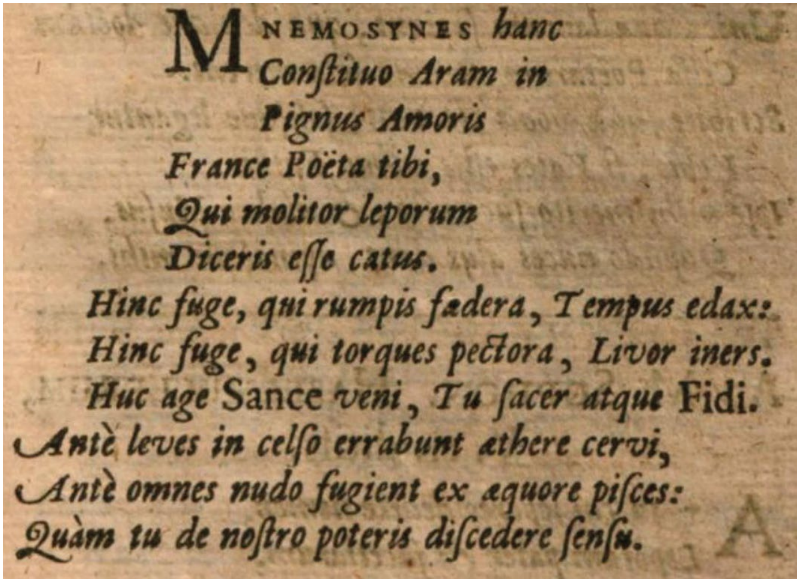
> nemes munkát végez. A megbízható barát biztos záloga legyen néked ez az oltár. Iszkolj innen, ki a viszály magvait elhinted, Erisz! Légy itt jelen, ki a kegyes lelkeket összekapcsolod, Erósz! Jer ide, ki szövetségeket erősítesz, Sancus, jöjj! Előbb hajítja el fegyvereit a géta, és előbb követi majd Krisztust, mint hogy szívemből kihullanál, kedves Társam.)

A vers kezdő sorát kétféleképpen is olvashatjuk: „a jellem díszíti a származást”, vagy „a származás díszíti a jellemet”. Mivel egy lengyel nemesnek címezte a verset, ezért mindkét olvasat érvényes lehet: „a jellem a származás, a származás a jellem dísze”. A nemesi család neves múltja óhatatlanul pallérozza és ékesíti a család bármely tagjának jellemét. Filiczki így három szóba tömörítve képes egyszerre dicsérni a Kośmiński család múltját és Piotrban dicső jelenét is.

Az első és harmadik sor feltűnő hasonlóságot mutat Johann Stigel egyik terjedelmes elégiájának két sorával, amelyet a Luther egyik asztaltársaként ismert Ferdinand von Maugis osztrák diáknak írt (*Elegia III. ad Ferdinandum a Maugis*). (Stigel kötete közkézen foroghatott a német egyetemi városokban, hiszen 1569 és 1600 között tizenkétszer adták ki.) Stigel versének disztichonja így hangzik: *Ingenium genus exornat, mens stemmata gentis, / Nobilis est quisquis nobilitanda facit.* (A jellem a származást, a nemzetség családfája a szellemet díszíti. / Bárki nemes, ki nemes dolgokat cselekszik.)[379] Filiczki versének második sora tehát Stigel első sorának *gentis* kifejezését bővíti ki, írja körül.

A következő három sor (5–7.) mintája – amely aztán az egész vers forrását is feltárja – még egyértelműbb: a cseh Paulus a Gisbice oltáralakú képverse, amelyet Sophonias Hasenmüller *album amicorum*ába írt be:[380]

[379] Stigel 1572, M^r.
[380] Gisbicius 1602, 43.

MNEMOSYNES hanc
Constituo Aram in
Pignus Amoris
France Poëta tibi,
Qui molitor leporum
Diceris esse catus.
Hinc fuge, qui rumpis fœdera, Tempus edax:
Hinc fuge, qui torques pectora, Livor iners.
Huc age Sance veni, Tu sacer atque Fidi.
Antè leves in celso errabunt æthere cervi,
Antè omnes nudo fugient ex æquore pisces:
Quàm tu de nostro poteris discedere sensu.
A

41. ábra: Paulus a Gisbice oltárverse (1602)

Az oltár zavarba ejtő alakjára még külön is visszatérek, de hagyományosan az oltár-alakú képvers, akármelyik verziójáról is legyen szó, nem így nézett ki. Ez így ebben a formájában vagy Paulus a Gisbice „leleménye”, vagy nyomdahiba. (Én az utóbbi felé hajlok, mert a formai innováció az oltár felismerhetőségének rovására menne. Lásd fentebb, Filiczki gyűrűversénél.) Habár a bekezdések miatt szembetűnő a vers hármas sorokba való rendezése, én mégis – a feltételezett nyomdai hiba és az oltárvers formai hagyománya miatt – a latin sorokat középre igazítva közlöm, mert úgy tényleg nagyjából oltárt formáz:

In album Sophoniae Hasenmülleri Fr[anci] P[oetae] L[aureati]

Mnemosynes hanc
Constituo Aram in
Pignus Amoris
France Poeta tibi,
Qui molitor leporum
Diceris esse catus.
Hinc fuge, qui rumpis foedera, Tempus edax:
Hinc fuge, qui torques pectora, Livor iners.
Huc age Sance veni, Tu sacer atque Fidi.
Ante leves in celso errabunt aethere cervi
Ante omnes nudo fugient ex aequore pisces
Quam tu de nostro poteris discedere sensu.

(A frank koszorús költő, Sophonias Hasenmüller albumába.
Mnémoszünének ezt az oltárát építem neked mint szeretetem zálogát, frank költő, nyulak molnára,[381] kit okosnak tartanak. Iszkolj innen, ki a szövetségeket szétszaggatod, elemésztő Idő! Iszkolj innen, ki gyötröd a lelkeket, lomha Irigység! És jer ide, jöjj, Te szent Sancus Fidius! Előbb fognak a fürge szarvasok az égen barangolni, előbb fut majd ki minden hal a kietlen vizekből, mint hogy te szívünkből ki tudnál szakadni.)

De hogy még tovább szövögessük az intertextus szálait, úgy tűnik, Gisbicének is volt mintája, méghozzá barátjának, a holland Albertus Eufrenius Georgiades (Albert Joriszoon Goedhart)[382] 1601-ben megjelent *Poematá*jának egyik verse:[383]

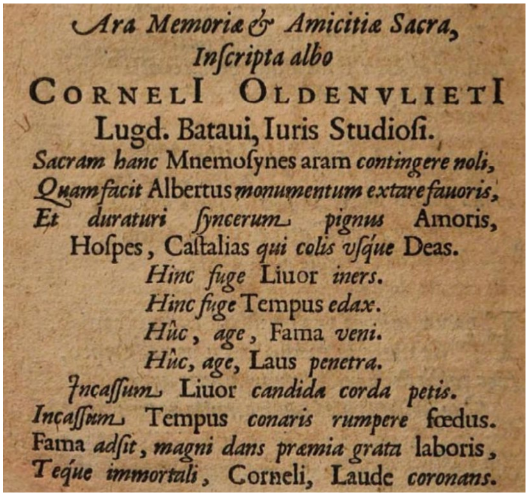
Ara Memoriae et Amicitiae Sacra,
Inscripta albo
Corneli Oldenvlieti
Lugd[uni] Batavi, Iuris Studiosi

Sacram hanc Mnemosynes aram contingere noli,
Quam facit Albertus monumentum extare favoris,
Et duraturi syncerum pignus Amoris,
Hospes, Castalias qui colis usque Deas.
Hinc fuge Livor iners.
Hinc fuge Tempus edax.
Huc, age, Fama veni.
Huc, age, Laus penetra.
Incassum Tempus conaris rumpere foedus.
Fama adsit, magni dans praemia grata laboris,
Teque immortali, Corneli, Laude coronans.

(Az emlékezet és a barátság szent oltára, Cornelius Oldenvlietus leideni joghallgató albumába írva.
Mnémoszüné e szent oltárát ne akard megérinteni, idegen, ki folyton a múzsákra figyelsz. Albert

381 Vagyis: *Hasenmüller*.
382 Gisbicius *album amicorum*ában is van bejegyzése és megmaradt Eufrenius kötetének az a példánya is, amely Gisbicius tulajdonában volt. Lásd: Vaculínová 2009a; Vaculínová 2009b.
383 Eufrenius Georgiades 1601, 126.

gondoskodik róla, hogy ez a jóindulat emlékműveként
és a tartós Szeretet őszinte zálogaként fennmaradjon.
Iszkolj innen, lomha Irigység! Iszkolj innen, falánk
Idő! Jer ide, Hírnév, gyere! Jer ide, járj át, Dicsőség!
Idő, hiába próbálod felbontani a szövetséget. Nagy
munka becses jutalmát adó és téged, Cornelius,
halhatatlan Dicsőséggel koronázó hírnév, maradj itt!)

Ara Memoriæ & Amicitiæ Sacra,
Inſcripta albo
CORNELI OLDENVLIETI
Lugd. Bataui, Iuris Studioſi.
Sacram hanc Mnemoſynes aram *contingere noli,*
Quam facit Albertus *monumentum extare fauoris,*
Et duraturi ſyncerum pignus Amoris,
Hoſpes, Caſtalias *qui colis vſque* Deas.
Hinc fuge Liuor *iners.*
Hinc fuge Tempus *edax.*
Hûc, age, Fama *veni.*
Hûc, age, Laus *penetra.*
Incaſſum Liuor *candida corda petis.*
Incaſſum Tempus *conaris rumpere* fœdus.
Fama *adſit, magni dans præmia grata* laboris,
Teque immortali, Corneli, Laude *coronans.*

42. ábra: Albertus Eufrenius Georgiades oltárverse (1601)

Gisbicius parafrázisa Filiczki költeményének szinte az ikertestvére, azonban Filiczki, mint láttuk, Stigel disztichonjának háromsorossá való átdolgozásával kezdi a verset és csak aztán szövi bele Gisbicius – és Eufrenius – versének elejét. Mnémoszünét mint az emlékezés istennőjét kihagyja ugyan, de a költői képként semlegesnek ható *pignus amoris* összetételt az *ara–arrha* szójáték kedvéért az érdekesebbnek tűnő *arrha amici*vel helyettesíti. Mindhárom vers „fúga tétele" olyan, mint valami pentameterbe szedett ráolvasás. És habár Filiczki a megszólítottak lecserélésével elveszít két ovidiusi allúziót, az *Ἔρις–Ἔρος* szójáték – még ha kissé iskolás ízű is – ügyesebbnek és következetesebbnek tűnik, hiszen Gisbicius, ahogy senki más, az idő múlását aligha tudja megállítani. Filiczki úgy idézi fel, tartja meg a pentameter *huc age Sance veni* hémiepesz-kólonját, hogy miközben kettészelve megbontja azt, a *huc age* és a *Sance veni* kifejezések közé beszúrja a *qui firmas federa* hémiepesz-kólont. Vagyis a pentametert alkotó két hémiepesz-kólon első daktilusát, valamint az utolsó daktilusát és spondeusát egy „harmadik" hémiepesz-kólon köti össze, méghozzá a *qui firmas federa* kifejezéssel, amelynek a *firmo* igéje, akkor is, ha csak véletlenül, de épp ezt az értelmezést erősíti (*Huc age, qui firmas* ‖ *federa Sance, Veni*). Az sem lehetetlen, hogy Paulus a Gisbice, és így nyomában Filiczki, a „*Sance veni*" kifejezéssel az eredetileg

katolikus pünkösdi szekvenciával, a *Veni Sancte Spiritus*szal játszik, amelyet protestáns istentiszteleteken is énekeltek. Habár Filiczki szövegénél ez jobban egybecseng a Szentlélekkel, valójában az eredetileg szabin istenségre, *Sancus Dius Fidius*ra (*Semo Sancus Deus Fidus*) utal a vers.[384] A tudós humanista kétértelmű szójátéka ez, amelyet viszont Gisbicius – Filiczkivel ellentétben – egyértelműbbé is tesz a „*Sance Fidi*" vocativusszal. Ez az istenség (később Jupiter egyik aspektusa) az esküt, az adott szót és annak állhatatos megtartóját védi. Így kapcsolódik a fenti versek oltáraihoz, és ezért invitálják a versszerzők az oltárhoz. Saját szavuk és önnönmaguk védelmére hívják e segítő istenséget. Sancus Fidius, mint valami szakrális közjegyző odaütött pecsétje, Filiczkinél a szívből ki nem hulló hűséges barátságot, Gisbicénél pedig az emlékezetből ki nem hulló örök barátságot hitelesíti. Az idekapcsolódó kevés antik allúzió közül fontos lehet Ovidius *Fasti*ja (6.213–218)[385] és Propertius negyedik könyvének kilencedik elégiája (4.9.67–74). Ez utóbbi Herkules nagy oltárának (*Ara Maxima*) felállításáról ír, és Sancust – egy másik hagyománynak megfelelően – Herkulessel azonosítja. Paulus a Gisbice és Filiczki versében csak árnyalatnyi az átfedés, de nem valószínű, hogy véletlen lenne, már csak az oltárral és a könyvvel való játék miatt sem.[386]

Filiczki utolsó két sora szintén a Gisbicius-vers utolsó három sorának az átirata, amely viszont Servius Vergilius-kommentárja három sorának egyértelmű parafrázisa hexameterekben (*In Vergilii Bucolicon librum* 1.59.): „*Ante leves in aethere cervi id est avium ante cervi volabunt more et pisces sine aqua vivent, hoc est ante rerum natura mutabitur, quam nos Caesarem poterimus oblivisci.*" És ez alapján már egyenesen vezet a tudatos intertextualitás útja Vergilius első eklogájához (59–63. sor): „*Ante leves ergo pascentur in aethere cervi / et freta destituent nudos in litore piscis, / ante pererratis amborum finibus exsul / aut Ararim Parthus bibet aut Germania Tigrim, / quam nostro illius labatur pectore vultus.*"[387] Filiczki Gisbicén keresztül tér vissza Vergiliushoz, amikor pártusveszély helyett a gétákkal, vagyis a törökökkel aktualizálja versének zárlatát.

Eufrenius fenti oltárverse is megerősíti, hogy Paulus a Gisbice verse ebben az alakjában nyomdahiba. Külön figyelmet érdemel az a tudatos „építkezés" is, ahogy a cseh

[384] Briquel 1978.

[385] Ovidius, ed. Frazer, Goold, 1989, 334, 429–430; Littlewood 2006, 69–70.

[386] „*Maxima quae gregibus devotast Ara repertis, / ara per has' inquit ‚maxima facta manus, / haec nullis umquam pateat veneranda puellis, / Herculis aeternum ne sit inulta sitis.' / sancte pater, salve, cui iam favet aspera Iuno: / Sance, velis libro dexter inesse meo. / [hunc quoniam manibus purgatum sanxerat orbem, / sic Sanctum Tatiae composuere Cures.*]" Propertius, ed. L. Richardson, Jr., 1976, 140–141, 476. Horváth István Károly fordításában: „»...íme, Nagyoltárt állítok, meglelve a nyájam, / melyet naggyá – így szólt – ez a két kar emelt! / Ám nő itt sose áldozhasson, s látni se lássa! / Hercules ős szomját bosszu kövesse, örök." / Szent atya, üdv néked! Már zord Iuno se haragszik, / szent atya, könyvemben, jöjj, szerepelj kegyesen! / [Téged, mert ama sok tett megszentelte a földünk, / Sancusnak hívnak mind a szabin Curesek.]«

[387] Lakatos István fordításában: „Hát a hamar gímszarvas előbb legelészik a légben / és a homokban a hab halakat hamarébb hagy el árván / s inni előbb fog a Tigrisből germán, az Ararból / párthus, hontalan egymásnak bebolyongva határát, / hogysem az ő képét keblemből én kitöröljem."

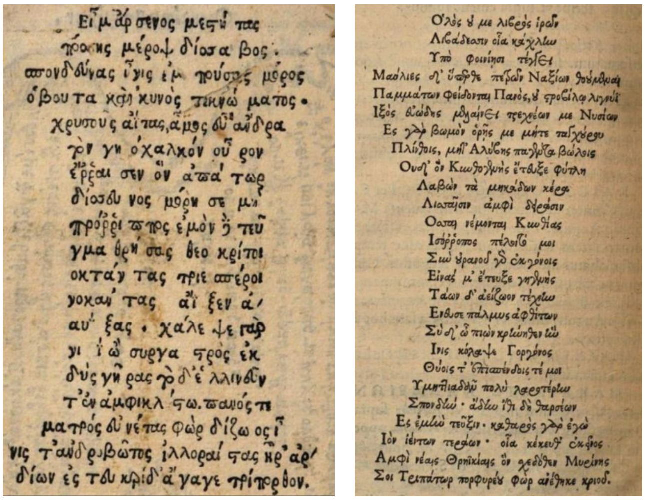
költő metrikailag megszerkesztette a verset. Ugyanis a vers képszerűsége nemcsak vizuálisan érzékelhető, hanem mélyebb, kognitív (matematikai? zenei?) metaforikus formában is. A hármas tagolású sorokban a következő versmértékeket fedezhetjük fel:

adóniszi kólon:	— U U — U
adóniszi kólon:	— U U — U
adóniszi kólon:	— U U — U
hémiepesz-kólon:	— U U — U U —
hémiepesz-kólon:	— U U — U U —
hémiepesz-kólon:	— U U — U U —
pentameter:	— U U — U U — ‖ — U U — U U —
pentameter:	— U U — U U — ‖ — U U — U U —
pentameter:	— U U — U U — ‖ — U U — U U —
hexameter:	— U U — U U — U U — U U — U U — U
hexameter:	— U U — U U — U U — U U — U U — U
hexameter:	— U U — U U — U U — U U — U U — U

A cseh költő a *constituo* igével utal is versében az építkezésre. És a felszínes metrikai vizsgálat alapján, ránézésre sem tűnik belemagyarázásnak a metrum tégláiból való tudatos, a statika fizikai törvényszerűségeit is mintegy felidéző metrikus építmény felépítése. Az utolsó három sor hexametere adja az alapozást, amelyre három sor pentameter kerül – egy-egy metrikai tégla kiütésével – a hexameter kurtább verziójaként. Két hémiepesz-kólon alkotja a pentametert, amelyet aztán így bont tovább alkotóelemeire, hogy egyre magasabbra épülhessen az építmény, mint valami torony. A verstorony tetejét pedig három adóniszi kólon „zárja", amely a bukolikus hexameter zárlata. (Érdemes megjegyezni, mert talán az is tudatos metrikai játék, hogy csak elízióval jön ki az adóniszi kólon, mert első ránézésre hémiepesz-kólon). Az olvasónak általában nem jutna eszébe egy versben képet keresni. A megszokott olvasási stratégiát kibillentő egyik inger épp a verssorok különböző hosszúságából fakadó értetlenség. Ráadásul a fenti vers nemcsak az oltár miatt tolja el az értelmezőt a vizualitás irányába, hanem a szöveg is efelé irányít: *constituo aram*. Gisbicius verse azért különleges, mert a vizualitáson túl fogalmilag is leképezi a stabil építmény ideáját a verssorok egymásra épülő struktúrájából. Annyira komplex, hogy nem is képversnek, hanem inkább képzeneversnek, vagy képritmusversnek lehetne nevezni. A korábban említett három kategória alapján egyszerre szövegkép, mert a kép a szövegből épül fel, és – ennek analógiájára – egyszerre ritmuskép, mert ez a kép a szöveget alkotó metrum ritmusából épül meg. Mivel ez a versszöveg így szorosan összekapcsolódik a verssorok ritmusával, ezért itt egy „ritmusszövegképről" van szó. (Andreas Graffot idézve

Kilián István utal a *technopaignion apertum*on belüli *technopaignion simplex* versköltő technikára. Ilyenkor a költői mesterkedés annak ellenére is jól észlelhető, hogy külső alakot venne fel. Jelen esetben a ritmustéglák soraiból.)[388]

Az oltáralakú képvers antik példáit jól ismerhette Paulus a Gisbice és Filiczki is, mert már a 16. században is többször kiadták ezeket.[389] A klasszikus három oltárvers-minta: Dósziadasz (i. sz. 1–2. század) és Bészantinosz vagy Lucius Iulius Vestinus (i. sz. 2. század) görög oltárversei (latin fordításban is)[390] (lásd 43. ábra) és Publilius Optatianus Porphyrius (i. sz. 4. század) latin verse (44. ábra). Mindhárom képvers sorai egyértelműen antik oltárt formáznak. Ezért is tartom valószínűtlennek, hogy a kötött formai tradícióval szembemenve, Gisbicius egy ennyire felismerhetetlen oltárt közölt volna.

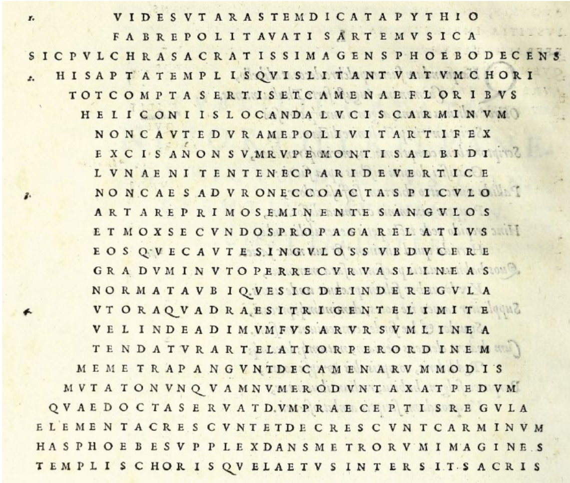

43. ábra: Dósziadasz (Velence, 1540) és Bészantinosz (Párizs, 1619) oltárverse

[388] Kilián 1998, 319.

[389] Ez olyannyira igaz, hogy a 17. század első évtizedeiben már elterjedtnek mondható az a szokás, hogy a játékos kedvű udvari, értelmiségi szerzők különféle, oltáralakú *ara litterariá*kat dedikálnak egymásnak. Filiczki barátság-tematikájához lásd például: *Ara heroicae amicitiae Barbadico-Tarvisanae erecta* (Licetus 1630, 53). Az is beszédes, hogy ugyanebben a több mint háromszáz oldalas kötetben sincs olyan alakú oltárvers, amit a Gisbicius-kötetben látunk.

[390] Kwapisz 2013, 69–72, 163–190. Bészantinosz Kerényi Grácia fordításában: Aczél 1984, 11.

VIDESVTARASTEMDICATAPYTHIO
FABREPOLITAVATISARTEMVSICA
SICPVLCHRASACRATISSIMAGENSPHOEBODECENS
HISAPTATEMPLISQVISLITANTVATVMCHORI
TOTCOMPTASERTISETCAMENAEFLORIBVS
HELICONIISLOCANDALVCISCARMINVM
NONCAVTEDVRAMEPOLIVITARTIFEX
EXCISANONSVMRVPEMONTISALBIDI
LVNAENITENTENECPARIDEVERTICE
NONCAESADVRONECCOACTASPICVLO
ARTAREPRIMOSEMINENTESANGVLOS
ETMOXSECVNDOSPROPAGARELATIVS
EOSQVECAVTESINGVLOSSVBDVCERE
GRADVMINVTOPERRECVRVASLINEAS
NORMATAVBIQVESICDEINDEREGVLA
VTORAQVADRAESITRIGENTELIMITE
VELINDEADIMVMFVSARVRSVMLINEA
TENDATVRARTELATIORPERORDINEM
MEMETRAPANGVNTDECAMENARVMMODIS
MVTATONVNQVAMNVMERODVNTAXATPEDVM
QVAEDOCTASERVATDVMPRAECEPTISREGVLA
ELEMENTACRESCVNTETDECRESCVNTCARMINVM
HASPHOEBESVPPLEXDANSMETRORVMIMAGINES
TEMPLISCHORISQVELAETVSINTERSITSACRIS

44. ábra: Optatianus oltárverse (Augsburg, 1595)

Sajnos nem ismerjük Piotr Kośmiński albumát, úgyhogy nem tudjuk, hogy Filiczki milyen formában írta be a versét, de valószínű, hogy tényleg belerajzolt egy oltárt. (A Miskolci Csulyak István albumába írt és rajzolt bejegyzése alapján a nyomtatott verzióhoz képest egy feltételezhetően színvonalasabb képet kell elképzelnünk. Lásd fentebb.) A rajz felveti azt a korábban érintett kérdést, hogy Filiczki verse vajon képvers vagy felirat? A képvers és felirat közti határ az önreferencia meglétében vagy hiányában ragadható meg. Emiatt *(„ista ara sit...")* pedig egyértelműen képversnek tekintem.[391]

Közelítve a kérdést Filiczki verséhez: egy oltárra vésett metrikus felirathoz vajon mennyire tartozik hozzá az a vehiculum vagy keret – ebben az esetben egy nyomtatott, stilizált oltárkép –, amin olvasható?[392] A hagyományos oltárversek formája

[391] Sokkal bonyolultabb kérdés, hogy például minek tekintsünk egy olyan oltárverset, amelyet tényleg rávéstek egy oltárra. (Ebben az esetben ráadásul nemcsak a vizualitás, hanem a taktilitás is értelmezhetővé válik, amennyiben egy oltárobjektumnak a felirata és maga az oltár is letapogatható.) Optatianus oltárversei eredetileg térbeli objektumok voltak, amelyek finoman megmunkált fémbetűkkel voltak „kiadva" sötétkék vagy bíbor felületen. Ennek nem maradt nyoma. Higgins 1987, 6–7. A későbbi kéziratok viszont ragaszkodva ugyan az oltárformához, kicsit más-más alakban rajzolták meg a verset. Ugyanakkor érdekes, hogy a Teubner-féle Optatianus-kiadás nem tartotta fontosnak, hogy a verset oltáralakban közölje. Optatianus, ed. Kluge 1926, 33–34. A képversek ideális kritikai kiadása egy képvers összes egyedi, vagyis kéziratos megjelenését és nyomtatott verzióját is magában kell, hogy foglalja.

[392] Térbeli hordozó és szöveg/kép kapcsolatának elméleti problémája további példákkal is megvilágítható. Például mi a helyzet egy házfalra vésett verssel? Ezeknek már nem pusztán vizuális, ikonikus jelentésük van, hanem mindezeken túl térbeli (térbeni) érzetet is keltenek és ezzel együtt valamiféle térbeli jelentést is generálnak. Ide köthetők azok a verses szövegemlékek is, amelyeket épp Miskolci Csulyak István írt református templomtornyokra. Ezeket tekinthetjük-e térbeli „képverseknek"? Többek-e ezek a versek az adott templomtoronyra vésve, mint egy könyvben kinyomtatva? *RMKT* XVII/2, kiad. Jenei, Klaniczay, Kovács, Stoll 1962, 376, 382. Lásd még: Vásárhelyi 1987, 258. De sokkal extrémebb példája ennek Peter Greenaway *Párnakönyve*, amelynek „emberverseiben" az emberképvers és hordozója közötti viszony immanenciáján elmélkedhetünk. Ezek a versek egy élő ember bőrére mint hordozó felületre tetoválva manifesztálódnak és olvashatók el. Ezen versek értelmezéséhez elég-e a puszta szöveg, vagy a hordozó ember is szerves része? Vagy ha a puszta szöveg kevés lenne, akkor

és Gisbicius oltárversének elrontott, nyomtatott képe miatt érdemes megnéznünk azt is, hogy a Filiczki-vers a rajzolt oltárkeret nélkül is képversnek tekinthető-e (ha megfigyeljük a kiadás nyomtatott képét, akkor látszik az igyekezet, hogy a sorokat, ha mással nem, akkor díszítéssel húzzák ki a rajzolt oltár széléig). Mivel különböző hosszúságúak a verssorok, ezért két vizuális kísérlettel egy képkeret nélküli alakzat is „rekonstruálható." Az alábbi ábrán központozás nélkül, csak a karaktereket jelölve vázolom fel a verssorokat:

****
****
****
****
****
****
****
****
****

Ha ugyanezt a verset Optatianus oltárversének mintájára közöljük (vagyis nagybetűvel, szóközök és központozás nélkül), akkor a betűk eleve adott szélességkülönbségei miatt kicsit „torzul" az oltárkép, de azért bátran kijelenthetjük, hogy az oltárrajz nélkül is működtethető képversként a Filiczki-szöveg:

DECORATINDOLESGENUSMENSSTEMMATA
CLARADIGNUSAVINOBILISESTDOMO
QUISQUISTRACTATOPUSNOBILEJUGITER
ISTASITARATIBICERTAARRHAFIDELISAMICI
HINCFUGEQUAESPARGISSEMINALITISEPIΣ
HUCADSISPIAQUIPECTORAJUNGISEPOΣ
HUCAGEQUIFIRMASFEDERASANCEVENI
ANTEGETESARMAABJICIETCHRISTUMANTESEQUETUR
QUAMDILECTEMEOLABARISCORDESODALIS

5. fejezet: *Symbola*

A Szombathi-féle fordítás „áldozati versnek" nevezi a *symbolum*ot, de ez valójában inkább azt jelenti, amit ma is értünk rajta, vagyis szimbólumot, amelyet egy-egy címzetthez rendel. Az nem derül ki, milyen alkalomból, de a tömör *sententia*-jellege mi-

elég lenne-e az emberből csak a bőre – mint pergamen – amire a szöveg tetoválva van és ember nélkül is teljes? Hasonlóan izgalmas magyar példa Petőcz András *Emlékezés Jolánra* című „képverse". Nagy 1995, 156.

att ezeket is talán *album amicorum*okba írta be (vagy írhatta volna be). Esetleg azért különítette el a *Philothesia* fejezettől, mert nem általános bölcselkedéseket akart itt közölni, hanem a címzetteknek jelmondatszerű, hozzájuk illő jelképeket ajánlott fel. Az epigrammák túlnyomó része tehát tömör, velős gnóma, sententia. Tíz címzettnek 29 jelképverset írt. A harmincadik versben pedig saját szimbólumát adja meg. A címzettek: Móric hessen–kasseli tartománygróf (1572–1632), id. Přech, ifj. Přech, Smil, Bohuslav és Adam z Hodějova, valamint Georgius Carolides,[393] Philip-Johann Treutler de Kroswitcz, Paul Kutnaur a Sonnenstein – akinek a címerversét is közli – és Jacobus Laurentius Sialandus.

A 30 versből csak párat szeretnék kiemelni. Az első id. Přech z Hodějova szimbóluma (p. 40). A vers meglehetősen semmitmondó, viszont úgy tűnik megint Carolides egyik verse volt a minta (*Symbol. Volff. Ad. a Pirnau*):

Carolides[394]	Filiczki
Laus me Dominus	**Dominus spes mea**
Iova dator vitae, laudetur ut, omnia fecit,	Seu me laeta iuvent, seu tristia fata fatigent,
Ergo in eo et per eum laus mea semper erit.	Trinunum semper spes mea numen erit.

Ifj. Přech z Hodějovának az egyik szimbóluma szintén egy Carolides-epigrammát és a *Dulcia non meruit, qui non gustavit amara* közmondást[395] gyúrta össze (p. 40): Nem méltó az édesre, aki nem kóstolta a keserűt. Meg szeretnéd enni a magot? Törd szét a héjat, és megeheted.

Carolides[396]	Filiczki
Caede, modo doce	**Per ardua honores**
Caede licet, patiar, dum me tua cura docebit!	Dulcibus haud dignus, qui non gustavit amara.
Frangam opus est, nucleum si cupio esse, nucem.	Esse cupis nucleum? Frange putamen, edes.

Az Adam z Hodějovának (†1640) szánt négy szimbólum közül az egyik az *Alata aetas* közmondásmottóját[397] dolgozza fel megint Carolides epigrammáján keresztül.

393 Carolidesnek ugyanazt a mottóját közli, mint az 1606-os nyomtatványban (Filiczki, Rittershausen 1606, A3^{r}).
394 Carolides 1597, K3^{r}.
395 Wander 1867–1880, IV, 982.
396 Carolides 1597, C2^{v}.
397 Wander 1867–1880, V, 529.

Vives[398]	Carolides[399]	Filiczki
Alata aetas Celerrime enim avolat, et fugiunt fraeno non remorante dies, et hoc citius si sit bona aetas, nam mala diutius immorantur et premunt.	**Alata aetas** Aetate utaris, celeres habet utilis alas, Quae fugit, illa tibi non reditura fugit.	**Alata aetas hominum**[400] Quin colis aetatem? Fugit irrevocabilis aetas. Nec bona tam sequitur, quam prior hora fuit.

Jacobus Laurentiust a *Hodie mihi, cras tibi* (Ma nekem, holnap neked) mondással[401] kínálta meg két latin versben és ezek görög verzióival (p. 44). A velős poétai *ars moriendik* így hangzanak:

Hodie mihi, cras tibi
Quid, moriture, tumes? Putre contemplare cadaver:
 Concidit hoc hodie, cras cadere ipse potes.

(Mit pöffeszkedsz, halandó? Jól nézd meg a rothadó halottat: ez ma enyészik el, holnap te magad is elhullhatsz.)

Ennek a görög verziója:

Σήμερον ἐμοὶ, αὔριον σοι
Θνητὲ τὶ οἰδαίνεις, βαρύοσμον ἐπίβλεπε νεκρόν.
 Κάππεσεν ὃς μὲν χτὲς. νῦν σύδ' ἕπεσθαι ἔχεις.

A latin epigramma kezdő kérdését megint Carolidesnél találjuk meg. A vers témája ugyanaz, de most Filiczki erősebb képekkel alakítja át. Carolides verse:[402]

Omnis caro faenum
Quid moriture tumes? Faeni spectatum maniplum:
 Falis es. Ecce vires, cras quoque fascis eris.

Laurentiusnak nem hagy nyugtot; egy másik, a *Disce mori* jótanácsra[403] épülő halál-epigrammával tovább kínozza:

Disce mori semper, rebus diffide futuris!
 Quo minime speras tempore, finis adest.

398 Vives 1599–1600, H2r.
399 Carolides 1597, B7v.
400 A verset újraközli: Nihus 1642, 111.
401 Wander 1867–1880, IV, 997.
402 Carolides 1597, D6r.
403 Wander 1867–1880, IV, 835–836. Természetesen Vives (1599, F4v) és Carolides (1597, B3v) is feldolgozza. Lásd még: Lucanus, *Bellum civile* 5.364; Silius Italicus, *Punica* 5.638; Seneca, De brevitate vita (Dialogi 10, 7, 3).

(Tanulj mindig meghalni! Ne bízz az eljövendőkben!
Amikor a legkevésbé várod, jön a vég.)

És hogy biztosan megértse a holland teológushallgató, görögül is eldalolja neki:

Μάνθαν᾽ ἀεὶ θνήσκειν· τοῖς μέλλουσιν δὲ ἀπιστεῖν·
ᾗ μὴ ἐλπίζεις ὥρᾳ, ἐλεύσεθ᾽ ὅρος.

Végül pedig Filiczki saját jelmondatát és annak egy variációját is idézem, amely intellektuális önreprezentációjának lehet egy fontos, ám annál semmitmondóbb példája (p. 43). A címben a „Jesus Fiducia Firma" talán a nevére utal: *Johannes Filiczki de Filefalva*.

Auctoris symb[olum] Iesus Fiducia Firma salutis
Tu meae es, o Iesu, fiducia firma salutis:[404]
Sive hac luce fruar, sive recondar humi.

(A szerző szimbóluma Jézus, az üdvösség szilárd hite. Te az enyém vagy, óh Jézus, az üdvösség szilárd hite! Akár az életben, akár a földbe visszatérve élvezhetem azt.)

Egy másik, hasonló témájú mottót is magára tűz:

Me premet Aeoliis quoties sors coeca procellis:
Astripotens semper spes mea Christus erit.

(Ahányszor a vak sors engem aioloszi viharokkal kerget, mindig reménységem marad a csillagokat bíró Krisztus.)

Ezeknél a verseknél is óhatatlanul felmerül az a naiv kérdés, hogy a humanista költészet ezen darabjaiban mit keressen egy mai olvasó? Csak a játék irányából lehet közelíteni ezekhez a versekhez. A *lusus poetici* fogalmát talán kár is lenne leszűkíteni a technopaignion kézzelfoghatóbb példáira, a szójátékokra és vizuális játékokra. Az alkalmi költészet egyrészt nagyon is gyakorlati oldalát mutatja fel, amikor karneváli-poétikai maskarájában kilép a társadalmi gesztusok nyilvános színpadára, másrészt pedig nem több, mint játék. Olyan játék, amelyik hálójával még véletlenül

404 Vö. Siber 1562, 188: *Psalmus XCIIII*: „*Spes est certa suis, fiducia firma, salutis*."

sem merít a mélybe, és vállaltan csak a felszínt, vagyis a felszínest – karcolgatja. A fenti példák azért különösen szemléletesek, mert tömör semmitmondásuk mögött mégiscsak megragadható az az értelmezői játék, amely a humanista olvasóközönség számára ismert költői szövegeket, közhelyeket hoz mozgásba úgy, hogy átrendezve, sőt még felismerhető módon át is alakítva egyszerre tiszteleg a forrásszöveg szerzője előtt, miközben távolságukat is kihangsúlyozza. Mintha valaki úgy bújna másnak a ruhájába, hogy szeretné, ha azért fel is ismernék őt, mint a másiktól sajátságos módon különbözőt a másik ruhájában. Nem ellopni akarja a ruhát, hanem csak megmutatni, hogyan áll rajta. Egy olyan fordított intellektuális bújócska, amiben a hunyónak a minél furfangosabb módon elrejtőzötteket kell megtalálnia. De aki elbújt, nem akkor nyeri meg a játékot, ha sosem találja meg a hunyó, hanem akkor, ha megtalálja. A már ismert elrejtésének és megtalálásának a játéka. Ebben a humanista versírόláncban mint a stafétabotot adják tovább egymásnak a *respublica litteraria* tagjai a motívumokat, verssorokat és levitézlett gondolatokat. Mindenfélét összeszedve futnak tovább és alakítják át azokat, de úgy, hogy felismerhetőek maradjanak, és hogy az olvasó újra és újra rácsodálkozhasson a már valahonnan ismert újrafelfedezésére. Nem új tartalmat és nem is új formát akarnak, hanem a jól ismert formában akarják a jól ismert tartalmat más szögből megmutatni. A forma és tartalom egyensúlyának megtalálása és kibillentése is a játék része, és ezen belül a dilettánstól kezdve az elfogadható műkedvelőn keresztül egészen a virtuózig mindenféle költői megoldással találkozhatunk. De akárhogy is olvassuk ezeket a szövegeket, a posztromantikus elvárásainkat mindenképp muszáj lesz félreraknunk, mert a költői novumnak és az ehhez kapcsolódó olvasói elvárásoknak a horizontja egészen más irányba húzódik. A költői ötletet például a korszak és közeg ismert szövegeinek, szövegrészleteinek mint rétegeknek az egymásrajátszásában, összejátszásában kell keresnünk. A költői szövegek tehát olyan olvasói elvárásoknak igyekeztek megfelelni, amelyek a romantikus esztétika formabontó újdonságaitól mint szakmaiatlan dilettantizmustól idegenkedtek volna. A versfaragás szakmaiságának az egyik nélkülözhetetlen követelménye az adott közegben jól ismert szövegek vendégszövegekké való ügyes átalakítása. A felfedezés örömét pedig nem adhatja a formabontó újdonság, csakis a toposzok óvatos újrarendezésében is megragadható intellektuális otthonosság akolmelege.

6. fejezet: *Proszphónészeisz* (Προσφωνήσεις)

A Szombathi-féle fordítás „megszólító verseknek” nevezi a *proszphónészisz*eket (latinul: *apostrophe*). A fejezet valójában olyan dicsérő költeményeket tartalmaz, amelyeket Filiczki könyvek elejére szánt. Ezek az alkalmi vers alműfajába, az *epigramma liminarium*ba tartoznak. Magyarul talán „küszöbversnek” fordíthatnánk.[405] Egy könyv

[405] Ezzel kapcsolatban lásd: Dam 2015.

paratextusa, amely ajtónállóként engedi be az olvasót a főszövegbe. Funkciója szerint egyrészt valamiféle bevezető ajánlás, fülszöveg, amely a leendő olvasót, mintegy irányt adva neki, felkészíti arra, ami a könyvben várja; másrészt pedig a dedikáló az ajánláson keresztül a saját pozícióját, státuszát finomítja abban az intellektuális közegben, amelybe az ajánlott művön keresztül bekapcsolódhat. Ehhez hasznos fogalmi fogódzót találhatunk Gérard Genette paratextus-elméleti klasszikusában, a *Seuils*-ben, amelyben különbséget tesz az ajánlás kétféle szerzői aktusa, a *dédier* és a *dédicacer* között.[406] Az előbbi során magát a művet mint produktumot (vagyis az összes példányát egyenként) ajánlja fel egy adott személynek, vagy személyeknek, míg a második esetben egy műnek csupán egy példányát dedikálja egy konkrét személynek. Az előbbi egy absztraktabb, hivatalosabb szintje a dedikáló és címzett közötti kapcsolatnak, nem feltételez személyes ismeretséget (bár nem is zárja azt ki) és személyes jelenlétet. A *dédicacer* gesztusa viszont jellemzően olyan személyes interakció, amelynél a dedikáló jelenlévőként adja át a példánnyal együtt az írott sorokat a címzettnek. (Ez utóbbi a dedikáció-hierarchiában szükségképpen alacsonyabb szintre kerül, hiszen egy általánosságban már dedikált művet disztribuál további dedikációval a szerző.)

A fejezet Filiczki 11 szerzőnek a könyvéhez írt *liminarium*ait tartalmazza. Ezek a dedikációtól – melyek szintén liminariumok – annyiban különböznek, hogy nem a címzett van nevesítve, hanem a küldő, vagyis a feladó. A dedikációnál a feladó a könyvet mint kulturális ajándékot küldi a címzettnek, az ajánlásnál a feladó a könyvhöz mint kulturális áruhoz keresi a címzettet. Elmosódik a határ *laudatio* és *exhortatio* között, hiszen a szerző és könyve dicséretén keresztül buzdít a könyv megvásárlására, vagy legalább elolvasására. Ha retorikai eszközeit tekintjük, akkor exhortatív fukciójuk miatt implicit reklámoknak tűnnek. Semmiképp sem agresszív és erőszakos, hanem óvatos reklámoknak, amelyeket a reklámozó-ajánló eruditív személye és míves szavai legitimálnak. Erre jó példa id. Rudolph Goclenius *Ad Emptorem* című verse (lásd 71. oldalon).

Filiczki könyvajánlói között vannak olyanok, amelyeket megtalálunk valamelyik fennmaradt kiadványban, és vannak olyanok, amelyeket nem találunk meg. Van, hogy nem ismerjük a kiadványt se, amihez írta a verset, és van, hogy fennmaradt a kiadvány, de nem került bele a vers (erre a legjobb példa a már vizsgált Szenci Molnár Albert *Psalterium*ába szánt vers, lásd 228. oldalon). Ez utóbbiak azért érdekesek, mert ha valamiért nem közlik őket, miközben a kiadvány, amibe szánták, mégis megjelent, akkor teljesen elveszítik ezek a versek *liminarium*jellegüket. Vagyis nem arról van szó, hogy bár összeállt a kötet legalább kézirat szinten, de valamilyen okból – például anyagiak miatt – nem jelent meg, hanem arról, hogy a kiadó vagy a kiadandó könyv szerzője nem találta a költeményt alkalmasnak arra, hogy betöltse az ajánló küszöbvers funkcióját. Habár a vers attól még ajánlóvers marad, de a könyvkiadói intézmény kicsúszik a lába alól. A *carmen liminarium* materializálatlan formájában puszta lau-

[406] Genette 1987.

dáció és elveszíti „konferansziéjellegét." Az alkalmi költészet jó néhány műfaja azt mutatja, hogy e versek természetes közege a szóbeliség. Az eseményhez kapcsolódó nyomtatott verzió pedig csak a lenyomata ennek. (Ezek nagyjából úgy viszonyulnak egymáshoz, ahogy egy koncert és a koncert lemezfelvétele.) Viszont a *liminarium*-verseknél ez felcserélődik és a szóbeliség helyett az írásbeliség a természetes életterük. Az esemény terét az írott/nyomtatott mű lapjai határolják be.

A másik fontos különbség az összes többi alkalmi műfajjal szemben, hogy maga az esemény, amelyhez kapcsolódik, nem egyszeri és megismételhetetlen, ahogy a házasság, születés és halál – vagy ebben az esetben a könyv kiadása –, hanem a könyv újra és újra való fellapozásával, elolvasásával, átlapozásával folyamattá válik. A kiadott könyvnek mint ideának és a kiadott könyv egyes példányainak a kinyitása mint gesztus különbözteti meg ezt az alműfajt az általánosabb értelmű laudációtól.

Viszont, hogy tovább bonyolódjon ennek a műfajelmélete, létezik olyan speciális eset is, amely épp az egyetemi közeg sajátja. A disputációk ugyanis tényleg egyszeri alkalmak voltak, és az ezekhez írt versek pontosan addig számítottak gratulatiónak (lásd 264. oldalon), amíg ki nem adták a megvitatott téziseket és a kiadott szöveg elé/mögé bele nem szerkesztették ezeket a laudatív gratulatiókat. Ha Filiczki ilyen műfajú verseit nézzük, akkor azt láthatjuk, hogy a tizenegy versből kilencet valamilyen egyetemi disputa alkalmából írt. Az ismert, kiadott disputákból viszont csak kettőben látjuk verssel szerepelni. Vagyis ideális esetben mind a kilenc disputát megjelentették, és ezekben szerepelt is a verseivel, tehát ebben a műfajban is előkerülhetnek még lappangó RMK-tételek Filiczki publikációival. De talán az a valószínűbb, hogy ezen „*proszphónésziszeket*" a disputa alkalmával olvasta fel a címzettnek, és így „megragadt" a *gratulatio* fázisában. Nem öltött cellulóz- és nyomdafestéktestet *gratulatio liminarium*ként.

A liminariumversek másik speciális tulajdonsága, hogy amint eredeti közegükből kiszakítva egy szerkesztett válogatáskötetben adják ki őket, amilyen Filiczki kötete is, akkor egyből elveszítik *liminarium*- és paratextusjellegüket. „Küszöbhelyzetük" csak addig érvényes, amíg megtartják eredeti pozíciójukat egy főszöveg vendégszövegeként. Amikor tehát a vers új pozíciót vesz fel egy szerzői válogatáskötetben, akkor új funkció is társul hozzá: ajánlás helyett máris ajánlásmintaként szolgál. Tehát Filiczki kötetének ezen fejezete is erre ad példákat.

A következő jól behatárolható műveknek maradt nyomuk, amikhez verset írt Filiczki:

1) A Jodocus Rhodius 1605-ös disszertációjához írt versét lásd 209. oldalon.

2) A Georgius Rosinus disputációjához írt verset lásd 222. oldalon.

3) 1607-ben Szenci Molnár Albert *Psalterium*ához lásd 223. oldalon.

4) A lengyel nemes, Hieronymus Zichlinsky disputációjához írt versét lásd 232. oldalon (inc. *Ergone certa sedet cupidae sententia menti*; p. 47–48).

5) A valószínűleg csupán respondens Szepsi Korocs György 1611-es téziseihez is írt egy 32 hexameteres verset *In συζήτησιν philosopho-theologicam* címen (inc. *Non tot*

vel Proteus facies, non Hydra figuras; p. 51–52). Szombathitól tudjuk – aki egyébként közli is Filiczki költeményét –, hogy állítólag volt egy 1611-ben Heidelbergben kiadott disputája (Szepsi Korocs 1611.), a címét is megadja, de azt is hozzáteszi, hogy: „Ezen vitatkozás (disputatio) ma igen ritka. Én részemről se nem láttam, se nem olvastam."[407] A disputa címe jól illeszkedik a Filiczki-vers témájához is: *De transubstantiatione et de ubiquitate carnis Christi*. Sajnos mi sem ismerünk példányt belőle. A 6. sor egy Vergilius-sor átvétele (*Ecl.* 4.51). A verset Gulyás József műfordításában[408] is közlöm:

Non tot vel Proteus facies, non Hydra figuras
Tot capitum induerit, variis quot flexibus error
Vertitur in formas, et sese venditat orbi.
Corporis hinc natum fusi loca in omnia monstrum,
Monstrum informe, ingens, non aspectabile, complens
Terrasque tractusque maris, caelumque profundum.

Hoc ipsum e Cerere exigua (mirabile dictu!)
Murmure sacrifici in lucis producitur oras,
Et caro fit Christi. Quamvis haec nata sit ante
Sedecies centenum annum, duo lustraque, at ista,
Praesule mandante, e similis hac luce creata.
Mulciber in furnis ardens fabricavit iisdem,
Donasse Omnipotens Verbum sua propria carni.
Idcirco carnem nosse abdita quaeque priore,

Altero at ignorare actu. Ductisque triumphis,
Post devictum Erebum, tractus petiisse coruscos,
Non tamen e terra digitum cessisse. Locumque
Possedisse φύσει, sed adesse ubivis καθ' ἕνωσιν.
Quin etiam esse dapes cuivis, potumque paratum,

Seu ferat ille fidem, seu sit pietatis inanis.
Nec tamen hic videas corpus, manibusque prehendas,
Ore licet sumas atque intra viscera condas.
Scilicet est versus tenues iam Christus in auras!
Nec similis nostrae stirpi persistere curat!

En quam sit varium, quam sit mutabile semper
Commentum! at simplex manifesti oratio Veri est.
Indiget haud physico signi res mystica tactu,
Usum iuncta rei, non esse relatio mutat.
Haec tu cum plane exponas breviterque, Georgi,

Discipulum Christi et Veri te ostendis amantem,
Huius ope et laqueos et caeca sophismata solves.
Omnia conando labor et pia pectora vincunt.

Sem Proteus még annyi alakba nem öltöze és a
Hydra se' vett vala annyi fejet fel, mint amilyen sok
Hajlású formát vesz a tévely s csalja a népet.
Hát abból született meg a minden helyre elosztott
Testnek nagy, rút és nézésre nem égi csodája,
Mely teletölt földet, tengert és mennyei boltot,

Éppen a kis gabonából (mondani is csoda furcsa)
A pap morgásától fény tájára vonódva
Krisztusi test lesz, bár az előbb másfél ezer évvel
És még két lustrummal jött a világra, de ép így
Fő utasításból eme fénytől nyerte a létet.
Mulciber ezt ugyanegy műhelyben égve csinálta
És a nagy ige saját jussát odaadta a húsnak.
Innen a hús tud előbb elrejtett dolgokat, ámde

Más actusba' tudatlan és diadalmat aratva
A poklon, ragyogó tájékot így keresett fel,
Ámde a földről ujjnyira sem ment, itt van az otthon,
Iljék rá φύσις szó, vagy pedig a καθ' ἕνωσιν.
Sőt még étel is és kéznél lévő ital is lesz

Bárkinek, aki hitet tesz, vagy bár képmutató is,
Mégse a testet lásd itt és kezed azt ne szorítsa,
Bárha a szádba veszed bé és beleidbe teszed.
Már ugyanis Krisztussá vált a híg levegőben,
És nem igyekszik a testünkhöz az lenni hasonló.

Íme milyen sokféle, milyen mindig alakuló
Itt a hazugság, ámde a tiszta igaz szava mily nyilt!
A „jel" szent dolgának nem kell fizikai tény
És a dolog viszonyát nem változtatja az usus,
Míg ezeket röviden, szépen magyarázod e könyvben,

György, ki a Krisztusnak s az igaznak vagy követője,
Segélyükkel az áltan rejtett hurkait oldod.
Munkád és a kegyes tettek diadalmat aratnak.

[407] Szombathi, Soltész 1864, 811.
[408] Gulyás 1936, 13–14.

6) Pécseli Király Imre 1612-es retorikájához lásd 239. oldalon.

7) Johann Georg Gross (1581–1630) bázeli teológiaprofesszort Amandus Polanus (1561–1610) *Collegium anti-Bellarminianum* című művének[409] 1613-as bázeli kiadásáért üdvözli négy disztichonban (inc. *Gratia pro meritis rerum referenda Satori*; p. 56). Ugyanitt közli egy másik versét is *Ad Romanes* címen, amely Polanus 1610. július 17-e halála után készült valamikor, de valószínű, hogy ez is az 1613-as Polanus-kiadáshoz (inc. *Impia Roma, pius vita dum cessit Amandus*).[410] A versben az istentelen Rómát szidja, amely hiába örül a kegyes Polanus halálának, mert a hamvait befogadta ugyan a föld, de fegyverei nem szállnak vele együtt a sírba (itt a *tellus*–*telum* szavakkal játszik). A sírból is visszatérve támadják a hegyes nyilak a torkot, szívet és lábakat. Azt is hozzá kell venni, hogy serény ökölvívókat hagyott hátra bosszúvágyó öklökkel a gőgös római szekta frakciója elleni küzdelemre. A 10–12. sorba Roberto Bellarmino (1542–1621) nevével szúr be egy szójátékot a *bella* és *arma* szavak felhasználásával: „*Quid toties bellum, fracta quid arma crepas? / Bellarmine, minas vanas sine robore ponas, / Non tua curantur bella, nec arma magis.*" Erő nélkül hiába fenyegetőzik Bellarmino, Róma nem tud háborút folytatni. Sok-sok Husz János támad most fel a lángokból, és a szent hitet sem kötél, sem tűz nem tudja elpusztítani:[411] „*Plurimus Ausonio nunc Hussus ab igne resurgit. / Sancta fides perimi fune vel igne nequit.*"

A következő címzettek műveit nem tudtam beazonosítani Filicki versei alapján:

8) Johannes-Georgius Rosinusnak a talányos című *In theses oeconomicas* címen írt egy görög nyelvű ajánlást (inc. *Ὁ σπουδαῖος ὅτε σπείρει ὃν σπέρμα γεωργός*; p. 49), valamint annak latin fordítását (inc. *Dum vineta fimo saturat proba cura coloni*; p. 50) és egy hosszabb latin költeményt is (inc. *Scit graciles vites intexere vinitor ulmis*; p. 50). Sajnos nem találtam nyomát, mi lehet ez a kiadvány, amelyhez Herbornban, Siegenben vagy Marburgban is írhatta Filiczki a verseit. Hogy miről szólt a tézisfüzet, Filiczki leírja a 11 disztichonos költeményében, amely a különböző foglalkozásokhoz kapcsolható képességeket sorolja fel. Először az „alantasabb", földhözragadtabb szakmákat, aztán a polgári hivatalokhoz kapcsolódó magasztosabb munkákat. A vincellér tudja, hogyan kell a karcsú szőlőt a szilfára futtatni (lásd a toposzt a 242. oldalon), és figyeli, amikor a földműves a földet kapálja. A vadász jól tudja, hova feszítse a hálót a szarvasnak, a madarász pedig hogyan csalja lépre a madarakat. A halász, aki tartja a horgokat, ismeri a sziklákat, amelyeknél a vízben a legtöbb hal van. A kereskedő ismeri a kintlevőségeit, minden költségét és jövedelmét. De mit kell adnunk Istennek, és milyen mesterséggel segítendők felebarátaink, mi a polgár szerepe és a vezető kötelessége, és egyáltalán hogyan éljünk? Férjéhez milyen törvényes kötelékkel kapcsolódjon a feleség, a kegyes szülő számára mennyi gonddal jár, ha gyermekek nevelésére adja a fejét? És a gyermekek mennyi hálával és tisztelettel tartoznak a szülőknek? Mi

[409] Polanus, Gross 1613.

[410] Közölte Ács 1942, 59.

[411] Lásd Pelargus verssorait a 43. oldalon: „*Atque hodie innumeros Hussus ab igne refert.*"

lenne az úr és mi a szolga kötelessége? És a közjó érdekében visszaadandó jó? Ki ne dicsérné és szeretné Rosinus fáradozásait? Csak csinálja végig és tartson ki! „Ami most tüskés bozótnak tűnik, majd bíbor rózsákat terem, Rosinus!"

9) Nicolaus Acontius disputáját valószínűleg Siegenben ünnepelte meg 1607 és 1608 szeptembere között (inc. *Discite, mortales, legum parere magistris*; p. 53). A 27 hexameteres műajánlásban számos Vergilius-reminiszcencia fedezhető fel (*Geor.* 4.154, 4.158, 4.161, 4.178–179; *Aen.* 1.402–403, 1.434–435). A vers címe szerint Acontius tézisfüzete az egyházi tudományról (*de disciplina ecclesiastica*) szólt. Fennmaradt, 1607-es siegeni disputációja viszont teljesen más témájú: *Disputatio philosophica sexta de iudicio noetico sive axiomatico ut et de praecipuis partibus corporis humani*.[412]

10) Johannes Philemon téziseit az akaratról és a teremtetlen, valamint teremtett potenciáról 41 hexameterben ünnepelte (inc. *Felix, qui potis est rerum cognoscere causas*; p. 48–49). Azonban két, 1608-as marburgi tézise közül, amelyeknél respondens volt, témájában egyikhez sem illeszkedik. Az egyik az *Αἴτησις pontificia de controversiarum iudice in religionis negotio* címet viseli, a másik pedig a *De persona Christi* címet.[413] Valószínűleg egy harmadik szövegről lehet szó, amiből egyelőre nem ismerünk példányt.

11) Abraham Geysel disputájáról a természet, kegyelem és dicsőség fényéről (*de lumine naturae, gratiae et gloriae*) semmit sem találtam, pedig tíz disztichonban dicsérte Filiczki (inc. *Lumine naturae terraeque, polique, salique*; p. 51). Talán 1608 vége és 1610 között írta, marburgi tanulmányai alatt.

Összefoglalva: a fentiekből nyilvánvaló, hogy inkább saját diáktársai egyetemi vizsgafeladataihoz írta a *proszphónészisz*eit, vagyis nem igazán tudott kitörni az iskolás közegéből. Komolyabbnak számító művek ajánló paratextusaként, leszámítva Jan Gruter Cicero-kiadását és Pécseli Király retorikáját (lásd 349. és 239. oldalon) jelenlegi ismereink szerint nem szerepelt.

7. fejezet: *Epithalamia*

Talán a leggyakoribb alkalmi műfaj, a házassági ének (lásd 138. oldalon). A példák azt mutatják, hogy egy-egy ilyen eseményre a házasulandók társadalmi státuszának függvényében számos külön alkalmi nyomtatványt is kiadtak. Az öt vőlegénynek a versek kronologikus sorrendben:

1) Ionas Voit 1604. április 24-ei esküvőjére a képverset és a többi epithalamiumot lásd 194. oldalon.

2) Friedrich Schütz 1605. szeptember 24-ei herborni esküvéjére lásd 205. oldalon.

3) A livóniai nemesnek, Ernst Noldénak és Johann Piscator lányának, Johannethának 1605. november 5-én volt az esküvője Herbornban. Filiczki egy 106+8 soros

[412] Truhlář, Hrdina, Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 1966a, 34.
[413] Truhlář, Hrdina, Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 1973, 162–163.

tudós verssel köszöntötte a párt (inc. *Divae, progenies Dei, sorores*; p. 58–62). (A teológushallgató Nolde 1608. október 5-én írt be egy Újszövetség-idézetet Siegenben Filiczki albumába.) Az esküvő alkalmából Herbornban kiadott alkalmi epithalamium-gyűjteményben nem szerepel Filiczki verse.[414] Itt megint felmerül a kérdés, hogy vajon miért nem szerepel a kötetben Filiczki verse? Túl hosszú volt? Vagy úgy gondolták, hogy nem üti meg azt a színvonalat, amely elvárható lett volna Piscator lányának az esküvőjén? Esetleg volt egy másik epithalamium-gyűjtemény is, amelyről nem tudunk?

Filiczki verse talán kissé bőszavúan, az első 41 sorban a nászünnepségre megidézi az áldott, könnyed és fürge isteni nővéreket, akik egészséges forrásokból isznak és az elmét élessé csiszolják. Tévednek, akik azt hiszik, hogy nem lehet őket a városba hívni a Píndosz-hegység erdejéből, az árnyas Tempé völgyéből, a csábos Ida-hegyről, édes Ciprusról és a fennkölt Paphoszból, a szicíliai Erüx szent berkeiből, a zöldellő Haimosz-hegységből és a Helikón-hegységből eredő Permésszosz folyó mellől. Szólítja az isteni leányokat, hogy segítsenek ünnepelni a tiszta és érintetlen jegyeseket. Ezután seregszemlét tartva egyenként felsorakoztatja az allegorikus alakokat, mindegyikükről pár sort szólva és lábjegyzettel feloldva mindegyikhez egy-egy bibliai jelenetet társítva. Legelőször Castitast, az erkölcsi tisztaságot, a „feddhetetlen szerelmek anyját" (*castorum mater amorum*) idézi meg, aztán Concordiát, aki a házastársak kapcsolatába egyetértést, összhangot hoz. A következő alak Religio, aki a helyes istentiszteletre és vallásra buzdít, majd Pietas, aki kegyességgel, Pudicitia, aki szeméremmel, Caritas, aki szeretettel, Fides, aki hittel, Constantia, aki kitartással, Industria, aki szorgalommal, Patientia, aki türelemmel, Frugalitas, aki visszafogottsággal, és végül Providentia, vagy más néven Prudentia, aki előrelátással ajándékozza meg a házasságukat. A vers kétségtelenül nem egy remekmű, de a filológiai, moralizáló bogarászásnak mégis nagyszerű terepe, amely a keresztrejtvényfejtéssel rokon szellemi kihívás elé állítja az erre készséges olvasót. Megint az intertextuális játéktól válik érdekessé. Filiczki egyértelmű mintája Petrus Lotichius Secundus epithalamiuma, amelyet nővére és a később evangélikus teológus Siegfried Hettenus (1524–1588) házasságára írt 1544 decemberében (inc. *Sacrae progenies Iovis Camoenae*).[415] Filiczki nemcsak a jeleneteket vette át, de Lotichius sorait néhol szóról szóra, vagy alig változtatva idézi.[416] Lotichius költeményének halovány árnyéka Filiczki verse. Lotichius allegorikus alakok helyett istenségeket idéz meg: Vénuszt, Iunót, a három gráciát, Hyment és a múzsákat. Mindegyik istenséghez más-más metrumot rendel. Filiczki

[414] Nolde 1605. Egyetlen ismert példánya: Zürich, Zentralbibliothek.

[415] Lotichius 1586, 251–256.

[416] Jó példa erre a két incipit is, de például a 2–3. sor „*Quae sedes colitis beatiores / Quae fontes bibitis salubriores*" Lotichiusnál a 2. és 5. sorban található ebben a formában: „*Quae sylvas colitis beatiores* és *Quae fontes bibitis salubriores*". Filiczki 7. sora: „*Quas Pindi nemus, atque opaca Tempe*", Lotichius 3. sora: „*Aut Pindi nemora, aut opaca Tempe*". Versének a végén, epilógusként Lotichius feltűnő tipográfiai és metrumváltással öt sorban elbocsátja az istenségeket (*Iam sat Pieriae sat est puellae*...). Filiczki ugyanezt nyolc sorban teszi (*Ah sat, caelicolae, sat est, puellae*...) és a vers 111. sora megegyezik az első sorral: „*Divae, progenies Dei, sorores*".

költeményén érződik az igyekezet, ahogy a mester nyomában lohol, de nem sikerül felzárkóznia mellé. Az olvasóban Filiczki allegorikus alakjaival kapcsolatban is inkább a következetlenség és kidolgozatlanság érzése marad vissza. Ha nem is a bravúr, de legalább az a humanista tudós játék mindenképpen értékelendő benne, ahogy bibliai locusokat kapcsol az allegorikus figurákhoz, és így exemplumokat kínál fel az ifjú párnak a házasságot megszilárdító allegorikus erényekben való elmélyedéshez. Ez nem található meg Lotichiusnál. Csak egyetlen példát szeretnék idézni Filiczki lábjegyzetével együtt, hogy szemléletessé tegyem, hogy néz ez ki nála:

CONSTANTIA
Non sponsum anteeat novum
Antiquis Tobias[417] moribus integer.

A vers másik említésre méltó érdekessége, hogy felbukkan egy 1642-es alkalmi nyomtatványban is, amely egy bizonyos Adamus Mathias, Trautmannsdorf grófja és Eva Johanna házasságára lett „ellopva."[418] A píseki születésű „szerző" ekkor Litomyšl város tanácsosa és szindikusa: *Vencesilaus Sigismundus Falco Pisecenus, Civis Consularis et Syndicus, Reipublicae Litthomisslensis*. Meg sincs említve Filiczki neve, pedig ismerhették is egymást Prágából az 1600-as évek elejéről.[419] Falco nem jelölte meg a bibliai locusokat, és megváltoztatta az 53–54. és 88. sort, amelyekben az eredeti házasság nevei szerepeltek:

Filiczki	Falco
RELIGIO Ernesto haud Moses[420] sit amantior ipse Iehovae, Haud Anna[421] plus Iohannatha numina sancta colat.	RELIGIO Haud Moses Sponso sit amantior ipse Iehovae, Anna haud plus Sponsa Iohannatha numina sancta colat.
PROVIDENTIA seu PRUDENTIA Ernestus gravitate domum, Iohannatha grata	PRUDENTIA Adamus Mathias gravitate domum, Eva Johanna

Falco a vers utolsó, különálló nyolc sorát is átveszi, és az *Epilogus* címet adja neki.

4) Filiczki 36 hexameterrel ünnepelte Konrad Rittershausen jogtanácsos 1609.06.19-én tartott második házasságát Katharina Holtzschuhhal (inc. *Nigrae ubi Rittershusiadem videre sorores;* p. 62–63). A vers örömébe keveredik némi gyászos hangulat és vigasztalás is, amely Rittershausen előző feleségének, Helena Staudnernek 1607-es halálára vonatkozik. Ezzel kapcsolatban a 13–14. sorban felfedezhetjük a *Vi-*

[417] *lib. Tob.*
[418] Falco 1642, A2r–A4v.
[419] Truhlář, Hrdina, Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 1966b, 130–132. Itt nem jelzik, hogy ez Filiczki verse lenne.
[420] *In Exod. & Levit.*
[421] Luc. 2. v. 37.

vit post funera virtus mottót is. Valószínűleg több alkalmi nyomtatványt is kiadtak az eseményre. Se a goslari (VD17 125:044878N), se az altenburgi (VD17 23:254580Z), sem pedig a regensburgi gimnázium kiadásában[422] (VD17 125:045144D) nem szerepel Filiczki verse. Georg Rem 1610-es levele is azt a gyanúnkat erősíti, hogy kellett lennie egy olyan nyomtatványnak is, amelyik Filiczki versét is tartalmazta (lásd 307. oldalon).

5) II. János (1584–1635) zweibrückeni herceg és Luise Juliane (1594–1640) hercegnő 1612. május 14-ei házasságára készült epithalamiumot lásd 240. oldalon.

Végül a fejezetben olvasható egy Rittershausennek címzett vers is, amelynek semmi köze sincs az epithalamiumokhoz. Címe szerint verseskönyvével együtt küldte el a jogászprofesszornak 1605-ben. Ez csak az 1604-es prágai *Xenia natalitia*-kötet lehet, amelyhez ilyenformán írt egy ajánló paratextust, amelyben saját könyvét is megszólítja és bátorítja, buzdítja (p. 64). Ez 1605 júniusa előtt lehetett, mert utána már személyesen is odaadhatta volna a professzornak Herbornban. A költemények és az ételek párhuzamba állításával máshol is találkozunk nála (lásd 258. oldalon).

Eidem Cunrado Rittershusio Iuris Consulto etc. Quum ipsi anno 1605. carmina mea tramitterem

Vis igitur nostrum, Cunrade, videre libellum?
  Ah quid gingritus hoc cupis esse tuos?
Non ego tantorum me dignor honore virorum,
  Fons infecundus venaque sicca mea est.
Carmina posce cycnos, Francasque lacesse columbas,
  Et quorum decorant laurea serta comas.
Hic nihil occurrit criticis dignum auribus, hic nil
  Ad gustum facient cocta vel assa tuum.
Delicias et scita feras bellaria tecum,
  Nostra penus tantum munera ruris habet.
Si tamen ista tua dignaris holuscula mensa,
  Est mihi, confiteor, res ea grata, palam.
Vade igitur, timidum depone, libelle, pudorem!
  Vade! Sed heu poteras tutior esse domi.
Alea sed iacta est, fas nunc parere monenti,
  Est aliquid magni puncta merere viri.

(Ugyanannak a Konrad Rittershausen jogtudósnak stb. amikor az 1605. évben verseimet átküldtem.

Tehát szeretnéd látni a könyvünket, Konrád? Vágysz ezekre a gágogásokra? Nem tartom én magamat

[422] Ez egy Vergilius soraiból szőtt egy lapnyi cento Otto Gryphiustól.

> méltónak ily nagy férfiak tiszteletére. Forrásom terméketlen, vénám kiszáradt. Kérj dalokat a hattyúktól, ingereld fel a francia galambokat [Friedrich Taubmann: Franca Columba], és akiknek fürtjeit babérkoszorú díszíti. Nincs itt semmi méltó a kritikus füleknek, nem fognak itt ízlésed szerint főzni vagy sütni. Finom vadakat és ismerős édességeket hozz magaddal, mert a mi spájzunkban csak falusi étkek vannak. Ha az asztalodra mégis méltónak tartod ezeket a zöldségeket, őszintén bevallom, hálás vagyok érte. Menj tehát, könyvecske, hagyd el félénk szemérmed! Menj! De, jaj, nagyobb biztonságban lehettél volna otthon. A kocka el van vetve, az intő törvénynek most kell engedelmeskedni, mert nagyszerű férfiúnál tetszést aratni már valami!)

8. fejezet: *Paramüthétika* (Παραμυθητικά)

A *paramüthétikon* (*consolatio*) – ha Scaliger szavait követjük – az *adhortatio*, vagyis a buzdítás almûfaja, abban az értelemben, hogy a vigasztaláson keresztül serkenti a lelket egyensúlyra és nyugalomra (lásd 142. oldalon). A fejezet öt verset tartalmaz, és szövegük alapján egyik sem vigasztalás. Ebből három alkot egy összefüggő kompozíciót, a maradék kettő pedig a megszemélyesített Magyarország panasza latinul és görögül.

Az első három verset lőcsei tanárának, Clementides Mihálynak címezte. Ezek inkább a *votivum* műfajába tartoznak (lásd 139. oldalon), mert az égieket szólítják meg, és Istenhez intézik a kéréseiket. Csak annyiban tekinthetjük vigasznak ezeket, amennyiben az Istent megszólító imában vigaszt lel a címzett. Nem tudjuk, mikor készültek a versek, de feltételezhető, hogy Clementides Mihály gyermekeinek a halálára. Talán korábbiak, mint amit Clementides prágai követségekor írt Filiczki, és talán három kislányának a halálára írta (amire céloz a prágai versben, lásd 189. oldalon). Ez egy lehetséges magyarázat a hármas kompozícióra is. A triptichon érdekessége, hogy három egyházi ének parafrázisa/fordítása.

Az első Johann Stigel himnuszának, a *Pro conservatione verbi divini*-nek (inc. *Serva Deus verbum tuum*) az átirata tíz disztichonba (inc. *Summe, sacri defende, Pater, mysteria verbi*; p. 68–69). Szinte biztos, hogy Filiczki nem egy Stigel-kötetből, hanem valamilyen egyházi énekgyűjteményből nyert ihletet. És itt érdemes megemlíteni azt a görlitzi kiadást, amely kottával együtt összegyűjtötte az iskola számára a különböző

alkalmakra és ünnepekre való himnuszokat, énekeket.[423] Stigel négystrófás himnusza is megtalálható ebben.[424] Érdekes intertextuális játék Filiczkitől, hogy versének tizedik sora annak a Melanchthon-epigrammának a reminiszcenciája, amelyet a wittenbergi mester Stigel házasságára írt.[425] Ezenkívül a 16. sorban Ovidius (*Epist.* 2.48) egyik sorát is felismerhetjük.

A triptichon második táblája Georg Thym (~ 1520–1560) *Pro remissione peccatorum* című nyolc sapphói strófájára (inc. *Aufer immensam, Deus, aufer iram*) rímel Filiczki saját 23 disztichonos átdolgozásával (inc. *Siste graves irae, Pater o mitissime, fluctus*; p. 69–70). Ez is megtalálható a görlitzi gimnázium himnuszgyűjteményében.[426] A 16. sorban Filiczki újfent használja a horatiusi *pulvis et umbra sumus* fordulatot (*Carm.* 4.7.16), míg a 40. sorban Ovidiust (*Remedia amoris* 174) és a 44. sorban Martialist (10.48.14) fedezhetjük fel. A Filiczki-versnek két magyar műfordítása is van Geréb Lászlótól[427] és Muraközy Gyulától.[428]

A harmadik tábla egy Habsburg Mária[429] (1505–1558) nevéhez[430] köthető jól ismert, egyházi énekként elterjedt, ám bizonytalan szerzőségű[431] német nyelvű költemény latin parafrazeálása (inc. *Fata si flecti nequeunt acerba*; p. 71–74). Ez nem szerepel a görlitzi iskolai himnuszok között. A *Mag ich Unglück nicht widerstan* kezdetű éneket 25 szapphói strófává bővítette Filiczki.[432] A 22–23. strófában a Száva, a Duna és a Tisza folyókról ír. A Száva embervért szív magába, a Dunát folyásában akasztja meg a sok holttest, amelyet nagy súlyként cipel a hátán, a Tiszában a levágott fejek hajfonataitól menekülnek a naiádok és megrothadnak a halak. Lábjegyzetben azt is közli költőnk, hogy az 1600. évben számos magyarországi folyóban elpusztultak és megrothadtak a halak. Ugyanezzel a képpel él a Schütznek címzett epithalamium 9–10. sorában is.

A fejezet másik verse a *Hungaria* és ennek görög fordítása (p. 74–75).[433] Talán ez a legismertebb, vagy legalábbis a legtöbbször kiadott Filiczki-vers. Itt – miként a Szenci Molnár *Psalterium*ához írt ajánlóversben is – megint a *Magyarország panasza*-toposszal találkozunk. Imre Mihály éppoly tömören, amilyen maga a vers is, így fogal-

423 *Harmoniae Gorlicensis* 1587, és ennek javított kiadása: *Harmoniae Gorlicensis* 1599.

424 *Harmoniae Gorlicensis* 1599, 112. A Stigel-himnusz magyar fordítását egyházi énekadaptációként lásd: Tranovszky 1935, 289 (no. 435).

425 *CR* 1838, 399 (no. 2948).

426 *Harmoniae Gorlicensis* 1599, 108. A Thym-himnusz magyar fordítását lásd: Tranovszky 1935, 528–529 (no. 803).

427 Geréb 1947.

428 Klaniczay 1982, 522–523.

429 Bencédy (1946, 73–74) a *Cantio Mariae* cím miatt egy Szűz Máriához intézett könyörgést lát benne. Imre Mihály (2012, 245) is elfogadta Bencédy tévedését, de a vers szövegében sem találunk utalást arra, hogy ez egy Mária-himnusz lenne.

430 Az eredeti német vers strófáinak első betűjéből a MA-RI-A akrosztichon olvasható ki.

431 A német ének legrészletesebb, precíz összefoglalását lásd: Tröster 2012. Ezen belül a szerzőség kérdését: 471–478. Az ének legelső ismert felbukkanása a svájci zeneszerző Ludwig Senflhez (~ 1486–1543) köthető 1523-ból.

432 A himnusz magyar fordítását lásd: Tranovszky 1935, 387 (no. 578).

433 A verset Odložilík (1932, 433) közölte először, amikor azon morfondírozik, hogy Filiczki milyen nemzetiségű lehetett. A *Hungaria*-vers alapján feltételezte, hogy valószínűleg a magyart tekintette a saját nyelvének.

maz: „A Querela Hungariae toposz fejlődése éppen arra figyelmeztet, hogy politikai líránknak e panasz-formula lényeges előzménye és követve a század eszme- és formatörténeti változásait, annak végkifejlete a magyar nyelvű politikai lírába torkollik. A latin nyelvű humanista toposznak a századfordulón születik még egy verses változata. Föléleszti a királynői allegorizálást, azonban szinte már epigrammává tömöríti mondandóját Filiczki János."[434] A verset mindenképp érdemes újra közölni, már csak azért is, mert majdnem száz évvel későbbről egy bővített változata is megjelenik,[435] amelyet szaggatott vonallal elválasztva jelzek:

Hungaria

Quo mea Maiestas? Quo cessit gloria? Quo me
Detrusit fatum et saevi horrida numinis ira?
Quae Regina prius, totum celebrata per orbem,
Victricique manu natorum septa potentum,
Incedebam; eadem nunc heu solioque soloque
Et sobole avulsa, (quam partim sustulit ensis,
Partim triste iugum premit) afflictissima linquor!
Cur non posse queri saltem licet? An quoque fatis
Cautum, ne liceat casus lugere nefandos?

Dum queror haec, Deus ecce Deus, fert his quoque finem,
Laetior exurgit saecli melioris origo.
In Mahumetigenas hostes iurata feruntur
Agmina, submissis pallescit Bosphorus undis,
Torvaque Threiciae franguntur cornua Lunae.
Amplius haud liceat trans viscera stringier enses
Christicolae, cohibete manus, irasque nocentes
Ponite, vos sacri Christi madefacta cruore
Terra vocat, diri furiis oppressa Tyranni,
Materies vestris satis haec est apta Triumphis.

Παννονία

Πῇ ἡ δόξα ἐμοῦ; πῇ τὸ κλέος ἤλυθε; πῇ με
Πρηνέα βάλλε τύχη, χαλεποῦ καὶ δαίμονος ὀργή;
Ἥ βασιλεία πάλαι, μήτηρ πολύτεκνος ἐοῦσα,
Πόμπευον· νῦν, φεῦ, αὐτὴ σκῆπτρόντε κράτοστε
Καὶ παῖδας γ' ὀλέσαστ' (οὓς μὲν γὰρ ἀνείλετο ἆορ.
Οὓς δ' ἀτυχὴς δουλεία ἔχει) ἀπολείπομ' ἄθυμος.
Τίπτε μὴ οἰμώζειν γε θέμις; πότερον δ' ἔτι Μοῖραι
Οὐδὲ ἐῶσιν ἀταρτηρὰς ἀποκλαιέμεν ὕβρεις;

(Hová tűnt méltóságom? Hová dicsőségem? Hová taszított engem a végzet és a kegyetlen istenség iszonyú haragja? Aki királynő voltam előbb, akit az egész világ ünnepelt, hatalmas fiaim győztes kezétől óvva jártam: most én, jaj – ugyanaz – trónomtól, földemtől, fiaimtól elszakítva, lesújtottan elhagyva. Miért nem szabad legalább panaszkodnom? Hát ne volna szabad siratnom a végzet elrendelését és a gonosz csapásokat?[436]

----

[434] Imre 2012, 246.

[435] Vanel, Köln 1686a, a2r–v; Vanel, Köln 1686b, a2v; Vanel, Brüsszel–Köln 1686, ā2v. Érdemes megemlíteni a 10. sor Vergilius-utalását (*Aen.* 6.46). A török jelképnek, vagyis trák hold szarvainak letörése a Boszporusszal összefüggésbe hozható szójáték, amely az eredeti 'ökör' (βοῦς) jelentésére céloz.

[436] Két műfordítása is készült. Geréb László fordítása pontatlanabb (*RMISZ*, szerk. Ács, Jankovics, Kőszeghy 1998, 769), ezért Csonka Ferencét közlöm (Imre 2012, 246): „Ó, hol a méltóság, a dicsőségem vele együtt? / Mily mélységbe taszít le a sors meg az égi harag most? / Én, ki királynőként híremmel töltöm a földet, / S győztes gyermekeim hős nagy csapatával övezve / Lépdeltem: most én ugyanaz megfosztva a tróntól, / Földtől, gyerme-

Miközben ezeket panaszolom – íme az Isten, az
Isten! – ezeknek is véget vet, és egy boldogabb,
jobb kor születik. Felesküdött hadak vonulnak a
mohamedán ellenségre, az emelkedő hullámoktól
sápad a Boszporusz, a trák hold fenyegető szarvai
letörnek. Kardot többé nem lehet zsigerekben
forgatni. Keresztények, fékezzétek meg a kezeket és
csendesítsétek a vétkes haragot! Szent Krisztusunk
vérétől nedves föld szólít titeket, a borzalmas
Tirannus dühétől elnyomottakat: itt az idő, hogy
gőzedelmeskedjetek!)

A vers kiegészítését nem tudjuk, ki írta, és ugyan nem esik szó Budáról, de Buda 1686. szeptemberi visszafoglalásánál aktuálisabb törökellenes eseményt – sőt európai eseményt – aligha találunk. A Magyarországgal foglalkozó 17. századi kiadványokban rendre feltűnik Filiczki verse; többször a toposzt kihangsúlyozva *Querela Hungariae de populationibus Turcarum*[437] vagy *Querela Hungariae de populationibus Turcarum. Ad Principes Christianos*[438] címen. Az 1686 előtti kiadásokban még nem szerepel a kilenc sornyi hozzátoldás.[439] A verskiadások legvalószínűbb forrása az 1619-es *Delitiae poetarum Hungaricorum*, amit aztán kiegészítettek a fent olvasható tíz sorral.

9. fejezet: *Funebria*

A halotti verseket tartalmazó fejezet 21 költeménynek ad helyet, amelyek közül – eredeti értelmében véve – csupán tizenegyet nevezhetünk epicediumnak. Ezen a 11 versen is csupán hat ember osztozkodhat. Időrendi sorrendben:

1) A VI. János (Jan de Oude) nassau-dillenburgi gróf halálára 1606-ban írt epicediumát kisebb változtatásokkal adta ki újra (lásd 214. oldalon).

2) A Martin Polycarpus 1607-es halálára írt és kiadott költeményét is újraközölte (lásd 214. oldalon).

3) Bartoloměj Havlík z Varvažova (1552–1609) sírjára egy 4 disztichonnyi epitáfiumot írt valamikor az 1609. július 9-ei halála után (inc. *Si vel natales, vel honos, probitasve, fidesve*; p. 82–83).

keimtől, búsan szerte bolyongok, / (Gyermekeim vagy a kard, vagy a rabság volt, ami vitte.) / Kérdem: mért tilos itt a panasz s kikerülni a sorsot? / S mért bűn meggyászolni a múlt iszonyú eseményét?”

437 Elzevir 1634, A2v.

438 Vanel, Köln 1686a, a2v; Vanel, Köln 1686b, a2r-v; Vanel, Brüsszel–Köln 1686, ā2v. A Vanel-féle kiadásról lásd Kövér 2005, különösen 74. Lásd még: Hóman 1925.

439 Schödel 1629, Q3r; Elzevir 1634, A2v; Behamb 1676, 182–183.

4) Homonnai Drugeth Bálint 1609. november 7-ei halálára egy 20 (inc. *Unge, quid assiduis lacrymis; quid tristibus, Ister*; p. 75–77) és egy három disztichon hosszúságú (inc. *Viva Valens Drugeth iacet hic virtutis imago*; p. 77) vers is jutott.[440]

5) Az idősebb Přech z Hodějova halálára írt öt epigrammából álló verscsokrot 1610-es kiadásából – apró változtatásokkal – csupán újraközölte (lásd 236. oldalon).

6) Adam Huber 1613. június 23-ai halálát hat disztichonnal siratta meg (inc. *Optasti multis tibi, vir mitissime, votis*; p. 81).

A maradék tíz vers ebben a fejezetben is tölteléknek tűnik. A Bohuslav Jafet albumába 1603-ban bejegyzett vers átírt változata mellett (lásd 150. oldalon) egy másik variánst is találunk az ember mulandóságáról; *Homo umbra*, vagyis árnyék az ember (p. 81–82):

Homo umbra, etc.
Umbra velut transit, sic nos transibimus omnes.
  Ut rosa verna cadit, sic homo vermis abit.[441]
Umbra sed exorto ne sole habearis inanis,
  Aut Stygios subeas spina cremanda focos.
Immundo mundo vivus moriare necesse est,
  Et mundus caeli vertice civis eris.

(**Árnyék az ember.** Ahogy az árnyék múlik, mi is úgy fogunk mind elmúlni. Ahogy a tavaszi rózsa lehull, úgy kerül az ember is a férgekhez. De a feljövő napfényben vagy árnyék nélkül maradsz, vagy a styxi máglyákra alászállva kell elégetni tüskéidet. A tisztátlan világ számára neked, elevennek, meg kell halnod: és tisztán leszel polgár az égbolt tetején.)

Az alábbi példákban ismét azt a módszert választja, mint a korábbi fejezetekben, vagyis a Vives leírása alapján átírt maximáknak adta a parafrázisait és azoknak görög fordításait. Igaz, itt legalább a halál témájával játszik (p. 83). Az *Élj, hogy tovább élhess* című epigramma második sora ismét a horatiusi *por és árnyék vagyunk*-toposzt használja fel (*Carmina* 4.7.16).[442]

[440] Mindkét verset lefordította Muraközy Gyula: Klaniczay 1982, 520–522. A rövidebb epigrammát pedig mostanában Csehy (2019, 149) Zoltán is.

[441] Feltűnő a hasonlóság Petrus Lotichius (1586, 330) egyik verssorával: „*Si decus omne modo, ceu rosa verna cadit?*"

[442] Lásd még a „*Post miserum funus pulvis et umbra sumus*" és a „*Post mortem fumus pulvis et umbra sumus*" proverbiumokat is (Walther 1983, no. 22, no. 25).

Vives[443]	Carolides[444]	Filiczki
Murus aeneus sana conscientia Impenetrabilis est enim, et qui maxime hominem tutatur, ex Horatio. Hic murus aheneus esto, nil conscire sibi, nulla pallescere culpa.	**Murus aheneus sana conscientia** Conscia mens recti tibi murus aheneus esto, Hac fretus, tuto limina Mortis adi.	**Murus aheneus sana conscientia** Conscia mens recti mihi murus aheneus: illa Confisus, mortis fracta quid arma morer? **Τεῖχος χαλκοῦν ἡ ὑγιὴς συνείδησις** Ἐσθλός ὁ νοῦς χ᾽ ἁγνὸς, τεῖχός σοι χάλκεον ἔστω· ᾧ πίσυνος, θλάσσεις τοῦ θανάτοιο βέλη.
Disce vivere **Disce mori** Utrunque ex aequo discendum, et recte vivere, et recte mori: nemo recte moritur, qui non recte vixerit, hoc est totius vitae exercitium, ut bene vivamus, nec iniquo moriamur animo.	**Disce vivere** **Disce mori** Quottidie summae tibi lucis oberret imago, Ut recte vivas et moriare bene.	**Disce mori,** **disces vivere** Quottidie summae lucis meditare tribunal, Et bene sic vives et moriere pie. **Μαθὼν τελευτᾷν, μαθήσῃ βιοῦν** Εἰ μνησθήσῃ ἀεὶ κρίσεώστε θεοῦ καὶ ἐφετμέων· Εὐσεβέως ζήσῃ, καὶ θανῇ εὐαγέως.
Hemerobia vana Gloria Aristoteles scribit ad Hippaniam Scythiae fluvium nasci bestiolas, quae ad postridia num diem nunquam perveniant, quae hac de causa dicuntur ἐφημερίδες et ἡμερόβιαι, quasi diariae. Sic inanis gloria cito extinguitur, nec diuturnaesse potest.	**Hemerobia vana Gloria** Gloria vana perit, Scythico ceu flumine natus Vermiculus. Quo homines illius urit amor? **Aliter**. Clarus heri titulis vixisti et honoribus, et nunc Umbra iaces. Sic est *gloria nostra nihil*.	**Gloria nostra nihil** Magnus heri stabas titulis et honore, cadaver Nunc ferris: mundi sic abit omnis honos.[445] **Μηδὲν ἡ ἡμῶν δόξα** Χθὲς δόξαν, τιμήντ᾽ ἔλαβες πολυφεγγέα· νῦν δὲ Εἷς νέκυς· ὡς θνητῶν πάντα τὸ μηδὲν ἔφυ.
Vive, ut post vivas Sic est hic vivendum, ut ad alteram perveniamus meliorem, atque adeo veram vitam. Nam praesens vita quid aliud est, quam peregrinatio?	**Vive, ut post vivas** Sic vive, ut possis vitam expectare futuram! Vive Deo, ille tibi vita perennis erit.	**Vive, ut ultra vivas** Vive vigil, valeas venturam ut vivere vitam! Vita vapor veluti, vana vel umbra volat. **Βίωθι, ἵνα εἰς τὸν ἔπειτα χρόνον βιοῖς** Οὕτο ζῇν, ἵνα ἐσσομένου βιότου ἀπολάυῃς· Ζῆθι θεῷ, χ᾽ ἕξεις τὸν βίον ἀΐδιον.

443 Vives 1599–1600, F^v, F4^v.
444 Carolides 1597, B^r, B3^v.
445 Csehy (2019, 150) Zoltán fordításában: „**Nincs semmi dicsőség /** Nagy rangod volt tegnap, jó posztod, de ma hulla / vagy csak a hordágyon: ennyi a földi gyönyör.” A versnek van egy másik változata is a *Carminum liber* második könyvében és a görög fordításnak még két másik változata is (lásd 318. oldalon).

A *Carminum liber* második könyve

Paratextus

A második könyvet már nem a Hodějova család sarjainak, hanem Georg Remnek és Adam Hubernek ajánlotta. De mielőtt rátérnénk a viszonylag informatívabb ajánlásra, nézzük meg Filiczki két saját versét. Az egyiket az olvasóhoz (p. 84), a másikat pedig könyvéhez (p. 90), vagyis könyvének második részéhez írta.

Az olvasót nemcsak saját könyvével, hanem minden könyvvel kapcsolatban is kritikus olvasásra biztatja, és azt ajánlja, hogy a gonosz tetteket az erkölcstől, mint ecetet az átitatott sótól válassza szét. Aki támogatja a jót, annak meg kell tartóztatni a gonoszt; és aki mindent dicsér, az a gyalázatost is helyesli.

Ad lectorem

Haec prius observes, legis hunc quicunque libellum,
Quam rigido quicquam tetricus ungue notes.
Virtuti laudes tribui, praeconia gnavis,
Et stimulis fodi, quos mora segnis habet.
At sale quae nigro, perfusaque cernis aceto,
Moribus et vitiis turpibus illa dedi.
Qui bona commendat, malefacta reprendat, oportet.
Omnia qui laudat, probra quoque ille probat.

Saját könyvéhez írt versét Csehy Zoltán fordításával[446] együtt közlöm, mert a kötet laza elméleti összefoglalóját nyújtja. A vers a silva-költészet hirtelensége és ebből adódó kidolgozatlansága miatt úgy szabadkozik, mintha legalábbis Filiczki akarata ellenére kényszerítették volna a nyomdaprés alá.

[446] Csehy 2019, 148.

Ad librum suum
Uni gratus et alteri sodali,
Credis, iam satis esse te politum?
Nec limam pateris severiorem?
Ah! nescis critici fori rigorem,
Naevos vel minimos statim notantem.
Nec vates placet omnium palato
Andinus, placuit nec ipse Phoebus.
Et tu vis satiare rusticanus
Doctorum stomachum cibis recoctis?
Praestabat domini pati lituras,
Quam salsos alibi timere roncos,
Probrosos dare vel croco cucullos.
Parvas saepe moras manent honores.
Dulces sat cito luminis sub auras,
Et doctas venies manus virorum.
Si sat cultus eris, sat expolitus!

Kötetéhez
Mert dicsérget a cimborákból egy-egy,
úgy véled, te tökéletes, csiszolt vagy?
Hogy horzskő hevesebben úgyse bánthat?
Vár száz zord kritikus, ki nem kegyelmez,
s minden csöppnyi hibát azonnal észlel!
Andes énekesét se várta csak dics,
Phoebus sem ragyogott az árnya nélkül.
Paraszt, fölmelegített ételekkel
tömnél annyi tudós hasat degeszre?
Jobb eltűrni, ha ráncba szed poétád,
mint szenvedni a külvilági fricskát,
közröhejnek a célja lenni, élc-góc.
Gyakran percnyi csupán a nagy dicsőség,
édes fényben időzni kár tenéked,
tudós kézbe sietni nem sürgős még,
majd ha már kicsiszollak, s szép ruhát kapsz!

A barátainak és fautorainak, Remnek és Hubernek címzett két részre osztható előszó – mint az első könyv előszava is – szintén 1610-ben kelt Marburgban, de egy hónappal később, szeptember 1-jén. (Lásd 6. számú függelék.) Ez vagy annak a jele, hogy eddigre már megvolt a kötet, de még nem tudta kinyomtatni, vagy pedig átdolgozta két marburgi levelét egy-egy előszóvá. A művek nagyjából rekonstruálható kronológiája alapján főleg 1610 előtti verseket találunk a kötet két könyvében, de azért még 1613-as költemények is felfedezhetők.

Az ajánlásban azt írja Fliczki, hogy ezeket az elegy-belegy epigrammákat (*miscella epigrammata*) egyrészt a könyvekből és más nemes tanulmányaiból, másrészt pedig saját, arra érdemesnek ítélt korábbi verseiből állította össze és szentelte fautorainak. Remet és Hubert sok mondaton keresztül dicséri azon szeretet és jóindulat miatt, amit kapott tőlük, és a bátorítás miatt, amellyel írásra ösztönözték.

Azt is állítja, hogy öt évvel korábban, mikor a még tollatlan fiókáját (*implumis foetus*) meggondolatlanul kitaszította a fészekből a nyilvánosság elé, akkor ezek a derék tanárok oly barátsággal fogadták, hogy ilyen finomsággal (*urbanus* mint urbanitás a *rusticus* mint vidéki, bugris ellentéte) és vidámsággal sehol sem fogadhatták volna. Ez a kötet nem nagyon lehet más, mint a *Xenia natalitia* 1604-es kötete, de az 1610 szeptemberéhez képest sehogy sem öt év, hanem inkább majdnem hét (hat év, kilenc hónap). 1605-ből csak a Žerotín család címerversét ismerjük kéziratból és a Friedrich Schütznek írt epithalamiumot, de biztos nem ezekre gondolt. 1605 júniusáig Prágában volt, aztán Herbornban tanult tovább. Itt megint felmerül a *Primitiae poeticae* címen néha felemlegetett marburgi kötete, amely Szombathi szerint költői zsengéit tartalmazta volna. Ha nem a *Xenia*-kötetre céloz mint „kopasz fiókára" Filiczki, akkor ez az elveszett kötet jöhet még számításba. És ha ez lenne az a kötet, akkor a kiadás dátuma is megvan, 1605, amelyről viszont semmilyen szakirodalom

nem tudott. Krasnovský részletesen összefoglalta[447] a szerinte is valószínűtlen kötet létezésének hagyományozódási útját, abban azonban téved, hogy Danielik Józsefhez köti ennek ideáját. Mivel a Szombathi-féle tanárkatalógust 1864-es kiadásában ismeri, ezért Danielik mögé sorolja, azonban Szombathi János szinte biztos, hogy a Csécsi János-féle 18. század végi kéziratból vette ezt az információt, de ha nem onnan, akkor a Szombathi-féle kéziratban már megjelenik,[448] márpedig azt 1789-ben fejezte be. Tehát nem Szombathi vette át Danieliktől, hanem Danielik olvashatta a Csécsi–Szombathi-féle kéziratot, ami abból is látszik, hogy Danielik egyértelműen a Szombathi-kéziratban olvasható bekezdést rövidítette.[449] Ha viszont hiszünk a Csécsi–Szombathi-féle kéziratnak, akkor mégiscsak kizárhatjuk a *Xenia*-kötetet, mert ezt is olvashatjuk a *Carminum liber*-kötet Pareus-féle *Delitiae poetarum* kiadásáról: „Láthatók pedig itt, mint mondottam, »primitiae poeticae« költeményei újra kinyomva és összeszedve." Pareus csak a *Carminum liber* első könyvét adta ki újra 1619-ben. Ez azt jelentené, hogy létezett az első könyvnek egy korábbi kiadása *Primitiae poeticae* címen Marburgban? Mivel alkalmi költeményekről van szó és a megénekelt események időben is behatárolhatók, ezért a versek jó részét keltezni is tudjuk, márpedig a versek között akadnak 1610 utániak is (például Szepsi Korocs könyvéhez, vagy Adam Huber 1613. júniusi halálára írt versek). Ebből az következik, hogy ha volt is korábbi kötet, amelynek a verseit újra közölte Filiczki Bázelben, ki kellett, hogy egészítse azokat későbbi verseivel, vagyis a két kötet – Csécsi és Szombathi állításával ellentétben – nem lehetett ugyanaz. Ráadásul, ha Filiczki „kopasz fiókáját" is szó szerint szeretnénk érteni, akkor kellett lennie egy olyan kötetnek is, amelyik nem tartalmazhatta az 1606 és 1610 között írt verseket sem, márpedig ha a *Primitiae poeticae* lenne Filiczki „tollatlan porontya", akkor jelentősen el kell, hogy térjen anyagában a *Carminum liber* első könyvétől. Az igazán zavaró ebben az a magabiztosság, ahogy a Csécsi–Szombathi-féle szövegben olvashatunk erről a műről. Tényleg azt hihetnénk, hogy a kezükbe vette legalább egyikük – vagyis Csécsi János a 18. század első negyedében – ezeket a köteteket. Amíg Filiczkinek nem kerül elő valamilyen további verseskötete 1605 és 1610 közöttről – bár a fenti akármilyen ellentmondásosnak tűnő adatok alapján, akár két kötet is előkerülhetne –, addig nyitva hagyhatjuk ezt a kérdést, akkor is, ha inkább érezzük e kötet létezését valószínűtlennek. A legfrissebben kiadott összefoglalóban Eva Frimmová is készpénznek veszi a Csécsi–Szombathi-féle leírás origójából elindult feltevést, és Filiczki művei között megemlíti az 1608

447 Krasnovský 2021, 23–28.

448 Szombathi, *Historia* ms, 107, 110, 111. Lásd a fordítását: Szombathi, Soltész 1864, 879, 881, 882.

449 Danielik, Ferenczy 1856, 81: „Primitiae poeticae, kijött Marburgban 8dr. Tartalma különféle tárgyak, p. lakodalmi, halotti versek, görög és latin epigrammok." Szombathi, Soltész 1864, 881: „Latinul, görögül, magyarul irt költeményei maradtak, melyek közül előttem a következők ismeretesek: 1) »Primitiae Poeticae«. Marpurgban 8dr. Tartalma: 1. Születésnapi, 2. Örvendező, (gratulatoria), 3. Utravaló (propemptica), 4. Istenszeretö (philothesia), 5. Áldozati (symbola), 6. Megszólító (prosphoneises). 7. Nászinnepi (epithalamia), 8. Példaregélö (paramythetica), 9. Halotti költemények (funebria), 10. Különféle görög és latin epigrammok. Ezeknek mindnyája vagy nagy része látható Deliciae poetarum hung. cimü könyvben."

utáni marburgi kiadású *Primitiae poeticae*-t is.[450] Nem indokolja, miből vonja le ezt a következtetést, de valószínűleg a Csécsi–Szombathi-féle marburgi kiadás említésére alapozza, amit összeköt Filiczki 1608 őszétől kezdődő marburgi tanulmányaival. Akárhogy is legyen, még ha kevés is az esélye, de teljesen egyelőre nem zárhatjuk ki legalább egy lappangó Filiczki-kötet létezését.

De ezen szükséges vargabetű után térjünk vissza az ajánláshoz. A kötelező udvariassági mondatok után Remet szólítja meg. Filiczki szavaiból az derül ki, hogy többször is átutazott Nürnbergen, és tiszteletét tette Remnél. Filiczki azt állítja, hogy Remnek ajánlotta koraszülött epigrammáit, aki pedig nemcsak befogadta őt album amicorumába, hanem irodalmi körökben is népszerűvé tette őt, vagy legalább az irodalom szeretetében is társak lettek (*meaque abortiva epigrammata tibi obtuli, non solum lubens me in Album tuorum Amicorum asscripsisti, sed et in litteris ad popularem meum datis*). Itt megint érdemes egy pillanatra elidőznünk. Milyen epigrammákra gondolt Filiczki? Mert ez műfajilag és koncepciójában is jól illik a Carminum liber második könyvére, vagyis pontosan arra, ami előtt olvasható ez az ajánlás. De ha erre gondolt, akkor van egy négy évnyi hiátusunk a bázeli kiadás és a marburgi előszó között.

És itt merül fel az a lehetőség is, hogy a fentebb említett és elveszettnek hitt *Primitiae poeticae* kötet valójában a *Carminum liber* második könyve, amit Filiczki kiadásra tényleg előkészített Marburgban 1610-ben, de aztán nem sikerült kiadni, és majd Bázelben kerül nyomdába a *Carminum liber* első könyvének alkalmi verseivel együtt 1614-ben. A Remnek, Hubernek szóló ajánlás körülíró mondatai (*optime cum de aliis plurimis literarum et honestatis studiosis, tum de me iam olim meriti*), meg a kötet tartalma is megerősítik, hogy itt költői zsengékről van szó, vagy legalábbis a humanista szerep szerénysége annak nevezi őket a nyilvánosság pódiumán. De ez a látszólag plauzibilis magyarázat a már idézett Csécsi–Szombathi-féle megjegyzésen csúszik el (lásd 306. oldalon), amely szerint a Pareus-féle 1619-es *Delitiae poetarum* lenne a *Primitiae poeticae* újbóli kiadása. Csakhogy Pareus épp a *Carminum liber* második könyvét nem adta ki. Egyik feltételezés sem állja meg a helyét.

Azonban ugorjunk a Carminum liber kötet végére (p. 138–139), ahol találunk egy Georg Rem-levelet is, keltezése szerint Nürnbergből, 1610. február 26-án. (Lásd 4. számú függelék.) Itt Rem mintha reflektálna Filiczki levelének a szavaira, amikor azt írja, hogy Filiczki irodalmi sarja egyáltalán nem koraszülött (*qui spem de tua sobole facis, non est abortiva*). Ezek szerint költőnk ezzel a képpel többször is élt, mert a kötetben közreadott előszó-levél jó fél évvel később, szeptemberben készült, vagyis Rem nem arra válaszolt. De a levél további érdekes információkat is tartalmaz. A legfontosabb már megint egy korábban kiadott kötetre utal, méghozzá annak a gondolatának a megerősítésére, hogy Filiczki sarjai egyáltalán nem koraszülöttek. Azt írja Rem, hogy az öt évvel azelőtt Prágában kiadott anagrammáinál, epigrammáinál és elégiáinál – amelyekkel nemcsak megajándékozta, de meg is örvendeztette őt Filicz-

[450] Frimmová 2020, 425: „*Another collection is Primitiae poeticae (Marburg after 1608).*"

ki – nincsenek letisztultabbak és tudósabbak: „*Anagrammatismis et Epigrammatibus ac Elegiis tuis Pragae ante quinquennium editis (quis me donasti, imo beasti) nihil tersius, nihil doctius*." Lehet, hogy mégiscsak ez lenne a feltételezett *Primitiae poeticae*-kötet? Talán ötéves intervallumokban gondolkodtak, mert kerekebb, és akkor ez a prágai *Xenia natalitia*-kötet, hiszen vannak benne epigrammák, elégiák és anagrammák is. A probléma, hogy a Csécsitől Szinnyeiig terjedő szakirodalom úgy tudja, a *Primitiae poeticae* görög és latin nyelvű verseket tartalmaz, csakhogy a *Xenia*-kötetben nincsenek görög nyelvű versek, csupán két-három görög szó. Ezek után azt is írja Rem, hogy nem maradt más hátra, mint az azóta készült verseket is (*carmina*) a nyilvánosság előtt bemutatni (*in theatrum proferas*), amelyek – nincs kétsége efelől – folyamatosan születnek nap mint nap.

És itt jön az első, csillagokkal (******) jelölt kihagyás a levélben. Talán Filiczki csak az irodalomról szóló részeket és dicséreteket akarta közölni. De az is lehet, hogy több levélből állította össze ezt a nyomtatványból ismert változatot. Ez magyarázatot adhatna arra a problémára is, amelyet az 1610-es keltezés okoz. A következő (levél) részben ugyanis azt is olvashatjuk, hogy Rem nemrég megkapta azokat a verseket, amelyeket Filiczki küldött neki Rittershausen esküvőjére (vagy esküvői kötetébe?), és ő ezeket továbbította is Altdorfba, amit köszönnek: „*In Hymenaeum Rittershusii quae scripsisti, accepi dudum, misi Altorphium, gratissima fuere*." Nyomdába fogják küldeni (*typis mandabuntur*). Rem azt is írja, hogy könyvet, egyet vagy akár többet is, várnak még tőle. És itt jönnek megint a csillagok (***), majd egy általános elköszönés, amelyikben az ifjú bárókat is üdvözli. És csak ekkor olvasható az 1610-es dátum. Ezt a feltételezésemet megerősíti az a tény, hogy Rittershausen esküvője 1609. június 19-én volt. Ha Filiczki az epithalamiumait erre küldte, akkor nagyjából 1609 nyaráról lehet szó. Rem pedig Altdorfba küldte tovább, ahol ezek szerint ki is adták egy nyomtatványban. Szóba jöhet persze az is, hogy 1609 végén, az esküvő után majd fél évvel küldte el Filiczki a költeményeket, amiket – vagy egy részüket – aztán kiadtak. De ez túl nagy csúszás lenne, és 1610-es esküvői kötetnek sincs nyoma. Én inkább arra hajlok, hogy ez a levél három Rem-levélből lett összegyúrva, az utolsó dátumával, és a csillagozott részek előtti sorok két 1609-es levélből vannak. Ez megmagyarázná az öt évvel korábbi prágai kötetet is, és akkor egyértelműen a *Xenia natalitiá*ról lenne szó, és ez lehetett az, amit aztán később – teljesen jogosan – mindenki félreértett ifj. Csécsi Jánostól kezdve korunkig. A Rittershauesen esküvőjére történt utalás pedig megerősíti azt a korábban már kimondott feltevésemet, hogy kellett lennie egy altdorfi nyomtatványnak is, amelybe Filiczki elküldte a verseit, és amelyek közül az egyiket aztán közreadta a *Carminum liber* kötetben is.

De most – az újabb hosszas kitérő után – térjünk vissza az előszóhoz, amelynek a folytatásából azt is megtudjuk, hogy Remmel folyamatos levelezésben állt (vagy

legalábbis több levélre utal Filiczki),[451] akinek jóakaratával, szeretetével, műveltségével, valamint a múzsák illatos szelencéjével (*myrothecii musarum*) teli levelei (*deinceps epistolis*) bátorították és talán javítgatták is Filiczki epigrammáit. (Lásd a Remnek szóló epigrammáját a 316. oldalon.) A javításra nemcsak a múzsák balzsama utalhat, amely gyógykenőcsként is érthető, hanem a levél folytatása. Természetesen – mint írja Filiczki – sosem érdemelte meg a sok dicséretet tökéletlen mutatványai miatt, és már szinte szégyellte is magát. Egyszer említette levelében, hogy verseiből egy válogatást készül összegyűjteni, és a válogatott darabokat üllőjén újra szeretné kovácsolni (*quaedam e meis carminibus collecturum et ad incudem revocaturum*). Ezután Rem sok levéllel a már a lankadó és műveletlen költészetének forgácsait és salakját elhajítani szándékozó Filiczkinek erőt adva, dicséreteivel költőnket feltámasztotta: „*Tu multis deinde epistolis, ne a proposito dimoverer, me confirmasti, et iam languentem ac ramenta ista et scoriam proletariae poeticae abiicere cogitantem, praeconiis agminatim glomeratis, excitasti.*" És Rem ízlése szerint csiszolta e verseket.

A már említett John Owent (~ 1564–1622), a walesi Martialist néven is nevezi, mint akivel versenyre is kelhetne, és akire Rem hívhatta fel a figyelmét. Példának tekinti, de nem akarja utánozni: *In medio esse palmam positam, et id genus alia*. Látja a pálmát középen, de más a teher, amitől az ő pálmája nő (*Sane in medio est posita palma, sed non a quo vis asportanda*.) Más hangon énekel a papagáj és más hangon a fürj (*Alia voce psittacus, alia coturnix loquitur.*) Itt talán a papagáj hangutánzó képességére céloz. De mégis igyekezett Filiczki a sok dicséretnek és bátorításnak és az olvasók ízlésének is eleget tenni. Ha a múzsai szellemnek is ízleni fog, akkor azt csakis Remnek köszönheti, aki szárnyakat és alkotóerőt adott neki, a földön csúszómászónak. Sokat fáradozott a kelletlen Minerva és a hátat fordított gráciák (*invita Minerva Gratiisque aversis*) kegyeiért Rem és a hozzá hasonló jók kedvéért, mert a rosszakkal nem foglalkozik, akkor sem, ha vicsorogva majd' megpukkadnak. Itt Apuleiust (*Florida*, fr. 20.15–17) idézi: „*omnibus bonis in rebus conatus in laude, effectus in casu est*", vagyis minden jó dologban a próbálkozás a dicséretes, az eredmény viszont esetleges. Itt Apuleius a borivás metaforájával él. Az első pohár szomjunk oltására van (*ad sitim pertinet*), a második pohár a jókedvért (*ad hilaritatem*), a harmadik pohár az élvezetért (*ad voluptatem*), és a negyedik pohár az őrületért (*ad insaniam*). A múzsák kelyhéből is ihatunk, de ez a borral ellenkezőképpen működik. Minél többet és tisztábban iszszuk, annál közelebb kerülünk a szellemi egészséghez (*ad animi sanitatem*). Az első kehellyel megtanulunk írni-olvasni, a második kehely a grammatika tudományát tölti belénk, a harmadik kehely a rétor elokvenciájával fegyverez fel. A legtöbben itt megállnak, pedig a negyedik Athénének a tüzes költészet, a világos geometria, az édes zene, a fanyarkás dialektika és az egyetemes filozófia nektárjától telhetetlen kely-

[451] Az egyetlen Filiczkinek írt Rem-levelet a *Carminum liber*ből ismerjük, amely persze lehet, hogy tényleg három levélnek a maradványa.

he.[452] Empedoklész verseket (*carmina*), Platón dialógusokat, Szókratész himnuszokat, Epikharmosz hangnemeket (*modos*), Xenophón történelmi műveket és Xenokratész szatírákat adott. Apuleius viszont mindezeket egyszerre. Mind a kilenc múzsához egyforma szorgalommal fordult, mondhatni, több akarattal, mint tehetséggel (*maiore voluntate quam facultate*). És ezután jön a fentebb idézett – Filiczki által is felhasznált – mondata arról, hogy nézzük inkább az igyekezetet, mintsem a végeredményt.

Ezek után Filiczki Cicerót, a „római ékesszólás atyját" idézi szó szerint (*Orator* 4.6–4.7): „*prima enim sequentem honestum est in secundis tertiisque consistere*", vagyis annak, aki az élre tör, dicsőségére válhat az is, ha a második, vagy csupán a harmadik helyen veti meg a lábát.

Remhez képest Adam Hubert pár mondatban elintézi Filiczki. Egy rövid laudációt olvashatunk, amely Huber születetett jóságától táplált igaz barátságát, valamint megbízható és őszinte jótanácsait dicséri. Emlékezni fog rá mindig, és örömmel hirdeti nevét.

A paratextus még két verset tartalmaz, az egyik Heinrich Klinger 1605. júniusi verse, amelyet akkor írt Filiczkinek, amikor júniusban elhagyta Prágát (inc. *Filiczki bone, quem tellus creat Hungara, quam nunc*; p. 88–89) (lásd 39. oldalon). A másik pedig celjei származású görlitzi tanárának a verse 1603 nyaráról (inc. *Suavis avi nitidis Veris sub solibus ortus*; p. 89) (lásd 36. oldalon). Tehát még az előszónál is évekkel korábbi versekről van szó.

Versek

A *Carminum liber* könyv egész koncepciójának közvetlen mintája egyértelműen Georgius Carolides *Farragó*ja (lásd 243. oldalon). A második könyv tényleg egy *silvarium*. Semmiféle rendezési elvet nem fedezhetünk fel benne. Mintha beleszórt volna mindent egy kosárba, amit a ház körül talált. Tüzetesebb ránézésre is feltűnően sok kacat maradt a gyűjteményben, amelyek iskolás gyakorlatoknak tűnnek. A versek egy része viszont nyugodtan bekerülhetett volna az első kötetbe is. Nem a kronológia választja el a két kötet verseit egymástól. A névre szóló alkalmi versek helyet kaphattak volna az első kötet valamelyik tematikusan odaillő fejezetében is. Ezeken kívül a többi költemény iskolai gyakorlat és/vagy sententia, amelyek mintái a már sokszor említett Vives–Carolides-költemények. Nemcsak az a kérdés merül fel, hogy Filiczki miért bontotta a kötetét két könyvre, hanem az is: vajon miért hagyta ki Pareus a *Delitiae*-kiadásból ezt a második könyvet? Nem tartotta elég színvonalasnak? Meglehet, hiszen talán Filiczki is csupán maradéknak gondolta ezt a 143 verset, és a *silva*-költészetben oly gyakori *miscella epigrammata* címet adta neki. Ezek szerint, ami átjutott poétikai

452 „*Prima creterra litteratoris rudimento eximit, secunda grammatici doctrina instruit, tertia rhetoris eloquentia armat. Hactenus a plerisque potatur. Ego et alias creterras Athenis bibi: poeticae comptam, geometriae limpidam, musicae dulcem, dialecticae austerulam, iam vero universae philosophiae inexplebilem scilicet et nectaream.*" (*Florida*, fr. 20.5–11.)

szűrőrendszerén, még göcsörtössége és érdessége miatt fennakadhatott a második könyv rostáján. Ami viszont ezen is átjutott, az az első könyvbe lecsorogva Filiczki költészetének esszenciáját adja. Mivel nem érdemes mind a 143 verset közelebbről is megnézni, azt az elítélő kritikára is bőséges okot adó szubjektív módszert alkalmazom, amely szerint csak azokkal foglalkozom legalább említésszinten, amelyeken megakadt a szemem. Három alfejezetre osztom a kötet második könyvének leírását. Az első részben azokat a verseket foglalom össze, amelyeknek ismerjük a címzettjeit. A második részben az iskolás zsengék, gyakorlatok közül a szentenciákkal, mottókkal foglalkozom, míg a harmadik részben a maradék csuklógyakorlatokkal.

1. Az első könyvből kimaradt alkalmi költemények

A legkézzelfoghatóbbak azok a versek, amelyeket Filiczki valakinek a számára írt különféle események alkalmából. Vannak olyanok is, akiknek a nevével már találkozhattunk az első könyv verseinek címzettjei között, és vannak teljesen ismeretlenek is (feltételezett kronológiai sorrendben):

1) Thúri Györgynek írt 11 disztichonja (p. 104–105) ugyanarra a témára épül, mint az Elias Acontiusnak szánt költemény, vagyis a hasonló vonzza a hasonlót. Ez összefügghet azzal is, hogy a címben földijének nevezi Thúrit. Ahogy az Acontiushoz írt vers a salátás adagiumot fejti ki, ez a vers egy másik Erasmustól is ismert mondást (Adagium no. 124): *Cicada cicadae cara, formica formicae*, vagyis a kabócának a kabócák, a hangyának a hangyák kedvesek. Filiczki annyit változtat a szövegen, hogy a panaszos kabócáknak a másik kabócától való rekedt, panaszkodó dal kedves. Aligha találunk olyan állatot a világon, amelyik ne akarna társat magának. Így aztán ki vádolhatná az embereket, akik az égből kapták értelmüket, az egymás közti szent érintkezésért? Megszólhatják-e a rossz nyelvek, ha a tanultak a tanultaknak kedveznek, és ha a költők költőknek tetszenek? Filiczki szerényen kijelenti, hogy ő nem érdemelte meg sem a tudós, sem pedig a költő tiszteletét. Nem több ő, mint a versőrlő malomkő pelyvája és korpája, vagyis egy gyatra minőségű, verskészítő kisiparos. Majd a bölcs utókor lesz az, akinek kezében a mindentudás esztétikai szórólapátjával „szérűjét megtisztítja, a gabonát az ő csűrébe takarja, a polyvát pedig olthatatlan tűzzel égeti meg" (Luk 3,17). De Filiczki magasra tör és igazi költők barátságára vágyik. Fecsegő szarkaként csalja elő a csalogányok édes dallamait. Az erény szeretetében mindenképp osztoznak. E vers Filiczki Thúri iránt érzett szeretetének a bizonyítéka. A kicsiny mag hajtása az égbe emelkedve, ágaival gyakran egy egész mezőt beterít. A 11. sor *foedus amicitiae* kifejezése nemcsak Ovidiusnál (*Trist.* 3.6.1), Catullusnál (109.6), de Statiusnál (*Silvae* 4.6.9) is megtalálható. A 16. sor Stigel verssorának az

átvétele: „*Quos tibi virtutis nomine iunxit amor.*”[453] A 19. sor egy Lucretius-utalás (*De rer. nat.* 6.819), a 21. sor egy Vergilius-allúzió (*Ecl.* 5.37). Nehéz lenne megmondani, mikor írta ezt a verset. A verset Thúri 1600-ban történt koszorús költővé avatása után írta Filiczki.

Georgio Thurio Poetae Coronato conterraneo suo

Formicae formica placet, querulaeque cicadae est
  Raucisonum queritans chara cicada melos.
Vixque animal dederis in mundo forsitan unum,
  Quod studii socium nolit habere sui.
Ergo quis incuset commercia sancta virorum,
  Participum astrifera mentis ab arce datae?
Si docti faveant doctis, si vatibus, inquam,
  Applaudant vates, quae mala lingua vetet?
Ast ego nec docti merui, neque vatis honores,
  Sum modo versificae furfur acusque molae.
Foedus amicitiae vatum tamen opto, loquaxque
  Lusciniae dulces provoco pica modos.
Scilicet arte boni mea sic ut pectora tingant,
  Illustrat radiis sol velut astra suis.
Quaeso, fave votis, alboque adscribe tuorum,
  Quos tibi virtutis nomine iunxit amor.
Si prodesse tibi nostri testamen amoris
  Nil poterit, nil, quo laedere possit, erit.
Plantula ab exiguo nucleo quae surgit in auras,
  Brachia per totum saepe refundit agrum.
Et nobis, steriles queis nunc nascuntur avenae,
  Caelicolae quondam di meliora dabunt.

2) A Szeli Tamásnak írt vers azért lehet fontos (p. 114–116), mert több olyan információt is tartalmaz, amelyeket nem ismertünk. Az első sorból rögtön kiderül, hogy Szeli Tamás – mint a tarcali szószék csillogó ékessége – Tarcalon lehetett a vers írásakor lelkipásztor. Az a kérdés is felmerül, hogy milyen értelemben mondja magát Szeli tanítványának. Valószínű, hogy csak mint ifjú versíró, aki saját költeményével tiszteleg a már külföldet is megjárt pap előtt. Arra kéri, hogy fogadja el szegényes tehetségű tanítványának meddő termését és gizgazát (a *lolium*, vagyis ’vadóc’, ’konkolyperje’ jelentésű szót használja). Az ismert életrajzi adatokhoz képest elég rejtélyes a 4–9. sor is. Miért írja Filiczki, hogy egykor – miközben a kanyargó Ung csendesen hozta

[453] Számos kiadásban felbukkan, például: Stigel 1577, 444. Az *amicus* költői frázisairól ugyanezt lásd: Buchler 1613, 20–21.

őt – Szeli Tamás Apollón termékeny forrásából öntözte és formálta a durva lelkeket, valamint Filiczki értelmének formátlan sötétségét engesztelő, égi ambróziával. Tarcal kapcsán a Rákócziakra való utalgatásokból arra következtethetünk, hogy valamikor 1599 októbere után keletkezhetett a vers, mert Rudolf császár ekkor zálogosítja el a mezővárost, és ekkor került Rákóczi Zsigmond birtokába.[454] Talán Lőcsén, vagy Késmárkon volt a tanára? (De az Ung folyót sehogy sem tudjuk ezekhez társítani.) Mivel Késmárkról és a Poprád folyóról egy túlméretezett részben külön is megemlékezik, ezért talán késmárki diáksága alatt készült a vers, vagyis 1600 szeptembere és 1602 márciusa között. A vers középső, késmárki része egy humanista városdicséret, vagy inkább annak a gyakorlata. A záró strófák már Rákóczi János és a Rákóczi-ház dicsérete, akiknek a védelmére Krisztust is felkéri.

Clarissimo viro Thomae Szely

En, Thoma, rutilum Tarczalii decus
Suggestus, steriles discipuli accipe
Messes et lolium pauperis ingeni!
Olim fonte quod uberi

(Ungus dum placido me tulit in sinu)
Sparsisti, atque rudes gnavus Apolline
Informasti animos, ambrosia expians
Caelesti tenebras mei

Informes cerebri. En si vacat, accipe
Iactati studii rustica pignora!
Sunt indigna quidem, sat scio, Phocide
Musarumque choro, sine

Obtestor tamen haec, qualia qualia,
Grati non dubiae sint animi notae,
Donec quid melius contulerit mihi
Rerum conditor omnium.

O quam scire velim, quid, satus inclyta
Factis egregiis stirpe Rakoczidum,
Rerum Ianus agat, num trahat aetheris
Auras et valeat bene.

[454] Trócsányi 1978, 67–68.

Urbs illum Poprado proxima flumini,
Quam nunc Teuto forum Caesareum[455] vocat,
Quondam praepropero Carpathias deas
Urgentem stupuit pede.
O quam comis erat! quamque modestus! et
Quam raris nitidus dotibus! aureae
Semper pacis amans, osor at omnium
Lingua bella serentium!

Non eius potuit, blanda licet satis
Sors, fastus animis indere turgidos,
Ut viles casulas despiciens, modo
Illustres coloret domos.

Ast imos etiam, queis pietas sacra
Et virtus animum nobilis entheo
Thyrso percutiunt, diligit et sibi
Gaudet iungere foedere.

Mores tam niveos non ego lividam
Aetatem patiar carpere, si mea
Quid Clio poterit, vertice gemmeum
Sublimi feriet polum.

Serva magnanimos, Christe, Rakoczidas!
Heroasque alios, qui patrios focos
Contra lunigeri vindice dextera
Tutantur rabiem Lupi!

Illis alipedes iam superum chori,
Iam Virtus et Honos regna per omnia
Orbis Christicolum magnificae parant
Famae serta perennia.

At quo progredior? non stipula mea
Heroum statui lumina persequi,
Te nostro sed ave nomine nunc volo
Iano ferre Rakoczio.

[455] *Kaiszmarck* [Filiczki lábjegyzete].

Cum cunctis igitur iam valeas, quibus
Curae pacis amor, candida veritas,
Et detersa fides lethifero situ
Ac probris Iovis Italia.

3) Az Elias Küchlernek írt 14 disztichonnyi laudációt egyértelműen Görlitzben írta 1603 márciusa és júliusa között, mert tanítványának nevezi magát Filiczki (inc. *Accipe, culte Poeta, morae solamina nostrae*; p. 105–106).

4) Az ifj. Johann Krausnak szóló nyolc szapphói strófából álló vers (inc. *Quid bono dignum patre, quidve Musis*) utolsó sorai valószínűleg Bobrowiczi Mátyás gyermekeinek halálára utalnak: „*Dulcis, an Bobrovicius fruatur aetheris aura?*" Ha ez így van, akkor a Kraus kiadásában megjelent gyászkötet[456] (lásd 168. oldalon) elkészülése körül írhatta ezt Filiczki, valamikor 1603 augusztusa és 1604 eleje között (nagyjából, amikor a másik Kraus-verset is, lásd 261. oldalon). Krausnak ad gyakorlati tanácsokat az élethez.

5) Kisfalvai Literatus Tamáshoz (Thomas Literatus de Kisfalva) a császárvárosból írta a költeményét, vagyis prágai korszakában születhetett valamikor 1603 és 1605 nyara között (inc. *Carmine Caesarea te Ianus ab urbe saluto*; p. 91–92). Nem találtam nyomát, ki lehet a címzett. A vers arra utal, hogy földije, szomszédja, vagy akár rokona (*affinia vincula*) volt Filiczkinek, aki hazaírt és vigasztalja Tamást. Talan azért, mert tehetsége ugyan megengedné, de szegénysége miatt nem tudott továbbtanulni. Kicsiny árok nem tudja megfékezni a tengert, ahogy kicsiny könyv sem tud a haza fényeire mind emlékeztetni. De lesz még idő, amikor dagadó vitorlákkal segíti őket az ég. Az sem lehetetlen, hogy csak ujjgyakorlat, sőt irónia, és ezzel a fiktív beszélőnévvel játszik.

6) Az Adam Hubernek szóló *De Polycarpo* című vers (p. 130) szintén iskolás játéknak tűnő borvers, amelyben görög szavak jelentéseivel játszik (inc. *Mirarerque phrenesim effrenem, aususque nefandos*). A verset valószínűleg Prágában írta 1603 és 1605 nyara között.

7) A Johannes Bocatiusnak szóló vers egy újévi jókívánság, *strena* 1604-ből (p. 93). Nem derül ki, hogy ezen belül mikor írta. Az 1604-es *Xenia*-kötetben nem szerepel, de a vers szövege alapján elképzelhető, hogy ezt a kötetet adta Bocatiusnak a vers kíséretében ajándékul. Ha nem 1604 év végén, akkor talán prágai találkozásuk alkalmával február–márciusban készülhetett a vers, amikor Bocatius beírt Filiczki albumába (lásd 41. oldalon). Kicsit késésben lenne ugyan, de még előttük az 1604-es év jó része. Ha közelebbről megnézzük a vers szövegét, akkor a *Xenia*-kötet laza – kissé mentegetőző hangú – ars poeticáját fedezhetjük fel benne, ami szintén azt a feltevést támasztja alá, hogy a költeménnyel együtt a kötetet is átadta/elküldte.

[456] Filiczki, Crausius 1604.

Magistro Johanni Bocatio Poetae Laureato Caesareo, 1604
Si graviora sinunt strenis dare tempora nostris,
  Accipe; forte, animum quod recreabit, erit.
Haud mihi tricones, satyri haud placuere salaces,
  Scribere nec rixas, Idaliosque iocos.
Quae natalitiis, cecini, facienda diebus,
  Et quae lecturis commoda ferre queant.
Invenies etiam laudari carmine gnavos,
  Pro patria invenies vota precesque dari.
Queis, meritos merita celebrari laude, probatur,
  Illos, post obitum, laus quoque digna manet.

(Johannes Bocatius elöljárónak és koszorús költőnek, 1604. Ha e nehéz idők megengedik, fogadd el újévi ajándékainkat! Talán felfrissíti a lelket. Nem akartam írni se plautusi komédiákat, se buja szatírákat, se civódásokat és vénuszi tréfákat. Születésnapra valókat énekeltem, és olyanokat, amelyek elnyerik az olvasók tetszését. Majd találsz serényeket dicsérő dalokat, és hogy a hazáért könyörögnek, imádkoznak. Akiknek tetszik a méltókat méltó dicsérettel ünnepelni, azokra haláluk után is méltó dicséret vár.)

8) Az Elias Acontiusnak címzett latin epigramma és annak görög fordítása *album amicorum*-bejegyzésekre emlékeztetnek (lásd Filiczki Acontiusnak szóló albumbejegyzését az 275. oldalon). Az Erasmustól is ismert mondást (*Similes habent labra lactucas*, Adagium no. 971) fejti ki görögül, majd latinul négy disztichonban (inc. *Σώματι μικρὸν ἐόντα, μικρῆς καὶ πίστεως εἶναι*; *Corpore perparvum, fidei simul esse minutae*; p. 102–103). A költeményt herborn/siegeni időszakában írhatta 1605 júniusa és 1607 augusztusa között.

9) A Georg Remnek szóló vers az előszó kiegészítéseként is olvasható. Remet barátjának és a múzsai nedű éber ivójának nevezi, és magával kapcsolatban rögtön fel is teszi neki a kérdést, hogy miért zavarják a recsegő lant hamis húrjai? Filiczkinek nem adatott véna, mint az ihletett költőknek, és egyik grácia sem kedveli, sőt Pannonia zűrzavaros földjéből származik, ahol Mars és a borzalmas Erisz forgat fel mindent. Akárhányszor igyekszik felkapaszkodni a költészet szent csúcsára, a kórus letaszítja a Helikonról. De Rem még mindig sok művészettel csiszolt dalt kér tőle. John Owen szellemességével és éleselméjűségével hogyan versenyezhetne? Nem lehet – teszi fel a kérdést Remnek –, hogy csupán ő látja hatalmas folyónak a kis cseppet? A verset

azzal zárja, hogy ha a gyomor – vagyis az olvasó – a finomra őrölt búzalisztnél többre becsüli a makklisztet, akkor malomkövei azt fogják a durva korpával együtt őrölni. A vers valamikor 1605 és 1610 között készülhetett.

Ah quid, amice, vigil potor Permessidos undae,
  Sollicitas raucae dissona fila lyrae?
Non mihi vena data est, quae vatibus enthea manat,
  Cantanti Charitum nec favor ullus inest.
Pannoniae trepidis ego sum prognatus in agris;
  Hic, ubi Mars et atrox omnia miscet Eris.
Hinc, quoties sacrum nitor superare cacumen,
  Praecipitem Phoebi dat me Helicone chorus.
Et tu poscis adhuc carmen multa arte politum?
  Quod criticae gentis puncta probata ferat?
Quod sale, quodque lepore arguto certet Ovoeno?
  An non e gutta flumina magna facis?
Desine verborumque precumque negata petentum,
  Naris ut immundae, me Cytherea fugit.
At si vult stomachus similae praeponere glandes,
  Has mola cum scabro furfure nostra dabit.

10) Ifjabb Elias Rosinusnak ismét a *Vino in veritas* közmondást parafrazeálja három disztichonban (p. 108). A proverbiumnak már Filiczki korában is nagy múltja volt: Alkaiosz (fr. 367: *οἶνος, ὦ φίλε παῖ, καὶ ἀλάθεα*); Athénaiosz (*Deipnosophistae* 2.6.4: *ἄγοντες. ὅθεν ‘οἶνος καὶ ἀλήθεια’ λέγεται*; Plinius (*Nat. hist.* 14.141); Erasmus (Adagium no. 617). Filiczki a Leon Battista Albertitől is ismert jogászgúnyolódással él. A *seco* és *sicco* szavakkal játszik. Hogy kora reggel és este miért üríti fenékig a Ligur nevű ügyvéd a boros poharakat, kérded, barátom. Tán nem ismered, hogy tartják a régi asztali mondások? Borban csillan az igazság tiszta fénye. Hát ezért keresi mindig Bacchus edényeiben, hogy bármilyen ügyet könnyedén megoldjon.

Ad Eliam Rosinum a Jawornik et Auhorn: *In vino veritas*

Pocla meri mane et sero cur siccet ad imum
  Caussidicus fundum, quaeris, amice, Ligur.
Nescis, quid priscae dictent proverbia mensae?
  In vino veri lux manifesta nitet.
Hinc veri cuneos Bacchi perquirit in urnis,
  Queis facili caussas quaslibet arte secet.

11) A késmárki Johannes Minornak, akit legédesebb földijének (*suavissimus popularis*) nevez, két borverset ajánl (p. 117). Az egyik 1 disztichonnyi (inc. *Si virtus calicum medio consistit Achilles*), míg a másik, négy disztichonos költeménye a sört felemlegetve a *vino in veritas* igazságán élcelődik (inc. *Desine mirari, medias quod largiter urnas*).

12) Ebből a sorból némileg kilóg az a panegyricus Móric, hessen–kasseli tartománygrófról, amelyet nem a grófnak, hanem egy „barátjának" címzett (inc. *Vis tibi describat Cattum mea Musa Dynastam?*; p. 90–91). Valószínűleg Filiczki marburgi korszakában írta 1608 októbere és 1610 között.

2. Szentenciák

Az itt összegyűjtött szentenciák nagy része is a Vives-bölcsességek Carolides-parafrázisainak a parafrázisai. A legjobb példa erre a *Hemerobia vana gloria* című vers és ennek két fordítása (p. 96–97). Valamiért a második könyvben tette ezeket közzé, míg más címen – ugyanennek az átiratát – az első könyvben találjuk meg (lásd 303. oldalon). A minta a Vivest[457] megverselő Carolides.[458] Ezekkel együtt tehát öt változatban is kidolgozta Filiczki a Vives-szentenciát. A használt toposz Arisztotelészre vezethető vissza. Az *ἐφήμερον ζῷον*-okról, vagyis „egynapi lényekről", kérészekről több helyen is olvashatunk (*De mundo* 392b35–393a8, *Historia animalium* 490a32–490b3). Ezek a „férgek" (*vermes*) a Hüpanisz (Ὕπανις) folyónál, vagyis a mai Ukrajna területén található Fekete-tengerbe torkolló Déli-Bug folyónál kelnek ki és élik le egynapi életüket.[459]

Hogy meglegyen a sorminta, közlöm ezt a három változatot is. Ez a latin verzió szóhasználatában is egyértelműbben követi Carolidest:

Hemerobia vana gloria	**Ἡμερόβιος ἡ κενοδοξία**	**Vel**
Gloria ficta quid est? Hypanis Scythici nisi vermes, Una dies nasci quos videt, una mori?	Δόξα κενὴ φθίνει, σκυθικοῖς ὡς κύμασι τεχθείς Ὁ σκώληξ. ματίης τόσσος ὅπη μοι ἔρως;	Δόξα τί ἐστι κενὴ; σκυθικὸς σκώληξ πέλεν, ὅσπερ τῷ ἀυτῷ θνήσκει ἤματι, ᾧπερ ἔφυ.

A hiábavaló dicsőség témájához tartozik a *Gloria crocodilus* mondás is, amelynek szintén megadja a görög fordítását (p. 104). A krokodil olyan állat, amelyik menekül, ha kergetik, de kergeti az előle menekülőket. Miskolci Gáspárnál ezt olvashatjuk: „Természeti szerint pedig a krokodilus igen félénk állat, ki csak az előtte szaladókat szokta kergetni, de az őtet kergetők előtt maga is elszalad. Erről szokták mondani: *Bátor hiszen mint a krokodilus*."[460] Épp olyan, mint a dicsőség: ha üldözzük, elszalad,

[457] Vives 1599–1600, F4v.

[458] Carolides 1597, B3v.

[459] Arisztotelész, *Historia animalium* 552b17–552b23: „*Περὶ δὲ τὸν Ὕπανιν ποταμὸν τὸν περὶ Βόσπορον τὸν Κιμμέριον ὑπὸ τροπὰς θερινὰς καταφέρονται ὑπὸ τοῦ ποταμοῦ οἷον θύλακοι μείζους ῥαγῶν, ἐξ ὧν ῥηγνυμένων ἐξέρχεται ζῷον πτερωτὸν τετράπουν· ζῇ δὲ καὶ πέτεται μέχρι δείλης, καταφερομένου δὲ τοῦ ἡλίου ἀπομαραίνεται, καὶ ἅμα δυομένου ἀποθνήσκει βιῶσαν ἡμέραν μίαν, διὸ καὶ καλεῖται ἐφήμερον.*" Lásd még: *De partibus animalium* 682a22–682a29.

[460] Miskolci 1702, 248. Kis-Viczay 1713, 95: „A becsületre vágyót futja, és az előtte futót követi a becsület."

ha nem törődünk vele, megtalál. Filiczki Mardokeus és Ámán ószövetségi (*Eszter könyve*) történetébe zsugorítja a mondást. Itt a dicsőség kergetésének hiábavalóságára használják a krokodil alakját, de épp ezen tulajdonsága miatt az ördög képét is látták benne. Miskolci Gáspár így ír erről: „Miképpenhogy a krokodilus az őtet kergetők előtt szalad, az őelőtte szaladókat pedig halálosan kergeti, azonképpen az ördög is korántsem mer azokkal megharcolni, akik őnékie hittel, Isten igéjével buzgóságos könyörgésekkel ellene állanak; akiknek pedig semmi lelki fegyverek nincs, halálosan nyomorgatja."[461]

Vives[462]

Gloria crocodilus
Animal est in Nilo, amne Aegypti, cuius hanc ferunt naturam, ut persequentes fugiat, fugientes persequatur. Sic gloria quaerentes fugit, negligentes sequitur. Sallustius de Catone: Quo minus gloriam petebat, hoc eam magis assequebatur.

Carolides[463]

Gloria crocodilus
Cur adeo sequeris fugientes,
Gloria? Ne me
Sectantum in vitam prendat
anhela manus.

Filiczki

Gloria crocodilus
Gloria, cur sequeris fugientem
Iairida? Ne me
Indigni Hamanis spurcet iniqua
manus.

Δόξα Κροκόδειλος
Τίπτε δὲ, δόξα, ἕπῃ οὕτω φεύγουσιν;
ὅπως μὴ
Ἀγρούντων μ' ἀσεβὴς χεὶρ ἀέκουσαν
ἕλῃ.

A dicsőség megunhatatlan témáját feszegeti *Az erény dicsőséget szerez* című epigrammája és görög fordítása (p. 113), amely Erasmus 3771. számú adagiuma. Kis-Viczay így magyarázza: „A virtus becsületet nemz."[464] Filiczki arra mutat rá, hogy az erénynek nem kell dicsérnie magát, a tett többet ér minden szónál. Ahogy a fénynek, úgy a bűznek is elég csupán megjelenni. Habár eleven hírnevet nem szavak, hanem tettek szülnek, csak egyszerre e kettő hozza el az örök hírnevet. Ez az örök hírnév Ovidius örök hírneve is (*Amores* 1.10.62), hiszen Filiczki verseiben újra és újra feltűnik: *fama perennis erit*.[465]

Virtus gloriam parit
Quid tua sic iactas? Gravis est laus propria odoris,
Luce sua virtus fit manifesta satis.
Vivida non dictis, sed factis fama paratur.
Haec duo si socies, fama perennis erit.

Ἡ ἀρετὴ τίκτει τὴν δόξαν
Οὐ γαυροῦσθαι ἑοῖς, αὐτὰρ μιμεῖσθαι ὀθνεῖα,
Ἐν λασίῳ ἀρετὴ στήθεϊ οὖσα, φιλεῖ·
Οὐ δὲ λόγοις, ἀλλ' ἔργμασι δόξαν ἀληθέα οἴσεις·
Εἰ ἄμφω συνάγεις· μεῖζον ἔχεις τὸ κλέος.

461 Miskolci 1702, 250. További szimbólumairól lásd: Vígh 2019, 192–194.
462 Vives 1599–1600, F4v.
463 Carolides 1597, B3v.
464 Kis-Viczay 1702, 535. A kortárs poétikai lexikonok a *Nobilitas* címszó alá sorolva idézik. Nani Mirabelli, Amantius, Torti 1607, 800.
465 Lásd még: Vergilius, *Aen.* 9.79, vagy akár Janus Pannonius, *Ad Troilum* 2. sorával: *Sed dicis: tua sic fama perennis erit.*

A dicshajhászra írt latin és görög epigrammája (p. 116–117) szintén egy Carolides-szösszenet parafrázisa. Filiczki szerint mindenki szereti a dicséreteket, de ezek tettek helyett inkább az aprópénz csengésével táplálkoznak. Midász is aranyért vesz dicséretet. Ha virtusa révén nem érdemli ki, akkor beéri az aranytól csillogóval is.

Carolides[466]

In laudipetas
Omnes laudari, sed laudem nemo mereri,
Hoc aevo fatuos progenerante, volunt.
Laudem igitur precio redimant, virtute mereri
Qui nequeunt: erit haec laus preciosa magis.

Filiczki

In laudipetas
Omnis amat laudes, sed factis vix parat unus,
Hoc aevo nummi cuncta putante sono.
Auro emat ergo Midas laudem, virtute mereri
Cum nequit. Haec ille splendida laus sat erit.

Εἰς φιλαλάζονας
Πάντες ἐπαινεῖσθαι, μηδεὶς ζητεῖν τὸν ἔπαινον,
Ἐν τούτῳ καιρῷ μωροφυοῦντι, θέλει.
Ὥστε πρίαντ’ ἆινον πολλῆς τιμῆς οἱ ἄπειροι
Τῆς ἀρετῆς· ὥς σφιν τίμιος αἶνος ἅλις.

A *Labor omnia vincit* Vergilius *Georgicá*jából[467] oly jól ismert mottóját szövi át három szapphói strófába (inc. *Tam nihil magnum dabis, arduumque*; p. 97). A vers címe: *Labor omnia vincit improbus*. Ha nem lenne meg az újra és újra felbukkanó Vives-élményünk a Filiczki-versekkel kapcsolatban, akkor talán át is léphetnénk Carolides *farragó*ján, így azonban érdemes ezeket megint egyszerre közölni. Plinius dolgos erkölcsű hangyái (*Nat. hist.* 11.108–110)[468] utalásszinten Filiczkinél is megjelennek:

Vives[469]

Omnia proposuit labori Deus
Horatius: Nil sine magno vita labore dedit mortalibus. Et Virg.: Labor omnia vincit improbus. Ferunt fabulae, Iovem hominibus omnia venalia exposuisse, precium esse laborem. Dici non potest, quantum in re omni valeat quantulacunque sedulitas, ut de formicis scribit Plinius.

Carolides[470]

Omnia proposuit labori Deus
Proposuere Dii venalia cuncta, sed illa
Tantum homini cedunt parta labora gravi.

Filiczki

Labor omnia vincit improbus: Vergilius Georgica 1
Tam nihil magnum dabis, arduumque
(Si lubens tantum facias et usque
Urgeas) quin id vigili labore
Vincere possis.
En aqua molli scopuli rigentes!
En levi duri silices pusillae
Calce formicae modicaque farris
Parte cavantur!

Longa quin ferrum solidum vetustas
Deterit, nec non adamantas ipsos.
Et neget durum quis adhuc honesti
Scandere clivum?

466 Carolides 1597, H3r.
467 *Georg.* 1.145: *labor omnia vicit improbus.* A mottó bibliai kontextusát lásd: Irenaeus 1666, 597–602. Wander 1867–1880, I, 117.
468 Ennek szép összefoglalója: Miskolci 1702, 703–711. Lásd még: Vígh 2019, 125–127.
469 Vives 1599–1600, [F7r].
470 Carolides 1597, B5r.

Az önmagukat érdem nélkül magasabb polcra helyezőkről szóló *Nos poma natamus* mondás Filiczki-féle átirata az oly kevés vulgárisabbak egyike. A szállóigévé vált mondás nem antik, hanem középkori eredetű. Megtaláljuk Georg Henischnél, Luthernél, sőt Kantnál is.[471] Egy 19. századi magyar vers így fordítja és magyarázza:[472]

Nos poma, natamus! = Citrom s lószar!
A lóbogyó egykor, a vízben úszkálva,
A citromig futott, s így szóla hozzája:
„Mi almák" mint úszunk! Óh, mily gyönyörélv ez!
S van-e lény, mely ennél nagyobb gyönyört élvez?

Filiczki a versében a „Scrapta" beszélőnévvel játszik.[473] Talán arra utal, hogy a Scaptra nevű hölgy, míg másokat hajigál be a gyümölcsök közé úszni, vagyis „szarnak" nevezi, gondolja őket, épp ezzel válik maga is szar alakká, vagyis olyanná, aki gyümölcsnek gondolván magát, szarként úszik közöttük. Ha ehhez hozzávesszük a név jelentését is, akkor másokat leribancozva észre sem veszi, hogy őt gondolják ribancnak.

In Scraptam, saepius in alios iacientem: Nos poma natamus
Dum iactas alios, Scrapta, inter poma natare,
Tu cave, ne pomis annumerere fimus!

(A gyakran másokat hajigáló Ribancra: Mi, almák, úszunk! Te Ribanc, míg másokat hajigálsz az almák közé úszkálni, vigyázz, te szar, nehogy téged is az almák közé számoljanak![474])

Az élet rövidségéről és időnk elvesztegetéséről szóló latin és görög epigrammáját címe szerint is a Vives–Carolides tengelyről göngyölítette le megint (p. 100). Vivesnél az „Idő takarékos sáfára" mottó egy másik változataként van feltüntetve.[475] A

[471] *DWb*, Bd. 15, Sp. 2643: https://www.woerterbuchnetz.de/DWB?lemid=S22451 (2023. 05. 21.) Érdemes megemlíteni az Oláh Miklós-levelezést is: Olahus, szerk. Szilágyi 2022, 200. Lásd még mint aiszóposzi mesét: *Sterquilinium et poma*, Camerarius 1570, 297–298. Az „*Inaequalia*" címszónál: Buchler 1613, 158–159.

[472] Fülöp 1888, 343 (no. 2110).

[473] A *scratta, scratia* alakok is ismertek. Szótárában Szenci Molnár Albert a többes számú alakot használja: *scraptiae, scrantiae*. Elegáns egyszerűséggel „kurváknak" fordítja. (Megjegyzendő, hogy Pápai Páriz Ferenc kihagyja a szótárából.)

[474] A magyarban adja magát a citrom-lócitrom szójáték: vagyis a citromok között úszik a magát citromnak képzelő lócitrom.

[475] Bornemisza Péternél is felbukkan: Bornemisza, szerk. Eckhardt 1958, 157.

drágán mérendő időről azt írja Filiczki, hogy vigyázz rá, mert ha elvesztegeted, sehol sem vehetsz belőle. Így hát, ha tartós szeretnél maradni, akkor csinálj jót és próbát álló dolgokat.[476]

Vives[477]	Carolides[478]	Filiczki
Tempori parcus dispensator Et istud vetus: Tempori parce. Nihil carius debet nobis esse. Quippe nihil aliud est tempus, quam vita, quam unusquisque tantum se amare profitetur, cum nullius rei magis sit prodigus, quam temporis. Seneca de brevitate vitae eorum spectat. **Magno vendendum tempus**	**Magno vendendum tempus** Quod nusquam vanet temere fuge perdere tempus, Utile quod sit agas, nam reliquum omne perit.	**Magno vendendum tempus** Quod nusquam mercere, cave male perdere tempus! Sitque probum, quod agis, si stabile esse cupis. **Μεγάλου δεῖ πολεῖασθαι τὸν χρόνον** Φεῦγε μάτην διάγειν ὠνητὴν οὔποθι ὥραν. Καὶ καλὰ πράττε ἀεὶ. πάντα γὰρ ἄλλα βλάβη.

A *Ne gúnyold a kétségbeesettet!* mondás a *Disticha Catonis*-gyűjtemény Carolides-féle átiratának a parafrázisa és görög fordítása (p. 107). Filiczki azt írja, hogy hányszor találkozunk olyanokkal, akiket ver a sors. Ne gúnyolódjunk rajtuk, ne tetézzük a bajukat még nevetésünkkel is. Fortuna bizonytalan nyomdokain bukdácsolunk mindannyian, azt kéri, hogy ne gúnyolódjunk azokon, akiket gyötör a sors, hiszen ami ma nekünk fáj, az holnap talán nektek fog fájni.

Disticha Catonis[479]	Carolides[480]	Filiczki
	Miserum ne irriseris Adspicis oppressum Fortuna? illudere noli, Ne ridens morsus experiare graves. Semper et in cunctis Fortuna volubilis errat; Nunc infesta mihi est, cras tibi forsan erit.	**Afflictum ne irriseris** Sorte vides quoties pressos, illudere noli! Ne plectat risum poena severa tuum. Passibus incertis Fortuna rotatilis errat, Quaeque gravis mihi nunc, cras tibi forsan erit. **Τοῦ ἀθλίου μὴ καταγέλα** Ἀνέρα παπταίνων ἀτυχῆ σκῶπτ᾽ οὔποτ᾽ ἀσελγῶς, Σὲ θλίβῃ ποινὴ μὴ γελόωντα θοή. Ἀμφιβόλοις ταρσοῖς τύχη ἄστατος αἰὲν ἀλᾶται. Νῦν κακοεργὸς ἐμοῦ, αὐτίκα σευ ἔσεται.

A következő mondás egy Seneca-idézet Carolides-átiratának a parafrázisa. A Seneca-idézet így hangzik (*Epistulae morales ad Lucilium* 13.16.3–4 [13.19]): „*Inter cetera mala hoc quoque habet stultitia: semper incipit vivere*." A bolondok mindig csak terveznek, de

476 Hasonló mondás a *Non poterit pretio vel breve tempus emi* (Venni nagy ár mellett percnyi időt sem lehet). Fülöp 1888, 318 (no. 1947). A tematikus gyűjtemények – nem meglepő módon – gyakran az *otium* (dologtalanság, restség) fogalma alá rendelik. Nani Mirabelli, Amantius, Torti 1607, 840.

477 Vives 1599–1600, F4r–v. Lásd: Seneca, De brevitate vitae (főleg: 10.1.3-4, 10.10.4, 10.12.9).

478 Carolides 1597, B3r.

479 *Disticha Catonis* 1626, 58. **Miserum ne irriseris.** Sic enim quidam codices habent. Hoc est, animi vitia rideri merentur. Calamitas misericordiam meretur potius quam nasum.

480 Carolides 1597, [F7r].

sosem cselekednek. Vagyis ahelyett, hogy élnének, csak tervezik az életüket. A bosszúálló, jogos büntetés miért csak kerülgeti a bolondokat? – teszi fel a kérdést Filiczki. A rohanó élet miért mindig csak készül, hogy vitorláival más irányba kormányozza magát? Elkezdeni, de sosem befejezni, amit a józan ész diktál? Na, ez az, amiért végül a bolondoknak minden dolga csak rosszul végződik.

Carolides[481]

Stultorum est semper incipere vivere. Idem Epistola 13
Quottidie poenis stultos mala vita molestat,
Quottidie stultis novanda venit.
Incipiunt semper, conantur vivere nunquam:
Hoc est, quod stulti res sine fine gerunt.

Filiczki

Senecae epistola 13: Stultorum est semper incipere vivere
Cur semper stultos manet ultrix poena? Fluentis
Cur vitae semper vertere vela parant?
Incipiunt, non perficiunt, quae mens bona dictat.
Hoc est, quod stultis res male quaeque cadunt.

Μωρῶν ἐστιν ἀεὶ ἄρχεσθαι ζῆν
Πυκνὰ βλάβην ἀσεβὴς βίοτος μωροῖσιν ἔνεικε·
Πυκνὰ νέος μωροῖς καὶ ξένος ἐστὶ βίος
Αἰὲν ἐπάρχονται. τὸ ζῆσαι δ' οὔποτε εὗρον.
Τοὔνεκα οἱ μωροὶ πάντα τελοῦσι κακῶς.

3. Elegy-belegy epigrammák

Ezt a fejezetet a legnehezebb egzakt módon megragadni, mert nehéz tematikus, műfaji vagy bármi egyéb fogódzót találni. Epigrammák, épp ahogy ígéri a második könyv a címében, és semmi több, sőt inkább kevesebb. Ha nem lenne túlságosan dehonesztáló, akkor házi feladatoknak is nevezhetnénk ezeket a verseket. Kétségtelenül létezik a humanista irodalomnak egy olyan műfaji szelete, amelyik csuklógyakorlatként mutatja fel magát, de ennek költői értékét még Filiczki késő humanista közegében is csak a *poeta otiosus* könnyedséggel társult magabiztos szakmai tudása jelentheti. A házi feladat pedig már csak gyakorlat jellege miatt is „görcsös". Nem állítom, hogy a *Carminum liber* második könyvének minden verse az iskolapadban készült, de azt igen, hogy jelentős része költői gyakorlatnak tűnik. Ha kevésbé akarunk szigorúak lenni, akkor a *poeta ludens* kötetlen játékosságát keressük ezekben, és ha mást nem is, de a költői lelemény frivol könnyedségét, a hepehupás szójátékokat, vagy a felekezeti ellentétek humorosnak szánt kortörténeti látleleteit még akár a mai olvasó is értékelni tudja. Az epigrammákat olvasva Pataki Füsüs Ovidiusával ellentétben inkább – ahogy Georg Remnek is – Martialis jut eszébe az embernek.

Alábbi válogatásom a számomra és talán a mai olvasó számára is kézzelfoghatóbb versekből emel ki egy csokorral. Filiczki költői kosarába markolva ujjaim között

481 Carolides 1597, F3v.

a költemények jó része lepereg. Némely szójáték, parafrázis és a kocsmai hangnem minden évszázadon átívelő játékos egyszerűsége viszont fennakad a szubjektív szűrőmön. Hogy áttekinthetőbb legyen, tematikus alfejezetekbe rendszerezem a verseket:

- Katolikuscsúfolók,
    - Obszcén, erotikus gúnyversek
    - Pápa- és katolikuskorholók
- Az emberi gyarlóságokat, rossz tulajdonságokat kipellengérező jellemcsúfolók
    - Az érzékiség rabjai
    - Bordalok
    - Az érzékiségen túli gyarlóságok
    - A hivatali korrupcióról és ostobaságról
- Szentenciák
- Szójátékok
- Ima, fohász

3.1. Katolikuscsúfolók

Obszcén, erotikus gúnyversek

Tematikusan jól megragadható szövegek, amelyek játékosságukkal és néhol szabadszájúságukkal a mai olvasó számára is élvezetes olvasmányt nyújtanak. Erre a legjobb, kedvcsináló példa az önmagát kiherélő szerzetesről szóló epigramma. Szentmártoni Szabó Géza élvezetes elemzése[482] ráadásul az egyetlen, amely Filiczkivel részletesebben foglalkozott nemcsak magyar, de nemzetközi viszonylatban is. A tanulmány azt bizonyítja, hogy Filiczki nemcsak ismerte, de fel is használta a Janus Pannoniusnak tulajdonított szekszárdi apátról szóló epigrammát (inc. *Testibus exectis duo grandia dona Tonanti*).[483] Vagyis ebben az esetben is egy martialisi (pszeudo-)Janus-vers martialisi parafrázisát olvashatjuk, amelyben Filiczki a Martialis számos versében felbukkanó fiktív Lupercus karakterét idézi meg, és akin – a martialisi hagyományt folytatva – immár ő folytatja a gúnyolódást. A *Lupercus* név egyszerre utal Lupercus istenre, az őt tisztelő papi rendre, valamint a február 15-ei Lupercalia ünnepére. Lupercus mint „farkaskergető" a mezőn és erdőben legelő nyájak őrző istene. A Lupercalia ünnepe alapvetően egy megtisztulási rítus, amely során a papi rend tagjai – akik 20 és 40 év közötti fiatal férfiak voltak – állatbőrökből készített szíjakkal fedve, szinte

[482] Nehéz lenne bármit is hozzátenni a részletes elemzéshez, lásd: Szentmártoni Szabó 2010, 162–165. Ugyanitt lásd a vers klasszikus allúzióit is. A Janus-vers 16. századi recepciójáról lásd még: Szentmártoni Szabó 2020.

[483] Janus Pannonius, ed. Mayer, Török 2006, 262 (no. 456): „*Testibus exectis duo grandia dona Tonanti / obtuleras nuper, relligiose pater. / Munera caelestes dum conspexere puellae, / versa est in risum regia celsa Iovis. / Iuppiter exclamat: 'Mentem castrare necesse est, / haec obscena lupis tradere membra potes.*" Weöres Sándor fordításában: „**A vallásossága miatt önmagát kiherélő szekszárdi apáthoz /** Ó te, kivágva heréid, tőled két nagy ajándék / Szállt az egekbe minap, istenes édesatyánk. / Áldozatod meglátva, kacagtak az égi szüzek mind / S a Jupiter-kastély hars nevetésre fakadt. / Szólt Jupiter, hogy az elméd kellene csak kiherélni / S illetlen részed farkasok étke legyen."

meztelenül futottak végig a városon. Ilyenkor a férjes asszonyok eléjük járulván szíjakkal verették magukat, hogy megtisztuljanak, és házasságuk áldott legyen. A terhes nőket is segítette. Mindezek fontosak lehetnek a martialisi karakter megértéséhez.

In monachum se ipsum castrantem
Audierat nocturna salax post bella Lupercus,
  Ense seca membrum, quod tibi cumque nocet.
Praestat enim mancum Paradisi intrare vireta,
  Quam Ditis valido corpore probra pati.
Hei mihi, ait, misero caeli praecluditur aula!
  Ni mox e gallo capus inermis ero.
Testibus ergo datis gravibus (caute an mage caste)
  Aris imposuit munera bina sacris.
Munera caelituum sed ubi videre beati,
Vix tenuit risum regia magna Poli.
  Et pudor exclamat: Fatuo erue crimina corde!
Haec fuit obsceno victima digna cane.

(Az önnönmagát kiherélő szerzetesre. Ezt hallotta éjszakai harcai után a buja Lupercus: „Karddal vágd le azt a tagodat, ami neked árt. Jobb dolog ugyanis csonkán a Paradicsom pázsitjára belépni, mint az Alvilág gyalázatait ép testben elszenvedni." „Jaj nekem, szerencsétlennek – úgymond –, bezáródik az ég csarnoka! Ha nem leszek mindjárt a kakasból erőtlen kappan." Tehát odaadván nehéz heréit (óvatosan vagy inkább tisztán)[484] a szent oltárokra a kettős ajándékot ráhelyezte. Ám, mihelyt a mennybéliek ajándékát meglátták a boldogok; alig csillapítja nevetését az Égbolt nagy udvara. A Szemérem pedig felkiáltott: „Tépjed ki balga szívedből a bűnöket; ez a véráldozat ocsmány ebhez volt méltó."[485])

Filiczkit nem hagyja nyugodni a herélés, úgyhogy egy másik versében is nekiveselkedik a témának (p. 134–135). Sok szempontból a fenti vers ikerpárja. A szintén Martialisnál felbukkanó Gallus fiktív karakter Filiczkinél is megjelenik a költeményben. Ez a szereplő pedig finoman, de egyértelműen össze is köti a két verset. Sőt ezzel kap-

[484] Proverbium: „*Si non caste, saltem caute.*"
[485] Szentmártoni Szabó Géza (2010, 163) fordítása.

csolódva Filiczki Lupercus-verséhez még a Janus-versre is visszakacsint. A fenti vers azt a Janus-poént szövi tovább, amely az egyik Martialis-epigrammát (3.81) imitálja. Martialis egy Baeticus nevű *gallus*on (γάλλος) gúnyolódik, aki a Kübelé-kultusz papjaként kasztrálta magát. (Szentmártoni Szabó Géza a kultuszt a vershez kapcsolódó pontjain keresztül már jól összefoglalta, ezért én ezt nem részletezem, csak amennyiben szükséges a másik vers megértéséhez is.)[486] Az a vers csattanója, hogy Baeticusnak a fejét is le kéne vágni, mert a szájával ugyanúgy serénykedik a női ölekben. Janus szekszárdi apátja levágott heréit ajánlja fel áldozatnak, amit az égiek harsány röhögés mellett utasítanak vissza. Erre visszhangzik Jupiter szájából a martialisi reminiszcencia, amely viszont nem a feje, hanem az elméje (*mens*) kasztrálását ajánlja az apátnak. Hiszen bolond az ilyen, az elméje beteg, azt kell „megműteni" (*mentem castrare necesse est*), akár csak a Gallus folyóból ivó őrjöngő galloszoknak (Ovidius, *Fasti* 4.221–246, 361–366). Jupiter a levágott hereáldozatot inkább a farkasokhoz (*lupis*) irányítaná. Filiczki azzal erősíti a poént, hogy nem Jupiter, hanem a megszemélyesített Pudor, vagyis Pudicitia, a szemérem istennője az, aki az ocsmány ebhez (*obsceno cane*) méltó áldozat látványától felsikolt. Filiczki a 11. sorban nem a *castro*, hanem az *eruo* szót használja, amikor azt írja, hogy tépje ki a szívéből a bűnöket; *castrare mentem* helyett *eruere corde*, vagyis beteg lelkéből kell kiszakítani. És itt megint találhatunk egy Martialis-párhuzamot (3.92):

Ut patiar moechum, rogat uxor, Galle, sed unum.
    Huic ego non oculos eruo, Galle, duos?

Ebben a kétsorosban egy Gallus beszélőnevű *gallosz*t megszólító férjtől tudjuk meg, hogy arra kéri házasságtörő felesége, viseljen már el egy szeretőt, aki nyilvánvalóan Kübelé papja. A férj csattanós válasza az „egyre" vonatkozik, amikor azt kérdezi Gallustól, hogy akkor ő most Gallusnak ne mindkét szemgolyóját vájja ki? A kérdés persze nyitva van hagyva, mert ha itt tényleg Kübelé papjáról van szó, akkor már csak a szemgolyóját vájhatja ki. Ha viszont egy Gallus nevű szeretőre, akkor az *oculus* vonatkozhat a heréjére is (a szót használják más golyóalakú dolog metaforájaként is), és a beszélőnév az elkövetkezendő csonkításra utal. És ha Kübelé papjainak tényleg szabad bejárása volt a hellenisztikus Róma divatos hölgyeinek a lakosztályaiba, könynyen a szájára vehette őket a szóbeszéd, és frivol élcelődés tárgyaivá válhattak, miként Martialis verse is mutatja.[487]

De térjünk vissza a trufaszerű vershez. Egy féltékeny hajdú (Haido)[488] rajtakap egy borotvált barátot (*sodalis*), amint titokban, ám annál serényebben szántja a szomszéd, vagyis az ő mezejét. A *sodalis* vonatkozhat egy szerzetesi intézmény tagjára is,

[486] Ehhez lásd még: Lane 1996.
[487] Wiseman 1985, 203.
[488] A korabeli *haydo* alak is ismert. A szó részletes etimológiáját lásd: Németh 2005.

amit megerősít a tonzúrára való utalás. A hajdút az agronómiai hasonlat persze azért zavarja, mert a földbe hatoló eke képe a szexuális aktusra utal. (Ezért talán jobban érthető, ha magyarul úgy adjuk vissza: más birtokát megdolgozni.) Ez pedig egy Plautus-allúzió (*Asinaria* 873–874), ahol az egyik szereplő azon panaszkodik, hogy míg a férfi más földjét szántja, addig a családi földet megműveletlenül, ugaron hagyja: „*Ille opere foris faciendo lassus noctu ad me advenit. Fundum alienum arat, incultum familiarem deserit.*" A barát neve Leno, amelyik megint egy beszélőnév: Strici, és nagy eséllyel szintén Plautus komédiái ihlették, ahol számtalanszor találkozunk a kifejezéssel. Haido rákiált: eddig éltél, hacsak el nem mondod, miért tetted. Leno válasza: Hát bűn a társaidnak feleséget szerezni? És különben is jobb egy kurvával együtt élni? Haido erre azt válaszolja, hogy hisz az őszinte tanúnak (a *testis* 'herét' is jelent), de, hogy Leno hű lehessen önmagához, adja oda a magvetés két tanúját (szintén 'here' jelentésben is). Mi mást tehet András, aki imádja a magyarokat, hogy életét mentse, megcsonkított *gallus*ként menekül. (De *Andreas Gallus*nak is olvasható.)

In eviratum sacrificum

Zelotypus rasum deprendens Haido sodalem,
  Dum clam vicini gnavus araret agrum:
Leno salax, inquit, non vives amplius, omni
  Absque dolo retegas ni tua sensa mihi.
Estne tuis sociis uxorem ducere crimen?
  Cumque lupa melius vivere? Dixit, ita.
Haido ait: Ingenuum testem probo, at, ut tibi constes,
  Seminii testes huc cedo, Leno, duos.
Quid faciat? Vitam ut servet, qui venerat Hunnos
Andreas, Gallus hinc mutilatus abit.

A töröktől ostromolt szerzetesről és parasztról szóló versben már nem találunk heréket, csak parázna szerzetest, akit viszont éppúgy Lupercusnak hívnak, mint a másik vers öncsonkító szerzetesét (p. 131). A harmadik sor Vergiliust (*Aen*. 6.165) idézi meg: „*Martenque accendere cantu.*"

Monachus et villicus a Turca obsessi

Cum netrice, coqua, sociis absentibus, aedes
  Villicus et monachus incoluere sacras.
Hostis at extemplo Bellonam accendere cantu
  Incipit et sibi vult res hominesque dari.
Quid faciamus? Ait monachus: Mors certa parata est,
  Ni me, oblectasti quae prius, Anna, iuves.
Ergo proca monachus fidit, prece rusticus, atrox
  Coenobii interea limina victor habet.

Deprendensque lupas et obeso ventre Lupercum,
Istas servare, hunc ense necare iubet.
At dum turba fores cingit fera, salvus Eoi
Per foricam evasit villicus ora Lupi.

Csehy Zoltán műfordításában:[489]

A szerzetes, a paraszt és a törökök
Szálegyedül volt egy klastromban a szerzetes és két
nő, a szövő s a szakács, és ugyanott a paraszt.
Zord Bellona riadt kürtjét megfújta az ellen,
foglyot akart a török, s kérte a pénzt, a vagyont.
„Mit tehetünk?" – így szólt – „A halál vár ránk. Te segíthetsz
Anna, csupán, akitől annyi gyönyört kapok én."
Cafkájában bízik a pap s a paraszt a fohászban,
és a galád győztes tör be a ház küszöbén.
Elfogják a ribancokat és a hasas papot egyből,
megmenekülnek a nők, kard döfi szíven amazt.
Míg a kapun berohannak, az árnyékszéken a pór a
farkas torkából épen inalhat el épp.

Egyházi személyek paráználkodásairól találunk egy másik, a kálvinista Filiczkitől több mint meglepően szabadszájú verset is, amelyik egy Augustus nevű (vagyis 'tiszteletre méltó', 'szent') áldozópapról[490] és egy apácáról szól (p. 111). A pap neve rímel az *angustus* jelzőre, amellyel máris játékba hozza a meglehetősen frivol verset. Filiczki az Újszövetség (Mát 7, 14) Szenci Molnár Albert mottójaként is oly jól ismert szentenciózus igéjéből építi fel katolikuscsúfolóját: „Mert szoros az a kapu és keskeny az az út, a mely az életre visz, és kevesen vannak, a kik megtalálják azt." A szóhasználat miatt fontos latinul is idézni a *Vulgatá*ból: „*Quam angusta porta, et arcta via est, quae ducit ad vitam, et pauci sunt qui inveniunt eam!*" A vers a szavak metaforikus kétértelműségével hajlítja az olvasó elméjét a szerzetes és apáca elnyűhetetlen Boccaccio-ízű toposza felé. Filiczki verse Máté evangéliumának közismert mottóját teszi hétköznapiságában is érthetővé ezzel a feltehetően fiktív kazuisztikai esettanulmánnyal. A vers poénja az, hogy habár papunk a szoros kaput és keskeny utat választotta, őt mégsem az életre vitte, hanem pont ellenkezőleg, a halál és enyészet tágas útjára. De ne álljunk itt meg! Kinek ne jutnának eszébe Janus Pannoniusnak a tág Ursulához írt versei,[491]

489 Csehy 2019, 149.

490 Itt említem meg az *Ad sacrificos* című másik versét is Filiczkinek, amely az ördöggel cimborálóként ír róluk Moloch bakkecskéjének szagában (inc. *Fana die media tanto cur igne coruscant?*; p. 128)

491 Janus Pannonius, ed. Mayer, Török 2006, 144–147 (no. 195–198): inc. *Blanda est lingua tibi, mollis caro, vultus honestus*; inc. *Totus devoror Ursulae barathro*; inc. *Quantus ad aethereum caeli suspectus Olympum*; inc. *Taenarias*

és ezeknek a mintája, Martialis Lydiához írt költeménye (11.21; inc. *Lydia tam laxa est, equitis quam culus aheni*)! Habár ezekből hiányzik a morális tanítás, a tágas út a halálba, vagyis az alvilágba vezet. Ahogy Janus – ámbár minden eszkatológiai felhang nélkül – meg is fogalmazza a versében: „*Desine iam miseros Erebo deducere manes: amplius hic barathrum, Pliade nate, patet*." [492] Filiczki versszövege magáért beszél, de érdemes azért felhívni a figyelmet pár részletre. A *tangere portam* kifejezés a bevett *tangere feminam*ra emlékeztet, amely a nő meggyalázását (is) jelenti. A női ágyékra vonatkozó meleg fürdő és forrás képét nem is kell magyarázni, viszont az *in penitissimo* kifejezésben a *penitus*nak 'farok' jelentése is van, és habár a metrum miatt is (*pĕnĭtus* vs. *pēnītus*) a 'belső', 'mélység' jelentést kell preferálnunk, azért ne zárjuk ki annak a lehetőségét sem, hogy költőnk nagyon is tudatosan játszott rá a szóalak mellékzöngéire. Az 5. sor *nox atra caput* szófordulata egy Vergilius-sort elevenít fel (*Aen*. 6.866).

In Augustum sacrificum, in sacris mysticis Dionaeae matris mortuum

Augustus cupiens angustam tangere portam,
  Comitem adhibet sororculam tenerrimam;
Ante diemque hilaris thermas blandae intrat amicae,
  Et fonte mergit se avidus in penitissimo.
Interea nox atra caput quatit, ille tenebris,
  Subit, obrutus, latissimam lethi viam.

(A gerjedező Augustus viszi zsenge apácatársát,
hogy szoros kapuját tapogathassa. Majd az élveteg
még napkelte előtt behatol csábos barátnője vidám
termálfürdőjébe, és fenékig merítkezik a forrásban.
Miközben a fekete éjszaka fejét csóválja, Augustus a
sötétség leple alatt az enyészet tágas útjára lép.)

Pápa- és katolikuskorholók

Ebben az alfejezetben igyekszem átláthatóan összefoglalni a maradék katolikusszidó verseket. Egy részük tömör szentenciában kritizál, egy másik részük szójátékokkal viccelődik, és a harmadik részük megpróbálja komoly, tudós(kodó) köntösbe burkolni a mondanivalóját. A pápai tévedhetetlenséget gúnyoló ironikus versnek két változata is olvasható (p. 120).[493]

videor fauces, alta ostia Ditis.

[492] Janus Pannonius, ed. Mayer, Török 2006, 146. Csonka Ferenc műfordításában: „Mercurius, ne vezess már lelket a lenti világba, Pléiasz szülte fiú, bőven elég ez a lyuk."

[493] Az egyiknek (inc. *Non miror, monachi, quod Papam errare negetis*) a műfordítását lásd: Csehy 2019, 150. A másiknak a kezdő sora: *Papam errare, Sophista, negas, qua Papa, tametsi*.

Három kétsoros epigrammája a búcsúcédulákon élcelődik (p. 118). Ebből csak az elsőt idézem, a másik kettő ennek a változata (inc. *Sidera cur vendis? Nitidus cur displicet aer?*; inc. *Astra tibi prostant? Mitis, puto, non favet aura?*):

In pontificem caelos vendentem
Papa, polum vendis? Cupis ergo Acheronta subire?
  Vendita nam nemo iure tenere potest.

(Az eget is kiárusító főpaphoz. Pápa, a mennyet is eladod? Tehát pokolra akarsz jutni? Mert jog szerint az eladott dolgokat senki sem tarthatja meg.)

Ide tartozik a *Rómát rablók alapították* című négysoros vers is (p. 132), amely szerint Róma azért falja fel „nyersvérissza" gyermekeit (Petneházi Gábornak köszönöm a találó fordítást), mert egykor rablók alapították vérrel, a cementje is az, és ezért szomjazik állandóan vérre (inc. *Cur tam sanguinicrudibibas Roma edit alumnos?*). Az *Index expurgatorius*ra vonatkozó két verse pedig a pápai hatalomhoz kapcsolható (inc. *Si manus aut oculus te laeserit improbus (inquit*; p. 118–119). Ez a lista olyan könyveket tartalmazott, amelyek nem kerültek teljes tiltás alá, hanem csak bizonyos részeket kellett belőlük kihúzni. A második ilyen vers alcíme így hangzik a katolikus klérus szájába adva: „A régi katolikusok közötti sok tévelygést elmondjuk, kissebbítjük és mentegetjük, ezeknek kieszelt magyarázattal értelmet koholunk, miközben ellenkeznek a vitákban, vagy az ellenfeleikkel való összetűzésekben." Maga a vers Ratramnus (800?–868?) francia bencés *De corpore et sanguine Domini* című művének a cenzúrájára utal, és ezt verseli meg (inc. *Si factum nucleus, si sunt mera verba putamen*).[494] Rómát ostorozó versei közül egy tudós versnek szánhatta azt a *collatió*t, amely Jézus Krisztust, valamint Péter apostolt és a római főpapokat hasonlította össze a különböző szöveghelyekre való utalásokból szőtt versszövetével (p. 123–124). A szöveghelyekre való 17 utalást lelkiismeretesen jelölte is lábjegyzetben (inc. *Erudiit Christus turbas: Antistite ab omni).* Három jezsuitacsúfoló anagrammát is olvashatunk. Az egyik Edmund Campion (1540–1581) angol jezsuita nevéből gyártja a nem túl szellemes „*Mus an pica*" (= Campianus) anagrammát, lábjegyzetben pedig a teológus William Whitaker (1548–1595) Campionnal vitatkozó 1581-es művére is felhívja a figyelmet: *Ad decem rationes Edmundi Campiani* [...] *Christiana responsio* (inc. *In tabula ducens pomposa voce triumphos*; p. 125). A másik két anagramma a *Jesuita* szóból alakítja az „*Ite a Jesu*" (Távozz Jézustól!) anagrammát, és ezt verseli meg (inc. *A Jesu, nobisque viri procul ite*

[494] Az *Index expurgatorius* valamelyik kiadásának a 12. oldalát adja meg Filiczki, ahol megtalálható a cenzúra: *Index Expurgatorius pagina 12. in Censura de libris Bertrami*. (Bertramus Presbyterus néven ismerték a szerzőt.)

bilingues!; inc. *A Jesu procul et sanctis, ficti ite sodales!*; p. 136). És végül a kámzsás vízivókról (*Ad cucullatos* ὑδροπότας) szóló szerzetescsúfoló négysoros is idetartozik (inc. *Quod gelidam crebro bibitis, quis non probet, undam?*; p. 134).

A *Theologus* című versben a *merum* szó jelentéseivel játszik (inc. *Nomine* Thειologus, *turpis re lurco, rogatus*; p. 117). Azt a kérdést teszi fel a teológusnak, hogy a katedrán ugyan már miért nevezi a színbort (*merum*) Styx folyamának? Istenről (θεῷ) ő is csupán üres szavakkal (*meros λόγους*) beszél. Vizet prédikál; ez bizonyítja tetteinek pokolbéli eredetét.

John of Salisbury (~ 1115–1180) *Polycraticum*ának[495] 6. könyve (talán a 24. fejezet?) adja tömör pápacsúfolójának az apropóját (p. 134):

Johannes Saresburiensis in Polycraticum liber 6.

Tam cito cur Papae solio tolluntur eburno?
Ne toti inspirent dira venena gregi.

A „napkeleti bölcsekről és napnyugati szofistákról" szóló vers a katolikus klérus hivatali pénzéhségén köszörüli a nyelvét. Lábjegyzetben Filiczki két forrásra utal: „*Plato, Ennius*." Platónnál egyértelműen az apokrif *Első Alkibiadész* egyik sora (118c7–8) jöhet szóba, amelyet Filiczki Ficino fordításában olvashatott: „*Num quem vidisti sapientem, qui in ea re in qua ipse sapit, alium sapientem efficere non posset?*"[496] Brunner Ákos fordításában: „Láttál-e már olyan bölcset, aki képtelen volt mást is oly bölccsé tenni, mint amilyen ő maga?"[497] Az Ennius-forrás pedig a *Medea*-tragédiatöredék egy részlete: „*Qui ipse sibi sapiens prodesse non quit nequiquam sapit.*"[498] (A 16. században számos alkalommal kiadták *Fragmenta* címen az Ennius-töredékeket.)

Sophi orientis et sophistae occidentis

Aurum Christo offert orientis triga sophorum,
Et mediatorem praedicat esse suum.
Occidui avertunt fisco aurum fraude sophistae,
Dum mediatores mobile vulgus emit.
Illis prompta fides, his est prudentia curae:
Nempe sibi recte qui sapit, ille sapit.

[495] Magyar fordítása: *Az udvaroncok hiábavalóságairól és a filozófusok nyomdokairól*; John of Salisbury 1999.

[496] Platón, Ficino 1546, 35. Görög eredetije (118c7–8): „*...ἤδη τιν' εἶδες σοφὸν ὁτιοῦν ἀδυνατοῦντα ποιῆσαι ἄλλον σοφὸν ἅπερ αὐτός.*" Érdemes megemlíteni egy másik, lazábban idekapcsolódó szöveghelyet, amely valójában Ficinónak az Állam *második könyvéhez írt kommentárjában olvasható, és amely a saját Alkibiadész-fordításából vett mondatot parafrazeálja: „Neque ulterius sicut prius sapit, neque quae prius, sed sapit aliter atque alia.*" Platón, Ficino 1546, 543.

[497] Platón 2005, 51.

[498] Ennius 1935, 316 (no. 271).

Legvégül a felekezeti gúnyolódás témája miatt itt említem meg azt a két versét is, amelyekkel nem a katolikusokon, hanem a német szakramentáriusokon köszörüli a nyelvét (inc. *Si res impia vota subsequatur*; inc. *Cur devovisti dudum sacra mystica, Manne?*; p. 111–112).

3.2. Jellemcsúfolók

Ezek a rövid költemények általában az emberi gyengeségeket, jellemhibákat gúnyolják több-kevesebb moralizáló felhanggal: a torkosságot, iszákosságot, bujaságot, korrupciót. Az alábbi alfejezetek nem választják el éles határokkal egymástól a verspéldákat, némelyeknél bizonytalan a tematikus besorolás.

Az érzékiség rabjai

Ide azokat a verseket igyekeztem összegyűjteni, amelyek a legalsó lélekrész fékezetlen vágyaiból született túlkapásokat ostorozzák. Filiczki az egyszeri botlásokon sosem gúnyolódik, mindig csak az újra és újra visszatérő jellemtorzulások elé tart tükröt. Ezt a részt nevezhetjük akár az altesti gyengeségek fejezetének is. Főképp a torkosságot és iszákosságot veszi célkeresztbe, de a bujaság is fel-felbukkan.

Az iszákos és falánk Melanthiusnak mint Perbibesia és Peredia lovagjának a neve három versben bukkan fel. Perbibesia (Iszomország) fiktív vidék – Filiczki szigetnek nevezi –, és Plautus *Curculió*jából (444. sor) ismerjük. Melanthius (Melanthiosz) nevével többször is találkozhatunk az Odüsszeiában (főleg a 22. énekben). Áruló kecskepásztor, aki a Pénelopé körül legyeskedő kérőket mint lehetséges új gazdái egyikét nagy buzgalommal szolgálja ki. Többek között bort töltöget nekik az ebédlőasztalnál. Kegyetlen halállal büntették végül, és nemcsak hogy ő is elveszítette férfiasságát, de azt a kutyáknak vetették, akárcsak a fentebb említett Gallus-verseknél: „és tépték ki szemérmét, nyersen ebeknek ebédül" (*Od.* 22.487; Devecseri Gábor fordítása). Hogy Filiczki névválasztása mennyire nem véletlen, jelzi az első Melanthius-versének a címe is (inc. *Iam satis est, capio, magnum te, credo, Melanthi!*; p. 94): *Ad Melanthium, equitem insulae Perbibesiae, Hectorem imitaris, ab Ilio nunquam recedis* (Melanthiusnak, Iszomsziget lovagjának: Hektórt utánozva sosem vonulsz vissza Trójától.) A címben olvasható latin közmondásnak megtaláljuk Baranyai Decsinél a magyar verzióját is: „De jó vitéz vagy a pohár mellett".[499] Filiczki versének Melanthiusa tehát nem az Odüsszeia Melanthiusa, de ezzel a címmel azért felhívja a figyelmet a karakter negatív jellegére. A vers szerint Melanthius Hektórhoz méltó nagy vitéz, legalábbis sokat áldoz borral Trója isteneinek oltárán. Miként Hektórénak, úgy az ő hírnevének is az egész föld kerekén kéne terjednie. Szintén az iszákos Melanthiusról szól

[499] Baranyai Decsi, szerk. Paczolay 2023, no. 603. https://mersz.hu/hivatkozas/m1004bdj_622 (2023. 05. 27.)

egy másik, öt disztichonos verse is (inc. *Scintillans auro, rides mea trita, Melanthi*; p. 107). A harmadik változatban pedig már nemcsak Iszom-, hanem Eszemország (*Peredia*) lovagjaként utal rá (inc. *Est quod nemo tibi obvius libenter*; p. 121), amely szintén Plautus *Curculió*jának ugyanazon 444. sorában olvasható. Ez a 22 soros vers sokkal szabadszájúbb, mint két verstestvére. Mint kiderül, a feltehetően részeg Melanthius minden szembejövőt érdemeivel és címeivel traktál. A gallt nem sújtja annyira a pestis (valószínűleg a szifiliszre céloz itt Filiczki), vagy a medvét a kard vágta mély seb, mint amennyire e szerencsétleneket Melanthus részeges dicsekedése. Nem hagyja békén címeivel se az ülőt, se az állót, se a sietőt, se a nyugodtan ivót, se pedig az épp hugyozót, vagy éppen szarót (*meienti titulum et crepas cacanti*). A fürdőkben nem lehet tőle mosakodni, a templomban pedig nem lehet tőle imádkozni. Ha valaki a királyhoz igyekszik, szavaival feltartja; ha valaki épp ebédre térne meg, azt szavai kergetik el; ha valaki alszik, álmából is felveri.

Egy Typhus nevű fiktív figuráról négy verset írt; neve (*typhus, τῦφος*) önteltségére és ostobaságára utalhat (p. 97–98). Először három versét említem meg, mert a negyediket másik tematikus kategóriába soroltam be. Az egyik vers címéből az is kiderül, hogy Typhus nem veti meg sem az alkoholt, sem a bőséges ételt. Filiczki megint Plautust idéző rabelais-i szójátékokkal utal erre, és alkot fiktív geográfiai helyneveket a görög λεκάνη és a görög-latin *crapula* (κραιπάλη; 'ittasság') szavakból: Typhust Lecania urának és Crapulia satrapájának nevezi (*In Typhum, dominum Lecaniae et satrapam Crapuliae*). Nehéz magyarul visszaadni, de Lecaniát esetleg fordíthatnánk *Tália*nak, amelyben az ételekre és italokra vonatkozó tál szóból képzünk helynevet; míg Crapuliát mint helynevet visszaadhatnánk a *Kapatos*sal. Tehát a magyar cím lehetne akár ez is: *Typhusra, Tália urára és Kapatos satrapájára*.

Ezeken a szójátékokon könnyen túl is tehetnénk magunkat, ha nem bukkanna fel ezeknek a forrása, amely már csak azért is érdekes és különleges, mert a magyar kultúrtörténetben a 16–17. században igen kevés angol hatással számolhatunk. Filiczki a fiktív neveket Joseph Hall (1574–1656) anglikán püspök szatirikus disztópiájából vette, amelynek ráadásul 1605 és 1608 között négy kiadása jelent meg Frankfurtban és Hanauban. Itt megint felmerülhet a kérdés, hogy az alkalmi költeményeknek hol húzzuk meg a műfaji határait, hiszen nyilvánvalóan Filiczki egy értelmiségi divatra reagált ezekkel az epigrammákkal (mint látjuk majd, ennél jóval több Hall-verset írt). Feltételezésem szerint – miként a kiadások számából is látszik – Hall szatirikus disztópiájának nagy sikere lehetett a korabeli német egyetemi közegben, és Filiczki ezeknek szánta a verseit is. Ha nem így lenne, akkor tényleg semmi értelme nincs ezeknek a szövegeknek. Épp ettől az összekacsintó intertextualitástól lesz az első olvasatra öncélúnak tűnő költői bohóckodás olyan intellektuális bújócskává, amelynek a résztvevőit mind a mai napig kergethetjük, és a felharsanó ipi-apacs még mindig a felfedezés szellemi örömét hozza el, miként jelen esetben is egy hazánkban teljesen elfeledett 17. századi angol szerző nevét. (Az egyetlen üdítő kivétel: SMRCZ 2018.)

De térjünk vissza Filiczki verséhez. Joseph Hall egy teljes fejezetet szán a Filiczki-szövegben is felbukkanó Crapuliának. A következőt írja róla: „Crapulia kiterjedt, világos régió. Északról az Etióp-óceán [az Atlanti-óceán déli területét hívták így], keletről Locania és Viraginia, délről Boldog Moronia, nyugatról pedig Tryphonia mocsara határolja." (A könyvben közölt térkép szerint ez a terület az Antarktiszon lenne, lásd 44. ábra) Azt is írja, hogy szőlőiről kapta a nevét, amely a részegség miatti fejfájásra és szédülésre is utal. Két provinciája van: *Pamphagonia* (*Terra Gulonum*) és *Yuronia* (*Terra Ebriosa*); az előbbi a torkosokról, az utóbbi a részegesekről kapta hangutánzó nevét.[500]

45 ábra: Joseph Hall disztópiájának világtérképe (1607).

A versek Typhus kapatos jópofáskodásaira céloznak, amelyekkel persze – nem létező – méltóságát is elveszíti. A vers így hangzik:

Sannio vis bellus, vis idem magnus haberi,
Sed quisquis bellus sannio, parvus homo est.

(Azt akarod, hogy egyszerre tartsanak kedves
bohócnak és előkelőnek. De embernek minden kedves
bohóc kisszerű.)

A versnek a másik változata már inkább a nevetségességét emeli ki, amivel párhuzamosan emberi mivoltát is elveszíti. Talán az önmagát oly viccesnek érző részeges alpáriság poénjain élcelődik itt Filiczki:

Ridiculus, magnusque simul vis, Typhe, videri?
Quo mage ridiculus tu, minor hoc vir eris.

[500] Hall 1607, 19.

(Egyszerre akarsz viccesnek és előkelőnek látszani,
Typhus? Te minél inkább vagy vicces, annál kevésbé
vagy ember.)

A harmadik Typhus-vers egy Martialis-epigramma (1.28) parafrázisa. Így hangzik Martialis verse:

Hesterno fetere mero qui credit Acerram,
   Fallitur: in lucem semper Acerra bibit.

(Aki azt hiszi, hogy a tegnapi színbortól bűzlik
Acerra [’tömjéntartót’ jelent], téved. Acerra mindig
hajnalig iszik.)

Filiczki epigrammája pedig:

Hesternas ructare dapes, ructare Lyaeum,
   Qui Typhum obesum iudicas,
Falleris ah nimium! Noctem impiger ille diei
   Coniungit et nocti diem.

(Ha úgy gondolod, hogy Typhus a tegnapi lakomát és
a gondűző bort böfögi fel, óh, nagy tévedésben vagy!
Ez a fáradhatatlan egybefűzi az éjszakát a nappallal és
a nappalt az éjszakával.)

Ide kapcsolható a torkosságot kifigurázó további öt verse is, amely beszélőnevekkel és szójátékokkal operál. Ezekben is felfedezhetők Joseph Hall Rabelais-t idéző földrajzi nevei: Az *Ad Phagonem de Sauffenberga et Cubea* című vers a torkos Phagusról (Nagyevő) szól (inc. *Da veniam, fateor, lapsa est mea lingua canendo*; p. 114). Hallnál *Souffenberga* Yuronia provincia metropolisza, míg *Cubaea* Fatua Moronia nyolcszögletű városa. Halltól azt is megtudjuk, hogy ez itt a tékozló bolondok földje.[501] A 4 disztichonnyi *Ad Philautum de Koczunga, haeredem Narragoniae et Devoraci* című epigrammában – amelyet talán úgy fordíthatnánk, hogy „Az Önmagát szerető okádiainak, Narragonia, Falánkia és Elnyelország örökösének” – nemcsak Hall két helynevét, hanem Sebastian Brant *Stultifera navis*-ából a bolondok Paradicsomát is felfedezhetjük (inc. *Quod te diripiunt opibus, quod honore potentes*; p. 116). *Kotzunga* (a térképen *Kotzanga*) Yuronia provincia egyik faluja, aminél a szerző ocsmányabbat és büdösebbet még nem látott. Azt is megtudjuk, hogy a falu neve a német *kotzen* szóból

501 Hall 1607, 67–76, 161. Lásd Cubaeát Fatua Moronia térképén: 18.

ered és *vomitió*t, vagyis hányást jelent.[502] Devoracum pedig Pamphagonia provincia Lecanica nevű területén található település.[503] Hasonló az *In Sauffellum de Gulonia* című négysoros, ahol a *Guloniá*t fordíthatnánk talán Torkosföldnek (inc. *Inclyta facta tace maiorum, stulte, tuorum!*; p. 127). Gulonia megint utalhat Hall *Terra Gulonum*ára, vagyis Pamphagoniára. Majd két változatban írt *Ad Chrysophum Glossogastora* címen (inc. *Iure tibi iurisconsulti affingis honores*; inc. *Ius scriptum sequitur iurisconsultus et aequum*; p. 127).

Két verset szán egy döfkölődő/pajkos bárányra (p. 135–136). Az erotikus felhang nélkül érthetetlen is lenne a vers.[504] A fiatalságában gerjedező ifjú egy szajha (*lupa*) mellé szegődik, ami pont olyan, mintha farkasra bíznánk a bárányt. A vers erotikusnak szánt kétértelműsége a második sorban teljesedik ki. Költőnk figyelmezteti a bárányt, hogy a farkas/szajha a rábízott letétet (*depositum*) nem fogja megőrizni, hanem bizony lenyeli. A *depono* ige jelentése eleve erősíti azt a képzetet is, hogy a bárány mint letét, a farkas mint szajha alá van letéve, lefektetve.

In agnum petulcum
Agne, lupam sequeris? Hosti te credere gestis?
  Devorat, an nescis, depositum illa suum?

(**A döfködő bárányra.** Te, bárány! Nőstény farkas mellé szegődsz? Ellenségre akarod magad bízni? Tán nem tudod, hogy elnyeli ő a letétet?)

A második bárányvers pedig csak megerősíti ezt az olvasatot. Ebben az elfajzott bárányt szidja, akit valami téboly szállt meg. Habár Filiczki a *dementia* szót használja, ez működésében egyértelműen a *furor eroticus*ra emlékeztet. Az őrült bárány képével biztos, hogy Vergilius egyik eklogáját (2.69) idézte meg: „*Corydon, Corydon, quae te dementia cepit!*"[505] Ezzel a bárány saját magának és atyjának is megássa a sírját. Krisztus a halálával húzott ki minket a farkas torkából, most viszont ez az elfajzott bárány a nőstényfarkas karjaiba siet a barlangjában. Filiczki a *petis amplexus* kifejezéssel Ovidiust idézi meg (*Epist.* 14.69). Mivel a *lustrum* bordélyházat is jelent, ezért olvasható úgy is, hogy a szajha ölelésébe siet a bordélyházban. Krisztus tehát hiába zúzta szét a sötétséget megmentő fényével, a bárány menekül a fénytől és inkább szereti a borús éjszakát. Filiczki megint figyelmezteti a vers végén: „*Őrült bárány, bárki is járjon a szeretők barlangjában, annak Krisztus bárányai között helye nincs!*"

[502] Hall 1607, 82, 217. Lásd Kotzangát a térképen: 112.
[503] Térképen: Hall 1607, 112.
[504] Habár fordított előjellel, de kinek ne jutna eszébe Amade László (1703–1764) „Szép Cicerkém, szelíd birkém", vagy „Gaz Cicerkém! Koszos birkém!" kezdetű versei.
[505] A dementia cepit kifejezés többször is felbukkan Vergiliusnál: *Ecl.* 6.47, *Aen.* 5.465, *Georg.* 4.488.

Degener Agne, eheu quae te dementia cepit?
Ipse patri tumulum, probra tibi ipse fodis.
Morte sua eripuit Christus nos fauce Luporum,
Tu petis amplexus foedaque lustra lupae.
Salvifica Christus discussit luce tenebras,
Tu refugis lucem, nubila noctis amas.
Agne amens, lustrum quisquis sectatur amantum,
Inter oves Christi non habet ille locum.

Bordalok

Tematikusan a fenti fejezethez kéne tartoznia, de hogy átláthatóbb legyen, külön alfejezetben gyűjtöttem össze a „bordalokat", amelyek egyik oldalról a borivókon, másik oldalról pedig a bort felszolgáló kocsmároson élcelődnek.

Gyakori toposz a bort vízzel keverő, csalással nyerészkedni vágyó kocsmárosé. (Lásd például Martialis, 1.56, 3.57.) Filiczki egyik kocsmaverse (p. 126) Csehy Zoltán fordításában:[506]

Ad vinarium
Quod tua vina bibam parce, miraris? Et ipse,
Fluctuo, num mea sit, vel tua culpa magis.
Namque mero didici propellere corde dolorem.
Languida multam aegre concoquit alvus aquam.

Egy kocsmároshoz
Hogy mért módjával kortyolgatom én a borocskád?
Ingadozom magam is, hogy ki ezért a hibás.
Színborral szoktam szívemből űzni a bút el.
Érzékeny gyomrom megbetegíti a víz.

Ugyanezt a témát verseli meg barátjának (p. 126). A vers elárulja a kocsmáros nevét is: Arnolf. Arra kéri Filiczki a barátját, hogy bocsásson meg a kocsmárosnak, amiért vízzel keverte a bort, hiszen gondoskodik ő mindenkiről. A barát elméjének szentélyét kevésbé háborgatja a víz, a kocsmáros ládáját pedig teletölti az aprópénz.

De eodem ad amicum
Ignosce Argnolpho miscenti fonte Lyaeum!
Consulit ille tibi, consulit ille sibi.

[506] Csehy 2019, 149.

Nam tibi lympha minus cerebri sacraria turbat,
  Et loculos eius plenius aere replet.

További két versében dolgozza fel még ezt a kocsmáros témát, de Horatius *Ars poeticá*jának szállóigévé vált 343. sorát felhasználva: *Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci*, vagyis mindenkinek elnyeri tetszését, ha az édeset hasznossal vegyíti. A két poétikaelméleti fogalom így találkozik az ivászat hétköznapi gyakorlatában (a *studiosa cohors* kifejezés Horatius, *Epist.* 1.3.6):

De oenopola
Dulce merum utilibus miscet Cellarius undis.
  Et, studiosa cohors, non tua puncta ferat?

(**A borkereskedőről**. Cellarius [talán Keller] hasznos
vizekkel keveri az édes színbort. És ez – nahát! – nem
tetszik a diákseregnek?)

A másik vers két-két disztichonban mondja el ugyanezt (p. 111). Az első disztichon Horatius említett sorát használja fel az édes és hasznos vegyítéséről a bor felvizezésénél, amit a házasságtöréshez hasonlít. A második disztichon Martialis egyik sorára utal (1.18.5), ahol is a kiváló minőségű falernói bort megölik (szó szerint elvágják a torkát), amikor a köztudottan rossz minőségű borral keverik: *De nobis facile est, scelus est iugulare Falernum*. Micsoda gaztett elvágni a torkát az ártatlan Gondűzőnek, vagyis Bacchusnak! Mészáros az ilyen pincemester.

Si punctum omne tulit, qui miscuit utile dulci,
  Laudandus vini scitus adulter erit.
Si scelus, insontem ponto iugulare Lyaeum,
  Concreto lani fonte lavandus erit.

A borivókhoz is van pár szava. Az egyik vers orvosságot (de ’óvszert’ is jelent a szó) kínál részegség ellen (inc. *Lingua mero titubet, cerebrumque pedesque vacillent*; p. 130). Egy másik vers szereplőjének nevében ismét felfedezhetjük Hall disztópiáját:[507] *Asotus Erraticus* (Dülöngélő Asotus) (inc. *Cur pedibus loqueris? Manibus responsa remittis?*; p. 131–132).

A *Libertas ingenuorum* egy valószínűleg részegségében valami rosszat tett uracska elfogatásáról szól, aki hiába kiabálja, hogy szabad ember (*sum liber*), és hogy bilincsbe verni bűn. Filiczki a liber szó kétértelműségével játszik, amelyik egyszerre jelent ’szabadot’ és Bacchus latin nevén (Liber) keresztül ’bort’ is (p. 133). Hiszen a borivás

[507] *Azotium*: Hall 1607, 161–162. Térképen lásd: 18. Lásd 334. oldalon.

mámora szabaddá tesz. A törvényszolga erre azt válaszolja neki, hogy dehogy úr ő, inkább a vétkek szolgája, aki most a gyomor gyalázatos bacchusi igáját a nyakán is érezni fogja. De különben se panaszkodjon, hiszen habár a gyalázatos tett szolgáját, mármint a testet börtönbe zárja, de aki igazán szabad, az a börtönben is szabad (vagy ha úgy tetszik: részeg). Az utolsó sorban egy Ovidius-utalást fedezhetünk fel (*Amores* 2.9a.20).

Libertas ingenuorum

In turpi captus Domicellus crimine, clamat:
   Sum liber, vinclis me religare nefas.
Lictor ait: nego ego, scelerum tu servus es, et fers
   Collo infame alvi Bassaridumque iugum.
Ne queritare! Probri servum nunc carcere claudo,
   Cum fueris liber, carcere liber eris.

Az *In somnio ad contendentem* című vers a technopaignion jegyében a *Disticha Catonis* egyik proverbiumát dolgozza össze szentenciaszerű tömörséggel a borivás témájával (p. 106). A proverbium így hangzik: *Nam tacuisse nocet nulli, nocet esse locutum*.[508] Vagyis az senkinek sem árt, ha hallgat, ami árt, ha beszél. Kis-Viczay ízesebben: „Nem a szép hallgatás, de sok káricsálás veszti az embereket."[509] A kapatosságában fecsegő ember ártó szavairól szól az epigramma. Filiczki költői játéka a pentameter második hémiepesz-kólonjának az elhagyása. A pentameter kezdő szavai szabadon fordítva: „hallgatni arany". Ezt költőnk magára is érvényesnek érezvén, be sem fejezi a verset, hanem inkább elhallgat. Így aztán a pentameter második felét már a némaságnak adja.

In somnio ad contendentem.

Parce mero multisque logis! Nocet esse locutum,
   Silere saepe profuit.

(**Az álmában vitatkozóhoz**. Tartózkodj a színbortól
és a sok szótól! A beszéd megárt, csöndben maradni
viszont gyakran hasznosabb.)

[508] *Disticha Catonis* 1626, 13.
[509] Kis-Viczay 1713, 322.

Az érzékiségen túli gyarlóságok

Ebbe az alfejezetbe azokat a verseket gyűjtöttem össze, amelyekben „magasabb minőségű” emberi gyarlóságokat vesz célba Filiczki: a fösvénységet, számító hízelgést, vagy egyszerűen csak a hülyeséget.

Három verset szán az *Alabandaeus Halophanta* beszélőnévvel megáldott figurára, aki ravasz hízelkedő és hazugságokkal akar haszonra szert tenni. Az *Alabandaeus* név Alabanda kariai városra utal és ezen keresztül Sztrabónra, aki az alabandaiakat tobzódóknak, dőzsölőknek nevezi, és azt is hozzáteszi, hogy sok a hárfáslány is.[510] A *Halophanta* név pedig megint Plautus *Curculió*ját (463. sor) idézi meg, ahol *halapanta* alakban fordul elő. A komédiaíró a συκοφάντης (rágalmazó, szélhámos) mintájára alkotta meg a görög ἁλοφάντης kifejezést, és ezt latinizálta (talán ’sófeljelentő’-nek lehetne fordítani). Szenci Molnár Albert a ’csalfabíró’ és ’hazugsággalélő’ szavakkal magyarítja. Az első vers (inc. *Desine verba bonis dare, desine ludere puros*; p. 99–100) Philautust (Önmagát szerető) is megszólítja, aki Erasmus *Colloquium puerpera*-jának egyik beszélgetőtársa. A másik két vers ugyanaz a téma latinul és görögül négy sorban. A κόραξ (holló) és κόλαξ (hízelgő, élősdi) betűcseréjének magyarul visszaadhatatlan szójátékán nyugszik (inc. *Ῥῶ καὶ λάμβδα μόνον κόρακας, κόλακαστε διϊστᾷ*; inc. *Rho lambdaque uno κόρακες, κόλακεςque dirempti*; p. 100). Azt írja Filiczki, hogy egyetlen rhó és lambda választja el egymástól a hollót és az élősködő hízelgőt. Ezért azt ajánlja, ne kövessük a hazug hízelkedőket, mert végül a hollók félelmetes csőreit táplálnánk magunkkal az akasztófán. Ugyanezt a típust veszi célba egy 27 soros párbeszédversben is, ahol a szerző beszélget a *Graecula* nevű „görögöcskével” (inc. *Graecule, ridebas, Graiis quod nuper Athenis*; p. 106–107). Hasonló karaktert szid az *Ad Polypum* című vers megszólítottjában (inc. *Nobilis in patria, patria testante, fuisti*; p. 109–110). Nyilván ez is beszélőnév; a polip egyszerre szimbóluma a falánkságnak, paráznaságnak és színlelésnek is.[511]

Hét verset szentelt a Postumus nevű karakternek, aki talán mind közül a leggyarlóbb: rágalmazó, csalárd, állhatatlan, hízelkedő, színlelő és kufár, aki egyik pillanatban Krisztus tanait hirdeti, a másikban pedig Krisztusnak hátat fordítva a korpát fecsegőket, hittel kufárkodókat és az erszényfejőket követi. Egyszerre fúj a szája hideget és meleget. De annyira ostoba, hogy mindezek ellenére sem lett vagyonos. A vers címe: *In Postumum designat Lucrionum et Harpagopolitanorum archiquadruplatorem* (inc. *Qui delator es, et calumniator*; p. 110). A két városnevet talán fordíthatnánk Haszonlesnek és Kapzsivárnak (a görög ἁρπάγη szóból); az *archiquadruplator*t pedig besúgók fejének, vezérének. Postumust további három verssel tisztelte meg Filiczki (p. 110–111), amelyek közül kettő Erasmus 594. adagiumát dolgozza fel: „Köpj saját tógád ráncába!” Ennek közismertebb és szabadszájúbb verziója a „nem szarunk a saját

[510] Sztrabón, *Geógraphika* 14.2.26: *„Τρυφητῶν δ’ ἐστὶν ἀνθρώπων καὶ καπυριστῶν ἔχουσα ψαλτρίας πολλάς.”*

[511] Vígh 2019, 275–278.

fészkünkbe". Tartalma miatt Filiczki versét is inkább ezzel a szóval adnám vissza. Postumus már oly sok embert elundorított, ideje, hogy saját fészkébe is odaszarjon, amit már úgyis ezer gyalázattal rútított. Felesleges teli hassal a latrinára sietnie, mert a csúf büdös banka majd úgyis befalja. Szenci Molnár Albert *szarbabuk*nak fordítja az *epops*ot. Tisztátalan állatnak tartották, amelyik nemcsak emberi ürülékből építi a fészkét, hanem meg is eszi azt. Miskolci Gáspár így ír a babukról: „A büdös banka többnyire emberganéjjal él, és régi megsenyvedt büdösségekkel táplálódik. [...] Gyakrabban pedig még fészkét is emberganéjból készíti meg: aminthogy sok emberek is rút tisztátalan dolgokkal szoktak nyerekedni. Ezt pedig a banka, amint felőle írják, ez okáért cselekszi, hogy a reája fenekedő állatokat az undok bűzzel, magától annál inkább elirtóztassa."[512] Postumus otthona tehát olyan, mint egy büdös banka fészke, de inkább sokféle gyalázattal lett bemocskolva és sokféle gyalázatból lett felépítve.

In tuum ipsius sinum inspue
Foedabas alios, proprium nunc inspue nidum,
  Quem deformasti, Postume, mille probris.
Nil opus, ut foricam maturo ventre requiras,
  Pascitur in gremio nam tibi turpis epops.

Ugyanennek az Erasmus-adagiumnak a görög verziója a Postumus nevet is lefordítja görögre: Ὀψίγονος; és búbos banka helyett a másik mondással zár, vagyis „kígyót melengettél kebleden" (inc. *Ἄλλους ἔσκωπτες. νῦν πτύε ἐνὶ σέο κόλπῳ*). A negyedik Postumus-vers címében Arisztophanész vígjátékának, a *Békák*nak (49. sor) a szókreálmányát használja fel: *Ad κομποφακελορρήμονα* (Hangzatos szavakat garmadával beszélőknek). Ez is iskolás, tudós költeménynek készült; minden sorához a nevekhez rendelve megadja az alapul vett forrást is (inc. *Quod causas tractat suadaque leporeque nullo*; p. 128–129). A maradék három, a Léviták törzséről szóló görög és latin szójátékokkal operáló vers Postumust oinotriainak nevezi (p. 94, 109).

Az *In Dosonem Nummibasium* című 5 disztichonnyi vers szereplőjének neve a Plutarkhosztól (*Coriolanus* 11.3.1–4.1) ismert III. Antigonosz makedón király (Kr. e. 263–221) gúnynevére utal: Δώσων (inc. *Est ne iuvare tibi*, *promittere non tua*, *Doson?*; p. 133–134). A görög szó olyan emberre vonatkozik, aki mindig csak ígérget, vagyis aki mindig csak adni fog, de végül sosem ad. A *nummibasium* szó pedig 'zsugori'-t, 'fösvény'-t jelent, tehát a beszélőnévvel alkotott címet valahogy úgy adhatjuk vissza, hogy a „folyton csak ígérgető fösvényre." Filiczki figyelmezteti a vers Dosonját, hogy jól gondolja meg, mit ígér, és számoljon ígéretének hitelével is. A gúnyvers szereplője pénzt ígérhetett. A kilencedik sort így lábjegyzetelte: „*Stob. l. de Mor.*" Igaz, hogy Sztobaiosz (5. század) etikai *Anthologium*át, vagy az *Eclogae*t (*Ἐκλογαὶ φυσικαὶ καὶ ἠθικαί*) – amelynek második része szintén morális tanításokat tartalmaz – egyben

512 Miskolci 1702, 440. Lásd még: Vígh 2019, 45–48.

adták ki, de itt Filiczki valószínűleg az egyik olyan Sztobaiosz-kiadásra utal, amelyik *Sententiae* címen gyűjtötte össze a görög szerző szemelvényeit. Egyelőre nem találtam meg az utalás pontos szöveghelyét.

A következő epigrammák a divat körüli érdekes kor- és szokástörténeti példák (p. 131). Filiczki költeményei azokat az embereket szidják – feltehetően abban az egyetemvárosi közegben, ahol ezek a versek is keletkezhettek –, akik nem a saját nemzetük ruháját hordják. Talán szégyellik? Vagy azokat szégyellik, akik hozzájuk hasonlóan abban járnak? Vagy talán a divatmajmokat és divatos ruháikat veszi célba? Esetleg azokat, akiknek másuk sincs, és ezzel leplezik?

In varie se vestientem
Mane Ligur, prandens Alemannus es, indeque Gallus.
Num patriam fugis? Aut vestibus abdis ὄνομ'?

(**Változatos ruhákban járóra.** Hajnalban olasz, majd
reggeliző német, aztán francia vagy. Menekülsz
otthonról? Vagy ruhákkal rejted el a neved?)

Aliter
Mane Itali, prandens Germani, vespere Celtae
Veste venis: gentis num pudes? Anne tui?

(**Másik.** Hajnalban olasz, reggelire német, este francia
ruhában jössz. Talán szégyenled a néped? Vagy
saját magadat?)

Hasonló az *Ad Varianum Placentinum*[513] című vers is (inc. *Quaeris, an Hispanis caligis, thoraceque Gallo*; p. 135), amely azt a kérdést teszi fel, hogy a spanyol katonai csizmától, a francia mellvérttől vagy olasz tógától, ha hordja, vajon nagyobb figyelmet kap-e. Nem tudom – mondja – vajon az öltözéktől lesz-e az erény: „*Nescio, num gentis sit vestibus indita virtus.*"

Egy bizonyos Andreas Hercinius jogászhoz írt soraiban saját költeményét védi meg (inc. *Quod mihi quin coniunctivo non iuncta marito est*; p. 98). Azzal vádolja Hercinius, hogy a *quin* kötőszó után nem használt *coniunctivus*t. Filiczki azzal vág vissza, hogy az ügyvéd hexameterei viszont öt vagy hét lábból állnak, ami nyilvánvalóan nagyobb hiba.[514]

513 A Placentium talán megint Hall disztópiájára, azon belül is Moronia egy *Piacentia* nevű síkságára utal. Hall 1607, 165.
514 Krasnovský 2021, 15–16.

Legvégül itt említem meg az *Ad Sphettium* című verset is, amellyel a szlovák irodalomtörténet a legtöbbet foglalkozott (inc. *Sphettie, dum rides Slavos et scommate pungis*; p. 129–130). A vers a szlávok erényeit és vitézségét dicséri, miközben egy Sphettius nevű figurával vitatkozik, aki gúnyolódik a szlávokon. Helena Májeková jól összefoglalja a versnek a szlovák irodalomtörténetben elfoglalt kiemelkedő pozícióját és annak okait, miközben a vers szlovák nacionalista értelmezését filológiai érvekkel árnyalja.[515] Három szlovák és egy magyar fordítása[516] is van.

A hivatali korrupcióról és ostobaságról

Ez a tematikus fejezet a fentinek lehetne egy alfejezete, hiszen ezek a versek is ugyanazokat az emberi jellemhibákat ostorozzák. A különbség annyi, hogy az itt célba vett figurák hivatali pozíciójukkal és hivatali pozíciójukban élnek vissza a hatalmukkal. Ha meg is voltak Filiczki konkrét mintái, azokat jól elrejtette, és inkább az általános emberire fókuszált.

A negyedik Typhus-vers – amelyek közül hármat az iszákosság körébe soroltam – szereplőnket égiektől származó *procurator*nak nevezi (p. 124–125). Filiczki a *creatio ex nihilo* (*conditio ex nihilo*) kozmogóniai tanából kerekíti ki gúnyos epigrammáját a *causa* szó jelentéseiből. Ha az ok nagyszerűsége az okozatban is tündöklik, akkor Typhus nem is születhetett embertől, hanem csakis Istentől. Attól az Istentől, aki a semmiből hozta létre az egész világot. Typhus ebben Istenhez hasonlít, hiszen ő is semmiből kreál ezer peres ügyet.

Typhus procurator e superis natus
Si suo in effectu lucet praestantia causae,
  Non homine es natus, sed puto, Typhe, Deo.
Condidit ex nihilo totum Deus optimus orbem.
  Ex nihilo causas tu quoque mille facis.

Filiczki Ballio nevű figurája Plautus híres komédiájának, a *Pseudolus*nak strici főszereplőjére utal. Két versben találkozunk vele, amelyekben költőnk öntelt, nagyotmondó, kérkedő és hencegő, bár inkább komikus alakként ábrázolja. Az egyik vers címében Filiczki Ballio Cagastriusnak hívja (inc. *Defendis belle, tollis mala iurgia belle*; p. 103). Hallnál Cagastrius a neve Crapulia uralkodójának. A margón azt is hozzáteszi, hogy a paracelsusi *cagastrum* fogalmához kapcsolható, amely ellentéte az *iliastrum*nak (vagy *yliastrum*). Paracelsusnál ez utóbbihoz a spirituális, míg az előb-

[515] Májeková 2008.

[516] Csehy 2019, 150–151. Csehy Zoltán fordításában némiképp zavaró a *Slavus* kifejezés ’szlovák’-kal való fordítása, amely Stanislav Šmatlák szlovák fordításának értelmezését követi. Ennek a kritikáját lásd: Májeková 2008, 144–146.

bihez az állati életmód társul. De Hall ezenkívül a görög *κακὴ γάστρις* kifejezésből származtatja, vagyis 'gonosz torkos'. Filiczkinél tehát a plautusi komédia stricijének és a halli disztópia uralkodójának figurája látszik keveredni. A másik vers címe: *Ad Ballionis Asoti, Cagastri, Glossaspida* (inc. *Audio, quid germane crepes Glossaspis Asoti*; p. 112–113). A *cagastrum*ot itt is megtaláljuk, és a Ballio Asotius név szintén Hall disztópiájára utal, ahol a fent említett Cubaea várostól keletre található az *Azotium* nevű hegyfok (*promontorium*).[517] A földrajzi nevet Hall a görög ἄσωτος szóból képezhette, amelynek 'menthetetlen', 'kárhozatos' és 'tékozló' jelentéses is van. A *Glossaspis* kifejezést nem használja Hall, talán Filiczki leleménye, és a görög γλῶσσα, valamint ἀσπίς szavakból alkotta, és kígyónyelvűt jelenthet. A vers felsorolásszerűen ráhagyja Ballióra és refrénszerűen megerősíti azt, amit hősünk állít magáról. Például: „*Nec gladios horret Ballio: fortis homo est!*" És így tovább: „*cautus homos est*", „*dulcis homo est*", „*pulcer homo est*". A vers végén pedig valamiért egy cseh mondattal cáfolja meg a felsorolást: „*Z tiech je nic co prawy*", vagyis semmi sem igaz, amit Ballio mond (lábjegyzetben a cseh mondat latin fordítását is közli). A vers zárása: „*vanus homo est*", vagyis hazug kérkedő az ember.

A nagyot mondó hazudozót, egy bizonyos Hermann konzult csúfolja az *In victoriosum sagittarium* című versében (inc. *Ut nullos vincas populos, nec lustra sequaris*; p. 126). A Hermann név eredetére utal, amely eredetileg a 'hadsereg' és 'férfi' jelentésből lett képezve, amikor a *nomen est omen* latin mondással kapcsolja össze: „*At iaculatoris nomen et omen habes.*" A *iaculator* (dárdavető) és *ioculator* (tréfás bolond) szavakkal játszik. A „*iacularis mille columbas*" kifejezéshez lábjegyzetben azt fűzi hozzá, hogy ez németül *Taubenschießen*, vagyis galamblövészet, ami annyit tesz, mint hazudni: „*Germanis auff die Taubenschiessen id est, iaculari Columbas, est mentiri.*" Ugyanezt az embertípust karikírozza az *Ad Tegeatem de Thoenamis* című nyolcsoros (inc. *Marsi laudibus, esse te Camillum*; p. 103).

Szintén a hivatali pozíciójában kérkedő gyarlóságáról szól a 61 soros *In grandigradimagniloqualazonas* című vers (inc. *Astydamae gnati (quos gloria torquet inanis)*); p. 94–96). A szójáték értelme, hogy magas hivatalhoz hosszú titulus dukál. Valahogy úgy fordíthatnánk, hogy „a nagy hivatalban hivalkodó dicsekvéseire": *In grandi gradi magniloqua alazoneias.* Az utolsó szó a görög ἀλαζονεία latin átirata, amelynek 'hetvenkedés', 'pöffeszkedés', 'kérkedés' jelentése van.[518] Itt említem meg az Aranysarkantyús lovagról szóló versét is, akit – a Filiczki-életműben oly sokszor felbukkanó toposzhoz hűen – nem nemessége miatt becsülnek, miként őseit, akik ezt egykor kard által nyerték el, hanem vagyona, vagyis aranya miatt (p. 120–121). Csakis ez

[517] Hall 1607, 161–162. Térképen lásd: 18.

[518] Marburgi disputációjának előszavában ugyanezt az ἀλαζονεία szót használja a katolikusokra és azon belül is a jezsuitákra. Filiczki, Pasor 1608, A2v. Lásd: Erasmus, Adagium 1659: „Teipsam laudas".

érdem jogán nevezik *eques auratus*nak. Ez is egyfajta hivatal: pénzen szerzett hivatal; és a hivatali cím éppolyan gyarlóságot takar, miként a hivatali pozíciójában fentebb pöffeszkedő másik karakteré.

In quendam equitem auratum
Merx quanto superat fucum sincera, priores
Inter tu tanto clarior ibis eques.
Ense illis hic partus honos, tibi veniit auro.
Hinc merito auratus iure vocaris eques.

Két másik vers egy „előrelátó procuratoron" gúnyolódik. Az első versben a procurator azon gondolkodik, hogy nincs olyan bölcs ember, aki ne próbálná ki a házat, földet, vagy lovat, mielőtt megvenné (p. 118). A második versből derül ki, hogy itt Pál apostol thessalonikabeliekhez írt levelének egy részletét (1Thess 5.21) dolgozza fel szatirikus hangnemben: „Mindent megpróbáljatok; a mi jó, azt megtartsátok!" Tehát procuratorunk arra jut, azt is ki kellene próbálnia, akit a házasság kötelékébe kíván vezetni (a *coniugium* szó 'közösülést' is jelent). Okosnak kell lenni, mert később aztán már bánhatod! Tetszett a lány, de ágyadat majd állandóan pimasz pörlekedéssel tölti meg.

Providus procurator
Nemo domum, vel agrum, vel equum sapiens emit unquam,
Ex aliqua nisi sint parte probata prius.
Providus hoc procurator dum pectore versat,
Et constare sibi cautus ubique cupit,
Decernit sibi dilectam prius esse probandam,
Coniugii quam sit foedere ducta domum.
Prudenter: nam sero doles, placuisse puellam,
Quae tibi deinde torum lite procace replet.

Ugyanezt a páli témát egyetlen disztichonban is feldolgozza. Az első sorhoz érdemes a Vulgatából idézni az idézett részletet: *Omnia autem probate, quod bonum est tenete.* A második sor *cogar amare* kifejezése talán Ovidiusra utal (*Amores* 3.11b.52).

Cuncta probare iubet Paulus, bona sola tenere.
Non ego, quam semper cogar amare, probem.

(Pál parancsa, hogy mindent próbáljunk ki, de csak a jókat tartsuk meg. Hát én nem ajánlanék olyant, akit aztán mindig szeretnem kell.)

Az *Ad Harpam quaestorem* című vers egy Adolph Harpa nevű korrupt számvevőről szól. A *Harpa* nevet valószínűleg a görög *ἁρπάζω*-ból képezte Filiczki, amely 'erőszakkal elragad', 'megszerez', 'kirabol' értelmű; rokon vele a 'ragadozó madarat' jelentő *ἅρπη* (lásd fentebb a Postumus-vers Harpagopolis nevű városát). A közhivatalt olyan tehetséggel töltötte be, hogy azt minden magánember ajándékokkal ismerte el. Harpa tehát nem is annyira a közügyekkel, mint inkább a magánügyeivel foglalkozott, és mindenből nyereséget tudott szerezni (inc. *Publica cura beat titulo quaestoris Adolphum*; p. 122).

A hivatali pozíciójukkal visszaélőket kifigurázó versek közé tartozik az *Ad Lingastri et Phenacum praefectum* című hét disztichonból álló költemény is (inc. *Quod linguae rabie multos invadis honestos*; p. 98–99). Ismét Hall disztópiájából vette Filiczki a neveket. Lingastrum szintén a mesebeli Pamphagonia provincia Lecanica nevű területén található település (nehéz magyarul visszaadni ezt a latin *lingo* igéből (vagy lingua?) képzett településnevet, talán: *Nyaladék*, *Nyalóka*, *Nyaloda* vagy egyszerűen *Nyali*).[519] Phenacia pedig a latrok és imposztorok lakta Lavernia nevű régió egyik területe, amelyiknek a nevét a görög φέναξ-ból ('csaló', 'szélhámos') képezte az angol püspök.[520] Magyarul – bár kissé izzadságszagú – talán *Csalfalu*nak nevezhetnénk. Szóval Filiczki versének egyik lehetséges címe: *Nyaloda és Csalfalu prefektusához*.

Csak félig-meddig illeszkedik a hivatali, társadalmi pozíciókat gúnyoló versek közé *Az úrra és gonosz szolgáira* (*In dominum et famulos pessimos*) című 19 soros költemény. Ezt az igazságot járja körül, amely szerint a hasonló vonzza a hasonlókat, vagy másképpen magyarul: „Madarat tolláról, embert barátjáról" (inc. *Cum sitis similes, paresque fronte*; p. 108). Filiczki szerint jól összeillik az úr és a szolga, legalábbis szemtelenségben, viszketeg bujaságban, önhitt hiábavalóságban, szégyentelen szájban és fajtalan nyelvben, mocskos lélekben, csalárd szívben, mértéktelen, veszett gyomrukban egyenlők. Szégyentelen gaztetteket véghez vinni bármikor készek, mit „a vak lélek bolond szenátusa parancsol" (*stultus caeci animi iubet senatus*). A vers 17–18. sorába egy görög közmondást idéz: „*Sed fortasse paroemiae vetustae: Κακόστ' ἐστι κόραξ, κακόντε ᾠόν*", vagyis rossz hollónak rossz a tojása is. Magyarul ezt leginkább a „Hollónak holló a fia" közmondással adhatjuk vissza.[521] A Szuda-lexikonból ismerjük a közmondás eredetét, amely szürakuszai Korax (Kr. e. 5. sz.) nevéhez fűződik. A név és a főnév alakazonossága miatt így is olvashatjuk az eredeti mondást: „*Κακόστ' ἐστι Κόραξ, κακόντε ᾠόν*", vagyis „Amilyen Korax, olyan a tanítványa is". A történet szerint tanítványa Teisziasz (Tisias) – aki lehet, hogy valójában ő maga volt – úgy egyezett meg retorikamesterével, hogy akkor fizeti ki a tandíjat, ha megnyeri az első perét.

519 Hall 1607, 59.
520 Hall 1607, 192–194.
521 Lásd még: Erasmus, Adagium 825. Magyarul több közmondást is találunk ebben az értelemben: „Amilyen a fa, olyan a gyümölcse"; „Rossz fának férges a gyümölcse"; „Nem lesz a bagolynak sólyom fia"; „Kutyának eb a kölyke"; „Keserves anyának potrohos a gyermeke"; „Az alma nem esik messze a fájától"; „Nem lesz farkasnak bárány fia."

Amikor befejezte az iskolát, Teisziasz nem fizetett. Erre Korax beperelte. Ez lett így Teisziasz első pere, amit szerződésük értelmében meg kellett volna nyernie. Korax azt mondta a bíráknak, hogy tanítványa mindenképpen fizetni fog: ha perét megnyeri, akkor korábbi szerződésük értelmében, ha pedig elveszíti, akkor a bírói ítélet miatt. Teisziasz viszont megfordította az érvelést, és azt mondta, hogy semmiképp sem fog fizetni, hiszen ha elveszíti a pert, akkor a szerződésük miatt nem fizet, ha viszont megnyeri a pert, akkor a bírói döntés miatt. Ez a kis kitérő is nagyon jó példája annak, hogy Filiczki – még ha látszólag felszínesek is az epigrammái – milyen mennyiségű klasszikus és kortárs humanista tudásanyagot hoz játékba a költemény belső utalásaival és asszociációs mezejével. (Ráadásul, gyaníthatóan sokkal többet, mint amennyit felfedeztem a szövegeiben.)

3.3. Szentenciák

Ide azokat a tömör, csattanósnak szánt szentenciákat gyűjtöttem össze, amelyeknek nincs címzettje, nem fértek bele a fenti tematikus kategóriákba, és valami általános tanulságot akarnak megfogalmazni az epigramma műfaji jellegzetességeivel. Az első az emberi bűnök miatt zokogó égről (p. 131):

Cur tam frequenter pluat?
Corde pio dum nemo virum sua crimina deflet,
  Nos polus incusans solvitur in lacrymas.

(**Miért esik oly gyakran az eső?** Mialatt kegyes
szívében senki sem siratja a bűneit, a vádló égbolt
könnyeivel oldoz fel minket.)

„A halál nékem élet" eszkatológiai mélységű mottóját az Erasmustól is ismert 259. adagiummal a hagyatéki vagyonszerzés gyakorlati előnyévé vulgarizálja (p. 132). Erasmus azt írja, hogy régen, amikor valaki minden befektetés és költség nélkül hirtelen nagy nyereségre tett szert, akkor azt „áldozat nélküli örökségnek" mondták. Innen jött, hogy aztán minden munkától függetlenül szerzett nyereséget közmondásszerűen örökségnek neveztek. Mintha azt a szerencse ingyen, álmunkban adná. A vers megszólítottja az évben már eltemette nagybácsiját, apósát és két sógorát. Étellel és pénzzel már jóllakott, úgyhogy jogosan mondhatja most, hogy „ami másnak halál, az nekem élet volt".

Mors mihi vita est. Ad haeredem sine sacris
Qui vix ossa trahens, patruum, socerumque duosque
  Hoc anno affines contumularis humo,

Iam cibo et argento bene pastus, dicere iure
  Nunc potes: alterius mors mihi vita fuit.

A hálátlanokról egy görög epigrammát és annak latin fordítását közli (p. 122). Sajnálkozik a halandók kicsinyes nemzetségén. Hiába ugyanaz, akik kapják, imádják, akik adják, utálják a szívességeket.

Εἰς ἀχαρίστους
  Πρίν τι λαβεῖν τίουσιν, ἀτὰρ στυγέουσι λαβόντες·
Κάκιστον ὦ ζώων γένος!

In ingratos
  Munera sumturi laudant, odere ferentes.
O prava gens mortalium!

A „teokémikusról" szóló versben a kémikus (alkimista?) a szenvedély tüzében elvesztegeti vagyonát, könyveit és hírnevét, hogy aztán ezzel bizonyítsa a mindent elemésztő szenvedély istenségét (p. 126).

De theolochemista
Rem, libros, famam chemista absumit in igne,
  Consumentem ignem sic probat esse Deum.

3.4. Szójátékok

Ebbe az alfejezetbe pár öncélúnak tűnő, technopaignionként is olvasható szójátékot gyűjtöttem össze. A *Vízkereszt* (*Epiphania Domini*) című négysoros a *comoedia* és *comedia* szavakkal játszik (inc. *Ah scelus! Es multis mera iam comoedia saeclis*; p. 133). De megfejtőkulcsot is ad, és a vers utolsó sora után elárulja, hogy ha a comoedia szó második o-ját elvesszük, akkor comedia lesz belőle, azaz tivornya: „*Ex comoedia, sublato altero O, facta est comedia, hoc est, comessatio.*"

A *Hátala praedo Russus, in limitibus Hungariae grassans, per διάλυσιν, Hát alá, id est, sub dorso* című vers egy rabló nevének a hangzásával játszik, amelyik a magyar „hát alá" kifejezést juttatja Filiczki eszébe (inc. *Quid merces vobis toties lugetis ademptas?*; p. 135). A nevek gyakran felfedik a dolgok természetét, jegyzi meg költőnk a vers végén.

Egy cseh szójátékra építi kétsoros epigrammáját Róma nevéről (p. 136–137). Ami a latinoknak villám, az a cseheknek *hrom*. Enyhébb káromkodás, mintha magyarul

azt mondanánk: „Üsse kő!” A csehek így aztán állandóan a szájukra veszik Róma nevét. Mintha azt mondanák a „Rómájába!” Ugyanezt feszegeti a *Bohemi fulminatores* című, három darabból álló epigrammatriászában is (p. 112).

Roma Bohemis semper in ore est
Quod enim Latinis fulmen est, hoc ipsis
  Hrom, N. Hrome vocat.

3.5. Ima, fohász

Ebből a műfajból van a legkevesebb a kötetben. Egy reggeli ima, amelyben megköszöni Istennek, hogy oltalmazta éjszaka, és kéri, hogy szerencsésen bukjon majd le aznap este is a nap (inc. *Quod tua protexit, Deus, hac me dextera nocte*). Két esti ima, amelyekben Isten védelmező szárnyai alá kéredzkedik éjszakára, és egészségben telő éjszakát, üdvös álmokat, valamint édes nyugalmat kér bágyadt tagjainak (inc. *Christe, tibi grates ago, quod me foveris aegrum*). Végül pedig egy *Pro felici studiorum cursu* című fohász a sikeres tanulmányokért (inc. *Summe Pater, precor, aspiret tua gratia coeptis*), (p. 137–138), aminek van egy hosszabb, prózai változata is (p. 140–141).

24. Ajánlóvers Jan Gruter Cicero-kiadásához (1618)

Filiczki köszöntőverset írt a Cicero összes művét megjelentető vállalkozás retorikaelméleti írásokat összegyűjtő I/2. kötetéhez (inc. *Audio percupide, polyhistor Iane diserti*).[522] A kötet antwerpeni születésű heidelbergi professzorának, Jan Gruternek a gondozásában jelent meg 1618-ban Hamburgban. Filiczki még Heidelbergből ismerhette a neves filológust és történelemprofesszort. Mivel Kecskeméti Gábor[523] részletesen foglalkozott a Filiczki-verset magában foglaló kötettel, ezért ezt nincs értelme részletesebben tárgyalnom.[524] Annyit azért érdemes megjegyezni, hogy ismert élet-

522 Filiczki, Gruter 1618, (a 8)r.
523 Kecskeméti 2011.
524 A Brepols kiadó jóvoltából a Cicero-kötet paratextusaként modern kiadása is létezik, azonban akármilyen tudományos igénnyel is készült, Filiczki nevét sikerült „Piliczki”-nek olvasni. Gruter 2005, eds. Kühlmann, Hartmann, El Kholi, 952.

rajzi adatai alapján a verset Sárospatakon írhatta, valamint a vers vatikáni autográfja az egyetlen olyan ismert kézirat, amelyben Filiczki *poeta laureatus*-nak nevezi magát: „Johannes Filiczky de Filefalva P. L.”[525] (Lásd még 83. oldalon.)

25. Epicedium Károlyi Zsuzsanna halálára (1622)

Utolsó ismert versét Bethlen Gábor első feleségének, Károlyi Zsuzsannának 1622. május 13-ai halálára írta, mint a sárospataki iskola rektora.[526] A 3 disztichonnyi vers az iskola tanárainak és diákjainak *Δάκρυα in exequias tristissimas [...] Susannae Carolyi [...]* cím alatt összegyűjtött költeményei között kapott helyet. A kötet kiadását már nem érhette meg Filiczki, mert a pestis augusztus 18-án őt is elragadta. 1614-es kötete után csak Gruter Cicero-kiadásához írt versét ismerjük. Az egy színvonalas humanista ajánlóvers. Ez az epicedium viszont már egy nagyon fáradt Filiczkit tükröz. Igazán nehéz lenne mögötte a koszorús költőt felfedezni:

Regina loquitur
Si Regina cado, si Principis incluta coniunx,
  Unde tumes? fumus pulvis et umbra sumus.[527]
Sola manet pietas animi, post funera: solam,
  Dum sapis et vivis, vir, mulierque cole.
Quicquid habet vitam, manet et mors, ibitis omnes:
  Ibitis ad caelum, qui pius ibit, adit.

(**Szól a királynő**. Ha én a királynő, a fejedelem híres házastársa is meghalok, akkor te mire fel pöffeszkedsz? Füst, hamu és árnyék vagyunk. A temetés után csak a lélek kegyessége marad. Férfi és nő, míg érzel és élsz, csak erre figyelj! Mindenki, aki él! A halál megmarad, de ti mindannyian menni fogtok: az égbe fogtok menni. És aki istenfélőn fog menni, az oda is ér.[528])

525 *Epigrammata infrascriptorum ad Janum Gruterum missa, seu in eius et aliorum laudem*. Biblioteca Apostolica Vaticana (Cod. Pal. Lat. 1906). Ábel Jenő már felfedezte a kéziratot a 19. század végén, amit 3. számú római jegyzetfüzete bizonyít. Borzsák 1984, 121.

526 Filiczki, Károlyi 1624, Aa2^{v}.

527 A szokásos horatiusi toposz (*Carmina* 4.7.16). Lásd még a „*Post miserum funus pulvis et umbra sumus*” és a „*Post mortem fumus pulvis et umbra sumus*” proverbiumokat is (Walther 1983, no. 22, no. 25).

528 Gulyás József (1932, 16) műfordításában: **Károlyi Zsuzsánnára.** / Hogyha királyné, vagy fejedelmek hitvese halhat, / Mért vagy dölyfös, hisz’ pára, por és hamu vagy, / Mert egyedül csak a lelki kegyesség éli halált túl. / Ezt tiszteld míg élsz, férfi meg asszonyi nép! / Mind, ami él elmegy, mert mindre halál vár, / Mind elmegy, de az ég csak kegyesek hóna lesz!

Lezárás

Vajon a versőrlő Filiczki „korpája" milyen súllyal húzza a magyar irodalomtörténet mérlegét? Kortársaival szemben mégiscsak inkább Filiczki felé billenti ezt a mérleget egyrészt az a tény, hogy koszorús költővé avatták, márpedig Bocatiuson, Thúri Györgyön és Suri Orvos Pálon kívül ebben a megtiszteltetésben magyar poéta nem részesült; másrészt pedig, hogy saját szerkesztésben fennmaradt egy jelentős méretű verseskötete is. Thúri György koszorús költő, de kötete sokkal szerényebb méretű.[1] Suri Orvos Páltól nemhogy kötetet, de verset is alig ismerünk.[2] Filiczki költői életművét talán csak Bocatiushoz mérhetjük, igaz, Bocatius a kisepika műfajában is alkotott. Ha Szenci Molnár Alberttel hasonlítjuk össze, akkor sem biztos, hogy jeles zsoltárfordítónk árnyékában marad. A magyar anyanyelviség szempontjából természetesen Molnáré a pálma, azonban latin nyelvű költészetével már csak azon tény miatt is Filiczkié az elsőbbség, hogy Molnár sosem adott ki egy ilyen műfajú és méretű gyűjteményes verseskötetet. A magyar irodalomtörténet szempontjából tényleg csupán halovány fénytörés Molnár prizmáján Filiczki, de ha nemzetközi perspektívából vizsgáljuk őket, akkor megfordul a viszony, és inkább Filiczki prizmáján keresztül törik Molnár fénye.

Igyekeztem érvelni amellett is, hogy az alkalmi költészetnek nevezett meglehetősen bizonytalan műfaji meghatározás mögötti esztétikai prejudikációink anakronisztikus képzeteket és elvárásokat keltenek a 16–17. század irodalmi teljesítményével kapcsolatban. Ezen az alapon pedig Filiczki teljes életművének elegáns félresöprése nemcsak igaztalan lenne, de ezen korszak magyar irodalomtörténetének szűkössége miatt felelőtlen pazarlás is. Érdemes a kortárs irodalmi és kulturális értelmiség elvá-

1 Nemrég találta meg a lappangó kötetet Szabó 2019, 105–108.
2 Gömöri 2006, 479–483.

rásainak az irányából közelíteni a versek felé. Leegyszerűsítve, senkit sem érdekelt a lírai én pszichológiai mélységűnek szánt monológjai mögött feltárulkozó romantikus egyéniség. Igaz lehet az a kissé csontos megállapítás, hogy a különbségek helyett inkább az azonosság érdekelte az olvasót. A *homo litteratus* látványos gesztusok újszerű formáin keresztül épp hogy nem elszakadni akart a műértő közönségtől – hiszen az excommunicatio még sokáig ijesztőnek tűnik ilyen közegben is –, hanem be akart tagozódni a *grex litteratus* közösségébe. Filiczkivel kapcsolatban most szeretnék visszatérni Pirnát Antalnak a könyv elején megígért „dilettáns" fogalmához is. Tudósnak tudós költő, de amellett dilettáns is, valamiféle műkedvelő kisiparos. A formabontó originalitás, amit talán Pirnát számon kért Filiczkin, azért igazságtalan, mert Filiczki, mint általában mindenki a kortársai közül, egyáltalán nem törekedett afelé a romantikus költészetideál felé, amely a zseni individualitását hajszolta minden körülmények között. A dilettáns fogalma ebben a 17. század eleji, képzeletbeli irodalomelméleti diskurzusban épp az ellenkezőjét jelenti, mint amit a romantika után mind a mai napig elvárunk egy szövegtől. Az a költő, aki nem képes maradéktalanul elsajátítani a különböző irodalmi műfajok – jelen esetben az alkalminak nevezett műfajok – írásának a szabályait, az számít dilettánsnak. Olyasvalakinek, aki nem ismeri a szabályokat: mint az olyan fazekas, aki lyukas levesestálat készít, vagy az a sebész, aki vakolókanállal műt. Az *ars*ok romantikus öntudatra ébredése szerencsére elkerülte ezeket a mesterségeket. Filiczki tehát olyan magas szakmai szinten lévő kézműves volt, aki magabiztosan használta a tehetségét egy olyan közegben, amelyik pont ezt a tehetséget várta el tőle. Kétségtelenül kevesebb mozgástérrel rendelkeztek, de a kevesebb mozgástér miatt az újításnak és originalitásnak azért lehetett nagyobb értéke, mert sokkal szűkebb pályán kellett váratlan fordulatot venniük a versíróknak. Ha nem így lett volna, akkor minden költő koszorús költő lett volna, de úgy tűnik, voltak költők, akiket alkalmi költeményeik ellenére is jobban becsültek, mint más költőket. Az esztétikai paraméterek tehát máshogy voltak beállítva.

A mozgásteret Filiczkinél a szigorú szabályok betartása melletti – alapvetően intertextuális – játék jelenti. Gyakran biztosra megy, és lábjegyzetben jelzi, hogy „mi volt az a költői feladat", amit megoldott. Ezeket az elszórt utalásmorzsákat felcsipegetve „csodálkozhat el" az olvasó Filiczki nyelvi invencióján. Olyan, mintha különféle szinteken lehetne belépni ebbe a költői játéktérbe. Az egyszerűbbeket lábjegyzetek segítik, a tanultabbaknak semmi szükségük ezekre. Egy parafrazeált téma felismerhető parafrázisánál vajon hol kezdődik, és hol végződik a költészet? Milyen értelemben nevezhető ez egyáltalán költészetnek? Számos elméleti kérdést vetnek fel ezek a költemények, amelyek megválaszolására külön kötetben lehetne csak vállalkozni

Mindezeken túl a költeményeknek ráadásul sokkal több gyakorlati hasznuk is volt. A legtöbb esetben praktikus okokból írták őket, és a jelen-, vagy jövőbeli kapcsolati hálójuk szemeit szőtték ezekkel. Amikor 20. századi esztétikai elvárásaink alapján próbáljuk a verseket értékelni, akkor épp azt az „esztétikai" faktort nem vesszük számításba, amely hasznában látja „szépnek" a költeményt, vagyis ha az elnyeri annak a

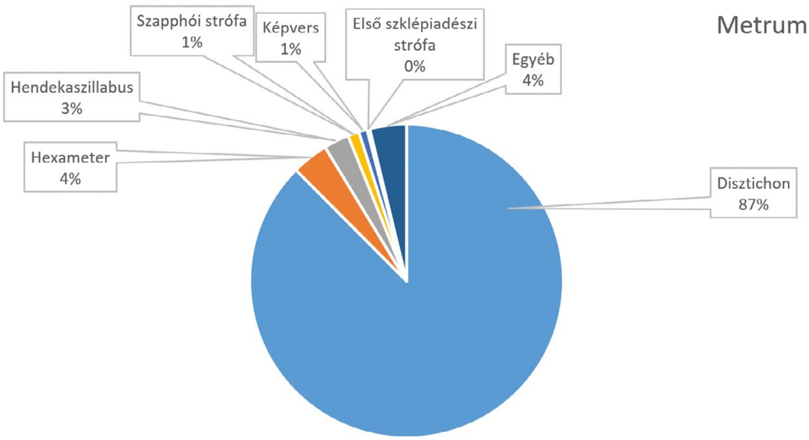
társadalmi kapcsolatnak a tetszését, amelyre a későbbiekben az élet gyarlóbb, funkcionalitásában is mérhető mezsgyéjén lesz szüsége költőnknek. Nem állítom, hogy nem létezik az önmagáért való irodalmi eszmény, de egy műnek ez nem kizárólagos esztétikai kritériuma.

Filiczkivel – habár az 1619-es *Delitiae*-kötetben együtt szerepelnek – nem fedeztünk fel egy új Janus Pannoniust, mégis fontos – sok szempontból tipikusnak nevezhető – lenyomata a korszaknak. Filiczki –, hogy a modern irodalomtörténet ítéletében is osztozzak kicsit – úgy számít másodvonalbeli költőnek, hogy a korszak irodalmi élvonalában helyezkedik el. A 17. század eleji, főként közép-európai értelmiségi elit körében a legmegbecsültebb, még élő magyarországi költő. A *Delitiae*-kötetben kiadott Janus Pannonius már akkor is történelem volt, a pirnai születésű Johann Sommer valójában nem is magyar, Thúri György költői életműve pedig sokkal kisebb, mint Filiczkié. Az egyetlen, aki Filiczki tipikusan 17. század eleji költői babérjaira pályázhat, az Johannes Bocatius. Ezeket azért tartom fontosnak újra és újra hangsúlyozni, mert könnyen félrevezethetnek minket azok az anakronisztikus irodalomesztétikai elvárásaink, amelyek aligha találkoznak Filiczki kortársainak az elvárásaival. Márpedig ha az ő perspektívájukból próbáljuk Filiczki életművét vizsgálni, akkor nemcsak tipikus, hanem példaértékű irodalmi életművel rendelkezik. Ennek lehetnek halovány nyomai azok a versek, versrészletek, vagy csupán sorok is, amelyeket később Filiczkitől átvettek, a kor szokásainak megfelelően, a forrást általában fel sem tüntetve.

Visszatérve Pataki Füsüs János kijelentésére (amelyhez én meglehetős óvatossággal közeledtem e könyv elején), miszerint Filiczki egy második Ovidius lenne, végül e könyv végére érve igazat kell adnom neki. És ez a felismerés is a fentebbi fejtegetéseimet igazolja. Én Ovidius hangnemét és témáját kerestem benne, míg a kortárs Pataki Füsüsnek ez eszébe sem jutott. Filiczki méltatóival együtt ő is az Ovidius-utalásokat és -allúziókat fedezte fel rögtön Filiczki szövegeinek olvasásakor. Másképp olvassuk a verseket, mint a 17. században. Ami a komoly humanista tanulmányok miatt mindenkinek a lehető legnagyobb természetességgel tűnt fel, amellett a mai olvasók nagy része – velem együtt – elsikkad. A legtöbb – száznál több – klasszikus allúziót Ovidiustól (121) találtam, majd Vergiliustól (88), Horatiustól (33) és Martialistól (32). Ugyanakkor az egyik legfőbb mintája Georgius Carolides *Farrago* kötete lehetett. Számos alkalmi költeményeket összegyűjtő verseskötet létezik a 16. század második felétől, Filiczki ehhez a hagyományhoz is jól igazodott. Bázeli kötetének felépítése pontosan tükrözi e műfaj kiadványainak jellemző paramétereit.

Harm-Jan van Dam megnézte a németalföldi alkalmi költemények alműfajának, a liminariumverseknek a metrikai megoszlását: 65% disztichon, 10% hexameter, 10% hendekaszillabus, 5% jambikus trimeter és valamivel kevesebb alkaioszi strófát talált

az anyagban, amit vizsgált.[3] Ezt én is megnéztem Filiczkinél.[4] Óriási fölénnyel nyer a disztichon. Habár nem ismerek adatot arra nézve, hogy az alkalmi költészet általában milyen metrumszázalékokkal bír, de nagyjából a Filiczkihez közelítő arányokat feltételezek.

46 ábra: Filiczki költeményeinek metrikai megoszlása

Azzal a reménnyel és feltételezéssel szeretném zárni soraimat, hogy e könyv megjelenése után számos Filiczki-vers fog még előkerülni. Az alkalmi költészetet ugyanis élesben művelték, vagyis nem az utókornak írtak, reménykedve, hogy az asztalfiók romantikus kriptájában majd egyszer felfedezi a hálás utókor a korában meg nem értett géniuszt. A költői mesterséget elsajátítók ennél sokkal praktikusabbak és földhözragadtabbak voltak, és ahogy az asztalos is ebédlőkbe és hálószobákba faragta míves bútorait fizetség fejében, úgy a hivatásos értelmiségi is ebédlőkbe és hálószobákba faragta költeményeit. Filiczkinél az a szerencsénk, hogy a bázeli kötetben nemcsak a költeményeit találjuk meg, hanem ezek alapján további nyomtatványokra is következtetni tudunk, amelyek jó esetben csak lappanganak valahol, rosszabb esetben pedig elpusztultak. Jelen könyv megírása közben, ennek a feltételezésnek a csapásvonalán elindulva, négy olyan új nyomtatványt sikerült azonosítanom, amelyek ismeretlen RMK-tételek, és Filiczki bázeli kötetében található némely versének ismeretlen változatát tartalmazzák. Ha nagyon optimisták vagyunk – és miért ne lennénk –, akkor ezek alapján több tucatnyi alkalmi nyomtatvány lappang még valahol Filiczki verseivel, akinek a szavaival szeretnék végül elbúcsúzni kitartó olvasóimtól is: *Optime in Domino valete publico bonorum!*

3 Dam 2015, 61.
4 Lásd még: Bencédy 1946, 77.

Filiczki kapcsolati hálója

Az ábécésorrendbe szedett lista azon személyek életrajzi adatait foglalja össze, akik felbukkannak Filiczki életművében. Külön köszönettel tartozom Latzkovits Miklósnak, Adamik Lajosnak és Bujtás László Zsigmondnak. (A magyar irodalomtörténetben már jól ismert személyeknek csak a nevét adtam meg.)

Acontius, Elias (Eliáš Acontius z Třebíče na Moravě): Nicolaus Acontius testvére. Truhlář, Hrdina, Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 1966a, 33–34. 1605. május 7-én Herbornban Johann Vetterrel, majd 1607. szeptember 13-án Johannes Leonhardus a Neuenperck/Neyenburggal és Paulus Dubinusszal Heidelbergben matrikulál. Zedler, Sommer 1908, 43 (no. 1143); Toepke 1886, 236 (no. 117).

Acontius, Nicolaus (Mikuláš Acontius z Třebíče na Moravě) (†1632): Elias Acontius testvére. Elias Rosinus támogatásával 1607. december 7-én Heidelbergben iratkozik be, de ugyanebben az évben Siegenben megjelenik egy disputációja is. 1610. augusztus 1-jén újra felbukkan Herbornban, ahol az 1612/1613. téli szemeszterben disputál. Később Hradec Královéban orvosként dolgozott, ahonnan 1626-ban távozott Lešná városába, ahol 1632-ben halt meg. Truhlář, Hrdina, Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 1966a, 33–34.

Adamus Misnicus, Philippus: altenburgi származású. Filiczki iskolatársa Heidelbergben, ahova 1611. február 5-én iratkozik be. Filiczki verséből az is kiderül, hogy előtte Jénában, Altdorfban és talán Lipcsében, valamint valahol Franciaországban tanult, majd mindkét jogból doktorált (feltehetőleg Heidelbergben). Toepke 1886, 252 (no. 19).

Albertina a Kamenek, Elisabetha (Alžběta z Kaménka, †1659): a humanista héberprofesszor Nicolaus Albertus lánya, aki már fiatalkorában is híres volt arról, hogy cseh anyanyelvén kívül még öt nyelven tudott: latinul, görögül, héberül, németül és olaszul. Volt egy rövid házassága Žatec városának orvosával, Matthias Pflugbeillel. Valamikor a fehérhegyi csata után hite miatt Drezdába költözött. Nagyjából 1640-től a városi leányiskola igazgatója, ahol nyelveket is tanított. 1659-ben halt meg Drezdában. Két alkalmi költeménye maradt fent latinul. Vaculínová 2020a.

Alexandrus Nymburgenus, Venceslaus: 1608-ban Benešov lelkésze. Filiczki – többek között – neki ajánlotta 1608-as siegeni disputáját. Carolides tanítványa volt, amit bizonít Carolides neki írt verse egy 1595-ös versgyűjteményben. Truhlář, Hrdina, Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 1966, 329.

Ambrosius Lahm Sebestyén (1554–1600). Részletes életrajzát lásd: Sebők 2007.

Bachoff von Echt, Reiner (1575–c. 1640): Lipcsében született. 1598-ban doktorált mindkét jogból Heidelbergben. Először filozófiaprofesszor, majd 1614-től a jogtudományok professzora. A fehérhegyi csata után Heilbronnba költözött. 1623 és 1626 között rektor Heidelbergben. 1629-ben katolikus hitre tért, és 1633-ig professzor. 1640 körül halt meg. Stintzing 1875.

Bauhin, Caspar (1560–1624): bázeli születésű. 1576-ban kezdte meg tanulmányait szülővárosa egyetemén, majd padovai, bolognai, montpellier-i, párizsi és tübingeni körútja után 1581-ben doktorált orvostudományokból Bázelben. 1582-től a görög nyelv professzora. 1589-ben foglalta el a frissen alapított anatómiai és botanikai kar tanszékét. Fontos mind anatómiai, mind botanikai munkássága. Buess 1953; Koelbing 2002.

Beck, Sebastian (1583–1654): Bázelben született, ahol 1610-tól teológiaprofesszor, 1611-ben doktorált és 1654-ben itt is halt meg. Wagenmann 1875.

Becker, Alexander: A heidelbergi Szent Péter-templom lelkésze.

Benckendorff, Martin (1545–1621): frankfurti jogászprofesszor és brandenburgi tanácsos. Egy hozzá intézett versből tudjuk, hogy1600 előtt halt meg Eva Lindner nevű felesége: Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 2011, 321.

Berger, Elias (~ 1562–1645): Elias Berger személye jól ismert. Lásd: Teszelszky 2014; Flood 2006, 163–164.

Bergerus a Grinberg, Johannes: 1611-ben baccalaureus, 1613 tavaszán magiszteri fokozatot szerzett Prágában. 1620-as professzori kinevezéséig prágai iskolák rektora. Több műve is megjelent nyomtatásban. Truhlář, Hrdina, Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 1966, 194–196.

Berka a Duba, Bohuchval (1590 előtt–1628 után): cseh báró. 1605 tavaszi szemesztere után és Szenci Molnár Alberttel együtt 1606. április 5. körül iratkozott be Herbornban. Paulus Dubinus volt a praeceptora. Filiczki propemptikonja szerint nagyjából 1608. október közepén hazaköltözött Csehországba. 1607. szeptember 15-én Heidelbergben iratkozik be az egyetemre, ahol Johannes Helvetius volt a praeceptora. Zedler, Sommer 1908, 47 (no. 1249), 233 (no. 1744); Toepke 1886, 236 (no. 121).

Berzeviczy András († 1623): 1604 körül Szepesvár prefektusa volt, majd szepesi alispán. Később – Bethlen Gábor alatt – ő 1619-től Kassán kamarai tanácsos volt. Hörk 1885, 45, 64–65, 120–121, 212, 322; Kerekes 1943, 92, 104, 134, 338, 340; Benda 1972, 302.

Biskupsky, Petrus: lengyel nemes. Filiczki görlitzi iskolatársa 1603 tavaszán.

Bisterfeld, Johann: Lüneburgban született. 1586-ban Herbornban teológiát tanul. 1589-től a herborni iskolában tanít, majd 1593-tól filozófiaprofesszor a főiskolán és 1597-től teológiaprofesszor Siegenben. Lelkipásztorként is működik. 1618-ban még életben van. https://data.cerl.org/thesaurus/cnp01303089 (2022.06.20.)

Blof, Johann (Johannes Blofus/Blaufus): kisszebeni (Sabinov, SK) polgár, aki 1605 áprilisában követként járt Prágában. Az 1599. évi kisszebeni zsinaton részt vevő Andreas Blaufus „*iuratus civis Cibiniensis*" valószínűleg a rokona. *MPEA* 2, Thury 1903, 89.

Bobrowiczi Mátyás, hajniki (Hájniky, SK) származású: késmárki harmincados. Verseivel Bobrowiczi is több alkalmi nyomtatványban szerepel. Ambrosius Lahm Sebestyén körének a tagja. *Adattár* 22, szerk. Szabó 1989, 171. Ismerjük görlitzi bejegyzését is Miskolci Csulyak István albumában 1602. március 17-éről, és David Frölich albumában Késmárkon 1616. június 13-áról. *IAA*, szerk. Adamik, Bujtás, Latzkovits 2003–2023, nos. 6299, 4055.

Bocatius, Joannes (1569–1621).

Braun, Nikolaus (1558–1639): Lutheránus. Marburgban született, ahol az elemi és egyetemi tanulmányait is végezte (magiszteri fokozat 1583, doktori fokozat 1591). 1599-től a fizika professzora, majd 1608-tól 1637-ig a medicina professzora. Szülővárosában halt meg 1639-ben. *LAGIS*: ID 5590 [https://www.lagis-hessen.de/pnd/124533183] (2022.06.20.)

Brederode, Pieter Cornelis van (1559–1637): Hágában született jogász, diplomata. 1602 és 1637 között a németalföldi Staten-Generaal nagykövete Frankfurtban. Közben 1623 és 1637 között V. Frigyes pfalzi választófejedelem (1596–1632) és a Rajnai Palotagrófság szövetségében álló német fejedelemségek nagykövete is Svájcban. *CERL*: https://data.cerl.org/thesaurus/cnp01303295 (2022.06.25.)

Breslerus, Daniel: Danzigban született. 1610. június 23-án iratkozott be a marburgi egyetemre. Johannes Lemker, német diák album amicorumába írt 1611. május 23-ai bejegyzése szerint Szenci Molnár Albert asztaltársa volt Marburgban. (A bejegyzés egyébként ugyanaz, mint a Filiczki-albumban: „*Domini Benedictio Ditat.*") Bujtás 2004, 59.

Buchholzer, Abraham: Valószínűleg a teológus Abraham Buchholzer (1529–1594) fia. Ami már csak azért is valószínű, mert ifj. Abraham Buchholzer abban az Alsó-Sziléziai Freystadtban (ma Kożuchów) született, ahol idősebb Buchholzer lelkész volt, és ahol meg is halt. Filiczki emlékkönyvében *Abrahamus Bucholcerus Silesius*ként szerepel. Ifjabb Abraham Buchholzer 1598. április 8-án iratkozott be a heidelbergi egyetemre. Toepke 1886, 192 (no. 32).

Buchholzer, Gottfried: Filiczki albumbejegyzése szerint Görlitzben városi jegyző (Még 1606-ban is az volt.)

Budaházy István: valószínűleg azonos azzal a személlyel, aki Budaházy Farkas egyik fiaként a nemes Kékedi Zsófiát (1569/73–?) vette feleségül. A család neve Budaházára (Budince, SK) utal. Ugyanakkor a 17. század derekától már biztos, hogy Erdőbényén is birtokosok, amely nagyjából 80 km-re található Budaházától. A család leszármazási táblája: Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltár Sátoraljaújhelyi Fióklevéltár, *Meczner Tibor Zemplén vármegyei főlevéltárnok genealógiai gyűjteménye 1926–1944* (XV. 65). Filiczki az egyik versében *affinis*nek nevezi, vagyis valamilyen szinten rokonok lehettek.

Burckhard, Jacob, id. (1583–1661): bázeli születésű. Jogból doktorált, majd szülővárosában retorika- és erkölcsprofesszor. Szülővárosában halt meg 1661-ben. *CERL*: https://data.cerl.org/thesaurus/cnp00103478 (2023. 04. 25.)

Buxtorf, Johann, id. (1564–1629): egy lelkész fiaként látta meg a napvilágot az észak-rajna-vesztfáliai Kamenben. 1585 és 1588 között Herbornban, majd 1588 és 1590 között Bázelben tanult, ahol 1591-től 1629-es haláláig a héber nyelv professzora. Burnett 2003.

Campanus, Johannes (Kumpán, 1572–1622): Vodňanyban született jelentős cseh humanista költő. Szülővárosában kezdte meg elemi tanulmányait, majd Klatovyban, Domažlicében és Jihlavában folytatta. 1590-től a prágai egyetemen tanult, ahol 1596-ban nyerte el magiszteri fokozatát. 1603-tól a prágai egyetem professzora, ahol görög, latin és történelem-előadásokat tartott. Többször volt dékán, rektorhelyettes és 1621-ben rektor is. A fehérhegyi csata után katolizált. 1622. december 13-án hunyt el. Truhlář, Hrdina, Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 1966a, 254–299.

Carolides a Carlsperga, **Georgius** (Jiří Carolides z Karlsperka, 1569–1612): 1569. április 11-én született Prágában, és ott is élte le az egész életét. Humanista nevét apja keresztnevéből alkotta meg (Karel Mělnický). A prágai egyetemen 1589-ben szerezte meg baccalaureátusát, majd 1593-ban magiszteri fokozatát. 1594-ben megházasodott, majd írnok lett a városházán és később közjegyző. 1596-ban kapott nemességet „a Carlsperga" névvel az apja és vele együtt a fia is. Ugyanebben az évben II. Rudolf *poeta laureatus* címet is adományozott neki. Kortársai az egyik legjobb tollú latin költőnek tartották. Szülővárosában halt meg 1612. október 21-én. Truhlář, Hrdina, Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 1966, 326–332; Flood 2006, 295–296, Kolářová 2020a.

Cassiodoro de Reina, Marco (~ 1566–1625): evangélikus teológus és lelkész Majna-Frankfurtban, ahol Filiczki albumába 1615. augusztus 4-én írt be. https://www.deutsche-biographie.de/pnd122475089.html [02.06.2023]

Chyezky (Chyczki), Marcus: lengyel nemes. 1610. május 21-én iratkozik be Heidelbergbe. Talán ő az, aki dátum nélkül írta be bejegyzését Marburgban Filiczki albumába.

Clementis/Clementides Mihály (Michael Clementides Waraliensis): Lőcsei jegyző. 1588-ban Strasbourgban tanult Johann Sturm alatt. (A késmárki evangélikus gimnázium a 19. században még őrizte strasbourgi iskolai kéziratát: *Joannes Sturmii Partitionum Dialecticarum liber primus* címen. Frankl 1873, 284; Szabó 2015, 108.) Filiczki lőcsei tanára, ahol 1590–1599 között Johannes Mylius segédtanítójaként dolgozott. 1591 és 1593 között rektor. *Adattár 22*, szerk. Szabó 1989, 172. 1605 februárja és áprilisa között Lőcse város követeként Prágában

tartózkodott, innen ismerjük egy 1605. február 9-i dátumozású követi levelét is. Demkó 1883, 849. Bocatius hozzá is írt egy hexastichont: Bocatius, szerk. Csonka 1990, 701.

Combach, Johann (1585–1651): a hesseni Wetterben született. 1605-ben szerezte meg magiszteri fokozatát Marburgban, ugyanitt 1612-től fizika-, 1619-től filozófiaprofesszor. 1622-ben rektor. 1629-ben teológia- és filozófiaprofesszor a kasseli egyetemen, ahol 1633–1634-ben rektor is. 1639-től a brémai gimnázium igazgatója, majd 1643-tól megint professzor Kasselben. 1646-ban megint rektor, majd itt is halt meg 1651-ben. Lelkészként és könyvtárosként is tevékenykedett. Bernhardi 1876.

Combillon, Jean (Combilhonus Privascensis Delphinas): a francia Privas településről származott, és 1606-ban iratkozott be Herbornba. 1607-ben egy cseh bárói család (*Pezingarorum nobilium Bohemicorum*) sarjainak volt a praeceptora. Ugyanebből az évből ismerjük egy Szenci Molnár Albertnek írt levelét is, valamint egy Combillonnak címzett Georg Rem levelet. Később Oppenheimben lesz lelkész. Zedler, Sommer 1908, 46 (no. 1223); Szenci Molnár, kiad. Dézsi 1898, 216–217, 210–211.

Crocius, Johannes (1590–1659): Az észak-rajna-vesztfáliai Laasphe településen született 1590-ben. 1608-ban magiszteri fokozatot szerez Marburgban. 1612-től udvari lelkész és tanár a kasseli Collegium Mauritianumban. 1618-tól teológiaprofesszor Marburgban. 1629-től első teológiaprofesszor a kasseli egyetemen. 1653-ban visszatér Marburgba, ahol az egyetem rektora lesz. 1659-ben halt meg. Hollweg 1957; *LAGIS*: ID 9191 [https://www.lagis-hessen.de/pnd/117664650] (2022.07.12.)

Curione, Hieronymus (1579–1614): Bázelben született. Hessenben kapitányként kereste kenyerét. Később, 1607-ben már biztos, hogy udvarmester volt Kasselben. Ugyanebben az évben a hesseni követség vezetője Párizsban. 1609-től titkos tanácsos Kasselben. Ebben a pozíciójában is több követséget vezet Párizsba, Brandenburgba, Bázelbe és Svájcba. 1614-ben halt meg. *LAGIS*: ID 12263 [https://www.lagis-hessen.de/pnd/116766166]

Cyrus, Matthias (1566–1618): Třebnicében született. 1587-ben iratkozott be a heidelbergi egyetemre. A cseh testvérek különböző egyházi hivatalát töltötte be, majd végül 1611-ben püspök lett. Prágában halt meg. Truhlář, Hrdina, Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 1966a, 525–527; Malura 2020.

Czaplinski (Czaplinius), Samuel: 1611. augusztus 2-án iratkozik be a heidelbergi egyetemre, majd 1613 októberében Bázelben tanul tovább, és 1619. november 2-án szerzi meg doktori fokozatát orvostudományokból. Orvosi és filozófiai is könyveket írt. Wackernagel 1962, 151 (no. 49.)

Dalmüller, Hermann: az észak-rajna–vesztfáliai Mindenben szüetett. Egy 1593-as (VD16 ZV 1054) és egy 1594-es helmstedti disputáció (VD16 B 450) résztvevőjeként talákozhatunk a nevével.

Debreceni Dormány István, id. (†1648): Debrecenben tanult, Wittenberg után 1608. február 23-án érkezett Marburgba, ahol 27-én iratkozott be az egyetemre. Ugyanezen év végén hazatért, és Debrecenben lett tanár. 1612-től 1615-ig Piskolton, 1615-től Reszegén, 1616 utántól Nyírbátorban volt lelkipásztor, 1625 körül a szabolcsi egyházmegye esperese lett. 1646-tól haláláig Borosjenőn pap és egyben zarándi esperes. Egy Marburgból 1608. június 26-án Szenci Molnár Albertehez, Hanauba írt latin nyelvű levelét ismerjük. Szabó 2017, 122.

Dobrzensky a Dobrzenicz, Johannes (Jan Dobřženský z Dobřženic): cseh nemesifjú. Neve talán a csehországi Dobřeň településre utal. Valószínűleg ő az, aki valamikor az 1605. év tavaszi vizsgái után (*post examen vernale*) iratkozott be „Johannes Henricus Dobrzentski" néven Nicolaus Sekerkával és Johannes Paczowskyval együtt Herbornban. Tanítója volt a szintén ekkortájt beiratkozott Johannes Paulus Hegranus. A matrikulában előtte szereplő „Georgius Christophorus Dobrzenski a Dobrzenits" valószínűleg a testvére volt. Zedler, Sommer 1908, 233 (no. 1737).

Dorn, Thomas: 1609-ben talán Filiczki lakótársa Marburgban.

Dönhoff (Doenhoff), Magnus Ernst von (1581–1642): báró. Filiczki iskolatársa Siegenben. 1607. november 2-án iratkozott be a főiskolára testvérével, Hermannal. Zedler, Sommer 1908, 50 (no. 1329). Leidenben is tanult később, majd 1635-től Pärnu várnagya, 1640-től Parnawa vajdája, majd Tartu és Telšiai kormányzója a Porosz Hercegségben. https://www.deutsche-biographie.de/pnd122993306.html ; https://en.wikipedia.org/wiki/Ernst_Magnus_D%C3%B6nhoff [02.06.2023].

Dubinus, Paulus (Pavel Dubina): Valašské Meziříčíből (Oláhmezerics) származik. Filiczki egyik versében Dubinust *commensalis*nak, vagyis asztaltársának nevezi, amely akár arra is utalhat, hogy egy házban laktak Herbornban. Dubinus nagyjából 1604 júniusában kezdhette meg tanulmányait Herbornban, majd 1607. szeptember 13-án beiratkozott a heidelbergi egyetemre. Bohuchval Berka

z Dubá báró (1590 előtt–1628 után) *praeceptor*a volt. Tanulmányai után lelkészként dolgozott. 1610-ben megházasodott. 1623-ban halt meg Uherský Brodban (Magyarbród). Toepke 1886, 236 (no. 116), 253 (no. 55); Zedler, Sommer 1908, 41 (no. 1078), 44 (no. 1153); Truhlář, Hrdina, Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 1966b, 71–72.

Dubinus, Thomas (Tomáš Dubina) (?–1618): Paulus Dubinus testvére. 1605. június 14-én Filiczkivel együtt iratkozott be a herborni főiskolára. 1606 novemberében Marburgban folytatja tanulmányait. 1606-os herborni és 1607-es siegeni disputáját (VD17 14:684150B) ki is nyomtatta. Zábřehben halt meg fiatalon 1618-ban. Zedler, Sommer 1908, 44 (no. 1154); Truhlář, Hrdina, Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 1966b, 73.

Dulcis, Catharinus (1540–1626): Cathérin Le Doux 1540-ben született Cruseilles-ben. 1602-ben az idegen nyelvek professzora a kasseli Collegium Mauritianumban. 1605-től 1624-ig a marburgi egyetemen a francia és olasz nyelv első professzora. 1626-ban halt meg. *LAGIS*: ID 10185 [https://www.lagis-hessen.de/pnd/174153937] (2022.06.20.)

Eglin, Raphael (1559–1622): Rózsakeresztes teozófus, alkimista és teológus. Egy zürichi prédikátor fiaként (Eglinus, Iconius vagy Götz) látta meg a napvilágot a svájci Russikonban. Churban, a lombardiai Chiavennában, majd Zürichben, Bèze alatt Genfben és Grynaeusnál Bázelben tanult. 1584-től iskolaigazgató a lombardiai Sondrióban, majd tanító Winterthurban. 1588-tól Zürichben teológiaprofesszor és főesperes. 1601-ben adósságai miatt menekülnie kellett. Nyomorúságos állapotban kóborolt hónapokig. Móric hessen-kasseli tartománygróf támogatásával Kasselbe költözött, ahol tanító lett, majd Marburgban teológusprofesszor. 1607-ben a teológia doktora. 1614-től haláláig lelkész is Marburgban. Wagenmann 1877.

Erastus, Georgius (Jiří Ers, †1643): 1614-től püspök a morvaországi Ivančicében, amely a cseh testvérek püspöki központjaként iskolával és nyomdával is rendelkezett. A fehérhegyi csata után 1620-ban id. Karel Žerotín (1564–1636) kralicei erődjébe menekült, ahol nemcsak könyvtárosként működött, hanem egy kis könyvkötőműhelyt is vezetett. 1628-ban – miután Karel Žerotínnak el kellett hagynia Morvaországot – Sziléziába távozott, ahol a száműzött cseh testvérek gyülekezetét vezette 1643-as haláláig. Filiczki 1605 szeptember 7-i albumbejegyzéséből csak annyi derül, hogy Erastus ekkor már készült hazaindulni, de hogy csak látogatóban volt-e Herbornban, vagy akár tanult is, nem tudjuk:

„*Herbornae iam iam inde in patriam abiturus*." Zitová 2011, 4. Karel Žerotínról, az ivančicei szellemi központról és ennek cseh irodalmáról lásd: Papp 2018, 18 (lj. 7), 52–54, 173–174.

Ernestus, Johannes: Filiczki nürnbergi születésű iskolatársa Marburgban. A Heidelbergbe készülő Filiczkinek 1611. március 13-án írta bejegyzését az albumába Marburgban.

Fabinus, Maximilianus (~ 1570–1612 után): Apja Lucas Fabinus az eperjesi iskola tanára, sikeres kereskedő és a szenátus tagja volt. 1570–1571 körül születhetett Késmárkon, és két testvéréről van tudomásunk: Euphemiáról (akit idősebb Johann Kraus vett feleségül 1594-ben), és Danielről. 1592-ben jogot tanult Strassburgban. Előtte talán Majna-Frankfurtban, Strasbourg után viszont már Bázelben. Peregrinációjáról 1593 végén, vagy 1594. február 10. előtt érhetett haza. 1596 áprilisában már biztos, hogy tanár az eperjesi iskolában. Valamikor 1594 és 1599 között köthetett házasságot egy Ferber vezetéknevű özveggyel. 1605 áprilisában követségben járt Prágában, 1607-ben Bécsben. 1612 előtt Fabinus már a városi szenátus tagja, talán már a diplomáciai utakra is ebben a pozíciójában küldték.

Faesch (Fäsch), Johann Jakob (1570–1652): Bázelben született. Apja Remigius Fäsch. Elemi iskoláját szülővárosában kezdte meg, majd Bázelben, Padovában és Genfben járt egyetemre. 1599-ben mindkét jogból doktorált Bázelben, ahol aztán a jogászprofesszor és városi tanácsos is. 1601-ben elveszi feleségül Caspar Bauhin lányát, Anna Maria Bauhint (1584–1650). 1652-ben halt meg szülővárosában. *CERL*: https://data.cerl.org/thesaurus/cnp00899689 (2023. 04. 25.)

Faukner a Funkenstein, Venceslaus: Filiczki görlitzi diáktársa.

Finck, Kaspar (1578–1631): Giessenben született. Mielőtt 1588-ban Marburgba került volna, utcai ékeklésel kereste a kenyerét. 1599-ben itt doktorált, majd 1607-től a fizika, metafizika, retorika és logika professzora és végül teológiaprofesszor volt. Nagyon sokat írt. 1631. június 25-én halt meg Coburgban. Beck 1878.

Frölich, Johann (†1608?): Leibicben (Ľubica, SK) született. 1575-ben Königsbergben, 1576-ban Rostockban tanult. 1587-ben Szepesváralján (Spišské Podhradie, SK), 1591–1600 között Leibicben, majd Stettinben (Szczecin, PL), és végül 1601-től 1608-ig Késmárkon iskolamester. 1587-ben talán lelkész is Szepesváralján. *ELEM I/1*, szerk. Csepregi 2014, 525.

Gessinius, Paulus (Pavel Ješín z Bezdězí): 1590 előtt született Prágában. 1605-ben Herbornban tanult, ahol 1606-ban Matthias Martini vezetése alatt disputált. 1607-ben a prágai egyetemen tanult. 1607–1608-ban a slaný-i iskola igazgatója. Jan Smil z Michalovic praeceptoraként (még 1611-ben is az) több német egyetemet is látogatott. 1617–1619-ben Prága Újváros írnoka. A cseh testvérek közösségének is tagja. 1618-tól több diplomáciai küldetésen is részt vesz. A fehérhegyi csata után száműzetésbe kényszerült, távollétében halálra ítélték. 1621-ben a franekeri akadémiára iratkozott be. Száműzetésben halt meg 1632 után. Truhlář, Hrdina, Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 1966b, 444–446; Vaculínová 2020b.

Geuselius, Abrahamus (Abraham Geysel, †1642): 1598 előtt született a baden-württembergi Calwban. Ballenstedt-Opperodéban halt meg. Talán Marburgban volt Filiczki iskolatársa.

Gisbicius, Paulus a (Pavel Litoměřický z Jizbice, 1581–1607): 1581. augusztus 16-án született Prágában. Prágában, Annabergben (1596), majd európai peregrinációja során Altdorf bei Nürnbergben, Wittenbergben (1601), és Leidenben (1602) tanult. 1599-ben avatták Prágában *poeta laureatus*szá. Komoly értelmiségi és udvari kapcsolatai voltak. Végül 1607. október 27-én éjjel az utcán egy párbajban leszúrta egy Fridrich Pětipeský z Chyš nevű nemes, akivel összeszólalkozott szeretőjének házában. Truhlář, Hrdina, Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 1966b, 456–479; Flood 2006, 659–660; Vaculínová 2009b; Vaculínová 2020c.

Glaser, Josias (1588/91–1648 után): Strasbourgban született. 1632-ben svéd diplomatakénnt Elzászban él, 1646 és 1648 között a francia követség tagja Münsterben. 1648-ban francia megbízott Strasbourgban. *CERL*: https://data.cerl.org/thesaurus/cnp00828869 (2023. 04. 25.)

Goclenius, Rudolph, id. (1547–1628): Korbachban született egy pékmester fiaként. 1564-től Erfurtban, 1567-től Marburgban, majd 1568-tól Wittenbergben tanult filozófiát. 1573-tól a korbachi városi iskola rektora. 1575-től a kasseli gimnázium igazgatója. 1581-től a fizika professzora Marburgban. 1589-től logika- és matematikaprofesszor is. 1603-tól egy kis ideig a logika és etika professzora. A marburgi egyetem ünnepelt, nagy tekintélyű büszkesége, akit nem tudtak átcsábítani más egyetemek, és egész életében Marburgban maradt, ahol 1628-ban halt meg. Freudenthal 1879; Stiening 2014; *LAGIS*: ID 5595 [https://www.lagis-hessen.de/pnd/119396181] (2022.06.21.)

Goclenius, Rudolph, ifj. (1572–1621): Wittenbergben született. Apja id. Rudolph Goclenius. 1591-ben szerezte meg magiszteri fokozatát Marburgban, majd 1601-ben doktorált orvostudományokból. 1608-tól fizika-, asztronómia- és aritmetika-professzor, 1611–1612-ben orvosprofesszor, majd 1612-től matematikaprofesszor Marburgban, ahol 1621-ben halt meg. *LAGIS*: ID 5596 [https://www.lagis-hessen.de/pnd/118717812] (2022.07.12.)

Goeddaeus, Johannes (1555–1632): az észak-rajna-vesztfáliai Schwertében született. 1568-tól Dortmundban járt iskolába. 1570-től Deventerben, majd megint Dortmundban. 1585-ben doktorált mindkét jogból Marburgban, ahol 1588-tól a jogtudományok professzora. 1593-ban a herborni főiskola rektora. 1605-ben rektor Marburgban. Számos ajánlatot kapott Heidelbergből és más neves intézménytől, de élet végéig Marburgban maradt. Müller 1879. *LAGIS*: ID 5573 [https://www.lagis-hessen.de/pnd/116700173] (2022.06.20.)

Goldast von Haiminsfeld, Melchior (1578–1635): a svájci Espenben született. A bajorországi Memmingenben járt gimnáziumba. 1594-től az ingolstadti egyetemen filológiát, jogot és teológiát tanult, majd 1595-től Altdorfban, ahol filozófiából szerzett magiszteri fokozatot. Ezután Genfben tanult tovább. 1599-től kutatásokat folytatott a Sankt Gallen-i levéltárban és könyvtárban. 1606-tól Majna-Frankfurtban élt, ahol városi, vagy hercegi történeító és jogász. 1632-től V. Vilmos hessen-kasseli tartománygróf (1602–1637) szolgálatában áll Giessenben, ahol 1635-ben hunyt el. Jelentős könyvtára volt. Több mint 400 levelet tartalmazó levelezését 1688-ban adták ki. A német történelem és jogtörténet egyik legfontosabb szerzője. Vasella 1964; Burmeister 2007; *Lagis:* ID 1204 [https://www.lagis-hessen.de/pnd/118696130] (2022.07.14.)

Görgői Görgey Kristóf (†1595): szepesi alispán, aki a Szepességben először csatlakozott a reformációhoz, és nagyjából 1580 körül ő is iskolát alapított testvérével Lászlóval (†1592) görgői (Spišský Hrhov, SK) birtokán. Nagy 1858, 437–443; Görgey 1916, 24–27, IV. tábla; Bruckner 1922, 491–493.

Grasser, Johann Jakob (1579–1627): Bázelben született. 1595-től itt kezdte meg egyetemi tanulmányait is, ahol 1601-ben szerezte meg magiszteri fokozatát filozófiából. De még ez előtt az évben koszorús költővé koronázta Paul Schede Melissus. 1604-től európai körútra indult. 1607-ben a velencei patrícius Ferrando Amaditól palotagrófi címet nyert el. 1610-től lelkészként is tevékenykedett. Hosszú betegeskedés után 1627-ben halt meg Bázelben. Flood 2006, 707–716; Marti 2014.

Griti, Johann Luz (1579–1639): a svájci Zuozban született. A Filiczki-album bejegyzése szerint 1614-ben már mindkét jog doktora és professzor. Rétoromán Újszövetség-fordítása már csak 1639-es halála után jelent meg 1640-ben.

Gross, Johann Georg (1581–1630): Bázelben született. 1604-től élete végéig, 1630-ig lelkészként is tevékenykedett. A bázeli egyetem teológiaprofesszora. *CERL*: https://data.cerl.org/thesaurus/cnp00970830 (2023. 04. 25.)

Gruter, Jan (1560–1627): tekintélyes polgári családban született Antwerpenben 1560. december 3-án. A nyolcvanéves háború miatt Angliába menekültek. 1577-től Cambridge-ben, majd Leidenben tanult, ahol 1584-ben jogi doktorátust szerzett. Ezután európai peregrinációra indult Franciaországba, Svájcba, Olaszországba és Németországba. Ezután Rostockban tartott történelemről előadásokat. 1590-ben Wittenbergben történelemprofesszor. 1592-ben kálvinista vallása miatt elveszíti állását. Ezután Heidelbergbe ment, ahol történelemprofesszori állást kapott. Innen ismerhette Filiczki. 1627. szeptember 20-án halt meg Heidelberg melletti birtokán.

Grynaeus, Johann Jakob (1540–1617): Bernben született, eredeti családi neve Grüner volt. Bázelben kezdte meg tanulmányait. 1551-ben iratkozott be az egyetem *artes* fakultására. 1563-ban a tübingeni egyetemre járt, ahol 1564-ben doktori címet nyert el. 1565-től rötelni első pap. 1569-ben vette feleségül Lavinia Catalanit. 1575-től a bázeli egyetemen ótestamentumi professzor. 1584-től Heidelbergben teológiaprofesszor. 1586-tól haláláig Bázelben professzor. *Adattár* 22, szerk. Szabó 1989, 5–8.

Gutberleth, Heinrich (1572–1635): Hersfeldben született. Marburgi egyetemi tanulmányai után a dillenburgi udvari iskolában tanár. 1601-től a herborni iskolában tanít, majd 1605-től a főiskolán logikát, fizikát, történelmet és szónoklattant oktat. 1619-től a deventeri latin iskola rektora. 1635-ben itt is halt meg. de Wal 1879; Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 2011, 142–143.

Hanisius, Georg (kb. 1574–kb. 1612): Friedeberg am Queisben (ma Mirsk) született. Bázelben iratkozott be az egyetemre 1596-ban, majd mindkét jog doktora lett (ezt jelzi is a Filiczki-albumban: *J.U.L. = Juris Utriusque Licentiatus*). 1600-as években már Görlitzben élt.

Hartmann, Johann (1568–1631): az alkimista, matematikus és paracelziánus orvos Ambergben született. 1583-tól Altdorf, Jéna, Lipcse, Helmstedt és Wittenberg egyetemeit látogatta, főként matematikát, logikát és retorikát hallgatott. Ezután Móric hessen-kasseli tartománygróf (1572–1632) udvari matematikusa lett, majd

Marburgban matematikaprofesszor. Itt végezte el orvosi tanulmányait is, 1606-tól orvos, majd a tartománygróf udvari orvosa. 1609-től – elsőként a világon – a marburgi egyetem kémiaprofesszora (*chymiatria*). Szenci Molnár Albert elsőszülött fiának, Molnár János Albertnek a keresztapja (Szenci Molnár, kiad. Szabó 2003, 207, 222). 1631-ben halt meg Kasselben. Kerstein 1966.

Havlík z Varvažova, Bartoloměj (Bartholomaeus Hawlichius a Warvaziova, 1552–1609): Rokycanyban született. Magiszteri fokozatát Prágában szerezte 1576. 1578-ban a padovai egyetemen tanult. Hazatérése után Rokycanyban a városi tanács tagja. Később írnok és tanácsos a prágai Újvárosban, ahol 1609. július 9-én halt meg. Truhlář, Hrdina, Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 1966b, 276–279; Kolářová 2020b.

Hegranus/Egranus, Johannes Paulus: Vogtland régióból származó herborni diáktárs, ahova 1605. április 24-én iratkozott be „Johannes Paulus Egranus ex Voitlandia" néven. Ekkor két cseh nemesnek volt a nevelője, Johannes Dobrzensky a Dobrzenicznek és Johannes Paczowskynak. Zedler, Sommer 1908, 43 (no. 1141).

Heinrich von Ortenburg (1594–1622)**:** Ortenburg grófja. 1604. szeptember 5-én iratkozik be Heidelbergben, majd 1612 szeptemberében Bázelben az egyetemre. Johann Philipp von Ortenburg öccse lehet. Pontosan ugyanazt a jelmondatát írja be 1604-ben Jacob Meyer Stammbuchjába. Wackernagel 1962, 137 (no. 27).

Helius, Johann Beatus (1553–1620): Bázelben született. Marburgban és szülővárosában folytatta egyetemi tanulmányait. 1576–1580 között logika- és retorikaprofesszor a bázeli egyetemen. 1585-től az egyetemi könyvtár könyvtárosa. 1589-től a bázeli gimnázium rektora. 1620-ban halt meg szülővárosában. *CERL*: https://data.cerl.org/thesaurus/cnp00482372 (2023. 04. 25.)

Hemmel (Hemel, Hemelius, Hemmelius), Richard (~ 1550–1621): magára több helyen is *Regiocurianus/Regiscurianus Francus*ként hivatkozik. Ezek szerint a bajor Bad Königshofen im Grabfeldben született – az egyetemi beiratkozásának időpontja alapján – 1550 körül. 1568–1569-ben iratkozott be a bázeli egyetemre, majd 1580 februárjában Heidelbergben találkozunk vele. 1580–1586 között evangélikus lelkipászor Mosbachban. A következő információ róla, hogy 1618-tól rektor volt Bensheimben, ahol 1621-ben halt meg. Egy szintén Heidelbergben 1614-ben és 1619-ben beiratkozó *Richardus Hemelius Heidelbergensis* valószínűleg a fia volt. Toepke 1886, 90, no.18, 270 (no. 149), 569; Wackernagel 1956, 188 (no. 171). Hemmel neve – főleg görög alkalmi versek mellett – számos kiadványban bukkan fel 1587 és 1599 között.

Henisch, Georg (1549–1618): Bártfán született, és Leonard Stöckel alatt kezdte meg a tanulmányait. A linzi gimnázium után Wittenbergben tanult 1566-tól, majd a lipcsei, a párizsi és a bázeli egyetemeket is végigjárta. Orvosi diplomát szerzett. 1576-ban feleségül vette egy augsburgi patrícius leányát, majd az augsburgi Szent Anna gimnáziumban kezdett logikát, matematikát, hébert, görögöt, latint és retorikát tanítani. 1580–1593 között Simon Fabricusszal együtt rektor. 1600-ban kiadta az augsburgi városi könyvtár nyomtatott katalógusát, amely így a legrégebbi nyomtatott közkönyvtári katalógus. Lenk 1969; Guitman 2017, 134–135.

Hertel, Johann: nysai származású. Filiczki albumában tűnik fel a neve 1615. július 10-ei lipcsei bejegyzésével.

Hodějovský z Hodějova, Adam z (Adamus ab Hoddiegova, †1640): id. Přech z Hodějova és Dorota Hrzánova z Harasova (†1613) fia. Testvéreivel 1604-ben a herborni *Paedagogium*ban, majd az egyetemen tanult. A pestis miatt Siegenben folytatták a tanulmányaikat, aztán 1608-ban Marburgban, 1611. április 2-án Heidelbergben, 1612 októberében Bázelben. Filiczki és Friedrich Schütz voltak a tanárai. A fehérhegyi csata után dán szolgálatba állt. Az 1626–1627-es csehországi parasztlázadás katonai parancsnoka. A parasztok vereségével végződő 1627. szeptemberi Neštětice-hegyi csata után Bernard, szász-weimari herceg (1604–1639) szolgálatába lépett. Később svéd szolgálatban is felbukkan. 1640-ben halt meg. Wackernagel 1962, 139 (no. 50).

Ifj. Hodějovský z Hodějova, Bernard z (Bernhardus ab Hoddiegova, †1646): Idősebb Přech z Hodějovský z Hodějova és és Dorota Hrzánova z Harasova (†1613) fia. A fehérhegyi csata után birtokainak jelentős részét elveszítette. Svéd szolgálatba állt, majd hazatérve Morvaországban halt meg.

Hodějovský z Hodějova, Bohuslav z (Bohuslavus ab Hoddiegova): id. Přech z Hodějova és Dorota Hrzánova z Harasova (†1613) fia. Testvéreivel 1604-ben a herborni *Paedagogium*ban, majd az egyetemen tanult. A pestis miatt Siegenben folytatták a tanulmányaikat, aztán 1608-ban Marburgban, 1611. április 2-án Heidelbergben, 1612 októberében Bázelben. Filiczki és Friedrich Schütz voltak a tanárai. Fennmaradt egy Szenci Molnár Alberthez írt 1607. augusztus 23-án kelt siegeni levele. Szenci Molnár, kiad. Dézsi 1898, 213–214; Wackernagel 1962, 139 (no. 49).

Hodějovský z Hodějova, Jan Jiří z (Johannes Georgius ab Hoddiegova, †1620/1621): id. Přech z Hodějova és Dorota Hrzánova z Harasova (†1613) fia.

A fehérhegyi csatát követően a lázadásban való részvétele miatt minden vagyonának elvesztésére ítélték, ám ekkor már nem élt. Valamikor 1620 végén, 1621 elején halhatott meg.

Id. Hodějovský z Hodějova, Přech z (Przechius ab Hoddiegova, 1566–1610): 1601-ben nyeri el a nemességet. 1603-ban Csehország 15. leggazdagabb nemese, az irodalom és kultúra jelentős bibliofil támogatója. Császári tanácsos, valamint tartományi bíró is volt, és többször töltött be tartományi kormányzói tisztséget a moldvai (1593–1594, 1596–1597), valamint kouřimi kerületben (1606–1607, 1608–1609). 1604-ben nyerte el a nemességet. 1610. április 4-én halt meg. Truhlář, Hrdina, Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 1966b, 312.

Ifj. Hodějovský z Hodějova, Přech z (Przechius ab Hoddiegova, 1595–1617): id. Přech z Hodějova és Dorota Hrzánova z Harasova (†1613) fia. Testvéreivel 1604-ben a herborni *Paedagogium*ban, majd az egyetemen tanult. A pestis miatt Siegenben folytatták a tanulmányaikat, aztán 1608-ban Marburgban, 1611. április 2-án Heidelbergben, 1612 októberében Bázelben. Filiczki és Friedrich Schütz voltak a tanárai. 1617. március 20-án halt meg. Benešovban temették el. Szenci Molnár Albertnek Siegenből írt két levele maradt fent 1608. január 2-áról és augusztus 1-jéről. Szenci Molnár, kiad. Dézsi 1898, 247, 280–281; Wackernagel 1962, 139 (no. 47); Truhlář, Hrdina, Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 1966b, 312.

Hodějovský z Hodějova, Smil z (Smilus ab Hoddiegova, 1588–1629): id. Přech z Hodějova testvérének, az 1595-ben elhunyt Jan z Hodějovának és Markéta Vencelíkovának a fia. Apja halála után nagybátyja volt a gyámja. Unokatestvéreivel 1604-ben a herborni *Paedagogium*ban, majd az egyetemen tanult. A pestis miatt Siegenben folytatta a tanulmányait, aztán 1608-ban Marburgban, 1611. április 2-án Heidelbergben, 1612 októberében Bázelben. Neki is Filiczki és Friedrich Schütz voltak a tanárai. Részt vett az ellenállásban, Bethlen Gábor követe is volt. A fehérhegyi csata után fő- és jószágvesztésre ítélték. Az elszegényedett „téli király", V. Frigyes (1596–1632) pfalzi választófejedelem szolgálatában Németalföldre költözött. 1629. január 17-én halt meg. Fennmaradt egy Szenci Molnár Alberthez írt 1607. szeptember 21-én kelt siegeni levele. Szenci Molnár, kiad. Dézsi 1898, 228; Wackernagel 1962, 139 (no. 48); Truhlář, Hrdina, Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 1966b, 312–313.

Hoen, Philipp Heinrich von (1576–1649): a pfalzi Diezben született. Szülővárosa után Herbornban tanult, majd Jénában és Marburgban jogot végzett. 1604-től a jogtudományok professzora, majd 1608-tól rektor Herbornban. Ugyanebben az

évben Dillenburgba költözött, ahol nassaui tanácsosnak nevezték ki (a Filiczki-album bejegyzése szerint október 1-jén még nem). 1627-től titkos tanácsos. 1649-ben Majna-Frankfurtban halt meg. Heck 1972.

Hoffmann, Philipp (†1626): freiburgi születésű jogász. A heidelbergi egyetemnek 1611–1612 és 1619–1620 között volt a rektora. Filiczki emlékkönyvébe rektorsága idején 1612. október 4-én. Toepke 1886, 621 (no. 387, 395).

Homonnai Drugeth Bálint (1577?–1609): Homonnai Drugeth István (1543–1598) fia. Bártfán és Eperjesen tanult, ahol Bocatius volt a tanára. 1603-tól Zemplén vármegye főispánja, majd Bocskai magyarországi hadainak főkapitánya. A Bocskai-szabadságharc egyik fontos forrása az 1605 júliusától novemberig tartó naplója. Bocskai őt nevezte ki utódjául. Később Habsburg-párti lett és Máramaros vármegye főispánja. 1608-tól országbíró. 1609. november 7-én halt meg mérgezés gyanújával. Borbély 2020.

Hradecký (Hradeczky), Martin: 1608-ban Marssovicius (Mašťov?) lelkésze, Filiczki – többek között – neki ajánlotta 1608-as siegeni disputáját.

Höschel, David (1556–1617): Augsburgban született, ahol a Szent Anna gimnáziumban kezdte meg tanulmányait. 1576–1577-ben a bajorországi Lauingen gimnáziumában folytatta, majd 1577 második felétől a lipcsei egyetemre iratkozott be. 1579-ben szerezte meg *artium magister* fokozatát Wittenbergben. 1581-től haláláig a Szent Anna gimnázium tanára, ahol 1593-tól rektor, és a városi könyvtár könyvtárosa is. Emellett számos görög nyelvű, filológus munkával sajtó alá rendezett szöveget adott ki. A kor *respublica litterariá*jának megbecsült tagja, többek között Jan Gruterrel, Isaac Casaubonnal, Joachim Camerariusszal és Justus Lipsiusszal is levelezik. 1617-ben halt meg szülővárosában. Lenk 1972.

Huber, Adam (Adamus Huberus a Risenpach, 1546–1613): Velké Meziříčíben született. A helyi iskola elvégzése után Wittenbergben tanult 1563-tól, ahol magiszteri fokozatot szerzett. 1567-től a prágai egyetemen találjuk, és a jezsuita Clementinumban orvosi praxist folytatott. Az 1570-es évek első felében praeceptorként kísérte tanítványait az európai egyetemeken. 1576-ban Bécsben tanult, majd 1577-től Marburgban. 1577-től orvosi, valamint Arisztotelész-előadásokat tartott a prágai egyetemen. 1578-ban Wittenbergben szerzett doktori fokozatot orvostudományokból. 1580-ban otthagyta a prágai egyetemet és megnősült. 1580 és 1584 között Litoměřicében volt városi orvos. 1585-ben visszaköltözött Prágába. 1600-tól II. Rudolf udvari orvosa és egy magániskolát is

nyitott nemesek és gazdag polgárok gyermekei számára. 1612-től az egyetem kancellárja, 1613. június 23-án halt meg Prágában. Truhlář, Hrdina, Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 1966b, 364–368; Storchová 2020

Hutter, Elias (†1606 után): Jénában tanult, majd 1577-től Lipcsében héber professzor. Német–héber szótáráról, poliglott kiadásairól, a humanista filológiai igénnyel sajtó alá rendezett, héber nyelvű Ószövetség-kiadásáról, valamint az Újszövetség héber fordítójaként is ismert. 1595-ben Naumburgban, majd 1597-ben Nürnbergben mint nyomdász és könyvkereskedő próbált boldogulni. Nem sikerült neki. 1604-ben adósságai miatt Majna-Frankfurtba menekült. Élete utolsó éveiről semmit sem tudunk, de Filiczki albumbejegyzése szerint 1606 nyarán Prágában tartózkodott. Arens 1974; Viskolcz 2007.

Hütter, Leonhart (1563–1616): Egy lelkész fiaként született a baden-württembergi Nellingenben, ahol aztán elemi iskoláját is végezte. 1581-től Strasbourgban tanult, ahol 1583-ban magiszteri fokozatot szerzett teológiából. Ezután Heidelbergben, Jénában, majd Lipcsében folytatta a tanulmányait, ahol 1593-ban Georg Mylius vezetése alatt a predestinációról szóló disputációja után elnyerte a teológiai doktori fokozatot. 1596-tól a wittenbergi egyetemen teológiaprofesszor. Háromszor volt az egyetem rektora. 1616 októberében hunyt el. Legfontosabb műve a *Compendium locorum theologicorum* 1610-ben jelent meg először (VD17 23:324968M). Steiger 2014.

Jafet, Bohuslav (Iaphetus, †1615): Uhlířské Janovice mellett született. 1601–1603 között a görlitzi gimnáziumban tanult, majd 1608-ban beiratkozott a marburgi egyetemre és 1609-ben Herbornban, 1610-ben Brémában tanult tovább. A cseh testvérek papjaként, fiatalon halt meg 1615-ben, amire kis epicedium-nyomtatványt adtak ki. Fennmaradt *album amicorum*a is, amely tartalmazza Filiczki első ismert versét. Truhlář, Hrdina, Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 1966b, 417–418.

János, II. (1584–1635): zweibrückeni herceg.

Jeszenszky János (Johannes Jessenius a Jessen, 1555–1621): Wrocławban született és itt is kezdte meg iskolai tanulmányait. 1572-től orvosnak tanult Wittenbergben. 1582-ben Rómába, majd Padovába utazott, ahol végül megszerezte az orvosi diplomáját is 1591-ben. 1592-ben hazatért Wrocławba, ott praktizált, majd 1602-ig Drezdában a szász hercegek udvari orvosa volt. 1594-től a wittenbergi egyetemen a sebészet és anatómia tanára, 1597-től az egyetem rektora. 1603-ban Prágába költözött. 1608-ban II. Mátyás udvari orvosa lesz Bécsben. 1616-ban visszatért Prágába, ahol 1617-től rektor lett. 1618 nyarán a cseh rendek Jeszensz-

kyt küldték a pozsonyi magyar országgyűlésre tárgyalni. A fehérhegyi ütközet után halálra ítélték, majd 1621. júl. 21-én Prágában megkínozták és felnégyelték. Truhlář, Hrdina, Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 1966b, 439–442; Magyar 2005; Kysučan 2020.

Jezierski, Daniel: 1597-ben Odera-Frankfurtban, 1603. június 24-étől 1605-ig Heidelbergben, 1605. augusztus 24-étől Genfben tanult. Paulus a Mełno Mełnowskival és a Stradomski fivérekkel együtt iratkozott be Bázelben 1613. július 17-én. Wackernagel 1962, 147 (no. 11).

Johann Philipp von Ortenburg (1592–1631): Ortenburg grófja. 1604. szeptember 5-én iratkozik be Heidelbergben, majd 1612 szeptemberében Bázelben az egyetemre. Később ezredes a svéd hadseregben. Valószínűleg Heinrich von Ortenburg bátyja. Wackernagel 1962, 137 (no. 26). https://www.deutsche-biographie.de/pnd1059717611.html [02.06.2023]

Juliane, Luise hercegnő (1594–1640): IV. Frigyes (1574–1610), pfalzi választófejedelem lánya.

Jungnitz, Christoph: heidelbergi matematikaprofesszor. 1612-ben Filiczki több magyar társával együtt nála lakott Heidelbergben.

Kahl (Calvinus), Johann (1550/1557–1614): Wetterben született 1550-ben vagy 1557-ben. 1571-től Marburgban, 1576-tól Heidelbergben tanult, ahol 1595-től haláláig a jogi kar professzora volt. Steffenhagen 1876.

Károlyi Zsuzsanna (1585–1622): Bethlen Gábor első felesége.

Kechelius a Hollenstein, Johannes: prágai patrícius. Egyike, akiknek Filiczki az 1610-es marburgi disputációját ajánlotta.

Ketteler, Wilhelm (Guilielmus, 1558–1620): livóniai nemes. Marburgban 1610. március 3-án és 1611. március 13-án írt Filiczki emlékkönyvébe.

Kepler, Johannes (1571–1630).

Kirchner, Hermann (1562–1620): ötéves korában elveszítette apját. Unoktaestvére nevelte fel. 1585-ben a rostocki egyetemre iratkozott be. 1588 körül érkezhetett Marburgba. 1594-ben poétikatanár. Ugyanebben az évben Regensburgban II. Rudolf koszorús költővé avatta. 1599-ben jogból doktorált. 1603-ban a poétika

és történelem professzora. 1607-ben, vagy 1608-ban retorikaprofesszor is. 1614-ben hirtelen minden tudományos és hivatali pozíciójáról lemondott. Flood 2006, 1000–1004; Galle, Kühlmann 2014.

Kisfalvai Literatus Tamás (Thomas Literatus de Kisfalva): Prágából írta neki Filiczki a költeményét valamikor 1603 és 1605 nyara között. Nem találtam nyomát, ki lehet a címzett. A vers arra utal, hogy földije, szomszédja, vagy akár rokona (*affinia vincula*) volt Filiczkinek, aki hazaírt és vigasztalja Tamást.

Klinger, Heinrich (Henricus Clingerius de Abieto, c. 1545–1607): Az 1540-es évek elején születhetett, tehát Filiczki mentoraként már hatvanas évei fölött járhatott. 1561 januárjában iratkozott be a wittenbergi egyetemre. Neve alapján a szászországi Tännichtből származik. (Flood szerint az aláírásában is szereplő *Mysiaemontanus* Mühlbergre vonatkozhat, míg a *de Abieto* talán a közelben lévő Holzminden településre. Flood 2006, 332. Viszont Clingerius 1605-ös kötetében Klinger maga írja a címben, hogy *de Abieto sive Tennicht in Mysia Montana*, vagyis a „szászországi Tännicht" – talán Elterlein mellett.) Wittenbergi tanulmányai után I. Keresztély, Anhalt-Bernburgi herceg szolgálatában állt. 1599-ben költözött Prágába. Flood 2006, 332 szerint valamikor 1602 előtt Paul Schede Melissus (1539–1602) avatta koszorús költővé. 1607 elején halt meg Prágában.

Kosminsky, Petrus (Piotr Kośmiński): lengyel nemes. Talán azonos azzal a kaliszi *podsędek*kel (*subiudex*), aki 1645. március 10-én részt vett a lesznói zsinaton. Wisner 1970, 108.

Kraus, Johann, ifj. (Crausius): Ólublói (Stará Ľubovňa, SK) születésű, id. Johann Kraus és Anna Wolkenstein fia. Az 1600-as évek elején Görlitzben tanult, talán 1604-ig. 1605. június 14-én a heidelbergi egyetemre iratkozott be. Tőle kapta Filiczki az album amicorumául szolgáló Alciati-kötetet 1603 elején.

Kumpsthoff, Johannes (1585–1636): nemesi család sarja, Heinrich Kumpsthoff (†1590) és Gertrud Pottgießer fia. Dortmundban született. Jogot tanult Marburgban. 1608-ból fennmaradt egy disputája. Filiczki versében azt írja, hogy a Lahn és Neckar mellett a Rajna is csiszolta a tudományát, ezzel talán strasbourgi tanulmányokra is céloz. 1611. március 7-én beiratkozott Heidelbergbe, ahol ugyanebben az évben le is doktorált. Disputációja fennmaradt. 1614-ben *Reichskammergerichtsadvokat*, és Speyerben jegyző, valamint alsó-szászországi hercegi tanácsos. 1622-ben klevei tanácsos. 1634-ben a Brandenburgi választófejedelem titkos tanácsosa. Emmerich am Rheinban halt meg. Toepke 1886, 252 (no. 26); *TPPP*, hrsg. Görtz 2018–2023.

Kunisch, Adam (?–1600): a késmárki líceum rektora a magyar hegymászás történetének első ismert „hegymászója” volt, aki rendszeresen vitte osztálykirándulásokra tanítványait a Magas-Tátrába. Melzer 1833, 324; Korenjak 2013. 1599 nyarán még kassai iskolában conrector. (Bocatius, szerk. Csonka 1990, 442, 550, lásd még Bocatius két további versét: 369–370, 375, és Kunisch két versét Bocatiusnak: 979, 1009.) 1600 szeptemberében viszont már Filiczki tanára Késmárkon. Filiczki albumbejegyzése alapján Kunisch halálának 1600-as időpontját leszűkíthetjük valamikor szeptember 1. utánra.

Kutnaur a Sonnenstein, Paulus (Cutnaur, Kuttnaur c. 1585–1628): polgár Prága óvárosából. 1604–1605 Herbornban, 1606-ban a marburgi, 1607-ben a heidelbergi egyetemen tanult. Disputációja a monarchiáról Philipp Heinrich von Hoen gondozásában 1608-ban jelent meg Herbornban (VD17 23:296842B). 1610-ből ismert egy gratulációja is Paulus Dubinus házassága alkalmából. A fehérhegyi csata után fej- és jószágvesztésre ítélték, de elmenekült. Mivel szerzőként még szerepel egy 1628-as epithalamiumkiadványban, de ugyanebben az évben felesége már újraházasodott, ezért 1628-ban kellett meghalnia. 1620-as *De elementis* című művét Filiczkinek ajánlotta. Truhlář, Hrdina, Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 1969, 121.

Küchler, Elias (1568–1632): 1593-tól tanár, 1597-től conrector, majd 1615-től rektor Görlitzben. Valamikor 1607 előtt koszorús költő. Flood 2006, 390–392; Truhlář, Hrdina, Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 1966a, 514–515; Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 2011, 93–94.

La Faye (Fayus), Antoine de (1540–1615): 1540-ben született Châteaudunben. 1568-ban genfi polgárságot kapott. 1574-ben Itáliában szerzi meg orvosdoktori fokozatát. 1576-tól filozófia-előadásokat tart a genfi akadémián. Théodore de Bèze közbenjárására 1578–1580 között a filozófia tanszéken tanít. 1579-ben lelkész Chancyban, majd 1580-tól Genfben. Titus Liviust és Josephus Flaviust franciára fordította. 1615-ben halt meg Genfben. Backus 2007.

Lajos Henrik (1594–1662): nassau-dillenburgi gróf. Herbornban is tanult, ahol az iskola támogatójaként 1608-ban, már tizennégyévesen rektor.

Lang, Joseph (~ 1570–1615): a filológus és parömiográfus Lang 1570 körül született a felső-elzászi Kaysersbergben. Strasbourgban filológiát tanult, majd tanította is az egyetemen, egészen 1603–1604-ig, amikor katolikus hitre tért. Elveszítette munkáját és öt gyermekével vándorolt, majd Freiburg im Breisgauban talált munkát, ahol az egyetem filológiai karának tagjaként retorikaprofesszor lett 1604-től. Később görög nyelvet is tanított, majd 1611-től a retorikát elhagyva,

görögöt és matematikát. Közben Freiburgban orvostudományból is doktorált 1613-ban. 1615 májusában halt meg. Valamikor koszorús költővé is avatták. Franck 1883; Flood 2006, 1079–1081.

Lascodius, Martinus (Laskói Márton?): talán Filiczki késmárki diáktársa. Versét ajánlotta Filiczkinek album amicorumában valamikor 1600–1602 között.

Laurentius Sialandus/Seelandus Danus, Jacobus (? 1585–1644): neve szerint dán származású, bár a holland Zeeland tartományt is jelzi. A dán Wrup nemesi család ifjainak praceptoraként valószínűleg 1606 júliusában iratkozott be Herbornban. Wackernagel azzal az 1585-ben Amszterdamban született holland teológussal azonosítja, aki először 1604. május 14-én iratkozott be Leidenben. Herborn után 1608. április 8-án Heidelbergben folytatta a tanulmányait, de nem *Danus*, hanem *Amstellus/Amsteldamensis* néven. Filiczki propemptikonja megerősíti ezt a feltevést. 1609. július 4-én aztán Bázelben tanul tovább, majd Genfben. Ha Wackernagelnek igaza van és a dán, valamint amszterdami Laurentius ugyanaz, akkor tanulmányai után több holland településen volt lelkész, és 1644. március 19-én halt meg. Toepke 1886, 239 (no. 22), 563; Zedler, Sommer 1908, 46 (no. 1226); Wackernagel 1962, 105 (no. 25).

Laurentius, Wencesilaus Praneis μικpobrtniczenus: A *μικpobrtniczenus* jelző a csehországi Brtnička falura utal. Elemi iskoláját Žatecben kezdte, majd 1609-ben baccalaureus, 1614-ben magister fokozatot szerez a prágai akadémián. 1611 októberében tanítványaival együtt beiratkozik az altdorfi akadémiára. 1613-ban a domažlicei iskola adminisztrátora. Egy Altdorf városához intézett orációja ismert 1611-ből és altdorfi disputációja 1612-ből. Truhlář, Hrdina, Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 1969, 142–143.

Lempius, Sigefridus: Lemppiusként van egy bejegyzése Bohuslav Jafet *album amicorum*ában 1609. augusztus 23-áról Marburgban. Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 2011, 173. Egy 1619-es kozmográfiai gyűjteményben felbukkan egy versrészlettel. Ritter 1619, 218.

Leonhardus a Nayenperka [Neuberg]**, Wenceslaus** (Linhart z Najenperka, Václav): Jan Linhart z Najenperka testvére. Egy másik albumbejegyzésből tudjuk, hogy 1610. július 14-én még Marburgban tartózkodik. Kostlán 2008, 32.

Leonharto/Leonardo a Neuenperck [Neuberg]**, Johannes** (Jan Linhart z Najenperka): Prágában született. 1603 őszétől Herbornban, 1607. szeptember 13-ától Heidelbergben, majd 1608-tól Marburgban tanult. Heidelbergben együtt iratkozott be Paulus Dubinusszal és Elias Acontiusszal. A fehérhegyi csata

után birtokainak egy részét elkobozták. A Johannes Opsimathes köré szerveződött, Herbornban tanuló nyolc prágai ifjú közül az egyik. Kostlán 2008, 32; Kostlán 2009, 67, lj. 39; Zedler, Sommer 1908, 230 (no. 1609). Truhlář, Hrdina, Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 1969, 163–164.

Linck, Johann (Johannes Linckius, c. 1560–1603): A szlovéniai Celjében született 1560 körül. 1598-ban avatták koszorús költővé Jénában. Linzben tanított tizenhat éven keresztül, majd 1602. október 14-étől Görlitzben tanár. Hirtelen 1603. július 20-án (vagy 27-én) halt meg, nagyjából amikor Filiczki elutazhatott Görlitzből.

Lipniczky a Przibenicz, Johannes (Jan Lipnický z Příbenic): „Johannes Lipnitski Pragensis" néven van nyoma a herborni matrikulában, amely szerint 1603-ban iratkozott be az őszi vizsgák után. A Johannes Opsimathes köré szerveződött, Herbornban tanuló nyolc prágai ifjú közül az egyik. Kostlán 2009, 67, lj. 39; Zedler, Sommer 1908, 230 (no. 1609).

Lophus (Cophus?) Zatacensis, Christophorus: zsolnai illetőségű, aki valószínűleg 1600 végén írt bele Filiczki emlékkönyvébe. A név kiolvasásában bizonytalan vagyok, egyik sem nevezhető gyakori névnek, de mivel létezik egy wittenbergi disszertáció (VD17 3:700897C) Daniel Lophus név alatt, végül a *Lophus* alaknál maradtam. Ráadásul a Cophusnak, ha a görög κωφός szóból képezzük, akkor 'bolond' jelentése is van. Lásd Mader: Cophaeus.

Losse, Wolfgang: filozófia- és orvosprofesszor Heidelbergben.

Lucius (Lutz), Ludwig (1577–1642): Bázelben született. Apja a Szent Péter-templom diakónusa, aki elkezdte latinul és görögül tanítani. Szülővárosában kezdte meg iskolai tanulmányait, majd az egyetemen 1594-ben filozófiából szerzett magiszteri fokozatot. Ezek után tartott Peter Ryff helyett matematika, majd 1598-ban Johann Buxtorf helyett héber előadásokat az egyetemen. 1604 és 1609 között különböző német városokban lakott, Regensburgban beiratkozott a jezsuita kollégiumba, hogy megírja a rend történetét. 1611-től Bázelben logikaprofesszor volt. 1619-ben részt vett a kötheni gimnázium létrehozásában. 1629-től a bázeli gimnázium inspektora. 1642-ben halt meg szülővárosában. Franck 1884; Marti-Weissenbach 2009.

Ludwig Casimir zu Sayn-Wittgenstein-Berleburg (1598–1643): Sayn-Wittgenstein-Berleburg grófja. Genfben tanult a testvérével együt. 1627-ben

feleségül vette unokatestvérét, Elisabeth Julianét. 1643. június 6-án halt meg Wetterben, amikor a svédekkel való tárgyalás után az útközben meglőtték. Filiczki albumába 14 évesen írt bele.

Malsburg, Christian von der (Christianus a Malsburgk): testvérével 1611 tavaszán talán Filiczki lakótársa Marburgban.

Malsburg, Otto von der (Otto a Malsburgk): testvérével 1611 tavaszán talán Filiczki lakótársa Marburgban.

Máriássy András (1558–1608): Máriássy I. Pál (†1587) és Sighér Anna fia. Katona. 1581-ben Báthory István, lengyel király szolgálatában megsebesült a livóniai háborúban. Felesége Görgey Margit, akitől hat gyereke született. 1608 március 19-halt meg. Nagy 1860, 308, II. tábla; Iványi 1917, XXI–XXVI; Bruckner 1922, 491–495.

Máriássy II. Ferenc (†1613): Máriássy I. Pál (†1587) és Sighér Anna fia. 1608-ban követ a pozsonyi országgyűlésen. Nagy 1860, 308, II. tábla; Iványi 1917, XXI–XXVI; Bruckner 1922, 491–495.

Máriássy II. Pál (1574–1644): Máriássy I. Pál (†1587) és Sighér Anna fia. 1613-ban márkusfalvi (Markušovce, SK) birtokán találkozott Szenci Molnár Alberttel, akit megajándékozott egy arannyal és egy tallérral. 1644. augusztus 7-én halt meg. Nagy 1860, 308, II. tábla; Iványi 1917, XXI–XXVI; Bruckner 1922, 491–495.

Martini, Jakob (1570–1649): 1570-ben született a szász-anhalti Langensteinben. Helmstedtben és Wittenbergben tanult, 1597-ben rektor az alsó-szászországi Nordenben. 1602-től logika- és metafizikaprofesszor, 1623-tól teológiaprofesszor Wittenbergben. Itt is halt meg 1649-ben. Tschackert 1884; Salatowsky 2015.

Martini, Matthias (Martinius, 1572–1630): 1583-tól Korbachban, majd 1586–1587-től Herbornban tanult. 1596-tól Herbornban, majd később Siegenben tanár. Exegézist, hébert, metafizikát, etikát és logikát tanított. Számunkra érdekes lehet a később Gyulafehérváron tanítóskodó Johann Heinrich Alsted, aki szintén a tanítványa volt. Leydeni egyetemi állás helyett, 1607-től inkább a lelkészi hivatalt vállalja el Emdenben. 1610-től aztán a brémai gimnázium rektora. A cseh testvérekkel is jó kapcsolatban volt. Menk 1990.

Mathebaeus, Christoforus (Krištof Mathebaeus Bohdanecký, †1658): Bohdanečben született, ott is kezdte meg elemi tanulmányait. Prágában járt egyetemre, és 1606-tól – mint a Filiczki-album beírása is bizonyítja – professzorként is dolgozott, ahol nyilvános disputákat tartott a halálról (*De morte*) és az üstökösökről (*De cometis*). 1610-ben otthagyta az egyetemet és Chrudimba költözött, ahol megnősült. 1658-ban halt meg. Truhlář, Hrdina, Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 1969, 277–281.

Mathaeus, Johann (1563–1621): Marburgban született. Szülővárosában és Heidelbergben tanult, majd a badeni őrgróf udvari orvosa. 1606-ban pestisdoktorként tűnik fel Hanauban. 1607-től orvosprofesszor Siegenben és Herbornban. Itt is hal meg 1621-ben. https://data.cerl.org/thesaurus/cnp00119449 (2023. 04. 25.)

Matthaeus, Antonius (Anton Matthäus, 1564–1637): Frankenberg an der Ederben született. 1585-ben Marburgban, 1586-ban Heidelbergben, majd Helmstedtben, Wittenbergben és megint Heidelbergben tanult. 1594-ben mindkét jog doktora Marburgban. Jogászprofesszor Herbornban 1594 és 1606 között. Ugyanitt rektor 1599–1600, 1605–1606. 1606–1624 között Marburgban, 1625–1637 Gröningenben tanít, ahol végül meg is hal. https://professorenkatalog.online.uni-marburg.de/de/pkat/gsrec/details?current=6&q=matthaeus (2023. 04. 29.)

Matthaeus, Reinhard: A Filiczki-album francia nyelvű bejegyzése is arra utal, hogy azonos azzal a marburgi diákkal, aki „Reinhardus Matthaeus, Marpurgensis"-ként irakozott be a genfi egyetemre 1602. november 1-én. Stelling-Michaud 1959, 134 (no. 1746).

Meisner, Balthasar, ifj. (1587–1627): Drezdában született. A városi iskola mellett magántanárok is tanították, így 1602-ben felvették a wittenbergi egyetemre. Idősebb Ägidius Hunnius házában lakott. 1604-ben, filozófia magiszteri fokozata után teológiát tanult. 1608-tól adjunktusként a tanít az egyetemen. Ezután tanulmányi körutat tett a giesseni, strasbourgi, bázeli és tübingeni egyetemen. 1611-től etika- és politikaprofesszor a filozófiakaron Wittenbergben. 1612-ben szerzi meg teológia doktorátusát, majd 1613-tól teológiaprofesszor lett. 1627. január 2-án halt meg. Sparn 1993.

Mełnowski, Paulus a Mełno: A Stradomski fivérekkel és Jezierskivel együtt iratkozott be a lengyel bárók praeceptoraként a bázeli egyetemre. Wackernagel 1962, 147 (no. 12).

Meyer, Wolfgang (1577–1653): Bázelben született és ott is halt meg. 1605-től lelkész a ma már Bázel egyik kerületébe tartozó St. Albanban, majd 1630-tól haláláig a bázeli székesegyházban főesperes. 1612-től a dogmatika professzora az egyetemen. *CERL*: https://data.cerl.org/thesaurus/cnp01106262 (2023. 04. 25.)

Michalovic, Jan Smil z (~ 1598–?): cseh nemes. Paulus Gessinius volt a nevelője, akivel 1608 és 1610 között Németországban utazgatott. Meglátogatta Greifswald, Majna-Frankfurt, Lipcse, Wittenberg, Rostock, Helmstedt, Marburg, Giessen és Jéna egyetemeit. 1610-ben Gessiniusszal beiratkozott a heidelbergi egyetemre, 1614-ben Padovában, 1617-ben Orléans-ban, majd fél év múlva Leidenben folytatta jogi tanulmányait. A fehérhegyi csata után elmenekült az országból. Truhlář, Hrdina, Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 1969, 326–327.

Minor Caismarcensis, Johannes: ahogy neve is mutatja, késmárki. 1603. szeptember 24-én Görlitzben iratkozik be, 1604-ben – valamikor október 16-a után – Odera-Frankfurtban, majd 1606. augusztus 23-ától Wittenbergben tanult. Friedlaender 1887, 487; Szögi 2020, 186 (no. 260).

Miskolci Csulyak István (1575–1646).

Molther, Johannes, id. (1561–1618): A hesseni Battenbergben született. 1578-ban iratkozott be a marburgi egyetemre. 1580 és 1584 között iskolamester szülővárosában, majd Grünbergben, ahol 1587-től lelkész is. 1594-től a héber nyelv professzora Marburgban, ahol 1595-ben megszerezte teológiai doktorátusát is. 1599-től Friedbergben lelkész, majd 1605-től a teológia és héber nyelv professzora ismét Marburgban, ahol 1618-ban halt meg. *LAGIS*: ID 8580 [https://www.lagis-hessen.de/pnd/124150950] (2022.06.20.)

Móric hessen–kasseli tartománygróf (1572–1632): lutheránusként nőtt fel, de 1605-ben áttért a kálvinista hitre. A tudomány és kultúra nagy támogatója. Maga is kiváló zenész, őst komponista is. Heinrich Schütz és John Dowland patrónusa. Kasselben felépítette Németország első kőszínházát. Szenci Molnár, kiad. Szabó 2003, 223.

Moynerus Gallus, Johannes (1590?–?): montaubanból származó francia diáktársa Filiczkinek Herbornban, ahova 1605. január 21-én iratkozott be „Johannes Moinerius Montalbanensis Gallus” néven. Van adat róla még 1604. május 30-áról is, amikor Moynerius néven beiratkozott a heidelbergi egyetemre, de kis-

korúsága miatt nem tehette le az esküt (ob aetatem non iuravit). Ebből kikövetkeztethető, hogy nagyjából 1590-ben született. Zedler, Sommer 1908, 42 (no. 1108); Toepke 1886, 221 (no. 77).

N. Georgius: Filiczki – többek között – neki ajánlotta 1608-as siegeni disputáját, de valamiért kipontozta a nevét. Annyi tudható meg az ajánlásból, hogy ekkor Neveklov lelkésze volt.

N. N. ?: a monogramot nem tudtam feloldani. Filiczki verséből annyit lehet kihámozni, hogy nemesember, aki a császári udvarban volt tanácsos, de elhagyta az udvari életet.

Niemczanius, Paulus (Pavel Němčanský): Horní Dunajovicében született. 1605-ben a herborni paedagogiumba, 1606 októberében a főiskolára iratkozik be. 1613 áprilisától Brémában tanul. 1615-ben a Mladá Boleslavi iskolában volt tanár. Ez idő tájt megnősült. 1630-ban még életben volt. Truhlář, Hrdina, Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 1973, 20–21.

Nolde, Ernst (Ernestus Noldus Livonus): református tanár. Danzig közelében született. Gazdag livóniai nemesi családból származott, apja Gerhard Nolde. 1599. március 29-én a heidelbergi egyetemre, 1600. október 16-án a herborni főiskolára iratkozott be, majd ismét Heidelbergben teológiát hallgatott 1603–1604-ben. Herbornba visszatérve 1605-ben feleségül vette Johannes Piscator lányát, Johannethát. A főiskolán először héber és francia nyelvet tanított, majd a filozófia professzora lett. Örökségéhez ekkor még nem jutott hozzá, ezért egyre népesebb családjával meglehetősen nagy adósságot halmozott fel. 1618 szeptemberétől a Beuthen an der Oder-i főiskolán volt a „kegyesség”, 1619 júniusától pedig a teológia professzora. 1622 májusában hazaköltözött családjával a birtokaira (más forrás szerint Toruńba). Szenci Molnár, kiad. Szabó 2003, 224. Kostlán 2009, 80–81.

Nostitz (Nostiz), Caspar a: sziléziai nemes. A cseh irodalomtörténet egy mondat erejéig, de jegyzi: Truhlář, Hrdina, Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 1973, 46.

Opsimathes, Johannes (1568–1620 után): 1568. december 23-án született a morvaországi Morkovicében. Eredeti vezetékneve is erre utal: Jan Morkovský, de a Mrkvička nevet is használta. Az *Opsimathes* humanista név arra utal, hogy későn kezdett el tanulni. A cseh testvérek tagjaként valószínűleg az ivančicei iskolában kezdte meg tanulmányait. 1592-ben – feltehetően kálvinista nézetei miatt – kilépett a gyülekezetből, de tagjaival nem szakította meg a kapcsolatot. 1603-ban,

majd 1606-ban is beiratkozott a herborni főiskolára. Zedler, Sommer 1908, 39 (no. 1010), 46 (no. 1218). Európai utazásait *album amicorum*ából lehet rekonstruálni. Az album 1620. július 4-ei prágai bejegyzése az utolsó információ róla. Truhlář, Hrdina, Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 1973, 67–68. Opsimathes életének és a róla szóló irodalomnak legfrissebb összefoglalását lásd: Kostlán 2009, 62–71.

Paczowsky, Johannes: cseh nemesifjú. Valószínűleg ő az, aki „Johannes Georgius Patzmoski a Libui" néven szerepel a herborni matrikulában és valamikor az 1605. év tavaszi vizsgái (*post examen vernale*) után iratkozott be Nicolaus Sekerkával és Johannes Dobrzensky a Dobrzenicz-cel együtt. Nevében az „*a Libui*" talán a cseh Město Libavá településre utal. Az ekkortájt szintén beiratkozott Johannes Paulus Hegranus volt a tanítója. Zedler, Sommer 1908, 233 (no. 1735).

Palocsai Horváth György: nedeci (Niedzica, PL) birtokos, aki aztán Bocskai István testvérét, Krisztinát vette feleségül. Nagy 1862, 90–91. Szabó 1998, 172–173, 174, 176.

Papa, Friedrich (1556–1607): 1581-től tanár a görlitzi gimnáziumban.

Pareus, David (1548–1622): Eredeti neve Wängler. Fontos korai református teológus, Johann Philipp Pareus apja. 1548-ban született a sziléziai Frankensteinben. Először patikusnak, majd cipésznek tanult. 1564-ben Christoph Schilling hirschnergi iskolájába iratkozott be, majd 1566-tól a heidelbergi Collegium Sapientiaeben tanult. Apja kitagadta örökségéből. 1571-ben lelkész Niederschlettenbachban, majd fél évvel később a heidelbergi Paedagogiumban tanár. 1573-ban Hemsbachban, 1577-től Oggersheimben, 1580-tól Winzingenben lelkész. 1584-től a Collegium Sapientiae tanára, majd 1591-től igazgatója. 1593-ban doktorált teológiából. 1598-tól Ószövetségi, majd 1602-től Újszövetségi exegézist tanított. 1621-ben a spanyol csapatok elől Annweilerbe, majd Neustadtba menekült. 1622 májusában tért vissza Heidelbergbe, ahol júniusban meg is halt. Himmighöfer 2001.

Pasor, Georg (1570–1637): Waldbrunn-Ellarban született 1570-ben. 1591-ben Herbornban tanul Piscator irányításával, aki a görög és héber nyelvet oktatta. Lausanne és Genf után Siegenben fejezte be a tanulmányait 1594-ben. 1597-től tanár Herbornban, 1607-től teológia- és héberprofesszor. 1626-tól görögprofesszor Franekerben, ahol 1637-ben halt meg. Leginkább grammatikusként és az Újszövetség lexikográfusaként ismert. Cuno 1887.

Pauli Dantiscus, Georgius (1586–1650): Danzigban született. 1608-tól Heidelbergben filozófia- és matematikaprofesszor. „Magister Georgius Pauli, Dantiscanus" néven iratkozott be a bázeli egyetemre 1612 októberében, ahol november 24-én le is doktorált teológiából. 1613-tól haláláig etikát és politikát tanított a danzigi *gymnasium*ban. Wackernagel 1962, 138 (no. 39); Bertling 1887.

Pécseli Király Imre (kb. 1595–kb. 1641): Pécseli Királyról és munkáiról lásd: *RMKT* XVII/2, kiad. Jenei, Klaniczay, Kovács, Stoll 1962, 250–280. Munkájáról a legfrissebb és legrészletesebb összefoglalás: Kecskeméti 2007.

Petzinger (Pecingar) z Bydžína, Albrecht Ctibor: cseh nemes. 1607-ben, az őszi szemeszterre iratkozik be a herborni Paedagogiumban (*Pecyngerius* néven) öccsével, Hermann Wilhelmmel. Zedler, Sommer 1908, 237 (no. 1898). A fehérhegyi csata után öccsével együtt elmenekült Csehországból.

Peczinger (Pecingar) z Bydžína Heřman Vilém: cseh nemes. 1607-ben, az őszi szemeszterre iratkozik be a herborni Paedagogiumban (*Pecyngerius* néven) bátyjával, Albrecht Tiburtiusszal. Zedler, Sommer 1908, 237 (no. 1899). Horní Vlčkovicében egy kis várat építtetett székhelyéül. A fehérhegyi csata után bátyjával együtt elmenekült Csehországból.

Pelargus, Nicolaus (1568–1615 után): Rakovníkban született 1568 augusztusában. Baccalaureatusát a prágai egyetemen szerezte 1591-ben. 1600-tól a prágai császári kancellária munkatársaként, jegyzőként és fordítóként dolgozott. 1600. július 5-én avatták koszorús költővé. Halálának idejét nem ismerjük, de 1615-ben még életben volt. Életéről részletesebben lásd: Truhlář, Hrdina, Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 1973, 136–138; Flood 2006, 1503–1504.

Peristerius (Columbanus, Holoubek), Václav Jiří (1586–1643), Kutná Hora-ban született. 1603–1607 között Görlitzben tanult. 1608-től Prágában tanul, tanára Johannes Campanus hatására kezdett el a költészettel foglalkozni. 1610-ben szerzi meg magiszteri fokozatát. 1612-ben beiratkozott Strasbourgba orvosnak tanulni. 1613-tól prágai és Kutná Hora-i iskolákban tanított, rektor is volt. 1616-ban megházasodott Kölnben, ahol 1618-tól a városi tanács tagja. 1628-ban vendéglőt nyit. 1643-ban halt meg. Truhlář, Hrdina, Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 1973, 141–144.

Petrzwaldsky a Petrzwald, Dionysius-Bernhardus (Bernard Diviš Petřvaldský z Petřvaldu, c. 1592–1644): cseh nemes. Apja Hanuš Petřvaldský z Petřvaldu, anyja Libuše Brtnická z Valdštejna. 1608. október 4-én Filiczkivel együtt iratkozott

be a marburgi egyetemre, majd 1611. április 2-án ismét egyszerre iratkoztak be a heidelbergi egyetemre. Később katolikus hitre tért és 1622-ben feleségül vette Kunhuta Kateřina Prakšická ze Zástřizlt. Caesar 1882, 37; Toepke 1886, 253 (no. 56); Frimlová 1991; Halada 1992, 114–115.

Philemon, Johannes (~1587–1632 után): 1587 körül született Lovosicében. 1603-tól Görlitzben, 1604-től Herbornban, 1607-től Siegenben, majd ugyanezen év októberétől a marburgi egyetemen tanult. 1614-ben Leidenben teológiát hallgatott. 1632-től történelemprofesszor Bredában. Truhlář, Hrdina, Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 1973, 162–163.

Pincier, Johann (1556–1624): a hesseni Wetterben született. Marburgban és Heidelbergben folytatta orvosi és természettudományi tanulmányait. Fokozatszerzése után Lengyelországba utazott, ahol egy lengyel mágnás orvosaként dolgozott. 1581-ben hazatért és rögtön Itáliába indult, ahol 1582-ig maradt. Ezután Bázelben doktorált, majd Marburgba költözött. VI. János 1584-ben udvari orvosává és a herborni főiskola tanárává nevezte ki. Előadásai miatt igen népszerű volt a diákok körében. Háromszor nevezték ki rektornak: 1591-ben, 1594-ben és 1603-ban. 1607-ben a marburgi egyetemen folytatta az oktatást, ahol 1624-ben halt meg. Otto 1888a.

Piscator, Johann (1546–1625): Strasbourgban született Fischer néven, itt is kezdte meg tanulmányait. Tübingenben járt egyetemre, majd Strasbourgban lett professzor. 1574–1577 között Heidelbergben tanár. 1584-től haláláig a herborni főiskola teológiatanára, többször rektor is volt. Főként exegézissel foglalkozott. A lutheránusok által gúnyosan *Strafmichgott-Bibliá*nak nevezett bibliafordítását sokáig használták. Cuno 1888.

Platter, Felix (1536–1614): Bázelben született. Iskoláit szülővárosában kezdte és 1552-ben a bázeli egyetemen folytatta. Ugyanebben az évben már Montpellierben folytatja orvosi tanulmányait. 1556-ban megszerzi baccalaureus fokozatát, majd egy rövid francia, német utazás után 1557-ben Bázelben ledoktorált. Ugyanebben az évben ő volt az első, aki halottat boncolt Németországban. Ezután a gyakorlati orvostan professzora és városi orvos. Az egyetemen később hatszor választották meg rektornak. Botanikus kertet és anatómiai teátrumot alapított Bázelben, ahol 1614. július 28-án halt meg. Pastenaci 2001; Koelbing 2010.

Platter, Thomas, ifj. (1574–1628): Bázelben született. Nyolcéves korában meghalt az apja, id. Thomas Platter, ezután féltestvére, az orvosprofesszor Felix Platter nevelte. 1595 és 1600 között európai tanulmányutat tett, amelynek költségeit

Felix Platter fedezte. Montpellier-ben szerezte meg baccalaureátusát orvostudományból, majd 1600-ban Bázelben doktorál. Felix halála után az anatómia és a botanika, majd 1625-től a gyakorlati orvostan professzora a bázeli egyetemen. Három év múlva halt meg szülővárosában. Bonjour 2010.

Polánkai Horváth László (Ladislaus Horwat de Polánca): neve Polyánfalura (Poľanovce, SK) utal. Talán a késmárki városi szenátus tagja, mert Filiczki a fáradhatatlan Horváth László szenátusi munkájára többször is utal versében, és azonos lehet azzal a császári és királyi tanácsossal, akit Bruckner 1922 (212, 216, 217, 226) többször is megemlít monográfiájában, és aki azzal a Görgey Kristóffal volt követségben, akinek szintén írt egy verset Filiczki.

Polycarpus, Martin (1578–1607): Hradec Královéban született. 1599-ben beiratkozott a wittenbergi egyetemre, ahol 1601-ben szerzett magiszteri fokozatot. 1602. augusztus 17-én a heidelbergi egyetemre iratkozott be. Hazatérve tanári és egyházi hivatalt viselt. 1607. március 19-én halt meg. Truhlář, Hrdina, Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 1973, 225–226.

Pomnickio, Tobias a: neve talán a lengyelországi Pomnik (németül Pomnick) településre utal. Filiczki albumában bukkan fel a neve 1615. július 10-ei lipcsei bejegyzésével.

Poteratius, Thimotheus: a svájci Rougemont-ból származó frankfurti lelkész.

Praetorius Berlinensis, Caspar (†1624): 1594-ben Iglón (Spišská Nová Ves, SK) iskolamester. 1601-től Ambrosius Lahm Sebestyén utódjaként késmárki első lelkész 1624-ig. Klein II, 1789, 395–402; *ELEM I/2*, szerk. Csepregi 2015, 335.

Praetorius, Matthaeus: az Iglón (Spišská Nová Ves, SK) született. Először Ménhárdon (Vrbob, SK), majd 1603-tól Szepesbélán (Spišská Belá, SK) lelkész. Klein II, 1789, 403–409; *ELEM I/2*, szerk. Csepregi 2015, 337.

Przystanowski de Przystanow, Andreas: Lengyel nemes, aki testvérével, Samuellel 1613. október 4-én iratkozott be a bázeli egyetemre Samuel Czaplinski felügyelete alatt. Előtte, 1611 augusztusában Heidelbergben jártak. Wackernagel 1962, 150–151 (nos. 46, 47, 48, 49.)

Przystanowski de Przystanow, Samuel: Lengyel nemes, aki testvérével, Andreasszal 1613. október 4-én iratkozott be a bázeli egyetemre Samuel Czaplinski felügyelete alatt. Előtte, 1611 augusztusában Heidelbergben jártak. Wackernagel 1962, 150–151 (nos. 46, 47, 48, 49.)

Quadfasel von Selbach, Konrad Wilhelm: 1601 januárjában iratkozik be a herborni Paedagogiumba (*Quatfasel*). 1609-ben egy giesseni disszertációt neki is ajánlott a szerző, Christoph Kalt (VD17 12:175048R), míg 1610-ben Friedrich von Salhausen disszertációjához (VD17 14:677071B) írt egy verset (E1^{v}–E2^{r}).

Rem/Rehm, Georg (1561–1625): Augsburgi patrícius családban született 1561. január 4-én Lechstadtban. Nürnbergben kezdte meg tanulmányait, majd 1575-től Hieronymus Wolf tanítványaként Augsburgban folytatta. 1579-től Strasbourgban és Tübingenben, 1587 áprilisától Bázelben tanult, majd valahol jogi doktorátust szerzett. 1589-től a Wied grófok udvari tanácsosa, majd 1600-tól Nürnbergben volt jogtanácsos. Szenci Molnár Alberttel is szoros kapcsolatban volt, latin–magyar szótárához üdvözlőverset írt. 1625. augusztus 15-én halt meg Nürnbergben. Wackernagel 1956, 353 (no. 100); Szenci Molnár, kiad. Szabó 2003, 230.

Rhodius, Jodocus (Rhode): herborni születésű. 1599–1600-ban az elemi iskola negyedik osztályába járt. 1604 októberében elvégezte az első osztályt és folytatta a tanulmányait a főiskolán. 1605-ös Matthias Martini elnöklete alatt zajlott disputája fennmaradt (Filiczki, Rhode 1605). A herborni matrikula bejegyzése szerint később genfi polgár. Zedler, Sommer 1908, 222 (no. 1313), 42 (no. 1088).

Rittershausen, Konrad (1560–1613): tudós családból származott. 1580-ig tanult a braunschweigi Katharineumban. 1580–1584 között a helmstedti egyetemen, majd 1584-től 1590-ig Altdorfban, majd 1590–1591-ben az ingolstadti katolikus egyetemen tanult. Jogot, filozófiát és teológiát is hallgatott. 1591-ben lett mindkét jog doktora Bázelben. 1591-től 1613. május 25-ei haláláig az altdorfi főiskola jogászprofesszora volt. 1599-ben nürnbergi városi tanácsossá nevezték ki. 1602–1603-ban rektor, 1606–1607-ben prorektor. Kiterjedt levelezést folytatott. Kétszer házasodott. Termékeny költő és tudományos író, jelentős jogtudományi értekezéseket hagyott hátra. Duve 2003; Mährle 2017.

Rosacinus/Rosinus a Carlsperga Adam (?–1624): Sušicéből származott. 1575–1577 között Kutná Horában Johannes Rosacius tanítványa. 1580-tól a prágai egyetemre járt, ahol 1581 szeptemberében baccalaureátusi, 1584 júniusában magiszteri fokozatát szerezte meg. 1581 és 1589 között több prágai iskolában is működött. Majd professzorként Arisztotelészről tartott előadásokat. 1594-ben megházasodik. Három fia és két lánya született. 1624. január 23-án halt meg Sušicében. Truhlář, Hrdina, Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 1973, 348–355.

Rosinus a Jawornik, Elias, id. (Eliáš Rozín z Javorníku): prágai polgár és tanácsos. Georgius Carolides barátja. Anna, első házasságából született egyetlen leánya 1599. október 4-én, tizenöt éves korában meghalt. Három fiát is ismerjük: Jan Jiřít, ifj. Eliášt és Samuel Benjamint. A fehérhegyi csata után fej- és jószágvesztésre ítélték. Kegyelmet kapott, de birtokait elvesztette. Truhlář, Hrdina, Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 1973, 369–370.

Rosinus a Jawornik, Elias, ifj. (Eliáš Rozín z Javorníku): id. Elias Rosinus fia. 1600-tól Görlitzben, majd először 1603-ban az őszi vizsgák után, aztán 1605. november 20-án iratkozik be Herbornban. Utána Wittenbergben, majd Marburgban tanul. Zedler, Sommer 1908, 45 (no. 1190), 230 (no. 1611); Truhlář, Hrdina, Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 1973, 369.

Rosinus a Jawornik, Georgius (Jiří Rozín z Javorníku): a prágai polgár, Daniel Rozín z Javorníku fia. 1605. november 25-én egyszerre iratkozik be Samuel Rosinusszal Herbornban, aki valószínűleg a testvére volt. 1607-ben Siegenben tanul, ahol márciusban kiadják a disputáját. Zedler, Sommer 1908, 45 (no. 1194); Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 2011, 250.

Rosinus a Jawornik, Johannes-Georgius (Jan Jiří Rozín z Javorníku): ifj. Elias Rosinus testvére, a matrikulában: *germani fratres*. 1600-tól Görlitzben, majd először 1603-ban az őszi vizsgák után, aztán 1605. november 20-án iratkozik be Herbornban. Utána Wittenbergben, majd Marburgban tanult. Zedler, Sommer 1908, 45 (no. 1189), 230 (no. 1607).

Rosinus a Jawornik, Samuel: az a Samuel Rosinus, akinek Filiczki a genthliacumot írta, valószínűleg nem azonos Samuel Benjamin Rosinusszal, id. Elias Rosinus fiával, mert Samuel Benjamin 1619-ben szerzi meg a baccalaureátusát Prágában. Akinek Filiczki írta versét, az 1603-ban az őszi vizsgák után, majd 1605. november 25-én iratkozott be Herbornban. A Johannes Opsimathes köré szerveződött, Herbornban tanuló nyolc prágai ifjú közül az egyik. A korszakból ismert egy Samuel Rosinus, aki később gyógyszerészként dolgozott Rakovníkban. Nem lehetetlen, hogy a herborni diák azonos a gyógyszerésszel és Georgius Rosinus testvére, vagyis Samuel is a prágai Daniel Rosinus fia. Kostlán 2009, 67, lj. 39; Zedler, Sommer 1908, 45 (no. 1193), 230 (no. 1608); Truhlář, Hrdina, Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 1973, 370.

Ryff, Peter (1552–1629): Daniel Ryff takács fiaként született Bázelben. 1576-ban szerzi meg magister artium fokozatát szülővárosában. 1584-ben doktorált orvos-

tudományból. 1586-tól matematikaprofesszor, 1596-tól az orvosi kar tagja. Később az egyetemi könyvtár könyvtárosa, 1608–1609 és 1616–1617 között rektor. 1629-ben halt meg szülővárosában. Marti-Weissenbach 2010.

Schmuck, Vincentius (1565–1628): Schmalkaldenben született 1565. október 17-én a városi tanácsos és nyomdász fiaként. Szülővárosában kezdtem meg elemi tanulmányait, amit 1579-ben Schleusingenben folytatott. 1585-től a lipcsei egyetemre járt, ahol 1588 januárjában szerezte meg filozófiából magiszteri fokozatát. A lipcsei tanács 1589-ben kinevezte tanárnak a Nikolaischuléba, ahol 1591-ben rektor lett. 1592-től filozófiát tanít az egyetemen. 1606-ban doktorátust szerzett teológiából. 1617-ben a teológia első professzora. 1620-ban az egyetem rektora. 1628. február 1-jén halt meg. https://de.wikipedia.org/wiki/Vincentius_Schmuck [2023. 06. 02.]

Schröder, Johann (1572–1621): a hesseni Schlitz településen született. 1583-tól a hersfeldi apátsági gimnáziumban tanult. 1589-ben Marburgban kezdte meg egyetemi tanulmányait, 1592-ben szerezte meg magiszteri fokozatát filozófiából. Aegidius Hunnius gyermekeinek házitanítója, akit 1592-ben követett Wittenbergbe. Itt 1599-ig tovább tanult az egyetemen, ahol teológiából felajánlották neki a doktori címet, de visszautasította. Ugyanebben az évben a hesseni Lauterbach lelkésze, 1604-től szuperintendens Schweinfurtban, majd 1611-től a nürnbergi Szent Lőrinc-templom papja. 1621-ben halt meg Nürnbergben. Tschackert 1891.

Schönfeld, Gregor, id. (1599–1628): 1559-ben született, Wittenbergben szerezte meg teológiai doktorátusát 1591-ben. 1592 és 1599 között udvari lelkész Kasselben, majd 1599 és 1600 között a kasseli Collegium Mauritianum professzora. 1600-tól szuperintendens. 1608-ban és 1612-ben a marburgi egyetem rektora. 1611-től 1618-ig a teológia első professzora Marburgban. (A Filiczki-album bejegyzése alapján már 1611. március 12-én professzor volt.) Kasselben halt meg. *LAGIS*: ID 9190 [https://www.lagis-hessen.de/pnd/11538922933183] (2022.06.20.)

Schütz, Friedrich (Frideric Schultz): Freibergben született. Ifjabb Přech z Hodějova praeceptora, és valószínűleg Filiczki herborni tanára volt. 1605. szeptember 24-én Herbornban vette feleségül Elisabeth Oleviant. Truhlář, Hrdina, Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 1982, 82–83.

Seenuss, Adamus: karintiai nemes. „*Adamus Seenuss a Freidenberg, nobilis Carinthius*" néven iratkozott be a heidelbergi egyetemre 1611. augusztus 11-én. Toepke 1886, 255 (no. 134).

Seidlitz, Melchior: 1605. július 29-én iratkozott be az Odera-Frankfurti egyetemre. 1609-ben Filiczki lakótársa Marburgban. Friedlaender 1887, 496.

Sekerczae a Sedczio, Nicolaus (Mikuláš Sekerka ze Sedčic): A nemesi családból származó Nicolaus 1605-ben Siegenben, 1606-ban Herbornban, majd 1607. május 25-étől a marburgi egyetemen tanult. Később egy ideig Bázelben is tartózkodott. Truhlář, Hrdina, Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 1982, 40–41.

Selbach Quadfasel, Gottfried von: Filiczki albumába írta be a nevét 1605-ben.

Selbach, Katharina von: Filiczki albumába írta be a nevét 1605-ben.

Smirziczky a Smirzicz, Jaroslaus (Jaroslav Smiřický ze Smiřic, 1588–1611): cseh nemes, Zikmund Smiřický ze Smiřic és Hedvika Zajícová z Házmburka legidősebb fia. 1600-tól Görlitzben tanul, majd 1604. január 12-én Bázelben folytatja, ahol teológiát és filozófiát hallgat. Caspar Dornavius (1577–1632) volt a nevelője. 1605. szeptember 30-án Heidelbergben iratkozott be. 1606–1607-ben Franciaországban, Hollandiában és Angliában Dornaviusszal tanulmányi körúton vett részt. Apja halála után jelentős birtokokat örökölt. 1609–1610: Přech Hodějovský z Hodějova után ő lett a kouřimi kerület kormányzója. 1610 februárjában feleségül vette Anna Alžběta Zapská ze Zapot, de 1611. február 15-én meghalt Hrubá Skálában. Wackernagel 1962, 25 (no. 139). Truhlář, Hrdina, Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 1982, 133–135.

Solms-Braunfels, Johann Albrecht Graf von (1563–1623): V. Frigyes pfalzi választófejedelem főkamarása és tanácsosa. 1612-ben írt be Filiczki albumába. LAGIS: ID 7447 [https://www.lagis-hessen.de/pnd/137977476]

Solms-Braunfels, Johann Albrecht, ifj.: Sayn ifjú grófjaként írja be magát 1612-ben iskolás betűkkel Filiczki emlékkönyvébe.

Sorbaeus Boscovinus, Martinus: talán a morvaországi Boskovicére utal a neve, mert markomannak nevezi magát Filiczki 1600. decemberi albumbejegyzésében.

Spacierus (Procházka), Adamus (~ 1555–1619 után): Kouřimban született nagyjából az 1550-es évek derekán, és itt is kezdte meg elemi tanulmányait. 1577-ben a prágai egyetemen szerezte meg baccalaureátusát. 1579-ben Mělníkben, 1583-ban Český Dubban volt iskolai adminisztrátor, majd 1584-ben a nymburki iskola rektora volt. 1595-ben Jaroměřben, 1605-től 1609-ig Milevskóban (ebbeli tisztségében ajánlotta Filiczki – többek között – neki is 1608-as siegeni disputáját), 1609–1610-ben a prágai Szent Havelben, 1610 végétől 1612 októberéig pedig

Soběslavban volt lelkész, ahol magatartásával a katolikus lakosság ellenállását váltotta ki. 1619 novemberében még életben volt. Truhlář, Hrdina, Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 1973, 248–250.

Spina, Petrus de (1563–1622): Aachenben született. Diplomájának megszerzése után orvos Bázelben és Aachenben. 1599-től udvari orvos, majd 1617-től a heidelbergi egyetem professszora. 1622-ben halt meg. *CERL*: https://data.cerl.org/thesaurus/cnp00447711 (2022.06.25.)

Staude, Christoph (1580–1639): Görlitzben született és ott is halt meg. Itt járt iskolába, majd Frankfurtban (Odera menti) végezte az egyetemet. Jogból doktorált, 1613-ban szenátor, 1618-ban a városi tanács tagja, 1623-ban városi bíró, majd 1636-ban polgármester Görlitzben.

Staude, Daniel (1566–1616): Christoph Staude bátyja. Szintén Görlitzben született és halt is meg. Hasonló életpályát futott be, mint öccse, csak Frankfurt helyett Bázelben szerezte meg a jogi doktorátusát. Görlitzi tanácsos, aki könyvgyűjteményét a görlitzi gimnáziumra hagyta.

Stenius (Stein), Simon (1540–1612 után): a meisseni Lommatzschban született. Először a lipcsei, majd 1564 októberétől a wittenbergi egyetemen tanult. Kriptokálvinista nézetei miatt többször is lemondatták gimnáziumi rektori tisztségeiről. 1584-től Heidelbergben etika-, majd görögprofesszor, 1596-tól a retorika és poétika tanszék vezetője. 1589–1590-ben és 1597–1598-ban rektor. Majd 1605-től a történelem professzora. Ez az utolsó adat róla. (Hoche 1893.) Ha Filiczki bázeli kiadásához írta a verseit, akkor még majdnem tíz évig életben volt. Mivel Filiczki 1611–1612-ben is tanult Heidelbergben, és a könyv paratextusának szerzői is erre a korszakra mutatnak, ezért lehetséges, hogy Stein 1611–1612-ben még élt.

Stradomski, Mikołaj: lengyel báró, testvérével, Melchiorral 1613. július 17-én iratkoznak be a bázeli egyetemre, praeceptorukkal Daniel Jezierskivel együtt, aki 1597-ben Odera-Frankfurtban, 1603-ban Heidelbergben, 1605-ben Genfben iratkozott be az egyetemre. Wackernagel 1962, 147 (nos. 8, 9, 11.)

Stradomski, Melchior: lengyel báró, testvérével, Mikołajjal 1613. július 17-én iratkoznak be a bázeli egyetemre, praeceptorukkal Daniel Jezierskivel együtt. Wackernagel 1962, 147 (nos. 8, 9, 11.)

Sturm, Caspar (1550–1625): a hesseni Fritzlarban született. 1572-től több településen is evangélikus lelkészként tevékenykedett. 1605-től 1609-ig teológuspro-

fesszor Marburgban, ahol 1607-ben szerezte meg teológiai doktori fokozatát. 1616-ban rektor. 1624-től ismét lelkész Gudensbergben, ahol 1625-ben halt meg. *LAGIS*: ID 9188 [https://www.lagis-hessen.de/pnd/122417283] (2022.07.12.)

Szeleczky Jakab: Pozsonyban született. „Jacobus Szellezky, nobilis Ungarus"-ként iratkozott be a bázeli egyetemre 1615 májusában, ahol június 1-jén doktorált mindkét jogból. Valószínűleg előtte Strasbourgban tanult, amit a Filiczki-album bejegyzése és egy Strasbourgban 1614-ben kiadott könyve (RMK III 5950) is megerősít. Bázelből 1615. május 12-én tartott disputációjának kinyomtatott verziója is ismeretes (RMK III 1147). 1619-től országgyűlési követ, 1622-től Pozsony jegyzője, 1627–1632 között a pozsonyi evangélikus egyház *inspector*a, majd 1637–1638-ban a város főbírája. Hegyi, Szögi 2016, 53 (no. 33).

Szeli Tamás (Thomas Szely): 1595. október 11-én iratkozott be a wittenbergi egyetemre. Filiczki verséből kiderül, hogy Tarcalon is volt lelkipásztor valamikor 1599 és 1603 között. 1608 és 1615 között Ónodon, 1619-ben Monokon református lelkész. Miskolci Csulyak István barátja, leveleket és verseket küldözgetnek egymásnak. Szabó 2017, 234.

Szenci Molnár Albert (1574–1634).

Szepsi Bényés Pál: 1596-ban a debreceni kollégium tanulója. 1610. július 22-én iratkozott be a marburgi egyetemre, de 1611. március 21-én már Heidelbergben volt, ahol 1612 áprilisáig maradt. Heidelbergben többedmagával együtt lakott Filiczkivel Christoph Jungnitznál. 1618-ban református lelkész Tokajban. Szenci Molnár, kiad. Szabó 2003, 241; Szögi 2011, 128 (no. 810), 214 (no. 2131).

Szepsi Korocs György (Korocz, Korotz) (†1630?): Valószínűleg Szepsiben (Moldava nad Bodvou, SK) született. Sárospataki tanulmányai után Bocskay István írnoka lett, majd Göncön tanító. 1610-ben Marburgban, 1611–1612-ben Heidelbergben tanult. 1613-ban rektor Sárospatakon, majd 1613–1616 között Kassán. Később Tokajban, majd 1624 és 1630 májusa között Nagykállón prédikátor. Valószínűleg 1630-ban halt meg.

Székely Boldizsár: hunfalvainak nevezi Filiczki. Valószínűleg azonos Bocskai István egyik követével, akit a fejedelem 1605 augusztusában Lőcse városába küldött kezesnek, miközben a lőcsei követek Kassán tárgyaltak a város meghódolásáról. Demkó 1883, 852.

Tetaur, Jan (†1617): Prágában kezdte meg tanulmányait 1597-ben, 1604-ben a prágai egyetemen megszerzi a magiszteri fokozatát, majd 1605-től ugyanott professzor. 1609 és 1612 között Arisztotelész-előadásokat tartott. 1614-ben még professzorként említik. 1617-ben halt meg Litoměřicében. Truhlář, Hrdina, Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 1982, 347.

Theodorus ab Ottersdorff, Joannes (~ 1569–1654): Valószínűleg Ottersdorfban született 1569 körül. 1582-től Görlitzben tanult, 1584-től Heidelbergben, majd 1589-ben Wittenbergben. A prágai politikai és gazdasági elit egyik meghatározó tagja, akit – mint Elias Rosinust is – a fehérhegyi csata után halálbüntetés helyett vagyonelkobzásra ítéltek. Házát 1622-ben kifosztották, 1627-ben Pernába költözött, ahol aztán svéd katonák rabolják ki az otthonát. 1640-ben Zittauba menekült, majd Drezdában is élt, és végül 1654-ben halt meg Pernában. Truhlář, Hrdina, Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 1973, 84–85.

Theopold, Johann (1563–1626): Evangélikus teológus és pedagógus. 1563-ban született a türingiai Hildburghausenben. 1587 és 1596 között a zerbsti gimnázium conrektora és diakónus. 1599-től Amesdorfban, majd 1608-tól Zerbstben lelkész és a gimnázium teológiatanára. 1615-től szuperintendens. 1626-ban hunyt el Zerbstben. *CERL*: https://data.cerl.org/thesaurus/cnp01035932 (2023. 04. 25.)

Thököly Sebestyén (?–1607). Oláh 2018b, 518–520.

Thököly I. István báró (1581–1651). Thököly Sebestyén fia. 1595 és 1600 között Európában utazgatott. Ezután királyi apród, majd királyi táblai ülnök. 1620-ban feleségül vette Thurzó György nádor lányát, Katalint. 1651. november 8-án halt meg.

Thököly Miklós báró (1587–1617): Thököly Sebestyén fiaként 1587-ben született Késmárkon. Sárospatakon kezdte meg tanulmányait, ahol 1600-tól Miskolci Csulyak István volt a nevelője, aki európai peregrinációjára is elkísérte. 1601-től a görlitzi gimnáziumban tanult, majd 1603 július 12-én a heidelbergi egyetemre iratkozott be. Európai körútját apja 1607. márciusi halála szakította meg. 1610-ben Báthory Gábor erdélyi fejedelem udvarában élt, sokat betegeskedett, nőtlenül és utódok nélkül halt meg 1617. április 22-én. Toepke 1886, 217 (no. 87); Szenci Molnár, kiad. Szabó 2003, 244.

Thúri György (1572–1612?): Thúri Farkas Pál fiaként 1572 első felében született Abaújszántón. Elemi tanulmányait valószínűleg Göncön kezdte, de legkésőbb 1594-től Sárospatakon tanult. Rákóczi Zsigmond támogatásával 1597. március 19-én iratkozott be a wittenbergi egyetemre, majd 1600. július 29-én Hei-

delbergben folytatta a tanulmányait, ahol 1600. december 20-án Paul Schede Melissus koszorús költővé koronázta. 1601 tavaszán hazatért Magyarországra, ahol 1605–1608 között Putnokon, majd Munkácson volt kálvinista lelkész. Az utolsó adat róla, hogy 1612-ben Sátoraljaújhelyen volt első lelkész. Valószínűleg még ugyanabban az évben meg is halt. Szabó 2017, 261–263.

Thúri Szántó János: Debrecenben tanult, majd 1612. április 14-én iratkozott be a heidelbergi egyetemre. Többedmagával együtt lakott Filiczkivel Christoph Jungnitznál. 1615-től Szatmáron rektor, 1622–1625 Szinyérváralján lelkész, majd 1628-tól Nagyváradon pap, ahol 1632-ben halt meg. Szenci Molnár, kiad. Szabó 2003, 245; Szögi 2011, 128 (no. 818).

Tirnaviensis, Gregorius, hrussói (Magasmajtény? Hrušov, SK): talán azonos azzal a Szombathy, vagy Nagyszombati Gergellyel, aki Szepes-vármegyei jegyző, majd 1564-től 1604-ig alispán. Talán a Trencsén vármegyei nemesi család: Nagy 1863, 798–802. Alispáni működésének 1573-as nyomát lásd a Makovica vár (Zborov, SK) inventáriumában Nagyszombati Gergely név alatt: *Adattár* 11, szerk. Herner, Monok 1983, 239. Az 1603. március havi pozsonyi országgyűlés által az adóhátralék kivizsgálására létrehozott bizottság egyik tagja: MOE 10, szerk. Fraknói, Károlyi 1890, 142–143. Filiczki a királyi ítélőtábla ülnökének nevezi 1604-es könyvében.

Tölcséki Pitter Mihály: Együtt iratkozott be a heidelbergi egyetemre Thúri Szántó Jánossal és többedmagával ő is együtt lakott Filiczkivel Christoph Jungnitznál. Szögi 2011, 128 (no. 819).

Török Mátyás: Filiczki verse szerint egy magyar városnak, „*Olssá*nak” (Oszlány?) volt a polgára és jegyzője. Nagy valószínűséggel ő is követségben járt 1605 tavaszán Prágában, mint Bocatius, Blof, Clementides Mihály és Fabinus.

Treutler de Kroswitcz, Philip-Johann: Hieronymus Treutler (1565–1607) jogtudós fia. 1603-ban „von Kroschwitz” néven nyerte el a nemesi címet. 1603 őszén a herborni Paedagogiumba, majd 1604-ben a marburgi Paedagogiumba iratkozott be. 1609-ben Bázelben filozófiát tanult, 1610. szeptember 24-én az altdorfi, majd 1612. január 24-én a heidelbergi egyetemre iratkozott be. Szenci Molnár Albert naplójában azt írja, hogy 1608. október 6-án Marburgba vele jött a négy Hodějova bárófiú, valamint tanáruk Filiczki János és „Joseph Philip Treutler”. Itt valószínűleg rosszul emlékezett, vagy elírta és Philip Johannról lehet szó. Vele is együtt lakott Marburgban. Wackernagel 1962, 104 (no. 15); Szenci Molnár, kiad. Szabó 2003, 82.

Tribel, Gregor, ifj. (1595–1614): a zólyomlipcsei (Slovenská Ľupča, SK) Caspar Tribel fia, aki 19 évesen halt meg 1614. november elsején és Zólyomlipcsén temették el huszadikán. Talán Bázelben találkozott 1614 elején Filiczkivel.

Tucher von Simmelsdorf, Hieronymus (1581–1652): talán az antwerpeni születésű nürnbergi ülnök. (Köszönöm Adamik Lajosnak a találatot.) Részletesebben lásd: IAA, szerk. Adamik, Bujtás, Latzkovits 2003–2024, no. 16134. http://iaa.bibl.u-szeged.hu/index.php?page=browse&entry_id=16134

Váradi Farkas Gergely: Debrecenben kezdte meg tanulmányait. 1608. február 23-án érkezett Marburgba, ahol 27-én iratkozott be az egyetemre. Ugyanezen év augusztusában patrónusa hívására hazaindult. 1608 novemberében Pozsonyban tartózkodott. 1609-től a váradi iskola rektora volt, 1610-től ismeretlen tiszántúli helységben lelkész. 1622-től Szatmáron pap. Két Szenci Molnár Alberthez írott latin levele maradt fenn. Szabó 2017, 283–284.

Vetter, Johann (Strejc, Stregicius) (?–1617). „*Leucopolitanus* (Weissenburg?) *Moravus*”-ként utal származási helyére. 1605 májusában Herbornban, 1607 februárban Marburgban, majd ugyanezen év szeptemberében Bázelben matrikulált. Ezek után Franekerben is tanult. 1611–1613-ban Matthias Martinivel, ekkor a városi gymnasium rektorával dolgozott együtt Brémában. 1614-ben ordinált Prágában. Ezek után Mladá Boleslavban volt prédikátor és az iskola rektora. Amellett, hogy jól tudott héberül, görögül és németül, kiváló zenész hírében is állt. A Prága melletti Tuchoměřicében halt meg 1617-ben. Zedler, Sommer 1908, 43 (no. 1144); Truhlář, Hrdina, Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 1982, 478–479.

Vietor, Theodor (1560/1567–1645): a hesseni Lich városkában született. A marburgi egyetemen szerezte meg magiszteri fokozatát 1585-ben. Szülővárosának iskolájában két évig igazgató volt. 1595-ig a kasseli városi iskola conrectora, majd a marburgi egyetemen a görög nyelv professzora, és 1603-tól a város gimnáziumának igazgatója is. A marburgi egyetemen 1639-ig tanított, számos alkalommal a filozófiai fakultás dékánja, 1615-ben és 1619-ben az egyetem rektora. Itt is halt meg 1645-ben. *LAGIS*: ID 9591 [https://www.lagis-hessen.de/pnd/117416088] (2022.06.20.)

Vitzthum, Leo Filiczki albumában a Plautus idézetet bejegyző. Részletesebben lásd: IAA, szerk. Adamik, Bujtás, Latzkovits 2003–2024, no. 16130. http://iaa.bibl.u-szeged.hu/index.php?page=browse&entry_id=16130

Voit, Ionas: a szászországi Annabergben született. Egy Jiří Pravda (Georgius Prawda) nevű litoměřicei polgár özvegyét a szintén litoměřice-i Mariana Pravdovát (Mariana Prawdova) 1604. április 27-én vette feleségül.

Wacz, Nicolaus a (Váci Miklós?): ha tényleg *Wacz* név van írva az albumba, akkor talán egy Váci Miklós nevű strasbourgi diák, aki Szeleczky Jakabbal tanult együtt 1614-ben az egyetemen.

Warnsdorf, Sigismund a: cseh-német nemesi család sarja.

Wels, Andreas: Filiczki danzigi iskolatársa Heidelbergben, ahova 1610 májusában iratkozott be. Albumbejegyzése 1612. augusztus 8-án készült. Toepke 1886, 249 (no. 45).

Werdenberg, Johann Friedrich (1572–1630): 1572-ben született Bázelben, ott végezte elemi és egyetemi tanulmányait, majd az egyetemen orvos és logika, valamint filozófiaprofesszor. 1630-ban halt meg. *CERL*: https://data.cerl.org/thesaurus/cnp00410918 (2023. 04. 25.)

Werder, Diederich von dem (1584–1657): Tasso és Ariosto epikus műveinek első német fordítója. Werdershausenben született 1584. január 17-én. Iskoláit Kasselben kezdte meg a Collegium Mauritianumban. 1596-tól a lipcsei, 1598-ban a jénai egyetemen tanult, majd európai körútra indult. 1609-ben a sienai egyetemre is beiratkozott egy szemeszterre. Visszatérése után Móric hessen-kasseli tartománygróf szolgálatába lépett, ahol magas udvari és katonai pozíciókat töltött be. Élete utolsó éveit birtokára visszavonulva az irodalomnak szentelte. Witkowski 1896.

Worth, Heinrich: Paderbornban született. Filiczki marburgi iskolatársa. Joghallgató. 1611. február 7-én tartott marburgi disputációját kiadták (VD17 56:730949A). Filiczki albumába március 12-én írt be egy Cicerónak tulajdonított iskolás frázist. Ismert tőle még helmstedti jogi disszertációja, melyet 1608. október 29-én védett meg (VD17 1:005211D), valamint egy másik jogi disputációja a kölni egyetemről 1609. szeptember 17-éről (VD17 56:725049V).

Zanius, Balthasar (Zahn): a sziléziai Glogauból származik (Głogów, PL). Heidelbergben kétszer is beiratkozik az egyetemre: 1603. február 10-én és 1612. január 24-én. 1605-ben Odera-Frankfurtban, 1606-ban Marburgban, 1609. június 25-én Bázelben, majd 1610. szeptember 24-én Altdorfban iratkozik be

az egyetemre. Bázelben valószínűleg a krauschwitzi Philipp Johann Treutler praeceptora volt. Egy wrocławi alkalmi kiadvány alapján még életben volt 1639-ben. Wackernagel 1962, 104 (no. 16).

Zapský ze Zap, Adam (~ 1600–1626): cseh nemes. Szülei fiatalkorában meghaltak, nagyszülei nevelték. Lipcsében tanult az egyetemen. A család protestáns volt ugyan, de Adam áttért a katolikus hitre. A cseh felkelést anyagilag támogatta, ezért a fehérhegyi csata után vagyonának jó részét elveszítette. 1625 novemberében szeretőjével, Anna Marie Kaprová z Kaprštejnával meggyilkolta Jan Daniel Kapr z Kaprštejna császári tanácsost, ami miatt 1626-ban mindkettőjüket kivégezték.

Zibner, Georg (Georgius Zibnerus) (†1630): bártfai polgár. 1593–1594-ben Jénában tanult. 1597-ben bártfai követ a lőcsei conventen, 1599-ben a kisszebeni zsinat jegyzőkönyve már bártfai jegyzőként említi. Mokos Gyula öt levelét közli – ebből négy Jénából – a bártfai szenátusnak címezve. 1600-ban tanácsos, 1626-ban, 1627-ben és 1630-ban a város főbírája. 1599-től 1625-ig, majd 1628–1629-ben város jegyző. 1629-ben, vagy 1630-ban meghalt. Filiczki versének tartalma miatt nagyon valószínű, hogy 1605 áprilisában bártfai követként ő is Prágában tartózkodott (akárcsak Clementides Mihály és Bocatius). Ábel, Mokos 1890, XXII – XXXII; *MPEA* 2, Thury 1903, 80, 89.

Zichlinsky de Zichlin, Hieronymus (Hieronim Żychliński): Filiczki lengyel diáktársa Siegenben, ahova 1607. szeptember 23-án iratkozik be *Hieronymus a Zychlin Zychlinski Polonus*-ként (neve a lengyel Żychlin településre utal). Filozófiai tárgyú disszertációjánál 1608-ban respondens ugyanitt. Valószínűleg az 1605-ben elhunyt Wojciech Żychliński az apja, és az 1614-ben elhunyt Dorota z Niewierza az anyja. Zedler, Sommer 1908, 49 (no. 1302), 714. http://www.genrod.eu/?view=pers&person_id=1232 (2023.05.05.)

Žerotín, Karel (1564–1636): Brandýs nad Orlicíben született cseh nemes és patrónus. Johannes Sturmnál tanult Strasbourgban, 1580 áprilisától J. J. Grynaeus alatt Bázelben és ugyanezen év októberétől Théodore de Bèze-nél Genfben, akinek a házában lakott. Itáliai, franciaországi, angliai és németországi körutat is tett. Halála után jelentős humanista könyvtára Wrocław városának tulajdonába került. A cseh testvérekkel szoros kapcsolatot ápolt. Jelentős humanista levelezése. 1636. október 9-én halt meg Přerovban. Truhlář, Hrdina, Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 1982, 595–597.

Filiczki életrajzi adatainak összefoglalása

1583–1585:	Megszületett Farkasfalván (Vlková, SK).
? 1590-es évek:	Lőcsén tanul.
1600.09.01:	Már Késmárkon tanul.
1602.03.02:	Elindul Farkasfalváról európai peregrinációjára.
1602.03.18:	Beiratkozik Görlitzben.
1603.09.08:	Már Prágában van.
1605.05:	Prágából elutazik.
1605.06.05:	Nürnberg.
1605.06.14:	Beiratkozik Herbornban.
1605.09.12:	Eichen.
1605.06:	Prága.
1607.03. eleje?:	Siegen.
1608.10.04:	Marburg.
1611.04.02:	Beiratkozik Heidelbergben.
1612.10.11:	Speyer.
1612.10.14:	Strasbourg.
1612.10.17–10.31:	Beiratkozik Bázelben.
1614.02–1614.04:	Grasser koszorús költővé avatja Bázelben, majd Németországban utazgat:
1614.09.21:	Augsburg.
1615.03.29:	Prága.
1615.07.02:	Marburg.

1615.07:	Magdeburg.
1615.07.05–06:	Wittenberg.
1615.07.09–10:	Lipcse.
1615.07.16:	Kassel.
1615.07.31–08.03?:	Marburg.
1615.08.04?–07:	Frankfurt am Main.
1615.10.05:	Frankfurt am Main.
?1616:	Altdorf?
1616.06.05:	Prága?
1617?	Sárospatakon tanít.
1618. június	Már rektorhelyettes.
1622. május (1621 eleje?)	Már rektor.
1622.08.18:	Sárospatakon halt meg a pestisjárványban.

Filiczki műveinek listája

Abban az esetben, ha négynél kevesebb példányt ismerünk a kiadásból, külön is jelöltem.

1603. február 20:

[Autográf kézirat] Bohuslav Jafet album amicoruma (inc. *Ut rosa mane novo superas se tollit in auras*).

- Lelőhely: Drezda, Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek, Mscr. Dresd. k.293, 186r
- Későbbi kiadások: 1) Filiczki 1614, 81 [teljesen átírt verzió]; 2) *Delitiae*, ed. Pareus 1619, 528 [a bázeli verzió].

1603. március 17:

[Autográf kézirat] Miskolci Csulyak István peregrinációs albuma (inc. *Aspera dum saevae sortis me tela fatigant*; inc. *Magnus Anaxagoras haud falso dixerat olim*; inc. *Spes mihi in adversis contusque salusque futura est*). In: Nicolaus Reusner, I*cones sive Imagines vivae, literis Cl. Virorum, Italiae, Graeciae, Germaniae, Galliae, Angliae, Ungariae*.

- Lelőhely: Magángyűjtemény. (Modern, hasonmás kiadás, szerk. Dienes Dénes, Oláh Róbert, Sárospatak – Debrecen: Hernád Kiadó – TTRE Nagykönyvtára, 2018.)
- Későbbi kiadások: 1) Filiczki 1604, [B5r] [Csak a képvers ábra nélküli szöveges verzióban]; 2) Jakó 1971, 63–65; 3) *IAA*, szerk. Adamik, Bujtás, Latzkovits 2003–2024, no. 9112.

1603. szeptember 8:

Iohannes Crausius, *In obitum praematurum Mariolae et Sigismunduli, nobilissimi, nec non prudentia, multoque rerum usu excellentissimi viri, Dn. Matthiae Bobrowicii, S. Caes. Regiaeque Maiestatis Tricesimae apud Caismarcenses perceptoris fidelissimi liberorum dulcissimorum, suorum vero amitinorum suavissimorum, alterius die 31. Julii, alterius 4. Augusti, Anno M.D.CIII. pie denatorum lachrimae. Iohannis Crausii Lubloviensis, Scepusii, quibus obiter admixta est gratulatio ob Georgium Bobrowicium eodem anno paulo ante natum. Accesserunt aliorum quorundam amicorum* προσηγορίαι. (Gorlicii: Excusae Typis Johannis Rhambae, 1604), A4r–A4v (VD17 1:048515B).

- Példány: München, Bayerische Staatsbibliothek (38 in: Ah 10940).
- Későbbi kiadás: Filiczki 1604, [B5v–B6r].

1603–1604:

In reditum e Pragensi urbe Bohemorum in Olssam oppidum Hungariae, patriam dulcissimam [...] *Matthiae Terek, civis ac notarii reipub. Olssensis, domini et amici optatissimi etc., εὐχὴ προπεμπτικὴ* [...], *scripta ab Ioanne Filickio Farkasfalvano Scep.* [...] *Pragae ex officina Ottmariana*. [s. a.][1]

- Példány [olim]: Jászó (Jasov, SK), Jászói prépostság könyvtára, Miscellanea 18 přív. 38.
- Későbbi kiadások: 1) Filiczki 1614, 25–26; 2) *Delitiae*, ed. Pareus 1619, 485–486.

1604. január eleje?:

Ioannes Filiczki Farkasfalvanus, *Xenia Natalitia etc. Magnificis, generosis, egregiis, nobilissimis viris, prudentia, eruditione, maxima rerum experientia, et virtute praestantissimis, D*[omi]*nis. Mecaenatibus, ac patronis suis, omnibus Christianae pietatis officiis colendis, ad edendum geni sui indicium, animi grati testimonium, debitae observantiae monimentum, strenae loco in recens ineuntis Anni M. DC. IV. felix auspicium, feliciorem processum, felicissimum exitum, ac laetiorem semper recursum, ab Ioanne Filiczkio Farkasfalvano Hungaro Sepusio dedicata, consecrata, et oblata* (Pragae: Typis Schumanianis, [1604]).

- Példányok: 1) Budapest, Országos Széchényi Könyvtár (RMK III. 1015); 2) Prága, Národní knihovna České republiky, 52 G 000008/adl.17.

1604. április 27:

Sacro nuptiali iuvenis honestis, et integerrimi, dn. Ionae Voit Annaemontani, sponsi, et pudiciss. lectissimaeque foeminae, Marianae Prawdovae, amplissimi viri, Dn. Georgii Prawdae, civis

[1] Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 2011, 116.

quondam Lydomierzic. P. M. relictae viduae, sponsae, Lydomierzicii ad V. Calen. Maji Anni M. DC. IV. feliciter celebrando, amici pia mentis affectione optima quaeque precantes, vota sua consecrabant. Pragae, E Typographeo Schumaniano, 1604, A3v–A4r, (RMK III 5687a).

- Példány: Berlin, Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz, 35 in: Ah 10940.
- Későbbi kiadások: 1) Filiczki 1614, 66–67; 2) *Delitiae*, ed. Pareus 1619, 517 [a képverset nem közölte].

1605:

[Kézirat, másolat] Filiczki három verse 1605-ből (inc. *Attonitus stupui sublatum rupe leonem*; inc. *Ambo, corona, decus regum, flavusque cyprinus*; inc. *Quam pulcre aequales veniunt ad aratra iuvenci*).

- Lelőhely: Philadelphia, Penn State University Libraries, Kislak Center for Special Collections, Ms. Codex 819, 250r–v.
- Kiadás: 1) Vaculínová 2013b, 102–103; 2) https://colenda.library.upenn.edu/catalog/81431-p3j09w816 (2023.04.16.)

1605. április 20:

[Levélkézirat, másolat] Filiczki levele Prágából Herbornba.

- Lelőhely: Kew, The National Archives, Public Record Office, Sp 80/2/15–16.
- Kiadások: Odložilík 1932, 440–442; Benda 1973, 85–88.

1605. szeptember 24:

Carmina gratulatoria amicorum in nuptias ornatissimi doctrina et virtute iuvenis, Friderici Schutzii Freybergensis, iuniorum Baronum ab Hoddiegowa praeceptoris; et honestissimae foeminae Elisabetae, spectabilis et integerrimi viri, Godefridi Hatzfeldii, cellarii quondam Dridorfensis p. m. viduae: clarissimi autem viri, Doctoris Casparis Oleviani p. m. filiae: Celebrandas Herbornae 24. Septemb. anno Domini 1605 (Herborn: Ex officina Christophori Corvini [1605]), B2v (RMK III 5696).

- Példányok: 1) Prága, Knihovna Národního muzea (49 E 16 přív. 18); 2) Prága, Knihovna Univerzity Karlovy (52 G 8 přív. 2); [3. olim: Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz, 9 in Xc 514].
- Későbbi kiadás: 1) Filiczki 1614, 64–65; 2) *Delitiae*, ed. Pareus 1619, 516–517.

1605. október:

Disputatio philosophica de artibus sermocinatricibus, ubi adumbrantur inprimis, quae omnium linguarum communia sunt in vocum singularum Grammaticis adsignificationibus et structura illarum: itemque modi Rhetorici variandae et omnino exornandae vocum significationis;

quam, Deo dante, praeside reverendo et clarissimo viro, D. Matthia Martinio, in illustri schola Herbornensi professore, philosophiae studiosis ad publicam συζήτησιν proponit Jodocus Rhodius Herbornensis. Ad diem Octobr. (Herborn: Corvinus, 1605) (VD17 547:690900Y), [B4[v]].

- Példány: Erfurt, Universitätsbibliothek – Forschungsbibliothek Gotha, LA. 4° 00261 (07).

1606 (június 9. után):

Insignia et symbola Carlspergiana, epigrammatis Cl. viri D. Cunradi Rittershusii Brunsvicensis, Jurisconsulti et Antecessoris Altorphiensis celebrata (Prága: Typis Schumanianis, 1606), A3[r].

- Példányok: 1) Berlin, Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz (4" Xd 12712); 2) Národní knihovna České republiky (50 G 000108).
- Későbbi kiadások: 1) Filiczki 1614, 42; 2) *Delitiae*, ed. Pareus 1619, 497.

1607 (1606. október 8.):

Luctus illustris Nassovicae scholae Sigenensis super obitu illustris et generosissimi domini, domini Johannis, senioris, Comitis Nassoviae, Cattimelibocorum, Viandae et Decii, domini Beilsteini, sapientissimi principis, fortissimi herois, orthodoxae religionis propagatoris ardentissimi, ecclesiarum nutritii benignissimi, scholarum patroni diligentissimi, iuventutis altoris beneficentissimi, patris patriae providentissimi, imperii Germanici luminis augustissimi, omnium seculorum memoria dignissimi: qui, postqueam LXXI annos (demptis sex hebdomadibus, et tribus diebus) vixisset, anno a Christo nato MDCVI, VIII. d. Octobr. circa 11 horam noctis placide in Domino obdormivit, mente in beatorum sedes recepta, corpore Dillemburgi XXVIII dicti mensis terrae, in spem certam gloriosae resurrectionis, mandato: fama factorum in omnes aetates duratura (Herbornae Nassoviorum, [s. n.], 1607), 50–51, 79.

- Későbbi kiadások: 1) Filiczki 1614, 78–79; 2) *Delitiae*, ed. Pareus 1619, 525–526; 3) Jügelt 1967, 464.

1607:

Epicedia in praematurum obitum D. M. Martini Polycarpi Regino-Hradecensis Bohemi, viri immortalitate aeterna dignissimi, omnibus modis syncerae religionis observantissimi, de Ecclesiis scholisque in Bohemia et Moravia praeclare meriti, ob humanitatem et doctrinam omnibus domi forisque chari, amici desideratissimi, amoris et pietatis ergo P P P a professoribus, popularibus et amicis. Anno resIpIsCenDVM et respICIenDVM. (Bázel: Apud Conradum Waldkirch, 1607), A3[r-v] (VD17 125:005523S; RMK III 5738).

- Későbbi kiadás: http://aleph.nkp.cz/eod/stt/1002299848-039/ (Hozzáférés: 2023. 03. 08.)

1607. március 16.

Disputatio de natura intellectus creati, quam divina affulgente gratia, praeside Reverendo et Doctissimo Viro, Domino Matthia Martinio, in illustri schola Sigenensi professore, praeceptore suo summa observantia colendo, discutiendam proponit ad diem 16 *Martii Georgius Rosinus a Jawornik Bohemus* (Herborn: ex officina Christophori Corvini, 1607).

1607. április 25:

[Autográf levélkézirat] Filiczki verse Szenci Molnár Albert *Psalterium*ához (inc. *Felix ille animi: felix et corpore toto*).

- Lelőhely: Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Collectio Molnariana (K 787), 157 (két másik számozás szerint: 148, vagy 164–165).
- Későbbi kiadások: 1) Filiczki 1614, 54–56; 2) Szenci Molnár, kiad. Dézsi 1898, 442–444; 3) Imre 2012, 246–252.

1607. április 25:

Filiczki magyar nyelvű verse Szenci Molnár Albert *Psalterium*ához (inc. *David Kiralynac másfél szaz soltárit*). Szenci Molnár 1607,):(8^{v}–):(9^{r}.

- Későbbi kiadások: 1) [*Az Szent David profetának ékes rytmusu soltarival*] […] (Várad: Szenci Kertész Ábrahám, 1648) (RMNy 2254); 2) *Szent David kiralynak, és prophetanak Száz Eötven soltari* […] (Lőcse: Brever Lörintz, 1652), A2^{r}–A2^{v} (RMNy 2424); 3) *Szent David kiralynak és prophetanak száz eötven soltari* […] (Várad: Szenci K. Ábrahám, [1652–1660]), (RMNy 2750); 5) *RMKT* XVII/1, kiad. Bisztray, Klaniczay, Nagy, Stoll 1959, 377 – 378; 4) Hasonmás kiadás: Szenci Molnár Albert, *Psalterium Ungaricum. Kis katekizmus*, szerk. P. Vásárhelyi Judit (Bibliotheca Hungarica Antiqua XLVI) (Budapest: Balassi, 2017).

1608. január:

Theses philosophicae de hominis intellectu et voluntate, nec non utriusq[ue]; habitibus quas Deo auxiliante sub praesidio M. Henrici Gutberlethi, philosophiae in illustri Nassoviorum schola Sigenensi professoris ordinarii, domini praeceptoris sui colendi, studiosis philosophiae veritatis lance publice ventilandas proponit Hieronymus Zichlinsky de Zichlin, Polonus (Herborn: Christophorus Corvinus, 1608), B4^{v}.

- Példány: Wiesbaden, Hochschul- und Landesbibliothek RheinMain, 60 Gs 8420 (Gant/Gutbe).

1608. június 17:

Disputatio theologica, sex praecipuas de ecclesia quaestiones continens; quam, Divina favente et adspirante gratia, sub praesidio reverendi ac doctissimi viri, Dn. Georgii Pasoris, SS.

Theologiae in illustri illustrium Nassoviorum Comitum Schola Sigenensi Professoris ordinarii, ad publicam συζήτησιν *proponit Johannes Filiczki Scepusius Ungarus* ([Siegen, s.t.], Anno, IesV benIgne, presso Dato paCeM gregI [1608]), (VD17 32:647837E; RMK III 1061).

- Példányok: 1) Weimar, Herzogin Anna Amalia Bibliothek (4, 4 : 38); 2) Halle (Saale), Franckesche Stiftungen Bibliothek (88 F 3 [32]); 3) Zürich, Zentralbibliothek (21.216,18).

1608. július 31:

[Autográf levélkézirat] Filiczki Siegenből írt levele a Hanauban tartózkodó Szenci Molnár Alberthez.

- Lelőhely: Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Collectio Molnariana (K 787), 208.
- Kiadás: Szenci Molnár, kiad. Dézsi 1898, 279–280.

1609. július 2:

[Autográf levélkézirat] Filiczki Marburgból írt levele Johann Piscatorhoz Herbornba.

- Lelőhely: Forschungsbibliothek Gotha, *Briefwechsel von Johannes und Philipp Ludwig Piscator*, Chart. A 130, Bl. 155r–156v.

1610. június:

Disputatio XII: De potestate particularum: sicut, ita, ut et similium, tam in sacris, quam profanis literis: in qua etiam disseritur de germana sententia dicti Augustini: Non est consequens, ut quod in Deo est, ita sit ubique, ut Deus: quam Deo ducente et docente, praeside clarissimo et acutissimo Philosopho, Dn. Rodolpho Goclenio Sen. in celeberrima Hassiae Academia Marpurgensi, philosophiae antecessore primario, praeceptore suo perpetuum observando et colendo: examinandam proponit in Collegio Gocleniano Johannes Filiczki de Filefalva (Marpurgi Cattorum: Ex officina Rodolphi Hutwelckeri, 1610) (VD17 1:077006F).

- Példány: Berlin, Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz 22,12 in: Dh 826

1610. április 4:

In obitum illustris ac generosissimi dn domini Przechii B. ab Hoddieiova Konopissti, Tloskovi et Lczoviczi Domini, Sacrae Caesareae Maiestati a consiliis IV. April. Anni M. DC. X. vita functi epicedia scripta (Pragae: Typis Ionatae Bohutsky, 1610), A3r–[A4r] (RMK III 5815).

- Példány: Prága, Státní ústřední archiv, Wunschwitz gyűjtemény, sign. 392, Hodějovský z Hodějova.
- Későbbi kiadások: 1) Filiczki 1614, 79–81; 2) *Delitiae*, ed. Pareus 1619, 527–528.

1612:

Pécseli Király Imre, *Isagoges Rhetoricae Libri Duo: Quorum prior de Inventione et Dispositione: posterior vero de Elocutione agit. In usum Scholae Komaromiensis ex Aristotele, Cicerone, Quintiliano et aliis quibusdam vetustis ac novis autoribus breviter adornati et perspicuis ac familiaribus exemplis ita passim illustrati, ut contineant, cum utilem ipsorum praeceptorum explicationem, tum facilem eorundem usum sive praxim, Tyronibus Eloquentiae primo et apprime necessariam. Opera et Studio Emerici Regii Peczelii Ungari.* (Oppenheim: Ex Officina Typographica Hieronymi Galleri, 1612),)(7$^{r–v}$ (RMK III 1112).

1612. május 4:

Serenissimo et Illustrissimo Principi ac Domino, Domino Iohanni, Comiti Palatino Rheni; tutori et Electoralis Palatinatus Administratori; S. R. Imperii in partibus Rheni, Sueviae, Iurisque Franconici Provisori et Vicario; Duci Bavariae; Comiti Veldentiae et Sponhemii etc. secundum sponso: nec non Illustrissimae Principi ac Heroidi, Dominae Dominae Loysiae; Serenissimi, Potentiss. celeberrimaeque memoriae Principis, Friderici IV. Palatinatus Rheni, ac S. R. Imperii Electoris, Ducis Bavariae etc. filiae sponsae, conjugale fedus V. Non. Maji. MDCXII. anno, Heydelbergae feliciss. ferientib. [Heidelberg: Gotthard Voegelin, 1612], (RMK III 7533).

1614. január?:

Johannes Filiczki de Filefalva, *Carminum liber primus; Carminum liber secundus, sive miscella epigrammata* (Basileae: Typis Johannis Schroeteri, 1614), (RMK III 1130).

1617–1618?:

[Autográf kézirat] Jan Gruter Jan Gruter Cicero-kiadásához írt ajánlóvers (inc. *Audio percupide, polyhistor Iane diserti*).

- Lelőhely: Vatikán, Biblioteca Apostolica Vaticana, Cod. Pal. Lat. 1906, 116^{r}.

1618. január?:

M. Tullii Ciceronis *opera omnia quae exstant: Ex sola fere Codd. Mss. fide emendata studio atque industria* Jani Gulielmii et Jani Gruteri *additis notis et indd. accuratiss. confectis* (Hamburg: Ex bibliopoli Frobenianio, 1618), (a 8)^{r} (VD17 23:000490U).

- Későbbi kiadások: 1) Gruter 2005, eds. Kühlmann, Hartmann, El Kholi, 952 [Hibásan]; 2) Kecskeméti 2011, 155–156.

1622. május 13:

Exequiarum coeremonialium serenissimae prinicpis ac dominae d[omi]nae Susannae Caroli […] *Libelli duo. In quibus orationes et carmina eorum, qui funebrem pompam lucubrationibus suis ornarunt, continentur* (Albae-Iuliae: Excusi per Andream Valaszutium et Martinum Mezlenium, 1624), Aa2^{v} (RMNy 1307).

Filiczki verseinek kronológiája

A versek feltételezett időrendi sorrendjét a belső utalásokból és az életrajzi adatokból következtettem. Minimális számú az olyan vers, amelynek ismerjük a pontos keletkezési dátumát. Az alkalmi verseknél értelemszerűen az alkalom dátumát jelöltem, de ez a vers keletkezésének csak a *terminus post quem*jét határozza meg.

Dátum	Incipit	Keletkezési hely
1600		
1600 első fele	*Eximium quiddam est: claros habuisse parentes*	
1600.12.20. után	*Cicada cicadae cara, formica formicae*	
1600.09–1603.03.	*En, Thoma, rutilum Tarczalii decus*	
1600–1602	*Summe, sacri defende, Pater, mysteria verbi* *Siste graves irae, Pater o mitissime, fluctus* *Fata si flecti nequeunt acerba*	
1601		
1601 vége–1602 eleje	*Postremo in nostris posui tua nomina chartis*	
1602	*Cedite nunc luctus, queruli migrate dolores*	

Dátum	**Incipit**	**Keletkezési hely**
1602.03.02.	*Hinc ego discedo, quo numen et ardor honesti* *? O Pater omnipotens, caeli, terraeque Monarcha*	Farkasfalva?
1603		
1603.02.20.	*Ut rosa mane novo superas se tollit in auras*	Görlitz
1603.03.17.	*Magnus Anaxagoras haud falso dixerat olim*	Görlitz
1603.03–1604.03.	*Sol vetat exhaustam versus deducere venam*	Görlitz?
1602.03.17–1603.06.	*Annuus assuetum Tekeli natalis honorem* *Scis, erat in votis, ut vos comitarer euntes*	Késmárk?
1602.03.17–1603.07	*Accipe, culte Poeta, morae solamina nostrae*	Görlitz
1603.06. vége	*Siccine propositum est alias invisere terras?*	Görlitz
1603.07–1605.05.	*Carmine Caesarea te Ianus ab urbe saluto* *Dum mihi culta genas pingebat* *Mirarerque phrenesim effrenem, aususque nefandos* *? Cur tam Stentoreo comples clamore lyceum?*	Prága
1603.08–1604 eleje	*Quid bono dignum patre, quidve Musis*	Görlitz, vagy Prága
1603.09–1604	*Huc rapidis pedibus, facilesque venite, Viales*	Prága
1603.11.08.	*Venerat intonsis elegeia moesta capillis*	Prága
1603.12.	*Non pictus phaleris, auro, gemmisque superbus*	Prága?
1603 vége–1604 eleje	*Donarem lapides, lucidaque, inclyti*	Prága?
1604		
1604	*Si graviora sinunt, strenis dare tempora nostris*	Prága

Dátum	Incipit	Keletkezési hely
1604.09–10.	*Ergone Parnassum linques, Nissique fluenta*	Prága?
1605		
1605–1610	*Ah quid, amice, vigil potor Permessidos undae*	
1605.01–1605.05.	*Vis igitur nostrum, Cunrade, videre libellum?*	Prága
1605.02–1605.04.	*Plurima quod maneant homines discrimina rerum*	Prága
1605.04.25.	*Cum te Czechiaco lux visit in orbe, Georgi*	Prága
1605.06–1606.11.	*Lex genitalis adest, Thoma, rellinque severa* *Vive pie, cole iustitiam, reverere Iehovam*	Herborn
1605.06–1607.	*En cum vere novo chari natalis amici*	Herborn
1605.06–1608.09	*Ceu Rosa fragrantes nitet inter veris honores* *Ceu Rosa nectareis decus addit odoribus horto* *Pocla meri mane et sero cur siccet ad imum* *Si Deus et vultu fortuna favente secundat*	Herborn/Siegen
1605.06.14–1606.06.29.	*Aurea non possum, chartacea munera mitto*	Herborn
1605.06.24–1606.12.27.	*Magnus Calvinus, magnus Christi in rate Martyr* *Σώματι μικρὸν ἐόντα, μικρῆς καὶ πίστεως εἶναι* *Corpore perparvum, fidei simul esse minutae*	Herborn/Siegen
1605.06.24–1607	*Tristia multa tulit, paucissima vidit Elias*	Herborn/Siegen
1605.07.01.	*Chara dies pueris, Iovae rata, grata Camoenis*	Herborn

Dátum	**Incipit**	**Keletkezési hely**
1605.07.20, vagy **1606.07.20.**	*Exoptate, Geni, diesque fausta*	Herborn
1605.09.24.	*Sponse, dabis veniam nostrae sine syrmate Musae* *Quae cui Rex Superum praescripsit munera vitae*	Herborn
1605.10.	*Culmina non tecti, verum fundamina ponit*	Herborn
1605.11.05.	*Divae, progenies Dei, sorores*	Herborn
1605.12?	*Bellifer et praegnans infestis casibus annus*	Herborn
1605.12.13, vagy **1606.12.16.**	*Nobilissime Nicolae, pro re*	Herborn
1605.12.23–27.	*Dicamus bona verba: redit Natalis in urbem*	Herborn
1605.12.27, vagy **1606.12.27.**	*Munera dent alii vobis, dent vincula, vestri*	Herborn
1605.12.31, vagy **1606.12.31.**	*Ornatissime Iane, vosque amici*	Herborn
1606		
1606.01.25, vagy 1607.01.25.	*Festa dies oritur, rutilat sine nubibus aether*	Herborn/Siegen
1606.02.24, vagy 1607.02.24.	*Ergo dies rediit, cuius cognomine gaudet*	Herborn/Siegen
1606.03–04.05.	*Dum nostros visis facilis, laetusque Penates*	Herborn
1606.06–1606.12.	*Ἀσθενὲς ὅττι βροτὲ, στάθμας, πράττεις τε, λέγεις τε* *Lubrice quicquid homo, versasque, facisque, refersque*	Herborn
1606.10.08 után pár nappal	*Ergone perpetui capita angunt nostra dolores?*	
1606.10.08–1607 eleje	*Ut vidit Satanas praelustrem heroa Iohannem*	Herborn/Siegen
1607		

Dátum	Incipit	Keletkezési hely
1607	*Numina quaere prius summi veneranda parentis*	Siegen
1607–1608.09.	*Discite, mortales, legum parere magistris*	Siegen
1607.03.16.	*Extremos multi populos, urbesque salutant*	Siegen
1607.03.19–1607.12.	*Astripotens aliquam quum tollere suscipit urbem* *Dum quam caelipotens extollere destinat urbem*	Siegen
1607.04.25.	*David Kiralynac másfél szaz soltárit* *Felix ille animi, felix et corporis, atque*	Siegen
1608		
1608.01?	*Felix, qui potis est rerum cognoscere causas*	Siegen?
1608.03. vége	*Ut me cum Paulo, miseranda sorte perempto!*	Siegen
1608.06.17	Disputatio theologica	Marburg
1608.07.28.	*Ergo piae soboli, heroum de stirpe creatae* *Λαμπρὰ πρὸς ἄστρα ἄγει ὁ χρόνος δρύας ὑψικαρήνους Tempore sublimes venit ardua quercus in auras*	
1608.10–1609.06.	*Felices homines sibi mens bene conscia reddit*	Marburg
1608.12.	*Tabe, faMe, beLLIs Degrassans transIIt annVs* *Κηρὶ, νόσῳ, λιμῷ πολέμῳτ᾽ ἐτὸς αἰνὸν ἀπῆλθε*	Marburg
1609		
1609	*Ut corpus valeat, mentem sapientia tingat*	Marburg
1609.06.19.	*Nigrae ubi Rittershusiadem videre sorores*	Marburg
1609.07.09.	*Si vel natales, vel honos, probitasve, fidesve*	Marburg

Dátum	**Incipit**	**Keletkezési hely**
1609.11.07.	*Unge, quid assiduis lacrymis; quid tristibus, Ister* *Viva Valens Drugeth iacet hic virtutis imago*	Marburg
1609.12?	*Annus abit, quo avidus multos fluor abstulit alvi*	Marburg
1610		
1610.04.04.	*Christe, lubens ego me mortalibus exuo vinclis* *Orbis opes expertus inanes et nihil esse* *Przechus Hodiegoviae lux et nova gloria gentis* *Quid gemis heu tanto, coniux, mea fata dolore?* *Vos mea progenies, exemplum sumite de me*	Marburg
1611		
1611	*Non tot vel Proteus facies, non Hydra figuras*	
1611.04–1611.12	*Quid petis agresti celebrari vatis avena?*	Heidelberg
1611.04–1612.10.	*Qui nullo vivacis amore tenetur honoris*	Heidelberg
1611.10?	*Si tibi legitima methodo, planaque parare*	Bázel?
1613		
1613	*Gratia pro meritis rerum referenda Satori* *Impia Roma, pius vita dum cessit Amandus*	Bázel
1613.06.23.	*Optasti multis tibi, vir mitissime, votis*	Bázel
1618		
1618	*Audio percupide, polyhistor Iane diserti*	Sárospatak?
1622		
1622.05.13.	*Si Regina cado, si Principis incluta coniunx*	Sárospatak

Függelék

1.

[Kézirat:] Filiczki 1605. április 20-ai levele Prágából Herbornba címezve, Benda (1973) Kálmán és a klasszikus szóalakok javításaival. A dokumentum jelenlegi lelőhelye: Kew, The National Archives, Public Record Office, Sp 80/2/15–16.

S[alutem] p[lurimam]. Legati Cassovienses, de quibus nuper scripseram, qui achuc ante istos tumultus Pragam appulerant, iam tandem, sed re infecta discessere; reliquarum autem quatuor civitatum Leuthsoviae, Bartphae, Epperies, Cibinii legati, cum Bastae, tum ipsius etiam archiducis multis et magnificis pollicitationibus illecti, hic adhuc morantur. Verum et illi, ut video, saxum Sisyphicum volvunt, nihil omnino promoventes. Nullam audientiam consequi possunt; de die in diem res protrahitur, fortassis brevi alii sunt secuturi. Paucis ante diebus nobilis quidam Hungarus, meus olim condiscipulus (sicut multos alios strenue sese gerere hoc in religionis bello audio), Georgius Sinay, reversus ex Hungaria, in carcerem noctu tractus est; qua vero de causa, non satis liquet. Leutschovienses aiunt eum fuisse missum ad Boczkaium ad faciendas aliquas pacis conditiones. Quid vero effecerit et quomodo mandata curaverit, pendet adhuc fides veri. Crediderim ipsum loco commendatitiarum Bellerophontis literas a Basta attulisse. De Boczkaio quotidie aliae atque aliae disseminantur fabulae; ipsum esse arianum, rebellem, patriae proditorem, perfidum in Germanos, plus Turcae servire, nunc captum, milite undique circumfusum, mox elapsum, rursus eius exercitum serratum; Cassoviam ab haidonibus Turcis venditam, et alia sexcenta; cum tamen omnia pene contraria fiant. Certo intellexi Raddul vaivodam, Valachiae principem cum 8000 sese Boczkaio adiunxisse; Transsilvaniam totam ab eius partibus et nutu stare, immo ipsum iam principem suum constituisse; montanas civitates in Superiori

Hungaria, Cremnicium, Schemnicium et arces complures cepisse, haidones singulis diebus magis ac magis accrescere, Bastae vero copias decrescere, et in tantas angustias redactum ipsum esse, ut quid suscipere, quo progredi debeat, nesciat. Isten adgya, hogy felakassztassanak a kurva fiát, az ő hitetlen népével, voloniakkal egyetemben. Úgy legyen, mongyuk: Amen.[1] Ferunt quoque Viennenses summo in metu esse, neque sine causa: iam proximus ardet Ucalegon; Bis mille mercenarii episcoporum, flamma ac folles istorum malorum omnium, tamquam ad asylum confugiunt. Audivissent Olomucensem episcopum, sex curribus comitatum, nescio quo se recepisse, salutis quaerendae gratia. Male pereant sanguinarii canes, ipsi hoc, quicquid est, hactenus intriverunt ipsis haud dubie omne exedendum erit. Vallones crudelissimi sicariorum nebulones, omnia, quocunque veniunt, vastant, populantur, pessundant. Quando et quem finem populatio ista sortiretur, Deus optimus maximus novit, ego nullum video. Optanda quidem est pax, sed vix, meo iudicio, his turbulentissimis temporibus, hacque hominum tempestate speranda; omnia in deterius ruunt, tenuis et macra spes fortunae melioris; pontificii tantum abest, ut animos deiiciant, ut magis in dies saevire incipiant, omnia repagula iuris, pudoris, humanitatis vi perfringant, et plures undique pestes nostris moliantur. Mitto vobis duas Iesuitae cuiusdam epistolas, scriptas ex Scepusio. Ex illis solis satis superque perspici potest, quis eorum sit animus in opprimenda patria nostra et religione orthodoxa funditus exstirpanda. Sed qui habitat in caelis, irridebit eos, et Dominus subsannabit eos. Imperator dedit scriptum quoddam de his turbis ad Imperii principes; sed quemadmodum percepi et partem eius ipse legi, totum a veritate alienissimum. Nostrates quoque miserunt Dresdam veram horum tumultuum historiam, quo sic toti orbi impostura et immanis crudelitas papicolarum, pacis publicae turbatorum, regnorumque eversorum innotescant et principes sciant, quid facto opus sit, cui fides danda, contra quem arma suscipienda. Audio et Boczkaium ad Imperii principes litterarum quidpiam exarasse et innocentiam suam asserere, multas iniurias, genti nostrae illatas detegere et ignominiam, qua notatur, a se avertere. Sed opportune, dum haec scribo, incidi in meos conterraneos, qui certo se ex multis, fide dignissimis viris accepisse affirmant Bastam iam cum omnibus suis copiis Hungaria excessisse. Ex quo nimirum arma Boczkay contra caesarianos sicarios sumsit; nihil ulli militi solutum est; hanc forsan ob causam, ut populis, viris et oppidis Hungariae deletis, tandem ipsam regionem solo aequarent et gentis nomen abolerent. Basta multa semper spe militem lactabat et iamiam argentum afferri, auxilia venire commeatium advehi dicebat. Sed miles longa procrastinatione offensus, et totos quinque menses mira arte delusus, diutius ipsi fidem adhibere noluit. Ipse quidem summis precibus ab exercitu petebat, ut solum 14 dies praestolentur; siquidem intra istud tempus nulla afferretur pecunia, dabat

[1] A margón a magyar mondat latin fordítása is olvasható ugyanazon kéz írásával (tehát a másoló tudott magyarul): *„Deus faxit, ut suspendatur ille (Bastae) meretricis filius, una cum ipsis suis populis Wallonibus quod fiat, dicamus ongies: Amen.”*

ipsis potestatem quod iudicem in se statuendi, sive in vincula coniiciendi, sive etiam interimendi; sed, ut dixi, in pertusum ingerebat dicta dolium, operam ludebat, ut serebat, ita messuit. Boczkay praeter Transylvaniam in Hungaria plus-minus 40 arces et propugnacula cepit et haud dubie nunc, post discessum Bastae, toto regno potietur. Potuisset his turbis facile aliqua medicina etiamnum adhiberi. Verum Imperator nulla prorsus ratione libertatem religionis (quod quidem Basta et eius complices omnibus, qui hactenus adhuc a partibus Caesaris stabant, magnifice pollicebantur) concedere voluit. Consiliarii Suae Caesareae Maiestatis nescio quid pestis moliuntur; mira ipsorum consilia, miri de Hungaris omnibusque Christianis purioris doctrinae sermones, Iesuitae etiam mirum in modum et in scholis, et in templis debacchantur. Quicquid certe est, latet aliquis anguis in herba, magnum aliquod monstrum alunt. Plura scribere nequeo, ita sum animo perculso et abiecto, ob hanc dulcissimae patriae statum. Forsan patria mea in cineres redacta est. Vallones nimirum a Tocaino incipientes usque Cibinium et Epperies omnes pagos incolis non repertis, et sua in silvis passim occultantibus exusserunt, diripuerunt, solo aequarunt. Bene feliciterque valete, me, ut facitis, amate. Brevi (ut spero), Deo ter optimo maximo iuvante, aut vos visurus sum, aut aliam aliquam Academiam. Scribebam inter strepitum poculorum et catervam potatorum. Neapoli Pragensium, MDCV. XII. Calendis Maii. Salutate ex me plurimum dominos Opsimathin, Dubium etc. In praesentia non suppetit otium pluribus scribendi, nec est etiam quod scribam. Iterum valete. I. F. Filiczkii"

2.

[Autográf kézirat:] Filiczki 1608. július 31-én, Siegenből írt levele a Hanauban tartózkodó Szenci Molnár Alberthez. Collectio Molnariana, K 787, 208. Dézsi már közölte, én néhol javítottam és a klasszikus szóalakokra írtam át: Szenci Molnár, kiad. Dézsi 1898, 279–280.

S[alutem] cum benedictione divina plurimam. Grata mihi fuit Ecclesiarum Patriae nostrae Apologia: ideoque gratias tibi et ago et habeo maximas: rogoque obnixe, ut deinceps quoque, si quid tale de Patria nostra vel habueris vel audieris, haud gravatim ad me perscribas. Tam mihi id erit gratum, quam omnia tua: hoc est, quam quae gratissima. Nunc quo huic benevolae tuae erga me mentis significationi paria faciam, non habeo. Amorem tamen ita tibi sincere amanti servo parem: et servabo, dum vitam ille πάντων δῶτορ ἐάων. Ne tamen prorsus verba tantum tibi mittere aut dare videar: adiungo tenuiculum apparatum epularum Theologicarum: quales nempe hoc ex spinoso nostro et male et sero culto agro haberi possunt. Si gustas, beneficium est; si censes, voti summa. Atque ut censeas, et quod minus tuo palato satisfaciat, libere et palam admoneas, serio et iterum rogo. Cogito alterum adhuc ante Nundinas (si tantum ocium fuerit et olusculi domi satis nati) addere missum.

Utinam ita meis convivis sapiat omnibus et faciat ad animae salutem: ut ego salvos esse omnes et quam felicissimos cupio. Nos Marpurgi σὺν θεῷ (ita enim Maecenas noster concedit) hibernaturi et sedem studiorum sumus fixuri. O quam iucundum foret, te adesse; tecum amice conversari; et consilio tuo in hospitio et mensa nobis commoda deligenda, uti! Fietne? Velim duobus verbis, si inter molestissimas istas Calcographorum operas vacat, perscribas: tum etiam, utrum Biblia Hungarica hoc in Mercatu lucem videbunt: et num tu Francofurti, et apud quem, futurus. Mei omnes te amant, te loquuntur, te saepe desiderant et nunc (quoniam ipsi scribere non poterant propter literas ad Generosos P[atronos] P[lurimos] exaratas) amanter salutant. Mihi crede, corpore tantum a nobis abes: mentibus nostris perpetuo praesens obversaris. Te velim (si forte animus est Patriam revisere) me priusquam discedas, edoceas: et si quid de Publicis Patriae rebus habueris, admisceas. Vale longum publico Hungariae, quam telam feliciter orsus es, bono. Hoc opus, hicque labor popularibus omnibus esto! Sigenae Pridie Kalendas Augusti M. D. CIIX. Tuus animo et fide prisca Johan. Filicki Farkasfalvanus.

3.

[Autográf kézirat:] Filiczki 1609. július 2-án, Marburgban írt levele Johann Piscatorhoz Herbornba. (Lásd 47. ábra.) Lelőhely: Forschungsbibliothek Gotha, *Briefwechsel von Johannes und Philipp Ludwig Piscator*, Chart. A 130, Bl. 155ʳ–156ᵛ.

[Külcím:] Vera pietate et eruditione clariss. Viro, D. Johanni Piscatori, SS. Theologiae Professori dexterrimo ac veritatis divinae propugnatori acerrimo, etc. Praeceptori suo in Christo summe colendo. Herbornam

[155ʳ] Salutem in Domino plurimam et diuturnam.

Elapso die Veneris disputatum fuit in privato, quod nostrum aliquot instituimus, Collegio Theologico, de causa peccati: ubi producta erant aliqua ex Hutteri Professoris Vitebergensis Thesibus et praelectionibus publicis argumenta: quod ille potissimum ex Institut[ione] Calvini et Beza malevole corrasit, et s[ic]ut ho[min]es isti solent odiose exagitat.

Eorum quoddam, quoniam plerisque Collegis duriora videbantur, volui ad T[uae] R[everentiae] perscribere et eiusdem sententium, si occupationes sanctiores patientur, cognoscere. Quod si assecutus fuero, magnus ad Tuam pristinam erga me benevolentiam accedet cumulus.

Ex Beza haec, propter alia, adducit Hutterus: in Volum. I. oper. p. 417. Inquit Beza: Quod subiicis, non tantum ad damnationem, sed etiam ad causas damnationis praedestinasse, quoscunque libuit, verum esse agnoscimus – Et in Coll. Mom: pelg. p. 447. Deus iusto suo decreto quosdam ad aeternam damnationem creavit, ordinavit et destinavit.

Ex Thes[ibus] R[everendi] D[omini] Praeceptoris Volum. 2. p. 180 th. 27. immo hoc consilio Deus primos parentes condidit, ut re ipsa laberentur.

Ex quibus Hutterus, thesi 20 de causis peccatorum, ita concludit: Causae damnationis nihil aliud sunt, quam peccata. Si igitur Deus ad causas damnationis h[omi]nes creavit, utique ad peccatum creavit: Si hoc, certe peccatorum causa est siquidem finis, ad quem quid ordinatur, ordinanti assignatur.

Ego cum quibusdam meis conterraneis Respondi: Non sequi, si Deus creavit hominem ad peccata; vel ut reipsa laberetur, Deum esse auctorem peccati.

Ratio. Quia Deus non ita creavit hominem ad peccata sunt, non ita ordinavit ad finem, ut ei malitiam inderet, vel impia praeciperet, aut cogeret eum ad mala facienda. Sed creavit eum ad peccata, destituendo eum sua gratia ex spiritu gubernante, et permisit eum consilio ipsius.

Quod etiam R. D. Praeceptor Th. 33 affirmat, loco supracitato. Deinde R[espon]di, in Scriptura esse plane aequipollentia dicta: ut Roman. 9 v[ersus] 21. 22. 23.

Hic exceperunt ad v[ersum] 22. Legi ibi; pertulit vasa irae multa lenitate: Si pertulit. E[rgo] non creavit.

Nequam connexum et respondi, pertulit multa lenitate, hic significare, idem quod, multis bonis temporalibus reprobos a Deo esse ornatos: et postea ex eodem loco, contra argumentatus sum: Si Deus vasa irae coagmentavit ad inferitum; et vasa misericordiae praeparavit ad gloriam, E[rgo] creavit hominem, ut laberetur etc.

Quod idem confirmat Judas v[erso] 4. nempe, iam olim descriptos esse impios ad hanc damnationem.

Illi contra R[esponde]runt, Aliud esse descriptum, coagmentatum; aliud creatum. Tum asserebant, admissis his loquendi formalis, non posse stare, nostrorum responsionem ad illum Syll[ogismum]: Qui vult finem, vult etiam media, quod ad finem ducunt, nempe peccata. Deus vult finem etc. R[espon]dent nostri, vult media, quod scilicet ducunt ad finem per se, sua natura: At peccatum non ducit per se, sed per accidens.

[155v] Respondi, Optime posse consistere hanc distinctionem. Nam nec Deus peccatum, qua peccatum, qua facit ad ignominiam Dei, vult, sed prohibet.

Illi contra: Omnis finis est per se bonus. Kecker[mann] in Syst[emate] Log[ico] p. 16. Lapsus est finis ex sententia Beza, Piscatoris. E[ergo] est per se bonus.

R[espondeo], Canonem istum potissimum intelligendum de fine ultimo, ut patet ex eodem Keckerm[anno] pag. 169. Sic minor erit falsa. Multa deinde sunt ab utraque parte dicta, quod nolo, nec debeo omnia persequi. Etsi autem in volumine tuo 2 Thesium Theolog[icarum] his omnibus et aliis, quod afferri solent et possi[t] ab Adversariis, ita nervum inciduntur, ut sese recolligere et expedire nulla ratione nunquam possint; et ea mihi etiam satisfaciunt: tamen, popularibus meis etiam suadentibus. Volui plenius tuam sententiam de hac controversia cognoscere: quomodo nev[e] tam pomposis calumniis quam commodissime occurri possit. Aliquando enim mihi, si Deus vitam servaverit cum his male feriatis, capitibus in patria mea devertandum fuerit.

Ignosce, Vir Clarissime, audatior fortasse fui in te compellendo, quam par fuit: sed tua propensa erga me benevolentia et veritatis amor fecerunt, in pudorem hac in parte deponerem.

Mei omnes Generosi discipuli et populares te tuosque plurimum et reverenter salutant. Salutabis etiam meorum et meo nomine omnes D[ominos] Professores et Praeceptores Classicos. Deus ter Optimus Maximus te quam diutissime Sospitem et florentem una cum tota familia conservet publico et maximo Ecclesia Christi bono.

Marpurgi 2 Julii 1609 Anni
R. T. summa
observantia colens
Johann. Filiczki.

4.

Georg Rem 1610. február 26-i levele Nürnbergből. Filiczki 1614, 138–139.

Reveren[do] et doctiss[imo] Viro, D[omi]n[o] Johanni Filiczkio, Pannonio, S. S. Theol[ogo] Cand[ido] Poetae politissimo, amico magno. S[alutem] P[lurimam]

Lubens admodum confabulari tecum absens soleo, idque liberius, Vir eruditissime, ita amicos inter veros et Viros bonos addecet. Perfudisti vero ingenti (crede iniurato) et dicam pulcherrimo, gaudio, qui spem de tua sobole facis, non est abortiva. Anagrammatismis et Epigrammatibus ac Elegiis tuis Pragae ante quinquennium editis (quis me donasti, imo beasti) nihil tersius, nihil doctius. Superest, ut in theatrum proferas, [139] quae supersunt Carmina, quorum tibi cotidie alia subinde nasci nullus dubito. En, vel meum sequare exemplum. ******. In Hymenaeum Rittershusii quae scripsisti, accepi dudum, misi Altorphium, gratissima fuere. Typis mandabuntur, gratias ille tibi agit poetae tam felici, mi Filiczki. Ergo librum, unum pluresve a te expectabimus. ***. Generosos tuos Barones et saluto officiose, et iubeo pergere in offenso pede ad veram pietatem atque doctrinam, et per has portas ad gloriam grassari immortalem. Memineris respondere per Dominum Gisbicium, reducem. Amicis, qui istic sunt, adscribo magnam salutem. Communica, si quid doctae Chartae apud vos prodiit. Vale, V. salve. Norimb. VI. Kal. Mart. ad lychnum. 1610.

Tuus ex fide fida G. Remus D.

5.

Filiczki 1610. augusztus 27-én, Marburgban írt levele tanítványaihoz, a Hodějova-ifjakhoz. Filiczki 1614,):(2^{r}–):(4^{v}.

Illustribus optimae indolis, ac summae spei adolescentibus, D[ominis] D[ominis] Przechio, Smilo, Bohuslavo et Adamo liberis baronib[us] ab Hoddiegovva etc. discipulis suis longe chariss[imis] S[alutem] P[lurimam] et in virtutum, honestarumque artium studiis a Deo Ter Opt[imo] Max[imo] largissimam ex animo benedictionem precatur.

Non defuerunt vobis, nec hactenus desunt incitamenta, quae Vos ad pietatis et prudentiae studium frequenter et amanter invitent atque extimulent. Nam et illustris D[omi]n[us] Parens vester ὁ μακαρίτης, dum hac lucis usura fruebatur hoc potissimum requirebat; et Generosa D[omi]n[a] Mater, Heroina pietatis studiosissima, quotiescunque ad vos literas exarat, id unum ante omnia sedulo inculcat;[2] et Viri Clariss[imi] Praeceptores vestri fideliss[imi] bono semper exemplo vobis praelucentes, in omnibus suis lectionibus ad idem honestatis et virtutis studium, fortiter decurrendum, stimulos, calcariaque addunt. Habetis etiam illustria inclytae familiae vestrae exempla, in quibus vos saepius ut in speculo, contemplamini: et si dotes naturae illustres in vobis deprehendetis, agite, quae deceant illustres; sin dispares aut agrestes, (quod Deus prohibeat,) id quod natura negavit, diligentia, irremissisque optimarum artium studiis pensatote. Habetis, inquam, Sobieslaos, Bernhardos, Bohuslavos, qui domi forisque rebus fortiter gestis claruerunt, qui in Hungaria, Gallia, Italia, victorias clarissimas reportarunt, quid disiunctissimas terras sanguine hostili saepenumero resperserunt. De quorum laudibus nulla unquam aetas conticescet. Habetis Udalricos, Iohannes, Wilhelmos, quorum consiliis salutaribus patria vestra Bohemia floruit: caesares et reges potentissimi acquieverunt: studia literarum sepulta in lucem producta sunt: poetica ingenia excitata sunt. Id quod ex instructissima eorum bibliotheca et carminibus elegantissimis Bohuslavi, quae hodie adhuc multorum doctorum virorum manibus teruntur, manifestissime patet. Vivent illi aeternum in historicorum et poetarum monimentis: vivent ipsorum auspicio utrorumque monimenta. Taceo nunc Bernhardum avum vestrum, quem trium invictissimorum imperatorum, regumque Hungariae ac Bohemiae concilia celebrant: sapientissima consilia plurimum commendant: maxima in Rempub[lica] officia multis

2 *Vide praefat[io] M[agistri] Georg[ii] Carolidae a Carlsperga P[oetae] C[oronati] Caes[arei] etc. in Farragine Symbolica*. [Filiczki lábjegyzete.] Nagyjából innen témában, sőt szóhasználatban is szorosan követi Georgius Carolides (1597, A3r–A4r) *Farrago symbolica sententiosá*ja előszavát: „Floruit multis retro-elapsis seculis vestra Hoddiejoviorum familia, non minus literarum ornamentis, quam bellicis artibus, et provincialibus in administratione publica officiis, clarissima meritoque a pietate, iustitia, mansuetudine et fortitudine semper laudabilis est habita, meritissimo autem sapientiae studiis excelluit. Nam etsi magni in ea fuerint Sobieslai, Bernhardi, Bohuslai etc. ut qui Hungariam, Italiam et alias remotissimas terras sanguine hostili saepius conspersissent; maiores tamen Udalrici, Iani, Vilhelmi, quorum consiliis patria nostra Bohemia floruit. Caesares et Reges potentissimi acquieverunt, studia literarum emerserunt, Poetica ingenia excitata sunt. Iohannem seniorem Hoddiejovium, patruum tuum, Patrem et Maecenatem Poetarum, qui ante annos 31. diem extremum obiit, universa doctorum corona novit, praedicat et etiam num veneratur. Vivet ille in Poetarum monimentis perpetuo, vivent per ipsum monimenta Poetarum. Annales Bohemiae, publicam lucem huic debent, iique omnes, quorum intra Annales memoria continetur. Bernhardum seniorem Patrem tuum carissimum (beatae recordationis) memorant trium Rom. Imperatorum Regumque Bohemiae augustissima concilia, fidelissima ministeria, saluberrima consilia. Patria venerando sene orbata luget, tibique cum Fortunarum amplissima successione, Paternarum virtutum haereditatem universa optat et gratulatur."

laudibus cumulant. Nihil denique de inclyto (beatae recordationis) vestro D[omi]n[o] Parente dicam, quem Sac[ra] Caes[area] Maiest[as] tractui Gurimensi capitaneum praefecit et sibi a consiliis, quoad vixit, esse voluit. Haec certe et alia singularium virtutum elogia, quae nunc brevitatis caussa praetereo, etsi per se vos (ut initio dixi) ad arcem honoris, excelso et illustri loco positam, impigre scandendam, invitant: et maximum pondus apud vos iure meritissimo habere semper debent: tamen visum est mihi, meum etiam calculum publice proponere: ut tanto altiores vobis aculei infigantur, ad eas merces mature comparandas, quae olim vobis usui et honori esse possint. Quod quidem σὺν Θεῷ, facile effectum dabitis: si studiorum vestrorum palmam non in carceribus, sed in meta fixam esse statueritis: si publicas et privatas lectiones diligenter audieritis, auditas repetieritis, repetitas in succum et sanguinem converteritis.

Nec enim, cuiquam per somnia Virtus,
Aut tepidos ventos assa columba venit.

Deus bona sua precibus et labore vendit. Quia vero haec sine crebro Latinae linguae exercitio cognitioneve minus commode acquiri possunt: stylus optimus dicendi effector et magister, conformandus est ad probatissimorum auctorum imitationem. Quapropter illi attente sunt legendi: et quicquid usui nobis esse possit, ex ipsis decerpendum: atque in nostrum penum reponendum. Nec tamen omnia, nec semper, et sine discrimine, quovis infarcienda sunt. Sed ut rerum, ita et verborum delectus quavis in materia, imo et loco, est adhibendus. Inter probatos autem auctores refero etiam poetas melioris notae. Vix enim dici potest, quam multum illi faciant ad uberrimam sermonis copiam comparandam, atque ad mellificium ex lectissimis quibusque flosculis componendum. Quid quod poesis etiam gratiam longe maiorem habet, quam soluta oratio, et accommodatior est Dei, illustriumque heroum laudibus celebrandis. Et constat omnibus aetatibus plurimos non tantum humilioris sortis aut infimae faecis homines; sed et eos, qui clavum Reip[ublicae] tenuerunt, poeticam amasse, excoluisse, promovisse. Sic dilectiss[imus] ille Deo heros David; sic Salomon regum omnium, quos sol vidit, sapientissimus; aliique singulari pietatis et verae religionis zelo flagrantes, ligata oratione divinas et heroicas laudes celebrarunt. Sic Alexander ille, cui ex rebus actis et auctis Magni fuit inditum nomen, Homerum mediis etiam in castris identidem lectitavit. Sic Augustus Caesar duos clariss[imos] poetas, Virgilium et Horatium, summis in delitiis habuit, ad honores amplissimos provexit, plurimisque beneficiis ornavit.[3] Alios tum illius, tum nostri temporis plurimos heroas et viros clarissimos, ne nimium oratio excrescat, praetereo. Non ergo illi sunt audiendi, qui poeticam ex agro litterario exterminandam volunt; aut illustribus familiis minus dignam esse clamitant, sed contra audentius eundum (ut cum poeta dicam) et ea modis omnibus promovenda est. Nam nemo doctus, nemo cordatus, nemo magnus ab omni saeculo decursu fuit, qui eam non vehementer amarit, non plurimi aestimarit,

3 *Vide vitam Virg[ilii] ab Ael[io] Donato editam* [Filiczki lábjegyzete.] = Aelius Donatus, *Vita Vergilii.*

non impense promotam cupierit. Eam gravissimus auctor et magister dicendi Plato,[4] parentem sapientiae ac ducem nominat. Eam Strabo Geographus insignis,[5] testatur, antiquos primam quandam philosophiam perhibuisse, quae ab ineunte nos aetate ad vivendi rationes adducat, quae mores, quae affectiones edoceat, quae res gerendas cum iucunditate praecipiat. Posteriores vero solum poetam, ipsum sapientem esse asseruisse. Eam acutissimi iudicii vir Scaliger tanti fecit, ut affirmare non dubitarit: Nos nullis philosophorum praeceptis aut meliores aut civiliores evadere posse, quam ex lectione (vel solius) Virgilii.[6] Sed iam plus satis dictum est iis, qui liberali sunt ingenio, et qui poetas vel semel cum iudicio oculis percurrerunt. Hispidis istis ne Mercurius quidem ipse, vel Apollo, cum omnibus Musis persuaserit, ut vera credant, quae de poetis adeo magnifice praedicantur. Vos vero, generosissimae indolis et maximae expectationis adolescentes, tanto honestius cum de aliis omnibus, tum de hisce studiis sentietis: quanto maiorem utilitatem cum summa voluptate habent coniunctam, et quanto illustriore loco estis nati. Accipite igitur fronte serena hoc munusculum, nec ab aetate, nec a stemmate vestro prorsus alienum et maiorum vestrorum vestigiis laudatissimis insistentes, eo omnibus nervis, omni animi impetu contendite, ut Deum omnis sapientiae et scientiae fontem, eiusque cultum, quem cum materno lacte imbibere coepistis, semper ad oculos habeatis: vitam et mores vestros secundum verbi divini amussim instituatis et denique cum omnia summa a vobis expectentur, virtutis illum et sapientiae campum, quem feliciter ingressi estis, dies noctesque decurratis. Hoc et vobis honori et familiae vestrae ornamento et patriae emolumento est futurum. Deus qui dedit vobis animum discendi, det etiam constantiam et vires feliciter omnia perficienda. Valete optime, et crescite aetate simul ac prudentia, maximo Reipub[licae] et Ecclesiae bono. In illustri Mauritiana 27. Augusti 1610. anni.

Vestrae salutis et profectuum studiosissimus Iohannes Filiczki.

6.

Filiczki 1610. szeptember 1-jén, Marburgban írt levele/ajánlása Georg Remnek és Adam Hubernek. Filiczki 1614, 85–87.

Vitae integritate, raraque eruditione Clarissimis, nec non prudentia, multoque rerum usu excellentiss[imo] V[iro] V[ero] D[omi]n[o] Georgio Remo I[ure] U[triusque] D[octori] Consultiss[imo] et Inclytae Reipub[licae] Noribergensis Consiliario

[4] [Vide] *in Lyside*. [Filiczki lábjegyzete.] = Platón, *Lüszisz* 213e5–214a2.
[5] [Vide] *lib. I.* [Filiczki lábjegyzete.] = Sztrabón, *Geographica* 1.2.3.
[6] Scaliger 1561, 104.

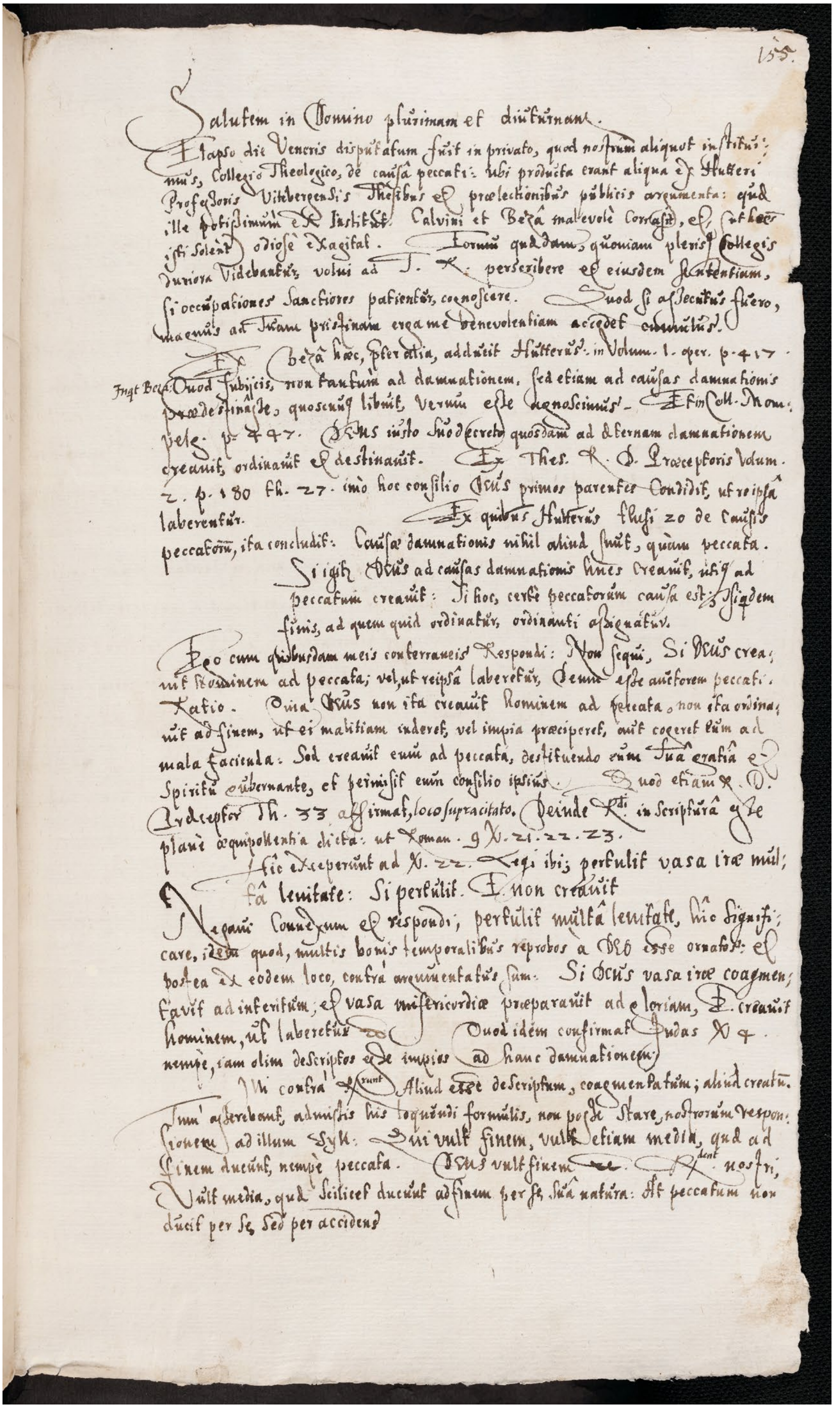
dignissimo; et D[omi]n[o] Adamo Hubero a Risenpach, Medic[o] D[octori] apud Pragenses praestantissimo; D[ominis] D[ominis] Fautoribus et Amicis meis pluribus nominibus aeternum colendis D. D. C.

Quibus enim potius et aequius haec miscella epigrammata consecrem, quam vobis, Viri optimi, optime cum de aliis plurimis literarum et honestatis studiosis, tum de me iam olim meriti. Nam tantum verum erga me amorem ac benevolentiam deprehendi, ut maxima etiam in mole occupationum nullam occasionem praetermiseritis ad me scribendi, vel commodis meis inserviendi, et implumem meum foetum, foras ante annos quinque ausu temerario protrusum, ita humaniter accepistis, ut nusquam urbanius, nusquam hilarius sit acceptus. Ante quam ad suavissimam veram amicitiam me contulissem, sane multa ex multis de vestra singulari humanitate et incredibili benevolentia, cum insigni doctrina coniuncta audivi. Verum, ut coram data potestas sermones habendi, maiorem multo expertus sum et humanitatem et candorem. Auxit praesentia famam, idque tanto magis, quanto pauciora, et trivialia, in me vidi, quae vos ad mei amorem invitarent. Et tu quidem, Eruditissime Reme, ubi te in urbis vestrae florentissimae transitu semel atque iterum salutavi, meaque abortiva epigrammata tibi obtuli, non solum lubens me in Album tuorum Amicorum asscripsisti, sed et in litteris ad popularem meum datis, pro innata tibi humanitate, effusissimas laudes mihi tribuisti, et deinceps epistolis plenis benevolentiae, eruditionis et myrothecii Musarum, amorem tuum erga me ultro et frequenter testatus es: ita ut me non raro puduerit, ea tam liberaliter mihi tribui, quae nunquam promeritus essem, vel a quorum perfectione longius abessem. Postea vero quam aliud aliquando agens scripsi, me quaedam e meis carminibus collecturum et ad incudem revocaturum. Tu multis deinde epistolis, ne a proposito dimoverer, me confirmasti, et iam languentem ac ramenta ista et scoriam proletariae poeticae abiicere cogitantem, praeconiis agminatim glomeratis, excitasti. Nimirum, me argutum esse in hoc genere, et ad palatum tuum canere. Caverem itaque, ne epigrammata mea in spongiam incumberent, me cum Ovveno certare posse. In medio esse palmam positam, et id genus alia. Sane in medio est posita palma, sed non a quo vis asportanda. Alia voce psittacus, alia coturnix loquitur. Attamen conabar aliquid tot laudum stimulis a te incitatus, quid praestiterim et quam feliciter conatus sim, in lectorum favore, et iudiciorum aura est situm. Si quid tamen ad Musarum genium sapiet, id tibi velim totum acceptum referri, qui et alas mihi humi repenti et ingenium addidisti. Sin autem invita in his Minerva, Gratiisque aversis desudavi, apud te et tui similes, h[oc] e[st] bonos (malos enim nihil moror, etiamsi ringantur et ilia rumpant) spero me facile veniam consecuturum. Nam (ut Apuleius elegantissime ait) omnibus bonis in rebus conatus in laude, effectus in casu est. Et Cicero facundiae literarumque Latiarum parens inquit: prima sequentem, (inprimis hoc eruditissimo saeculo) honestum est etiam in secundis tertiisque consistere.

Tibi vero, omni laude dignissime Hubere, quibus verbis animum meum exponam, non invenio. Nec enim verbis tantum (quod in his exulceratissimis temporibus et in hac mundi senescentis canitie nimis vulgare est) amicum te ostendisti, sed et

fideli consilio atque opera promtissima vere candidum et syncerum declarasti. Et id quidem facis tu non meis aliquibus meritis, quae hactenus nulla in te extiterunt, sed naturae tuae bonitate ductus. Quod ego non modo non negavero unquam, sed etiam semper et meminero et apud bonos omnes praedicavero libenter. Etsi tu ne id quidem expetis, multo minus expectas, ut te horter, ut hunc animum in posterum etiam in me conserves, quum indies ultro promtitudine et officiis te ipsum superes. Optime in Domino valete publico bonorum et Ecclesiae bono, Viri animo meo longe chariores, quibus me totum, quantus quantus sum, nuncupo dicoque. Datum Marpurgi e Museo nostro. Calend[is] Septemb[ris] M. D. CX. anni.

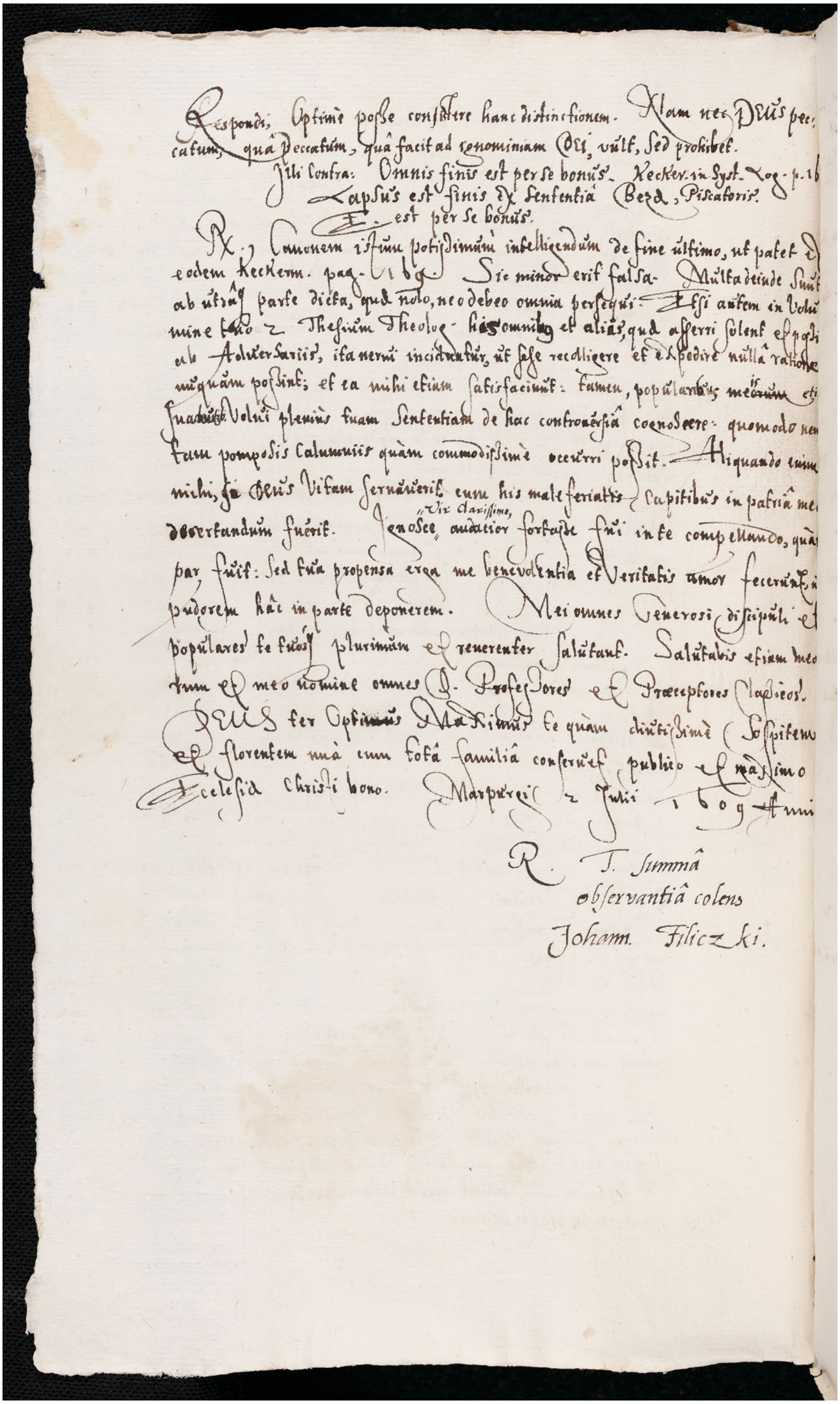
V. V. Excellent. addictissimus Iohannes Filiczki.

155.

Salutem in Domino plurimam et diuturnam.
Elapso die Veneris disputatum fuit in privato, quod nostrum aliquot instituimus, Collegio Theologico, de causa peccati: ubi producta erant aliqua ex Hutteri
Professoris Vitebergensis Thesibus et praelectionibus publicis argumenta: quod
ille potissimum ex Institut. Calvini et Bezae malevole corrasit, et, ut haec
isti solent, odiose exagitat. Eorum quaedam, quoniam plerisque Collegis
duriora videbantur, volui ad T. R. perscribere et eiusdem sententiam,
si occupationes sanctiores patientur, cognoscere. Quod si assecutus fuero,
magnus ad tuam pristinam erga me benevolentiam accedet cumulus.
Ex Beza haec, praeter alia, adducit Hutterus in Volum. 1. oper. p. 417.
Inqt Beza: Quod subjicis, non tantum ad damnationem, sed etiam ad causas damnationis
praedestinasse, quoscunque libuit, verum esse agnoscimus. Et in Coll. Mom-
pelg. p. 447. Deus iusto suo decreto quosdam ad aeternam damnationem
creavit, ordinavit et destinavit. Ex Thes. R. D. Praeceptoris Volum.
2. p. 180 th. 27. imo hoc consilio Deus primos parentes condidit, ut reipsa
laberentur. Ex quibus Hutterus thesi 20 de causis
peccatorum, ita concludit: Causa damnationis nihil aliud sunt, quam peccata.
Si igitur Deus ad causas damnationis homines creavit, utique ad
peccatum creavit: Si hoc, certe peccatorum causa est; siquidem
finis, ad quem quid ordinatur, ordinanti assignatur.
Ego cum quibusdam meis conterraneis Respondi: Non sequi, Si Deus crea-
vit hominem ad peccata; vel, ut reipsa laberetur, Deum esse auctorem peccati.
Ratio. Quia Deus non ita creavit hominem ad peccata, non ita ordina-
vit ad finem, ut ei malitiam inderet, vel impia praeciperet, aut cogeret eum ad
mala facienda. Sed creavit eum ad peccata, destituendo eum sua gratia et
Spiritu gubernante, et permisit eum consilio ipsius. Quod etiam R. D.
Praeceptor Th. 33 affirmat, loco supracitato. Deinde R^di in Scriptura exstare
plane aequipollentia dicta: ut Roman. 9 v. 21. 22. 23.
Hic exceperunt ad v. 22. Legi ibi; pertulit vasa irae mul-
ta lenitate: Si pertulit, ergo non creavit
Negavi connexum et respondi; pertulit multa lenitate, hic significare, idem quod, multis bonis temporalibus reprobos a Deo esse ornatos: et
postea ex eodem loco, contra argumentatus sum. Si Deus vasa irae coagmen-
tavit ad interitum; et vasa misericordiae praeparavit ad gloriam, ergo creavit
hominem, ut laberetur. Quod idem confirmat Judas v. 4.
nempe, iam olim descriptos esse impios ad hanc damnationem.
Illi contra [illegible] Aliud esse descriptum, coagmentatum; aliud creatum.
Tum asserebant, admissis his loquendi formulis, non posse stare, nostrorum respon-
sionem ad illum Syll. Qui vult finem, vult etiam media, quae ad
finem ducunt, nempe peccata. Deus vult finem ergo. Respondent nostri,
Vult media, quae scilicet ducunt ad finem per se, sua natura: At peccatum non
ducit per se, sed per accidens

47/a. ábra: Filiczki 1609. július 2-ai levele Piscatorhoz

Respondi; Optime posse consistere hanc distinctionem. Nam nec Deus pec-
catum, qua peccatum, qua facit ad ignominiam Dei, vult, sed prohibet.
Illi contra: Omnis finis est per se bonus. Kecker. in Syst. Log. p. 1[illegible]
Lapsus est finis ex sententia Bezae, Piscatoris.
E. est per se bonus.
R. Canonem istum potissimum intelligendum de fine ultimo, ut patet ex
eodem Keckerm. pag. 169. Sic minor erit falsa. Multa deinde sunt
ab utraque parte dicta, quae nolo, nec debeo omnia persequi. Etsi autem in volu-
mine [illegible] 2 Thesium Theolog. [illegible] et alias, quae afferri solent et posti
ab Adversariis, ita nervi inciduntur, ut sese recolligere et expedire nulla ratione
unquam possint; et ea mihi etiam satisfaciunt: tamen, popularibus meis eti
[illegible] volui plenius tuam sententiam de hac controversia cognoscere: quomodo nem
tam pomposis calumniis quam commodissime occurri possit. Aliquando enim
mihi, si Deus vitam servaverit cum his male feriatis capitibus in patria me
decertandum fuerit. Ignosce, „Vir clarissime," audacior fortasse fui in te compellando, quam
par fuit: sed tua propensa erga me benevolentia et veritatis amor fecerunt, ut
pudorem hac in parte deponerem. Mei omnes Generosi discipuli et
populares te tuosque plurimum et reverenter salutant. Salutabis etiam meo
tum et meo nomine omnes D. Professores et Praeceptores classicos.
Deus ter Optimus Maximus te quam diutissime sospitem
et florentem una cum tota familia conservet publico et maximo
Ecclesia Christi bono. Marpurgi 2 Julii 1609 Anni
R. T. summa
observantia colens
Johann. Filiczki.

47/b. ábra: Filiczki 1609. július 2-ai levele Piscatorhoz

48. ábra: Siegen

Filiczki album amicoruma

Filiczki hiányos albuma – amely egy Alciati-kötet – Prágában található, a Nemzeti Múzeum könyvtárában (Knihovna Národního muzea). Jelzete: MSS. IX. G. 15. (Filiczki, Album). Nem szánom tudományos igényű szövegközlésnek. Némely bejegyzést nem tudtam elolvasni, mégis úgy döntöttem, érdemes közzétennem, mert további kutatások kiindulópontja lehet majd. Az oldalszámok jelzésére a később ceruzával beírt fóliószámokat adom meg recto és verso jelölésével. Az eredeti bejegyzések sortörését nem tartottam meg, de a hibáit igen, hiszen sokszor futtában jegyezték be ezeket. Óhatatlanul stílusjegye a műfajnak. Lábjegyzetben – ha tudom – a bejegyzések forrását is közlöm. Ahol hiányos a szöveg, vagy olvashatatlan, ezzel jelzem: <…>. Ahol nem tudtam kiolvasni, ezt használtam: [???]. Ahol bizonytalan voltam az olvasatban, ott így jelöltem: <>. Szürkével jelöltem azokat a bejegyzéseket, amelyeket biztos ifj. Johann Krausnak írtak. A nevek mögött jeleztem, ha a bejegyzés a szemben lévő oldalon található Alciati-emblémát kommentálja: [embléma]. A héber idézetek értelmezésében Nagy Ferencnek tartozom köszönettel.

A könyv kéziratának nyomdába kerülése közben elkezdtük Filiczki albumának tudományos igényű feltárását, amiért ismét köszönettel tartozom Latzkovits Miklósnak, Adamik Lajosnak és Bujtás László Zsigmondnak. A folyamatosan frissülő és javított albumbejegyzéseket lásd: IAA, szerk. Adamik, Bujtás, Latzkovits, 2003–2024 [http://iaa.bibl.u-szeged.hu/index.php?page=home]

Oldal	Bejegyző	Bejegyzés	Helyszín	Időpont
1r	Wilhelm Ketteler (IAA no. 16128)	<…> scripsi haec Marpurgi Anno 1610 3. Mart. Guilielmus Ketteler J. D. J. A. E. M.	Marburg	1610.03.03.

Oldal	Bejegyző	Bejegyzés	Helyszín	Időpont
2r	Johann Albrecht von Solms-Braunfels (IAA no. 16129)	16 .A. 12. S. M. C. Soli fide Deo, soli constanter adhaere: A solo cunctis eripiere malis.[1] Johannes Albrecht Graw zu Solms	---	1612
3r		[Rajz]		
4r	Leo Vitzthum (IAA no. 16130)	Plautus.[2] Virtute ambire oportet, non favitoribus. Sat habet favitorum semper qui recte facit. Leo Vitzthum manu propria		
5r	Keserűi Dajka János (IAA no. 16131)	Invidus invidia rumpitur ipse sua. 1 Joan 5.8 Hárman vannak az egekben az kik bizonysagot tesznek, az Atya, az Ige, es az Szent Lelek es az harom egy. Apposui lubens Rever. ac doctis. viro d. Joan. Filitzkio Sepusien. in Symbolum noviter initae amicitiae: Joannes D. Keserὒi Ungarus die 23 Aprilis 1608 Marpurgi	Marburg	1608.04.23.
5v	Dönhoff, Magnus Ernst von (IAA no. 16132)	Nemo laeditur nisi a seipso[3] Eccles. 1. Quel avantage a l'homme de tout son labeur auquel il a travaille sous le soleil? Sigenae Nassov: 27. Feb. Anno 1608. Magnus Ernestus Doenhoff	Siegen	1608.02.27.
6r	Vincentius Schmuck (IAA no. 16133)	Mihi adhaerere Deo bonum est. Ps. LXXIII. Vincentius Schmuck Schmuck D[octor] Lipsiae scrib[ebat] 9. Jul. 1615. Jul. 1615.	Lipcse	1615.07.09.

1 Számos emlékkönyvben felbukkanó epigramma. Miskolci Csulyak Istvánnak Szepsi F. János nevű diák írta be Görlitzben 1602 júniusában. IAA, szerk. Adamik, Bujtás, Latzkovits, 2003–2024, no. 6050, de lásd még: nos. 939, 1082, 7786.

2 *Amphitruo* 78–79: „*virtute ambire oportet, non favitoribus. / sat habet favitorum semper qui recte* facit."

3 Aranyszájú Szent János.

Oldal	Bejegyző	Bejegyzés	Helyszín	Időpont
7^r	Hieronymus Tucher (IAA no. 16134)	Dum clavum rectum teneam[4] Scripsi memoriae ergo Marpurgi 13 Martij 1611 Hieronymus Tucher manu propria	Marburg	1611.03.13.
8^v	Ludwig Casimir zu Sayn-Wittgenstein-Berleburg (IAA no. 16135)	Anno 1612. Virtus Mater heroum. Ludovicus Junior Comes Seinensis et Wittgensteinensis	---	1612.
8^v	ifj. Johann Albrecht zu Solms-Braunfels (IAA no. 16136)	Per angusta ad augusta.[5] Johannes Albertus junior Comes Solmensis.	---	1612
9^r	Marcus Chyczky (IAA no. 16137)	Magno animo, nihil e[st] magnum. Haec Marcus Chycki Doctissimo viro Dno Johanni Philickio, moris et amoris ergo. Marpurgi Cattorum.	Marburg	---
10^r	Johann Philipp von Ortenburg (IAA no. 16138)	Nescit fidentem deseruisse DEUS.[6] Johann Philipp der ältern Graven Grave zu Ortenburg	[Bázel]	1612.[10–12.]
10^r	Heinrich von Ortenburg (IAA no. 16139)	Vincet, qui sub luce, DEO duce, pro cruce pugnat.[7] Henricus antequioris prosapiae Comes Ortenburgicus S.	[Bázel]	1612.[10–12.]
11^r	Albrecht Ctibor Pecingar z Bydžína (IAA no. 16140)	Non jacet in molli veneranda scientia lecto Illa sed assiduo parla labore venit.[8] <...> Peczingerus <...> scribebat Sigenae Nassoviorum <Juni> 1607.	Siegen	1607.06?
11^v	Heřman Vilém Pecingar z Bydžína (IAA no. 16141)	Honorem Virtus Parit. Hermannus Wilhelmus Peczingerus a Bydzina scribebat Sigenae Nassoviorum Anno 1607	Siegen	1607.06?

4 Erasmus, Adagium no. 2028.

5 Latin közmondás. A „széles út, keskeny út” motívumának egy változata: szűk úton a magasba, a szentségig. Wander 1867–1880, III, 15. Hasonló mondá*s: Non est a terris mollis ad astra* via!

6 Ortenburg grófjának jelmondata.

7 Ortenburg grófjának jelmondata: Rhumel 1620, E3^v.

8 Latin közmondás. Kis-Viczay 1713, 357: „Szenvedéssel adják, a’ nélkül nem nyújtják a’ böcsület laurusát.” Fülöp 1888, 230: „A tisztes tudomány nem fekszik a rest’ puha ágyán.”

Oldal	**Bejegyző**	**Bejegyzés**	**Helyszín**	**Időpont**
13v–14r	id. Rudolf Goclenius (IAA no. 16142)	Consilium sapiens, occasio commoda felix Exitus, unius sunt tria dona Dei. Haec tibi, Johannes, in vita comprecor omni: Haec tria SANCTA TRIAS det tibi. Quantus eris! Aliud Cum te ornet virtus, pietas, doctrina, fideli Sum tibi, Filiczki, junctus amicitia Prosequar absentem votis precibusque Rodolphus, Cumque tuo meus hic spiritus unus erit. Rodolphus Goclenius senior philosophus antecessor primarius Academiae Marp: & nunc ejusdem Rector hoc sui μνημόσυνον a se factum relinquebat ornatiss: D. J. F. : Iduum Martii Anno Christiano nobiscum Deus.	Marburg ?	1611.03.16.
14v	Daniel Staude (IAA no. 16143) [embléma][9]	– – ‖ – U U ‖ – U U Stet quicunque volet potens Aulae culmine lubrico: Me dulcis saturet quies: Obscuro positus loco Leni perfruar ocio[10] Benevolentiae ergo scribebam DANIEL STAUDius D.U. J. Gorlicius 18 Julii An. 1603. Doctrinae Studiis Gloria Lumen Habet.	Görlitz	1603.07.18.
17r	Nicolaus Braun (IAA no. 16144)	Fernelius Nulla calamitate vel aerumna premetur qui vitae fundamentum jecerit TEMPERANTIAM. Nicolaus Braun Med: D. & professor Marpurgi scripsit 8 Martii 1611.	Marburg	1611.03.08.

9 R*ímel Alciati In aulicos* (Az udvaroncokra) *c*ímű, 86. számú emblémájára.

10 Seneca, *T*hyestes 391–395. Orlando di Lasso egy motettát is írt rá.

Oldal	Bejegyző	Bejegyzés	Helyszín	Időpont
18r	Johann Kahl (IAA no. 16145)	Psaltes[11] יְהוָה רֹעִי ___μηδὲν ἄτερθε Θεοῖο. Johan Calvinus W. Profes: Jurist, amiciae ergó. Heidelb. 5. d. 7mbr: Anni 1612.	Heidelberg	1612.09.05.
19r	id. Gregor Schönfeld (IAA no. 16146) [embléma][12]	Matth.[13] γρηγορεῖτε καὶ προσεύχεσθε Gregorius Schönfelt S. Th. D. &. P. Marp. scrib. die Gregorii Anno 1611.	Marburg	1611.03.12.
21r	Otto a Malsburg	1611: 13 Martii Astra valent aliquid, plus sua vota priorum. Astra regunt mundum, sed regit astra Deus.[14] Haec paucula doctissimo viro Johanni Vilizkio amico et commensali suo suavissimo apposuit Marpurgi Otto â Malsburgk	Marburg	1611.03.13.
21v	Christianus a Malsburg	Astra regunt homines, sed regit astra Deus. Haec pauca in sui memoria apposuit Christianus a Malsburgk Anno 1611 13 Martii.	Marburg	1611.03.13.
22r	Gulielmus Ketteler	Orandum est ut sit mens sana in corpore sano[15] Gratae recordationis ergo asscripsi hac Marp. Anno 1611 13. Martij Guilielmus Ketteler J. D. J. A. Westphalius	Marburg	1611.03.13.
23r	Jeszenszky János	Omnia vincit amor, et nos cedamus amori. Doct. Johan. Jessenius â Jessen Regis Ungariae Med. scrib. Marpurgi in transitu 15 Augusti An. Chr. 1609.	Marburg	1609.08.15.

11 Az Úr a pásztorom (Zsolt 23,1).

12 Talán a 99. Alciati-emblémára, az *Ad iu*ventam-ra (Az ifjúsághoz) reflektál.

13 Mát 26,41.1.

14 Orvosi, egészségügyi maxima, de nem teljesen a megszokott formájában: *Astra valent aliquid, plus pia vota valent*. Lásd például: Fürst 1692, 11.

15 Iuvenalis, *Sz*atírák 10.356.

Oldal	Bejegyző	Bejegyzés	Helyszín	Időpont
24v	Przechius ab Hoddiegova	16#16 PIE PRUDENTER FORtiter Przechius Baro ab Hoddiegova manu propria MP		1616.
25r	Leonhart Hütter	Fide Deo: mundum despice: DISCE MORI. Leonh. Hutterus D. d. 5. Julij: 1615. Witebergae s.	Wittenberg	1615.07.05.
29r	Jan Smil z Michalovic	Pauper ubique jacet, dives cuique placet.[16] Johannes Smil a Michalovicz Eques Boemus Scrib: Marpurgi 16 Augusti Anno 1609	Marburg	1609.08.16.
29v	Georg Hanisius	Occasionem qui negligit, plus negligit, quam recuperare potest.[17] Scriptum manu Georgij Hanisij J.V.L. Gorlicij 16 Jul. Anno 1603.	Görlitz	1603.07.16.
30r	Gottfried Buchholzer	Autore et perfectore DEO. + Quicquid agis, retine bene conscia corda, fidemque; His sine non dulce est vivere, triste morj. + SAL virtutum CANDOR. Moris, amoris et memoriae ergo scribebat Gorlicij Gottfridus Bucholzerus Gorlic. Reip. ibid. Notarius, die 15. Julij, Anno Chr. 1603. Mundj C. 5573.	Görlitz	1603.07.15.
31v	Hieronymus Curione	16 Anno 13 Nulla sors longa est, dolor ac voluptas invicem cedunt brevior voluptas.[18] Hieronymus Curio hanc sui memoriam reliquit Basileae 3. Novemb.	Bázel	1613.11.03.

16 Ovidius, *Fasti* 1.218: *Pauper ubique jacet*. Ebből a közmondás: *Dives ubique placet, pauper ubiqu*e iacet (A gazdagot mindenütt szívesen látják, de a szegényt észre sem veszik.)

17 *Occasionem qui negligit, plus negligit, quam recuperare* [non] *potest.* (Aki a lehetőséget elszalasztja, az többször is elszalasztja, mert [nem] tudja visszaszerezni). Kihagyott egy „non"-t a bejegyzésből.

18 Hieronymus Curione: Seneca, Thyestes 596–597

Oldal	Bejegyző	Bejegyzés	Helyszín	Időpont
33^{r}	Paulus a Gisbice	*P. v. non est catholicus*[19] Consules fiunt quotannis et novi Proconsules; Solus aut Rex, aut Poëta, non quotannis nascitur.[20] Memoria caussâ adscripsi Pragae in patriâ Paull. á Gisbice P. nob.	Prága	??? 1603.07 – 1605.06.
34^{r}	Hermann Kirchner	Praebeat Undecimus grata perenne bona Herm: Kirchnerus J.U.D. C.P. Caesar. Hist. et [???] Acad. Marb. Non. Mart. A. qui in [???]	Marburg	1611.03.17.
35^{r}	Samuel Junius	Phil. Beroaldus. Olim cecropiis decorata est Hellas Athenis: Graecia nunc omnis, Cecropidaeque jacent. Aedipodiomiae tenuerunt culmina Thebae: at nunc Thebarum oloria nulla viget. Troja fuit pollens Phrÿgiis celeberrima regnis: nunc Troja in cineres versa sepulta latet. Alta Semiramio fabricata bitumine quondam maenia subversa nunc Babÿlone jacent. M. Samuel Junius Suebus. Sil. memoriae caussa scribebat Gorlitij Lusat. 12 Augusti. Anno a N. C. DoMIne spes paCIs	Görlitz	1602.08.12
36^{r}	Gottfried von Selbach Quadfasel Katharina von Selbach	16K05 FIDBR Gottfried von Selbach <cognomine> Quadfasell MP Katharina von Selbach geboren von [???]	[Eichen]	1605[09.12.]

[19] Filiczki megjegyzése.
[20] Annius Florus, *Carmina in Anthologia L*atina 246 (252R), 1-2.

Oldal	**Bejegyző**	**Bejegyzés**	**Helyszín**	**Időpont**
37r	Ioannes Bocatius [embléma][21]	– – – non est mortale, quod opto. Gloria sudorem virtusque decusque sequuntur, Nulla manent pigros praemia, nullus honos. Συν ERIT MELIVS θεω M. Joan. Bocatius P.C. Pragae 10 Martij AnnI DoMInICI. MPropria	Prága	1604.03.10.
38r	Miskolci Csulyak István [embléma][22]	August: in Ps. LX. Vita nostra in hac peregrinatione non potest esse sine peccato: quia profectus noster per tentationes fit: nec sibi quisque innotescit, nisi tentatus; nec potest coronari, nisi vicerit; nec potest vincere, nisi certaverit; nec potest certare, nisi inimicum & tentationes habuerit. Ps. 27 – 1. Κύριος ὁ ἐπίλαμψισ [sic!] καί παρασπιστής τοῦ βίου. Quid me, JANE, rogas scribam tibi? Littera nil est, Ast amor, hîc scribi nescius, est aliquid. Gorlicium linquens haec pauca notata relinquo; Nodus ut aeternúm duret amicitiae. Steph. P. Miskolcinus Ungarus III Idicum Junii amoris non fucati Symbolam adponebat M D CIII GorlicI.	Görlitz	1603.06.11.

[21] Alciati Strenuorum immortale nomen (A serényeknek halhatatlan a nevük) című 135. emblémáját kommentálja.
[22] Alciati *Duodecim certamina Herculis* (Herkules tizenkét viadala) című 137. emblémáját kommentálja.

Oldal	Bejegyző	Bejegyzés	Helyszín	Időpont
40r	Konrad Wilhelm Quadfasel von Selbach	*Ferendum et sperandum est?* [23] Ὀιστέον, καὶ ἐλπιστέον Inclyta mors vita est, ingloria vita Sepulcrum.[24] Non moritur facinus, qui grave morte fugit.[25] Conradus Guilielmus a Selbach cognomine Quadfasel scripsit haec in Eichen [???] 12. septemb: Anno 1605	Eichen	1605.09.12.
41r	id. Johannes Molther	הֲבֵל הֲבָלִים הַכֹּל הָבֶל: πάντα κόνις καὶ πάντα γέλως καὶ πάντα τὸ μηδέν. ἄλκιμος ἔσσ›, ἵνα τίς σε καὶ ὀψιγόνων ἐὺ εἴπῃ.26 Ut te praedicator [???] Adscripsit Johannes Moltherius <S. Th. d. professor theologiae> Acad. Marpurgensis [???] 1611. 7 [???] Martij	Marburg	1611.03.07.?
42r	Hermann Dalmüller	Dum pugnamus singuli, vincimur universi.[27] Herm: Dalmüllerus S. Marpurgi Anno 1611. 14. Martij	Marburg	1611.03.14.

23 Ez talán Filiczki bejegyzése.
24 Mantuanus 1576, 117v.
25 Janus Vitalis (1490–1560?) közkedvelt, Morus Tamás halálára írt epigrammájának egy sora: „*Dum Morus immeritae submittit colla securi, / Et flent occasum pignora cara suum, / Immo, ait, infandi vitam deflete Tyranni, / Non moritur, facinus qui graue morte* fugit."
26 Préd 1,2: „Felette nagy hiábavalóság, azt mondja a prédikátor; felette nagy hiábavalóság! Minden hiábavalóság!" Anthologia Graeca 10.124.1. Más a sorrend, valószínűleg fejből idézte: Πάντα γέλως καὶ πάντα κόνις καὶ πάντα τὸ μηδέν (Minden nevetséges, minden hamu és semmi). Második sor: *Odüsszeia* 1.302: „Légy oly hős, hogy a majdaniak dícsérjenek érte."
27 Nehémiás könyve.

Oldal	Bejegyző	Bejegyzés	Helyszín	Időpont
43r	**ifj. Sebastian Ambrosius** [embléma][28]	Dum me Sors frangit, mors tangit, et angit Alecto, Quis mihi tuter erit? quis meus ultor erit? Dum mundus furit immundus, meque Orcus adurit, Quis feret auxilium? consiliumque dabit? Tu bone Christe mihi Tu robur et Ancora firma es Cum solia alta fremunt, cum sola vasta tremunt. Ancora SIS MEA Christe, SVB orbis STABO RVINAS, Ancora si fueris, nulla timebo mala. Rebus in extremis superest SACRA ANCORA Christus. Sebast. Ambr. Ceism. juveni docto, Affini caro Johanni Krausio Lubl. hoc symbolum suum Gorlicij 28. Septembr. Anno DoMInICo fecit & inseruit.	Görlitz	1602.09.28.
44r	?	DEO DUCE FORTUNA COMITE	?	?
44v	Elias Rosinus a Jawornik [embléma][29]	Esaiae. 10. Vae his qui decernunt secreta iniqua lias Rosinus â Jawornik & Auhorn Pragae 3 Junij: 1606. mpropria	Prága	1606.06.03.

[28] Alciati Princeps subditorum incolumitatem procurans (A fejedelem figyel az alattvalók biztonságára) című 143. emblémáját kommentálja.

[29] Alciati Consiliarii princip*um* (A fejedelem tanácsadói) című 145. emblémáját kommentálja.

Oldal	Bejegyző	Bejegyzés	Helyszín	Időpont
45r	Petrus de Spina [embléma][30]	Medicinam facimus non ut mortem evitemus, sed ut eam integra sanitate expectemus. Trabajo es alcançar con los Prencipes gracia y sin comparacion es muy major conservarla: porque son menester mil seruicios para que nos amen, y abasta un solo deseruicio para qui nos aborrezcan.[31] Petrus de Spina ser. Elect. Pal. Fred. V. Archiatrus scripsit Heidelbergae Calend. VIIIbris a. 1612.	Heidelberg	1612.10.11.
46r	Joannes Theodorus ab Ottersdorff [embléma][32]	Antonius Pius Scipionis Sententiam repetebat, Malle se unum civem servare quam mille hostes occidere. Jul. Capitol.[33] Joannes Theodorus ab Ottersdorff. Pragae 16. Junij Anno. 1606.	Prága	1606.06.16.
46v	id. Debreceni Dormány István	Seneca Lib. de virtutibus Praesentia ordina, futura provide, praeterita recordare. Stephanus Dorman Debrecinus Domino suo, Dominoque Johanni Filiczki pro propria benevoli animis memoria 21 Aprilis adjecit Anno 1608. Marpurgi	Marburg	1608.04.21.
47v	Melchior Hauseck	+ Vita quid est? Jocus est, ludusque; Aut disce jocari Liberior curis, aut cruciare miser. Melchior Hauseck GoerlicI scribebat d. 13. Aprilis anno: Da bene ChrIste MorI.	Görlitz	1602. 04.13.

30 Alciati *Opulentia tyranni, paupertas subiectorum* (A tirannus gazdagsága az alattvalók szegénysége) című 146. emblémáját kommentálja.

31 Antonio de Guevara (~ 1481–1545), Despertador de cortesanos 4. fejezetből idézet.

32 Alciatinak a kíméletes fejedelemről szóló, *Principis clementia* című, 148. számú emblémájára reagál.

33 *Historia Augusta, Antoninu*s Pius 9.10.

Oldal	Bejegyző	Bejegyzés	Helyszín	Időpont
48^{r}	Martin Mylius	Ne sis temerarius et properans in Credendo Loquendo Iudicando. Martinus Mylius per anagrammatismum Mi Trinus asylum haec scribebat Gorlicj die 20 Octob. 1602.	Görlitz	1602.10.20.
49^{r}	Wolfgang Losse	Optima mediocritatis regula.[34] Wolfgangûs Lossius Phil. et Med. D. phȳsices Professor Heidelb. 8. September. 1612	Heidelberg	1612.09.08.
50^{r}	Adam Kunisch	Euagrius Λάλει ἃ δεῖ, καὶ ὅτε δεῖ, καὶ ὑπέρ ὧν δεῖ, καὶ οὐκ ἀκούσεις ἃ μὴ δεῖ. Q. Curtius lib. 4.[35] Effugit mortem, quisquis contempserit. Timidissimum quemque consequitur. Benevolentiae et memoriae ergo Scr. Adamus Kunischius, Ludirector Kaismarcensis Calend. Septembr. Anno M. DC. X.	Késmárk	1600.09.01.
52^{r}	Nicolaus a Stradomia Stradomski	PER TEMPLUM VIRTUTIS AD TEMPLUM HONORIS. Nicolaus L B a Stradomia Stradomski. Dominus in Szczucin [???] Zorawice & Basileae 19 Decemb. A 1613	Bázel	1613.12.19.
52^{r}	Melchior a Stradomia Stradomski	Per angusta ad augusta. Melchior L B a Stradomia Stradomski Dominus in Szczucin [???] Zorawice [???] Basileae die 19 decemb A 1613	Bázel	1613.12.19.
54^{r}	Johannes Frölich	Quo quisque ingeniosior tant[um] docendum tarda ingenia <…> Johannes Fr[ölich] Joanni Filitz[kio] discipulo mor[ige]ro discedenti [scri]bebat cum iret liceum 9 Jan a[nno] 1602	[Késmárk]	1602.01.09.

34 Cicero, De officiis 2.59.3.
35 Historiae *Alexandri* Magni, 4.14.25.5–7.

Oldal	Bejegyző	Bejegyzés	Helyszín	Időpont
55v	Antoine de La Faye	Constituisti terminos qui praeteriri non potuerunt Job. 14.5. Antonius Fayus scribebat Genevae Allobro. an; 1613. septemb. 16.	Genf	1613.09.16.
56v	ifj. Gregor Tribel	Unum augurium optimum pugnandum pro patria[36] Gregorius Tribel de Jarish et Ivanovicz Dominus in Lÿpcze An: 1614	?	1614
57v	ifj. Balthasar Meisner	Neminem adversa fortuna comminuit, nisi quem secunda decepit.[37] Balthasar Meisnerus Th. D. & Prof. P. scrib. Witt. d. VI. Julij MDCXV.	Wittenberg	1615.07.06.
58v	Matthias Martini	Deficientibus humanis praesidiis fortius succurrunt divina. Genere et pudori nobili juveni d. Joh. Filizkio, auditori et ad scrupos ὁμωροφέω, eique charissimo, ob doctrinae ac virtutis lucina asscripsi Sigenae 1607. 24 Jun. Matthias Martinius.	Siegen	1607.06.24.
59r	Andreas Przystanowski de Przystanow	Fortium est agere non loqui. Praestantissimo Viro Domino Johanni Filiczkij apposuit Basileae <Rauracovae> Andreas à Przystanow Przystanowskj die 10 Januarij Anno 1614	Bázel	1614.01.10.
59v	Samuel Przystanowski de Przystanow	Fortior est qui se quam qui fortissima vincit. Oppida, nec virtus altius ire potest. Viro Clarissimo atque Experientissimo Domino Johanni Filiczkij, lubens inscribsj. Basileae Samuel Przystanowskj Nobilis Polonus.	Bázel	(1614.01.10.)

[36] Erasmus, *Adagium* 2057.

[37] Seneca, Dialogi 12.5.4.6–12.5.5.1.

Oldal	Bejegyző	Bejegyzés	Helyszín	Időpont
60r	Alexander Przystanowski de Przystanow	Scilicet ut fulvum spectatur in ignibus aurum, Tempore sic duro est experienda fides.[38] Ornatissimo atque Politissimo Viro Domino Johannj Filiczkj adscribsit. Basileae. 1614. Alexander Przystanowskj.	Bázel	(1614.01.10.)
(195)	Heinrich ...?	1605 NNNNM [???] Heinrich [???]		1605
61r	Johann Matthaeus	Quemadmodum veteres repertis frugibus neglexerunt glandes Iovis, Sic nos, accensa luce Evangelij abiiciamus tenebras pontificis. Ornatissimo Doctissimoque viro d[omi]no Johanni Filickio Sigena discessuro scribebat Johannes Matthaeus Med. D. et profess. <ult.> 7tembris An. 1608.	Siegen	1608.09.30.?
62r	Heinrich Gutberleth	Corpore discedis, sed nunquam mente recedes, Filitzki, hoc verum pignus amicitiae est. Namque ex mente tuam nunquam deponere possum Virtutem, crescit sed magis atque magis. Candor et integritas, pietas sinceraque suadent, Noster ut ex animis non moveatur amor. Viro doctissimo sibique amicissimo scripsit Dn. Joh. Filitzki viro scripsit M. Henr. Gutberleth. Sigenae Nassov. philos. prof. die 29 Sept. Anno 1608. ἔκ τοῦ παραχρῆμα	Siegen	1608.09.29.

38 Ovidius, Tristia 1.5.25–26.

Oldal	Bejegyző	Bejegyzés	Helyszín	Időpont
63r	Pieter Cornelis van Brederode [embléma][39]	Hostium Beneficia Veneficia Pietate Virtute et Doctrina Ornatissimo Viro, Domino Johanni Filiczkÿo Hungaro Benevolentiae causa scribebat Petrus Brederodius Heidelbergae. 19 octob. 1612.	Heidelberg	1612.10.14.
64r	Abraham Buchholzer	Veri Summa boni: NOSSE ET AMARE DEUM. + Sol vitae: Sapientia. Sal vitae: Amicitia. Penus vitae: Temperantia. Antidotum vitae: Patientia. Via vitae: Conscientia. Infucati amoris hanc notam, Ornatissimo juveni Domino Johanni Filizkio Sepusio apponebam lubens meritoque Abrahamus Bucholcerus Silesius, Gorlicij die 15. Jul. 1603.	Görlitz	1603.07.15.
65r	Venceslaus Faukner a Funkenstein	Chrysostomus Quicquid quaeritur ad salutem, totum jam impletum est in Scripturis Haec celeri calam[o] adsignabam G[orlic]j 16. Julii A. 1603. Venceslaus Faukner a Funkensteinus MP	Görlitz	1603.07.16.

[39] A 167. számú, Ἐχθρῶν ἄδωρα δῶρα (Az ellenség ajándéka nem ajándék) című Alciati-emblémának a parafrázisa.

Oldal	Bejegyző	Bejegyzés	Helyszín	Időpont
65[v]	Nicolaus Pelargus (Storch) [embléma][40]	Immerito nunquam Romanae factio sectae, Quos aliis laqueos inijcit, ipsa luet, Zischus erat vindex armis, calamoque Lutherus, Atque hodie innumeros Hussus ab igne refert. Arte resistendo, Mars fervidus excitat agmen Christiadum, nostro tempore, Roma, cave. <Nam> tibi terrorem merito cinis incutit Hussi, Ne capiat Zischo fortior arma, vide. Nic: Pelar: P. Cor. scrib. Pragae, VI Ejd. Martij stilo correcto, Anni C HoDIe MIhi Cras tIbI.	Prága	1605.03.10.
66[r]	Johann Theopold [embléma][41]	Immeritam victrix dum fert patientia sortem, ultro, justa Deo vindice, poena subit. M. Johannes Theopoldus, Ecclesiae servitura pastor et superintendens die 6. julii Anno 1615. MP	[Wittenberg]	1615.07.06.

[40] Alciati *Vel post mortem formidolosi* (Még haláluk után is félelmetesek) című 170. emblémáját kommentálja.
[41] Alciati *Iusta vindicta* (Jogos büntetés) című 171. emblémáját kommentálja.

Oldal	Bejegyző	Bejegyzés	Helyszín	Időpont
66v	Theodor Vietor [embléma][42]	Bestiolam rapido dum devorat ore Pelargus, Abdomen cupiens exatiare suum: Illa suum fallens saevum sine fraudibus hostem, Ex alvi latebris integra saepe redit. Vah! hostem stolidum, qui spe fruit ratur inani, Dumque aliis inhiat, sic nocet ipse sibi. Praestantissimo & doctissimo viro, Domino Joanni Filitzkio, amico meo charissimo 7. d. Martij Anno 1611. Marpurgi apponebam M. Theodorus Vietor Prof: Graec: & Paedagogiarch.	Marburg	1611.03.07.
67r	Váradi Farkas Gergely	Joannes Calvinus. Deitatem ergo absolute ex seipsa esse dicimus: vnde et Filium quatenus Deus est fatemur ex seipso esse, sublato personae respectu: Quatenus vero Filius est dicimus esse ex Patre. Ita essentia ejus principio caret: personae vero principium est ipse Deus. I: 1. c. 13. §.25.[43] Gregorius Farkas Waradinus Vngarus Marpurgi. 23 Apr: A. 1608. D.	Marburg	1608.04.23.
67v	Johann Piscator [embléma][44]	Electi peccarunt: Christus electorum caput, peccati expers, pro eis a Deo plexus est. O admirandam Dei et justitiam et misericordiam! Johan. Piscator, professor in illustri Schola Nassovica scripsi gratiam ornatissimi eruditione et pietati viri, Johannis Filiczkii Ungari, Sigenae, 19. Maji, 1607.	Siegen	1607.05.19.

[42] Alciati *Iusta ultio* (Jogos bosszú) című 172. emblémáját kommentálja.
[43] Kálvin *Institutiones* idézet.
[44] A 174. számú, *Alius peccat, alius plectitur* (Egyik vétkezik, másik bűnhődik) című Alciati-emblémához.

Oldal	Bejegyző	Bejegyzés	Helyszín	Időpont
68v	Jan Tetaur [embléma][45]	Silius Italicus lib. 11. bel. pu.[46] Pax optima rerum, [quas] homini novisse datum est: pax una triumphis Innumeris potior: pax custodire salutem et cives [sic!] aequare potens. Ex Graecis Comicis.[47] Εἰρήνη γεωργὸν κἀν πέτραις τρέφει καλῶς. Πόλεμος δὲ κἀν πεδίῳ κακὸς [sic!] ἔφυ. M. Joannes Tetaur scrib. Pragae in Collegio Carolino, alias Magno. 20. Junij. A: 1606	Prága	1606.06.20.
69r	?	[Görög szöveg] Preciosissimus thesaurus est, amicus prudens, intelligens et benevolus. Scripsit haec Graecus quida[m] Joannis, Pragae 20. Septemb. M. DC. IV. anni.	Prága	1604.09.20.
69v	?	[Görög szöveg] Ego <Angelus P. Ioanni> [???] vale bonus vir.		
70r	Christoph Staude [embléma][48]	[Görög szöveg] Ιωάννης Φυλιτσκιω Οὐνγαριω Cedant arma togae concedat laurea linguae. M. Christophorus Staudius Gorl. scribit in patria 15 Julii anno 1603	Görlitz	1603.07.15.
71r	Joannes Jacobus Grasserus	Hierony. Summa apud Deum nobilitas est, clarum esse Virtutibus.[49] Singularis affectus, et observantiae igitur Joan. Jacobus Grasserus C. P. C. R. E. A. Poeta Caesareus. Basileae in patria 1613. 18. Aug.	Bázel	1613.08.18.

45 Alciati 176. számú, *Pax* (Béke) című emblémájára.

46 *Punica* 11.592–595.

47 Menandrosz, frg. 556: εἰρήνη γεωργὸν κἀν πέτραις τρέφει καλῶς, πόλεμος δὲ κἀν πεδίῳ κακῶς {ἔφυ}.

48 Az *Eloquentia fortitudine* praestantior (Az ékesszólás kiválóbb az erőnél) című 180. Alciati-emblémát visszhangozza.

49 Auctor incertus (sub nomine Hieronymi), Epistola CXLVIII. PL 22, 1214. Temesvári Pelbártnál: http://sermones.elte.hu/pelbart/index.php?file=pa/pa015#lj03

Oldal	Bejegyző	Bejegyzés	Helyszín	Időpont
72^{r}	Johannes Kepler	Aut vetera, aut nova delectant, praesentia <...> O curas hominum, o quantum est in rebus inane.[50] Memoriae causa scripsi Joannes Keplerus S. C. mtis Mathematicus. Pragae Idibus Martii Anno 1605.	Prága	1605.03.15.
73^{r}	Melchior Goldast von Haiminsfeld	Pro Deo et Patria. Melchior Goldastus Haiminsfeldius Consiliarius Saxonicus Vinariensis, Scripsi Francofordiae ad Moenum, Nonis Sept. A. C. N. MDCXV.	Frankfurt am Main	1615.10.05.
75^{r}	?	[Görög szöveg] 1607 σεθε[μ]πριου 20 σίγεν	Siegen	1607.09.20.
76^{r}	Johann Bisterfeld	Absque fide deo nil placet.[51] Ergo retine fidem et bonam conscientiam.[52] Johan Bisterfeldius Scripsit Sigenae 20. octobris 608.	Siegen	1608.10.20.
77^{r}	Philipp Hoffmann	Jerem. 7. v. 3. Bonas facite vias vestras, & studia vestra; & habitabo vobiscum. Philippus Hoffmannus J. D. Haidelbergae pro temp. R. Acad. scrib. L. M. 4. octob. 1612	Heidelberg	1612.10.04.
78^{r}	David Pareus [embléma][53]	Hieron. ad Paulin.[54] Discamus ea in terris, quorum scientia nobis perseverat in coelis. D. Pareus. Ornatissimo viro D. Johanni Filiczkj Ungaro scribebat Heidelbergae 6 Octobr. 1612.	Heidelberg	1612.10.06.

[50] Persius, *Satura* 1.1: *„O curas hominum! o quantum est in rebus* i*nane!”*

[51] Variáció: *Sine fide deo nil plac*et.

[52] Melanchthontól egy részlet: *Responsiones Phillippi Melanthonis ad impios articulos Bavaricae inquisitionis: Responsiones Articulus XXIV. An credant Bona opera facta in Dilectione, esse merita vitae aeternae?*

[53] Az idézet halványan utal a *Mentem, non formam, plus pollere* (A formánál többet ér az értelem) című 188. Alciati-emblémára.

[54] Szent Jeromos, *Epistula ad Paulinum* 13

Oldal	Bejegyző	Bejegyzés	Helyszín	Időpont
81r	Catharinus Dulcis	Tutto è nulla. Tout ne vault rien Solius virtutis flos est perpetuus. Genere verae virtutis ac pietatis studio nobilj viro, domino Joannj Filiczkio bonj ominis ergo scribebat Catharinus Dulcis professor L.Gal. & Ital. Marpurgj bonj ominis ergo scribebat 1611	Marburg	1611.[03.]
82r	Thimotheus Poteratius	Levat labores fructum expectatio. Paucula hac pietate non minus quam eruditione ornatissimo viro D. Johanni Filickio Hungariam repetenti et Francofurto nostro iter facienti 7 Augusti 1615. in singulare studium et propensum animum adscripsit Timotheus Poteratius in Ecclesia Gallicana Orthod. Reform. quae ibidem in Christo colligatur verbi divini minister.	Frankfurt	1615.08.07.
83r		[???]	?	?

Oldal	Bejegyző	Bejegyzés	Helyszín	Időpont
84r–v	Elisabetha Albertina a Kamenek	[Héber idézet]: [55] וְאֵיבָה אָשִׁית בֵּינְךָ וּבֵין הָאִשָּׁה וּבֵין זַרְעֲךָ וּבֵין זַרְעָהּ הוּא יְשׁוּפְךָ רֹאשׁ וְאַתָּה תְּשׁוּפֶנּוּ עָקֵב Καὶ ἐχθρὰν θήσω ἀνὰ μέσον σου καὶ ἀνὰ μέσον τῆς γυναικὸς· καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ σπερματός σου, καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ σπέρματος αὐτῆς. Αὐτός σου τειρήσει κεφαλὴν καὶ συ τειρήσεις αὐτοῦ πτέρναν.56 Inimicitam ponam inter te, & mulierem: inter semen tuum & semen ejus. Hoc conteret tibi caput: et tu conteres ei calcaneum. [Német idézet] [Cseh idézet][57]	Prága	1604.12.
85r	Peter Ryff	+ Pietate ac [???] Petrus Rÿff Basil: Art.-ac Mat. [???] Anno 1614. Jan: 2.	Bázel	1614.01.02.

[55] 1Móz 3,15: „És ellenségeskedést szítok közéd és az asszony közé, a te magzatod és az ő magzatja közé; ő megsért téged a fejeden, te pedig megsérted őt a sarkán."

[56] *Septuaginta*, 1Móz 3,15.

[57] Cseh nyelvű idézet a Teremtés könyvéből (Ter 3, 15), és teljesen megegyezik a Králicei Biblia szövegével. Az idézet cseh nyelvű. Magyarul: „Ellenkezést vetek közéd és az asszony közé, a te ivadékod és az ő ivadéka közé. Ő széttiporja a fejedet, te pedig a sarkát veszed célba." Az információért Papp Ingridnek tartozom köszönettel.

Oldal	Bejegyző	Bejegyzés	Helyszín	Időpont
86[r]	Ludwig Lucius	[Héber idézet]:[58] בהר יי יראה Una est in dubia mihi re medicina: JEHOVAE Cor patrium, Os verax, omnipotensque Manus.[59] ἐπ᾽ ἐλπίδι παρ᾽ ἐλπίδα[60] Amicae benevolentiae ergó adscripsi haec M. Ludovicus Lucius, Organi Logici in Acad. Basil. Professor, & [???] Ord. Philos. a. d. pr. Cal. Septemb. Anno 1613.	Bázel	1613.08.31.
87[r]	Heinrich Klinger [embléma][61]	Alta petens abies virtutis et artis imago est, Ars levat et virtus, haec duo culmen amant. Tendit iter coelo stirps haec, semperque viventes Non ullo retinet frigore laesa comas. Caetera cum pereant, et longa aetate fatiscant, Sola manet virtus, solus et artis honos. Haec frondente coma galeae stans vertice summo, Dat gentilitii stemmatis arma mihi. Culmina nec tantum sedis designat avitae, Sed vitae ut rectum quisque sequatur iter. Memoriae et benevolentiae ergo inserebat Henr. Clingerius de Abieto Mysiaemontanus Pragae, XVI. Calend. Junij, Anno M.DC.IV.	Prága	1604.05.17.

58 1Móz 22,14: „Az Úr hegyén látható lesz." Az információért Nagy Ferencnek tartozom köszönettel: „A háromszög alakban írt három jod a Tetragrammaton rövidített írásmódja – talán a szentháromságra utalva. Hagyományos zsidó írásmódban csak két egymás melletti joddal szokták alkalmazni. A bibliai idézetben szereplő Jehova-Jire kifejezést keresztény bibliafordításokban sokszor tulajdonnévként értelmezik. Hagyományosan a majdani Szentélyre való utalásnak is tekintik. Előszeretettel fordítják gondviselésnek, mivel Izsák feláldozása helyett az Úr angyala egy kost küld Ábrahámnak. (Az igealak nifal [~ passzív] fut. 3. pers. sing. masc.)"

59 Heidfeld 1602, 239.

60 Róm 4, 18.

61 Rímel Alciati *Abies* (Fenyő) című, 201. emblémájára.

Oldal	Bejegyző	Bejegyzés	Helyszín	Időpont
88r	Johannes Falckenstein	Cic. de fin.[62] Non solum paranda sed etiam fruenda sapientia est. Scribebam M. Johannes Falckenstain Gorlici in patria, 16 Jul. anno 1602 Magnis In Factis Gloria Lumen Habet	Görlitz	1602.07.16.
89v		[Címerrajz] Johanni Crausio		1601.08. vagy 1599
92v	ifj. Rodolphus Goclenius	Non salis est si talis vel talis dicamur, seu factis testari oportet. Scribeb. Praestantiss. & excellenti v. Dn J. Filiczkio Rod. Goclenius med. Marp. 1615. 2 Jul.	Marburg	1615.07.02.
93v	Caspar Sturm [embléma][63]	Hinc tibi virtutique tuae Musaeque coronam Spondet Apollinei turba, Philitzke, chori. Caspar Sturmius The. PP. praestantissimo D J: Filitzkio Húngaro Marpúrgi 1615 Pridie Cal: Augusti Omne solum Patria est Virtutibus, omne Camoenis, Te quod carmen amat, quaelibet ora colit.	Marburg	1615.07.31.
94r	Sigismund a Warnsdorf	[Címerrajz] Nihil est pulchrius, quam homo mediocriter doctus: bene moratus, & recte iudicans. Tandem & suo tempore. Docto ac Honesto viro Dn Joannij Filitzkio in nunquam interitura memoria scribebat [???] Marpurgj Cattorum 1609 Sigismundus â Warn[sdorf]	Marburg	1609.

[62] Cicero, *De finibus* 1.3.1–3.
[63] Alciati, *Laurus* (Babérfa) című, 210. számú emblémájára utal.

Oldal	Bejegyző	Bejegyzés	Helyszín	Időpont
95ʳ	Melchior a Seidlitz	Nunquam stygias fertur ad Inclyta virtus: vivite forte.[64] Neque avite, neque pavite. Pauca haec Ornatissimo atque Doctiss: viro Dno Johanni Filitzkio amico et commensali exoptatiss: iucundae recordationis ergo adposuit Marpurgi 9. Aprili Anno 1609 Melchior à Seidlitz Sil:	Marburg	1609.04.09.
96ʳ	Johannes Ernestus	Tandem bona causa triumphat. Jehova est auxilium nostrum. Praeclara eruditione insignigus [sic!] virtute praestantissimo Viro Dn. Johanni Filitzkio amico integerrimo signum hoc sincerae amicitiae pignus posuit et reliquit die 13. Mart. Anno fInItae MarChIobUrgensIs DetentIonIs. Johannes Ernestus à Nor[imberg]i	Marburg	1611.03.13.
96ᵛ	Marco Cassiodoro de Reina	In adversis bene sperare nemo nisi immoriens potest. Magna Conscia Recta Fiducia. Marcus Cassiodorus Reinius Gallicanae Ecclae. apud Franc. ad Moenam Eccl. Minist. Scrib. 4 Aug. 1615.	Frankfurt am Main	1615.08.04.
97ʳ	Johann Philipp Treutler	Optimo viro, Dn: Joanni Filiczki in sui memoriam apparuit Marpurgi Philippus Johannes Treutler von Kroshwitz. Anno: 1609.	Marburg	1609.
98ʳ	Johannes Goeddaeus	Post tenebras lux. Johann: Goeddaeus J. U. D. et professor scribebat Marpurgi 14. Martij anno 1611.	Marburg	1611.03.14.
98ʳ	Diederich von dem Werder	1615 La virtu fa nobile. Theodoro di Werder	Marburg?	1615

[64] Seneca, *Hercules Oetaeaus* 1983–1984.

Oldal	Bejegyző	Bejegyzés	Helyszín	Időpont
99r	ifj. Adam Zapský ze Zap	# Est, est, si si est, si non est, dicite non est. Čekám počkám bohdá dočkám a své nejmilejší nezmeškám. Adam Sabsky de Saba scribebat Lipsiae 10 Julij Anno 1615	Lipcse	1615.07.10.
100r	Jakob Martini	# Omnia à Domino, et bona et mala, sed non modo eodem. D. L. M. Jacobus Martinius Log. et phil. prof. prof. publ. Witt. 5. Julij Anno 1615 manu propria	Wittenberg	1615.07.05.
101r	Raphael Eglin	Zwinglius epist. ad Lectorem Exegeseos suos ad Lutherum.[65] Noli quantumvis doctos, aut etiam sanctos assuefacere, ut nefas audeant esse putare, si quis ab eis dissentiat: Vere quidem Zwinglius; sed quam multi (proh dolor!) hodie hinc sibi dissentiendi quorum patrocinium? Scripsi benevolentiae ergo Raphaël Eglino-Iconius, S. Theologiae D. & Professor Marpurgi. 6. Martij, 1611.	Marburg	1611.03.06.
102r	Kaspar von Nostitz	Sunt duo quae faciunt ut quis sit nobilis ARS MARS Maior ab ARTE venit Gloria, MARTE minor. H. M. F. Amoris et observantiae ergo Heidebergae inscribat Casparus a Nostitz in Niederreng. Eques Silesius 8 Die Octob. Anni 1612:	Heidelberg	1612.10.08.

[65] 1527.*02.08: Amica Exegesis, id est: expositio eucharistiae negocii ad Martinum Lut*herum.

Oldal	Bejegyző	Bejegyzés	Helyszín	Időpont
103^{r}	Johann Hartmann	+ Studio, Prece, Labore & PATIENTIA Scripsi amicae recordationis & benevolentiae causa, praestantissimo literis & vita viro, Dn. Johanni Filitzki Ungaro S. S. Theol. Studioso: Johan: Hartmannus, Medicinae D. & Chymiatriae in Academia Marpurgensi Professor: IV. Martij Anno MDCXL.	Marburg	1611.03.04.
104^{r}	Johannes Crocius	Bernard. Cui Christus incipit dulcescere necesse est amarescere mundum. Id quod excellenti viro dn. Johanni Filizki theologo egregis ingratam sui memoriam lubens volensque apposuit Castellis Hassorum 16. Julii an. 1615. Johannes Crocius S. S. Th. D.	Kassel	1615.07.16.
107^{r}	Johann Schröder	Psal. 126. Qui seminant in lachrÿmis, in exultation metent. Noribergae scribebat Johannes Schröderus Ecclesiastes ibid ad S. Laurentii. An. 1614: m. Februar.	Nürnberg	1614.02.
108^{r}	Joseph Lange	Seneca Herculi furenti Non est ad astra mollis e terris via[66] Josephus Langius Phil. et Med. D. Mathematicus, graecae linguae in Historicarum professor in Acad. Freiburg. Brisgoiae scripsit Die 12. Februarius 1614.	Freiburg im Breisgau	1614.02.12.
109^{r}	Nicolaus a Wacz (Wack?)	In turbas et discordias pessimo cuique plurima vis, pax et quies bonis artibus indigent. Tac:[67] Nobiliss: et excell: D. juveni et Achati suo indissolubilj apposuit Nicolaus â Wac<z> Argent. 1614	Strasbourg	1614

66 Seneca, *Hercules furens* 437.
67 Tacitus, *Historiae* 4.1.17–18.

Oldal	Bejegyző	Bejegyzés	Helyszín	Időpont
110r	Johann Jakob Faesch	Omnia ab UNO Omnia ad UNUM. Joan: Jacobus Feschius, I. U. D. et professor scripsit Basileae mense Januario Anno. MDCXIV.	Bázel	1614.01.
111r	Matthias Cyrus	Ἀνέχου, καὶ ἀπέχου.68 Virtute, Duce, Comite, Cruce[69] Patientia semita Sit portus vita beata [Német bejegyzés] Hoc μνημόσινον, pio et erudito Viro D[omi]no Joanni Filicky Farkasfalvano Hungaro relinquit Mathias Cyrus Herbornae Nassov: II. Novemb. A[nn]o 1605.	Herborn	1605.11. 2. vagy 22.
112r	Georg Pasor	Ad Dom. Johan. Filitzkium Αἰσχρὸν μὲν δηρόντε μένειν κενεόντε νέεσθαι Εἶπεν ὁ ποιητὴς, φίλε ποθητὲ, πάλαι. Τύνη δ› οὐ κενεὸς, καὶ ἡμετέροισιν ἄγνωστος Λαοῖς νοστήσεις, Νασσοβίητε σχολῆ. Τετραέτης ἡμῖν συζήσας ὃς ἀγλαὸς αἰεὶ, Φωστὴρ ὃς λοιποῖς τοῖς ἑτάροισιν ἔφυς. Τὸν θεὸν οὖν σέβομαι διὰ ὗεος αὐτοῦ Ἰησοῦ Ἔυχομαι εὐπορίην σοι ἵν᾽ ἔπειτα διδῶ. Ὥστε δυνήσεσθαι εὐπότμως πατρίδ᾽ ἐς αἶαν Νοστεῖν, ἠδὲ θεὸν δοξολογεῖν κρατερόν. Ἐλπίζω αὐτοῦ δόντος, ποτὲ αὖθις ἔσεσθαι, Ὅππως γηθόσυνος σεῖο πρόσωπον ἴδω. Γεώργιος Γαίσωρ διδάσκαλος Ἐν τῆ Νασσοβίων σχολῆ. Cal. 8tris. 1608.	Siegen	1608.10.01.

[68] Epiktétosz, *Dissertationum Epictetearum sive ab Arriano sive ab aliis digestarum fragmenta* 10.34.
[69] Közmondás, mottó: *Virtute duce, comit*e *cruce.*

Oldal	Bejegyző	Bejegyzés	Helyszín	Időpont
112v	id. Johann Buxtorf	Seneca Inopiae desunt plurima, avaritiae omnia [Héber idézet]:[70] יהוה רעי לא אחסר [תה׳ כ"ג] Domino pastore meo, non egebo Johannes Buxtorfius Prof.Heb. Basil. ascripsit 7 Jan. 1614.	Bázel	1614.01.07.
113r	Christophorus Lophus (Cophus?)	Incolumis veluti Solnensi rure recedis: Sic Jane incolumis tecta paterna petas Dirigat alma Trias molles in tramite gressus Adsit et in coeptis semper ubique tuis. Haec pauca scripsit Christoph: Lophus Zatacensis ingenuo ac docto iuveni Joann F. Zolna migranti gratitudinis et amicitiae ergo M Pr.	Zsolna	1600.12.
114r	Caspar Bauhin	Omne vanum. Casparus Bauhinus D. Basileae 1614.	Bázel	1614
116v	Johann Jakob Grynaeus	Justus ut palma virgeas[71] Johan. Jacobus Grynaeus, Basileae <aet.> [???] 14	Bázel	1614
115r	Johann Luz Griti	Optimum Senectutis Solatium bene acta Juventus.[72] Johanni Gritti. IUD. et Professor Scripsi Basileae Anno 1614 Martii [???]	Bázel	1614.[01]
116r	Philipp Heinrich von Hoen	Il faut endurer pour mieux avoir: Spe bonorum ferenda sunt mala: Viro ornatissimo ac doctissimo dn: Johanni Filitzki Baronum Juniorum ab Hoddjegowa ephoro & prefecto scribebat Philippus Hoenonius J.U.D. pandectarum & politicae professor Sigenae Nassoviorum 1. oct. an. 1608.	Siegen	1608.10.01.

70 Zsolt 23,1: Az Úr a pásztorom, nincs hiányom.
71 Zsolt 91,13.
72 Vö. Erasmus, *Ecclesiastae sive de ratione concionandi*, Lib. 3.: „*Praecipuum senectutis solatium est, bene vixisse in iuventute. Optimum senectuti viaticum eruditio.*"

Oldal	Bejegyző	Bejegyzés	Helyszín	Időpont
117^{r}	Ernestus Nolde	Marci I. cap. V. 14. Postquam traditus fuit Johannis in custodiam, venit Jesus in Galilaeam, praedicatus Evangelium regni Dei: et dicens, Expletum est tempus et appropinquavit regnum Dei: resipiscite et credite Evangelio. Scripsit Ernestus Nolde Sigenae, 5 Octob. anno Domini 1608.	Siegen	1608.10.05.
118^{r}	Jacob Burckhard	Famam multi, conscientiam pauci verentur. Plinius[73] Jacobus Burckhardus Jur. U. D. Eloquentiae Professor. 6 Jan. An. 1614. Basileae	Bázel	1614.01.06.
119^{r}	Johann Friedrich Werdenberg	Satius est anceps experiri auxilium quam nullum.[74] J. Fridericus Werdenberg Med. doctor ac professor Logicae 10. Januar. 1614 Basil.	Bázel	1614.01.10.
120^{r}	Johann Combach	Arist. I. Moral.[75] ἀμφοῖν γὰρ ὄντοιν φίλοιν ὅσιον προτιμᾶν τὴν ἀλήθειαν. Praestantissimo viro Dn. Johanni Filiczcki amicissimo suo [???] recordationis monumentum <hic> ponebat in Illustri Mauritiana pridie Idum Martij a[nn]i MDCXI. Johannes Combachius Wetterinus philosophiae professor.	Marburg	1611.03.14.

[73] Ifj. Plinius, *Epistulae* 3.20.9.1.
[74] Celsus, *De medicina*, 2.10.8.
[75] Arisztotelész, *Nikomakszhoszi etika* 1096a16–17.

Oldal	Bejegyző	Bejegyzés	Helyszín	Időpont
121r	Elias Küchler	Bona vera idem pendent, idem patent: falsa multum habent vani. Quicquid vera ratio commendat, solidum et aeternum est: firmat animum, attollitque, semper futurum in excelso. Senec. Ep. 67.[76] Scriptum a Elia Cuchlero P. C. Scholae Gorl. Collega. Anno gratIae DoMInICae. 17 cal. Aug.	Görlitz	1603.07.16.
122r	Reiner Bachoff von Echt	Horat. Grata superveniet quae non sperabitur hora[77] Dn. Joanni Filitzki. haec amicitia [???] symb[o]lam [???] lubent. Reinerus Bachovius Echtius J. U. D. prid. Kal. IIXbr. Heidelbergae MDCXII	Heidelberg	1612.09.30.
123r	Sebastian Beck	[Héber idézet][78] גְּנִּי עַל־אֱלֹהִים Σοφώτατον πάντων ὁς κόσμου χωρίσαντες ἑαυτοὺς, καὶ τῷ Θεῷ τὸν βίον καθιερώσαντες.79 Optimo & Doctissimo Viro D. Johanni Filizky memoriae haec scribebam Basileae. 5. Id. Ian. Anno 1614. Sebastianus Beckius Basileensis SS. Th. P. & Vet. Test.: in Acad. Patria Ord. Professor.	Bázel	1614.01.09.

76 Seneca, *Epistulae Morales ad Lucilium* 66.30.2–3, 66.31.1–3
77 Horatius, *Epist.* 1.4.14.
78 Zsolt 7,11: „Pajzsom Istennél van."
79 Nagy Szent Vazul.

Oldal	Bejegyző	Bejegyzés	Helyszín	Időpont
124r	Martin Benckendorf	Animus amantis est ubi res amata. + – – – – – felix Dicere qui potuit Bella puella VALE Virtute ac eruditione praestantiss. Viro D[omi]no Johanni Filitzkij SS. theologiae studios[i]s[imo] amico ac fautori honorando in illustri Academia Marburgensi 4 die Martij Anno 1609 ponebat Martinus Benckendorff Francfort. Marchie	Marburg	1609.03.04.
125r	Georg Rem	Sementis heic sunt, messis illeic tempora: Itaque τὰ ἄνω <θεόν> τὰ ἄνω ζητῇ Scribebam Norimbergae Georg. Remus D. MDCV. Nonis Juniis.	Nürnberg	1605.06.05.
125r	Georg Rem	Repetita volo. X KL. Febr. 1614. quod felix et tamquam	Nürnberg	1614.01.23.
126r	Georg Henisch	Epict. Ne postules ea, quae fiunt ita fieri, ut tu ius: sed ut fiunt, ita velis ea fieri. Sic enim omnia secunda tibi accident.[80] LABORE ET GRATIA DEI. Georgius Henisch artis Medicus D. scripsi AUG. VIND. die Matthiae Apostoli 1614	Augsburg	1614.09.21.
126v	Johannes Bergerus a Grinberg	Interna praestant suis externis, quia propriora cent<...> Immobilitatis. Idcirco in Centro increato, beatitudo est, et QUIES, non in circumferentia creata et mobili. Haec in sui recordationem amicam inscripsit Johannes Bergerius à Grinberg Per [???] Pragae. 29 Martij Anni 1615	Prága	1615.03.29.

[80] Például: Epictetus 1595, 55.

Oldal	Bejegyző	Bejegyzés	Helyszín	Időpont
127v	Christoforus Mathebaeus	Piscator meus est; meus est Martinius: Horum Nomine Si Jano nomina pono, sat est. M. Chr. Mathebaeus Pragae Bojemorum in Coll. Caroli IV. alias Magno Professor: Quorum haec cusa tÿpis duo nomina charta recepit, Salvos esse VIROS tempus in omne volo. A. 1606. 21 Jun. Scrib. Idem m[anu] propria	Prága	1606.06.21.
128r	Jan Campanus	Θύμε βλέψον ἄνω χθονίων δ' επιλήθεν πάντων. Ναζιαν. Eod. 7. Εν παντὶ σῶ [???] μέμνησο τῶν σῶν ἐσχάτων [???] τὸν βίον [???] κακῶν ἁμαρτών <...> Viro doctiss. [???] Johanni Filiczki, amico suo opt. μνημοσύνου [???] inscrivit Joh. Campanus <Aula> in Coll. Carolini 19. jan an. 1604	Prága	1604.01.19.
129r	Felix Platter	Nullius est felix conatus et utilis unquam. Consilium si non detque iuvetque Deus.[81] Felix Platerus Archiatros Bas. & Professor Anno Cal. 1614 men. Jan. Annos natus supra Septuaginta <scripto> Medicus 56 annos.	Bázel	1614.01.01.
130r	ifj. Thomas Platter	Mira que te mira Dios. Plus penser que dire. Fide sed cui vide. Thomas Platerus Ph. & Med. doctor Basil. 28 Jan. 1614 memoriae ergo scripsit.	Bázel	1614.01.28.
131r	Friedrich Papa	Tota hominis vita est subiecta sorti, et morti: sors est patientia, mors constantia fidei. Scribit M. Fridericus Papa Gorl. 16. Julii. an. 1603.	Görlitz	1603.07.16.

81 Melanchthon, *Epigrammata*, Lib. 1. *De dicto Joannis Baptistae* 1–2. sor. Szerencsen 1608. október 8-án Miskolci Csulyak István albumába írta be ugyanennek a versnek első négy sorát Sárossy Márton. *IAA*, szerk. Adamik, Bujtás, Latzkovits 2003–2024, no. 9045.

Oldal	Bejegyző	Bejegyzés	Helyszín	Időpont
132r	Szeleczky Jakab	Justitia Jehovae Solatur Pios. Jacobus Szelleczkij memoriae caussa scripsit Argentinae 4 Februarij Anno 1614	Strasbourg	1614.02.04.
133r	Alexander Becker	Tertullianus.[82] Veritati nemo praescribere potest, non autoritas personarum, non spacium temporum, non privilegia regionum. Scripsit M. Alexander Beccerus pastor Heidelbergae in <aede> St-Petrj 5 octobris Anno 1612	Heidelberg	1612.10.05.
134v	Maximilianus Fabinus	Disce bonas artes: Alit omnis terra peritos, Vnquam nec fiet, quis bene discit, inops. Mutabilis Fortunae Splendor. Memoriae et benevolentiae ergo scribebat Maximilianus Fabinus Civis Eppriensis, Pragae in legatione existens die 4 Aprilis Anno 605.	Prága	1605.04.04.
135r	Johann Blof	Spe finis dura feramus. Memoriae et benevolentiae ergo scribebat Johannes Blofus Civis Cibiniensis, Pragae in legatione existens 4 die App.[rilis] [sic!] [Anno] 1605.	Prága	1605.04.04.
136r	Heinrich Worth	Deum placatum pietas efficit et sanctitas. Quod literis, virtutibus ac gente notissimo viro, Dno. Johanni Filizki SS. Theol. Cand. in certe ambitiae sinceraeque affectionis monumentam reliquit. Heinricus Worth. W[estphalius] Marpurg 13. martii Anno Christi 1611.	Marburg	1611.03.12.
137r	Elias Berger	Tempora tempera tempore.[83] Generoso et doctissimo viro D Johanni Filizki adnotavit memoriae causa Elias Bergerus P. C. 5 Junij Anno 1616.	Prága?	1616.06.05.

82 Tertullianus: https://catholiclibrary.org/library/view?docId=Fathers-OR/PL.001.html&chunk.id=00000013 (2023. 06. 04.)

83 Proverbium.

Oldal	Bejegyző	Bejegyzés	Helyszín	Időpont
139r	Wolfgang Meyer	[Héber idézet][84] בלוהים ישעי Ex omnium temporum vitijs, atque erroribus, conflatum est Antichristianae [???] monstrum. Quo fata trahunt, retrahuntque sequamur. Little sayd, soon amended. Generis et virtutum ornamentis fulgentissimo, D. Johanni Filitzkij Theologo praestatiss. Illust. et generosis. DD. Baronum ab Hodiogova et Ephoro [???] hoc fraterni amoris caussa apposuit Wolfgangus Mayerus S. T. Basileae 28. Nov. 161<...>	Bázel	[1613].11.28.
141r	Wenzeslaus Georgius Peristerius	Aristotelis absurda non absurda. Deus est studiosus possunt prava agere. 4 Top. Deus est animal – 12. Metaph. Deus nihil intelligit extra se. ibid. Est aliquid prius Deo. in Praedic. Bis tria non sunt sex 5 Metaph. Arta lignea non est lignum 9 Metaph. Aqua est nutrimentum ignis 3 et Anima. In hominibus non est odoratus. Comment. 2 et A?? Anima est corruptibilis 3 et Ana. Ex non homini fit homo. 1 Syl. Veritatis ἐραστής, non absurdorum θαυμαστῆς paucula haec scripsit manu sua Wenceslaus–Georgius Peristerius Bojemus. Argentinae PR. ID. OCT. Anno Ultimae Patientiae 1612	Strasbourg	1612.10.14.

84 Hab 3,18: [Hadd vigadjak] üdvöm Istenében. Az idézet helyesen: בֵּאלֹהֵי יִשְׁעִי

Oldal	Bejegyző	Bejegyzés	Helyszín	Időpont
143^{r}	Agnes Ambrosin[85]	Hosaias 57. Cap. [Modern átiratban] Der Gerechte kommt um, Und niemand ist, der es zu Herzen nehme; Und heilige Leute werden aufgerafft, Und niemand achtet drauf. Denn die Gerechten werden weggerafft vor dem Unglück; Und die richtig vor sich gewandelt haben, Kommen zum Frieden und ruhen in ihren Kammern. Hagnes Ambrosin Ihm Jahr 1601, den 20. tag des <Wein> Monatß	?	1601
144^{r}	Georgius Pauli Dantiscanus	Migrandum. Viro doctissimo domino Joh. Filicki jucunda recordationis ergo jam jam Basileae in patriam migraturus scribebat Georg. Pauli Dantisc. An. 1612. 26. Decembr.	Bázel	1612.12.26.
145^{r}	Adamus Seenuss Carinthius	Unum est necessarium. Nobilissimo Doctissimoque Viro Domino Johanni Filizkj Ungaro, hoc mutuae amicitiae in [???] Swalb: contractae quatenusque <L. Mg P.> Adamus Seenuss Carinthius Heidelbergae scrib. octob. annij 1612	Heidelberg	1612.10.
146^{r}	Johann Georg Gross	Pietas ad omnia utilis.[86] Joh. Georgius Grossius Basil. SS. Th. D. ad testificandum sincerum perpetuumque amorem, quo Nobiliss. Dn. Filitzkium complectitur, scripsit in patria 6. Jan. A. d: 1614.	Bázel	1614.01.06.

[85] Alighanem azonos Georg Hase és Johannes Winckler lelkészek anyjával *ELEM II/3*, szerk. Csepregi 2021, 218, 657.

[86] 1Tim 4,8.

Oldal	Bejegyző	Bejegyzés	Helyszín	Időpont
147r	Daniel Jezierski	Plus proderit se exectam protinus viam, quam revocari ab errore – iam lapsos Fab: Vere nobili, ac erudito viro, Domino Johanni Filizkij, Ungaro perpetuae amicitiae hanc indicem manum, Basileae Rauracae die. 28. Decemb: Anno. D. 1613 – lubens reliquit. Daniel Jezierskj Polonus.	Bázel	1613.12.28.
148r	Paulus a Mełno Mełnowski[87]	PERICLITANTUR Castitas in Delitijs, Humilitas in Divitijs, Veritas in multiloquo, Pietas in Negotio.[88] In tesseram perpetui Amoris ac benevolentiae, haec Nobilissimo pariter ac Doctissimo. Domino Johanni de Filefalva Filitzki lubens adscribebam. Basileae die 8 Januarij An. 1614. Paulus à Mełno Mełnowski MP	Bázel	1614.01.08.
149r	Samuel Czaplinius	Admodum is miser est, cui nemo invidet. Doctissimo et Praestantissimo Viro D. Joanni Filitzkj amicae observantiae signum id apposui, Basileae M D CXIV. 4. Id. Feb. Samuel Czaplinius D.	Bázel	1614.02.10.
150r	Elias Hutter	Cicero[89] Praesentes fructus negligamus, posteritatis glorie serviamus. Scriptum manu Elias Hutteri Germanij Pragae Anno 1606. 18. Junij	Prága	1606.06.18.

[87] Krasnovský 2021, 55.
[88] Clairvaux-i Szent Bernát, *Sermo de conversione ad cl*ericos 21.37.
[89] Cicero, *Pro S*estio 143.6–7.

Oldal	Bejegyző	Bejegyzés	Helyszín	Időpont
151^{r}	Josias Glaser	C SENECA C[90] Aequissimo animo per mediam infamiam ad Honestum Consilium contendam; Nemo enim mihi videtur pluris aestimare virtutem, eique magis esse devotus, quam qui viri boni famam perdidit; ne CONSCIENTIAM perderet. Praestantissimo Dno possessori in amicae memoriae templum posuit hoc Argent. [???] Octobris Josias Glaser	Strasbourg	[1612] október [14–16]
152^{r}	Johann Beatus Helius	Facere docet Theologia, non dicere, et hoc exigit, ut ad Legem suam quisque vivat, ne orationi vita dissentiat, ut verbis opera concordent. Seneca de philosophia loquens Ep. 20.[91] Pietate, Nobilitate, atque insigni doctrina praestantissimo Viro. Dn: Johanni Filitzkio Amoris & honoris gratja, adscripsit Joh: Beatus Helius Basileae Anno 1614 Januarii 10.	Bázel	1614.01.10
153^{r}	Paulus Gessinius	Ut ignis paleam exurit, aurum nitidus reddit, sic calumniae vanum aut vacuum absumunt vera virtute gravem illustrant.[92] Meo ubivis certo, ac proinde observando Amico Joanni Filizki Ungaro l. m. ponit Marpurgi 6 Aug. MDCIX Paulus Geßinius Prag.	Marburg	1609.08.06.

[90] Seneca, *Epistulae morales a*d Lucilium 81.20.6–81.21.1.

[91] Seneca, *Epistulae morales ad Lucilium*, 20.2.4–8: „*varia aut volubili detinent: facere docet philosophia, non dicere, et hoc exigit, ut ad legem suam quisque vivat, ne orationi vita dissentiat vel ipsa inter se vita;* <*ut*> *unus sit omnium actio[dissentio]num color [sit]. Maximum hoc est et officium sapientiae et indicium, ut verbis opera concordent, ut ipse ubique par sibi idemqu*e s*it*."

[92] Szent Bonaventura, *Commentaria in sapientiam*, Cap. 3.

Oldal	Bejegyző	Bejegyzés	Helyszín	Időpont
153v–154v	Christoph Jungnitz	Ad autorem Rauraca Tempe, claram Academiam is visitatum; quo Generosior Quaterna stirps HODIOVA gestit Praesulibus volitare pennis. Immane quantum et mentis adoream Idipsam adauget, Acroceraunia Rupesque nubesque imminentes Helveticae penetrare gentis! Corda intueri Martia Teutonum Virile robur stringere acinacem Dextra, dolique immune nullo Ingenium temerante fuco. Videre fixum Theologiae pharos Lustra ante secli plurima proximique Momenta nec non rectituli Phospori Evangelicj: stupere Tropica ZVINGLI, factaque MARTYRIS, OECO-perinanis LAMPADII, sonos GUALTERIANOS, WOLFFIOSque, BULLINGERUM, LAVATRUM, GRYNEUM. Pulcrum & decorum est sidereis solum Natale Pierii nosse sub Alpibus: Primasque cunas Regis Isthrij, Illyricas penetrantis oras. Ergo FELICZKI, pars animae hactenus Quadraeque consors juventae domesticae, Sic ponderente vires, JEHOVA,	Speyer	1612.10.11.

Oldal	Bejegyző	Bejegyzés	Helyszín	Időpont
		Helvetico quoniam calentes Iam sole terras appetis, apprecor, Ne bubo cantet, ne mala fascinet Empusa, ne transversibus obsit Fors lepus: Extra tremant secunda. Illustri donec siccine HOIOVIDÛM Clarum quaternis ignibus emicans, Post multa terrarum peracta,[93] Post varias Heliconis artes Reddens paternis liminibus, FIDE Pura columnas quattuor erigas, Oracula Papae, qui Jesonae Posthabeant Bavarum per arva. En Voti enarrham ac symbolon hoc mei Manum JUNITI CHRISTOfori: hunc tuens Quandoque, millies peropto JUNGNITII INCOLUMEM PENATES. Idem qui supra Optimo et <doctissimo> viro Dno Joanni Feliczkij convictori scripsi Spirae 11 Octob. Anno 1612[94]		
155r	Reinhardus Matthaeus	La science sans sietè est comme l'esprit en la main du furieux. Haec amoris, observantiae et gratitudinis ergo scribebat Reinhardus Matthaeus Marpurgensis Reverendo et doctissimo viro D Johan: ni Felitzki D. hospiti fautori et amico suo charissimo et observando Marpurgi 14 die Martij Anno 1611	Marburg	1611.03.14.

93 Áthúzva: subacta.
94 Petneházi Gábornak tartozom köszönettel a kézirat kibogarászásáért.

Oldal	Bejegyző	Bejegyzés	Helyszín	Időpont
156r	Wencesilaus Laurentius Praneis Μικροbrtniczenus	2. Corinth. 5. ψ 18. Dedit nobis Deus ministerium reconciliationis. Viro Ornat: Dno Johanni Filiczkio amico integerrimo M. [???] reliquj Basileae Rauracorum Prid: Non: Jul: Anno 1613. Vencesilaus Laurent: Praneis μικροbrtniczenus	Bázel	1613.07.06.
157r	Martinus Sorbaeus Boscovinus	Musarum Cohors. Ars te nostra gravi iuvenis dotabit honori Quando quidem studii caussa sudando laboras Inque sitis longe mores regionibus aptos. Quaeris, Dii aspra ergo iuvent et vela secundent. Suavi et Erudito Juveni Johanni Filitzkio scribebat p<...>nus maestitiae, amicitiae ergo, II Die Decemb[ris] Solna migranti, Martinus Sorbaeus Boscovinus Marcomannus. Anno miserrimo 1600.	Zsolna	1600.12. 02.
157v	Martinus Lascodius	Causa boni Deus est, bona qui bonus omnia fecit, Undique persona congrua et coqua sua. Huic soli, quoties rate nos vehit aura secunda Gratia pro meritis est referenda suis. Hunc tu Iane precor toto de pectore laudes,[95] Si cupis, astripotens praesit ut ipse viae. Condiscipulo et amico suo singulari Johanni Philickio scribebat Martinus Lascodius, gratitudinis ergo.	Késmárk?	[1600–1602]

95 Áthúzva: tollas.

Oldal	Bejegyző	Bejegyzés	Helyszín	Időpont
158r	Thomas Dorn	Fata viam invenient[96] volentem ducunt trahunt nolentem juberem – tandem. Doctrina et pietate praestantissimo viro domino Joanni Filizky amico et commensali honorando reliquit Marpurgi die 13 Mart. Anno [???] Dei salutem. Thomas Dorn	Marburg	1609.03.13.
159r	id. Johannes <Danis>?	Dulci CHRISTE mos dignaris nomine FRATRUM: Si non verus Homo es, quomodo FRATER eris. Parthenopol Anno 15 mense Julio scribebat Johannes <Danis> D Senior	Magdeburg	1615. július
159v	Johannes ...?	Il cuor forte contra la cattiva sorte. Tacendo spero, et recte faciendo neminem timeo. [???] Tout vient à point, qui peut attendre.[97] Amica et benevola recordationis ergo Praestantissimo viro Dnō Joanni Filizkj haec paucula reliquit Marpurgij 3 Augustj Anno 1615 Johannes [???]	Marburg	1615.08.03.
160r	Daniel Breslerus Dantiscus	Domini Benedictio Ditat. Pauca haec in firmum amicitiae signum. Praestantiss[im]o Dno. Johanni Filiczky Heidelb. abiturus cum felicitatis voto apposuit Daniel Breslerus Dantisc. Marp. Anno 1611.	Marburg	1611. [03.]
160v	Andreas Wels Dantiscus	Laetus in praesens animus per ultrae Oderit curare & amara laeto Temperat risu: nihil est ab omni Parte beatum Virtute & Eruditione praestantissimo Viro Domino Johanni Filizky amicos fautori colendo in illustri Palatinatus Academia 8 VIIIbr. Anno DeVs ConfIrMabIt Vota Inponebat Andreas Welsius Dantisc.	Heidelberg	1612.08.08.

96 Vergilius, *Aeneis* 3.395, 10.113.
97 Proverbium. Megtalálható Rabelais-nál (Le Quart Livre, 1552) és Clement Marot-nál is.

Oldal	**Bejegyző**	**Bejegyzés**	**Helyszín**	**Időpont**
161^{v}	Tobias a Pomnickio	Nobilitas non natalibus, sed virtute jucunda est. Non moris sed memoriae causa scripsi Lipsiae die. 10. Julij Anno 1615 Tobias â Pomnickio manu propria	Lipcse	1615.07.10.
162^{r}	Johannes Hertel (Nysa, Silesia)	Cic: Omnis ratio vitae definitione summj bonj continetur.[98] Johannes Hertel Niss: Siles: die 10 Julij 1615.	Lipcse	1615.07.10.
163^{r}	Johannes Leonhardus a Neuenberg (Jan Linhart z Najenperka)	<...>nae cogitationes hominum [???] sunt malorum Jesus lumen animarum Nostrarum Paucula haec L.M.E. asscripsit viro prestantissimo domino Johanni Filickio amico suo charissimo bonae recordationis grafiae Sigenae Nassoviorum Anno Salutis 1608. 7. Martii Johannes Leonhardus a Neuenbergk Pragensis Bohemus.	Siegen	1608.03.07.
163^{v}	Wenceslaus Leonhardus a Nayenperka	Hic mihi da Jesu sacrivi flami<...> Quod fieri mandas meque [???] Humanissimo et praestantissimo juveni viro Dno Johanni Filickio amico et fautori charissimo apposuit lubens in Patriam discessurus Wenceslaus Lenhardus a Nayenperka Sigenae: Nass. Anno 1608 Mense martii 7.	Siegen	1608.03.07.

98 Cicero, *Lu*cullus 132.14–15.

Oldal	Bejegyző	Bejegyzés	Helyszín	Időpont
164r	Georgius Erastus	[Héber idézet][99] יְהֹוָה מְאֹד לְכָל תִּכְלָה רָאִיתִי קֵץ רְחָבָה מִצְוָתְךָ Πάντα ὅσα ἄν θέλητε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, οὕτω καί ἡμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς. Οὗτος γάρ ἐστιν ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται.[100] Turris robusta est nomen Jehovae, quo accurrens justus in edito collocatur.[101] Humanissimo, pietate, eruditione, et morum integritate ornatissimo, Dn. Iohanni Filiczkio Farkasfalvano Sepusio, amico et conrectori meo charissimo, scripsi amicitiae, et jucundae recordationis ergo, Herbornae jam jam inde in patriam abiturus, Georg. Erastus 7. Sept. Anno 1605.	Herborn	1605.09.07.
(392)	Filiczki János[102]	Perlegi Pragae hunc libell. Anno M. DC. IIII. IV. Non. Febru.	Prága	1604.02.02.
165r	David Höschel	Gr. Naz.[103] Ὀλίγοι, οἱ τοῦ Θεοῦ, εἰ καὶ πάντες πλασματα.[104] Pauci sunt Dei, etiamsi omnes (j) figmenta. David Hoeschelius A. scrib. Augustae Vind. ferijs D. Matthiae. 1614	Augsburg	1614.02.24.

99 Zsolt 119, 96: „Minden epedésnek láttam végét; tágas a te parancsod, Isten, nagyon." (Az eredeti héber szövegben nem szerepel a JHVH, azaz a Tetragrammaton istennév. Úgy tűnik, mindössze a mondatrész rejtett alanyát teszi láthatóvá.)

100 Mát 7, 12: „Amit akartok azért, hogy az emberek ti veletek cselekedjenek, mindazt ti is úgy cselekedjétek azokkal; mert ez a törvény és a próféták."

101 Péld 18, 10: „Erős torony az Úrnak neve, ahhoz folyamodik az igaz, és bátorságos lészen."

102 Filiczki saját bejegyzése az Alciati-kötet eredeti oldalán.

103 Nazianzi Szent Gergely.

104 Alexandriai Szent Atanáz?

Oldal	Bejegyző	Bejegyzés	Helyszín	Időpont
166r	Szenci Molnár Albert	Auxiliare Mihi Sanctorum Vita Salus Sors: Tu sis Sancta Trias sors Mea, vita salus. Torquemur, Trahimur, Toleramus Tetra, Tacemus: Tanta Tamen Tandem Tollet Tortura Triumphum.[105] Isten velünk, Senki ellenünk. Pragae 2. 9bris. Anno Dom. 1604. Virtute & doctrina ornatissimo Juveni Dn. Joanni Filiczkio Farkasfalvano amoris & memoriae causa scripsit Albertus Molnar Szenciensis Vng<arus>	Prága	1604.11.02.
166v	Jean Combillon	[Héber idézet][106] יְהֹוָה וְאַל תָּבוֹא בְמִשְׁפָּט אֶת עַבְדֶּךָ כִּי לֹא יִצְדַּק לְפָנֶיךָ כָל חָי D. Joanni Filickio amico suo singulari amoris ergo scribebat Johannes Combillonus Sigenae Nassow. Anno 1607.	Siegen	1607

105 Módis 1956, 489.

106 Zsolt 143, 2: „Isten, ne szállj ítéletre szolgáddal, mert nem bizonyul igaznak előtted semmi élő." (Az idézet elején egy Tetragrammaton betoldás van az eredeti héber igehelyhez képest. A bibliai szöveg értelmén lényegesen nem változtat.)

Bibliográfia

Ábel, Mokos 1890 – Mokos Gyula, *Magyarországi tanulók a jénai egyetemen*, bev. Ábel Jenő (Budapest: Akadémia, 1890).

Aczél 1984 – *Képversek*, vál., szerk. és a bev. tanulmányt írta Aczél Géza (Budapest: Kozmosz, 1984).

Ács 1942 – Ács Mária Anna, *Róma a magyar költészetben* (Budapest: [Athenaeum Ny.], 1942).

Ács 2006 – Ács Pál, *Keserűi Dajka János = Magyar művelődéstörténeti lexikon*, V, szerk. Kőszeghy Péter (Budapest: Balassi, 2006), 369–370.

Adattár 11, szerk. Herner, Monok 1983 – *A magyar könyvkultúra múltjából. Iványi Béla cikkei és anyaggyűjtése*, szerk. Herner János, Monok István, Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 11. (Szeged: JATE, 1983).

Adattár 22, szerk. Szabó 1989 – *Johann Jacob Grynaeus magyar kapcsolatai*, közreadja Szabó András, Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 22. (Szeged: JATE, 1989).

Albinus 1587 – Petrus Albinus, *De Sigetho Hungariae propugnaculo, a Turca anno Christi M.D.LXVI. obsesso et expugnato, opusculum consecratum* [...] (Wittenberg: M. Welack, 1587) (RMK III 765; VD16 W 1697).

Alciati 1531 – *Viri clarissimi D. Andreae Alciati Iurisconsultiss. Mediol. ad D. Chonradum Peutingerum Augustanum, Iurisconsultum Emblematum liber* (Augustae Vindelicorum: Henricus Steynerus, 1531) (VD16 A 1641).

Aleutner 1608 – Tobias Aleutnerus, *Epigrammatum miscellorum chilias in pentacosiades duas tributa. Pars prima. Prodeunt heic epigrammatum centuriae V. posteriores; cum prioribus illis anno MDC. editis, nunc passim castigatioribus* (Liegnitz: Nicolaus Sartorius, 1608) (VD17 14:642639N).

Analecta nova, szerk. Ábel, Hegedűs 1903 – *Analecta nova ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia*, ed. Eugenius Abel, Stephanus Hegedüs (Budapest: Hornyánszky, 1903).

Arens 1974 – Hans Arens, *Hutter, Elias = Neue Deutsche Biographie* Bd. 10 (Berlin: Duncker & Humblot, 1974), 103–104. [https://www.deutsche-biographie.de/pnd121469182.html]

Bachmann 1594 – Georgius Bachmanus, *Exercitationum philosophicarum centuria secunda* […] (Vitebergae: Typis M. Georgii Mulleri, 1594) (VD16 ZV 961).

Backus 2007 – Irena Backus, *La Faye, Antoine de = Historisches Lexikon der Schweiz (HLS)*. [https://hls-dhs-dss.ch/de/articles/011097/2007-11-13/]

Bakfarcus 1565 – Valentinus Greffus Bakfarcus Pannonius, *Harmoniarum musicarum in usum testudinis factarum, tomus primus* (Cracoviae: Impensis Authoris Lazarus Andreae, 1565).

Balogh 1894 – Balogh Béla, *Putnok mezőváros múltja s újabb kora 1881-ig* (Rimaszombat: Rábely Miklós, 1894).

Baranyai Decsi, szerk. Paczolay 2023 – Baranyai Decsi János, *Adagiorum graecolatinoungaricorum Chiliades quinque – Ötezer görög–latin–magyar szólás gyűjteménye (1598)*, szerk. Paczolay Gyula (Budapest: Akadémia, 2023). Digitális kiadás: https://mersz.hu/dokumentum/m1004bdj__1/

Basedow 1756 – Johann Bernhard Basedow, *Lehrbuch prosaischer und poetischer Wohlredenheit in verschiedenen Schreibarten und Werken zu academischen Vorlesungen eingerichtet* (Koppenhagen: Rothe, 1756).

Beck 1878 – August Beck, *Finck, Kaspar = Allgemeine Deutsche Biographie Bd. 7. Ficquelmont–Friedrich Wilhelm III. von Sachsen-Altenburg* (1878), 11–12 [https://www.deutsche-biographie.de/pnd116514175.html].

Behamb 1676 – Johann Ferdinand Behamb, *Notitia Hungariae Antiquo-Modernae Berneggeriana. Perpetuis observationibus condecorata nec non indice tum marginali, tum reali illustrata, emendata* (Strasbourg: Dolhopffius, 1676) (VD17 39:131168D).

Bencédy 1946 – Bencédy József, *Filiczky János élete és költészete*. Doktori értekezés kézirata. MTA Irodalomtudományi Intézet, Archívum, 7–2. fond. [1946].

Benda 1972 – Benda Kálmán, *A királyi Magyarország tiszti címtára, 1607–1608 = Levéltári Közlemények* 43 (1972), 265–325.

Benda 1973 – Benda Kálmán, *Filiczki János levele 1605-ből = Acta Historiae Litterarum Hungaricarum* 13 (1973), 83–90.

Bernhardi 1876 – Karl Bernhardi, *Combach, Johann = Allgemeine Deutsche Biographie Bd. 4. Carmer–Deck* (Leipzig: Duncker & Humblot, 1876), 430–431 [https://www.deutsche-biographie.de/pnd122550218.html]

Beroaldo 1512 – *Philippi Beroaldi in Asinum aureum Lucii Apuleii commentaria* (Paris: Ludovicus Hornken & Gottfredi Hittorpius, 1512).

Bertling 1887 – August Bertling, *Pauli, Georg = Allgemeine Deutsche Biographie Bd. 25. Ovens–Philipp* (Leipzig: Duncker & Humblot, 1887), 258–259 [https://www.deutsche-biographie.de/pnd115458778.html]

Békefi 1899 – Békefi Remig, *A sárospataki ev. ref. főiskola 1621-iki törvényei* (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1899).

Birken 1679 – Sigmund von Birken, *Teutsche Rede-bind- und Dicht-Kunst oder Kurze Anweisung zur Teutschen Poesy mit Geistlichen Exempeln verfasset durch Ein Mitglied der höchstlöblichen Fruchtbringenden Gesellschaft Den Erwachsenen Samt dem Schauspiel Psyche und Einem Hirten-Gedichte* (Nürnberg: Christof Riegel, Christof Gerhard, 1679) (VD17 12:130456U).

Blasons 1554 – *Les blasons Anatomiques du Corps femenin. Ensemle les Contreblasons de nouveau composez et aditionnez. Avec les figures, le tout mis par ordre. Composez par plusieurs Poetes Contemporains* (Paris: Nicolas Chrestien, 1554).

Bocatius, szerk. Csonka 1990 – Ioannes Bocatius, *Opera quae exstant omnia: Poetica*, edidit Franciscus Csonka (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990).

Bocatius, szerk. Csonka 1992 – Ioannes Bocatius, *Opera quae exstant omnia: Prosaica*, edidit Franciscus Csonka (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1992).

Bod 1766 – Bod Péter, *Magyar Athenas, avagy az Erdélyben és Magyar-országban élt tudos embereknek, nevezetesebben a' kik valami, világ eleibe botsátott irások által esméretesekké lettek, 's jo emlékezeteket fen-hagyták, historiájok mellyet sok esztendők-alatt, nem kevés szorgalmatossággal egybe-szedegetett, és az mostan élöknek tanuságokra, 's jora-valo felserkentésekre közönségessé tett* (Nagyszeben: s. n., 1766).

Bohn 1986 – Willard Bohn, *The Aesthetics of Visual Poetry 1914–1928* (Cambridge: Cambridge University Press, 1986).

Bohnert 2018 – Daniel Bohnert, *Wittenberger Universitätstheologie im frühen 17. Jahrhundert: Eine Fallstudie zu Friedrich Balduin (1575–1627)* (Tübingen: Mohr Siebeck, 2018).

Bonjour 2010 – Edgar Bonjour, *Platter, Thomas = Historisches Lexikon der Schweiz (HLS).* Online: https://hls-dhs-dss.ch/de/articles/012204/2010-02-11/.

Borbély 2020 – Borbély Zoltán, *Homonnai Drugeth Bálint = Acta Universitatis de Carolo Eszterházy Nominatae. Sectio Historiae*, Új sorozat 47 (2020), 101–120.

Borgstedt 2010 – Thomas Borgstedt, *Sozialgeschichte oder Autorinszenierung? Das kasuale Substrat der Sonettbücher des Andreas Gryphius = Chloe* 43 (2010), 229–244.

Bornemisza, szerk. Eckhardt 1958 – Bornemisza Péter, *Ördögi kísértetek*, kiad., jegyz. Eckhardt Sándor (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1958).

Borzsák 1984 – Borzsák István, Abeliana recentiora = Antik Tanulmányok 31 (1984), 115–123.

Breslauer Anleitung 1725 – [Ismeretlen szerző], *Anleitung zur Poesie Darinnen ihr Ursprung Wachsthum Beschaffenheit und rechter Gebrauch untersuchet und gezeiget wird* (Breßlau: Michael Hubert, 1725).

Briquel 1978 – Dominique Briquel, *Sur les aspects militaires du dieu ombrien Fisus Sancius = Mélanges de l'École française de Rome. Antiquité* 90/1 (1978), 133–152.

Bruckner 1922 – Bruckner Győző, *A reformáció és ellenreformáció története a Szepességen, I. kötet (1520–1745-ig)* (Budapest: Grill, 1922).

Buchler 1602 – Ioannes Buchlerus, *Γνομολογια seu Memorabilium cum primis Germanicae, Gallicaeque linguae, sententiarum brevis et aperta, Latino carmine inspersis rhythmis festivissimis, facta descriptio* (Köln: Bernardus Gualtherus, 1602), (VD17 12:643946S).

Buchler 1613 – Ioannes Buchlerus, *Thesaurus proverbialium sententiarum uberrimus, ex Germanicis, Latinis, Gallicis, Graecisque paroemiis in iuventutis studiosae gratiam congestus* (Köln: Gualterus, 1613), (VD17 12:643974W).

Buess 1953 – Heinrich Buess, *Bauhin, Caspar = Neue Deutsche Biographie* Bd. 1 (Berlin: Duncker & Humblot, 1953), 650 [https://www.deutsche-biographie.de/pnd11884962X.html]

Bujtás 2004 – Bujtás László Zsigmond, *Szenci Molnár Albert ismeretlen albumbejegyzése 1611-ből = Magyar Könyvszemle* 120 (2004), 56–59.

Bulwer 1644 – John Bulwer, *Chirologia, or the naturall language of the hand. Composed of the speaking motions, and discoursing gestures thereof. Whereunto is added Chironomia: or the art of manuall rhetoricke. Consisting of the naturall expressions, digested by art in the hand as the chiefest instrument of eloquence, by historicall manifesto's, exemplified out of the authentique registers of common life, and civill conversation.* (London: Thomas Harper, 1644). https://quod.lib.umich.edu/cgi/t/text/text-idx?c=eebo;idno=A30105.0001.001

Burmeister 2007 – Karl Heinz Burmeister, *Goldast von Haiminsfeld, Melchior = Historisches Lexikon der Schweiz (HLS).* [https://hls-dhs-dss.ch/it/articles/015859/2007-01-04/]

Burnett 2003 – Stephen G. Burnett, *Buxtorf, Johannes = Dictionnaire historique de la Suisse (DHS)* [https://hls-dhs-dss.ch/fr/articles/010451/2003-07-14/]

Caesar 1882 – Iulius Caesar, *Catalogi studiosorum scholae Marpurgensis cum annalibus brevibus coniuncti particula 10* (Marburg: Friedrich, 1882).

Calaminus 1583 – *Georgii Calamini Silesii liber, vel epistola Mnemosynes ad Eugeniam, de literarum origine et propagatione* (Argentorati: Nicolaus Wyriot, 1583) (VD16 R 2766).

Camerarius 1570 – Ioachim Camerarius, *Fabulae Aesopicae* [...] (Leipzig: Ernst Vögelin, 1570), (VD16 ZV 151).

Camerarius 1654 – Ioachim Camerarius, *Symbolorum et emblematum ex re herbaria desumtorum centuria una collecta Ioachimo Camerario medcio Norinberg. In quibus rariores stirpium proprietates historiae ac Sententiae memorabiles non paucae breviter exponuntur* (Francofurti: Iohannes Ammonius, 1654), (VD17 12:643567R).

Carolides 1597 – Georgius Carolides a Carlsperga, *Farrago symbolica sententiosa, perpetuis distichis explicata, et in quinque centurias tributa a M. Georgio Carolide a Carlsperga Poeta Caesario. Accessit Liber Epigrammatum e diversis materiis ab eodem compositus* (Pragae: Typis M. Danielis Adami, 1597).

Cato, ed. Mazzarino 1982 – *M. Porci Catonis de agri cultura*: *Ad fidem Florentini codicis deperditi*, ed. Antonio Mazzarino (Leipzig: Teubner, 1982).

CERL – Consortium of European Research Libraries, Online: https://www.cerl.org/

Chytraeus 1581 – David Chytraeus, *De morte, et vita aeterna* (Vitebergae: Haeredes Johannis Cratonis, 1581) (VD16 C 2652).

Chytraeus 1602 – Nathan Chytraeus, *Viaticum itineris extremi doctrinae et consolationis plenissimum, ex optimorum quorumque veterum et nostri seculi S. Scriptura interpretum et martyrum quoque sanctorum thesauris collectum* (Herbornae Nassoviorum: Ex officina Christophori Corvini, 1602) (VD17 23:281459Q).

Clingerius 1605 – *Abies Clingeriana, sive de origine abietis, quam gestat in insignibus nobilis familia Clingeriorum de Abieto sive a Tennicht in Mysia Montana, quae est pars ditionis* [...] *principis electoris Saxoniae, plantata a seniore gentis illius, Henrico Clingerio de Abieto, iuriscos., philologo et poeta, quondam consiliario Mansfeldico, Schrapulano ac deinde interioris consilii et rerum Latinarum a secretis in aula septemvirali Saxonica. Quibus adiuncta sunt carmina amicorum ad eundem Clingerium Praga Bohemorum in patriam Misniam redeuntem mense Novembri anno 1605* (Pragae: ex typographeo Othmariano, 1605).

Colbert De Beaulieu 1951 – Jean-Baptiste Colbert De Beaulieu, *Le Liber Amicorum d'un réfugié du Palatinat dans les milieux protestants de l'Ouest* = *Scriptorium* 5 (1951), 75–93.

CR 1838 – *Corpus Reformatorum*, Vol. 5, ed. Carolus Gottlieb Bretschneider (Halle: C. A. Schwetschke et filium), 1838.

CR 1841 – *Corpus Reformatorum*, Vol. 8, ed. Carolus Gottlieb Bretschneider (Halle: C. A. Schwetschke et filium), 1841.

CR 1842 – *Corpus Reformatorum*, Vol. 9, ed. Carolus Gottlieb Bretschneider (Halle: C. A. Schwetschke et filium), 1842.

Csanaki 1625 – Matthaeus Mant. Czanakius, *Controversiae partim logicae et philosophicae, partim etiam Theologicae, quas per universam Keckermanni Logicam Auctori movit Jacobus Martinius, ubi praeter ducenta, et fere quinquaginta problemata, plurimis locis textus sensusque Keckermanni explicantur, et vindicantur, autore Matthaeo Mant. Czanakio Ungaro. Adjecta ad calcem oratio funebris eodem autore conscripta* (Lugduni Batavorum: Ioannes Cornelii Wourdanus, 1625) (RMK III 1387).

Csehy 2019 – Csehy Zoltán, *Szöveggyűjtemény a közép-európai humanista költészet tanításához* (Pozsony: Szenci Molnár Albert Társulás; Comenius Egyetem, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, 2019).

Csokonai Vitéz 2002, szerk. Borbély, Debreczeni, Orosz – Csokonai Vitéz Mihály, *Előbeszéd [az Alkalmatosságra írt versekhez]* = Csokonai Vitéz Mihály, *Tanulmányok*, kiad. Borbély Szilárd, Debreczeni Attila, Orosz Beáta, 107–110 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2002). Online hozzáférés: MTA–DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport. Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei. Eletronikus kritikai kiadás 2016–2022. (https://deba.unideb.hu/deba/csokonai_muvei/text.php?id=csokonai_tan_10_k) (2022.12.28.)

Csonka 1985 – Csonka Ferenc, *Utószó* = Bocatius János, *Öt év börtönben [1606–1610]* (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1985), 187–236.

Cuno 1887 – Cuno, *Pasor, Georg* = *Allgemeine Deutsche Biographie Bd. 25. Ovens – Philipp* (Leipzig: Duncker & Humblot, 1887), 194. [https://www.deutsche-biographie.de/pnd116049790.html]

Cuno 1888 – Cuno, *Piscator, Johannes* = *Allgemeine Deutsche Biographie Bd. 26. Philipp (III.) von Hessen – Pyrker* (Leipzig: Duncker & Humblot, 1888), 180–181. [https://www.deutsche-biographie.de/sfz74534.html]

Cuno 1900 – Cuno, *Zepper, Wilhelm* = *Allgemeine Deutsche Biographie Bd. 45. Zeisberger – Zyrl* (Leipzig: Duncker & Humblot, 1900), 85–87. [https://www.deutsche-biographie.de/pnd123041260.html]

Czwittingerus 1711 – Davidus Czwittingerus, *Specimen Hungariae literatae, virorum eruditione clarorum natione Hungarorum, Dalmatarum, Croatarum, Slavorum, atque Transylvanorum, vitas, scripta, elogia et censuras ordine alphabetico exhibens, Accedit bibliotheca scriptorum qui extant de rebus Hungaricis* (Francofurti et Lipsiae: typis et sumptibus J. G. Kohlesii, 1711).

Dam 2008a – Harm-Jan van Dam, *Vobis pagina nostra dedicatur: Dedication in Classical Antiquity* = *"Cui dono lepidum novum libellum?" Dedicating Latin works and motets in the sixteenth century*, eds. Ignace Bossuyt, Nele Gabriëls, Dirk Sacré, Demmy Verbeke (Supplementa Humanistica Lovaniensia, 23) (Leuven: Leuven UP, 2008), 13–32.

Dam 2008b – Harm-Jan van Dam, *Wandering woods again: From Poliziano to Grotius* = *The Poetry of Statius*, ed. Johannes J. L. Smolenaars, Harm-Jan van Dam, Ruurd R. Nauta (Leiden–Boston: Brill, 2008), 45–64.

Dam 2009 – Harm-Jan van Dam, *Chapter Five. Taking occasion by the forelock: Dutch poets and appropriation of occasional poems* = *Latinitas Perennis. Volume II: Appropriation and Latin Literature*, eds. Yanick Maes, Jan Papy, Wim Verbaal (Leiden–Boston: Brill, 2009), 95–127.

Dam 2014 – Harm-Jan van Dam, *Liminary Poetry in Latin and Dutch. The Case of Pieter Bor's Nederlantsche Oorloghen* = *Dynamics of Neo-Latin and the Vernacular Language and Poetics, Translation and Transfer*, ed. Tom B. Deneire (Medieval and Renaissance Authors and Texts, 13) (Leiden: Brill, 2014), 59–85.

Dam 2015 – Harm-Jan van Dam, *Poems on the Threshold: Neo-Latin carmina liminaria = Acta Conventus Neo-Latini Monasteriensis Proceedings of the Fifteenth International Congress of Neo-Latin Studies (Münster 2012)*, ed. Astrid Steiner-Weber, Karl A.E. Enenkel et al. (Leiden–Boston: Brill, 2015), 50–81.

Danielik, Ferenczy 1856 – Danielik József, Ferenczy Jakab, *Magyar irók. Életrajz-gyüjtemény* (Pest: 1856, Emich Gusztáv).

Delitiae, ed. A. F. G. G. 1612 – *Delitiae poetarum germanorum huius superioris que aevi illustrium: Pars II* (Francofurti: Nicolaus Hoffmannus, Iacob Fischer, 1612), (VD17 3:300848U).

Delitiae, ed. Gruter 1608 – *Delitiae CC Italorum poetarum, huius superiorisque aevi illustrium 2*, ed. Janus Gruterus ([Frankfurt am Main]: Jonas Rosa, 1608) (VD17 3:735636B).

Delitiae, ed. Pareus 1619 – *Delitiae poetarum Hungaricorum. Nunc primum in hac Germania exhibitae a Ioh. Philippo Pareo* (Francofurti: Impensis Haeredum Iacobi Fischeri, Excudebat Nicolaus Hoffman, 1619), (VD17 3:308891H; VD17 14:642839Y; RMK III 1245).

Demetz 1958 – Peter Demetz, *The Elm and the Vine: Notes toward the History of a Marriage Topos = PMLA* 73 (1958), 521–532.

Demkó 1883 – Demkó Kálmán, *Lőcse a Bocskay-féle fölkelésben = Századok* 17 (1883), 844–856.

Demkó 1896 – Demkó Kálmán, *A lőcsei egykori ág. ev. gymnasium és a jelenlegi m. kir. állami főreáliskola története* (Lőcse: Reiss J. Ny., 1896).

de Wal 1879 – de Wal, *Gutberleth, Heinrich = Allgemeine Deutsche Biographie Bd. 10. Gruber–Hassencamp* (Leipzig: Duncker & Humblot, 1879), 213 [https://www.deutsche-biographie.de/pnd123438616.html].

Dienes, Ugrai 2013 – Dienes Dénes, Ugrai János, *A Sárospataki Református Kollégium története* (Sárospatak: Hernád Kiadó, 2013).

Dinckel 1582 – Johannes Dinckel, *De origine, causis typo et ceremoniis illius ritus, qui vulgo in scholis depositio appellatur, oratio* (Magdeburg: Wilhelmus Roß, 1582) (VD16 D 1746).

Diós, Viczián, szerk., *MKL* – *Magyar katolikus lexikon*, főszerk. Diós István, szerk. Viczián János (Budapest: Szent István Társulat, 1993–2014).

Disticha Catonis 1538 – *Autores cum suis commentis scilicet, Catonis Romani Sententiae morales distichis descriptae, et marginalibus adnotamentis illustratae* (Lugduni: Per Matthiam Bonhome, 1538).

Disticha Catonis 1626 – *Dionysii Catonis disticha de moribus ad filium* (Leiden: Andreas Cloucquius, 1626).

Drees 1986 – Jan Drees, *Die soziale Funktion der Gelegenheitsdichtung: Studien zur deutschsprachigen Gelegenheitsdichtung in Stockholm zwischen 1613 und 1719* (Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1986).

Droste 2010 – Heiko Droste, *Das Kasualgedicht des 17. Jahrhunderts in sozialhistorischer Perspektive = Chloe* 43 (2010), 129–145.

Drux 1985 – Rudolf Drux, *Casualpoesie = Zwischen Gegenreformation und Frühaufklärung: Späthumanismus, Barock. 1572–1740*, hrsg. Harald Steinhagen (Reinbek bei Hamburg: Rowohlt, 1985), 408–417.

Drux 1996 – Rudolf Drux, *Gelegenheitsgedicht = Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, Bd. 3, Hrsg. Gert Ueding (Tübingen: May Niemeyer Verlag, 1996), 653–667,

Duve 2003 – Thomas Duve, *Rittershausen (Rittershusius), Conrad = Neue Deutsche Biographie* Bd. 21 (Berlin: Duncker & Humblot, 2003), 670–671 [https://www.deutsche-biographie.de/pnd104288639.html].

DWb – Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm, digitalisierte Fassung im Wörterbuchnetz des Trier Center for Digital Humanities, Version 01/21, (https://www.woerterbuchnetz.de/DWB) (2022.12.28).

Eckermann 1989 – Eckermann, *Beszélgetések Goethével* (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1989).

Eckermann 1999 – Johann Peter Eckermann, *Gespräche mit Goethe in den letzten Jahren seines Lebens* = Johann Wolfgang Goethe, *Sämtliche Werke. Briefe, Tagebücher und Gespräche*. Bd. 12. (Frankfurt a. M.: Deutscher Klassiker, 1999).

ELEM I/1, szerk. Csepregi 2014 – Csepregi Zoltán, *Evangélikus lelkészek Magyarországon (ELEM). Proszopográfiai rész I, A reformáció kezdetétől a zsolnai zsinatig (1610) I/1: A–L* (Budapest: MEDiT, 2014).

ELEM I/2, szerk. Csepregi 2015 – Csepregi Zoltán, *Evangélikus lelkészek Magyarországon (ELEM). Proszopográfiai rész I, A reformáció kezdetétől a zsolnai zsinatig (1610) I/2: M–R* (Budapest: MEDiT, 2015).

ELEM II/3, szerk. Csepregi 2021 – Csepregi Zoltán, *Evangélikus lelkészek Magyarországon (ELEM). A zsolnai zsinattól (1610) a soproni országgyűlésig (1681), II/3: Kelet-Magyarország (az ötvárosi egyházkerület és az erdélyi magyar evangélikus gyülekezetek)* (Budapest: MEDiT, 2021).

Elleström 2010 – Lars Elleström, *Iconicity as meaning miming meaning and meaning miming form = Signergy (Iconicity in language and literature 9)*, eds. C. Jac Conradie, Ronél Johl, Marthinus Beukes, Olga Fischer, Christina Ljungberg (Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 2010), 73–100.

Elleström 2013 – Lars Elleström, *Spatiotemporal aspects of iconicity = Iconic investigations (Iconicity in language and literature 12)*, eds. Lars Elleström, Olga Fischer, Christina Ljungberg (Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 2013), 95–117.

Elsky 1983 – Martin Elsky, *George Herbert's Pattern Poems and the Materiality of Language: A New Approach to Renaissance Hieroglyphics = ELH* 50/2 (Summer, 1983), 245–260.

Elter 1892 – Anton Elter, *Gnomica I* (Lipsiae: Teubner, 1892).

Elzevir 1634 – *Respublica et status Regni Hungariae* ([Leiden]: Ex officina Elzeviriana, 1634) (RMK III 7593).

Enders 1909 – Carl Enders, *Deutsche Gelegenheitsdichtung bis zu Goethe = Germanisch-Romanische Monatszeitschrift* 1 (1909), 292–307.

Ennius 1935 – *Remains of old Latin, I, Ennius and Caecilius*, ed., tr. Eric Herbert Warmington (Cambridge: Harvard University Press, 1935).

Eobanus 1519 – Helius Eobanus Hessus, A profectione ad Des. Erasmum Roterodanum hodoeporicon [...] (Erfurt: Matthes Maler, 1519), (VD16 E 1441).

Epictetus 1595 – *Epicteti Stoici philosophi enchiridion, hoc est pugio, sive Ars humanae vitae correctrix: Cum eruditissimis Simplicii scholiis, Heronymo Wolfio interprete* [...], Tomus III (Köln: Arnold Mylius, 1595), (VD16 ZV 5095).

Erasmus 1522 – Erasmus Roterodamus, *Moriae encomium* [...] (Bázel: Johann Froben, 1522).

Ernst 1991 – Ulrich Ernst, *Carmen Figuratum: Geschichte des Figurengedichts von den antiken Ursprüngen bis zum Ausgang des Mittelalters* (Köln: Böhlau, 1991).

Eufrenius Georgiades 1601 – Albertus Eufrenius Georgiades, *Poemata* (Lugduni Batavorum: Christophorus Guyotius, 1601).

Exequiarum 1624 – *Exequiarum coeremonialium Serenissimae Principis ac Dominae Dnae. Susannae Caroli Sacri Romani Imperii Transylvaniaeque Principis, partium Regni Hungariae Dominae, Siculorum Comitissae ac Opoliae Ratiboriaeque Ducissae libelli duo. In quibus Orationes et Carmina eorum, qui funebrem pompam lucubrationibus suis ornarunt, continentur.* (Alba Iulia: Excusi per Andream Valaszutium et Martinum Mezleninum, 1624) Aa2v (RMNy 1307).

Faber 1587 – Basilius Faber, *Thesaurus eruditionis scholasticae* […] (Lipsiae: Hans Steinmann, 1587) (VD16 F 30).

Fabricius 1566 – Georgius Fabricius, *De re poetica libri VII.* (Leipzig: Ernst Vögelin, 1566) (VD16 F 360).

Falco 1642 – *Epithalamia ad nuptias illustris. et magnifici domini, domini Adami Mathiae, comitis de Trauttmansdorff et Veinspergk, liberi baronis in Glichenbergo, Neosstadii supra Kocheram, Negau, et Burgau, etc. Domini haereditarii in Teinicz, etc. Sac. Caes. Mai. Cubicularii, etc. cum Generosissima et Ventustissima Heroa Virgine, Eva Johanna, ab Obitu Magnifici ac Generosissimi Domini, Domini Jaroslai, Liberi Baronis Sternbergka, Domini in Lnarz et Bielczicz* [...] *2. Martii,* [...] *1642. celebratae* (Litomyšl: Matthaeus Wenceslaus Brzezyna, [1642]).

Fedeles 2015 – Fedeles Tamás, *„Isten nevében utazunk" : Zarándokok, búcsújárás, kegyhelyek a középkorban* (Pécs: Kronosz, 2015).

Ferber 2017 – Magnus Ulrich Ferber, *Welser, Marcus (Marx) = Frühe Neuzeit in Deutschland: 1520–1620: Literaturwissenschaftliches Verfasserlexikon, Band 6, Siber, Adam – Zyrl, Christian*, hrsg. Wilhelm Kühlmann, Jan-Dirk Müller, Michael Schilling, Johann Anselm Steiger, Friedrich Vollhardt (Berlin: De Gruyter, 2017), 493–501.

Filiczki 1604 – Ioannes Filiczki Farkasfalvanus, *Xenia Natalitia etc. Magnificis, generosis, egregiis, nobilissimis viris, prudentia, eruditione, maxima rerum experientia, et virtute praestantissimis, D*[omi]*nis. Mecaenatibus, ac patronis suis, omnibus Christianae pietatis officiis colendis, ad edendum geni sui indicium, animi grati testimonium, debitae observantiae monimentum, strenae loco in recens ineuntis Anni M. DC. IV. felix auspicium, feliciorem processum, felicissimum exitum, ac laetiorem semper recursum, ab Ioanne Filiczkio Farkasfalvano Hungaro Sepusio dedicata, consecrata, et oblata* (Pragae: Typis Schumanianis, [1604]).

Filiczki, Pasor 1608 – *Disputatio theologica, sex praecipuas de ecclesia quaestiones continens; quam, Divina favente et adspirante gratia, sub praesidio reverendi ac doctissimi viri, Dn. Georgii Pasoris, SS. Theologiae in illustri illustrium Nassoviorum Comitum Schola Sigenensi Professoris ordinarii, ad publicam* συζήτησιν *proponit Johannes Filiczki Scepusius Ungarus* ([Siegen, s.t.], Anno, IesV benIgne, presso Dato paCeM gregI [1608]), (VD17 32:647837E; RMK III 1061).

Filiczki, Goclenius 1610 – Johannes Filiczki de Filefalva, *Disputatio XII: De potestate particularum: sicut, ita, ut et similium, tam in sacris, quam profanis literis: in qua etiam disseritur de germana sententia dicti Augustini: Non est consequens, ut quod in Deo est, ita sit ubique, ut Deus: quam Deo ducente et docente, praeside clarissimo et acutissimo Philosopho, Dn. Rodolpho Goclenio Sen. in celeberrima Hassiae Academia Marpurgensi, philosophiae antecessore primario, praeceptore suo perpetuum observando et colendo: examinandam proponit in Collegio Gocleniano Johannes Filiczki de Filefalva*. (Marpurgi Cattorum: Ex officina Rodolphi Hutwelckeri, 1610) (VD17 1:077006F).

Filiczki 1612 – Iohannes Filiczki de Filefalva, *Serenissimo et Illustrissimo Principi ac Domino, Domino Iohanni, Comiti Palatino Rheni; tutori et Electoralis Palatinatus Administratori; S. R. Imperii in partibus Rheni, Sueviae, Iurisque Franconici Provisori et Vicario; Duci Bavariae; Comiti Veldentiae et Sponhemii etc. secundum sponso: nec non Illustrissimae Principi ac Heroidi, Dominae Dominae Loysiae; Serenissimi, Potentiss. celeberrimaeque memoriae Principis, Friderici IV. Palatinatus Rheni, ac S. R. Imperii Electoris, Ducis Bavariae etc. filiae sponsae, conjugale fedus V. Non. Maji. MDCXII. anno, Heydelbergae feliciss. ferientib*. [Heidelberg: Gotthard Voegelin, 1612], (RMK III 7533).

Filiczki 1614 – Johannes Filiczki de Filefalva, *Carminum liber primus; Carminum liber secundus, sive miscella epigrammata* (Basileae: Typis Johannis Schroeteri, 1614), (RMK III 1130).

Filiczki 2022 – Iohannes Filiczki de Filefalva, *Carmina quae exstant omnia,* ed., intr., comm., David Molnár (Budapest: reciti, 2023).

Filiczki, Crausius 1604 – Iohannes Crausius, *In obitum praematurum Mariolae et Sigismunduli, nobilissimi, nec non prudentia, multoque rerum usu excellentissimi viri, Dn. Matthiae Bobrowicii, S. Caes. Regiaeque Maiestatis Tricesimae apud Caismarcenses perceptoris fidelissimi liberorum dulcissimorum, suorum vero*

amitinorum suavissimorum, alterius die 31. Julii, alterius 4. Augusti, Anno M.D.CIII. pie denatorum lachrimae. Iohannis Crausii Lubloviensis, Scepusii, quibus obiter admixta est gratulatio ob Georgium Bobrowicium eodem anno paulo ante natum. Accesserunt aliorum quorundam amicorum προσηγορίαι. (Gorlicii: Excusae Typis Johannis Rhambae, 1604), (VD17 1:048515B).

Filiczki, Gruter 1618 – M. Tullii Ciceronis *opera omnia quae exstant: Ex sola fere Codd. Mss. fide emendata studio atque industria* Jani Gulielmii et Jani Gruteri *additis notis et indd. accuratiss. confectis* (Hamburg: Ex bibliopoli Frobenianio, 1618), (VD17 23:000490U).

Filiczki, Voit 1604 – *Sacro nuptiali iuvenis honestis, et integerrimi, dn. Ionae Voit Annaemontani, sponsi, et pudiciss. lectissimaeque foeminae, Marianae Prawdovae, amplissimi viri, Dn. Georgii Prawdae, civis quondam Lydomierzic. P. M. relictae viduae, sponsae, Lydomierzicii ad V. Calen. Maji Anni M. DC. IV. feliciter celebrando, amici pia mentis affectione optima quaeque precantes, vota sua consecrabant* (Pragae: E Typographeo Schumaniano, 1604), (RMK III 5687a).

Filiczki, Hoddiegova 1610 – *In obitum illustris ac generosissimi d*[omi]*n*[i] *domini Przechii B. ab Hoddieiova Konopissti, Tloskovi et Lczoviczi Domini, Sac*[rae] *Caes*[areae] Ma[iesta]ti *a consiliis IV. April. Anni M. DC. X. vita functi epicedia scripta* (Pragae: Typis Ionatae Bohutsky, 1610) (RMK III 5815).

Filiczki, Károlyi 1624 – *Exequiarum coeremonialium serenissimae prinicpis ac dominae d[omi]nae Susannae Caroli* [...] *Libelli duo. In quibus orationes et carmina eorum, qui funebrem pompam lucubrationibus suis ornarunt, continentur* (Albae-Iuliae: Excusi per Andream Valaszutium et Martinum Mezlenium, 1624) (RMNy 1307).

Filiczki, Nassau-Dillenburg 1607 – *Luctus illustris Nassovicae scholae Sigenensis super obitu illustris et generosissimi domini, domini Johannis, senioris, Comitis Nassoviae, Cattimelibocorum, Viandae et Decii, domini Beilsteini, sapientissimi principis, fortissimi herois, orthodoxae religionis propagatoris ardentissimi, ecclesiarum nutritii benignissimi, scholarum patroni diligentissimi, iuventutis altoris beneficentissimi, patris patriae providentissimi, imperii Germanici luminis augustissimi, omnium seculorum memoria dignissimi: qui, postqueam LXXI annos (demptis sex hebdomadibus, et tribus diebus) vixisset, anno a Christo nato MDCVI, VIII. d. Octobr. circa 11 horam noctis placide in Domino obdormivit, mente in beatorum sedes recepta, corpore Dillemburgi XXVIII dicti mensis terrae, in spem certam gloriosae resurrectionis, mandato: fama factorum in omnes aetates duratura* (Herborn: [s. n.], 1607) (VD 17 3:652609W; RMNy S 962A).

Filiczki, Pécseli Király 1612 – Pécseli Király Imre, *Isagoges Rhetoricae Libri Duo: Quorum prior de Inventione et Dispositione: posterior vero de Elocutione agit. In usum Scholae Komaromiensis ex Aristotele, Cicerone, Quintiliano et aliis quibusdam vetustis ac novis autoribus breviter adornati et perspicuis ac familiaribus exemplis ita passim illustrati, ut contineant, cum utilem ipsorum praeceptorum explicationem,*

tum facilem eorundem usum sive praxim, Tyronibus Eloquentiae primo et apprime necessariam. Opera et Studio Emerici Regii Peczelii Ungari. (Oppenheim: Ex Officina Typographica Hieronymi Galleri, 1612), (RMK III 1112).

Filiczki, Polycarpus 1607 – *Epicedia in praematurum obitum D. M. Martini Polycarpi Regino-Hradecensis Bohemi, viri immortalitate aeterna dignissimi, omnibus modis syncerae religionis observantissimi, de Ecclesiis scholisque in Bohemia et Moravia praeclare meriti, ob humanitatem et doctrinam omnibus domi forisque chari, amici desideratissimi, amoris et pietatis ergo P P P a professoribus, popularibus et amicis. Anno resIpIsCenDVM et respICIenDVM.* (Bázel: Apud Conradum Waldkirch, 1607) (VD17 125:005523S; RMK III 5738). Online: http://aleph.nkp.cz/eod/stt/1002299848-039/ (Hozzáférés: 2023. 03. 08.)

Filiczki, Rhode 1605 – Jodocus Rhodius, *Disputatio philosophica de artibus sermocinatricibus, ubi adumbrantur inprimis, quae omnium linguarum communia sunt in vocum singularum Grammaticis adsignificationibus et structura illarum: itemque modi Rhetorici variandae et omnino exornandae vocum significationis; quam, Deo dante, praeside reverendo et clarissimo viro, D. Matthia Martinio, in illustri schola Herbornensi professore, philosophiae studiosis ad publicam συζήτησιν proponit Jodocus Rhodius Herbornensis. Ad diem Octobr.* (Herborn: Corvinus, 1605), (VD17 547:690900Y).

Filiczki, Rittershausen 1606 – *Insignia et symbola Carlspergiana, epigrammatis Cl. viri D. Cunradi Rittershusii Brunsvicensis, Jurisconsulti et Antecessoris Altorphiensis celebrata* (Prága: Typis Schumanianis, 1606).

Filiczki, Rosinus 1607 – *Disputatio de natura intellectus creati, quam divina affulgente gratia, praeside Reverendo et Doctissimo Viro, Domino Matthia Martinio, in illustri schola Sigenensi professore, praeceptore suo summa observantia colendo, discutiendam proponit ad diem* 16 *Martii Georgius Rosinus a Jawornik Bohemus* (Herborn: ex officina Christophori Corvini, 1607).

Filiczki, Schütz 1605 – *Carmina gratulatoria amicorum in nuptias ornatissimi doctrina et virtute iuvenis, Friderici Schutzii Freybergensis, iuniorum Baronum ab Hoddiegowa praeceptoris; et honestissimae foeminae Elisabetae, spectabilis et integerrimi viri, Godefridi Hatzfeldii, cellarii quondam Dridorfensis p. m. viduae: clarissimi autem viri, Doctoris Casparis Oleviani p. m. filiae: Celebrandas Herbornae 24. Septemb. anno Domini 1605* (Herborn: Ex officina Christophori Corvini [1605]), (RMK III 5696).

Filiczki, Zichlinsky 1608 – Hieronymus Zichlinsky de Zichlin, *Theses philosophicae de hominis intellectu et voluntate, nec non utriusq[ue]; habitibus quas Deo auxiliante sub praesidio M. Henrici Gutberlethi, philosophiæ in illustri Nassoviorum schola Sigenensi professoris ordinarii, domini præceptoris sui colendi, studiosis philosophiae veritatis lance publice ventilandas proponit Hieronymus Zichlinsky de Zichlin, Polonus* (Herborn: Christophorus Corvinus, 1608).

Finck, Helwig, Bachmann 1607 – Kaspar Finck, Christoph Helwig, Conrad Bachmann, *Poetica Latina nova, methodo perspicua tradita, commentariis luculentis declarata, exemplis tum veterum, tum recentiorum poetarum illustrata, duobus libris ita conscripta, ut non tam classibus quam academiis et scholis publicis utilis esse possit; per Scholae Giessenae nonnullos professores philosophos* (Giessen: Nicolaus Hampelius, 1607), (VD17 23:295251P).

Firley 1624 – *Leopardus illustrissimi ac reverendissimi domini D. Henrici Firley archiepiscopi Gnesnensis* [...] *Gnesnensem primum Archidioecesim ingredientis ab animantibus salutatus* […] (Kalisz: Ex officina Alberti Gedelii Archiepiscopalis Typographi, 1624). Online: [https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/doccontent?id=764529] (2022.07.18.)

Flemingus 1649 – Paulus Flemingus, *Epigrammata Latina ante hac non edita* (Amstelodami: Blaeu, 1649).

Flood 2006 – John L. Flood, *Poets Laureate in the Holy Roman Empire: A Bio-bibliographical Handbook* (Berlin – New York: Walter de Gruyter, 2006).

Forgács 2021 – Robert Forgács, *Latin and Music in the Early Modern Era: Education, Theory, Composition, Performance and Reception* (Leiden – Boston: Brill, 2021).

Franck 1883 – Jakob Franck, *Lang, Joseph = Allgemeine Deutsche Biographie, Bd. 17, Krabbe–Lassota* (Leipzig: Duncker & Humblot, 1883), 602–606 [https://www.deutsche-biographie.de/pnd128717467.html]

Franck 1884 – Jakob Franck, *Lucius, Ludwig = Allgemeine Deutsche Biographie, Bd. 19, v. Littrow–Lysura* (Leipzig: Duncker & Humblot, 1884), 354–355 [https://www.deutsche-biographie.de/pnd124204473.html]

Frankl 1873 – Frankl Vilmos, *A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században* (Budapest: Athenaeum, 1873).

Franz 1612 – Wolfgangus Franzius, *Historia Animalium Sacra in qua plerorumque animalium praecipuae proprietates in Gratiam Studiosorum Theologiae et Ministrorum Verbi ad usum εἰκονολογικὸν breviter accommodantur* (Wittenberg: Zacharias Schurerus et Johannes Gormannus, 1612), (VD17 1:000366U).

Franzen, Meierhofer 2021 – Johannes Franzen, Christian Meierhofer, *Gelegenheitslyrik in der Moderne – Annäherungen = Gelegenheitslyrik in der Moderne. Tradition und Transformation einer Gattung*, hrsg. Johannes Franzen, Christian Meierhofer (Publikationen zur Zeitschrift für Germanistik N.F., Bd. 33) (Berlin: Lang, 2021), 9–26.

Freudenthal 1879 – Jakob Freudenthal, *Goclenius, Rudolf = Allgemeine Deutsche Biographie Bd. 9, Geringswald – Gruber* (Leipzig: Duncker & Humblot, 1879), 308–312 [https://www.deutsche-biographie.de/pnd119396181.html].

Friedlaender 1887 – Ernst Friedlaender, *Aeltere Universitäts-Matrikeln. I. Universität Frankfurt a. O. (1506–1648)* (Lipcse: S. Hirzel, 1887).

Frimlová 1991 – Lea Frimlová, *Památník Bernarda Diviše Petřvaldského z Petřvaldu = Časopis Moravského muzea, Vědy společenské* 76 (1991), 107–164.

Frimmová 2020 – Eva Frimmová, *Filicki de Filefalva, Ioannes = Companion to Central and Eastern European Humanism: The Czech Lands*, ed. Lucie Storchová (Berlin: De Gruyter, 2020), 423–426.

Fülöp 1888 – Fülöp Alajos, *Ákszióмák, az az rövid, velős mondatok, életelvek, közmondások, példaszólások és jelmondatok gyűjteménye latin és magyar nyelven főleg a gimnáziumi és egyetemi ifjak használatára (Segédkönyvül a latin nyelv tanulásához)* (Gyulafehérvár: Papp és Ferdinánd, 1888).

Fürst 1692 – Johann Zacharias Fürst, *Dialogus hygiasticus id est colloquium physico medicum, inter hygiophilum et jatrophilum* [...] (Frankfurt: Andreas Deutschmann, 1692), (VD17 12:179762P).

Gadamer 2003 – Hans-Georg Gadamer, *Igazság és módszer: Egy filozófiai hermeneutika vázlata*, ford. Bonyhai Gábor (Budapest: Osiris, 2003).

Galle, Kühlmann 2014 – Christophe Galle, Wilhelm Kühlmann, *Kirchner, Hermann = Frühe Neuzeit in Deutschland: 1520–1620: Literaturwissenschaftliches Verfasserlexikon, Band 3, Glarean, Heinrich – Krüger, Bartholomäus*, hrsg. Wilhelm Kühlmann, Jan-Dirk Müller, Michael Schilling, Johann Anselm Steiger, Friedrich Vollhardt (Berlin: De Gruyter, 2014), 551–558.

Garber 2010 – Klaus Garber, *Gelegenheitsdichtung. Zehn Thesen – in Begleitung zu einem forscherlichen Osnabrücker Groß-Projekt = Theorie und Praxis der Kasualdichtung in der Frühen Neuzeit*, hrsg. Andreas Keller, Elke Lösel, Ulrike Wels, Volkhard Wels (Amsterdam: Rodopi, 2010), 33–37.

Genersich 1804 – Christian Genersich, *Merkwu̇rdigkeiten der kȯniglichen Freystadt Késmark in Oberungarn, am Fusse der Carpathen*. Tl. II (Leutschau: Joseph Karl Mayer, 1804).

Genette 1987 – Gérard Genette, *Seuils* (Paris: Éditions du Seuil, 1987).

Geréb 1947 – *A magyar renaissance költői*, ford., bev. és jegyz. Geréb László (Budapest: Budapest Székesfőv. Irodalmi és Műv. Int. [1947] Online: https://mek.oszk.hu/10400/10495/#

Germberg 1582 – Hermann Germberg, *Carminum Proverbialium, totius humanae vitae statum breviter delineantium, necnon utilem de moribus doctrinam iucunde proponentium. Loci communes: nunc denuo in gratiam Iuventutis aucti et recogniti* (Basileae: Oporinus, 1582).

Gisbicius 1602 – Paullus a Gisbice Bohemus, *Schediasmatum farrago nova* (Lugduni Batavorum: Christophorus Guyotius, 1602).

Goclenius 1615 – Rudolph Goclenius, *Lexicon philosophicum Graecum, opus sane omnibus philosophiae alumnis valde necessarium cum perspicientia Philosophysici sermonis plurimum etiam ad cognitionem rerum utile* [...] (Marchioburgi: Typis Rudolphi Hutwelckeri, Impensis Petri Musculi, 1615), (VD17 23:289150Q).

Gottsched 1739 – Johann Christoph Gottsched, *Ausführliche Redekunst: Nach Anleitung der alten Griechen und Römer, wie auch der neuern Ausländer: in zweenen*

Theilen verfasset und mit Exempeln erläutert: Statt einer Einleitung ist das alte Gespräche von den Ursachen der verfallenen Beredsamkeit vorgesetzet (Leipzig: Bernhard Christoph Breitkopf, 1739).

Gottsched 1746 – Johann Christoph Gottsched, *Untersuchung, ob es einer Nation schimpflich sey, wenn ihre Poeten kleine und sogenannte Gelegenheitsgedichte verfertigen = Neuer Büchersaal der schönen Wissenschaften und freyen Künste*, 2. Band, 5. Stück, 463–480.

Gottsched 1751 – Johann Christoph Gottsched, *Versuch einer critischen Dichtkunst durchgehends mit den Exempeln unserer besten Dichter erläutert* (Leipzig: Breitkopf, 1751).

Gömöri 2006 – Gömöri György, *Thúri György ünneplése 1600-ban és későbbi kiadványai = Magyar Könyvszemle* 122 (2006), 478–483.

Görgey 1916 – Görgey Albert, *A Görgeyek és a reformáczió* (Igló: Szepesi Lapok Nyomdavállalata, 1916).

Graseck, Fabinus 1592a – *Theses de fideicommissariis haereditatibus quas, sub* [...] *D. Pauli Graseccii I.U.D. et inclytae Argentoratensium Academiae publici legum Professoris praesidio, exercitii causa, disserendas proponit. Maximilianus Fabinus Sepusius. Ad diem 25. Maii* (Argentorati: Antonius Bertramus, 1592), (VD16 G 2855).

Graseck, Fabinus 1592b – *Theses de servitutibus urbanorum atque rusticorum praediorum. Quas, concessu ac munere dei, sub Praesidio* [...] *Pauli Graseccii, I.U.D. et Professoris Academiae Argentinensis ordinarii, pro ingenii modulo defendere conabitur. Maximilianus Fabinus Sepusius*. (Argentorati: Antonius Bertramus, 1592) (VD16 ZV 23000).

Grasser 1614 – *I. Grasseri Civ. Rom. Sac. Pal. Comit. Poemata accessit de antiquitatib. Nemausensib. Dissertatio Georgius Weirach Siles. Collegit, et quaedam de suo addidit* (Coloniae Munatianae: Typis Schroeterianis, 1614), (VD17 23:240892S).

Grasser, Tixier 1617 – *Io. Ravisii Textoris Nivernensis, poetae celeberrimi, Officina, sive Theatrum histor. et poeticum, ex nat. comite, Linocerio et Gyraldo, cum gemino Indice, ad perfectionem illustratum, et nova hac editione a I. Iac. Grassero civ. Romano cum augmento exornatum* (Basileae: Sumptibus Ludovici Regis, 1617).

Green 1996 – Mandy Green, *"The Vine and Her Elm": Milton's Eve and the Transformation of an Ovidian Motif = The Modern Language Review* 91, No. 2 (Apr., 1996), 301–316.

Griti 1640 – *L' Nouf S. Testamaint da noas Signer Jesu Christi huossa da noef vertieu in Romaunsch our da l'originael graec traes Joann. L. Griti, da Zuoz* (Basel: Georg Decker, 1640).

Gross 1997 – Sabine Gross, *The Word Turned Image: Reading Pattern Poems = Poetics Today* 18 (Spring, 1997), 15–32.

Gruter 2005, eds. Kühlmann, Hartmann, El Kholi – *Die deutschen Humanisten: Dokumente zur Überlieferung der antiken und mittelalterlichen Literatur in der Frühen Neuzeit, Abteilung I: Die Kurpfalz, Band I/2: Janus Gruter*, ed. Wilhelm Kühlmann, Volker Hartmann, Susann El Kholi (Turnhout: Brepols, 2005).

Guitman 2017 – Guitman Barnabás, *Hit, hatalom, humanizmus. Bártfa reformációja és művelődése Leonhard Stöckel korában* (Budapest: Szent István Társulat, 2017).

Gulyás 1936 – Gulyás József, *Bizonyságok* (Sárospatak: Kisfaludy László, 1936).

Gyulai 2004 – Gyulai Éva, *Carmina in arma Zapolyana. Címerversek Szapolyai Borbála lengyel királyné (1512) és Szapolyai János Zsigmond választott király (1567) címeréről = Publicationes Universitatis Miskolcinensis. Sectio Philosophica, Tomus IX. Fasciculus 4.* (Miskolc: E Typographeo Universitatis, 2004), 61–81.

Gyulai 2018 – Gyulai Éva, *Thököly Imre ikonográfiája = A Thököly nemzetség*, szerk. Erika Cintulová, Martha Kučerová (Késmárk: Késmárki Múzeum, 2018), 237–259.

Halada 1992 – Jan Halada, *Lexikon české šlechty: Erby, fakta, osobnosti, sídla a zajímavosti* (Prága: Akropolis, 1992).

Hall 1607 – Joseph Hall [Mercurius Britannicus], *Mundus alter et idem sive terra Australis ante hac semper incognita longis itineribus peregrini Academici nuperrime lustrata* (Hanau: Wilhelm Antonius, 1607), (VD17 23:254946R).

Haller 1748 – *D. Albrecht von Hallers* [...] *Versuch Shchweizerischer Gedichte* (Göttingen: Vandenhoeck, 1748).

Handbuch, hrsg. Garber 2001– – *Handbuch des personalen Gelegenheitsschrifttums in europäischen Bibliotheken und Archiven*, hrsg. Klaus Garber (Hildesheim–Zürich–New York: Olms-Weidmann, 2001–).

Hansson 1997 – Stina Hansson, *Lars Johanson (Lucidor): Samlade dikter* (Stockholm: Svenska Vitterhetssamfundet, 1997).

Harmoniae Gorlicensis 1587 – *Harmoniae hymnorum scholae Gorlicensis. Vario carminum genere. Quibus lectiones inchoantur, et clauduntur, funera deducuntur, pueri solenni ritu in scholam invitantur, preces ad Deum quocunque tempore funduntur* (Gorlicii: Ambrosius Fritsch, 1587), (VD16 ZV 13229).

Harmoniae Gorlicensis 1599 – *Harmoniae hymnorum scholae Gorlicensis. Vario carminum genere. Quibus lectiones inchoantur, et clauduntur, funera deducuntur, pueri solenni ritu in scholam invitantur, preces ad Deum quocunque tempore et quacunque in calamitate funduntur. Editione secunda locupletae et meliore ordine digestae* (Gorlicii: Johannes Rhamba, 1599).

Heck 1972 – Hermann Heck, *Hoen, Philipp Heinrich von = Neue Deutsche Biographie* Bd. 9 (Berlin: Duncker & Humblot, 1972), 341–342 [https://www.deutsche-biographie.de/pnd12493143X.html].

Hegyi, Szögi 2016 – Hegyi Ádám, Szögi László, *Magyarországi diákok svájci egyetemeken és főiskolákon 1526–1919 (Ungarländische Studenten an schweizerischen Universitäten und Hochschulen 1526–1919)* (Budapest: ELTE Egyetemi Levéltár, 2016.

Heidfeld 1602 – Johannes Heidfeldius, *Theologico-philosophica Sphinx* [...] (Herborn: s. t., 1602), (VD17 12:123988R).

Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 2011 – *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě: Enchiridion renatae poesis Latinae in Bohemia et Moravia cultae, 6, Supplementa A-Ž*, eds. Josef Hejnic, Jan Martínek (Praha: Academia, 2011).

Heldvaderus 1625 – Nicolaus Heldvaderus, *Sylva Chronologica circuli Baltici, Das ist: Historischer Wald und Umbzirck deß Baltischen Meers oder der OstSee* (Hamburg: Carstens, 1625), (VD17 23:247570C; VD17 23:264636W; VD17 23:264638M).

Henisch 1575 – Georgius Henischius, *Tabulae institutionum astronomicarum: Georgii Henischii Bartfeldensis. Adiuncta est Sphaera Procli cum textu Graeco e regione in Latinam linguam converso* (Augustae Vindelicorum: ex officina typographica Michaelis Mangeri, 1575), (VD16 H 1922, vagy VD16 P 4972; RMK III 644).

Henisch 1600 – [Georg Henisch], *Bibliothecae Inclytae Reipub. Augustanae utriusque tum Graecae tum Latinae Librorum et impressorum et manu exaratorum catalogus* (Augustae Vindelicorum: per Valentinum Schönig, 1600), (VD16 H 1903; RMK III 940).

Henisch 1603 – Georgius Henischius, Ἀρεταίου Καππαδόκος ἰατρικά. *Aetiologica, simeiotica et therapeutica morborum acutorum et diuturnorum Aretaei Cappadocis* [...] *Cum commentario* [...] (Augsburg: Georgius Willerus, apud Davidum Francum, 1603), (VD17 23:296822P).

Henisch 1616 – Georg Henisch, *Teütsche Sprach und Weißheit. Thesaurus linguae et sapientiae Germanicae. In quo vocabula omnia Germanica, tam rara, quam communia, sum suis Synonymis, derivatis, phrasibus, compositis, epithetis, proverbiis, antithetis, continentur, et Latine ex optimis quibusque autoribus redduntur, ita, ut hac nova et perfecta methodo quilibet cum ad plenam utriusque linguae cognitionem, tum rerum prudentiam facile et cito pervenire possit. Adiectae sunt quoque dictionibus plerisque Anglicae, Bohemicae, Gallicae, Graecae, Hebraicae, Hispanicae, Hungaricae, Italicae, Polinicae. Pars prima* (Augustae Vindelicorum: Typis Davidis Franci, 1616), (VD17 12:131438A; RMK III 1166).

Henisch, Cooke 1591 – Francis Cooke, *The principles of geometrie, astronomie, and geographie. Wherein is breefely, evidently, and methodically delivered, whatsoever appertaineth unto the knowledge of the said sciences. Gathered out of the tables of the astronomical institutions of Georgius Henischius* (London: John Windet [1591]), (RMK III 5514).

Heyden 1527 – Sebald Heyden, *Puerilium colloquiorum formulae pro primis tyronibus per Sebaldum Heyden ex comicorum campo hinc inde collecte iam denuo Germanico, Polonico ac Ungarico ideomate illustrate* (Cracoviae: Vietor, 1527), (RMNy 8).

Heyden 1531 – Sebald Heyden, *Puerilium colloquiorum formulae* [...] (Cracoviae: Vietor, 1531), (RMNy 11).

Heyden 1552 – Sebald Heyden, *Puerilium colloquiorum formulae pro primis tyronibus* [...] (Cracoviae: Andree Lazarus, 1552), (RMNy 99).

Heyden 1591 – Sebald Heyden, *Formulae puerilium colloquiorum Latinoungaricorum pro primis tyronibus per Sebaldum Heyden conscriptae* (Debrecini: Csáktornyai János, 1591), (RMNy 658).

Heyden 1596 – Sebald Heyden, *Formulae puerilium colloquiorum Latino-Ungaricorum pro primis tyronibus per Sebaldum Heyden conscriptae* (Debrecini: Paulus Lipsensis, 1596) (RMNy 776).

Higgins 1984 – Dick Higgins, *Horizons, the poetics and theory of the intermedia* (Carbondale: Southern Illinois University Press, 1984).

Higgins 1987 – Dick Higgins, *Pattern Poetry: Guide to an Unknown Literature* (Albany: State University of New York Press, 1987).

Higgins 1989 – Dick Higgins, *Pattern Poetry as Paradigm* = *Poetics Today* 10/2 (1989), 401–428.

Himmighöfer 2001 – Traudel Himmighöfer, *Pareus, David* = *Neue Deutsche Biographie* Bd. 20 (Berlin: Duncker & Humblot, 2001), 65–66 [https://www.deutsche-biographie.de/pnd119534479.html]

Hoche 1893 – Richard Hoche, *Allgemeine Deutsche Biographie Bd. 36, Steinmetz – Stürenburg* (Leipzig: Duncker & Humblot, 1893), 43–44 [https://www.deutsche-biographie.de/sfz81273.html].

Hollweg 1957 – Walter Hollweg, *Crocius, Johannes* = *Neue Deutsche Biographie* Bd. 3 (Berlin: Duncker & Humblot, 1957), 417 [https://www.deutsche-biographie.de/pnd117664650.html].

Hóman 1925 – Hóman Bálint, *A „Histoire des troubles de Hongrie" kiadásai* = *Magyar Könyvszemle* 32 (1925), 134–140.

Horatius 1989 – *Horatius összes művei Bede Anna fordításában* (Budapest: Európa, 1989).

Horányi 1775 – Alexius Horányi, *Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum, Pars I.* (Viennae: Antonius Loewius, 1775).

Hörk 1885 – Hörk József, *A Sáros-Zempléni Ev. Esperesség története* (Kassa: Bernovits, 1885).

Höschel 1595 – [David Hoeschelius], *Catalogus Graecorum codicum qui sunt in bibliotheca reip. Augustanae Vindelicae, quadruplo quam antea auctior* (Augustae Vindelicorum: ad insgine pinus, 1595), (VD16 H 4095).

Hradszky 1895 – Hradszky József, *A szepesi „Tíz-lándsások széke" vagy a „Kisvármegye" története* (Lőcse: Reiss J. T., 1895).

Hübner 1712 – Johann Hübner, *Neu-vermehrtes Poetisches Hand-Buch, Das ist eine kurtzgefaßte Anleitung zur Deutschen Poesie, Nebst Einem vollständigen Reim-Register, Den Anfängern zum bestem zusammengetragen* (Leipzig: Friedrich Gleditsch, 1712).

IAA, szerk. Adamik, Bujtás, Latzkovits, 2003–2024 – Adamik Lajos, Bujtás László Zsigmond, Latzkovits Miklós, Inscriptiones Alborum Amicorum, 2003–2024. http://iaa.bibl.u-szeged.hu/index.php?page=home (2023.05.31.)

Ienisius 1605 – Paulus Ienisius Annaebergensis, *Annaebergae Misniae urbis historia in duos libros digesta, prior urbis descriptionem sex et viginti capitibus comprehensam proponit: Alter Annales exhibet. Accessit de incendio, ad XXVI April. anno 1604 immaniter in urbe grassante Commonefactio* (Dresdae: Hieronymus Schütz, 1605), (VD17 23:238373R).

Imre 1995 – Imre Mihály, *„Magyarország panasza" – A Querela Hungariae toposz a XVI – XVII. század irodalmában* (Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 1995).

Imre 2009 – Imre Mihály, *Szenci Molnár Albert arc(kép)másai* (Debrecen: Tiszántúli Református Egyházkerület, 2009).

Imre 2011 – Imre Mihály, *A kulturális és az önreprezentáció feszültségei (Filiczky János verses ajánlásai Szenci Molnár Albert zsoltároskönyvéhez) = Bibliotheca et Universitas: Tanulmányok a hatvanéves Heltai János tiszteletére*, szerk. Kecskeméti Gábor, Tasi Réka (Miskolc: Miskolci Egyetem BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, 2011), 129–147.

Imre 2012 – Imre Mihály, *A kulturális és az önreprezentáció feszültségei – Filiczki János verses ajánlásai Szenci Molnár Albert zsoltároskönyvéhez = Az isteni és emberi szó párbeszéde: Tanulmányok a 16–18. századi protestantizmus irodalmáról* (Sárospatak: Hernád Kiadó, 2012), 235–253.

Imre 2015 – Imre Mihály, *Herborni kutatások az Alte Bibliothek állományában = „Kezembe vészem, olvasom és arról elmélkedem": Emlékkönyv Fekete Csaba születésének 75. és könyvtárosi működésének 50. évfordulójára*, szerk. Gáborjáni Szabó Botond, Oláh Róbert (Debrecen: Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, 2015), 189–201.

Imre 2020 – Imre Mihály, [Könyvismertető] *Nicolaus* Reusner, I*cones sive Imagines vivae, literis Cl. Virorum, Italiae, Graeciae, Germaniae, Galliae, Angliae, Ungariae* [...] = *Gerundium* 11 (2020), 196–205.

Irenaeus 1666 – Irenaeus a Sancta Catherina, *Mithologia sacro-profana, seu florilegium fabularum in classes et locos morales digestum: locis, sententiis, historiis, tum profanis, cum sacris, ex puris fontibus scripturae, illustratum* [...] (La Flèche: Gervasius Laboe, 1666).

Iványi 1917 – Iványi Béla, *A márkusfalvi Máriássy család levéltára 1243–1803* (Lőcse: Reiss, 1917).

Jakó 1971 – Jakó Zsigmond, *Miskolci Csulyak István peregrinációs albuma = Acta Historiae Litterarum Hungaricarum* 10–11 (1971), 59–72.

Jankovits 2002 – Jankovits László, *Accessus ad Janum: A műértelmezés hagyományai Janus Pannonius költészetében* (Budapest: Balassi Kiadó, 2002).

Jankovits 2018 – Jankovits László, *A könnyező orvos. Rimay János Ilona-verse = Irodalomtörténeti Közlemények* 122 (2018), 785–802.

Janus Pannonius, ed. Mayer, Török 2006 – Jani Pannonii *opera quae manserunt omnia I. Epigrammata. Fasc. 1.* Textus, edidit Iulius Mayer similia addidit Ladislaus Török (Budapest: Balassi Kiadó, 2006).

Janus Pannonius, ed. Mayer, Török 2014 – Jani Pannonii *opera quae manserunt omnia II. Elegiae,* edidit Iulius Mayer, similia addidit Ladislaus Török (Budapest: Balassi Kiadó, 2014).

Janus Pannonius, ed. Mayer, Török 2018 – Jani Pannonii *opera quae manserunt omnia III. Carmina epica,* edidit Iulius Mayer, similia addiderunt Ladislaus Török et Zaynab Dalloul (Budapest: Balassi Kiadó, 2018).

Janzsó 2018 – Janzsó Miklós, *A Tabula Cebetis Magyarországon = Irodalomtörténeti Közlemények* 122 (2018), 187–192.

John of Salisbury 1999 – John of Salisbury, *Policraticus. Az udvaroncok hiábavalóságairól és a filozófusok nyomdokairól*, ford. Somfai Anna, társford. Banyó Péter (Budapest: Atlantisz Könyvkiadó, 1999).

Julow 1975 – Julow Viktor, *Balassi Katonaének-e* = Julow Viktor, Árkádia körül (Budapest, Szépirodalmi könyvkiadó, 1975), 38–46.

Jurkovich 1929 – Jurkovich Emil, *Zólyomlipcse várának és uradalmának története = Hadtörténelmi Közlemények* 30 (1929), 262–269.

Jügelt 1967 – Karl-Heinz B. Jügelt, *Elfelejtett magyar versek XVII–XVIII. századi külföldi disszertációkban = Irodalomtörténeti Közlemények* 71 (1967), 464–468.

Kardos, Dömötör, kiad. *RMD* 2 – *Régi magyar drámai emlékek,* II, szerk. Kardos Tibor, Dömötör Tekla (Budapest, Akadémiai Kiadó: 1960).

Karšai 1973 – František Karšai, *Lucas Fabinus Popradiensis: Egy XVI. századi eperjesi iskolarektor társadalmi-pedagógiai nézetei = Magyar Pedagógia* 73 (1973/3), 333–342.

Katona 1794 – Stephanus Katona, *Historia critica regum Hungariae, stirpis Austriacae.* Tom. IX. Ord. XXVIII. *Ab anno Christi MDCVI. Ad annum usque MDCVIII.* (Budae: Typis Regiae Universitatis, 1794).

Kecskeméti 2007 – Kecskeméti Gábor, *Pécseli Király Imre retorikája és Szenci Molnár Albert = „Nem sűlyed az emberiség!”… Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*, szerk. Jankovics József, Császtvay Tünde, Csörsz Rumen István, Szabó G. Zoltán (Budapest: MTA ItI, 2007), 451–474.

Kecskeméti 2011 – Kecskeméti Gábor, *Filiczky János (csaknem) ismeretlen köszöntőverse = Bibliotheca et Universitas: Tanulmányok a hatvanéves Heltai János tiszteletére*, szerk. Kecskeméti Gábor, Tasi Réka (Miskolc: Miskolci Egyetem BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, 2011), 149–156.

Kegel 1602 – *Ἐυφημίαι quas iuveni, ut nobilitatis dotibus eximio, sic literarum cognitione exculto, Dn. Stephano Kegelio Posoniensi Pannonio, ex augusto Gorlicensium gymnasio abeunti in celeberrimam Academiam Witebergensem, boni et fausti ominis ergo scribebant praeceptores et amici* (Wittenberg: Typis Cratonianis, [1602]) (RMK III 995).

Kerekes 1943 – Kerekes György, *Bethlen Gábor fejedelem Kassán 1619–1629* (Kassa: Wiko, 1943).

Keresztessy, Simon 1998 – Keresztessy Csaba, Simon Zoltán, *Az erdőbényei Budaházy–Fekete-kúria = Koppány Tibor hetvenedik születésnapjára tanulmányok*, szerk. Bardoly István, László Csaba (Budapest: Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1998), 279–307.

Kerstein 1966 – Günther Kerstein, *Hartmann(i), Johannes = Neue Deutsche Biographie* Bd. 7 (Berlin: Duncker & Humblot, 1966), 744 [https://www.deutsche-biographie.de/pnd119120682.html].

Keruľová 2008 – Marta Keruľová, *Literárne ponímanie kultúrnej alterity v slovenskom humanizme = Brněnské texty k slovakistice*, ed. Ivo Pospíšil (Brno: Ústav Slavistiky Filozofické Fak., Masarykovy Univ., 2008), 73–82.

Kilián 1998 – Kilián István, *A régi magyar képvers* (Miskolc, Budapest: Felsőmagyarország Kiadó, Magyar Műhely Kiadó, 1998).

Kilián 2007 – Kilián István, *Miksa László öt latin képverse = „Nem sűlyed az emberiség!”… Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*, szerk. Jankovics József, Császtvay Tünde, Csörsz Rumen István, Szabó G. Zoltán (Budapest: MTA ItI, 2007), 615–627.

Kindermann 1662 – Balthasar Kindermann, *Der Deutsche Redner in welchen unterschiedene Arten der Reden auff allerley Begebenheiten Auff Verlöbnüsse Hochzeiten Kind-Tauffen Begräbnüsse auf Empfah- Huldig- Glückwunsch- Abmahn- und Versöhnungen Klag und Trost wie auch Bitt Vorbitt und Dancksagungen* […] *enthalten sind* (Wittenberg: Fincelius, 1662), (VD17 39:142575S).

Kirk, Raven, Schofield 1998 – G. S. Kirk, J. E. Raven, M. Schofield, *A preszókratikus filozófusok*, ford., jegyz. Cziszter Kálmán, Steiger Kornél (Budapest: Atlantisz, 1998).

Kis-Viczay 1713 – Petrus Kis Viczay, *Selectiora adagia Latino-Hungarica in gratiam et usum scholasticae juventutis collecta, et in alphabeti seriem concinnata* (Bartphae: Typis civitatis, 1713).

Klaniczay 1982 – *Janus Pannonius – Magyarországi humanisták*, szerk. Klaniczay Tibor, ford. Kardos Tibor et al. (Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1982)

Klein 1789 – Johann Samuel Klein, *Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften Evangelischer Prediger in allen Gemeinen des Königreichs Ungarn, I–II* (Leipzig und Ofen: Diepold und Lindauer, 1789).

Klopstock 1867 – Friedrich Gottlieb Klopstock, *Briefe von und an Klopstock: Ein Beitrag zur Literaturgeschichte seiner Zeit* (Braunschweig: George Westermann, 1867).
Koelbing 2002 – Huldrych M.F. Koelbing, *Bauhin, Caspar = Dictionnaire historique de la Suisse (DHS)*, [https://hls-dhs-dss.ch/fr/articles/014280/2002-07-02/].
Koelbing 2010 – Huldrych M.F. Koelbing, *Platter, Felix = Dictionnaire historique de la Suisse (DHS)* [https://hls-dhs-dss.ch/fr/articles/012203/2010-09-28/].
Kolářová 2020a – Jana Kolářová, *Carolides of Carlsperk, Georgius = Companion to Central and Eastern European Humanism: The Czech Lands*, ed. Lucie Storchová (Berlin: De Gruyter, 2020), 243–250.
Kolářová 2020b – Jana Kolářová, *Havlík of Varvažov, Bartoloměj = Companion to Central and Eastern European Humanism: The Czech Lands*, ed. Lucie Storchová (Berlin: De Gruyter, 2020), 546–549.
Korenjak 2013 – Martin Korenjak, *Einladung zu einem Schulausflug in die Hohe Tatra: Johannes Bocatius an Adam Kunisch = Aridus frugifer: Michael von Albrecht zum achtzigsten Geburtstag*, Hrsg. Michael von Albrecht und Reinhard Düchting und Hermann Wiegand (Heidelberg: Mattes, 2013), 69–77.
Koretzki 1977 – Gerd-Rüdiger Koretzki, *Kasualdrucke: Ihre Verbreitungsformen und ihre Leser: Vorbemerkung zum Gegenstand und zur Fragestellung der Untersuchung = Gelegenheitsdichtung: Referate der Arbeitsgruppe 6 auf dem Kongreß des Internationalen Arbeitskreises für Deutsche Barockliteratur, Wolfenbüttel, 28.8.-31.8.1976*, Hrsg. Dorette Frost, Gerhard Knoll (Bremen: Univ. Bremen, 1977), 37–68.
Kostlán 2008 – Antonín Kostlán, *Bohemikální alba amicorum ve fondech British Library = Folia Historica Bohemica* 23 (2008), 1–124.
Kostlán 2009 – Antonín Kostlán, *'Kto Bogu wiernie służy, temu wiek szczęśnie płuży':*
Czech-Polish Relations in Light of the Album Amicorum of the Moravian Calvinist Jan Opsimathes = Acta Comeniana 22–23 (2009), 59–97.
Kostlán, Hadravová 2007 – Antonín Kostlán, Alena Hadravová, *Carmina propemptica in honorem Johannis Opsimathis. Herbornská pocta pro moravského učence z roku 1607 = Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* 47 (2007), 117–159.
Kövér 2005 – Kövér Lajos, *A XVIII. századi Franciaország magyarságképének gyökerei = Aetas* 20/3 (2005), 69–86.
Krasnovský 2021 – Sebastian Krasnovský, *Johannes Filiczki as a Renaissance Man: Identities and Self-fashioning*, MA thesis (Vienna: Central European University, 2021). Online: http://www.etd.ceu.edu/2021/krasnovsky_sebastian.htm
Krummacher 2013 – Hans-Henrik Krummacher, *Das barocke Epicedium: Rhetorische Tradition und deutsche Gelegenheitsdichtung im 17. Jahrhundert = Lyra: Studien zur Theorie und Geschichte der Lyrik vom 16. bis zum 19. Jahrhundert* (Berlin–Boston: De Gruyter, 2013), 215–271.

Kruse 1934 – Hans Kruse, *Wilhelm von Oranien und Anna von Sachsen. Eine fürstliche Ehetragödie des 16. Jahrhunderts = Nassauische Annalen* 54 (1934), 1–134.
Kwapisz 2013 – Jan Kwapisz, *The Greek figure poems* (Leuven: Peeters, 2013).
Kysučan 2020 – Lubor Kysučan, *Iessenius a Iessen, Ioannes = Companion to Central and Eastern European Humanism: The Czech Lands*, ed. Lucie Storchová (Berlin: De Gruyter, 2020), 597–607.
LAGIS – Landesgeschichtliches Informationssystem Hessen, Online: https://www.lagis-hessen.de/
Lampe [Debreceni Ember] 1728 – Friedrich Adolph Lampe [Debreceni Ember Pál], *Historiae ecclesiae reformatae, in Hungaria et Transylvania, inter perpetua certamina et afflictiones a primordiis praecipue repurgatorum sacrorum ad recentiora tempora per Dei gratiam conservatae: Ex monumentis fide dignissimis a Viro quodam doctissimo magnam partem congesta; nunc autem accessionibus multis locupletata, et hoc ordine concinnata* (Trajecti ad Rhenum: Apud Jacobum van Poolsum, 1728).
Lane 1996 – Eugene N. Lane, *The name of Cybele's priests the "Gallot" = Cybele, Attis and Related Cults. Essays in Memory of M. J. Vermaseren*, ed. Eugene N. Lane (Leiden–New York–Köln: Brill, 1996), 117–133.
Lassus 1579 – Orlandus di Lassus, *Altera pars selectissimarum cantionum, quas vulgo motetas vocant, quinque et quatuor vocibus compositarum per excellentissimum musicum Orlandum di Lassus* (Noribergae: Catharina Gerlachin, et Haeredes Iohannis Montani, 1579)
Leighton 1983 – Joseph Leighton, *Occasional Poetry in the Eighteenth Century in Germany = The Modern Language Review* 78, No. 2 (Apr. 1983), 340–358.
Lenk 1969 – Leonhard Lenk, *Henisch, Georg = Neue Deutsche Biographie* Bd. 8 (Berlin: Duncker & Humblot, 1969), 524–525 [https://www.deutsche-biographie.de/pnd116702052.html].
Lenk 1972 – Leonhard Lenk, *Höschel, David = Neue Deutsche Biographie* Bd. 9 (Berlin: Duncker & Humblot, 1972), 368–369 [https://www.deutsche-biographie.de/pnd118705695.html].
Lenká, Vaculínová 2020 – Lenka Veselá, Marta Vaculínová, *Albertus, Nicolaus = Companion to Central and Eastern European Humanism: The Czech Lands*, ed. Lucie Storchová (Berlin: De Gruyter, 2020), 98–101.
Licetus 1630 – Fortunius Licetus, *Encyclopaedia ad Aram Pythiam Publilii Optatiani Porphyrii* (Patavii: Apud Gasparem Crivellarium, 1630).
Littlewood 2006 – R. Joy Littlewood, *A commentary on Ovid's Fasti, Book 6*, Oxford, University Press, 2006.
Lotichius 1586 – *Petri Lotichii Secundi opera omnia* (Lipsiae: Iohannes Steinmann, 1586) (VD16 L 2856).
Lotichius 1628 – Johann Peter Lotichius, *Bibliothecae poeticae ars quarta et ultima, in qua diversarum nationum, videl. Galliae, Angliae, Ungariae, Daniae, Poloniae,*

Bohemiae etc. poetae celebriores singulis tetrastichis singuli recensentur, una additis eorundem vitis, natalib. et emortualibus (Francofurti: Sumptibus Lucae Jennisii, 1628), (VD17 23:281190F).

Lotman 1976 – Yuriy Lotman, *Analysis of the poetic text*, ed., tr. by D. Barton Johnson (Ann Arbor: Ardis, 1976).

Loysius 1600 – Georgius Loysius, *Pervigilium Mercurii, in quo agitur de praestantissimis peregrinantis virtutibus* [...] (Spirae: Vidua Bernardini Albini, 1600).

Mader 1588 – Valerian Mader, *Libellus exercitiorum poeseos scholasticorum, propter tyrones artis versificatoriae, ut quomodo ea comparanda, promovenda, amanda, et conservanda sit, Exemplum capiant, in lucem editus* (Galgóc: Mantskovit Bálint, 1588), (RMNy 611).

Magyar 2005 – Magyar László András, *Jeszenszky János = Magyar művelődéstörténeti lexikon*, IV, szerk. Kőszeghy Péter (Budapest: Balassi, 2005), 446–448.

Mährle 2017 – Wolfgang Mährle, *Rittershausen, Conrad = Frühe Neuzeit in Deutschland: 1520–1620: Literaturwissenschaftliches Verfasserlexikon, Band 5, Paganus, Petrus – Seusse, Johannes*, hrsg. Wilhelm Kühlmann, Jan-Dirk Müller, Michael Schilling, Johann Anselm Steiger, Friedrich Vollhardt (Berlin: De Gruyter, 2017), 316–324.

Maior 1552 – Iohannis Maioris Ioachimici *Elegiarum liber primus* […] (Lipsiae: Georgius Hantzsch, 1552), (VD16 ZV 10274).

Maior 1563 – Iohan[nis] Maioris Ioachimi *operum pars prima* (Wittenberg: Georg Rhau, 1563), (VD16 M 291).

Májeková 1991 – Helena Májeková, *Ján Filický a jeho miesto v humanistickej literatúre = Auriga: zprávy Jednoty klasických filologů* 33 (1991), 19–29.

Májeková 1988 – Helena Májeková, *K výskumu slovenskej humanistickej literatury: básnik Ján Filický = Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica* 38 (1988), 139–151.

Májeková 2008 – Helena Májeková, *Preklad ako filologický a interpretačný problém (Na príklade Filického epigramu Ad Sphettium) = Sambucus III. Práce z klasickej filológie, latinskej medievalistiky a neolatinistiky* (Trnava: 2008), 142–152.

Malura 2020 – Jan Malura, *Cyrus, Matěj = Companion to Central and Eastern European Humanism: The Czech Lands*, ed. Lucie Storchová (Berlin: De Gruyter, 2020), 350–354.

Mantuanus 1576 – Baptista Mantuanus, *Opera omnia*, III (Antwerpen: Beller, 1576).

Marcellides 1594 – Daniel Marcellides, *Propempticon in felicem discessum* nobilissimi atque ornatiss. *juvenis Gregorii Tribelii, egregii ac generosi viri D. Gregorii Tribelii venarum metallicarum in Schmelnitz promotoris, filii, in patriam una cum Doctissimo atque Ornatiss. viro D. Petro Wilhelmo, praeceptore suo*

fidelissimo ex celeberrima Academia Heidelbergensi redeuntis, Anno 1594. die 16. Calend. Aprilis. Scriptum a Daniele Marcellide Lubloviensi Scepusio (Heidelberg: Abraham Smessmann, 1594) (VD16 ZV 29949).

Marmontel 1763 – Jean-François Marmontel, *Poetique françoise*, Tome 2 (Paris: Lesclapart, 1763).

Marti 2014 – Hanspeter Marti, *Grasser, Johann Jakob = Frühe Neuzeit in Deutschland: 1520–1620: Literaturwissenschaftliches Verfasserlexikon, Band 3, Glarean, Heinrich – Krüger, Bartholomäus*, hrsg. Wilhelm Kühlmann, Jan-Dirk Müller, Michael Schilling, Johann Anselm Steiger, Friedrich Vollhardt (Berlin: De Gruyter, 2014), 62–67.

Marti-Weissenbach 2009 – Karin Marti-Weissenbach, *Lutz, Ludwig = Dictionnaire historique de la Suisse (DHS)* [https://hls-dhs-dss.ch/fr/articles/026049/2009-10-20/].

Marti-Weissenbach 2010 – Karin Marti-Weissenbach, *Ryff, Peter = Historisches Lexikon der Schweiz (HLS)* [https://hls-dhs-dss.ch/de/articles/026133/2010-11-24/].

Masen 1661 – Jacobus Masenius, *Palaestra eloquentiae ligatae. Pars secunda, quae poesin elegiacam, heroicam, lyricam, cum plerorumque poematum et descriptionum, tam naturalium, quam moralium exemplis complectitur* (Köln: Ioannes Busaeus, 1661), (VD17 3:006359A).

Matvejević 1967 – Predrag Matvejević, *La poésie de circonstance et son «engagement» (Vus plus particulièrment à travers la poétique et la critique françaises) - première partie: considérations historiques = Studia Romanica et Anglica Zagrabiensia: Revue publiée par les Sections romane, italienne et anglaise de la Faculté des Lettres de l'Université de Zagreb* 24 (1967), 33–65.

Matvejević 1969 – Predrag Matvejević, La poésie de circonstance et son *«engagement» (Vus plus particulièrment à travers la poétique et la critique françaises) - deuxième partie: considérations théoriques = Studia Romanica et Anglica Zagrabiensia: Revue publiée par les Sections romane, italienne et anglaise de la Faculté des Lettres de l'Université de Zagreb* 27–28 (1969), 5–41.

McAllister 2014 – Brian J. McAllister, *Narrative in Concrete / Concrete in Narrative: Visual Poetry and Narrative Theory = Narrative* 22/2 (2014), 234–251.

McDonald 2013 – Grantley McDonald, *Notes on the Sources and Reception of Senfl's Harmoniae* = Senfl-Studien II, eds. Stefan Gasch, Birgit Lodes, Sonja Tröster (Tutzing: Hans Schneider, 2013), 623–634.

Melanchthon 1542 – Philipp Melanchthon, *Commentarius de anima* (Wittenberg: Petrus Seitz, 1542), (VD16 M 2750).

Meckelnborg, Schneider 2002 – Christina Meckelnborg, Bernd Schneider, *Odyssea. Responsio Ulixis ad Penelopen. Die humanistische Odyssea decurtata der Berliner Handschrift Diez. B Sant. 41* (München–Lipcse: K. G. Saur, 2002).

Melissus 1595 – Melissi *meletematum piorum libri VIII. Paraeneticorum II. Parodiarum II. Psalmi aliquot* (Francoforti ad Maenum: In Hieronymi Commelini bibliopolio, 1595), (VD16 S 2413).

Melzer 1833 – Jakob Melzer, *Biographien berühmter berühmter Zipser* (Kaschau: Ellinger, 1833), 60–61.

Menander 1981 – *Menander Rhetor*, ed., tr., com. by Donald Andrew Russell, Nigel Guy Wilson (Oxford: Clarendon Press, 1981).

Menk 1990 – Gerhard Menk, *Martinius, Matthias = Neue Deutsche Biographie* Bd. 16 (Berlin: Duncker & Humblot, 1990), 305–307 [https://www.deutsche-biographie.de/pnd116811021.html].

Mészáros 1981 – Mészáros István, *XVI. századi városi iskoláink és a „studia humanitatis”* (Budapest: Akadémiai, 1981).

Minárik 1985 – Jozef Minárik, *Renesančná a humanistická literatúra. Svetová, česká, slovenská* (Bratislava: Slovenské pedagogické nakl., 1985).

Miner, Smith, Brogan 2012 – E. Miner, A.J.M. Smith, T.V.F. Brogan, *Occasional verse = The Princeton encyclopedia of poetry and poetics*, editor-in-chief Roland Greene, eds. Stephen Cushman, Clare Cavanagh, Jahan Ramazani, Paul Rouzer (Princeton: Princeton UP, 2012), 966.

Minturno 1564 – Antonio Minturno, *Poemata ad consalvum Pyretium* (Venetiis: Apud Io. Andream Valvassorem, 1564).

Mišianik 1974 – Ján Mišianik, *Pohľady do staršej slovenskej literatúry* (Bratislava: Veda, 1974).

Miskolci 1702 – Miskolci Gáspár, *Egy jeles vad-kert, avagy az oktalan állatoknak, úgymint (1.) A’ Négy lábúaknak, (2.) A’ Madaraknak, (3.) Az Halaknak, (4.) A’ Tsúszó-mászó állatoknak, (5.) A’ Bogaraknak, öt Könyvekbe foglaltatott tellyes Historiaja, Melly Elsöben A’ Tudós és Híres Franzius Farkas, Wittebergai Sz. Irás Magyarázó Doktor által Deák nyelven irattatott, és sok izben kinyomtattatott. Az-után a’ Bóldog Emlekezetü Miskolczi Gáspár, Sok szép Ekklésiáknak mind Magyar-Országban, mind Erdélyben hasznos Tanítója által, Magyar nyelvre fordíttatott. Mostan pedig a’ Magyar Nemzet kedveért mint ollyan hasznos Munka, közönséges haszonra Világra botsáttatott* (Lőcse: [Brewer Zsófia], 1702).

Miskolci Csulyak, *Album*, facs. Dienes, Oláh, 2018 – Nicolaus Reusner, I*cones sive Imagines vivae, literis Cl. Virorum, Italiae, Graeciae, Germaniae, Galliae, Angliae, Ungariae ex typis Valdkirchianis in lucem productae, cum elogiis variis per Nicolaum Reusnerum. Icones aliquot clarorum virorum Germaniae, Angliae, Galliae, Ungariae cum elogiis et parentalibus factis Theodoro Zvingero. Icones sive imagines virorum literis illustrium, quorum fide et doctrina religionis et bonarum literarum studia, nostra patrumque memoria, in Germania praesertim, in integrum sunt restituta, additis eorundem elogiis diversorum auctorum ex secunda recognitione*

Nicolai Reusneri IC., curante Bernhardo Iobino, hasonmás kiad., szerk., Dienes Dénes, Oláh Róbert (Sárospatak, Debrecen: Hernád Kiadó, TTRE Nagykönyvtára, 2018).

Módis 1956 – Módis László, *Adalék Szenczi Molnár Albert életéhez = Irodalomtörténeti Közlemények* 60 (1956), 488–490.

MOE 10, szerk. Fraknói, Károlyi 1890 – Magyar országgyűléis emlékek történeti bevezetésekkel (1602–1604), 10. kötet, szerk. Fraknói Vilmos, Károlyi Árpád (Budapest: MTA, 1890).

Molnár 2021a – Molnár Dávid, *Eius est paucis cognita fama viris. Janus Pannonius és Valerian Mader verse Ficinóról = Irodalomtörténeti Közlemények* 125 (2021), 26–36.

Molnár 2021b – Molnár Dávid, *Filefalvi Filiczki János album amicorumának magyar vonatkozású bejegyzései = Gerundium* 12 (2021), 69–81.

Molnár 2022a – Molnár Dávid, A bakfarki furor: Bakfark Bálint 1565-ös krakkói lantkönyvének platonikus előszava = Fidele Signaculum : Írások Szőnyi György Endre tiszteletére - Writings in Honour of György Endre Szőnyi, eds. Kiss Attila, Matuska Ágnes, Péter Róbert (Szeged: SZTE BTK Angol-Amerikai Intézet, 2022), 697-708.

Molnár 2022b – Molnár Dávid, *Az első, nyomtatásban megjelent magyarországi képvers: Filefalvi Filiczki János 1604-es epithalamiuma = Magyar Könyvszemle* 138 (2022), 236–240.

Moog-Grünewald 2018 – Maria Moog-Grünewald, *Kairos – Occasio – Gelegenheit = Gelegenheit macht Dichter. L'Occasione fa il poeta. Bausteine zu einer Theorie des Gelegenheitsgedichts*, hrsg. Joachim Küpper, Patricia Oster, Christian Rivoletti (Heidelberg: Universitätsverlag Winter, 2018), 15–38.

Móré 2022 – Móré Tünde, *Utazás és hírnév. Wittenbergi magyar diákok latin nyelvű búcsúztatóversei (1560–1600)* (Budapest: reciti, 2022).

Morhof 1682 – Daniel Georg Morhof, *Unterricht von der Teutschen Sprache und Poesie deren Uhrsprung Fortgang und Lehrsätzen. Wobey auch von der reimenden Poeterey der Außländer mit mehren gehandelt wird* (Kiel: Joachim Reumann, 1682), (VD17 3:304540K).

MPEA II, Thury 1903 – Thury Elemér, Ág. hitv. ev. zsinatok a bécsi béke előtt = Magyar protestáns egyháztörténeti adattár. II. (Budapest: Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, 1903), 1–117.

MPEA 11, szerk. Zsinka 1927 – Zsinka Ferenc, szerk., *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár* 11 (1927).

Müller 1879 – Herrmann Müller, *Goeddaeus, Johannes = Allgemeine Deutsche Biographie Bd. 9, Geringswald–Gruber* (Leipzig: Duncker & Humblot, 1879), 312–314 [https://www.deutsche-biographie.de/pnd116700173.html].

Nagy 1858 – Nagy Iván, *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, 4. kötet (Pest: Ráth Mór, 1858).

Nagy 1860 – Nagy Iván, *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, 7. kötet (Pest: Ráth Mór, 1860).

Nagy 1862 – Nagy Iván, *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, 9. kötet (Pest: Ráth Mór, 1862).

Nagy 1863 – Nagy Iván, *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, 10. kötet (Pest: Ráth Mór, 1863).

Nagy 1865 – Nagy Iván, *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, 11. kötet (Pest: Ráth Mór, 1865).

Nagy 1974 – Jukunda Nagy, *Ungarische Studenten an der Universität Marburg, 1571–1914: Studien zur hessischen Stipendiatengeschichte* (Darmstadt – Marburg: Hessische Hist. Komm. – Hist. Komm. für Hessen, 1974).

Nagy 1995 – Nagy Pál, *Az irodalom új műfajai* (Budapest: ELTE BTK Magyar Irodalomtörténeti Intézete, Magyar Műhely, 1995).

Nani Mirabelli, Amantius, Torti 1607 – Dominicus Nanus Mirabellius, Bartholomaeus Amantius, Franciscus Tortius, *Polyanthea nova* [...] (Frankfurt am Main: Lazar Zetzner, 1607), (VD17 3:311530T).

Németh 2005 – Michał Németh, *Remarks on the etymology of Hung, hajdu 'herdsman' and Tkc. haydamak 'brigand' = Studia Turcologica Cracoviensia* 10 (2005), 297–309.

Niefanger 2016 – Dirk Niefanger, *"Von dem Zustande der Poesie in Teutschland":* Die Breslauer Anleitung *(1725) als erste Aufklärungspoetik = Um 1700: Die Formierung der europäischen Aufklärung: Zwischen Öffnung und neuerlicher Schließung*, Hrsg. Daniel Fulda, Jörn Steigerwald (Hallesche Beiträge zur Europäischen Aufklärung 55) (Berlin–Boston, De Gruyter, 2016), 237–253.

Nihus 1642 – Bartoldus Nihusius, *Epigrammata disticha poetarum Latinorum, veterum et recentum, nobiliora; quae unico constant hexametro et pentametro* [...] (Coloniae Agrippinae: Johann Kinckius, 1642), (VD17 547:664056L).

Nolde 1605 – *Epithalamia amicorum in honorem nuptiarum juvenis Genere, doctrina et pietate Nobilis, Domini Ernesti Noldi Livoni, nati patre nobili viro, Domino Gerhardo Noldo p. m. et Honestissimae castissimaeque virginis Johannathae, natae patre clarissimo, et de studiis divinarum humanarumque literarum optime jam diu merito viro, Domino Johanne Piscatore, S. S. Literarum Professore primario in illustri Schola Herbornensi. Quae celebrabuntur 5. Novembris Herbornae anno 1605* (Herborn: Christophorus Corvinus, 1605.)

Nöth 2001 – Winfried Nöth, *Semiotic foundations of iconicity in language and literature = The motivated sign. Iconicity in language and literature 2*, eds. Olga Fischer, Max Nänny (Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 2001), 17–28.

Női test 1984 – *A női test szépsége. XVI. századi francia költők versei*, szerk. Zirkuli Péter, jegyzetek és utószó Ádám Péter (Budapest: Helikon, 1984).

Odložilík 1932 – Otakar Odložilík, *Ján Filiczki z Filic a jeho čeští přátelé = Sborník prací věnovaných Janu Bedřichu Novákovi* (Praha: Československá archivní společnost, 1932), 431–442.

Oláh 2018a – *Adalékok Miskolci Csulyak István albumának értékeléséhez* = Nicolaus Reusner, *Icones sive Imagines viuae, literis Cl. Virorum, Italiae, Graeciae, Germaniae, Galliae, Angliae, Vngariae* [...], Facsimile, szerk. Dienes Dénes, Oláh Róbert (Sárospatak: Hernád; Debrecen: TTRE Nagykönyvtára, 2018), 34–63.

Oláh 2018b – *Miskolci Csulyak István késmárki kapcsolatai = Reformácia v strednej Európe: Reformáció Közép-Európában: Reformation in Mittel-Europa*, eds. Annamária Kónyová, Peter Kónya (Eperjes: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2018), 517–532.

Olahus, szerk. Szilágyi 2022 – Nicolaus Olahus, *Epistulae, Pars II: 1534–1553*, ed. Szilágyi Emőke Rita (Budapest: Reciti Kiadó, 2022).

Omeis 1704 – Magnus Daniel Omeis, *Gründliche Anleitung zur Teutschen accuraten Reim- und Dicht-Kunst, durch richtige Lehr-Art, deutliche Reguln und reine Exempel vorgestellet: worinnen erstlich von den Zeiten der Alten und Neuen Teutschen Poësie geredet, hernach, nebst andern Lehr-Sätzen, auch von den Symbolis Heroicis oder Devisen, Emblematibus, Rebus de Picardie, Romanen, Schau-Spielen, der Bilder-Kunst, Teutschen Stein-Schreib-Art u.a. curieusen Materien gehandelt wird: samt einem Beitrage von der T. Recht-Schreibung, worüber sich der Löbl. Pegnesische Blumen-Orden verglichen. Hierauf folget eine Teutsche Mythologie, darinnen die Poëtische Fabeln klärlich erzehlet, und derer Theologisch-Sittlich-Natürlich- und Historische Bedeutungen überall angefüget werden; wie auch eine Zugabe von etlich-gebundenen Ehr- Lehr- und Leich-Gedichten* (Nürnberg: Wolfgang Michahelles, Johann Adolph; Altdorf: Heinrich Meyern, 1704).

Opitz 1624 – Martin Opitz, *Buch von der Deutschen Poeterey* (Breslau – Brieg: [Müller] – [Gründer], 1624), (VD17 3:315035W).

Optatianus, ed. Kluge 1926 – *P. Optatiani Porfyrii Carmina*, ed. Elsa Kluge (Lipsiae: Teubner, 1926).

Otto 1888a – Friedrich Otto, *Pincier, Johannes = Allgemeine Deutsche Biographie Bd. 26. Philipp (III.) von Hessen – Pyrker* (Leipzig: Duncker & Humblot, 1888), 148–149 [https://www.deutsche-biographie.de/pnd116186232.html].

Otto 1888b – Friedrich Otto, *Pincier, Johannes = Allgemeine Deutsche Biographie Bd. 27. Quad – Reinald* (Leipzig: Duncker & Humblot, 1888), 470–471 [https://www.deutsche-biographie.de/pnd104378824.html].

Ovidius, ed. Frazer, Goold, 1989 – Ovidius, *Fasti*, ed. J. G. Frazer, G. P. Goold, Cambridge, Harvard University Press, 1989.

P. Szabó 2017 – P. Szabó Béla, *Újabb magyarországi jogtanuló a 16. századi strasbourgi Academián (kiegészítés az eddigi peregrinusnévsorhoz) = Gerundium* 8, 4. sz. (2017), 12–29.

P. Vásárhelyi 2014a – P. Vásárhelyi Judit, *Albert Szenci Molnár als theologischer und diplomatischer Kommunikator zwischen Ungarn und dem Ausland = Kultur und Literatur der Frühen Neuzeit im Donau-Karpatenraum. Transregionale Bedeutung und eigene Identität*, hrsg. Detlef Haberland, Katona Tünde (Szeged: Grimm, 2014), 181–196.

P. Vásárhelyi 2014b – P. Vásárhelyi Judit, *The role of Albert Szenci Molnár in the exchange of ideas and political knowledge among the European Calvinist principalities in the early seventeenth century = A Divided Hungary in Europe: Exchanges, Networks, and Representations, 1541–1699: Study Tours and Intellectual-Religious Relationships*, eds. Gábor Almási, Szymon Brzeziński, Ildikó Horn, Kees Teszelszky and Áron Zarnóczki (Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2014), 121–143.

Papp 2018 – Papp Ingrid, *Biblikus cseh nyelvű gyászbeszédek a 17. századi Magyarországon : A nyomtatott korpusz bemutatása és irodalomtörténeti vizsgálata* (Budapest: Universitas, 2018).

Paschasius 1674 – Nicolaus Paschasius, *Poesis artificiosa* (Herbipolis: Zubrodt, 1674), (VD17 12:627104T).

Pastenaci 2001 – Stephan Pastenaci, *Platter, Felix = Neue Deutsche Biographie* Bd. 20 (Berlin: Duncker & Humblot, 2001), 518–519 [https://www.deutsche-biographie.de/pnd118594915.html].

Pataki Füsüs 1626 – Pataki Füsüs János, *Kiralyoknak tüköre, melyben abrazattyok szépen ragyog és tündöklik, az fejedelmeknek és egyéb uralkodóknak kedvekért példájúl irattatot és formáltatot, Pataki Füsüs Janos ungvári praedikátor által, az könyvszerzöknek és némely emlekezetes dolgoknak és mondásoknak mutató táblájával egyetemben* (Bártfa: Klösz Jakab, 1626).

Pelusius 1567 – *Iani Pelusii Crotoniatae lusum libri quatuor* (Neapoli: Apud Io. de Boy, 1567).

Persius, ford. Muraközy, 1977 – Persius és Iuvenalis, *Szatírák*, ford. Muraközy Gyula (Budapest: Európa, 1977).

Pfefferkorn 1673 – Georg Michael Pfefferkorn, *Kurtze Anleitung und Vorrath Von Beyspielen letzten Reden alten Gebräuchen Sinnbildern denckwürdigen Sprüchen und Rede-Formulen Zu Leich-Abdanckungen. Der Studierenden und in der Leichen-Rede-Kunst anfangenden Jugend zu einigem Vorthel Verfertiget*. ([Altenburg]: Richter, 1673), (VD17 39:121079K).

Picander 1727 – *Picanders Ernst-Schertzhaffte und Satyrische Gedichte* (Leipzig: Boetius, 1727).

Picinelli 1653 – Filippo Picinelli, *Mondo simbolico; ò sia Università d'imprese, scelte, spiegate, ed' illustrate con sentenze, ed eruditioni sacre, e profane* [...] (Milano: Francesco Mognaga, 1653).

Platón 2005 – Platón, *Apokrif dialógusok* (Budapest: Atlantisz, 2005).

Platón, Ficino 1546 – *Omnia divini Platonis opera* (Basileae: Johann Froben, 1546).

Polanus, Gross 1613 – Amandus Polanus a Polansdorf, *Collegium anti-Bellarminianum: tribus disputationum privatarum periodis absolutum, et nunc primum in lucem editum*, ed. Johannes Georgius Grossius (Basileae: Ludovicus König, 1613), (VD17 14:669951T).

Pontanus 1594 – Jacobus Pontanus, *Poeticarum institutionum libri tres* (Ingolstadt: David Sartorius, 1594), (VD16 S 8137).

Propertius, ed. L. Richardson, Jr., 1976 – Propertius, *Elegies I – IV*, ed. commentary by L. Richardson, Jr., Oklahoma, University Press, 1976.

Pura 1627 – Christianus de Pura, *Classicum Paciferum Daniae* […] (Lubecae: s.t., 1627), (VD17 155:748172M).

Quintilianus 2009 – Marcus Fabius Quintilianus, *Szónoklattan*, ford., jegyz. Adamik Tamás, Csehy Zoltán, Gonda Attila, Kopeczky Rita, Krupp József, Polgár Anikó, Simon L. Zoltán, Tordai Éva (Pozsony: Kalligram, 2009).

Rabanus 1605 – Rabanus Maurus, *De Laudibus Sanctae Crucis opus, eruditione versu prosaque mirificum* [...] (Augsburg: E Typographeo Prætoriano, 1605), (VD17 23:297871T).

Rem 1605 – *Eidyllion Georgi Remi J.U.D. Omnia inscriptum: ad Dn. Albertum Molnar Pannonem* (Amberg: Schönfeld, 1605), (RMK III 7513).

Restás 2017 – Restás Attila, *Csanaki Máté Martini-ellenes vitairata Keckermann védelmében (1625) = Scientiarum miscellanea Latin nyelvő tudományos irodalom Magyarországon a 15–18. században* (Convivia Neolatina Hungarica 2), szerk. Kasza Péter, Kiss Farkas Gábor, Molnár Dávid (Szeged: Laczi Könyvkiadó, 2017), 191–197.

Reusner 1594 – *Operum Nicolai Reusneri Leorini Silesii iurisc. et consil. Saxonici, pars quarta, continens anagrammatum libros IX.* [...] (Jéna: Tobias Steinmann, 1594), (VD16 R 1368).

Révai, szerk., *Lexikon* 1913 – *Révai nagy lexikona: Az ismeretek enciklopédiája*, *VII. kötet, Etelka–Földöv*, főszerk. Révay Mór János (Budapest: Révai Testvérek Irodalmi Intézet, 1913).

Rhumel 1620 – Johann Conrad Rhumel, *Symbologiae libri sex* (Norimbergae: Abraham Wagenmann, 1620), (VD17 23:235720U).

Ripa 1997 – Cesare Ripa, *Iconologia*, szerk., ford. Sajó Tamás (Budapest: Balassi, 1997).

Ritoókné Szalay 1996 – Ritoókné Szalay Ágnes, *Humanisták verses levélváltása = Neolatin irodalom Európában és Magyarországon*, szerk. Jankovits László, Kecskeméti Gábor (Pécs: JPTE, 1996), 7–16.

Ritter 1619 – Stephanus Ritterus, *Cosmographia prosometrica* [...] (Marburg: Egenolph, 1619), (VD17 39:128949U).

RMISZ, szerk. Ács, Jankovics, Kőszeghy 1998 – *Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény I, Humanizmus*, szerk. Ács Pál, Jankovics József, Kőszeghy Péter (Budapest: Balassi Kiadó, 1998).

RMKT XVI/3, kiad. Szilády 1883 – *Régi Magyar Költők Tára. XVI. századbeli magyar költők művei. Harmadik kötet, 1540–1575*, kiad. Szilády Áron (Budapest: Akadémia, 1883).

RMKT XVI/6, kiad. Szilády 1912 – *Régi Magyar Költők Tára. XVI. századbeli magyar költők művei. Hatodik kötet, 1560–1566*, kiad. Szilády Áron (Budapest: Akadémia, 1912).

RMKT XVI/9, kiad. Horváth, Lévay, Orlovszky, Stoll, Szabó, Varjas 1990 – *Régi Magyar Költők Tára. XVI. századbeli magyar költők művei. Kilencedik kötet, Valkai András, Görcsöni Ambrus, Majssai Benedek, Gergei Albert, Huszti Péter énekei, Eurialus és Lucretia históriája, Telamon históriája, Bogáti Fazakas Miklós folytatása Görcsöni Ambrus históriájához, 1567–1577*, szerk. Horváth Iván, Lévay Edit, Orlovszky Géza, Stoll Béla, Szabó Géza, Varjas Béla (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990).

RMKT XVII/1, kiad. Bisztray, Klaniczay, Nagy, Stoll 1959 – *Régi magyar költők tára, XVII. század, 1. A tizenötéves háború, Bocskay és Báthori Gábor korának költészete*, szerk. Bisztray Gyula, Klaniczay Tibor, Nagy Lajos, Stoll Béla (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1959).

RMKT XVII/2, kiad. Jenei, Klaniczay, Kovács, Stoll 1962 – *Régi magyar költők tára, XVII. század, 2. Pécseli Király Imre, Miskolczi Csulyak István és Nyéki Vörös Mátyás versei*, szerk. Jenei Ferenc, Klaniczay Tibor, Kovács József, Stoll Béla (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1962).

Rockenberger 2013 – Annika Rockenberger, *Gelegenheitsdichtung in der Frühen Neuzeit. Resultate – Probleme – Perspektiven = Zeitschrift für Germanistik*, Neue Folge, 23 (2013), 641–650.

Rohr 1728 – Julius Bernhard von Rohr, *Einleitung zur Ceremoniel-Wissenschafft der Privat-Personen, welche die allgemeinen regeln, die bey der Mode, den Titulaturen, dem Range, den Complimens, den Geberden, und bey höfen überhaupt, als auch bey den geistl. Handlungen, in der Conversation, bey der Correspondenz, bey Visiten, Assembleen, Spielen, Umgang mit Dames, Gastereyen, Divertissemens, Ausmeublirung der Zimmer, Kleidung, Equipage u.s.w. insonderheit dem Wohlstand nach von einem jungen teutschen Cavalier in Obacht zu nehmen* [...] (Berlin: Johann Andreas Rüdiger, 1728).

Roloff 2010 – Hans-Gert Roloff, *Theater, Drama und 'Gelegenheit' im 16. und 17. Jahrhundert = Chloe* 43 (2010), 147–172.

Rotth 1688 – Albrecht Christian Rotth, *Vollständige Deutsche Poesie in drey Theilen Deren der I. Eine Vorbereitung* [...] *II. Eine fernere Anleitung zu den insgemein üblichen Gedichten:* [...] *III. Eine richtige Einleitung zu den vor andern so beniemten poetischen Gedichten. Dabey nicht nur von der Poetischen Erfindung insgemein* [...]

gründlich geredet wird. Insonderheit aber ist der mitlere Theil mit so viel Exempeln erläutert daß diß Werck der Jugend an statt eines andern feinen Poeten mit dienen kan. (Lipsiae: Lanckisch, 1688), (VD17 3:609232E).

S. Sárdi 2001 – S. Sárdi Margit, *Ismeretlen 17. századi versek a zágoni parókia könyvtárában = Irodalomtörténeti Közlemények* 105 (2001), 456–457.

Salatowsky 2015 – Sascha Salatowsky, *Martini, Jakob = Encyclopedia of Renaissance Philosophy*, ed. Marco Sgarbi (Svájc: Springer International Publishing, 2015–) [https://link.springer.com/referenceworkentry/10.1007/978-3-319-02848-4_332-1].

Sammarco 1568 – Ottavio Sammarco, *Il Tempio della Divina Signora Donna Geronima Colonna d'Aragona* (Padova: Lorenzo Pasquato, 1568).

Sattler 1607 – Johann Rudolph Sattler, *Teutsche Rhetoric Titular und Epistelbüchlein* […] (Basel: König, 1607).

Scaliger 1561 – Julius Caesar Scaliger, *Poetices libri septem: I. Historicus, II. Hyle, III. Idea, IIII. Parasceve, V. Criticus, VI. Hypercriticus, VII. Epinomis, ad Sylvium filium* ([Lyons]: Apud Antonium Vincentium, 1561).

Scholz 2003 – Bernhard F. Scholz, *Konstruktionen des Sichtbaren. Frühmoderne Regeln der Bedeutung, am Beispiel der Darstellung des Figurengedichts in den Poetiken Julius Caesar Scaligers und George Puttenhams = Regeln der Bedeutung. Zur Theorie der Bedeutung literarischer Texte*, eds. Fotis Jannidis, Gerhard Lauer, Matías Martínez, Simone Winko (New York – Berlin: De Gruyter, 2003), 628–643.

Schödel 1629 – Martin Schödel, *Disquisitio historico-politica de Regno Hungariae, quam in inclyta Universitate Argentoratensi, Patrocinante clarissimo viro, Dn. Matthia Berneggero, historiarum in eadem professore ordinario dignissimo, Dn. Praeceptore et Fautore perpetim observando, colendo, publicae et amicabili censurae subjicit auctor Martinus Schödel Posonio-Hungarus* (Strasbourg: Reppl, 1629) (VD17 39:134458B; VD17 547:691850E; VD17 12:115073C; VD17 14:738008C; RMK III 6173).

Schrödl 1906 – Schrödl József, *A pozsonyi ág. hitv. evang. egyházközösség története. Két részben. I. rész* (Pozsony: Az ág. hitv. evang. egyházközség kiadása, 1906).

Schubart 1787 – *Christian Friedrich Daniel Schubarts sämtliche Gedichte*, Zweiter Band (Frankfurt am Main: in der Hermannischen Buchhandlung).

Sebők 2007 – ySebők Marcell, *Humanista a határon. A késmárki Sebastian Ambrosius története (1554–1600)* (Budapest: L'Harmattan, 2007).

Segebrecht 1977 – Wulf Segebrecht, *Das Gelegenheitsgedicht. Ein Beitrag zur Geschichte und Poetik der deutschen Lyrik* (Stuttgart: Metzler Verlag, 1977).

Segebrecht 2007 – Wulf Segebrecht, *Gelegenheitsgedicht = Reallexikon der Deutschen*

Literaturwissenschaft. Neubearbeitung des Reallexikons der deutschen Literaturgeschichte, Band I. A–G, hrsg. Klaus Weimar, Harald Fricke, Klaus Grubmüller, Jan-Dirk Müller (Berlin – New York: Walter de Gruyter, 2007), 688–691.

SERPILIUS 1648 – Johannes Serpilius, *Aulaea anagrammatico - metrica in nuptiis honoratissimis, nobilis et praeclari viri, D. Jonae Spillenbergeri, in lib. ac reg. civitate Leutschovia, civis et apothecarii percelebris, secundum sponsi, et nobilis lectissimaeque faeminae, dominae Catharinae, genere Koblynskiae, nobilis autem et praestant. viri, Dn. Michaelis Grefii, civis et senatoris quond. ibid. relictae viduae secundum sponsae, die XVI Febr. anni MDC. XLVIII. solenniter celebratis, in Amicitiae fraternae Symbol. contexta et appensa per Iohannem Serpilium Eccl. Caismarcen. Pastorem et Fraternitatis ad Inferiorem FL. Poprad. Seniorem*. (Leutschoviae: Typis Breverianis, 1648), (VD17 3:698240W; RMNy 2229).

SIBER 1562 – Adam Siber, *Psalterii, seu carminum Davidicorum libri V* (Basileae: Ioannes Oporinus, 1562).

SIMON 2016 – Simon Lajos Zoltán, *A bölcs Iuvenalis és a neolatin bukolika = Antik Tanulmányok* 60 (2016), 187–204.

SMITH 1568 – Thomas Smith, *De recta et emendata linguae Anglicae scriptione, dialogus* (Lutetiae: Ex officina Roberti Stephani, Typographi Regi, 1568).

SMRCZ 2018 – Smrcz Ádám, When the Stoic Chameleon Came Across the Cylinder - Stoicism and the Matter of Confessions = Elpis 11/2 (2018), 51-66.

SPARN 1993 – Walter Sparn, *Meisner, Balthasar = Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon (BBKL)*. Band 5 (Hamm: Bautz, 1993), 1172–1174.

Spenót 1965 – *A magyar irodalom története. II. kötet, A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig*, szerk. Klaniczay Tibor (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1965).

STATIUS 1979 – Publius Papinius Statius, *Erdők*, ford., jegyz. Muraközy Gyula, bev. Hegyi György (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979).

STEFFENHAGEN 1875 – Steffenhagen, *Calvinus, Johannes = Allgemeine Deutsche Biographie Bd. 2, Balde – Bode* (Leipzig: Duncker & Humblot, 1876), 577 [https://www.deutsche-biographie.de/pnd124445861.html].

STEFFENHAGEN 1876 – Steffenhagen, *Calvinus, Johannes = Allgemeine Deutsche Biographie Bd. 3, Bode–von Carlowitz* (Leipzig: Duncker & Humblot, 1876), 715–716 [https://www.deutsche-biographie.de/pnd100068561.html].

STEIGER 2014 – Johann Anselm Steiger, *Hütter (Hutterus), Leonhart = Frühe Neuzeit in Deutschland: 1520–1620: Literaturwissenschaftliches Verfasserlexikon, Band 3, Glarean, Heinrich – Krüger, Bartholomäus*, hrsg. Wilhelm Kühlmann, Jan-Dirk Müller, Michael Schilling, Johann Anselm Steiger, Friedrich Vollhardt (Berlin: De Gruyter, 2014), 422–430.

STELLING-MICHAUD 1959 – Suzanne Stelling-Michaud, *Le livre du recteur de l'Académie de Genève (1559–1878)* (Genève: Droz, 1959).

STIENING 2014 – Gideon Stiening, *Goclenius (Gockel, Göckel), Rudolph, d. Ä. = Frühe Neuzeit in Deutschland: 1520–1620: Literaturwissenschaftliches Verfasserlexikon,*

Band 3, Glarean, Heinrich – Krüger, Bartholomäus, hrsg. Wilhelm Kühlmann, Jan-Dirk Müller, Michael Schilling, Johann Anselm Steiger, Friedrich Vollhardt (Berlin: De Gruyter, 2014), 31–38.

Stigel 1572 – *Poematum Ioannis Stigelii liber quartus, continens elegiarum libros tres* (Ienae: Donatus Ritzenhayn, 1572), (VD16 ZV 17483).

Stigel 1577 – *Poematum* Io. Stigelii *Gothani, ex recension Adami Siberi. Volumen secundum* (Ienae: Donatus Ritzenhayn, 1577), (VD16 S 9103).

Stigel, Homerus 1545 – *Homeri Odisseae liber undecimus latino carmine redditus a Ioan. Stigelio* (Wittenberg: Kreutzer, Veit, 1545), (VD16 H 4716).

Stintzing 1875 – Roderich von Stintzing, *Bachof von Echt, Reiner = Allgemeine Deutsche Biographie Bd. 1, Van der Aa–Baldamus* (Leipzig: Duncker & Humblot, 1875), 756 [https://www.deutsche-biographie.de/pnd100021174.html].

Stockhorst 2006 – Stefanie Stockhorst, *Gelegenheitsdichtung = Enzyklopädie der Neuzeit, Band 4: Friede–Gutsherrschaft*, ed. Friedrich Jaeger (Stuttgart: Metzler, 2006), 354–362.

Stockhorst 2008 – Stefanie Stockhorst, *Reformpoetik : Kodifizierte Genustheorie des Barock und alternative Normenbildung in poetologischen Paratexten* (Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2008).

Stockhorst 2010 – Stefanie Stockhorst, *Fehlende Vorschriften. Zur Normierung der Kasaualpoesie in der barocken Reformpoetik und ihrer Verschränkung mit traditionellen Regelkorpora = Chloe* 43 (2010), 97–127.

Storchová 2020 – Lucie Storchová, *Huber of Riesenpach, Adam = Companion to Central and Eastern European Humanism: The Czech Lands*, ed. Lucie Storchová (Berlin: De Gruyter, 2020), 582–589.

Stricker 1884 – Wilhelm Stricker, *Lotichius, Johannes Peter = Allgemeine Deutsche Biographie Bd. 19. Littrow–Lysura* (Leipzig: Duncker & Humblot, 1884), 268–269 [https://www.deutsche-biographie.de/pnd119497662.html].

Strigel 1588 – Victorinus Strigel, *In rhetoricen domini Philippi Melanchthonis breves et ad usum accomodatae commentationes propositae in Academia Ienensi* […] (Ienae: Tobias Steinman, 1588), (VD16 S 9617).

Suslyga 1598 – Laurentius Suslyga, *Reverendissimo in Christo Patri, et Domino D. Francisco Łącki, Dei et Apostolicae sedis gratia episcopo Margaritensi, suffraganeo Vladislaviensi, novi honoris gratulatio* (Cracoviae: In Architypographia Regia et Ecclesiastica Lazari [Jan Januszowski], 1598). [https://dbc.wroc.pl/dlibra/publication/4693/edition/4534/content].

Szabó 2008 – Szabó András, *Az ismeretlen kismarjai Bocskai család = Publicationes Universitatis Miskolcinensis, Sectio Philosophica, Tomus XIII. Fasciculus 2*. (Miskolc: E Typographeo Universitatis, 2008), 167–185.

Szabó 2015 – Szabó András, *Magyarországi diákok a 16. századi strasbourgi főiskolán = Stephanus noster, Tanulmányok Bartók István 60. születésnapjára*, szerk. Jankovics József, Jankovits László, Szilágyi Emőke Rita, Zászkaliczky Márton (Budapest: reciti, 2015), 105–114.

Szabó 2017 – Szabó András, *Coetus Ungaricus: a wittenbergi magyar diáktársaság, 1555–1613* (Budapest: Balassi, 2017).

Szabó 2019 – Szabó András, *Két ismeretlen wittenbergi verseskötet a 16. század végéről = Convivia Neolatina Hungarica 3. A reformáció és a katolikus megújulás latin nyelvű irodalma*, ed. Békés Enikő, Kasza Péter, Kiss Farkas Gábor, Lázár István, Molnár Dávid (Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2019), 103–109.

Szabó G., Szörényi 1997 – Szabó G. Zoltán, Szörényi László, *Kis magyar retorika. Bevezetés az irodalmi retorikába* (Budapest: Helikon, 1997).

Szamosközy, kiad. Szilágyi 1880 – *Szamosközy István történeti maradványai, 1542–1608. Negyedik kötet, vegyes feljegyzések*, kiad. Szilágyi Sándor. Budapest, Akadémia, 1876 (Monumenta Hungariae Historica, Magyar Történelmi Emlékek, 30).

Szenci Molnár 1607 – *Psalterium Ungaricum. Szent David kiralynac es prophetanac szaz ötven Soltari az Franciai notáknac és verseknec módgyokra most úyonnan Magyar versekre forditattac es rendeltettek, az Szenci* Molnar Albert által. (Herborn: Hollos [Corvin] Christof, 1607), (VD17 1:679711K; RMNy 962[1]).

Szenci Molnár 1608 – Albertus Molnarus Ungarus, *Analecta aenigmatica* (RMK III 5770) = Johann Heidfeldius, *Quintum renata, renovata, ac aliquanto ornatius etiam, quam nuper, exculta Sphinx theologico-philosophica* […] (Herborn: s. t., 1608), 713–731 (VD17 23:733125B).

Szenci Molnár, kiad. Dézsi 1898 – Szenczi Molnár Albert, *Naplója, levelezése és irományai*, kiad. Dézsi Lajos (Budapest: Akadémia, 1898).

Szenci Molnár, kiad. Szabó 2003 – *Szenci Molnár Albert naplója*, kiad. Szabó András (Budapest: Universitas, 2003).

Szent Ambrus 1944 – Szent Ambrus, *A szűzességről = A szűzességről: Olymposi Szt. Methodios, Szt. Ambrus, Szt. Jeromos, Sz. Ágoston műveiből*, ford. Rajeczky Benjamin, 112–147 (Budapest: Szent István-Társulat, 1944).

Szentmártoni Szabó 2010 – Szentmártoni Szabó Géza, *Janus Pannonius és a szekszárdi apátúr = Parthenope veszedelme. Újdonságok a Janus Pannonius-filológia köréből* (Budapest: Cédrus Művészeti Alapítvány–Napkút Kiadó, 2010), 152–167.

Szentmártoni Szabó 2020 – Szentmártoni Szabó Géza, *Egy kétes hitelű Janus Pannonius-epigramma 16. században nyomtatott variánsa = Irodalomtörténet, tudománytörténet, eszmetörténet. Tanulmányok Tárnái Andor halálának 25. évfordulójára*, szerk. Papp Ingrid (Budapest, reciti, 2020), 191–206.

Szepsi Korocs 1611 – Szepsi Korocs György, *Disputatio philosophico-theologica de transubstantiatione et de ubiquitate carnis Christi* (Heidelberg: s.t., 1611) (RMK III 1097).

Szinnyei 1894 – Szinnyei József, *Magyar írók élete és munkái*, *III. kötet, Fa–Gwóth* (Budapest: Hornyánszky Viktor, 1894).

Szombathi, Soltész 1864 – Szombathi János, *A sárospataki főiskola tanárainak életrajza*, szerk., ford. Soltész János (többekkel) = *Sárospataki Füzetek* 8 (1864), 120–136, 223–238, 303–317, 404–420, 521–530, 616–626, 687–705, 804–818, 873–899.

Szögi 2011 – Szögi László, *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és akadémiákon, 1526–1700* (Budapest: ELTE, 2011).

Szögi 2020 – Szögi László, *A breslaui (1530–1693) és a görlitzi (1586–1685) akadémiai gimnáziumok magyarországi hallgatói = Gerundium: Egyetemtörténeti Közlemények* 11 (2020), 169–196.

Taubmann 1597 – Fridericus Taubmanus, *Melodaesia sive epulum Musaeum. In quo, praeter recens apparatas, lautiores iterum apponuntur quamplurimae de fugitivis olim columbis poeticis: Et una eduntur ludi iuveniles Martinalia et Bacchanalia, cum productione Gynaecei* [...] (Lipcse: Thomas Schurer, 1597) (VD16 T 224).

Tersztyánszky 1774 – *Allergnädigst-privilegirte Anzeigen aus sämmtlich kaiserlich königlichen Erbländern, herausgegeben von einer Gesellschaft*, hrsg. Daniel Terstyanszky (1774.12.07.)

Teszelszky 2014 – Kees Teszelszky, *Elias Berger Historia Ungarica című művének keletkezése és háttere (1603/4–1645) = Clio inter arma. Tanulmányok a 16–18. századi magyarországi történetírásról*, szerk. Fodor Pál (Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2014), 149–168.

Teszelszky, Zászkaliczky 2012 – Kees Teszelszky, Zászkaliczky Márton, *A Bocskai-felkelés és az európai információhálózatok: Hírek, diplomácia és politikai propaganda, 1604–1606 = Aetas* 27/4 (2012), 49–120.

Textor 1612 – Johann Textor, *Sylloge variorum aenigmatum apophthegmatum, gnomarum, historiarumque, ad Sphingem Heidfeldi ex variis auctoribus scriptisque notatorum, et utcumque huc raptim tumultuario digestorum* = Godefridus Heidfeldius, *Sextum Renata, Renovata, Ac Longe Ornatius Etiam, quam unquam antea, exculta Sphinx Theologico-Philosophica : Promens Ac Proponens Pia, Erudita, ac arguta aenigmata sive scrupos* [...] (Herborn: [Corvinus], 1612,) (VD17 23:720958W).

TPPP, hrsg. Görtz 2018–2023 – Hans-Helmut Görtz, *Thesaurus Personarum Pfälzische Personengeschichte des 16. bis 18. Jahrhunderts* https://www.thesaurus-personarum.de (2023. 04. 29.).

Toepke 1886 – Gustav Toepke, Hrsg., *Die Matrikel der Universität Heidelberg von 1386 bis 1662. Zweiter Theil von 1554 bis 1662* (Heidelberg: Selbstverlag des Hrsg., 1886).

Tóth 1970 – Tóth István, *Alkinoosz kertje (Humanista költőink Janus Pannoniustól Bocatius Jánosig* (Kolozsvár: Dacia Könyvkiadó, 1970).

Tóth 1977 – Tóth István, *Múzsák fellegvára: A kolozsvári latin nyelvű humanista költészet antológiája* (Bukarest: Kriterion, 1977).

Tóth 2019 – Tóth Sándor Attila, *A protestáns neolatin költészet gyökerei: Filiczki János (1580-1622) latin nyelvű életrajzairól és (latin–görög) költészetéről = Convivia Neolatina Hungarica 3. A reformáció és a katolikus megújulás latin nyelvű irodalma*, ed. Békés Enikő, Kasza Péter, Kiss Farkas Gábor, Lázár István, Molnár Dávid (Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2019), 151–163.

Traianus 1561 – Vitus Traianus, *Tertia farrago poematum scriptorum ad nobilem, et clariss. virum D. Johannem Seniorem Hoddeiovinum ab Hoddeiova* [...] (Pragae: Cantor, 1561).

Tranovszky 1935 – *Cithara Sanctorum: Régi és új egyházi énekek amelyeket a keresztyén egyház az év ünnepnapjain és emlékünnepein valamint mindennemű általános és különös szükségeiben Isten anyaszentegyházának építésére nagy áldással használ s amelyeket egykor összegyűjtött és kiadott Tranovszky György lelkész, a liptószentmiklósi egyház lelkipásztora*, ford. Vietórisz József (Budapest: Magyar Luther-Társaság, 1935).

Trócsányi 1978 – Trócsányi Zsolt, *Rákóczi Zsigmond (Egy dinasztia születése) = A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve*, szerk. Dankó Imre (Debrecen: Déri Múzeum, 1978), 57–110.

Tröster 2012 – Sonja Tröster, *Mag ich Unglück nit widerstan – Liebe, Tod und Glaubensfragen als Komponenten einer Lied-Karriere im 16. Jahrhundert* = Senfl-Studien I, eds. Stefan Gasch, Birgit Lodes, Sonja Tröster (Tutzing: Hans Schneider, 2012), 443–493.

Truhlář, Hrdina, Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 1966a – *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě: Enchiridion renatae poesis Latinae in Bohemia et Moravia cultae, 1, A-C*, eds., Opus ab Antonio Truhlář et Carolo Hrdina inchoatum, Josef Hejnic et Jan Martínek continuaverunt (Praha: Academia, 1966).

Truhlář, Hrdina, Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 1966b – *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě: Enchiridion renatae poesis Latinae in Bohemia et Moravia cultae, 2, Č-J*, eds., Opus ab Antonio Truhlář et Carolo Hrdina inchoatum, Josef Hejnic et Jan Martínek continuaverunt (Praha: Academia, 1966).

Truhlář, Hrdina, Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 1969 – *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě: Enchiridion renatae poesis Latinae in Bohemia et Moravia cultae, 3, K-M*, eds., Opus ab Antonio Truhlář et Carolo Hrdina inchoatum, Josef Hejnic et Jan Martínek continuaverunt (Praha: Academia, 1969).

Truhlář, Hrdina, Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 1973 – *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě: Enchiridion renatae poesis Latinae in Bohemia et Moravia cultae, 4, N-Ř*, eds., Opus ab Antonio Truhlář et Carolo Hrdina inchoatum, Josef Hejnic et Jan Martínek continuaverunt (Praha: Academia, 1973).
Truhlář, Hrdina, Hejnic, Martínek, ed., *Rukověť* 1982 – *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě: Enchiridion renatae poesis Latinae in Bohemia et Moravia cultae, 5,* S-Ž, eds., Opus ab Antonio Truhlář et Carolo Hrdina inchoatum, Josef Hejnic et Jan Martínek continuaverunt (Praha: Academia, 1982).
Tschackert 1884 – Paul Tschackert, *Martini, Jakob = Allgemeine Deutsche Biographie Bd. 20, Maaß – Kaiser Maximilian II.* (Leipzig: Duncker & Humblot, 1884) [https://www.deutsche-biographie.de/pnd100205828.html].
Tschackert 1891 – Paul Tschackert, *Schröder, Johannes = Allgemeine Deutsche Biographie Bd. 32, Karl v. Schmidt – G. E. Schulze* (Leipzig: Duncker & Humblot, 1891), 516–517 [https://www.deutsche-biographie.de/pnd117646520.html].
Vaculínová 2009a – Marta Vaculínová, *Alba amicorum Pavla z Jizbice = Studie o rukopisech* 39 (2009), 321–330.
Vaculínová 2009b – Marta Vaculínová, *Paulus a Gisbice (1581–1607). Ein Böhmischer Dichter und seine Studienreise nach Leiden = Humanistica Lovaniensia* 58 (2009), 191–215.
Vaculínová 2013a – Marta Vaculínová, *Jan Filický z Filic a jeho památník v rukopisné sbírce Knihovny Národního muzea v Praze = Kniha 2013. Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry. Dejiny knižnej kultúry Spiša* (Martin: Slovenská národná knižnica, 2013), 304–320.
Vaculínová 2013b – Marta Vaculínová, *Památník Jana Filického v Knihovně Národního muzea a některé nově nalezené básně = Sambuccus* 9 (2013), 96–103.
Vaculínová 2013c – *Včela na růžích… Alžběta z Kaménka, dcera pražského profesora hebrejštiny = Libri magistri muti sunt: pocta Jaroslavě Kašparové*, eds. Alena Císařová Smítková, Andrea Jelínková, Milada Svobodová (Praha: Knihovna Akademie věd ČR, 2013), 383–400.
Vaculínová 2020a – Marta Vaculínová, *Albertina a Kamenek, Elisabetha = Companion to Central and Eastern European Humanism: The Czech Lands*, ed. Lucie Storchová (Berlin: De Gruyter, 2020), 96–98.
Vaculínová 2020b – Marta Vaculínová, *Gessinius, Paulus = Companion to Central and Eastern European Humanism: The Czech Lands*, ed. Lucie Storchová (Berlin: De Gruyter, 2020), 462–467.
Vaculínová 2020c – Marta Vaculínová, *Gisbicius, Paulus = Companion to Central and Eastern European Humanism: The Czech Lands*, ed. Lucie Storchová (Berlin: De Gruyter, 2020), 469–476.

Vaculínová, Slavíková 2020 – Marta Vaculínová, Marcela Slavíková, *Clingerius, Henricus = Companion to Central and Eastern European Humanism: The Czech Lands*, ed. Lucie Storchová (Berlin: De Gruyter, 2020), 280–284.

Vaderna 2013 – Vaderna Gábor, *Mit hagyományozott a 18. századi költészet a 19. századra? = Irodalomtörténet* 94 (2013), 467–501.

Valeriano 1556 – Ioannes Pierius Valerianus Bolzanius Bellunensis, *Hieroglyphica sive de sacris Aegyptiorum literis commentarii* (Basileae: [Michael Isengrin], 1556).

Vanel, Brüsszel–Köln 1686 – *Histoire de l'estat present du Royaume de la Hongrie*, ed. Claude Vanel (Brüsszel: Fricx – Köln: Pierre Le Jeune, 1686) (VD17 7:686524T).

Vanel, Köln 1686a – Le Royaume de la Hongrie ou description nouvelle, chronologique et geographique de ce royaume, selon l'estat auquel il se trouve à present, et des choses les plus memorables y arrivées, ed. Claude Vanel (Köln: Pierre Le Jeune, 1686) (VD17 1:086036Z; RMK III 7800).

Vanel, Köln 1686ba – *Histoire de l' état present du Royaume de la Hongrie*, ed. Claude Vanel (Köln: Pierre Le Jeune, 1686) (VD17 3:604762E; RMK III 7801).

Vásárhelyi 1985 – Vásárhelyi Judit, *Eszmei áramlatok és politika Szenci Molnár Albert életművében* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1985).

Vásárhelyi 1987 – Vásárhelyi Judit, *Molnár Albert és a bekecsi templomszentelés = Irodalom és ideológia a 16–17. században*, szerk. Varjas Béla (Budapest: Akadémia, 1987), 253–274.

Vasella 1964 – Oskar Vasella, *Goldast genannt von Haiminsfeld, Melchior = Neue Deutsche Biographie* Bd. 6 (Berlin: Duncker & Humblot, 1964), 601–602 [https://www.deutsche-biographie.de/pnd118696130.html].

Vígh 2019 – *Állatszimbólumtár A–Z*, szerk. Vígh Éva (Budapest: Balassi Kiadó, 2019).

Viskolcz 2007 – Vickolcz Noémi, *Elias Hutter, a Dictionarium Latinoungaricum nyomdásza = Dictionarium 1604: Szenci Molnár Albert szótára*, szerk. Szabó András (Budapest: OSZK – Osiris, 2007), 153–162.

Vives 1599–1600 – Ioannis Ludovici Vivis Valentini, ad veram sapientiam introductio. Eiusdem satellitium animi, sive symbola, principum institutioni potissimum destinata [...] (Lipcse: Impensis Voegelinianis, 1599–1600), (VD16 V 1798).

Wackernagel 1956 – Hans Georg Wackernagel, *Die Matrikel der Universität Basel, II. Band 1532/33–1600/01* (Basel: Verlag der Universitätsbibliothek, 1956).

Wackernagel 1962 – Hans Georg Wackernagel, *Die Matrikel der Universität Basel, III. Band 1601/02–1665/66* (Basel: Verlag der Universitätsbibliothek, 1962).

Wagenmann 1875 – Julius August Wagenmann, *Beck, Sebastian = Allgemeine Deutsche Biographie Bd. 2, Balde–Bode* (Leipzig: Duncker & Humblot, 1875), 219 [https://www.deutsche-biographie.de/pnd115791620.html].

WAGENMANN 1877 – Julius August Wagenmann, *Egli, Raphael = Allgemeine Deutsche Biographie Bd. 5. Von der Decken–Ekkehart* (Leipzig: Duncker & Humblot, 1877), 678–679 [https://www.deutsche-biographie.de/pnd116371838.html].

WALTHER 1983 – Hans Walther, Paul Gerhard Schmidt, *Proverbia sententiaeque Latinitatis medii ac recentioris aevi. Nova series* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1983).

WANDER 1867–1880 – Karl Friedrich Wilhelm Wander, *Deutsches Sprichwörter-Lexikon. Ein Hausschatz für das deutsche Volk*, Bd. I–V (Leipzig: Brockhaus, 1867–1880) [https://www.deutschestextarchiv.de/book/show/wander_sprichwoerterlexikon01_1867].

WEBER 1855 – Carolus Fridericus Weber, *Dissertatio de agro et vino Falerno* (Marburg: Elwert, 1855).

WEBER 1887 – Weber Samu, *Egy érdekes régi énekeskönyv = Evangélikus Egyház és Iskola* 5 (1887), 167–168, 175–177.

WEISE 1692 – Christian Weise, *Curiöse Gedancken. Von Deutschen Versen, Welcher gestalt Ein Studierender in dem galantesten Theile der Beredsamkeit was anständiges und practicables finden sol, damit er Gute Verse vor sich erkennen, selbige leicht und geschickt nachmachen endlich eine kluge Maße darinn halten kan: wie bißhero Die vornehmsten Leute gethan haben, welche, von der klugen Welt, nicht als Poeten, sondern als polite Redner sind aestimirt worden* ([Leipzig]: Johann Friedrich Gleditsch, 1692), (VD17 14:052523V)

WELS 2010 – Volkhard Wels, *Einleitung. ‚Gelegenheitsdichtung' – Probleme und Perspektiven ihrer Erforschung = Theorie und Praxis der Kasualdichtung in der Frühen Neuzeit*, hrsg. Andreas Keller, Elke Lösel, Ulrike Wels, Volkhard Wels (Amsterdam, Rodopi: 2010), 9–31.

WESZPRÉMI 1787 – Stephanus WESZPRÉMI, *Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia – Centuria tertia. Decas I. et II.* Tom. IV. (Viennae: Typis Io. Thom. nob. de Tratnern, 1787).

WHITE 1976 – John J. White, *The argument for a semiotic approach to shaped writing: The case of Italian futurist typography = Visible Language* 10 (1976), 53–86.

WISNER 1970 – Henryk Wisner, *Dysydenci litewscy wobec wybuchu wojny polsko-szwedzkiej (1655–1660) = Odrodzenie i Reformacja w Polsce* 15 (1970), 101–142.

WIDEMANN 1564 – Lorenz Widemann, *Epithalamium de nuptiis clarissimi viri D. Christiani Kalen, medicae facultatis doctoris, et in inclyta Academia Gryphiswaldiana Professoris, et castissimae* Virginis *Gesae Swarteniae, ipsius Sponsae, Senatore Petro Swarten in illustri Repub. Gryphiswaldiana progenitae* (Rostock: Iacobus Transylvanus, 1564), (VD16 W 2455).

WISEMAN 1985 – Timothy Peter Wiseman, *Catullus and his world. A reappraisal* (Cambridge: Cambridge University Press, 1985).

Witkowski 1896 – Georg Witkowski, *Werder, Diederich von dem = Allgemeine Deutsche Biographie Bd. 41 Walram–Werdmüller* (Leipzig: Duncker & Humblot, 1896), 767–770 [https://www.deutsche-biographie.de/pnd118767038.html].

Zanchi 1555 – Basilius Zanchius Bergomantis, *Poematum libri VIII* (Basileae: Per Ioannem Oporinum, [1555]).

Zedler, Sommer 1908 – Gottfried Zedler, Hans Sommer, hrsg., *Die Matrikel der Hohen Schule und des Paedagogiums zu Herborn* (Wiesbaden: J. F. Bergmann, 1908).

Zitová 2011 – Anna Zitová, *Jazyk české soukromé korespondence v období humanismu – Language of the Czech Private Correspondence of the Humanist Period*, PhD thesis (Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2011).

Zsengellér 2021 – Zsengellér József, *Franekeri héber carmina gratulatoria Martonfalvi György és diákjainak tollából* = Református Szemle 114 (2021), 125–158.

Zsindely 1978 – Zsindely Endre, *Szenci Molnár Albert mint „Bocskai Apologiájá”-nak kiadója = Magyar Könyvszemle* 94 (1978), 353–355.

Kéziratok:

BAVms = Vatikán, Biblioteca Apostolica Vaticana, Cod. Pal. Lat. 1906, 116^{r}. Online: https://opac.vatlib.it/mss/detail/Pal.lat.1906 [2023.05.27.].

CMms = *Collectio Molnariana*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, (K 787).

Csécsi, *Catalogus* ms = Johannes Tsétsi, *Catalogus professorum illustris scholae S. Patakinae* [...], in *Registrum Historicum* [...]. Kézirat, Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtár (Kt. 40), 12^{r}–13^{v}.

DRms = Bohuslav Jafet album amicoruma, Drezda, Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek, Mscr. Dresd. k.293, 186^{r}.

Filiczki, *Album* – [Iohanni Filiczkii *Album Amicorum*], kézirat: Prága, Nemzeti Múzeum (Knihovna Národního muzea), MSS. IX. G. 15.

Online: http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=KNM___-NMP___IX_G_15_____2G99Y99-en#search [2022.05.27.].

KCms = Philadelphia, Penn State University Libraries, Kislak Center for Special Collections, Ms. Codex 819, 250^{r-v} (inc.)

MCSms = Private collection, István Miskolci Csulyak’s album amicorum. Online: https://colenda.library.upenn.edu/catalog/81431-p3j09w816 [2023.04.16.].

Szombathi, *Catalogus* ms = Joannes Szombathi, *Catalogus professorum* […], in *Memoriale historicum* […]. Kézirat, Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtár (Kt. 42), 121–128/c.
Szombathi, *Historia* ms = Joannes Szombathi, *Historia brevis Illustris Collegiis* […] *Saros-Patakiensis. Pars secunda exhibens Biographiam Professorum, qui eidem praefuerunt, e Monumentis partim editis, partim ineditis concinnatam Saros-Patakini Annis 1788 et 1789*. Kézirat, Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtár (Kt. 38), 106–114.

Képek jegyzéke

Incipitmutató

Görög incipitek

Személy- és helynevek mutatója

A

B

C

CS

D

E

G

GY

H

I

J

K

M

SZ

T

ZS